

**KAZAK TÜRKCESİYLE “KIRGIZ HALK ERTEGİLERİ”
(TRANSKRİPSİYONLU METİN – İNCELEME – SÖZLÜK)**

**Hazırlayan: Özlem ŞUATAMAN
Danışman: Yrd. Doç. Dr. Çağrı ÖZDARENELİ**

**Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin Türk Dili Bilim Dalı için
Öngördüğü YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak hazırlanmıştır.**

**Edirne
Trakya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ağustos, 2008**

ÖN SÖZ

Diğer büyük dünya dilleri gibi Türk dili de köklü, tarihî bir geçmişe sahip olmakla çok geniş bir coğrafyada hüküm süren ve bugün dahi bu ayrıcalıklı özelliğini büyük ölçüde muhafaza eden mühim bir dildir. Kullanım alanı böylesine geniş olan bir dilin gerek doğrudan tarih-mekân sebebiyle, gerekse bütünüyle filolojik nedenlerle ‘farklı farklı’ şubelere ayrılması, kaçınılması imkânsız doğal bir vakıadır.

İşbu ‘farklı’lıkların daha yakından ve isabetle teşhis edilebilmesi, kabul edilmelidir ki, ancak akademik bir dikkatle yapılacak olan çalışmalarla mümkündür. Bu tarzdaki her bir araştırmanın, kendinden öncekinin bir anlamda tamamlayıcısı ve sonrakinin de bir ölçüde dayanağı olduğu gerçeğinden hareketle –şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da– lehçe araştırmaları yapmak, hiç olmazsa ‘henüz yolun başındakiler’ için, şarttır: Akademik hayatlarının ilk basamağındakiler böylece: Öncelikle araştırma sahası olarak seçtikleri lehçeyi daha yakından tanıyabilmek; en az iki Türk lehçesini karşılaştırma imkânı elde etmek; ikisi arasındaki farklılık, benzerlik ve ayniyetleri tespit etmek... gibi ciddi bir yükümlülük ve mesuliyet üstlenecekleri gibi, yapılacak daha derinlikli ve uzun soluklu çalışmalar için de –karınca kararınca– malzeme sunmuş olacaklardır.

İşte bu düşüncelerle tarihî Türk lehçelerinden birinden, Kazak Türkçesi yazılı ürünlerinden bir metni tez konumuz olarak belirlemenin uygun ve yararlı olacağı kanısına vardık.

Çalışmamız, Kazak Türkçesi’nin esaslarını ve farklılıklarını ortaya koymak için Kazak Türkçesi’yle yazılmış olan *Kırgız Halk Ertegileri* adlı metinden hareketle yapılmış bir gramer ve sözlük çalışmasıdır. Çalışma safahatı özetle şöyledir: Çalışmamıza *Kırgız Halk Ertegileri* adlı metnin transkripsiyonunu yaparak başladık. Transkripsiyonlamayı yaparken Türkiye Türkçesi’nde bulunmayan harfleri *ä* (ə), *ğ* (g), *ķ* (k), « (x), *ñ* (H) şeklinde gösterdik. Bu arada transkripsiyonlu metinde tasarrufta bulunduğumuz bir iki noktaya temas etmek isteriz: Orijinal metinde satır sonlarına gelip bölünmüş olan kelimeleri transkripsiyonlu metinde bir önceki satıra dahil ettik. Ayrıca basım hatası nedeniyle yanlış yazıldığını tespit ettiğimiz kelimeleri –sözlüklerdeki

şekillerini kıstas almak suretiyle– değiştirdik. (Değiştirilen kelimeler şunlardır: *adırmay* [69/30]/ *aldırmay*, *birdirmey* [166/24] /*bildirmey*, *bosa* [68/1] /*bolsa*, *buyregi* [144/41] /*büyregi*, *dildi* [133/26] /*dildä*, *eliniñ* [128/12] /*öliniñ*, *erkekmrn* [164/28] /*erkekpen*, *hanı* [161/29] /*kanı*, *jel Tumsıq* [111/9] /*jez Tumsıq*, *keyn* [45/3] /*keyin*, *kesir* [166/40] /*kesiri*, *kızıq* [137/10] /*kırık*, *kögerşçin* [93/23] /*kögerşin*, *men-jay* [115/16] /*män-jay*, *sokuw* [55/17; 25/29] /*soquw*, *Şatriadolınıñ* [85/19] /*Şatradolınıñ*, *şäy* [55/20] /*şay*, *şıqқан* [140/24] /*şıққан*, *täwbä* [29/33] /*täwbe*.

Devamında Kazak Türkçesi'yle Eski Türkçe'yi ses ve şekil bilgisi yönünden karşılaştırmak suretiyle adı geçen iki lehçe arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymaya çalıştığımız *İnceleme* bölümüne geçtik. *İnceleme* bölümünü *ses bilgisi* ve *şekil bilgisi* olmak üzere iki başlık altında inceledik. *Ses bilgisinde* A. *Ünlüler* B. *Ünsüzler* alt başlıkları altında Türkiye Türkçesi'yle farklılık arz eden sesleri verdikten sonra *ünlüler*, *ünlü uyumu*, *ünlü değişmeleri*, *ünlü türemesi* ve *ünlü düşmesi*; *ünsüzler*, *ünsüz uyumu*, *sertleşme*, *yumuşama*, *ünsüz değişmeleri*, *ünsüz türemesi* ve *ünsüz düşmesi*, *benzeşme*, *aykırılışma*, *ikizleşme*, *tekleşme*, *hece kaynaşması*, *yer değiştirme* gibi ses olaylarını örnekledik. Eski Türkçe ile Kazak Türkçesi arasında yaptığımız bu art zamanlı örneklemelerde, Eski Türkçe dönemi için *Eski Türkçenin Grameri*, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü* ve *Orhun Abideleri*; Orta Türkçe dönemi için *Divanü Lügat it Türk ve Kutadgu Bilig* adlı eserleri referans aldık.

Hemen hemen tamamı Arapça ve Farsça'dan alıntı kelimeler için Türk Dil Kurumu tarafından 2005 tarihinde basılan *Türkçe Sözlük*'ten yararlandık. Burada bulamadığımız kelimeler için ise Devellioğlu'ndan yararlandık.

Türkiye Türkçesi yazı dilinde bulunmayan örneklemeler için Anadolu ağızlarına başvurduk. (Anadolu ağızları için kaynağımız *Derleme Sözlüğü*'dür). Yazı dilinde ve ağızlarda bulamadığımız iki kelime için ise Türk Dil Kurumu tarafından basılan *Tarama Sözlüğü*'ne başvurduk. Yazı dili, ağızlarda ve *Tarama Sözlüğü*'nde denkliliğini bulamadığımız örneklerin tırnak içerisinde sadece anlamlarını verdik.

Şekil bilgisi alt bölümünde kök ve türemiş isimlerden başlamak suretiyle *kök ve türemiş isimler, isim yapım ekleri, sıfatlar, zamirler, zarflar; kök ve türemiş fiiller, fiil yapım ekleri, isim-fiil, sıfat-fiiller, zarf-fiiller, birleşik fiiller, tasarlama ve bildirme kipleri, edatları* örneklerle anlattık.

Çalışmanın son bölümünü oluşturan *Sözlük* kısmında, *Kırgız Halk Erteğileri* söz varlığının bütünü –madde başı/madde içi olarak– sözlüğe dahil edip, ilgili her bir kelime ve söz grubunun –semantik farklılıkları göz önüne alarak– tanımları yaptık. Metinde kullanıldığı anlam(lar)ıyla sözlüğe giren bu söz varlıklarının karşılarında ayraç içinde verilen rakamlar ilgili kelime ve sözlerin metin boyunca kaç kez geçmiş olduğunu göstermektedir (Örnek: **ul**: erkek çocuk [95]). Sözlüklerde anlamını bulamadığımız veya anlamlarını verdiğimiz halde bundan emin olamadığımız kelimelerin sonuna soru işareti koyduk.

Çalışma boyunca kesintisiz yardım ve teşviklerini gördüğüm danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Sayın Çağrı ÖZDARENDELİ'ye çok çok teşekkür ederim. Ayrıca belli periyotlarla bilgilerinden yararlandığım hocalarım Doç. Dr. Sayın Ali İhsan ÖBEK, Yrd. Doç. Dr. Sayın Levent DOĞAN ve Arş. Gör. Sayın Oğuzhan DURMUŞ'la üzerimde emeği olan diğer sayın hocalarıma da müteşekkirim. Çalışmamın teknik düzenlemesiyle yazılmasında ciddi yardımlarını gördüğüm sevgili arkadaşım Bülent HÜNERLİ'ye; sözlük aşamasında desteklerini esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. Sayın Oktay KARACA ve Parasat AKTAY'a da teşekkür borçluyum. Son olarak, yakın destek ve engin sabırlarıyla bana güç veren aileme ve dostum Serap BARAN'a şükran ve minnet borçlu olduğumu önemle belirtmeliyim.

Özlem ŞUATAMAN

Edirne

ÖZET

Tezin Adı: Kazak Türkçesiyle “Kırgız Halk Erteğileri” (Transkripsiyonlu Metin-İnceleme-Sözlük)

Hazırlayan: Özlem ŞUATAMAN

Kazak Türkçesi edebî metinlerinden *Kırgız Halk Erteğileri*'ni konu edinen bu çalışma, temelde fonetik-morfolojik, nispeten de leksikolojik bir incelemeyi esas almaktadır. *Ön Söz*, *Sonuç* ve *Kaynakça* bölümleri hariç tutulursa tez; *Giriş*, *İnceleme*, *Metin* ve *Sözlük* olmak üzere başlıca dört bölümden oluşmaktadır. *Giriş* bölümünde Kazak Türkçesi (, Kazak Türkçesi'nin kullanıldığı yerler, ağızları, söz varlığı, alfabeti...) hakkında özlü ve temel bilgiler verilmiştir. Bütünüyle örneklerle desteklenen *İnceleme*; *ses bilgisi* ve *şekil bilgisi* olarak iki ayırım halinde değerlendirmeye tabi tutulmuştur. *Metin* bölümünde –Kazak Türkçesi'yle yazılmış– *Kırgız Halk Erteğileri* isimli eserin çeviri yazısı (transkripsiyon) yapılmıştır. *Kırgız Halk Erteğileri*'nin söz varlığına dayalı olarak oluşturulan *Sözlük* bölümünde ise –metinde kaç kez kullanıldığı ayraç içinde verilmek suretiyle işbu söz varlıklarının istisnasız tamamı– alfabetik bir tasnifle dizilerek tanımlanmıştır. Bu bölümde yapılan tarif ve açıklamalarda bütünüyle metne bağlı kalınmış olduğu keyfiyeti özellikle belirtilmelidir.

Anahtar Kelimeler:

Kazak Türkçesi, Türk Lehçeleri, Dil bilgisi, Sözlük, Erteği

ABSTRACT

Thesis name: Kırgız Folk Stories with Kazakh Turkish (Text with Transcription-Research-Glossary)

Prepared by Özlem ŞUATAMAN

This study, based on *Kırgız Folk Stories* of Kazakh Turkish Literature, focuses on phonetic-morphologic and partially lexicon research. When *foreword*, *result*, *reference parts* are excluded, the thesis consists of 4 parts as *entry*, *research*, *text* and *glossary*. In the *entry* part short and basic information is given on Kazakh Turkish (, Kazakh Turkish speaking areas, its vocabulary, dialects and alphabet...) Research completely supported with examples has been evaluated in two parts as *phonetic* and *morphology*. In the *text* part, the book named *Kırgız Folk Stories* -written in Kazakh Turkish- has been transcribed-. In the *glossary* part, which is based on *Kırgız Folk Stories* the whole vocabulary has been given in alphabetical order with their recurrence number and explained. It must be emphasized that all descriptions and explanations have been made depending on the text.

Key words

Kazakh Turkish, Turkish Dialects, Grammar, Glossary, Story.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
GİRİŞ	1
BÖLÜM I	5
• Problem	5
• Amaç	6
• Önem	6
• Sayıtlar	6
• Sınırlılıklar	6
BÖLÜM II	7
YÖNTEM	7
ARAŞTIRMA YÖNTEMİ	7
• Araştırma Modeli	7
• Evren ve Örneklem	7
• Verilerin Toplanması	7
KISALTMALAR	8
• Genel Kısaltmalar	8
• Eser Kısaltmaları	9
İNCELEME	10
I. SES BİLGİSİ	11
A. ÜNLÜLER	11
A.1. ÜNLÜ UYUMU	12
A.1.1. Büyük Ünlü Uyumu	12
A.1.2. Küçük Ünlü Uyumu	13
A.2. ÜNLÜ DEĞİŞMELERİ	15
A.2.1. Darlaşma	15
A.2.2. Genişleme	16
A.2.3. Yuvarlaklaşma	18
A.2.4. Düzleşme	19
A.2.5. Kalın Ünlülerin İncelmesi	20

A.2.6. İnce Ünlülerin Kalınlaşması	21
A.3. ÜNLÜ DÜŞMESİ	22
A.3.1. Başta ünlü düşmesi	22
A.3.2. İç seste ünlü düşmesi	22
A.3.3. Son seste ünlü düşmesi	22
A.4. ÜNLÜ TÜREMESİ	23
A.4.1. Başta Ünlü Türemesi	23
A.4.2. İç seste Ünlü Türemesi	23
A.4.3. Sonda Ünlü Türemesi	24
B. ÜNSÜZLER	25
B.1. ÜNSÜZ UYUMU	26
B.2. SERTLEŞME	27
B.3. YUMUŞAMA	27
B.4. ÜNSÜZ DEĞİŞMELERİ	28
B.4.1. Sızıcılaşma	28
B.4.2. Sızıcı Ünsüzler Arasında Değişme	30
B.4.3. Tonluluşma	31
B.4.4. Tonsuzlaşma	32
B.4.5. Akıcılaşma	33
B.4.6. Süreklileşme	35
B.4.7. Sürekli ünsüzler arasında değişme	35
B.4.8. Süreksizleşme	36
B.4.9. Eski Türkçe'deki Asli Şekillerin Devamı	38
B.5. BENZEŞME	40
B.5.1. İlerleyici benzeşme	40
B.5.2. Yarı Benzeşme	41
B.6. AYKIRILAŞMA	41
B.7. ÜNSÜZ DÜŞMESİ	41
B.8. ÜNSÜZ TÜREMESİ	43
B.9. İKİZLEŞME	43
B.10. TEKLEŞME	44
B.11. HECE KAYNAŞMASI	44
B.12. YER DEĞİŞTİRME	45

B.12.1. Yakın Yer Değiştirme	45
B.12.2. Uzak Yer Değiştirme	45
II. ŞEKİL BİLGİSİ	46
A. İSİM	46
A.1. Yapısına Gre Fiiller	46
A.1.1. Kk İsimler	46
A.1.2. Tremiş İsimler	46
A.1.2.1. İsimden İsim Yapan Ekler	46
A.1.2.2. Fiilden İsim Yapan Ekler	51
A.2. Birleşik İsimler	54
A.3. İsim ekim Ekleri	55
A.3.1. İsim Hl Ekleri	55
A.3.1.1. Yalın Hl	55
A.3.1.2. İlgı Hli	55
A.3.1.3. Ykleme Hli	56
A.3.1.4. Ynelme Hli	57
A.3.1.5. Bulunma Hli	57
A.3.1.6. Ayrılma Hli	58
A.3.1.7. Eşitlik Hli	59
A.3.1.8. Vasıta Hli	59
A.3.2. Aitlik Eki	60
A.3.3. okluk Eki	60
A.3.4. Soru Eki	61
A.3.5. İyelik Ekleri	62
B. ZAMİRLER	63
B.1. Şahıs Zamirleri	63
B.2. İşaret Zamirleri	66
B.3. Dnşllk Zamiri	69
B.4. Belirsizlik Zamirleri	71
B.5. Soru Zamirleri	73
C. SIFATLAR	75
C.1. NİTELEME SIFATLARI	75
C.1.1. Sıfatlarda Pekiştirme	76

C.1.2. Sıfatlarda Derecelendirme	76
C.2. BELİRTME SIFATLARI	77
C.2.1. İşaret Sıfatları	77
C.2.2. Sayı Sıfatları	78
C.2.2.1. Asıl Sayı Sıfatları	78
C.2.2.2. Sıra Sayı Sıfatları	79
C.2.3. Soru Sıfatları	79
C.2.4. Belirsizlik Sıfatları	80
D. ZARFLAR	82
D.1. Zaman Zarfları	82
D.2. Yer ve Yön Zarfları	84
D.3. Hâl (Durum) Zarfları	85
D.4. Miktar Zarfları	87
D.5. Soru Zarfları	88
E. FİİLLER	90
E.1. Yapısına Göre Fiiller	90
E.1.1. Kök fiiller	90
E.1.2. Türemiş Fiiller	90
E.1.2.1. İsimden Fiil Yapan Ekler	90
E.1.2.2. Fiilden Fiil Yapan Ekler	93
E.2. Birleşik Fiil	97
E.2.1. İsim + Fiil Şeklinde Olan Birleşik Fiiller	97
E.2.2. Fiil + Fiil Şeklinde Olan Birleşik Fiiller	97
E.2.2.1. Yeterlilik Fiili	97
E.2.2.2. Tezlik Fiili	98
E.2.3. Deyimleşmiş Birleşik Fiiller	99
E.3. Fiilimsiler	99
E.3.1. İsim-fiiller	99
E.3.2. Zarf Fiiller	99
E.3.3. Sıfat Fiiller	102
E.4. Fiil Çekim Ekleri	104
E.4.1. Şahıs Ekleri	104
E.4.1.1. Zamir Kökenli Şahıs Ekleri	104

E.4.1.2. İyelik Kökenli Şahıs Ekleri	104
E.4.1.3. Emir Kökenli Şahıs Ekleri	105
E.4.2. Fillerde Soru	105
E.5. FİİL KİPLERİ	105
E.5.1. BİLDİRME KİPLERİ	105
E.5.1.1. Geniş Zaman	105
E.5.1.2. Şimdiki Zaman	109
E.5.1.3. Görülen Geçmiş Zaman	114
E.5.1.4. Anlatılan Geçmiş Zaman	122
E.5.1.5. Gelecek Zaman	124
E.5.2. DİLEK KİPLERİ	130
E.5.2.1. Gereklilik Kipi	130
E.5.2.2. Şart Kipi	132
E.5.2.3. İstek Kipi	135
E.5.2.4. Emir Kipi	137
E.6. EK-FİİL	141
E.6.1. Şimdiki (Geniş) Zaman	141
E.6.2. Görülen Geçmiş Zaman	142
E.6.3. Anlatılan Geçmiş Zaman	143
E.6.4. Şart Çekimi	144
E.6.5. Ek-Fiilin Olumsuz Şekli	145
E.7. BİRLEŞİK FİİL ÇEKİMİ	145
E.7.1. HİKÂYE BİRLEŞİK ÇEKİMİ	145
E.7.1.1. Geniş Zamanın Hikâyesi	145
E.7.1.2. Şimdiki Zamanın Hikâyesi	146
E.7.1.3. Görülen Geçmiş Zamanın Hikâyesi	147
E.7.1.4. Anlatılan Geçmiş Zamanın Hikâyesi	148
E.7.1.5. Gelecek Zamanın Hikâyesi	149
E.7.1.6. Gereklilik Kipinin Hikâyesi	150
E.7.1.7. İstek Kipinin Hikâyesi	150
E.7.1.8. Şart Kipinin Hikâyesi	150
E.7.2. RİVAYET BİRLEŞİK ÇEKİMİ	151
E.7.2.1. Geniş Zamanın Rivayeti	151

E.7.2.2. Şimdiki Zamanın Rivayeti	152
E.7.2.3. Görülen Geçmiş Zamanın Rivayeti	153
E.7.2.4. Gelecek Zamanın Rivayeti	154
E.7.2.5. Gereklilik Kipinin Rivayeti	156
E.7.2.6. Şart Kipinin Rivayeti	156
E.7.2.7. İstek Kipinin Rivayeti	157
E.7.3. ŞART BİRLEŞİK ÇEKİMİ	157
E.7.3.1. Geniş Zamanın Şartı	157
E.7.3.2. Şimdiki Zamanın Şartı	158
E.7.3.3. Görülen Geçmiş Zamanın Şartı	158
E.7.3.4. Gelecek Zamanın Şartı	159
E.7.3.5. Gereklilik Kipinin Şartı	160
F. EDATLAR	161
F.1. Son Çekim Edatları	161
F.2. Sona Gelen Edatlar	164
G. BAĞLAÇLAR	166
G.1. Sıralama Bağlaçları	166
G.2. Cümle Başı Bağlaçları	166
G.3. Karşılaştırma Bağlaçları	170
G.4. Denkleştirme Bağlaçları	171
H. ÜNLEMLER	171
H.1. Duygu Ünlemleri	171
H.2. Seslenme Ünlemleri	172
H.3. Gösterme Ünlemleri	173
H.4. Cevap Ünlemleri	173
METİN	174
SÖZLÜK	321
SONUÇ	486
KAYNAKÇA	491

GİRİŞ

Kazak Türkçesi, Türk lehçelerinin coğrafi tasnifinde kuzey-batı, kavim adlarına göre ise Kıpçak grubunda yer alan bir Türk lehçesidir.

Reşit Rahmeti Arat, fonetik esaslara göre yaptığı sınıflandırmada Kazak Türkçesi'ni Kuzey grubu “*tav*” içinde göstermiştir¹. Talat Tekin ise, günümüz Kıpçak grubu Türkçesi lehçeleriyle ilgili yaptığı sınıflandırmada, Kıpçak Türkçesi'ni “*tawlı*” başlığı altında değerlendirmekle beraber, bu gruba dahil olan lehçeler için ayırıcı unsur olarak “*koş-* (katmak, ilave etmek)” kelimesini temel almıştır. Bu itibarla Talat Tekin, Kazak Türkçesi'ni, Karakalpak Türkçesi'yle beraber “*kos-*” alt grubunda göstermiştir². Kazak Türkçesi ile ilgili diğer bir görüş de bu lehçenin Karakalpak ve Nogayca ile birlikte, Türk lehçelerinin Kıpçak grubunun Kıpçak-Nogay alt grubunu oluşturduğu yönündedir³.

Wilhelm Radloff ise, Kazak Türkçesi'ni, dört gruba ayırdığı Türk diyalektlerinin batı diyalektleri grubu içerisinde Kara-Kalpak ve Kara-Kırgız diyalektleri birlikte Kırgız diyalektleri grubuna dahil etmiş ve Kazak-Kırgız olarak adlandırmıştır⁴.

G. J. Ramsted, Kazak Türkçesi'ni; Kırgız, Nogay, Kara-Kalpak, Kumuk, Karaçay, Balkar, Karaim, Volga diyalektleri (Tatar, Mişer), Başkurt Türkçelerinin de yer aldığı Batı grubuna dahil etmiştir⁵.

A. N. Samoylaviç, Kazak Türkçesi'ni; Kıpçak veya Şimâl-i Garbî olarak da adlandırdığı Taw grubuna dahil etmiştir⁶.

Kazak Türkçesi'nin oluşumunda Batı Türk kağanlığının yanında Karahanlı devletinin de payı olmuştur. Öte yandan Orta Asya'daki büyük siyasi teşekküllerle Bulgar Türkleri, Peçenekler, Kıpçak (veya Kumanlar) gibi Türk kavimleri de bu lehçenin oluşumunda etki

¹ Reşit Rahmeti Arat, Ahmet Temir, (1992): “Türk Şivelerinin Tasnifi”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara: s. 237.

² Talat Tekin, (2005): “Türk Dil ve Diyalektlerinin Yeni Bir Tasnifi”, *Çağdaş Türk Dilleri-Makaleler 3*, Grafiker Yayınları, Ankara: s. 386.

³ Keith Hitchins, (2002): “Kazak Dili”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 25, Ankara: s. 132.

⁴ Tekin, 2005: 362.

⁵ Tekin, 2005: 365.

⁶ Reşit Rahmeti Arat, (1987): *Makaleler; C.I*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara: s.98

sahibidir. Böylelikle uzun bir tarihî gelişim gösteren ve bilumum Türk lehçeleriyle temas halinde olan Kazak Türkçesi, XV-XVI. yüzyıllarda ana hatlarına kavuşmuştur⁷. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında öncelikle Abay İbrahim Kunanbay ve İbray Altın Sarın gibi güçlü yazarların katkı ve çabalarıyla önemli merhaleler almış ve böylelikle artık edebî bir dil hüviyetini kazanacak olan Kazak Türkçesi, bu tarih itibariyle Çağatay Türkçesi'nin yerini almıştır⁸.

Kullanıldığı Yerler: Kazak Türkçesi, %80'i Kazakistan'da olmak üzere çok geniş bir coğrafyada kullanılmaktadır. (Kazak Türkçesi'nin kullanılıp konuşulduğu diğer yerler: Afganistan⁹, Rusya, Özbekistan, Moğolistan, Türkmenistan, Çin [Doğu Türkistan], Kırgızistan)¹⁰. Kazakça konuşanların sayısı yaklaşık olarak 10 milyon civarındadır¹¹.

Ağzlar: Kazak Türkçesi'nin üç ağzı vardır¹²:

1. Kuzeybatı ağzı (= ka.). **2.** Güney ağzı (= ga.). **3.** Batı ağzı (= ba.).

Bugünkü yazı dilinin temelini kuzeybatı ağzı oluşturmaktadır¹³. Güney ağzı, kuzeybatı ağzından sadece bazı ses ve şekil farklılıklarıyla ayrılmaktadır: Kelime başındaki “k” sesi ara sıra “g” sesine çevrilir: (Krş. ka.: *köñ* ~ ga.: *göñ* “gübre”). Yine “j” sesi ara sıra “y” sesine döner: (Krş. ka.: *jağ* ~ ga.: *yağ* “yan”). Batı ağzı ise genel olarak güney ağzına benzer. Güney ağzında farklı olarak “o > u” değişmesi görülür. (Krş. ga.: *kol* ~ ba.: *kul* “el”)¹⁴.

Söz Varlığı: Kazak Türkçesi'nin söz varlığının bel kemiğini Türkçe kelimeler oluşturur. Kıpçak koluna has çoğu kelime Kazak Türkçesi'nde de mevcuttur. (Kıp. *öt* > Kzk. *öt*- “geç-”, Kıp. *erin* > Kzk. *erin* “dudak” vb.).

⁷ Komisyon, (1974): “Kazak Türkçesi”, *Türk Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, C. 21, Ankara: s. 442

⁸ Hitchins, 2002: 133.

⁹ Eleonora Suleimenova, Dana K. Akanova, (2002): “Kazak Dili ve 1990'lardaki Yeni Dil Politikası” (Çev. Işık Kuşçu) *Türkler 19*. cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara: s. 411.

¹⁰ Özkan, (tsz.): 122-123.

¹¹ Talat Tekin, Mehmet Ölmez, (1999): *Türk Dilleri Giriş*, Simurg, İstanbul: s.107.

¹² Mark Kirchner, (1998): “Kazakh and Karakalpak”, *Turkic Languages*, (ed. L. Johanson, È. Á. Csató), Routledge, New York: s. 330.

¹³ Kirchner, 1998: 330.

¹⁴ Komisyon, 1974: 442.

Kazak Türkçesi'ne; Tatarca, Özbekçe ve Tacikçe vasıtasıyla on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda Arapça ve Farsça'dan pek çok kelime girmiştir. Ancak bu kelimelerin Kazakça'nın ses yapısına büyük ölçüde uydurulduğu görülmektedir. (Ar. *mîrâs* > *mura* "miras", Fa. *zencîr* > *şınjır* "zincir").

Kazakça'da Moğolca kimi kelimelere de rastlanmaktadır. Bu kelimeler Orta Asya'da Moğol istilasının yaşandığı XI ve XII. yy'larda Kazak Türkçesine geçmiş özellikle askeri ve sosyal hayatla ilgili kelimelerdir¹⁵. (Moğ. *nöker* > Kzk. *nöker* "yaver, hizmetçi" vb.)

Özellikle 1917 Ekim devriminden sonra Kazak söz varlığına çok sayıda Rusça kelime girmiştir. Bu kelimeler nispeten yeni olduklarından Kazak ses sistemine aykırı özellikler gösterebilmektedir. (Rus. *parta* > Kzk. *parta* "sıra", Rus. *lager* > Kzk. *lager* "kamp, kamp yeri" vb.)

Ayrıca Doğu Türkistan'da yaşayan Kazakların dilinde Çince alıntı kelimeler de görülebilmektedir. (Çin. *çay*¹⁶ > Kzk. *şây* "çay")

Alfabe: Kazak Türkçesi'nin yazımında 1929 yılına kadar Arap alfabesi, 1929-1940 yılları arasında da Latin alfabesi kullanılmıştır. Kazak Türkleri 1940 yılından sonra ise Kiril alfabesini kullanmaya başlamışlardır ve bu alfabe günümüze kadar hiçbir değişime uğramadan gelmiştir¹⁷.

Çin'de yaşayan Kazak Türkleri, Kazakistan'dakilerden farklı olarak Arap alfabesini kullanmaktadırlar¹⁸.

Kazak alfabesi, yirmi üçü, ünsüzleri (b, ç, d, f, g, ğ, x, h, j [ç], k, l, k, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z, ñ); onu, dokuz ünlüyü (a, ə "ä", e / ə "e", ı, i, o, ö, u, ü); yedisi, birleşik sesi (yo 'ë', iy~ıy~i 'и', uw~üw~w 'y', ts 'ц', şç 'щ', yu 'ю', ya 'я'); ikisi, kesme "Ъ" ve inceltme "ь" işaretini gösteren 41 işarete sahiptir.

¹⁵ Hitchins, 2002: 133.

¹⁶ Bkz. Hasan Eren, (1999): *Türk Dillerinin Etimolojik Sözlüğü*, Bizim Büro Basım Evi, Ankara: s. 81-82

¹⁷ Hatice Şirin User, (2006): *Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri*, Akçağ Yayınları, Ankara: s. 298.

¹⁸ Kirchner, 1998: 321.

Lâtin	Kiril	Lâtin	Kiril
A	А а	Ñ ñ	Ң ң
B	Б б	O	О о
Ç	Ч ч	Ö	Ө ө
D	Д д	P	П п
E, (y)e	Е е	R	Р р
E	Э э	S	С с
E (ä)	Ә ә	Ş	Ш ш
F	Ф ф	Şç	Щ щ
G	Г г	T	Т т
Ğ (ğ)	Ғ ғ	Ts	Ц ц
H (h)	Х х	U	У у
H	Н н	Ü	Ү ү
I	Ы ы	V	В в
İ	І і	Uw, Üw, W	У у
Iy, İy, i	И и	Y	Й й
J	Ж ж	Ya	Я я
K	К к	Yo	Ё ё
Q (q)	Қ қ	Yuw, Yüw, Yu	Ю ю
L	Л л	Z	З з
M	М м	Kesme işareti	Ъ
N	Н н	İnceltme işareti	Ь

BÖLÜM I

Problem:

“Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta, kendisine mahsus kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli antlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş içtimaî bir müessesedir¹⁹.”

“Diller arasındaki ilişkiler kaçınılmazdır. Bütün diller ilişkide buldukları diğer dillerle etkileşim içindedirler. Birbirlerinden dil unsurları alırlar ve verirler. Türk dili için de durum böyledir²⁰.”

“Çok eski ve köklü bir dil olan Türk dili zaman içinde değişik toplumlarla, kültürlerle karşılaşmış, alışveriş içinde olmuş, değişik dini çevrelere girmiş ve doğal olarak bu kültürlerin dillerinden de etkilenmiştir²¹.”

Türk dilinin lehçe ve şivelerinin ortaya çıkarılması, Türkçedeki şive ve lehçe farklılığının ortaya koyduğu zenginliğin görülmesi, bu zenginliğin ortak dil çalışmasına olan katkısının ortaya konulması gerekmektedir.

Buradan hareketle “Kazak Türkçesi, Türk lehçeleri içerisinde en geniş sahada konuşulan Türk lehçesidir. Kazak Türkçesi bugün dağınık olarak Kazakistan, Doğu Türkistan, Özbekistan, Türkmenistan gibi bölgelerde yaşayan Kazaklar tarafından konuşulmaktadır. “Kazak Türkçesi, Kazak boyunun hayat şartları içerisinde, serbest bir gelişme imkânı bulmuştur. Dini kültür merkezlerine uzak olması sebebiyle, din eğitimi küçük bir zümrenin dışına çıkmamıştır. Bu yüzden diğer Türk lehçelerine göre, Kazak Türkçesi’nde Arapça ve Farsça’nın etkisi oldukça azdır. Kazak Türkleri 1923 yılına kadar Arap alfabesini kullanırlar.

¹⁹Muharrem Ergin, (2000): *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul: s.3.

²⁰Gürer Gülsevin, (2006): “Dil Kirliliği Sorunu (Türkçede Yabancı Unsurlar Sorunu)”, Gürer Gülsevin, Erdoğan Boz (ed), *Türkçenin Çağdaş Sorunları*, Divan Yayınevi, İstanbul: s. 119.

²¹Hatice Şahin, (2006): “Yabancı Kelimelere Türkçe Karşılıklar Bulma Sorunu”, Gürer Gülsevin, Erdoğan Boz (ed), *Türkçenin Çağdaş Sorunları*, Divan Yayınevi, İstanbul: s. 235.

1928 yılında Latin alfabesine geçerler. Ancak 1940 yılında bu alfabeden de vazgeçilerek kiril alfabesi kabul edilir²².”

Türk dilinin lehçe ve şivelerine ait eserlerdeki söz varlıklarının, ses ve şekil yapılarının ortaya çıkarılması Türk yazı dili çalışmalarına katkı sağlayacaktır.

Kazak Türkçesi'yle yazılmış “Kırgız Halk Erteğileri” adlı eseri transkribe ederek, incelemenin Türk yazı dili çalışmalarına katkı sağlayacağını düşünerek, böyle bir teze naçizane karar verdim.

Amaç:

Tezimin öncelikli amacı, Kazak Türkçesi'yle yazılmış olan “Kırgız Halk Erteğileri” adlı eseri transkribe edip, ses ve şekil bilgisi, sözlük açısından inceleyerek, ortak bir Türk dünyası yazı dili çalışmalarına katkı sağlamaktır.

Önem:

Dil, milleti millet yapan öğelerin başında gelir. Dilin çekildiği yerde millet biter. Milli dil sevgisi, millet sevgisinin büyük ve bölünmez parçasıdır. Bizi ezelden ebede kadar bir millet halinde koruyan, birbirimize bağlayan eski ve köklü Türk dilidir.

Türk dilinin lehçe ve şivelerine ait eserlerdeki söz varlıklarının, ses ve şekil yapılarının ortaya çıkarılması, Türkçedeki şive ve lehçe farklılığının ortaya koyduğu zenginliğin görülmesini sağlayacaktır. Bu bakımdan tezimin Türk dili için önemli bir çalışma olacağına inanıyorum.

Sayıtlar:

Bu çalışmada aşağıdaki sayıtlardan hareket edilmiştir:

Türk dili üzerine yapılacak her çalışma, Türk kültürünün gelişimi açısından büyük önem arz etmektedir.

²² Ahmet Buran, Ercan Alkaya, (2001): *Çağdaş Türk Lehçeleri*, Akçağ Yayınları, Ankara: s.193-194.

Türk dilinin lehçe ve şivelerine ait eserlerdeki söz varlıklarının, ses ve şekil yapılarının ortaya çıkarılması da Türk yazı dili çalışmalarına katkı sağlayacaktır. Tezin hazırlanmasında bu durum göz önünde bulundurulmuştur.

Sınırlılıklar:

Tezin boyutları ve zamanın yetersizliği gibi faktörler göz önüne alınarak sadece Kazak Türkçesi'yle yazılmış “Kırgız Halk Erteğileri” adlı eserin Transkripsiyon-Metin İncelemesi ve sözlük çalışması yapılmıştır.

BÖLÜM II

YÖNTEM:

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ:

Araştırma Modeli:

Transkripsiyon-metin inceleme-sözlük şeklinde olacaktır.

Evren ve Örneklem:

Kazak Türkçesi'yle yazılmış bütün eserler, makaleler, Kazak Türkçesi gramer kitapları vb. genel evrenimizdir. Tümüyle güvenli bir şekilde genel evrene ulaşmanın imkansızlığı nedeniyle çalışma evreni, özellikle 1990 sonrası, eserlerin serbest kalmasıyla yapılan Kazak Türkçesi'ne ait dil çalışmaları, sözlükler, transkribe edilmiş metinler (Kazak Türkçesi ile yazılan “Kırgız Halk Erteğileri” adlı metin üzerinden) olmuştur.

Verilerin Toplanması:

“Kırgız Halk Erteğileri” adlı eserin transkripsiyonlu çevirisi, ses ve şekil özellikleri açısından incelenmesi ve sözlük çalışmasının yapılması için gereken çeşitli kaynaklar tespit edilmiştir.

KISALTMALAR

a) Genel Kısaltmalar:

Ar.	Arapça
ba.	Batı ağzı
bkz.	Bakınız
C.	cilt
Çev.	çeviren
Çin	Çince
ç.ş.	Çokluk şahıs
Dzl.	Düzenleyen
ed.	Editör
ET.	Eski Türkçe
Fa.	Farsça
ga.	Güney ağzı
Hzl.	Hazırlayan
ka.	Kuzeybatı ağzı
Kıp.	Kıpçakça
Krş.	Karşılaştırma
Kzk.	Kazakça
Kzk. T.	Kazak Türkçesi
mb.	Metnimizde bulunmamaktadır.
Moğ.	Moğolca
nş.	nezaket şekli
OT.	Orta Türkçe
Rus.	Rusça
S./s.	sayı/sayfa
ş.	şahıs
TDK	Türk Dil Kurumu
tsz.	tarihsiz
t.ş.	teklik şahıs
TT.	Türkiye Türkçesi
TT(ağ.)	Anadolu Ağızları
vb.	ve benzeri
Yay. Hzl.	Yayına hazırlayanlar

b) Eser Kısaltmaları:

BKT. Bugünkü Kıpçak Türkçesi

KFZK. Kazak Türkçesiyle Türkiye Türkçesinde Fiiller, Zarf-Fiiller ve İsim-Fiillerin Karşılaştırılması

KTG Kazak Türkçesi Grameri

KTS. Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü

İŞARETLER

- gönderme işareti [sözlük bölümünde]: **namazaşam** : → **namazşam** gibi.
- ~ denklik işareti [inceleme bölümünde]. **ET. yığ-** > **Kzk. jıy-** ~ **TT.yığ-** gibi.
Madde başı kelime için.[sözlük bölümünde]. **üyiril-**: **umurt** ~ → **umurt** gibi.
- ; ya da [inceleme bölümünde]. [**TT. /ö; ø/, TT(ağ.) /ö; ü/**] gibi.
- < Türkçe kökenli ve alıntı kelimelerde işaretin açık olan tarafı kelimelerin asli şeklini gösterir. **uzın** (< **ET. uzun**) “uzun”; **ömir** (< **Ar. ʿumr**) “ömür” gibi.
- > Eski Türkçe ile Kazak Türkçesi arasında yapılan art zamanlı karşılaştırmada kullanılan bu işaretin açık olan tarafı kelimenin asli şeklini gösterir: **ET. /-e/** > **Kzk. /-ü-/** ~ **TT. /e/** gibi.
- ø [ses ve kelime için] yoktur.
- * reconstructive (yapılandırma) işareti: **ET. eb~*ew** gibi.

İNCELEME

-I-
SES BİLGİSİ

A. ÜNLÜLER

Tablo: 1 Ünlüler

	Düz		Yuvarlak	
	Geniş	Dar	Geniş	Dar
Kalın	a	ı	o	u
İnce	e, ä	i	ö	ü

Kazak Türkçesi'nde, Türkiye Türkçesi'ndeki sekiz ünlüden başka bir de ə “ä” ünlüsü bulunmaktadır. Açık ve geniş-düz olarak telaffuz edilen, çoğunlukla Arapça kelimelerde görülmekle birlikte, yer yer bazı Türkçe kelimelerde de yer alan ə “ä” ünlüsü¹, “a ile e arasında söylenen açık e ünlüsünü karşılar. Genellikle ilk hecede bulunur².

ädet (<Ar.âde[t])“âdet,alışkanlık”62/42 **märtebe** (< Ar. mertebe) “mertebe” 46/5

är (< Fa. her) “her” 20/10

närse (< ne erse) “şey” 64/18

ävliye (< Ar. evliyâ) “evliya” 132/18

sälem (< Ar. selâm) “selam” 56/10

bäri (< barı < bar+ı) “hepsi,tümü”162/2 **wäzir** (< Ar. vezîr) “vezir” 160/1

däri (< Fa. dârû) “ilaç” 155/40

“İ/i” ile gösterilen “i” sesi Türkiye Türkçesi'ndekine göre daha kısa bir ünlüdür³.

tiri (< ET. tirig) “diri” 68/40

ekinşi (< OT. ikinç) “ikinci” 144/19

¹ Kenan Koç, Oğuz Doğan, (2004): *Kazak Türkçesi Grameri*, Gazi kitabevi, Ankara: s. 22-23.

² Ferhat Tamir, (2007): “Kazak Türkçesi”, Ahmet Bican Ercilasun (ed.), *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ Yayınları, Ankara: s. 432.

³ Mustafa Öner, (1998): *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, TDK Yayınları, Ankara: s. 4.

A.1. ÜNLÜ UYUMU

A1.1. Büyük Ünlü Uyumu:

Kazak Türkçesi'nde büyük ünlü uyumu Türkiye Türkçesi'nde olduğu gibi güçlüdür. Türkçe kelimelerle birlikte yabancı dillerden giren kelimelerde de uyum oldukça kuvvetlidir:

Türkçe kökenli kelimelerde:

altın (< ET. altun) “altın” 58/1	mañırat - “meletmek” 73/18
bügin (< bu+kün) “bugün” 8/4	müyiz (<ET. müyüz~müñüz)“boynuz”78/32
ıdıs (< ET. idiş) “kap” 10/22	nağız “gerçek, hakiki” 146/43
qatın (< ET. qatun) “kadın” 45/42	ortanşı (< ET. ortun) “ortanca” 20/5
kömir (< ET. kömür)“kömür”134/24	ögiz (< ET. öküz) “öküz” 169/16

Alıntı kelimelerde:

aqıl (< Ar. ʿaql) “akıl” 130/42	medrese (< Ar. medrese) “medrese” 82/27
ävliye (< Ar. evliyâ) “evliya” 155/30	mümkın (< Ar. mumkin) “mümkün” 135/38
gawhar (< Fa. gevher)“cevher”50/11	nöker (< Moğ. nöker) “yaver, hizmetçi” 34/4
lajsız (< Ar. ʿilâc+sız) “çaresiz”92/9	şınjır (< Fa. zencîr) “zencir” 107/34

Ancak, bazı alıntı ve birleşik kelimelerde uyum bozulabilmektedir:

eşqaşan (< eş+qaşan) “hiçbir zaman”14/29	qızmet (< Ar. hıdmet) “hizmet” 123/37
qate (< Ar. haqâ) “yanlış” 158/43	meyman (<Fa. mihmân)“misafir”139/36
qazır (< Ar. hâzir) “hazır “şimdi” 62/10	

Tablo 2'de gösterildiği gibi, tek şekle sahip Türkçe eklerle, Farsça'dan geçen bazı eklerin büyük ünlü uyumunu bozduğu görülmektedir

Tablo: 2 Büyük Ünlü Uyumunu Bozan Ekler:

+men(+pen,+ben);+menen (+penen, +benen) vasıta hali eki	aybalta+ menen “baltayla” 12/3 bala+ men “çocukla” 51/29 kezdik+ penen “silahla” 45/15 kız+ ben “kızla” 29/2 kız+ benen “kızla” 17/14 tas+ pen “taşla” 110/34
+niki (+diki, +tiki) aitlik eki	Alla+ niki “Allahınki” 146/8 kaysı+mız+ diki “hangimizinki” 170/43 kus+ tiki “kuşunki” 88/12
+tay; +tal	äke+ tay “babacığım” 8/38 *sezim+ tal “sezgi gücü yüksek olan”
+keş	*arba+ keş “arabacı (at, öküz vb.)”
+koy, +kor	*päle+ kor “bela arayan, iftiracı, çirkef” *sän+ koy “süse, modağa düşkün, süslü”
+paz	*öner+ paz “sanatkâr”
+ger, (+ker)	ayla+ ker “hilekâr, kurnaz” 126/11 sawda+ ger “tüccar, tacir” 108/18
+hana	şay+ hana “çayhane” 97/38

(* Sadece bu bölüme özgü olarak metinde geçmeyen kelime için kullanılmıştır.)

A.1.2. Küçük Ünlü Uyumu:

Kazak Türkçesi’nde, küçük ünlü uyumu tutarsızdır. Ancak bu Kazak Türkçesi’nde küçük ünlü uyumu yoktur anlamına gelmemektedir.

Küçük ünlü uyumu;

a) Kelimenin ilk hecesinde düz ünlü “a, e, ä, ı, i” varsa takip eden hecelerde de düz ünlülerin “a, e, ä, ı, i olması durumudur¹. Bu anlamda Kazak Türkçesi’nde büyük ölçüde uyum mevcuttur:

dıbis (< ET. **dabis**) “ses” 121/37 **laşık** (< ET. **alaçu**²) “baraka, çardak” 39/15

ızıl-da- (< [v]ız “yansıma”+ ıl+da-) “vızıldamak” 121/37

¹ Muharrem Ergin, (2000): *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım/ Yayın/ Tanıtım, İstanbul: s. 73.

² Eren, 1999: 7.

ilgeri (< ET. **il+gerü**) “ileri” 13/2 **meyirimsiz** “merhametsiz” 73/21
jalğız (< ET. **yalañuz**) “yalnız” 119/23 **tawıķ** (< ET. **taķıǵu~taķıķu**) “tavuk” 82/5

Bu uyum alıntı kelimelerde de kendini gösterir:

ķabil (< Ar. **ķabûl**) “kabil” 8/41 **zından** (< Fa. **zindân**) “zindan” 119/42
mâlim (< Ar. **maʿlûm**) “malum” 159/24

Ancak bazen dudak ünsüzlerinin yuvarlaklaştırıcı etkisiyle uyumun bozulduğu da görülmektedir:

elüw (< ET. **élig~ilig**) “elli” 110/14

Yine bazı eklerin uyum dışı kalabildiği görülmektedir. Örneğin mastar eki -uw, -üw “ünsüzle biten kelimelere eklendiğinde” küçük ünlü uyumunu bozmaktadır:

al-uw “almak” 8/3 **ķir-üw** “girmek” 140/38
bil-üw “bilmek” 3/11 **sat-uw** “satmak” 60/42 vb.

b) Kelimenin ilk hecesinde yuvarlak ünlü “o, ö, u, ü” varsa takip eden hecelerde ya dar yuvarlak, “u, ü”, ya da düz geniş ünlülerin “a, e, ä” olması durumudur¹. Ancak, Kazak Türkçesi’nde (özellikle Türkçe kökenli kelimelerde görülmekle birlikte, bazı yabancı kelimelerde) kelimenin ilk hecesindeki “o, ö, u, ü” yuvarlak ünlülerinin (konuşma dilinin aksine) sonraki hecelerde yerini “ı, i” dar ünlülerine bırakması küçük ünlü uyumunu bozar:

buyrıķ (< ET. **buyruǵ**) “buyruk” 110/2 **şuñķır** “çukur” 93/7
ķolımdı “elimi” 107/23 **umıt** (< ET. **unut~uñıt**) “unut-” 13/24
ķördim (< ET. **ķör-di+m**) “gördüm” 8/5 **uzın** (< ET. **uzun**) “uzun” 155/18
ķudıķ (< ET. **ķuduǵ**) “kuyu” 119/13 **üşinşi** (< ET. **üçünç**) “üçüncü” 107/39
murın (< ET. **burun**) “burun” 157/35 **üzil-** (< ET. **üzül-**) “kopmak” 107/38
onı-munı “onu bunu” 57/1 **zorlıķpen** (< Fa. **zûr+lık+pen**) “zorla” 16/37

¹ Ergin, 2000: 73.

Ancak uyuma giren kelimeler de vardır:

mura (< Ar. mîrâş) “miras” 50/24	ülken “büyük” 112/16
nöker (< Moğ. nöker) “yaver” 34/4	üret- (< ET. ög+re-t-) “öğret-” 60/22

Yine bazı alıntı kelimelerde bu uyum bozulabilmektedir:

ömir (< Ar. ‘umr) “ömür” 62/16	ümit (< Fa. umîd~ummîd) “ümit, umut” 152/14
ükim (< Ar. ḥukm) “hüküm, karar” 148/32	

A.2. ÜNLÜ DEĞİŞMELERİ:

A.2.1. Darlaşma:

ET. ~ OT. /ö-/ , /-ö-/ > Kzk. /ü-/ , /-ü-/ ~ [TT. /ö; ø/, TT(ağ.) /ö; ü/]

ET. köy-	Kzk. küy-	~ TT(ağ.) köy--küy-“yan”	122/33
OT. öğren-	Kzk. üyren-	~ TT. öğren-	59/37
ET. öğret~örget-	Kzk. üyret-	~ TT. öğret-	60/22
OT. ördek	Kzk. üyrek	~ TT. ördek	61/28

ET. ~ OT. /o-/ , /-o-/ > Kzk. /u-/ , /-u-/ ~ TT. /o; u/

ET. kod-	Kzk. kuy-	~ TT. koy-	18/28
ET. oğrı	Kzk. urı	~ TT. uğru “hırsız”	137/3
ET. oğul	Kzk. ul	~ TT. oğul	14/31
ET. okşa-	Kzk. ukşa-	~ TT. okşa-“benze-	85/40
ET. soğık	Kzk. suwık-	~ TT. soğuk	139/7
OT. sor-	Kzk. sura-	~ TT. sor-	68/26
OT. togra-	Kzk. tuwra-	~ TT. doğra-	17/30
ET. toğru~toğrı	Kzk. tuwra	~ TT. doğru	162/2

ET. ~ OT. /e-/ , /-e-, -é-/ > Kzk. /i-/ , /-i-/ ~ TT. /e; ü; i/

ET. bédük	Kzk. biyik	~ TT. büyük	25/3
OT. eg-	Kzk. iy-	~ TT. eğ-	32/37
OT. egil-	Kzk. iyil-	~ TT. eğil-	8/44
ET. kéd-	Kzk. kiy-	~ TT. giy-	3/26
ET. tég-	Kzk. tiy-	~ TT. değ-	17/37

ET. ~ OT. /a-/ , /-a-/ > Kzk. /u-/ , /-u-/ ~ T T. /a/

ET. adut	Kzk. uwıs	~ TT. avuç	33/18
OT. kagur-	Kzk. uwır-	~ TT. kavur-	10/23

ET. /-é-/ > Kzk. /-ü-/ ~ T T. /e/

ET. téwé~tébé	Kzk. tüye	~ TT. deve	73/40
---------------	-----------	------------	-------

ET. /-a-/ > Kzk. /-ı-/ ~ [TT. /ø/, TT(ağ.) /ı; a; ø/]

ET. taş	Kzk. tıs	~ TT(ağ.) dışa “dışarı”	110/9
ET. tawış	Kzk. dıbıs	~TT(ağ.) tavuş ¹ “ses”	165/39
ET. yaltır~yaltır-	Kzk. jıltıra-	~ ø [yaldıra- ²]“parla-”	15/31

Alıntı Kelimelerde Darlaşma:**Kzk. /-ı-/ < /-a-/**

Kzk. ıyal	< Ar. ayâl	“hayal”	140/3
------------	-------------	---------	-------

Kzk. /-ı-/ < /-e-/

Kzk. şınjır	< Fa. zencîr	“zincir”	107/38
-------------	--------------	----------	--------

A.2.2. Genişleme:**ET. ~ OT. /i/ > Kzk. /e/ ~ [TT. /i; e; ø/, TT(ağ.) /e; ø/]**

ET. iki~éki	Kzk. eki	~ TT. iki	14/10
OT. ikkiz	Kzk. egiz	~ TT. ikiz	99/5
ET. işik	Kzk. esik	~ TT. eşik	98/41
ET. kémi~kimi	Kzk. keme	~ TT. gemi	28/41
ET. kézig	Kzk. kezek	~ ø [kezik~keşik ³] “sıra”	34/3
ET. kit-	Kzk. ket-	~ TT. git-	61/20
OT. tirek	Kzk. terek	~TT(ağ.)terek “ağaç”	100/42

¹Kelimenin *tauş*, *tavıştı* biçimleri de görölmektedir. bkz. Aysel Dikmen, Ayla Bayaz (Hızl.), (1993): *Derleme Sözlüğü*, C.X, TDK yayınları, Ankara: s. 3850.

²Cem Dilçin (Dzl.), (1983): *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara: s. 135.

³Dilçin, 1983:135.

ET. ~ OT. /-u-/ , /-u/ > Kzk. /-a-/ , /-a/~ [TT. /ø/, TT(ağ) /a; ø/]

ET. botu	Kzk. bota	~ TT(ağ.) bota ¹ “deveyavrusu”	94/42
OT. tokuç	Kzk. tokaş	~ ø “çörek”	28/37

ET. /-ü-/ > Kzk. /-e-/~ [TT. /ø/, TT(ağ) /e; ø/]

ET. kötür~ködür-	Kzk. köter-	~ ø “yükselt-“	128/20
ET. süñük~ siñük	Kzk. süyek	~ TT(ağ.) süyek “kemik”	96/8

ET. ~ OT. /-ı-/ , /-ı/ > Kzk. /a-/ , /-a/~ [TT. /ı; a; i; u; ø/, TT(ağ) /ø/]

OT. arı	Kzk. ara	~ TT. arı	117/39
ET. ıgaç	Kzk. ağaş	~ TT. ağaç	22/1
ET. yaltrı~ yaltır-	Kzk. jiltıra-	~ ø [yaldıra ² -]“parla-”	15/31
ET. yañı	Kzk. jaña	~ TT. yeni	122/7
ET. toğru~toğrı	Kzk. tuwra	~ TT. doğru	63/30

Alıntı Kelimelerde Genişleme:**Kzk. /-ä-/ , /-ä-/ < /e-/ , /-e-/**

Ar. emr	Kzk. ämir	“emir”	146/8
Ar. evliyâ	Kzk. äwliye	“evliya”	28/17
Fa. her	Kzk. är	“her”	83/37
Ar. hevâ	Kzk. äve	“hava”	68/12
Fa. merd	Kzk. märt	“mert”	33/26
Ar. mes’ele	Kzk. mäsele	“mesele”	172/5
Ar. selâm	Kzk. sälem	“selam”	98/13
Ar. vezîr	Kzk. wäzir	“vezir”	92/17

¹ Kelimenin *boduk, bocuk, bodak, bodan, bodanak, bodar, bodē, bodi, bodik, bodu, boduç, boduğ, borum, bortlak, bot, botlak, botuk, bödü, bödük, budanak* biçimleri de görülmektedir. bkz. Emel Vardarlı, Şakir Ülkütaşır, Aycan Ünver, Gülten Cankoçak, Olcay Sarıbaş, Cem Dilçin (Hızl.), (1993): *Derleme Sözlüğü*, C.II, TDK Yayınları, Ankara: s. 720-721.

² Dilçin, 1983: 232.

Kzk. /e-/ , /-e-/ < /i-, -i-/ , /-î-/

Kzk. esim	< Ar. ism	“isim”	3/7
Kzk. neke	< Ar. nikâh	“nikâh”	46/18
Kzk. tez	< Fa. tîz	“tez, çabuk”	64/24

Kzk. /ö-/ , /-ö-/ < /u-/ , /-u-/

Kzk. ömir	< Ar. ‘umr	“ömür”	69/25
Kzk. öner	< Fa. huner	“hüner”	110/27

Kzk. /-â-/ < /-u-/

Kzk. pälen	< Ar. fulân	“falan”	49/6
------------	-------------	---------	------

Kzk. /-e-/ < /-u-/

Kzk. täwekel	< Ar. tevekkul	“tevekkül”	40/22
--------------	----------------	------------	-------

A.2.3. Yuvarlaklaşma:**ET. /e-/ > Kzk. /ö-/ ~TT. /e/**

ET. éruk	Kzk. örik	~ TT. erik	79/24
----------	-----------	------------	-------

ET. ~ OT. /e-, é-/ , /-e-, -é-/ > Kzk. /ü-/ , /-ü-/ ~TT. /e/

ET. éw~éb	Kzk. üy	~ TT. ev	140/38
OT. ewlen-	Kzk. üylen-	~ TT. evlen-	74/6
ET. téwé~tébé	Kzk. tüye	~ TT. deve	60/20

ET. ~ OT. /a-/ , /-a-/ > Kzk. /u-/ , /-u-/ ~ TT. /a/

ET. ağu	Kzk. uw	~ TT. ağu~ağı “zehir”	69/29
OT. kagur-	Kzk. kuwır-	~ TT. kavur-	10/27

ET. /-i-/ > Kzk. /-ü-/ ~TT. /i/

ET. élig~ilig	Kzk. elüw	~ TT. elli	110/14
ET. tilkü	Kzk. tülki	~ TT. tilki	26/21

ET. /-ı-/ > Kzk. /-u-/ ~ [TT. /ø/, TT(ağ.) /ø/]

ET. ağrığ Kzk. awruw ~ ø “hasta” 120/22

Alıntı Kelimelerde Yuvarlaklaşma:

Kzk. /-ö-/ < /-a-/

Kzk. ösiyet < Ar. vaşiyet “vasiyet” 30/26

Kzk. /-o-/ < /-e-/ , /-a-/

Bazı kelimelerde, - genellikle alıntı kelimelerde “v”nin yuvarlaklaştırıcı etkisiyle- “ö<e / o<a” ünlü değişmesi görülür:

Kzk. obal < Ar. vebâl “vebal, günah” 44/9

Kzk. okıyğa < Ar. vaq‘a “vaka, olay” 155/31

Kzk. opasız < Ar. vefâ’(sız) “vefasız” 15/7

A.2.4. Düzleşme:

ET. /-ü-/ , /-ü/ > Kzk. /-i-/ , /-i/ ~ [TT. /ü; i; ø/, TT(ağ.) /ü/]

ET. bélğü Kzk. belgi ~ TT. belgi “nişan, işaret” 163/28

ET. büt-~püt- Kzk. bit- ~ TT. bit- 98/10

ET. kömür Kzk. kömir ~ TT. kömür 122/33

ET. kümüş Kzk. kumis ~ TT. gümüş 46/16

ET. öküz Kzk. ögiz ~ TT. öküz 169/16

ET. ölüm ~ölöm Kzk. ölim ~ TT. ölüm 4/20

ET. türlüğ Kzk. türlü ~ TT. türlü 54/21

ET. üçün~ ücüm Kzk. üşin ~ TT. için 13/31

ET. üzül- Kzk. üzil- ~ TT(ağ.) üzül-¹“kop-” 20/20

ET. /-u-/ > Kzk. /-ı-/ ~ TT. /u; ı/

ET. altun Kzk. altın ~ TT. altın 46/29

ET. buğday Kzk. bıyday ~ TT. buğday 158/6

ET. burun Kzk. murın ~ TT. burun 157/35

ET. buyur- Kzk. buyır- ~ TT. buyur- 39/14

ET. қатun Kzk. қатın ~ TT. kadın 49/28

¹ Kelimenin *üzñül-*, *üzñü-* biçimleri de bulunmaktadır. bkz. Gülten Akın Cankoçak (Hzl.), (1993): *Derleme Sözlüğü*, C. XI, TDK Yayınları, Ankara: s. 4086.

ET. kuduğ	Kzk. kudık	~ TT. kuyu	118/39
ET. otuñ	Kzk. otın	~ TT. odun	142/15
ET. otuz	Kzk. otız	~ TT. otuz	74/5
ET. toķuz~toķus	Kzk. toğız	~ TT. dokuz	98/35
ET. uzun	Kzk. uzın	~ TT. uzun	71/10
ET. yumurtđa	Kzk. jumırtķa	~ TT. yumurta	81/28

ET. ~ OT. /-u-/,-u/ > Kzk. /-a-/,-a/ ~ [TT. /ø/, TT(ağ.) /a; ø/]

ET. botu	Kzk. bota	~TT(ağ.)bota ¹ “deveyavrusu”	54/2
OT. tokuĉ	Kzk. toķaş	~ ø “ĉörek”	28/37

ET. /-ü-/ > Kzk. /-e-/ ~[TT. /ø/, TT(ağ.) /e; ø/]

ET. kötür~ ködür-	Kzk. köter-	~ ø “yükselt-”	128/34
ET. siñük~süñük	Kzk. süyek	~ TT(ağ.) süyek “kemik”	159/7

ET. /-ü-/ > Kzk. /-a-/ ~ [TT. /ø/, TT(ağ.) /ø/]

ET. birök~ birük	Kzk. biraķ	~ ø “fakat”	8/5
------------------	------------	-------------	-----

Alıntı Kelimelerde Düzleşme:

Kzk. /-i-/ < /-u-/

Kzk. nâzik	< Fa. nâzuk	“nazik”	42/3
------------	-------------	---------	------

Kzk. /-e-/ < /-u-/

Kzk. tâwekel	< Ar. tevekkul	“tevekkül”	92/10
--------------	----------------	------------	-------

A.2.5. Kalın Ünlülerin İncelmesi:

ET. /-ı-/,-ı/ > Kzk. /-i-/,-i/ ~ [TT. /i; ø/, TT(ağ.) /ı/]

ET. bıĉ-	Kzk. piş-	~ TT. biĉ-	74/24
ET. ĉarı	Kzk. kâri	~ TT(ağ.) karı” ihtiyar, yaşlı”	66/12

¹ Kelimenin diğer şekilleri için bkz. Genişleme maddesi.

Alıntı Kelimelerde İncelme:

Kzk. /ä-/ /-ä-/ < /a-, â-/ /-a-, -â-/

Kzk. ädil	< Ar. ‘âdil	“adil”	9/16
Kzk. âlem	< Ar. ‘âlem	“âlem”	73/17
Kzk. âreket	< Ar. hareket	“hareket”	8/3
Kzk. âsker	< Ar. ‘asker	“asker”	29/14
Kzk. âzir	< Ar. hâzir	“hazır”	142/9
Kzk. dâri	< Fa. dârû	“daru, ilaç”	65/9
Kzk. kâpir	< Ar. kâfir	“kafir”	106/29
Kzk. künâ	< Fa. gunâh	“günah, suç”	136/3
Kzk. tâj	< Ar. tâc	“taç”	90/37

Kzk. /-ü-/ < /-u-/

Kzk. dünüye	< Ar. dunyâ	“dünya”	96/42
Kzk. mülük	< Ar. mulk	“mülk”	123/20
Kzk. mümkün	< Ar. mumkin	“mümkün”	135/38

A.2.6. İnce Ünlülerin Kalınlaşması:

ET. /i-/ /-i-/ > Kzk. /ı-/ /-ı-/ ~ [TT. /i; e; ø/, TT(ağ.) /ı; ø/]

ET. biñ~miñ	Kzk. miñ	~ TT. bin	141/22
ET. idiş	Kzk. ıdıs	~ ø “kap”	69/12
ET. isig	Kzk. ıstık	~ TT(ağ.) ısı ¹ “sıcak”	10/33
ET. miyi	Kzk. mıy	~ “beyin”	78/27
ET. yigrmi~ygrmi	Kzk. jıyırma	~ TT. yirmi	134/22

Alıntı Kelimelerde Kalınlaşma:

Kzk. /a/ < /e/

Kzk. adam	< Ar. âdem	“adam, insan”	146/36
Kzk. ajal	< Ar. ecel	“ecel”	97/7
Kzk. baqşa	< Fa. bâğçe	“bahçe”	133/41
Kzk. gawhar	< Fa. gevher	“cevher”	147/28

¹ Kelimenin *ıccak, içcak, ıscak, ışcak, ıscaklık, ıscaklık*, biçimleri de görülmektedir. bkz. Ayla Bayaz (Hızl.), (1993): *Derleme Sözlüğü*, C.VII, TDK Yayınları, Ankara: s. 2489.

Kzk. habar	< Ar. haber	“haber”	121/9
Kzk. jawap	< Ar. cevâb	“cevap”	140/2
Kzk. kuwat	< Ar. kuvvet	“kuvvet”	95/3
Kzk. marjan	< Ar. mercân	“mercan”	14/28
Kzk. sapar	< Ar. sefer	“sefer”	115/32

Kzk. /-ı-/ < /-i-/

Kzk. jin	< Ar. cinn	“cin”	50/18
Kzk. layık	< Ar. lâyiğ	“layık”	162/12
Kzk. zından	< Fa. zindân	“zindan”	119/42
Kzk. zıyan	< Fa. ziyân	“ziyan”	53/30

A.3. ÜNLÜ DÜŞMESİ:

A.3.1. Başta Ünlü Düşmesi:

Kzk. laj (sız)	< Ar. ʿilâc	“çare[siz]”	92/9
Kzk. lağtır-	< *ilektir-> *ılaktır- ¹	“at-, fırlat-”	26/2
Kzk. laşığ	< alaçık ²	“baraka, çardak”	39/15

A.3.2. İç Seste Ünlü Düşmesi:

ET. bulut ~ bulıt	Kzk. bult	~ TT. bulut	88/9
OT. ogrıla-	Kzk. urla-	~ TT. uğrula- “hırsızlık et-”	79/40
OT. yorığa	Kzk. jorga	~ TT. yorga	49/21

A.3.3. Son Seste Ünlü Düşmesi:

ET. kayû~kanyû	Kzk. kay	~ ø “hangi”	3/34
OT. kebi-, kepi-	Kzk. kep-	~ ø “kuru-”	15/25
ET. miyi	Kzk. mıy	~ ø “beyin”	78/21
ET. yağı~yâgi	Kzk. jaw	~ TT(ağ.) yağı~yağın“düşman”6/32	

¹ Öner, 1998: 13.

² Bkz. Eren 1999: 7; Sir Gerard Clauson, (1972): *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University Press, London: s.129; Andreas Tietze, (2002): *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*, C.I, Simurg Yayınları, İstanbul-Wien: s.138; Tuncer Gülensoy, (2007): *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, TDK, Ankara: s. 62.

Vurgusuz orta hecenin dar ünlüsünün düşmesi hadisesi Kazak Türkçesi'nde de görülür.

awız	awz+ı+men “ağzıyla” 24/4
qarın	qarn+ı “karnı” 96/31
qoyın	qoyn+ıñdağı “koynundaki” 118/25
murın	murn+ı+n “burnunu” 157/35
orn	orn+ı “yeri” 93/6

Ancak metnimizde bu hadisenin gerçekleşmediği kelimeler de tespit edilmiştir:

bawır	bawır+ı+n+a “bağırına” 4/15
köñil	köñil+i “gönlü” 64/16.

Öte yandan bir kelimedede ise nöbetleşme hadisesi görülmüştür:

awıl	awıl+ı+ñ+a “köyüne” 61/20; awıl+ı+ñ+da+ğı “köyündeki” 129/26.
-------------	---

A.4. Ünlü Türemesi:

Kazak Türkçesi'nde, bazı kelimelerde kelime başı, ortası ve (nadir olarak da) sonunda ünlü türemesi görülür.

A.4.1. Başta Ünlü Türemesi:

Kzk. oramal	< Fa. rû-mâl	~ “havlu”	142/18
-------------	--------------	-----------	--------

A.4.2. İç Seste Ünlü Türemesi:

OT. akrun~akru	Kzk. aqırın	~ ø “yavaş”	168/10
ET. aslan	Kzk. arıstan	~ TT. arslan	58/17
OT. kişne-	Kzk. kisine-	~ TT. kişne-	11/21
OT. koñragu	Kzk. qoñıraw	~ ø “çan”	131/20
ET. qowla-~qoğla-	Kzk. quwala-	~ TT. kovalala-	141/2
ET. térs	Kzk. teris	~ TT. ters	125/2
ET. tupraq	Kzk. topıraq	~ TT. toprak	80/40

Alıntı kelimelerde iç seste /-ı-/ , /-i-/ ve /-a-/ ünlülerinin türediği görülür:

Ar. aḥmaḳ	Kzk. aḳımaḳ	“ahmak, aptal”	164/20
Fa. deryâ	Kzk. darıya	“derya”	6/12
Ar. dunyâ	Kzk. düniye	“dünya”	15/8
Ar. emr	Kzk. âmir	“emir”	146/8
Ar. ḳudret	Kzk. ḳudiret	“kudret”	159/24
Fa. ūşehr	Kzk. ūşahar	“şehir”	114/4
Ar. ʿumr	Kzk. ömir	“ömür”	34/9
Ar. vaḳt	Kzk. waḳıt	“vakit”	26/20

A.4.3. Sonda Ünlü Türemesi:

OT. sor-	Kzk. sura-	~ TT. sor-	16/34
ET. tiz	Kzk. tize	~ TT. diz	163/32

Alıntı kelimelerde son seste ünlü türemesi görülür:

Fa. ten	Kzk. dene ¹	~ TT. ten	69/11
---------	------------------------	-----------	-------

Kazak Türkçesi'nde, *ḳayt-* “geri dönmek” (92/16), *ayt-* “söylemek” (81/2), *iyt* “it” (160/12), *biyt* “bit” (78/26), *öyt-* “öyle yapmak” (13/36); *ant* “ant” (70/7); *art* “ard, arka” (12/17), *tört* “dört” (114/43), *ḳart* “yaşlı” (26/14); *jurt* “yurt” (100/14); *kilt* “anahtar”(103/34), *bult* “bulut” (88/6) gibi bazı kelimeler istisna olmak üzere, sonda bulunan çift ünsüz arasında ünlü türemesi görülür².

Türkçe kökenli kelimelerde:

ET. bérk	Kzk. berik	~ TT. berk	103/23
ET. érk	Kzk. erik	~ TT. erk	119/41
ET. ḳorḳ-	Kzk. ḳorıḳ-	~ TT. kork-	21/21

Alıntı kelimelerde:

Ar. ḥalḳ	Kzk. ḥalıḳ	“halk”	172/21
Ar. mulk	Kzk. mülük	“mülk”	123/20
Ar. ūabr	Kzk. sabır	“sabır”	12/28

¹ Kelime *den* şeklinde de kaydedilmektedir. bkz: KTS: s.124.

² Öner, 1998: 12.

B. ÜNSÜZLER

Kazak Türkçesi, yirmi üç ünsüze (**б** [b], **ч** [ç], **д** [d], **ф** [f], **г** [g], **ғ** [ğ], **х** [h], **һ** [h], **ж** [j, (c)], **к** [k], **қ** [k], **л** [l], **м** [m], **н** [n], **ң** [ñ], **п** [p], **р** [r], **с** [s], **ш** [ş], **т** [t], **у** [w], **в** [v] **й** [y], **з** [z]) ve birleşik ses özelliği gösteren yedi işarete (**Ё/ё** [yo], **И/и** [iy, ıy, i], **У/у** [uw, üw,w], **Ц/ц** [ts], **Щ/щ** [şç], **Ю/ю** [yu, yuw, yüw], **Я/я** [ya]) sahiptir.

Kazak Türkçesi'nin Türkiye Türkçesi yazı diline göre farklılık gösteren ünsüzleri **x**: **һ**, **ғ**: **ğ**, **y**: **uw, üw, w**, **қ**: **k**, **ң**: **ñ** ünsüzleridir. Bu ünsüzlerden “**x**” gırtlaktan çıkan hırıltılı “**h**”dir: **һ**. Bu ses, Kazak Türkçesi'ne Arap-Fars dillerinden “ayrıca Rusça'dan” geçen kelimelerde kullanılmıştır¹. **һаbаr** (< **Ar. һаbеr**) “haber” [121/9], **һауwаn** (< **Ar. һауvân**²) “hayvan” [87/35].

“**ñ**” ise –ağızlarda bulunan ve fakat– alfabemizde bulunmayan geniz n'sidir: **еñbеk** (< **OT. emgek**) “emek [126/18], **јаña** (< **ET. yañı**) “yeni” [122/7].

“**w**” ünsüzü Türkiye Türkçesi'ndeki gibi diş-dudak arasında değil, çift dudak ile telaffuz edilir³: **taw** (< **ET. tağ**) “dağ” [22/24], **awruw** (< **ET. ağırığ**) “hasta” [35/40].

“**ğ/k**” ünsüzleri ise sadece kalın ünlülerle birlikte kullanılır ve Türkiye Türkçesi'ndekine göre daha geride ve küçük dile yakın teşekkül ederler⁴: **ğajayıp** (< **Ar. ‘acâ’ib**) “acayip” [149/39], **sağat** (< **Ar. sâ‘at**) “saat” [96/5], **bağşa+ğa** (< **Fa. bâğçe+ğa**) “bahçe+ye” [133/41], **bar-ğan** (< **ET. bar-ğan**) “gitmiş” [136/18] ; **қозı** (< **ET. қозı**) “kuzu” [160/27], **waқıt** (< **Ar. waқt**) “vakit” [141/39].

(“**ф**: **f**, **в**: **v**, **ш**: **ş**, **ч**: **ç**” ünsüzleri ile “**щ**: **şç**, **ё**: **yo**” işaretleri sadece Rusçadan alınan kelimelerde bulunur. Bunlardan **şç** işareti sadece Kazakça üç kelimedede “**şş**” yerine kullanılır: **ащы** “aşşı” [43/43], **тұщы** “tuşşı”, **кеше** “keşşe”)⁵.

¹ İsayev, 1993: 14.

² Kazakların **һ** harfini de **h** yazıp telaffuz ettiklerini bu münasebetle belirtelim.

³ Öner, 1998: 6.

⁴ Öner, 1998: 10.

⁵ İsayev, 1993: 14.

Tablo: 3 Ünsüzler

		Çıkış biçimine göre					
		Tonlu				Tonsuz	
		Sürekli		Süreksiz		Sürekli	süreksiz
		Akıcı	Sızıcı	Patlayıcı	Sızıcı	Patlayıcı	
	Çift-dudak	m		w	b		p
	Diş-dudak			v		f	
	Diş eti	n	l, r	z	d	s	t
	Dişeti Damak			J	c	ş	ç
	Ön damak		y		g		k
	Art damak	ñ		ğ		h	ķ
	Gırtlak					h	

B.1. ÜNSÜZ UYUMU:

Ünsüzlerin tonluluk- tonsuzluk bakımından gösterdiği uyumdur. Kelime ünlü veya tonsuz ünsüzle bitiyorsa kullanılan ek tonsuz ünsüzle başlar, kelime tonlu ünsüzle bitiyorsa kullanılan ek tonlu ünsüzle başlar. Bu anlamda Kazak Türkçesi'nde, ünsüz uyumu sağlam temellere sahiptir.

Tablo:4

Tonlu ünsüzler	b, c, d, g, ğ, j, l, m, n, ñ, r, v(w), y, z
Tonsuz ünsüzler	ç, f, h, ħ, k, ķ, p, s, ş, t

altın+dı “altını” 58/1/ et+ti “eti” 82/15

aşküz+dik “açgözlülük” 29/31/ aķıret+tik “ahiretlik” 166/21

bazar+ġa “pazara” 114/30 / tabaķ+ķa “tabaġa” 144/18

keyin+gi “sonraki” 142/17 / son+ġı “sonuncu” 92/13

ķoy+dıñ “koyunun” 153/15 / kiyik+tiñ “geyiġin” 6/43

köz+ben “gözle” 130/13 / kezdik+penen “bıçakla” 45/15
 mun+day “bunun gibi” 29/30 / süt+tey “süt gibi”
 taş+tar “taşlar” 17/36 / yıl+dar “yıllar” 140/30
 tiy-giz- “deydir” 57/9 / öt-kiz- “geçir-” 114/42

Yapım ve çekim eklerinin sedalı ve sedasız şekillerinin bulunması uyumu kuvvetlendirmektedir. Soru eki ve bağlaçlar da uyuma girer:

— Başka söziñ joq pa? “Başka sözün yok mu?” 169/31
 Buqtıqul menen Şuqtıqul degen eki dāw eken. “Buktıkul ile Şuqtıkul denilen iki devmiş.” 12/4-5
 — Qalay, amalın taptıñ ba? “Nasıl, çaresini buldun mu?” 98/4
 Ötirik pen şındıqtıñ arası neşe kündik jol? “Yalan ile gerçeğin arası kaç günlük yol ?” 129/29-30
 Şal men kempir balağa quran oqıp...“Şal ile kempir çocuğa kuran okuyup” 114/24

Diğer dillerden geçmiş kelimelerde de uyuma giren örnekler mevcuttur:

Kzk. aspan (< Fa. âsmân) “gökyüzü” 129/28

Kzk. duşpan (< Fa.duşmân) “düşman” 62/6

B.2. SERTLEŞME:

Kelime sonunda yumuşak ünsüzlerin sertleşmesi hadisesidir. Başka deyişle eski Türkçe döneminin kelime sonundaki kimi “ğ, d” seslerinin Kazak Türkçesi’nde sertleşerek “k, t” olması hadisesidir.

ET. and	Kzk. ant	~ TT. ant “yemin”	71/5
ET. eşid~işid-	Kzk. esit-	~ TT. işit-	123/34
ET. quduğ	Kzk. qudıq	~ TT. kuyu	19/44

B.3. YUMUŞAMA:

Kelime sonundaki “k, k, p” ünsüzlerinin, kendilerinden sonra ünlü ile başlayan bir ek geldiğinde yumuşak ünsüze “ğ, g, b” dönüşmesi hadisesidir.

ET. ~ OT. /k/ > Kzk. V_kV > V_gV

ET. ağak	Kzk. ayak > ayağ+i+men	“ayağıyla”	16/27
ET. kudruk	Kzk. kıyırık > kıyırık+i	“kıyruğu”	46/28

ET. ~ OT. /k/ > Kzk. V_kV > V_gV

OT. etek	Kzk. etek > eteg+i+n+e	“eteğine”	3/5
ET. tilék~tilik	Kzk. tilek > tileg+i+miz+di	“dileğimizi”	140/12
ET. yük	Kzk. jük > jüg+i+n	“yükünü”	114/43

ET. ~ OT. /p/ > Kzk. V_pV > V_bV

ET. köp	Kzk. köp > köb+i+rek	“daha çok”	126/14
OT. sap	Kzk. sap > sab+i+men	“sapıyla”	103/32
ET. tap-	Kzk. tap- > tab+u+w	“bulmak”	59/24
ET. tüp	Kzk. tüp > tüb+i+n+de	“dibinde”	119/10

B. 4. ÜNSÜZ DEĞİŞMELERİ:**B.4.1. Sızıcılaşma:**

Kazak Türkçesi'nde, “-p” ünsüzü ile biten tek heceli kelimelere “-p” zarf-fiil eki getirildiğinde sondaki “p” ünsüzü “w” ünsüzüne dönüşür.

kep-i-p > kewip “kuruyup” 118/32	tep-i-p > tewip “tepip”	7/33
tap-i-p > tawip “bulup” 164/3	sep-i-p > sewip “serpip”	8/2

ET. /ç/ > Kzk. /ş/ ~ TT. /ç/

Kazak Türkçesi'nin kendine has önemli özelliklerinden biri Eski Türkçe'deki bütün ç'lerin sızıcılaşarak Kazak Türkçesi'nde ş' ye dönüşmüş olmasıdır.

ET. aç-	Kzk. aş-	~ TT. aç-	48/1
ET. açuğ	Kzk. aşığ	~ TT. açık	37/34
ET. ıgaç	Kzk. ağaş	~ TT. ağaç	22/1
ET. kaç-	Kzk. kaş-	~ TT. kaç-	26/10
ET. keç-	Kzk. keş-	~ TT. geç-	16/1
ET. kılıç	Kzk. kılış	~ TT. kılıç	95/30
ET. kiçig	Kzk. kişi	~ TT. küçük	139/38
ET. saç	Kzk. şaş	~ TT. saç	103/38

ET. üç~üc	Kzk. üş	~ TT. üç	123/34
ET. üçün	Kzk. üşin	~ TT. için	117/43

ET. ~ OT. /y-/ > Kzk. /j-/ ~ TT. /y/

Kazak Türkçesi'nde Eski Türkçe'de kelime başında “y-” ünsüzü yerine, j- (c-) ünsüzü kullanılmaktadır.

ET. yakın	Kzk. jaqın	~ TT. yakın	118/34
ET. ye~yi-	Kzk. je-	~ TT. ye-	138/18
ET. yel	Kzk. jel	~ TT. yel	22/39
ET. yıl~yil	Kzk. jıl	~ TT. yıl	94/14
ET. yılan	Kzk. jılan	~ TT. yılan	117/29
ET. yigit	Kzk. jigit	~ TT. yiğit	87/18
ET. yiti~yte	Kzk. jeti	~ TT. yedi	104/10
ET. yoğâru	Kzk. joğarı	~ TT. yukarı	10/1
ET. yol	Kzk. jol	~ TT. yol	83/2
ET. yumşaq	Kzk. jumsaq	~ TT. yumuşaq	158/38
ET. yurt	Kzk. jurt	~ TT. yurt	6/32
ET. yük	Kzk. jük	~ TT. yük	14/11

ET. /-b/ > Kzk. /-w/ ~ TT. /ø/

ET. sub	Kzk. suw	~ TT. su	59/29
---------	----------	----------	-------

Alıntı Kelimelerde Sızılılaşma:

Kzk. /-w-/ < /-b-/

Kzk. kerüwen	< Fa. kârbân	“kervan”	108/3
--------------	--------------	----------	-------

Kzk. /j/ < /c/

Kzk. ajal	< Ar. ecel	“ecel”	97/7
Kzk. jawap	< Ar. cevâb	“cevap”	102/28
Kzk. kanjar	< Ar. hançer	“hançer”	31/37
Kzk. muqtaj	< Ar. muhtâc	“muhtaç”	15/11

B.4.2. Sızıcı Ünsüzler Arasında Değişme:

ET. /-ğ-/ , /-ğ/ > Kzk. /-w-/ , /-w/ ~ TT. /ğ; ø/

Kazak Türkçesi'nde, kelime içindeki ve sonundaki *ğ*'lar *w*'ye dönüşmüştür.

ET. ağız	Kzk. awız	~ TT. ağız	69/30
ET. soğık ~ sogek	Kzk. suwıq	~ TT. soğuk	13/20
ET. tağ	Kzk. taw	~ TT. dağ	25/41
ET. toğru~toğrı	Kzk. tuwra	~ TT. doğru	63/30
ET. tuğ- ~ tuh-	Kzk. tuw-	~ TT. doğ-	124/28
ET. yağ-	Kzk. jaw-	~ TT. yağ-	41/32
ET. yaylağ	Kzk. jaylaw	~ TT. yayla	24/26

Bu değişim Eski Türkçe döneminin “-ığ, -ig” mastar ekinde de görülmektedir:

ET. barığ	Kzk. baruw	~ “varmak”	124/10
ET. kélig	Kzk. kelüw	~ “gelmek”	92/34

ET. /-AgU/ , /-gU/ , /-gI/ , /-g/ > Kzk. /w/ ~ [TT. /ğ; y; v; ø/ , TT(ağ.) /ğ; ø/]

ET. ağu	Kzk. uw	~ TT. ağu~ağı “zehir”	107/3
ET. altağu	Kzk. altaw	~ “altı tane”	67/16
ET. biregü	Kzk. birew	~ “biri, birisi, bir tane”	119/14
ET. buzağu	Kzk. buzaw	~ TT. buzağı	165/32
ET. élig~ ilig	Kzk. elüw	~ TT. elli”	31/30
ET. küdegü	Kzk. küyew	~ TT. güvey~ güveyi “damat”	58/36
ET. yağı~yâgi	Kzk. jaw	~ TT(ağ.)yağı~yağın “düşman”	27/38

yigit kelimesinde ortadaki -g- sesi, kelimedeki aslı şeklini korumuştur:

ET. yigit	Kzk. jigit	~ TT. yiğit	112/1
-----------	------------	-------------	-------

Alıntı kelimelerde:

Kzk. /v-/ , /-v-/ < /w-/ , /-w-/

Kzk. äwe	< Ar. hevâ	“hava”	130/10
Kzk. gawhar	< Fa. gevher	“cevher”	16/20
Kzk. jawap	< Ar. cevâb	“cevap”	140/2
Kzk. wâzir	< Ar. vezîr	“vezir”	121/9

B.4.3. Tonlulaşma:**ET. /-p-/ , /-p/ > Kzk. /-b-/ , /-b/ ~ TT. /p/**

ET. tp ~ tpi	Kzk. tbe	~ TT. tepe	6/9
ET. tp	Kzk. tb	~ TT. dip	138/2

ET. /-k-/ > Kzk. /-g-/ ~ TT. /k /

ET. kz	Kzk. giz	~ TT. kz	169/16
ET. skiz	Kzk. segiz	~ TT. sekiz	99/17

ET. /t-/ > Kzk. /d-/ ~ [TT. /d; /, TT(ağ.) /t/]

ET. tawış	Kzk. dıbıs	~ TT(ağ.)tavuş ¹ “ses”	108/27
ET. tgirmn	Kzk. diyirmen	~ TT. değirmen	6/15

Alıntı Kelimelerde Tonlulaşma:**Kzk. /d-/ < /t-/**

Kzk. dene	< Fa. ten	“ten”	69/11
-----------	-----------	-------	-------

Kzk. /-z/ < /-s/

Kzk. şoraz	< Fa. şors	“horoz”	62/6
------------	-------------	---------	------

Kzk. /b-/ < /f-/

Kzk. bal	< Ar. fl	“fal”	155/29
Kzk. buşara	< Ar. fuşar	“fukara”	147/32

Kzk. /-y-/ < /-h-/

Kzk. meyman	< Fa. mihmn	“misafir”	139/36
-------------	--------------	-----------	--------

Kzk. /m-/ < /f-/

Kzk. mursat	< Ar. furşat	“fırsat”	93/32
-------------	--------------	----------	-------

¹ Kelimenin diğer şekilleri iin bkz. Darlaşma maddesi.

B.4.4. Tonsuzlaşma:**ET. /b-/ > Kzk. /p-/ ~ TT. /b; p/**

ET. biç-	Kzk. piş-	~ TT. biç-	74/24
ET. biş- ~ bış-	Kzk. pis-	~ TT. piş-	53/11

ET. /-m-/ > Kzk. /-p-/ ~ TT. /m/

ET. altmış	Kzk. alpıs	~ TT. altmış	97/3
------------	------------	--------------	------

ET. /-ğ-/ , /-ğ/ > Kzk. /-k-/ , /-k/ ~ TT. /k/

ET. kısğa	Kzk. kısğa	~ TT. kısa	155/18
ET. kuduğ	Kzk. kudık	~ TT. kuyu	142/34
ET. yarlıg	Kzk. jarlık	~ TT. yarlık “emir, ferman”	171/31
ET. yoğaru	Kzk. joğarı	~ TT. yukarı	107/10

ET. /-g-/ > Kzk. /-k-/ ~ TT. /g/

ET. köligé	Kzk. köleñke	~ TT. gölge	139/24
------------	--------------	-------------	--------

Alıntı Kelimelerde Tonsuzlaşma:**Kzk. /-p/ < /-b/**

Kzk. jawap	< Ar. cevâb	“cevap”	102/28
------------	-------------	---------	--------

Kzk. /k-/ < /g-/

Kzk. kedey	< Fa. gedâ	“yoksul, fakir”	129/6
Kzk. künä	< Fa. gunâh	“günah, suç”	125/42

Kzk. /k-/ , /-k-/ < /ğ-/ , /-ğ-/

Kzk. bağşa	< Fa. bâğçe	“bahçe”	133/40
Kzk. qayrat	< Ar. gayret	“gayret”	148/12

Kzk. /-t/ , /-t-/ < /-d/ , /-d-/

Kzk. märt	< Fa. merd	“mert”	33/26
Kzk. patşa	< Fa. pâdşâh	“padişah”	104/25
Kzk. perzent	< Fa. ferzend	“çocuk, oğul, evlat”	46/7

Kzk. /ş-/ < /z-/

Kzk. şinjir	< Fa. zencîr	“zincir”	107/38
-------------	--------------	----------	--------

Eklerde Tonsuzlaşma**ET. /-z/ > Kzk. /-s/ ~ TT. /-z/**

ET. batmaz	Kzk. batpas	~ TT. batmaz	18/18
ET. bolmaz	Kzk. bolmas	~ TT. olmaz	11/22
ET. kesmez	Kzk. kespes	~ TT. kesmez	18/17

Kzk. /p/ < (/b/ <) /m/

Kzk. jutpasam	< yut-ma-sa-m	“yutmasam”	13/33
Kzk. kılışpen	< kılıç-men	“kılıçla”	13/30
Kzk. қорıқpa	< kork-ma	“korkma”	17/36
Kzk. көрсетpesten	< göster-mesten	“göstermeden”	159/34
Kzk. tas pa	< taş mı	“taş mı”	124/42

Kzk. /t/ < (/d/ <) /l/

Kzk. aştık	< aç+lık	“açlık”	27/32
Kzk. attar	< at+lar	“atlar”	121/25
Kzk. basta-	< baş+la-	“başla-”	107/7
Kzk. қуырікті	< kuyruk+lu	“kuyruklu”	21/16

Kzk. /t/ < (/d/ <) /n/

Kzk. attı	< at+nı	“atı”	31/41
Kzk. jıgitti	< yiğit+ni	“yiğidi”	62/27
Kzk. қамıstıñ	< kamyş+nın	“kamışın”	12/24
Kzk. kıyıkıtıñ	< kıyık+nin	“geyiğın”	6/43

B.4.4. Akıcılaşma:**ET. ~ OT. /-g-/ , /-g/ > Kzk. /-y-/ , /-y/ ~ TT. /ğ/**

OT. bagla-	Kzk. bayla-	~ TT. bağla-	83/10
ET. egil	Kzk. iyil-	~ TT. eğil-	3/33
ET. öğret-~örget-	Kzk. üyret-	~ TT. öğret-	60/22

ET. tég-	Kzk. tiy-	~ TT. deĝ-	110/17
OT. tegin	Kzk. deyin	~ TT. deĝin	74/6
ET. tégirmén	Kzk. diyirmen	~ TT. deĝirmen	6/18

ET. /-d-/, /-d/ > Kzk. /-y-/, /-y/ ~ TT. /y/

ET. kéd-	Kzk. kiy-	~ TT. giy-	32/13
ET. kod-	Kzk. kıy-	~ TT. koy-	18/28
ET. kudruk	Kzk. kıyırık	~ TT. kuyruk	14/2
ET. tod~ tot-	Kzk. toy-	~ TT. doy-	
144/39			

kıdık kelimesinde ortadaki -d- sesi kelimenin asli şekline baĝlı olarak korunmuştur:

ET. kuduĝ	Kzk. kıdık	~ TT. kuyu	19/30
-----------	------------	------------	-------

ET. ~ OT. /-r-/, /-r/ > Kzk. /-y-/, /-y/ ~ TT. /r/

OT. ördek	Kzk. üyrek	~ TT. ördek	61/28
ET. sarĝar-	Kzk. sarĝay-	~ TT. sarar-	4/2

ET. ~ OT. /-ıĝ-, -ıĝ-/, /-ıĝ / > Kzk. /-ıy-, -ıy/, /ıy-/ ~ TT. /ĝ/

Asli şekline baĝlı olarak “ĝ/g” seslerine sahip bazı kelimeler (genellikle “ı/i” ünsüzlerin komşuluĝunda) Kazak Türkçesi’nde “y” ile ifade edilmiştir.

ET. sıĝ-	Kzk. sıy-	~ TT. sıĝ-	33/18
OT. sıĝır	Kzk. sıyır	~ TT. sıĝır	38/38
ET. yıĝ-	Kzk. jıy-	~ TT. yıĝ-	149/28
OT. yigne	Kzk. iyne	~ TT. iĝne	78/21

ET. /-b > *-w/, /-b- > *-w-/ > Kzk. /-y/, /-y-/ ~ TT. /v/

ET. éb~*éw	Kzk. üy	~ TT. ev	34/26
ET. tébé~*téwé	Kzk. tüye	~ TT. deve	114/43

Alıntı Kelimelerde Akıcılaşma:

Kzk. /-y-/ < /-j-/

Kzk. aydahar	< Fa. ejderhâ	“ejderha”	55/36
--------------	---------------	-----------	-------

ET. /-ñ-/ > Kzk. /-y-/ ~ [TT. /ø/, TT(ağ.) /y/]

ET. süñük~siñük Kzk. süyek ~ TT(ağ.) süyek “kemik” 96/8

OT. /-m-/ > Kzk. /-ñ-/ ~ TT. /m /

OT. emgek Kzk. eñbek ~ TT. emek 126/18

Alıntı kelimelerde:

Kzk. /-l/ < /-r/

Kzk. duwal < Fa. dîvâr “duvar” 133/41

Kzk. seyil < Ar. seyr “seyir, yürüyüş” 34/36

B.4.8. Süreksizleşme:

ET. /-w-/ > Kzk. /-b-/~[TT. /ø/, TT(ağ.) /v/]

ET. tawış Kzk. dıbıs ~TT(ağ.) tavuş¹ “ses” 121/37

ET. /-s-/ > Kzk. /-t/ ~ TT. /s/

ET. sıçğan~ sıçğan Kzk. tışқан ~ TT. sıçan “fare” 121/37

ET. /-ğ-/ , /-ğ/ > Kzk. /-k-/ , /-k/ ~ TT. /ø; k/

ET. kuduğ Kzk. kudık ~ TT. kuyu 118/36

ET. tağığu Kzk. tawıķ ~ TT. tavuk 82/2

ET. yumurtğa Kzk. jumırtқа ~ TT. yumurta 81/20

ET. ~ OT. /-m-/ > Kzk. /-p-/ ~ TT. /m /

ET. altmış Kzk. alpıs ~ TT. altmış 46/6

OT. tokımak Kzk. toķpaķ ~ TT. tokmak 79/26

¹ Kelimenin diğer şekilleri için bkz. Darlaşma maddesi.

Alıntı Kelimelerde Süreksizleşme:

Kzk. /p/ < /f/

Kazak Türkçesi'nde, alıntı kelimelerdeki "f" ünsüzünün yerine genellikle "p", çok nadir olarak da "b" ünsüzü kullanılmıştır.

Kzk. kâpir	< Ar. kâfir	“kâfir”	106/29
Kzk. opasız	< Ar. vefâ'(sız)	“vefasız”	15/7
Kzk. payda	< Ar. fâ'ide	“fayda”	171/24
Kzk. pâlen	< Ar. fulân	“falan”	49/6
Kzk. perzent	< Fa. ferzend	“oğul, çocuk, evlat”	97/7
Kzk. sapar	< Ar. sefer	“sefer”	50/14
Kzk. tarap	< Ar. taraf	“taraf”	67/41

Kzk. /-p-/ < /-m-/

Kzk. aspan	< Fa. âsmân	“asuman, gökyüzü”	88/13
Kzk. duşpan	< Fa. duşmân	“düşman”	109/35

Kzk. /-b-/ < /-v-/

Kzk. şalbar	< Fa. şelvâr	“şalvar”	32/13
-------------	--------------	----------	-------

Kzk. /k-/ , /-k-/ < /h-/ , /-h-/

Kzk. baqıt	< Fa. baht	“baht”	4/8
Kzk. kıyanat	< Ar. hıyânet	“hiyanet”	103/2
Kzk. kızmet	< Ar. hizmet	“hizmet”	127/17
Kzk. qoraz	< Fa. horûs	“horoz”	61/31
Kzk. quday	< Fa. hudâ	“Huda”	4/18
Kzk. ruqsat	< Ar. ruşat	“ruhsat”	24/12

Eklere süreksizleşme

Kzk. /d/ < /l/

Kzk. aqıldı	< akıl+lı	“akıllı”	40/29
Kzk. jıldar	< yıl+lar	“yıllar”	140/30
Kzk. közdi	< göz+li	“gözlü”	18/19

Kzk. /b/ < /m/

Kzk. minbesten	< bin-meden	“binmeden”	12/22
Kzk. taptıñ ba	< tap-tıñ mı	“buldun mu”	98/4
Kzk. tartınbay	< tartın-may	“çekinmeden”	56/3

B.4.9. Eski Türkçe’deki Asli Şekillerin Devamı:

Eski Türkçede kelime başındaki "b", "k" ve "t" sesleri, Türkiye Türkçesi’nin aksine Kazak Türkçesi’nde asli şekillerini genellikle korumuştur:

ET. /b-/ > Kzk. /b-/ ~ TT. /v/

ET. bar-	Kzk. bar-	~ TT. var-	169/39
ET. bar~pâr	Kzk. bar	~ TT. var	12/5
ET. ber-	Kzk. ber-	~ TT. ver-	75/29

ET. /t-/ , /-t-/ > Kzk. /t-/ , /-t-/ ~ TT. /d/

ET. қатun ~ ұатun	Kzk. қатın	~ TT. kadın	45/42
ET. тағ	Kzk. taw	~ TT. dağ	89/39
ET. тар	Kzk. tar	~ TT. dar	74/41
ET. тёмір~темёр	Kzk. temir	~ TT. demir	65/14
ET. тэwэ~тэbé	Kzk. tüye	~ TT. deve	115/2
ET. тиş	Kzk. tis	~ TT. diş	58/14
ET. tol-	Kzk. tol-	~ TT. dol-	80/40
ET. tolu~tolı	Kzk. tolı	~ TT. dolı	16/21
ET. төрт	Kzk. tört	~ TT. dört	17/21
ET. төşék	Kzk. tösek	~ TT. döşek	120/16
ET. түp	Kzk. tüp	~ TT. dip	112/16

d-<t- / -d-<-t-: Eski Türkçe’de “t” ile ifade edilen birçok kelime, Kazak Türkçesi’nde kendilerini korumakla beraber bazı kelimelerde “t” sesi yerine “d” sesi kullanılmıştır.

ET. /t-/ > Kzk. /d-/ ~ TT. /d/

ET. te~ti-	Kzk. de-	~ TT. de-	126/26
ET. тэгirmén	Kzk. diyirmen	~ TT. değirmen	6/16

ET. /k-/ > Kzk. /k-/ ~ TT. /g/

ET. kel-	Kzk. kel-	~ TT. gel-	126/26
ET. k�lin	Kzk. kelin	~ TT. gelin	57/2
ET. k�rg�k	Kzk. kerek	~ TT. gerek	144/37
ET. kir-	Kzk. kir-	~ TT. gir-	133/41
ET. k���r-~k��-	Kzk. k��-	~ TT. g��-	24/26
ET. k�l	Kzk. k�l	~ TT. g�l	100/41
ET. k���l	Kzk. k��il	~ TT. g�n�l	73/29
ET. k�r-	Kzk. k�r-	~ TT. g�r-	118/33
ET. k�z	Kzk. k�z	~ TT. g�z	95/38
ET. k��~k�c	Kzk. k��	~ TT. g��	35/16

ET. /k -/ > Kzk. /k -/ ~ TT. /k/

ET. k�r�k	Kzk. k�r�k	~ TT. kırk	132/29
ET. k�z	Kzk. k�z	~ TT. kız	47/19

ET. /m-/ > Kzk. /m-/ ~ TT. /b-/

T rkiye T rk esi'nde, "b" sesine sahip bazı kelimeler Kazak T rk esi'nde asli  ekline bağlı olarak "m" ile ifade edilmiştir.

ET. m�n~b�n	Kzk. men	~ TT. ben	99/32
ET. min-~ m�n-~bin-	Kzk. min-	~ TT. bin-	100/4
ET. miyi	Kzk. mıy	~ TT. beyin	78/27
ET. mum	Kzk. munı	~ TT. bunu	24/16
ET. muz	Kzk. muz	~ TT. buz	13/14

ET. /- n-/, /- n/ > Kzk. /- n-/, /- n/ ~ TT. /n/

ET. ta�	Kzk. ta�	~ TT. tan "tan vakti"	51/12
ET. te�iz	Kzk. te�iz	~ TT. deniz	110/28
ET. t��la-~ t��la-	Kzk. t��da-	~ TT. dinle-	159/25
ET. so�	Kzk. so�	~ TT. sonra	152/43

B. 5. BENZEŞME:

Kazak Türkçesi'nde l, m, n ünsüzleriyle başlayan eklerde düzenli bir benzeşme hadisesi görülmektedir. Şu şekilde gruplandırabiliriz¹.

B.5.1. İlerleyici benzeşme:

(tonlular)+ l->d- / (tonsuzlar)+ l->t-

arıstan	< arslan	“arslan”	58/17
dostar	< dos+lar	“dostlar”	121/32
esimdi	< esim+li	“isimli”	45/29
jıldık	< jıl+hık	“yıllık”	145/19
kiyikter	< kiyik+ler	“geyikler”	16/7
kögerşinder	< kögerşin+ler	“güvercinler”	10/25
küşti	< küş+li	“güçlü”	169/16
şaştı	< şaş+lı	“şaçlı”	71/10
tätti	< tat+lı	“tatlı”	43/42
tuzdı	< tuz+lı	“tuzlu”	68/43

(tonlular)+ m->b- / (tonsuzlar)+ m->p-

duşpan	< düşman	“düşman”	27/39
қорықпа	< kork+ma	“korkma”	17/36
қуығызба	< қуығыз+ma	“koydurma”	69/1

(tonlular)+ n->d- / (tonsuzlar)+ n->t-

ағаштің	< ағаш+niñ	“ağacın”	31/36
biyttiñ	< biyt+niñ	“bitin”	40/2
eldiñ	< el+niñ	“halkın”	32/6
esekti	< esek+ni	“eşegi”	85/27
jerdiñ	< jer+niñ	“yerin”	29/18
қızdiñ	< қыз+niñ	“kızın”	40/1
қустı	< қус+nı	“kuşu”	14/36
ormandı	< orman+nı	“ormanı”	87/19
şöldi	< şöl+ni	“çölü”	71/1

¹ Öner, 1998: 25-26.

B.5.2. Yarı Benzeşme:

Kazak Türkçesi'nde kelime sonundaki “m, n, ñ” ünsüzünden sonra gelen ayrılma hal eki “+dan, +den” yarı benzeşmeye girer ve “+nan, +nen” olur.

mn < md:

Kzk. dosı mn an	< dosı m + dan	“dostumdan”	115/30
Kzk. kim nn en	< kim+ den	“kimden”	146/12

nn < nd:

Kzk. aspa nn an	< aspa n + dan	“gökyüzünden”	3/20
Kzk. di nn en	< di n + den	“dinden”	106/2
Kzk. ha nn an	< ha n + dan	“handan”	163/3

ñn < ñd: m.b.

Kzk. a ñn an	< a ñ + dan	“avdan”	73/28
Kzk. be liñn en	< be liñ + den	“belinden”	118/41
Kzk. ma ñdayıñn an	< ma ñdayıñ + dan	“alnından”	4/16

B.6. AYKIRILAŞMA:

ld < ll:

Kzk. mo lda	< Ar. molla	“molla”	116/1
--------------------	-------------	---------	-------

nd < ll :

Kzk. je ndet	< Ar. cellâd	“cellat”	109/44
---------------------	--------------	----------	--------

B.7. ÜNSÜZ DÜŞMESİ:

Kazak Türkçesi'nde bazı ünsüzlerin kelime başı, ortası veya sonlarında düştükleri görülür.

ET. ~ OT. /-G-/ , /-G/ >Kzk. /ø/

ET. eşgék	Kzk. esek	~ TT. eşek	85/21
OT. çatıg	Kzk. kattı	~ TT. katı “sert”	38/9
ET. kérgék	Kzk. kerek	~ TT. gerek “lazım”	42/44
ET. kılgaq	Kzk. kulaq	~ TT. kulak	130/13

ET. oğrı	Kzk. urı	~ TT. uğru “hırsız”	138/24
ET. tirig	Kzk. tiri	~ TT. diri	12/11

OT. /y-/ >Kzk. /ø/

OT. yigne	Kzk. iyne	~ TT. iğne	78/21
-----------	-----------	------------	-------

ET. /-t-/ >Kzk. /ø/

ET. altmış	Kzk. alpıs	~ TT. altmış	107/23
------------	------------	--------------	--------

ET. /-r-/ >Kzk. /ø/

ET. şırtul-	Kzk. şıtıl-	~ TT. kurtul-	157/17
-------------	-------------	---------------	--------

Alıntı kelimelerde ünsüz düşmesi

Kzk. /ø/ < /H-/ ; /-H/

Kzk. alla	< Ar. Allah	“Allah”	146/8
Kzk. är	< Fa. her	“her”	129/8
Kzk. äwe	< Ar. hevâ	“hava, gökyüzü”	68/12
Kzk. eş	< Fa. hîç	“hiç”	136/3
Kzk. kinä	< Fa. gunâh	“günah”	125/42
Kzk. neke	< Ar. nikâh	“nikâh”	46/18
Kzk. öner	< Fa. huner	“hüner”	27/24
Kzk. padiyşa	< Fa. pâdşâh	“padişah”	56/18

Kzk. /ø/ < /-t/

Kzk. dos	< Fa. dûst	“dost”	118/20
Kzk. mas	< Fa. mest	“mest”	131/18
Kzk. ras	< Fa. râst	“rast”	30/12
Kzk. taş	< Fa. taht	“taht”	83/24

Kzk. /ø/ < /v-/

Kzk. obal	< Ar. vebâl	“günah”	44/9
Kzk. ösiyet	< Ar. vaşiyet	“vasiyet”	30/37

Kzk. /ø/ < /-r-/

Kzk. ajdaha	< Fa. ejderhâ	“ejderha”	57/25
-------------	---------------	-----------	-------

B.8. ÜNSÜZ TÜREMESİ:

Kazak Türkçesi’nde kelime başı, ortası ve sonlarında ünsüz türemeleri görülür:

ET. açığ	Kzk. aşşı	~ TT. acı	43/43
ET. bit	Kzk. biyt	~ TT. bit	78/26
ET. it	Kzk. iyt	~ TT. it	82/44
OT. yigne	Kzk. iyne	~ TT. iğne	79/2
ET. yu-	Kzk. juw-	~ TT(ağ.) yu- ¹ “yıka-”	6/13

Kazak Türkçesi’nde, Arapça’dan geçen kelimelerde “c” ayın sesinin yerine “ğ” ünsüzü gelir:

Başta		Ortada	
Kzk. ğaşıq	< Ar. ‘âşıq “aşık” 133/9	Kzk. oqıyğa	< Ar. vaq‘a “olay” 83/8
Kzk. ğumır	< Ar. ‘umr “ömür” 127/21	Kzk. sağat	< Ar. sâ‘at “saat” 96/5

Diğer dillerden geçmiş bazı kelimelerin orta hecesinde ve kelime sonunda “y” ünsüzünün türediği görülür:

Kzk. dıydar	< Fa. dîdâr “yüz” 71/20	Kzk. ğuday	< Fa. ğudâ “huda” 47/11
Kzk. kedey	< Fa. gedâ “yoksul, fakir” 129/6		

Alıntı bazı kelimelerin orta hecesinde “w” ünsüzü türer.

Kzk. duwşar	< Fa. dûçâr	“düçar, yakalanmış”	124/34
Kzk. süwret	< Ar. sûret	“suret, resim”	102/16

B.9. İKİZLEŞME:

ET. açığ	Kzk. aşşı	~ TT. acı	43/43
OT. katıg	Kzk. ğattı	~ TT. katı “sert”	73/21

¹ Kelimenin *yumağ, yumak, yuğmak, yüğmek, yümek, yüvmek* şekilleri de görülmektedir. bkz. Cankoçak, (1993): C.XI, 4314.

B.10. TEKLEŞME

Kazak Türkçesi'nde ikiz ünsüze sahip bazı alıntı kelimelerde tekleşme hadisesi görülmektedir.

Kzk. izet	< Ar. izzet	“izzet”	57/35
Kzk. jin	< Ar. cinn	“cin”	50/18
Kzk. ösiyet	< Ar. vaşiyet	“vasiyet”	30/26
Kzk. sır	< Ar. sirr	“sır”	89/14
Kzk. tajal	< Ar. deccâl	“deccal”	30/26
Kzk. täwekel	< Ar. tevekkul	“tevekkül”	92/10

B.11. HECE KAYNAŞMASI:

ET. buzağı	Kzk. buzaw	~ TT. buzağı	36/8
OT. eğer	Kzk. er	~ TT. eğer	77/26
ET. ikegü	Kzk. ikew	~ “ikisi birlikte”	140/21
ET. oğlaқ	Kzk. laқ	~ TT. oğlaқ	73/18
ET. oğul~ ohol	Kzk. ul	~ TT. oğul	14/31
ET. toқuz on	Kzk. toқsan	~ TT. doksan	82/5
OT. yañaқ	Kzk. jaқ	~ “taraf”	102/17

Ünlü Birleşmeleriyle Meydana Gelen Hece Kaynaşmaları:

Kzk. apar-	< al-ı-p bar-	“götür-”	111/21
Kzk. äket-	< al-ı-p ket-	“alıp git-, götür-”	105/26
Kzk. äper-	< al-ı-p ber-	“alıp ver-”	30/19
Kzk. estimegen em	< esti+me+gen e-di-m	“işitmemiştim”	159/29
Kzk. jayılp jür	< jayılp-ı-p jür-ür	“otlanıyor”	140/21
Kzk. қайt-	< қalay et-	“ne yap-”	33/21
Kzk. öt-etin	< öt-e-tuğın	“geçecek”	13/31
Kzk. шаşıp tur	< шаş-ı-p tur-ur	“saçıyor”	16/23

Alıntı kelimelerde hece kaynaşması

Kzk. batır	< Fa. bahâdır	“yiğit”	28/15
------------	---------------	---------	-------

12. YER DEĞİŞTİRME:

12.1. Yakın yer değiştirme:

ET. eşit-	Kzk. esti-	~ TT. işit-	72/33
OT. sıkır-	Kzk. ıskır-	~ TT. ıslık çalmak	16/5

12.2. Uzak yer değiştirme:

Kzk. aydahar	< Fa. ejderhâ	“ejderha”	161/12
Kzk. nâlet	< Ar. laʿnet	“lanet”	48/35

-II-
ŞEKİL BİLGİSİ

A. İSİM

A.1. Yapısına Göre İsimler:

A.1.1. Kök İsimler:

İsimlerin yapım eki almadan ve birleşik isim olma özelliği göstermeden kullanılmış şeklidir.

han “han” 67/26	ot “ateş” 142/8
jer “yer” 126/9	tas “taş” 20/28
jıl “yıl” 27/9	ün “ses” 85/14
kün “gün” 65/15	üy “ev” 37/33
mıy “beyin” 78/21	

A.1.2. Türemiş isimler:

Çeşitli kök ve gövdelerden yapım ekleriyle türetilmiş isimlerdir. Kazak Türkçesi’nde isimler iki şekilde türetilir.

A.1.2.1. İsimden isim yapan ekler:

+ş1 , +şi: Meslek ve uğraşma isimleri türeten çok işlek bir ektir. Ekin yuvarlak ünlülü şekli kullanılmaz.

bas+ş1	“yönetici”	147/22
ķoy+ş1	“çoban”	120/28
küzet+şi	“bekçi, muhafız”	136/9
mal+ş1	“çoban”	79/19
nawbay+ş1	“fırıncı, ekmekçi”	64/17
sak+ş1	“bekçi, muhafız”	149/5
tüye+şi	“deveci”	75/5

+lı, +li, +dı, +di, +tı, +ti: Ek, Türkiye Türkçesi'nden farklı olarak /t/ ve /d/'li şekillerde de kullanılmaktadır.

ana+lı	“anali, anası olan”	96/43
maylı	“yağlı”	171/7
öner+li	“hünerli”	30/24
akıldı	“akıllı, zeki”	160/1
esim+di	“isimli”	45/29
kanat+tı	“kanatlı”	3/20
küş+ti	“güçlü, kuvvetli”	169/16

+lık , +lik, +dık, +dik, +tık, +tik: Yer, meslek, alet, topluluk ve soyut isimler yapan işlek bir ektir. Yukarıda +LI ekinde söz ettiğimiz gibi bu ek de /t/ ve /d/'li biçimlerde kullanılmaktadır.

aķıret+tık	“ahiretlik”	166/21
dos+tık	“dostluk”	22/30
jaķısı+lık	“iyilik”	141/28
jıl+dık	“yıllık”	145/19
jomart+tık	“cömertlik”	144/6
kün+dik	“günlük”	93/3
malay+lık	“hizmetçilik, kölelik, kulluk”	144/32
orın+dık	“sandalye”	124/38
ömir+lik	“müebbet, ebedî”	17/15
ösım+dik	“bitki”	87/35
tapķır+lık	“zekilik”	159/4

+şā, +şe: Küçültme ve benzerlik yapan bir ektir. Millet isimlerine gelerek dil ve lehçe isimleri de yapar.

adam+şā	“insanca, insan gibi”	146/17
āyel+şe	“kadın gibi”	154/32
erkek+şe	“erkekçe, erkek gibi”	40/22
esek+şe	“eşek gibi”	165/38
ķısķa+şā	“kısaca”	138/42
sandık+şā	“küçük sandık”	16/21

+sız, +siz: Yuvarlak ünlülü şekli (+suz, +süz) olmayan bu ek, yokluk, var olmama anlamı taşıyan sıfatlar yapar.

bala+sız	“çocuksuz”	109/9
el+siz	“ıssız, تنها”	56/33
iye+siz	“sahipsiz, sahibi olmayan”	56/31
laj+sız	“çaresiz”	92/9
mal+sız	“hayvanı olmayan, fakir”	6/9
san+sız	“sayısız, çok sayıda”	16/4
ün+siz	“sessiz, sedasız”	48/17

+das, +des, +tas, +tes, +las, +les: Aynı şeylere sahip ve bağlı olma anlamı veren birleşik bir ektir. Ek, TT’den farklı olarak /l’li biçimlere de sahiptir.

emşek+tes	“kardeş olan kimseler”	94/31
jol+das	“yoldaş, arkadaş, dost”	110/24
karın+das	“kardeş”	50/44
körşi+les	“komşu, birbirine yakın”	115/21
teñ+des	“denk, yaşıt”	67/41

+(i)rağ, +(i)rek: Karşılaştırma ekidir.

erte+rek	“erkence, daha erken”	157/23
keyin+i+rek	“daha sonra, biraz sonra”	63/26
köb+i+rek	“daha fazla, çok”	126/14
oñaşa+rağ	“biraz uzak”	61/27
tez+i+rek	“daha tez, çabucak”	169/39

+aw, +ew: Birden yediye kadar olan sayılara eklenerek beraberlik, ortaklık anlamı taşıyan isimler türetir¹. Ünlü ile biten sayılara eklendiğinde gövdedeki sesli harf düşer.

alt(1)+aw	“altısı”	67/16
bes+ew+i	“beşi”	104/11
bir+ew	“biri”	20/12
ek+ew+i	“ikisi”	137/40
jet”i”+ew+i	“yedisi”	27/21

¹ Öner, 1998: 52.

tört+ew	“dördü”	121/22
üş+ew+i	“üçü”	50/41

+(i)nşi, +(i)nşî: Sıra sayı sıfatları yapan ektir.

altı+nşî	“altıncı”	27/35
bes+i+nşî	“beşinci”	27/34
bir+i+nşî	“birinci”	138/43
eki+nşî	“ikinci”	144/19
jeti+nşî	“yedinci”	27/37
kırk+nşî	“kırkinci”	88/3
segiz+i+nşî	“sekizinci”	65/15
tört+i+nşî	“dördüncü”	128/18
üş+i+nşî	“üçüncü”	144/22

+ğî, +gî, +kî, +ki: İçinde bulunma, bağlılık, aitlik anlamı taşıyan, zamir ve sıfat olarak kullanılan isimler yapan ektir¹. Ek, Türkiye Türkçesi’nden farklı olarak uyuma tabidir.

aķır+ğî	“son, sonuncu”	147/42
art+kî	“arkadaki”	165/36
burın+ğî	“önceki, evvelki”	16/33
keş+ki	“akşamki”	98/41
keyin+gî	“sonraki “	142/16
sırt+kî	“dış taraftaki”	98/21
tün+gî	“geceki”	36/29

+şîl, +şîl: Bağlılık, düşkünlük anlamında sıfatlar yapan bir ektir.

amal+şîl	“hileci, taktikçi”	94/2
----------	--------------------	------

+şîk, +şîk: Küçültme ve sevgi anlamı taşıyan isimler türetir.

ķap+şîk	“küçük çuval”	80/34
köl+şîk	“gölet, ufak göl, su birikintisi”	116/29

¹ Öner, 1998: 42.

+şılık, +şilik: Soyut anlamlı isimler türetir.

jok+şılık	“yokluk, yoksulluk”	130/35
kıyın+şılık	“zorluk, sıkıntı”	57/22
köp+şilik	“çoğunluk, kalabalık, topluluk “	62/10
müsâpir+şilik	“çaresizlik, fakirlik”	150/8
tir+şilik	“hayat, yaşam, dirlik”	39/36

+day, +dey, +tay, +tey, +lay, +ley: Benzerlik ifade eden isimden isim yapan ektir.

ay+day	“ay gibi “	78/42
bir+dey	“aynı”	166/20
men+dey	“benim gibi”	135/24
mu+n+day	“ bunun gibi”	14/28
osı+lay	“böyle”	122/4
tabak+tay	“tabak gibi büyük”	58/1
terek+tey	“kavak ağacı gibi uzun”	17/25

+dağan, +degen, +tağan, +tegen: Çokluk ve tahmin bildiren isimler yapar.

köp+tegen	“birçok, epeyce”	160/42
-----------	------------------	--------

+lap, +lep, +tap, +tep, +dap, +dep: Çokluk ve tahmin bildiren isimler yapar.

jağsı+lap	“güzel bir şekilde”	157/27
-----------	---------------------	--------

+tay: Sevgi ve küçültme ifadeli kelimeler yapar¹.

äke+tay	“babacığım”	8/38
kişken+tay	“küçücük”	38/12

+ğana, +gene, +kana, +kene: Küçültme anlamı taşıyan isimler türetir.

kiş+kene	“küçücük”	54/36
----------	-----------	-------

+şak, +şek: Küçültme ifade eden isimler yapar.

kelin+şek	“taze gelin”	88/33
şöp+şek	“çalı çırpı”	3/5

¹ Öner, 1998: 47.

-w+: Mastar ekidir. Yer isimleri de yapar. Ayrıca sıfat olarak kullanılan isimler de yapan ektir¹.

as-u-w	“geçit, dağ geçidi”	17/22
ber-ü-w	“yürümek”	24/10
bol-u-w	“olmak”	118/20
jayla-w	“yayla”	24/26
kısta-w	“kışlak”	24/27
kör-ü-w	“görmek”	7/27
otur-u-w	“oturmak”	94/20
sına-w	“sınamak, denemek”	12/24
taya-w	“yakın”	94/38
tile-w	“dilek”	10/3

-(I)s+: Hareket, yer, mekan ve iş isimleri yapar.

bat-ı-s	“batı, garp”	94/13
kıltar-ı-s	“saklanacak kuytu yer”	6/39
kon-ı-s	“ikamet yeri, konut”	149/9
şığ-ı-s	“güneşin çıktığı yer, doğu”	92/22
uksa-s	“benzer”	121/21

-ma+,-me+/-ba+/-be+/-pa+,-pe+: Ek, Türkiye Türkçesi’nden farklı olarak /b/ ve /p/’li şekillerde de kullanılmaktadır.

böl-me	“oda”	124/37
tapsır-ma	“görev,vazife”	143/14

-(i)k+,-(ı)k+: Bu ek, fiilin belirttiği hareketle ilgili sıfat ve isimler yapan işlek bir ektir.

jırt-ı-k	“yırtık”	129/15
aş-ı-k	“açık”	48/21
arı-k	“arık, zayıf”	172/1
suwı-k	“soğuk”	140/4
kaz-ı-k	“kazık”	155/5

¹ Tamir, 2007: 442.

töse-k	“döşek, yatak”	74/41
aksa-ķ	“aksak, topal”	136/20
sura-ķ	“soru”	125/25
buy”u”r-ı-ķ	“buyruk, emir”	110/2

-(I)m+: Bir eylemin sonucunda meydana gelen isimler yapmakla beraber, soyut isimler de yapan işlek bir ektir.

je-m	“yem”	48/20
kiy-i-m	“giyim”	127/14
öl-i-m	“ölüm”	4/20
töz-i-m	“sabır”	19/34

-(I)ş+: Soyut isimler yapar.

ķuwan-ı-ş	“sevinç”	93/33
ötin-i-ş	“rica, istek”	147/44
tın-ı-ş	“sakin, sessiz”	117/12

-ğın+ , -gin+ , -ķın+ , -kin+: Aşırılık ifade eden isimler yapan ektir.

ķır-ğın	“kıyım”	90/36
---------	---------	-------

-ğır+ , -gir+ , -ķır+ , -kir+: İşlek olmayan bir fiilden isim yapma ektir.

al-ğır	“kıvrak zekalı”	35/33
uş-ķır	“çevik, atik”	17/20

-ı+ , -i+: Fiilin sonucunda oluşan varlık ya da kavramın adını yapan bir ektir.

öl-i	“ölü”	128/12
------	-------	--------

-ğış+ , -giş , -ķış+ , -kiş+: Ek, genellikle alet isimleri yapmakla beraber, meslek adları ve sıfatlar da yapar.

bas-ķış	“basamak”	31/30
bil-giş	“bilgin”	165/24
il-giş	“askı”	66/40
ķırt-ķış	“yırtıcı, vahşi”	117/22

-mıs+, -mis+: İşlek olmayan fiilden isim yapma ekidir.

je-mis	“yemiş, meyve”	134/2
kılmıs	“suç”	161/39
turmıs	“hayat, yaşantı, durum”	140/28

-şak, -şek+: İşlek olmayan fiilden isim yapma ekidir.

em-şek	“meme”	94/11
--------	--------	-------

-(D)n+: Fiilin sonucunda oluşan olayın adını karşılar.

eg-i-n	“ekin”	135/27
jıy-ı-n	“toplantı”	93/6
kel-i-n	“gelin”	135/33

-ındı +, -indi+, -ndı+, -ndi+: Fiilin sonucunda oluşan nesneyi belirtir¹.

asıra-ndı	“evlatlık”	116/32
-----------	------------	--------

-ğak +, -gek+, -kağ+, -kek+: Sıfat isimleri yapan ektir

tay-ğak	“kaygan”	9/27
---------	----------	------

-wıl +, -wil+: İşlek olmayan fiilden isim yapma ekidir.

qara-wıl	“nöbetçi, bekçi”	3/12
----------	------------------	------

-dıq +: İşlek olmayan fiilden isim yapma ekidir.

qal-dıq	“artık, kalıntı”	36/24
---------	------------------	-------

A.2. Birleşik İsimler:

Aslımı Kaybetmeden Birleşme: Birden fazla sözcüğün bir araya gelerek oluşturdukları yeni anlamlı isimlerdir. Şekil olarak asıllarını kaybetmezlerken, anlam olarak biri veya ikisi temel anlamlarından uzaklaşmıştır.

aşköz	< aş+köz	“açgözlü”	62/34
ağboz	< ak+boz	“akboz”	29/28
aşsağaldı	< ağ+sağaldı	“aksakallı”	98/33

¹ Tamir, 2007:443.

ekşim	< eş+kim	“hiç kimse”	133/1
kušbegi	< kúş+begi	“kuş bakıcısı”	67/29
tañerteñ	< tañ+erteñ	“sabah”	82/27

Aslını Kaybederek Birleşme :

bügin	< bu+kün	“bugün”	8/4
munday	< muni+teg	“böyle, bunun gibi”	29/30
seksen	< sekiz on	“seksen”	12/40
toqsan	< tokuz on	“doksan”	82/5

A.3. İsim çekim ekleri

A.3.1. İsim Hâl Ekleri

A.3.1.1. Yalın Hâl: İsmi bir hâl eki almamış şeklidir.

altın “altın” 114/23	kerüwenşi+ler “kervancılar” 114/43
balıq+tar “balıklar” 92/21	söz “söz” 6/4
baş “baş” 61/12	suw “su” 102/2
esik “kapi” 69/35	tabaq “tabak” 162/17
joldas+ı “yoldaşı, dostu” 132/4	temir “demir” 97/20

A.3.1.2. İlgi Hâli: İlgi hâli eki “+niñ, +nıñ, +dıñ, +diñ, +tıñ, +tiñ”dir.

+niñ, +niñ: Ünlülerden veya m, n, ñ ünsüzlerinden sonra getirilir¹.

adam+niñ “adamın” 42/40	nawbayşı+niñ “fırıncının” 166/11
äke+ñ+niñ “babanın” 16/36	şıñ+niñ “uçurumun” 131/40
kim+niñ “kimin” 165/7	töbe+niñ “tepenin” 6/9
kün+niñ “günün” 95/42	zından+ niñ “zindanın” 119/41

+tıñ, +tiñ: Tonsuz ünsüzlerden sonra kullanılır.

bulaq+tıñ “pınarın” 10/2	qarlıqaş+tıñ “kırlangıçım” 35/11
is+tiñ “işin” 48/38	kiyik+tiñ “geyiğin” 6/43
jigit+tiñ “yiğidin” 42/16	tas+tıñ “taşın” 100/15

¹ Ardak Şabkenovna Bekturova, Şabken Karbayevič Bekturov, (1994): *Kazak Tili*, Almatı-Rawan: s. 85.

+diñ, +diñ: z¹ r, l, w, y ünsüzlerinden sonra getirilir².

dāw+diñ “devin” 12/8	ögiz+diñ “öküzün” 13/15
el+diñ “halkın” 76/20	saray+diñ “sarayın” 21/24
jol+diñ “yolun” 13/31	şuñkır+diñ “çukurun” 93/14
kedey+diñ “yoksulun, fakirin” 4/12	taw+diñ “dağın” 96/20
kız+diñ “kızın” 73/39	üy+diñ “evin” 45/7

A.3.1.3. Yükleme Hâli: Kazak Türkçesi’nde yükleme hâli eki, üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra “+n”, ünlü seslerden sonra **+nı, +ni** ; j³ l, m, n, ñ, r, w , y, z seslerinden sonra **+dı, +di** ; k, p, t, s, ş seslerinden sonra **+tı, +ti** şeklindedir⁴.

+n:

kazına+sı+n “hazinesini” 137/2	suw+ı+n “suyunu” 148/38
söz+i+n “sözünü” 21/6	ün+i+n “sesini” 46/7

+nı, +ni:

bala +nı “çocuğu” 19/13	keme+ni “gemiyi” 28/40
eşki+ni “keçiyi” 54/4	kisi+ni “kişiyi” 164/3
karga+nı “kargayı” 70/16	mu+nı “bunu” 14/1

+dı, +di:

altın+dı “altını” 154/21	jetim+di “yetimi, öksüzü” 115/36
biz+di “bizi” 106/17	may+dı “yağı” 168/14
el+di “halkı” 126/24	suw+dı “suyu” 69/12
habar+dı “haberi” 120/27	täj+di “tacı” 90/37

+tı, +ti:

esik+ti “kapıyı” 103/37	jawap+tı “cevabı” 164/35
is+ti “işi” 57/39	kılış+tı “kılıcı” 114/15
iyt+ti “iti, köpeği” 170/35	oşak+tı “ocağı” 153/1

¹ Murat Ceritoğlu, (1994): *Türkiye Türkçesi ile Mukayeseli Kazak Türkçesi’nde Fiil Çekimi*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Vahit Türk), Edirne: s. 25.

² Bekturova, Bekturov, 1994: 86.

³ Tamir, 2007: 452.

⁴ Hülya Arslan, (1998): Kazak Türkçesi’nde İsim Çekimi Belirtme Hâli, *Türk Lehçeleri ve Edebiyat Dergisi*, Tömer yayını, S. 20: Ankara: s. 59.

A.3.1.4. Yönelme Hâli: Yönelme hâli eki, tonsuz ünsüzlerden sonra **+ğa, +ke** ; diğer tüm durumlarda ise **+ğa, +ge** şeklinde kullanılır¹.

+ğa,+ge:

añ+ğa “ava” 47/25	orta+ğa “ortaya” 104/33
diyirmen+ge “değirmene” 6/18	siz+ge “size” 64/37
kazan+ğa “kazana” 29/42	şahar+ğa “şehre” 19/8
mederese+ge “medreseye” 82/31	üñgir+ge “mağaraya” 111/11

+қа, +ke:

ağaş+қа “ağaca” 45/41	қудық+қа “kuyuya” 118/36
alıs+қа “uzağa” 27/9	süt+ke “süte” 126/3
at+қа “ata” 43/26	täwip+ke “tabibe” 69/40
kömek+ke “yardıma” 26/31	tis+ke “dişe”

Yönelme hâli eki, teklik 1. ve teklik, çokluk 2. şahıs iyelik eklerinden sonra **+a, +e** köz+i+m+e “gözüme” (70/24), tuzağ+i+m+a “tuzağıma” (79/16), şahar+lar+i+ñ+a “şehirlerine” (28/9), tileg+i+ñ+e “dileğine” (140/26) ; 3. teklik ve çokluk şahıs iyelik ekinden sonra /n/ sesi (zamir n’si) alarak **+n+a, +n+e** şeklinde kullanılır². üy+i+n+e evine”(69/1), äke+si+n+e “babasına”(40/23) mıy+i+n+a “beynine” (78/27).

A.3.1.5. Bulunma Hâli: Kazak Türkçesi’nde bulunma hâli Türkiye Türkçesi’nde olduğu gibi tonsuz ünsüzlerden sonra **+ta, +te** ; diğer tüm hallerde **+da, +de** şeklinde kullanılır³.

+da, +de:

älem+de “alemdede” 94/16	men+de “bende” 67/8
ilgeri+de “ileride” 67/29	orman+da “ormanda” 126/8
jer+de “yerde” 36/12	saray+da “sarayda” 14/4
joğarı+da “yukarıda” 10/1	suw+da “suda” 7/17
jol+da “yolda” 11/26	şahar+da “şehirde” 114/8
köl+de “gölde” 12/41	üy+de “evde” 7/29

¹ J. R. Krueger, (1980): *Introduction to Kazakh: grammatical outline, Kazakh reader, Kazakh-English phrasebook and Kazakh-English glossary*, Indiana University: s. 24.

² S. K. Kenesbayev, N. B. Karaşeva, (1966): *Kazakhskiy Yazık, Yazıki Naradov SSSR- Tyurkskie Yazıki* (Editör. N.A Baskakov), Nauka, Moskova: s. 324.

³ Kruger, 1980: 24.

+ta, +te:

esik+te “eşikte, kapıda” 137/32	şelek+te+gi “kovadaki” 16/31
jağ+ta “tarafta” 21/15	tarap+ta “tarafta” 92/22
jurt+ta “yurtta” 25/2	tas+ta “taşta” 20/29
kölşik+te “ufak gölde” 116/29	tösek+te “döşekte” 120/16

Teklik ve çokluk 3. şahıs iyelik eklerinden sonra bulunma hâli eki ile iyelik eki arasına /n/ sesi (zamir n’si) girer ve **+n+da, +n+de** şeklinde kullanılır¹. tüs+i+n+de “rüyasında”(14/27), iş+i+n+de “içinde” (129/14), jan+i+n+da “yanında” (132/1), uya+sı+n+da “yuvasında” (167/32), ara+sı+n+da “arasında ” (115/9).

A.3.1.6. Ayrılma Hâli: Ayrılma hâli eki, ünlülerden veya “l, r, w, y, z” ünsüzlerinden sonra **+dan, +den**² ; tonsuz ünsüzlerden sonra **+tan, +ten**³ ; 3. şahıs iyelik eklerinden ve “m, n, ñ” ünsüzlerinden sonra **+nan, +nen** şeklinde kullanılır⁴.

+dan, +den:

alma+dan “elmadan” 48/18	jer+den “yerden” 105/22
asuw+dan “dağ geçidinden” 17/22	jol+dan “yoldan” 97/39
bazar+dan “pazardan” 83/7	muz+dan “buzdan” 55/32
däw+den “devden” 51/24	saray+dan “saraydan” 171/2
düniye+den “dünyadan” 30/38	siz+den “sizden” 8/39
gül+den “çiçekten” 134/22	üy+den “evden” 103/19

+tan, +ten:

at+tan “attan” 105/34	ğudıq+tan “kuyudan” 119/13
jemis+ten “yemiştten” 134/2	şöp+ten “ottan” 41/35
jigit+ten “yiğitten” 47/33	tarap+tan “taraftan” 67/41
kök+ten “gökten” 10/4	tas+tan “taştan” 73/20

¹ Kenesbayev, Karaşeva, 1966: 324.

² Bekturova, Bekturov, 1994: 101.

³ Krueger, 1980: 25.

⁴ Bekturova, Bekturov, 1994: 100.

+nan, +nen:

adam+nan “adamdan” 40/29	bas+i+nan “başından” 152/31
äke+si+nen “babasından” 20/26	bel+i+ñ+nen “belinden” 118/41
añ+nan “avdan” 160/8	nan+nan “ekmekten” 64/18
awz+i+nan “ağzından” 117/7	özen+nen “ırmaktan” 69/15

A.3.1.7. Eşitlik Hâli: Eşitlik hali ve benzetme hali için **+day, +dey, +tay, +tey; +şa, +şe** ekleri kullanılmaktadır.

adetin+şe “alışkanlığına göre, eskisi gibi” 33/15	kuş+şa “kuş gibi” 146/15
äyel+şe “kadın gibi” 154/32	mına+day “bunun gibi” 142/22
erkek+şe “erkekçe, erkek gibi” 40/22	mu+n+şa “bunca, bu kadar” 139/40
kädimgi+dey “eskisi gibi” 39/34	özin+şe “kendince” 44/12
ķurış+tay “çelik gibi” 104/41	terek+tey “kavak ağacı gibi uzun” 17/2

A.3.1.8. Vasıta Hâli: Vasıta hâli eki , **+men, +menen; +ben, +benen; +pen, +penen** ‘dir. Ek, ünlü veya l, m, n, ñ, r, w, y ünsüzlerinden sonra **+menen, +men**; z ünsüzünden sonra **+benen, +ben** ; k, p, t, s, ş ünsüzlerinden sonra **+penen, +pen** şeklinde kullanılır¹.

+menen, +men:

adam+men “adamlarla” 11/36	kan+i+m+men “kanımla” 148/33
aybalta+menen “baltayla” 12/3	keme+men “gemiyle” 29/14
bıyday+men “buğdayla” 10/33	köz++i+ñ+men “gözünle” 158/12
el+men “halkla” 136/18	suw+men “suyla” 7/15
ħan+men “hanla” 147/21	wäzır+men “vezirle” 159/33

+benen, +ben:

biz+ben “bizle” 124/21	köz+ben “gözle” 130/13
ķız+ben “kızla” 8/27	ögiz+ben “öküzle” 109/2
ķız+benen “kızla” 17/14	sız+ben “sizle” 141/36

¹ Hülya Arslan, (1996) : Kazak Türkçesinde Ünsüz Uyumu, “*Bir- Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Yesevi Yayıncılık, S. 6, İstanbul: s. 61.

+penen, +pen:

at+penen “atla” 125/30	kezdik+penen “bıçakla” 45/15
jigit+pen “yiğitle” 67/17	ķılış+pen “kılıçla” 13/30
jip+pen “iple” 93/24	tas+pen “taşla” 110/34

A.3.2. Aitlik Eki: Aitlik eki **+ķı,+ķi; +ġı,+ġi** dir.

ķazir+ġı “şimdiki” 162/26	ķıs+ķı “kışa ait” 139/7
keş+ķi “akşamki” 98/41	orman+da+ġı “ormandaki” 4/30

+niki, +diki, +tiki: Tatarca’da (-nıkı, -nėké); Kazakça’da ; (-nıkı, -niki, -dıkı, -diki) ; Kırgızca’da (-nıkı, -niki, dıkı, -diki , -nuku, -nükü, -duku, -dükü) şeklinde karşımıza çıkan ve tek aitlik eki olarak kabul edilen bu ek, ilgi hali eki (+nıñ, +niñ, +dıñ, +diñ, +tıñ, +tiñ) ve aitlik eki (+ķı, +ķi+ ġı,+ġi)’nin birleşmesi sırasında, ilgi hâli ekinin son ünsüzünün düşmesi ile ortaya çıkmıştır¹.

Diğer lehçelerde de benzer kullanımlar görülmektedir. Uygurca < méniñ+ķi “benimki”, séniñ+ķi “seninki”; Türkmençe < buni+ķi “bununki” ; Özbekçe şuni+ķi “şununki”, kimni+ķi “kiminki” vb.

biz+diki+n+de “bizimkinde” 60/18	meniki “benimki” 16/36
jigit+tiki “yiğitinki” 103/3	oniki “onunki” 64/7
kimdiki “kiminki” 38/40	seniki “seninki” 122/35

A.3.3. Çokluk Eki: Kazak Türkçesi’nde isimlerin çokluk şekli **+lar, +ler; +dar, +der; +tar, +ter** ekleriyle yepılır. Ek, ünlülerden veya r, w, y seslerinden sonra **+lar,+ler** ; l, m, n, ñ, z, j seslerinden sonra **+dar, +der** ; tonsuz ünsüzlerden sonra **+tar, +ter** şeklinde kullanılır².

+lar, +ler:

ajdahar+lar+dıñ “ejderhaların” 56/18	kisi+ler “kişiler” 86/20
äsker +ler “askerler” 29/20	o+lar “onlar” 7/38
ay+lar “aylar” 140/30	taw+lar “düşmanlar” 73/16
däw+ler “devler” 9/27	üy+ler+di “evleri” 88/2

¹ Öner, 1998: 116.

² Bekturova, Bekturov, 1994: 26.

+dar, +der:

adam+dar “adamlar” 31/28	kız+dar “kızlar” 130/20
äyel+der “hanımlar” 106/23	kiyim+der+den “giysilerden” 129/7
haywan+dar “hayvanlar” 117/21	kögerşin+der “güvercinler” 93/16
jıl+dar “yıllar” 140/30	söz+der “sözler” 123/7

+tar, +ter:

ağaş+tar+i+n+a “ağaçlarına” 8/17	kitap+tar+i+n “kitaplarını” 155/22
dos+tar+i+n “dostlarını” 121/32	kiyik+ter “geyikler” 16/7
is+ter “işler” 64/24	konak+tar “konuklar” 141/10
jigit+ter+den “yiğitlerden” 150/5	şöp+ter+i+n “otlarını” 142/6
kanat+tar+i+men “kanatlarıyla” 17/31	

A.3.4. Soru Eki:

Kazak Türkçesi’nde soru ekinin ünlüsü Türkiye Türkçesi’nden farklı olarak /a/, ve /e/ şeklindedir. Ekin başındaki ünsüz, ünlülerden ve l, r, y seslerinden sonra **+ma, +me**; z¹ m, n, ñ, seslerinden **+ba, +be** ; tonsuz ünsüzlerden sonra **+pa, +pe** şeklinde kullanılır².

aqımaqsıñ ba “ahmak mısın” 164/6	jaqsı ma “iyi mi, güzel mi” 26/22
az ba “az mı” 170/27	joq pa “yok mu” 169/31
bar ma “var mı” 73/13	jomart pa “cömert mi” 145/32
durıs pa “doğru mu” 159/10	men be “ben mi” 139/40
esiñde me “aklında mı” 70/27	osı ma “bu mu” 47/30

¹ Koç, Doğan, 2004: 206.

² Bekturova, Bekturov, 1994: 48-49.

A.3.5. İyelik Ekleri:

Kazak Türkçesi'nde iyelik ekleri şunlardır:

Teklik	Çokluk
1. şahıs +m, +(i)m, +(i)m	1.şahıs +mız, +miz, +(i)mız, +(i)miz
2. şahıs +ñ, +(i)ñ, +(i)ñ ; +ñız, +ñiz, +(i)ñız, +(i)ñiz nş.	2.şahıs +larıñ, +leriñ, +darıñ, +deriñ, +tarıñ, +teriñ; +larıñız, +leriñiz, +darıñız, +deriñiz, +tarıñız, +teriñiz nş.
3. şahıs +ı, +i, +sı, +si	3. şahıs +ı, +i, +sı, +si,

Teklik

biz+diñ sır+mız “sırrımız” 159/23
men+iñ äyel+i+m “karım” 166/8
olar+diñ bala+sı “çocukları” 9/20
onıñ äyeli “karısı” 74/9

Çokluk

sen+iñ jumıs+i+ñ “işin” 164/16
sender+diñ söz+deriñ+di “sözlerinizi” 140/8
siz+diñ kız+i+ñız+dı”kızınızı” 120/38
sizder+diñ üy+leriñiz “evleriniz” 7/2-3

1. Teklik şahıs: (+m, +(i)m, +(i)m)

äke+m “babam” 91/5
bala+m “çocuğum” 168/22
küş+i+m “gücüm” 107/35

maqsat+i+m “maksadım” 104/39
öner+i+m “hünerim” 110/28
şart+i+m “şartım” 68/4

2. Teklik şahıs: (+ñ, +(i)ñ, +(i)ñ; +ñız, +ñiz, +(i)ñız, +(i)ñiz)

äke+ñ “baban” 159/25
balıg+i+ñ “balığın” 93/42
balta+ñız “baltanız” 26/7
biye+ñiz “kısrağımız” 138/31

jüreg+i+ñ “yüreğin” 124/42
ķus+i+ñız “kuşunuz” 21/12
payda+ñ “faydan” 120/11
täj+i+ñiz+di “tacınızı” 131/25

3. Teklik şahıs: (+ı, +i; +sı, +si)

Ünlü ile biten kelimelerde +sı, +si, ünsüz ile bitenlerde ise +ı, +i kullanılmaktadır.

ana+sı “annesi” 6/6
eşki+si “keçisi” 54/1

iş+i “içi” 75/19
ķanat+i “kanatı” 82/23

1. Çokluk şahıs: (+mız, +miz, +(ı)mız, +(i)miz)

ajal+ı+mız “ecelimiz” 66/1	niyet+i+miz “niyetimiz” 103/22
äke+miz “babamız” 50/32	sır+ı+mız “sırrımız” 159/23
bala+mız “çocuğumuz” 11/5	tileg+i+miz+di “dileğimizi” 140/12

2. Çokluk şahıs: (larıñ, +leriñ, +darıñ, +deriñ, +tarıñ, +teriñ; larıñız, +leriñiz, +darıñız, +deriñiz, +tarıñız, +teriñiz)

aqıl+darıñ+dı “akıllarınızı” 85/24	söz+deriñ+di “sözlerinizi” 140/8
bas+tarıñ+dı “başlarınızı” 102/9	tilek+teriñ+di “dileklerinizi” 140/10
jigit+teriñiz+di “yiğitlerinizi” 68/28	üy+leriñiz “evleriniz” 7/3
ökpe-bawır+larıñ”akciğer-karaciğerlerinizi” 82/33	

3. Çokluk şahıs: (+ı,+i; +sı,+si)

bala+sı “çocukları” 9/20	teri+si+n “derilerini” 18/26
saray+ı+n+a “saraylarına” 14/4	

B. ZAMİRLER

B.1. Şahıs Zamirleri:

Kazak Türkçesi’nde kullanılan şahıs zamirleri “men, sen~siz(nş.), ol, biz, sender~sizder(nş.), olar’dır.

— Men şawıp bara jatıp toqtaymın...	100/28
“ Sen balalarımniñ kenjesi, jüregimniñ erkesi ediñ.	30/31
... siz bizge kırık jıl ħan boldıñız...	128/10
— Ol seksen ögizdiñ etin jep...	13/12
“Xanniñ qazınasın biz urlağan edik...	137/39
...kustı sender alıñdar da balanı tawıp...	19/38
sizder	(mb.)
Olar suwdan ötip, qaşıp ketti.	138/22

Tablo 5 : Şahıs zamirlerinin hal ekleriyle kullanımı şu şekildedir¹:

Şahıs ZAMİRLERİ	YALIN HÂL	İLĞİ HÂLİ	YÜKLEME HÂLİ	YÖNELM E HÂLİ	BULUN MA HÂLİ	AYRILMA HÂLİ
men	men	meniñ	meni	mağan	mende	menen
sen	sen	seniñ	seni	sağan	sende	senen
siz (nş.)	siz	sizdiñ	sizdi	sizge	sizde	sizden
ol	ol	oniñ	onı	oğan	onda	onan (odan)
biz	biz	bizdiñ	bizdi	bizge	bizde	bizden
sender	sender	senderdiñ	senderdi	senderge	senderde	senderden
sizder(nş.)	sizder	sizderdiñ	sizderdi	sizderge	sizderde	sizderden
olar	olar	olardiñ	olardı	olarğa	olarda	olardan

Şahıs zamirlerinin vasıta hali şu şekilde oluşturulmaktadır: menimen, senimen~sizben(nş), onimen, bizben, sendermen~sizdermen (nş), olarmen.

Şahıs Zamirlerini İlgi Hâli:

— Apeke, meniñ äkem qaydan käsip qıluwşı edi?	91/11
Ol waqıtta seniñ anañ kedeydiñ äyeli edi...	4/12
“ Sizdiñ äyeliñiz ħanniñ qızı eken...	166/11
Onıñ bir aqıldı qızı bar...	141/20
...istiñ bari bizdiñ paydamızğa şeşilipti”...	171/24
— Nege keşiktiñder! Senderdiñ bastarıñdı...	102/9
Sizderdiñ üyleriñizde jürip jan bağayın” deydi...	7/2-3
...ħan olardiñ basın almaq.	153/14

Şahıs Zamirlerini Yükleme Hâli:

— Meni ordan şıgar dep, — ötinedi anaw.	108/29
— Men seni bala etip bağıp edim...	116/33
Sizdi men alamın.	103/21
Onı alıp bulaqqa keledi.	108/34
“Äkeñe körinbe, eger körinseñ, bizdi öltiredi.	112/5-6

¹ Bekturova, Bekturov, 1994: 394.

— Men senderdi özim alıp şığayın, — deydi.	114/40
“Men sizderdi qamap kelgen dāwlerdi öltirdim...	14/14
Bala olardı körip...	31/43

Şahıs Zamirlerinin Yönelme Hâli:

Şal: “ Mağan bala bol”, — dep...	54/3
— Sağan men bir is tapsıramın...	57/39
“Hanım, gülgaqı Mendirmanga emes, sizge layıq”,—deydi.	64/36-37
...bolğan istiñ bārin oğan aytıp beredi.	112/11
Bizge sırtağı mañırağan qoyıñdı soy”, — deydi.	160/33-34
“Qırıq jigitim, senderge ruqsat...	150/13
...tentirep jürip, sizderge duwşar boldım...	6/33
...qaytarda 4 nan köterip keledi de, olarğa bılay deydi...	135/35

Şahıs Zamirlerinin Bulunma Hâli:

— Mende eşqanday ayla-amal joq...	167/21
“Qızdıñ sende köñili joq eken...	73/29
“Endi, äke, bir ümitim sizde qaldı.	152/14-15
— Bizde eşqanday da añgime joq...	105/4
— Jomarttıq malmen bolsa mal da senderde ...	144/8
Ne sizderde küş-qıwat joq...	151/20-21
olarda~onda	(mb.)

Şahıs Zamirlerinin Ayrılma Hâli:

— Sen menen kisi emessiñ...	118/39
... hanıñ küjireygen buqası senen nege qaştı?”	172/39
... sizden jârdem bolar ma eken dep...	8/39
... onan qızdı suraydı... ~ Odan surasa, ol...	71/9; 90/20
Endi bizden ne alsañız da alıñız...	137/43
... senderden beri ötpesin...	70/25
sizderden	(mb.)

Bala keşke toydıñ qalay ötkenin olardan surap edi...	31/12
Şahıs Zamirlerinin Vasıta Hâli:	
“ Menimen kim buqa süzistiredi?” — dep...	171/29-30
... senimen äñgimelesip qaytayın”, — dedi	48/2
...ädeyi sizben birge tirşilik qılğalı keldim.	141/36
qız bolsa, onimen birge ketüwge kelisim berdi.	19/16
— Olay bolsa kel, sen bizben jeke-jeke oynap...	124/21
sendermen~sizdermen	(mb.)
Olarmen aña şıqqanda sen uwanıp öletin ediñ...	89/22-23

Şahıs zamirlerinin aitlik şekli şu şekilde oluşturulmaktadır: meniki, seniki~sizdiki (nş.), oniki, bizdiki, senderdiki~ sizderdiki (nş.), olardiki.

Şahıs Zamirlerinin Aitlik Şekli:

— Bir tulpar meniki ...	88/12
...seniñ qolıñ kömir bolıp küymese,onda bul tas seniki .	122/34-35
“Aldıyar hanım, birinşi ämir allanıki, ekinşi sizdiki ...	146/8
Qarasam, meniki qız, onki ul eken.	64/7
Eger utılsañ, mal–mülkiñ bizdiki bolsıñ ...	123/29
senderdiki~sizderdiki~ olardiki	(mb.)

B.2. İşaret Zamirleri: Kazak Türkçesi’nde işaret zamirleri; “bul (bu), mına (bu, şu), mınaw (bu, işbu), osı (bu, şu), osınaw (bu, şu), sonaw (şu, ta), sol (o), ol (o), ana (o, bu, şu), anaw (şu, o), bular (bunlar), osılar (onlar), solar (onlar), mınalar (bunlar), analar (onlar), äne, änekiy (işte o), mine, (işte, işbu), minekiy (işte, burada)” dir.

Sonda at aytadı: “ Äne bir kişkentay jerden tütün şıgadı...	66/32-33
— E–e, mine , biyt, e–e mine , sirke, — dep otırıp...	78/26
Minekiy , hanım, sizdiñ buyrığıñızdı orındadım.	55/24

Tablo: 6 İşaret zamirlerinin hâl ekleriyle kullanımı şu şekildedir¹:

İŞARET ZAMİRLERİ	YALIN HÂL	İLGİ HÂLİ	YÜKLEME HÂLİ	YÖNELME HÂLİ	BULUNMA HÂLİ	AYRILMA HÂLİ
bul	bul	buniñ~muniñ ²	bunı~munı	buğan	bunda~munda	budan~munan
osı	osı	osınıñ	osını	osığan	osında	osıdan
sol	sol	sonınıñ	sonı	soğan	sonda	sodan~sonan
ol	ol	onınıñ	onı	oğan	onda	(odan)~onan
ana (anaw)	ana	ananiñ	anani	anağan	anada	anadan
mına (mınaw)	mına	mınanıñ	mınanı	mınağan	mınada	mınadan
bular	bular	bulardıñ	bulardı	bularğa	bularda	bulardan
osılar	osılar	osıladıñ	osıladı	osılarğa	osılarda	osılardan
solar	solar	solardıñ	solardı	solarğa	solarda	solardan
analar	analar	analardıñ	analardı	analarğa	analarda	analardan
mınalar	mınalar	mınalardıñ	mınalardı	mınalarğa	mınalarda	mınalardan

İşaret zamirlerinin vasıta ekiyle kullanılışı şu şekildedir: bunımen, osımen, sonımen, onımen, anamen, mınamen, bularmen, osıarmen, solarmen, analarmen, mınalarmen.

İşaret Zamirlerinin İlgî Hâli:

Muniñ sağan ne keregi bar?	116/12
Osınıñ bärin atqaruwğa küşkuwatıñ jetpeydi...	17/7-8
“Bul attan da ayrılığım kelmeydi, sonınıñ bir amalın tap”...	22/16-17
Onınıñ ünin estip, äpkesi de quwanıp ketedi...	72/33
Bulardıñ bul oylağan oyı balağa jetip...	121/31
Osıladıñ bärin atqarsañ...	37/34-35
buniñ~ananiñ ~mınanıñ~solardıñ~analardıñ~mınalardıñ (mb.)	

İşaret Zamirlerinin Yükleme Hâli:

Munı kempir bilmeydi.	125/41
...men osını körip jılap jüremiñ”, — dedi.	129/16

¹ Bekturova, Bekturov, 1994: 394.

² Öner, 1998: 141.

... sonı urlap äkel”, — deydi.	168/4
endi men onı qaydan tabamın?” — dedi.	4/25
Ustañdar, jigitter, mınanı! ” — dep ayqay saladı.	161/35
“Sen jındı bolsañ kerek, bulardı qaydan bildiñ?” — deydi.	158/9-10
...“ osılargı tanıysıñdar ma?” deydi.	145/23
...sen solardı surap al, — deydi.	79/27-28
Sol küni Qıranqara analardı ıyığına köterip...	87/44
bunı~ananı~mınalardı	(mb.)

İşaret Zamirlerinin Yönelme Hâli:

“ Buğan ne boldı!” — dep...	169/6
...kuday osığan buyırtқан eken”, dep halıq taradı.	172/35
... soğan hıdıq tağımdı, tājımdı, qazınamdı...	157/21
... oğan altın qıstı berdi.	22/20
... solarğa habar bere ket”, — dep ötinedi.	26/27-28
...işindegi jıyhazdardı analarğa körsete bastaydı.	88/2-3
anağan~mınağan~bularğa~osılargı~mınalargı	(mb.)

İşaret Zamirlerinin Bulunma Hâli:

“ Munda bir sır bar eken...	31/16
Balalarğa: Osında tura turıñdar...	53/7
Sonda han elin jıyıp...	58/35
onda seniñ jumısıñ ne? Jür degende jürmeysiñ be? Han aqımaqtı tawıp kel degen, jürgen!” dep asıqtıra bastaydı.	60/39
bunda~anada~mınada~bularda~osılarda	(mb.)
solarda~analarda~mınalarda	(mb.)

İşaret Zamirlerinin Ayrılma Hâli:

... munan eş qorıqpa.	17/36
Sonda seni budan şıgarıp alıp...	120/13
osıdan on bes kündik jerde...	48/5-6
... sodan qaşıp kele jatıp...	136/1

.. odan başka eşteñe bilmeymin”, — dedi.	36/24-25
... mınadan artık aqımaq boluwşy ma...	167/5
Eger bulardan ötseñ...	17/2
anadan~osılardan~solardan~analardan~mınalardan	(mb.)

İşaret Zamirlerinin Vasıta Hâli:

...otındı bazargâ satıp osimen jan baqqan beyşaralar eken.	150/32-33
Qız bolsa, onimen birge ketüwge kelisim berdi.	19/16
... mınamen suw alıp kel” dep...	168/23
...söytip kempir solarmen birge turatın boldı.	7/10
Sonimen baylatıp...	108/3
bunimen~anamen~bularmen~osıarmen~analarmen~mınalarmen	(mb.)

B.3. Dönüştülük Zamiri:

Kazak Türkçesi’nde kullanılan dönüştülük zamiri “**öz**” kelimesidir.

özim “kendim”

öziñ ~ öziñiz “kendin, kendiniz nş.”

özi “kendisi”

özimiz “kendimiz”

özderiñ ~özderiñiz “kendiniz, kendiniz nş.”

özderi “kendileri”

Ärkim öz bilgenin jasap...	14/41;15/1
— Endeşe onimen özim söylesip köreyin, — dep...	122/18
— Öziñ wázirdiñ qızı bolsañ...	123/10
Eli: “Joq, siz öziñiz qoyıp ketiñiz...”	128/9-10
Janädil özi işip, on bestegi bala boldı.	38/16-17
... özimiz sıyaqtı kedey-kembağaldargâ qaraylasıp...	139/34-35
Hannıñ qızı: “Ärqaıysıñ özderiñ jeñder”, — dedi.	153/17-18
özderiñiz	(mb.)
Olar tulparmen qosa özderi de arpa jegen de.	62/35-36

Tablo: 7 Dönüslülük zamirinin isim hâl ekleri ile kullanımı şu şekildedir¹:

İVELİK ŞEKLİ	İLGI HÂLİ	YÜKLEME HÂLİ	YÖNELME HÂLİ	BULUNMA HÂLİ	AYRILMA HÂLİ
özim	özimniñ	özimdi	özime	özimde	özimnen
öziñ	öziñniñ	öziñdi	öziñe	öziñde	öziñnen
öziñiz (nş.)	öziñizdiñ	öziñizdi	öziñizge	öziñizde	öziñizden
özi	öziniñ	özün	özine	özinde	özinen
özimiz	özimizdiñ	özimizdi	özimizge	özimizde	özimizden
özderiñ	özderiñniñ	özderiñdi	özderiñe	özderiñde	özderiñnen
özderiñiz(nş)	özderiñizdiñ	özderiñizdi	özderiñizge	özderiñizde	özderiñizden
özderi	özderiniñ	özderin	özderine	özderinde	özderinen

Dönüslülük zamirlerinin vasıta ekiyle kullanılışı şu şekildedir: özimmen, öziñmen ~ öziñizben(nş.), özimen, özimizben, özderiñmen ~ özderiñizben(nş.), özderimen.

Dönüslülük Zamirlerinin İlgı Hâli:

- Meniñ jerimde **özimniñ** zayıbım bar. 126/38
- Taqsır hanım, siz **öziñizdiñ** kıızıñızdı... 121/11
- Keşkurım **Öziniñ** burıngı keypine tüsip... 32/12
- ...**özderiñniñ** aralarıña alsañdar eken”, — dedi. 154/5-6
- Jeti Bala **Özderiniñ** önerlerin aytkannan keyin... 30/17
- Öziñniñ~ Özimizdiñ ~ özderiñizdiñ** (mb.)

Dönüslülük Zamirlerinin Yükleme Hâli:

- ...bolmasa **öziñdi** jalmap... 94/21
- Siz **öziñizdi** Güldizardıñ ajesimin dep... 105/14
- ...**özün** orğa saldıradı. 108/7
- ... **özderin** öltirip... 118/17-18
- özimdi ~ özimizdi ~ özderiñdi ~ özderiñizdi** (mb.)

¹ Bekturova, Bekturov, 1994: 395.

DönüŖlülük Zamirlerinin Yönelme Hâli:

...“Kün Ŗıgıs taraptan özime teñdes baqıttı küyew tabar ma...	67/41
... öziñe qaytarıp berem, — dedi.	118/26
— Ärkimniñ öz isi özine qımbat.	64/15-16
Qızdar özderine qosıp ertip aldı.	129/43-44
öziñizge ~ özimizge ~ özderiñe ~ özderiñizge	(mb.)

DönüŖlülük Zamirlerinin Bulunma Hâli:

Ne sizderde küŖ—kuwat joq, ne özimde ayla joq...	151/20-21
— Oy dosım taqıyam tüsip ketti degenniñ özinde ğana Qıranqara jartı kündik jol jürüp ketken...	90/15
öziñde ~ öziñizde ~ özimizde ~ özderiñde ~ özderiñizde ~ özderinde (mb.)	

DönüŖlülük zamirlerinin ayrılma hâli örnekleri metnimizde bulunmamaktadır.

DönüŖlülük Zamirlerinin Vasıta Hâli:

özderiñmen birge saraylarıña alıp kiriñder”, — dedi.	153/31-32
özderimen birge ala ketti.	119/18
özimmen, öziñmen~öziñizben(nŖ.), özimen, özimizben, özderiñizben(nŖ.) mb.	

B.4. Belirsizlik Zamirleri:

Metnimizde tespit ettiğimiz bazı belirsizlik zamirleri Ŗunlardır:

ärqaysısı: her biri

Därigerler kelip, **ärqaysısı** öz bilgen emin jasadı... 120/21

äldekim: biri, herhangi biri

...birneŖe kisi **äldekimdi** quwıp kele jatadı. 86/38-39

ärkim: herkes

Ärkim östip jatqanda... 157/29

— **Ärkimniñ** öz isi özine qımbat. 64/15-16

barlıgı: hepsi	
Barlıgı senen qorqıp, jol beredi...	50/5-6
Tagı jetti kün, barlıgı on tört kün jatadı” ...	13/25
başkası: başkası	
... başkasın urlap ketedi.	79/37
bäri: hepsi	
Bul habar eldiñ bärine jetti...	120/27
Eldiñ bäri “Qaraş batır bolsın!” ...	11/15
Ol önerdiñ bärin üyrengeñnen keyin...	60/22
birde–bir: hiçbiri	
Biraq eldiñ işinen men tabam degen birde–bir kisi şıqpaydı.	55/5
birew: biri	
...belgisiz birew kelip, jep ketedi...	20/12
... birewden jaman söz estidiñ be...	151/16
— Eger birew senimen qosa jese...	94/10
eşbir: hiçbir	
...biraq eşbiri jamandıq qılmastan qaytadan...	117/23
Bul keremet köldi eşbir usta jasay almaydı...	92/25
eşqaşan: hiçbir zaman	
Al endi munday gajayıptı han eşqaşan estip körmepti.	14/28-29
eşkaysısı: hiçbiri	
Qarap tursa, jigitterdiñ eşkaysısı ata almaydı.	76/4-5
Qızdardıñ eşkaysısı ün şıgarmastan tur edi...	130/2
eşkim: hiç kimse	
Egiz ul balanı eşkimge körsetpey...	98/38
Ne dep megzegenin eşkim tüsinbeydi.	133/1

Sonda **eşkimniñ** aytқанına könbegen... 141/23

eşteñe: hiçbir şey

Erteñine balanıñ **eşteñege** köñili şappay... 149/35

...**eşteñe** bilmeymin”, — dedi. 36/25

Suwmen ıldıylap jüzip **eşteñe** tapaydı. 6/27-28

kimde-kim: herhangi biri

“Eger **kimde-kim** meni bir tün işinde üş ret söylete alsa... 123/35

— **Kimde-kim** meniñ kızımdı tawıp... 55/8

köbi: çoğu

“Balam, jolıñniñ **köbin** jüripsiñ... 4/26

...jigitteriniñ **köbin** öltirip jiberedi. 67/19

B.5. Soru Zamirleri:

Metnimizde tespit ettiğimiz bazı soru zamirleri şunlardır:

ne: ne

Adam emşi awruwdıñ **neden** bolğanın endi tüsinedi. 68/20-21

“E, balam, onıñ **nesin** suraysıñ? 26/41-42

“Қоыşı. bul bayқus bāribir **neni** uқsın”... 129/38

— Onıñ **nesine** tañ қalasıñ... 172/40

— Sen **ne** aldıñ? — dep suraydı. 115/8

Şın sırıñdı aytşı, seniñ küşiñ **nede?** 107/21

nege: niye, niçin

“Botam äyel adamdı **nege** şaқıradı?” — dedi. 164/26

— **Nege** işpeysiñ? dep — suraydı. 106/42

nemenege: ne

— Asa-musa degeniñ **nemene?** 84/25

“**Nemenege** keldiñ, balam?” — deydi. 66/36

- qalay ~ qalaysa:** nasıl
 ...munıñ mänisi **qalay?**” dedi. 146/26
 — **qalay** qutqaramın? 87/11
“Qalaysa erte keldiñ? — dep suradı. 134/9
 Üş qap arpanı **qalaysa** üş ayğa jetkizdiñ... 62/31-32
- qayda:** nerede, nereye
 — Balalar **qayda?** — deydi aqsaqal. 99/7
 Bul aydaharğa **qayda** uş deseñ, sol jaqqa uşa beredi. 56/28-29
 — Meniñ äkem **qayda**, bar bolsa üyge negе kelmeydi? 91/5
- qaydan:** nereden
 “Men bir tabaq dildäni **qaydan** alam?” dedi. 172/7-8
 “Sen **qaydan** jürgen balasıñ? 60/14
- qaysı ~ qaysısı:** hangisi
 Biraq “bulardıñ işinen eñ önerlisi **qaysı** ekenin... 30/23-24
 ...**qaysısın** sepsek jaqsı şıqadı?” dep... 169/27
 ...**qaysısımñ** öneri artıq ekenin bile almadı. 28/1
 ...onı **qaysısına** bererin bilmey. 27/22-23
- qanşa:** ne kadar
“Qanşa pulıñ bar? — dep... 152/16
 ...**qanşa** waqıtta jetkize alasıñ?” degende... 51/11
- qaşan:** ne zaman
 ...aytqan sözimdi kökiregiñe tüyip al, **qaşan** kerek bolsa.. 117/32-33
- qay jaqqa:** nereye
 “Ata, mına jol **qay jaqqa** aparadı?” — dep suradı odan. 3/33-34
- qay jer:** nere
 ...dıyqanğa: “Quday **qay jerde** turadı... 166/37

kim: kim	
...bizge kimniñ aqımaq ekenin aytıp ber.	165/7
“Endi kimdi alıp baramız?	164/4
Ҳан: “Jumbağımdı kim şeşti?” — dep suradı.	130/1
Kinä kimde ?	125/42
“ Kimnen üyrendiñ dese...	131/6
...kus uşıp kelip kimge қонса...	53/36
“Menimen kim buқа süzistiredi?” — dep, halkına jar saldı.	171/29-30

C. SIFATLAR

C.1. NİTELEME SIFATLARI: Varlıkların, rengini, durumunu, biçimini belirten sıfatlardır.

aқ alma	“beyaz elma”	10/4
aқıldı қız	“akıllı kız”	128/2
aқımaq kisi	“ahmak, aptal kişi”	164/3
aқsaқ қойан	“aksak tavşan”	136/20
altın balıқ	“altın balık”	91/30
altın қus	“altın kus”	20/8
ıstıқ bıyday	“sıcak buğday”	10/31
jaқsı joldas	“iyi yoldaş, dost”	127/20
jaman қoyşı	“yaman, kötü çoban”	90/32
jasıl töbe	“yeşil tepe”	93/4
қара tas	“kara taş”	16/32
қıyın is	“zor iş”	117/42
қızıl түlki	“kızıl tilki”	26/16
қızıl түlki	“kızıl tilki”	26/22
қorқaқ jigit	“korkak yiğit”	100/19
köp tüye	“çok deve”	73/40
märt bala	“mert çocuk”	33/26
opasız дүниye	“vefasız dünya”	47/30

önerli bala	“hünerli çocuk”	62/14
sarı at	“ sarı at “	12/34
tar tösek	“dar döşe”	74/41
temir üy	“demir ev”	45/7
uzun terek	“uzun ağaç”	133/32
ülken dariya	“büyük derya”	28/28

C.1.1. Sıfatlarda Pekiştirme:

Sıfat olan kelimenin ilk ünlüsüne kadar olan kısma “p” ünsüzünün eklenmesi ve bunun sıfat olan sözcüğün başına getirilmesiyle yapılır.

jasıl → japjasıl orman “yemyeşil orman”	84/38
kara → kapkara kömir “kapkara kömür”	122/33

C.1.2. Sıfatlarda Derecelendirme:

Kazak Türkçesi’nde sıfatların derecelenmesi, **rağ**, **+rek**, **+ırağ**, **+irek**, **+daw**, **+dew**, **+taw**, **+tew**, **+law**, **+lew**, **+ğıl**, **+kıl**, **+ğılt**, **+kılıt**, **+şıl**, **+şil**, **+ğış**, **+ildir**, **añ**, **+kay**, **+şa**, **+şe**, **+law**, **+lew**, **+daw**, **+dew**, **+taw**, **+tew**” gibi eklerin; veya “**eñ** (en); **asa** (çok, pek çok); **öte** (pek, çok, gayet); **tım** (çok, pek, pek çok); **tipti** (hepten, hiç, çok, gayet); **orasan** (çok, pek çok) vb. zarfların yardımıyla gerçekleştirilir.

Eklerle Derecelendirme:

köbirek → köb+i+rek otın	“daha çok odun”	142/15
---------------------------------	-----------------	--------

Zarflarla Derecelendirme:

eñ jaqsı joldas	“en iyi yoldaş”	127/20
asa kajetti is	“çok gerekli iş”	151/44
eñ mıqtı sadağ	“en sağlam yay”	27/22

C.2. BELİRTME SIFATLARI: Belirtme sıfatları, isimlerin önüne gelerek onları çeşitli yönlerden belirten sıfatlardır. Dört gruba ayrılırlar.

C.2.1. İşaret Sıfatları:

Kendilerinden sonra gelen isimleri işaret yolu ile belirten sıfatlardır. Kazak Türkçesi'nde kullanılan işaret sıfatları osı ~ mınaw ~ mına ~ bul “**bu**”, sol ~ ol ~ anaw ~ ana ~ sonaw ~ osınaw ~ sona “**o, şu**” metnimizde tespit ettiğimiz işaret sıfatları şunlardır:

bul: bu

bul at	“bu at”	22/16
bul dūniye	“bu dünya”	30/38
bul ħabar	“bu haber”	47/23
bul jer	“bu jer”	8/36
bul kız	“bu kız”	3/24
bul şaharda	“bu şehirde”	60/14

osı: bu

osı ħapşıqtı	“bu ufak çuvalı”	80/27
osı suwdan	“bu sudan”	73/8
osı awıldıñ	“bu köyün”	56/42
osı isti	“bu işi”	61/41
osı jolmen	“bu yolla “	11/27

mına: bu

mına almanı	“bu elmayı”	98/20
mına attı	“bu atı”	88/41
mına balañdı	“bu çocuğu”	74/17
mına wāzirdiñ	“bu vezirin”	122/36

sol: şu, o

sol adamdı	“o adamı”	128/19
sol äyelge	“o kadına”	166/24
sol jerdiñ	“o yerino yerin”	126/9
sol şahardıñ	“o şehrin”	50/3

ana: ŧu, o		
ana kızdı	“o kıızı “	90/37
ana tawıqtı	“ŧu tavuğu”	82/9
anaw: ŧu,o		
anaw tastıñ	“ŧu taŧım”	71/14
ol: o		
ol adammen	“o adamlı”	11/36
ol attıñ	“o atın”	12/32
ol jerden	“o jerden”	126/13
sona: ŧu		
sona kus	“ŧu kuŧ”	149/13

C.2.2. Sayı Sıfatları:

Kazak Türkçesi’nde sayı sıfatlarını altı başlık altında ele alacağız.

C.2.2.1. Asıl sayı sıfatları:

Önünde buldukları isimlerin tam sayılarını gösteren sıfatlardır.

Tek kelime biçiminde olanlar:

alpıs ögiz “altmış öküz” 110/14	kırık karganıñ “kırk karganın” 39/28
altı ay “altı ay” 117/12	mıñ kisige “bin kişiye” 170/30
bes kıız “beş kıız” 30/20	on koy “ on koyun” 145/20
bir eşki “bir keçi” 131/41	otız kün “otuz gün” 34/6
eki büyregi “iki böbreği” 144/37	seksen ögizdiñ “seksen öküzün” 12/40-41
elüw at “elli at” 110/14	toğız kün “dokuz gün” 132/26
jeti äyel “yedi hanım” 159/26	toqsan künde “doksan günde” 82/5
jıyırma jigit “yirmi yiğit” 156/3-4	tört tüyeniñ “dört devenin”114/43
jüz dildä “yüz altın para” 91/35	üş jumbağın “üç bilmecesini”161/1

Sıfat takımı biçiminde olanlar:

eki jüz “iki yüz” 92/15	otuz toğız “ otuz dokuz” 50/43
on bes “on beş” 48/23	otuz toğız “otuz dokuz” 50/43
on tört “on dört” 13/25	

C.2.2.2. Sıra sayı sıfatları:

Sıra sayı sıfatları, ünlü ile biten sayılardan sonra **+nşı, +nşi**; ünsüzle biten sayılardan sonra **+ınşı, +inşi** ekleriyle yapılır¹.

altı+nşı	altınşı balası	“altınşı çocuğu” 27/35-36
bir+i+nşı	birinşi ämir	“birinci emir” 146/8
eki+nşı	ekinşi wazir	“ikinci vezir”144/19
kırk+i+nşı	kırkınşı bölmeni	“kırkinci odayı” 88/3

C.2.3. Soru Sıfatları:

Kazak Türkçesi’nde kullanılan bazı soru sıfatları şunlardır;

қандай: nasıl

қандай is	“nasıl iş”	57/42
қандай tamaқ	“nasıl yemek”	94/26

қанша: kaç, ne kadar

қанша adam	“kaç adam”	27/33
қанша jerge	“kaç yere”	55/34

нендей: nasıl

нендей öneriñ	“nasıl hünerin”	110/32
----------------------	-----------------	--------

неше: kaç

неше күн	“kaç gün”	147/19
неше түн	“kaç gece”	36/10

¹ Krueger, 1980: 38.

ğay: hangi		
ğay jerde	“hangi jerde”	166/37
ğay taraptan	“hangi taraftan”	67/39

C.2.4. Belirsizlik Sıfatları:

Metnimizde tespit ettiğimiz bazı belirsizlik sıfatları şunlardır;

artığ: fazla

artığ önerleri	“fazla hünerleri”	60/19
-----------------------	-------------------	-------

äldeneşe: birçok

äldeneşe aylar	“birçok aylar”	59/33
-----------------------	----------------	-------

äldeneşe jıldan	“birçok yıldan”	47/17
------------------------	-----------------	-------

är: her

är kıstı	“her kışı”	24/27
-----------------	------------	-------

är küni	“her günü”	3/12
----------------	------------	------

ärbir: her bir

ärbir ıdıstağı	“herbir tabaktaki”	69/12
-----------------------	--------------------	-------

ärbir kisige	“herbir kişiye”	33/3
---------------------	-----------------	------

ärbir üydin	“herbir evin”	143/10
--------------------	---------------	--------

birneşe: birkaç

birneşe ay	“birkaç ay”	59/25
-------------------	-------------	-------

birneşe kün	“birkaç gün”	96/38
--------------------	--------------	-------

bar: tüm, bütün

bar tamagın	“tüm yemeğini”	141/8
--------------------	----------------	-------

bar baylıgın,	“bütün zenginliğini”	123/31-32
----------------------	----------------------	-----------

barlığ: bütün, tüm

barlığ jändikter	“tüm böcekler”	93/2
-------------------------	----------------	------

barlığ önerin	“bütün hünerini”	60/24
----------------------	------------------	-------

başka: başka		
başka amalı	“başka çaresi”	69/29
başka kus	“başka kuş”	80/19
bir: bir		
bir küni	“bir günü”	149/33
bir jerge	“bir jere”	84/12
bükil: bütün, tüm		
bükil elin	“tüm halkını”	133/28
bükil jigitlerine	“bütün jigitlerine”	69/19-20
eşbir: hiçbir		
eşbir handa	“hiçbir handa”	146/2
eşbir usta	“hiçbir usta”	92/25
külli: bütün		
külli elge	“bütün halka”	147/27
köp: çok		
köp altın	“çok altın”	91/14
köp suwdıñ	“çok suyun”	119/1
pälen: falan		
pälen jerdegi	“falan yerdeki”	49/6-7
pälen kün	“falan gün”	33/29

D. ZARFLAR

D.1. Zaman Zarfları: Metnimizde tespit ettiğimiz bazı zaman zarfları şunlardır:

aldın–ala: gününden önce, evvel

Küşik barlık jaman, jaksılıktı **aldın–ala** biledi eken. 105/42-43

ärdayım: daima

Ärdayım osılay aytқан söziñde tur... 141/14

Köşerbay **ärdayım** jazda jaylawğa köşip... 24/26

barğanda: gidince

Üyge **barğanda** söyleseyin... 160/37

Barğanda uwlangan küriş beredi. 107/16

bıyıl: bu yıl

Könbegen soñ han soğıs aştı, **bıyıl** oğan jeti jıl toladı. 104/9-10

bir küni: bir gün

Bir küni bayağı qaskır keypin özgertip... 22/19

Bir küni esepese, jıl toluwğa jeti kün qalıptı. 162/29

Bir küni han sayatşını şaqırıp... 149/21

burın: önce

Qız küyewinen **burın** kelip... 126/42

Şınarbaydın äkesine eki kün **burın** jetti. 7/39-40

bügin: bugün

“**Bügin** bir tös kördim... 8/4-5

“Han men wäzir **bügin** bizdikine qonadı. 160/14

erte: erken

Olar ata–anadan **erte** ajırap... 139/22

ertede: eskiden, önceden

- Ertede** bir kedeydiñ äyeli toğayda şöpşek terip... 3/3
 ... **ertede** bir şal men kempirdiñ Asan, Üsen degen eki balası bolğan.. 81/16-17

erteñ: yarın

- Apa, **erteñ** şaharda ülken bazar boladı. 60/36
 ...**erteñ** hañga aytpaqşısı edim... 138/5
 ...**erteñ** toyğa men barayın... 33/30-31

ilgeride: eskiden

- İlgeride** bir qusbegi hañ jigitterimen qus salıp... 67/29
İlgeride Ömirbek attı hañ qazınasın urlatıp... 137/2

jazda: yazın

- Köşerbay ärdayım **jazda** jaylawğa köşip... 24/26

qazir~endi: şimdi

- Apa, men **qazir** ülken qara at bolamın... 60/28
Endi men de sağan järdem qılayın. 120/5
Endi men ol attıñ tilin şeşilmes qılıp bayladım. 12/32-33
 Men **qazir** saparğa ketip bara jatırmin. 103/23-24

keşe: gece, dün

- Hañ **keşe** aña şığıp bir jigitti jolıqtırıptı... 47/38-39

keyde: bazen

- Äkem **keyde** at boladı, **keyde** qanattı qus boladı, **keyde** tüye boladı...60/19-20

keyin: sonra

- Bala kirgennen **keyin** qaskırdıñ sözün umıtıp... 21/6
 ...jarlıqtı estigennen **keyin** buqaların alıp kele bastadı. 171/31-32

künige: her gün	
Bala künige iytterin ertip...	25/36
... künige eki teñ otındı bazargı satıp...	150/31-32
küni-tüni: gece gündüz	
Aylam tawsılıp, küni-tüni jıladım...	159/32
Sodan Şınarbay joldası ekewi küni-tüni jol jüredi.	3/28-29
ölgense: ölünceye kadar	
... ulına ölgense ursıp, ülken kızın jiberedi.	72/6
tañerteñ sabahleyin; keşke: akşamleyin	
Bala buringi keypine tüsip, keşke koyın aydap...	33/14-15
Bir küni keşke bala aspanğa qarasa...	54/7
...ötkeni kün tañerteñ şığıp, keşinde batadı...	130/6-7
tañ särıde: seher vakti	
Tañ särıde bir tekeniñ etin jeydi.	109/24-25
Tañ särıde hannıñ jigitteri bir baw şöp alıp kelip atqa salıp...	156/14-15
D.2. Yer ve Yön Zarfları: Metnimizde tespit ettiğimiz bazı yer-yön zarfları şunlardır:	
joğarı: yukarı	
..kolın joğarı köterip...	132/41
tömen: aşağı	
bala tömen tüsip şıraqtı aladı da...	59/32-33
...kolın tömen siltep...	132/42-43
beri: beriye, beri	
Qarabay arı qarap jılap, beri qarap külip...	79/30-31
“Oy, jolawşı, beri kele ketiñiz”.	169/13
Üsen qattı qapalanıp arı jügiredi, beri jügiredi.	85/5-6

keri: geri

- ...bası aynalıp **keri** oraladı. 32/40
 ...kiyimiñdi alıp barayıq”, —dep eki jigit **keri** qaytadı. 112/6-7

alğa: ileri

- Kenet atı körinbey **alğa** ötedi de... 12/22-23
 Sonda bir aqsakal **alğa** şığıp... 83/18

äri: biraz öte, biraz uzak

- ...küşikterin köterip odan **äri** qaşa jöneledi. 25/22-23

sırtqa: dışarıya

- Üydegi kız qustı alıp **sırtqa** şığıadı. 80/15

D.3. Hâl (Durum) Zarfları: Metnimizde tespit ettiğimiz bazı hâl zarfları şunlardır:

ädeyi: kasten, bilerek

- Ädeyi** koyğan qalıstarın şaqırıp... 102/36
 ...men sizdiñ xabarıñızdı äldeqaşan bilgem, **ädeyi** sizben birge tirşilik qılğalı keldim. 141/35-36

bılay: böyle

- Al endi seniñ budan arğı joliñdi aytsam, mine, **bılay** boladı... 117/9-10
 Kerüwenşilermen **bılay** şıqqanda, olar... 115/7
 Sonda şal **bılay** deydi... 71/17

sonday: o kadar, öyle, çok

- Toydı **sonday** jaqsı ötkerdik. 145/7

jaqsı: güzel, iyi

- Bırağ qara hannıñ qızı **jaqsı** qaramay... 78/1
 ...mürek suwınıñ qaydan şıgatının **jaqsı** biledi eken... 148/22

birden: birden, aniden

- ..bölmeli üydi **birden** kıdırtıp şığadı... 87/41
 ..Rabıyzañğa **birden** tanıydı da қаша beredi. 109/42

osılay: böyle

- “Köldiñ ayağınan bir kız kelip, **osılay** depti. 133/13-14

zorlıqpen: zorla

- ...onı perilerdiñ xanı **zorlıqpen** alıp ketken. 16/37

äreñ: zorla, güçlülke

- ...älgi Sağat üyretken sözderdi **äreñ** aytıp... 135/18
 ...tüyege **äreñ** mingen eken... 158/37

zorğa: zor halde, zar zor

- Dıyқан üyine sendele basıp, keştetip **zorğa** jetti. 171/3-4
 ...endi ana bay ölkege uşqırı bir jumada **zorğa** uşıp... 146/40

aқırım: yavaş

- ...**aқırım** basıp üyge kiredi. 49/33
 ...kempirdi **aқırım** türtip қалады. 168/10

tez: tez, çabuk

- Ol barған jerdegi ister **tez** bitip... 64/23-24
 ...**tez** jöneltip jiberedi. 134/15

burıñıday: evvelki gibi

- Tumsıқ **burıñıday** onıñ da etin jep ketedi. 111/1

birge: birlikte

- ...azdı–köpti joldas bolıp **birge** turdıқ... 131/12-13
 ...ülken kerüwenşilermen **birge** alısқа saparға ketip... 115/32

ünemi: devamlı

Janädil **ünemi** Aydın–Köl, Jekendi–Köl degen kölge iyt jügirtip... 34/16-17

...üzip jey berse, ol **ünemi** pise beredi. 48/8

derew: hemen

Ĥan adam täwipti **derew** taptırıp... 69/23

Mıstan kempir “mağul” dep **derew** Aĥmet baluwanniñ üyine jetip keledi.47/43-44

qayta: tekrar

Ertesinde bala tastı **qayta** suradı... 118/28-29

...kök jorğa **qayta** keledi. 48/20

Üyine kelse, äyeli **qayta** qıwalaydı. 162/33-34

D.4. Miktar Zarfları: Metnimizde geöen bazı miktar zarfları şunlardır:**köp:** çok

Bala künde balıqtı **köp** ustap... 91/23-24

Oğan bargan kisi **köp** bolğan... 65/2

biraz: biraz

Abılaydı **biraz** kökke köterdi... 93/22

Suluw **biraz** oylandı da... 68/3

qattı: çok

...bala **qattı** keyiydi. 70/10

Buğan xan **qattı** qayran qaladı. 62/26

Xan **qattı** qıwanıp... 121/6

Şal **qattı** şoşıdı. 95/10

öte: çok

...qıyırık jağı ĥanniñ denesine tiyip jatsa da, **öte** sozılıp... 69/11-12

äbden: çok

Aķırı ŐarŐaĝanda, bir tastañ üstine Őıĝıp, otırıp alıp **äbden** jılaydı. 70/33-34

Arıp-aşıp, **äbden** suwsaydı. 73/6

Säl: biraz, birazcık, azıcık

Bala ajdahaşa ıŐkırıp jibergende, **säl** toķtap ķaladı... 16/5

tipti: çok

...paŐŐanıñ jıgıterı **tipti** bermey ķoyadı. 85/35

Uyıķtap tursa, inisi **tipti** oyanbaydı. 112/18

eñ: en

Anası **eñ** mıķtı sadaķ jasıtıp... 27/22

...**eñ** üstinde töbeleskiŐ totı otıradı. 49/3

D.5. Soru Zarfları: Metnimizde tespit etiĝimiz bazı soru zarfları Şunlardır;**nege:** niçin, niye

“Botam, äyel adamdı **nege** Őaķıradı?”... 164/26

...xan: “ķustı **nege** urladıñ?... 21/9

...xannıñ küjireygen buķası senen **nege** ķaŐtı?”... 172/39

ķayda: nereye

Beymezgil **ķayda** barasıñ?”... 154/37

...**ķayda** ketipti?” ... 28/20

ķaydan: nereden

... bir tabaķ dildäni **ķaydan** alam?”... 172/8

endi men onı **ķaydan** tabamın?... 4/25

ķaydan bildiñ?... 158/10

ķalay: nasıl

...**ķalay** aytam?” ... 166/44

— **ķalay** ķutķaramın? 87/11

ne үшін: niçin

...aқımaq, sen **ne үшін** taғımdı bılǵaysıñ? 170/26

Bala öziniñ қaydan, **ne үшін** kelgenin ayttı. 19/15

Ne үшін шақırdı?” 164/14

E. FİLLER

E.1. Yapısına Göre Fiiller:

E.1.1. Kök fiiller:

Fiillerin herhangi bir yapım eki almamış ve birleşik kelime özelliği de göstermeyen şeklidir.

de- “de-” 64/32	kaş- “kaç-” 26/10
iş- “iç-” 43/38	kir- “gir-” 144/32
je- “ye-” 28/37	toñ- “don-” 96/16
jul-“yol-” 100/8	uş-“uç-” 53/36

E.1.2. Türemiş fiiller:

İsimlerden ve fiillerden fiil yapan eklerle türetilen fiillerdir.

E.1.2.1. İsimden Fiil Yapan Ekler:

+a-, +e-: İsimlerden olma bildiren fiiller yapar.

oyn+a- (<oyun)	“oyna-”	81/1
ört+e-	“yak-”	8/10
sın+a-	“sına-, dene-”	170/35
til+e-	“dile-”	10/3
tün+e-	“gecele-”	39/16

+la-, +le-, +ta-, +te-, +da-, +de-: Eklendiği kelimeye olma, yapma anlamı katan işlek bir ektir.

ayıp+ta-	“suçla-”	148/31
bas+ta-	“başla-”	69/13
esep+te-	“hesapla-”	162/29
ķulın+da-	“kulun getirmek, “kısırak” yavrulamak”	138/30
orın+da-	“yerine getir-”	127/8
oy+la-	“düşün-”	57/37
şöl+de-	“susa-”	118/32
tayak+ta-	“sopayla döv-, vur-”	10/16
taza+la-	“temizle-”	142/5
tis+te-	“dişle-”	14/3

+lan-, +len-, +dan-, +den-, +tan-, +ten- : -la (-le,-da, de, -ta, te) isimden fiil yapma eki ile n ekinin birleşmesinden oluşan bir ektir.

aşuw+lan-	“sinirlen-, öfkelen-”	168/39
dayar+lan-	“hazırlan-”	124/10
iye+len-	“sahiplen-”	30/33
ķayrat+tan-	“kuvvetlen-,cesaretlen-”	72/26
raķat+tan-	“rahatlan-”	137/11
sırķat+tan-	“hastalan-”	68/13
uw+lan-	“zehirlen-”	88/29
ürey+len-	“kork-”	110/18
üy+len-	“evlen-”	20/6

+las- / +les-, +das-, +des-, +tas-, +tes-: -la (-le,-da, de, -ta, te) isimden fiil yapma eki ile s ekinin birleşmesinden oluşan birleşik yapılı bir ektir.

aķıl+das-	“danış-, akıl al-”	19/26
bir+les-	“birleş-,bir araya gel- “	151/42
dos+tas-	“dost ol-, arkadaş ol-”	11/37
kömek+tes-	“yardım et-”	134/4
sälem+des-	“selamlaş-”	92/41

+ar-,+er-, +r-: İsimlerden geçişsiz fiiller türeten bir ektir.

aķ+ar-	“aķar-”	4/36
jaķs(1)+ar-	“iyileş-”	141/37
jas+ar-	“gençleş-”	20/11
ķayķı+r-	“kaygılan-, üzü-”	19/37
kög+er-	“mavileş-”	55/31

+(a)l-, +(e)l-, +l-: Geçişsiz fiiller türeten bir ektir.

joķ+al-	“yok ol-”	70/24
oñ+al-	“iyileş-, düzel-”	140/29
tiri+l-	“diril-”	9/10

+ay- / +ey-, +y- : Oluş bildiren geçişsiz fiiller yapan ektir.

kart+ay-	“yaşlan-, ihtiyarlan-”	30/22
köb+ey-	“çoğal”	115/39

+sın / +sin-: Birleşik yapıda bir ektir. “+sı-n-/+si-n-”. Fiile ...görmek, ...saymak anlamları katar¹.

men+sin-	“beğen-, sev-”	46/29
----------	----------------	-------

+sıra-, +sire-: İşlek olmayan bir ektir.

äl+sire-	“halden düş-, kuvveti azal-”	119/25
----------	------------------------------	--------

+(i)k -, +(i)k- : Olma bildiren fiiller türeten ektir.

jol+ı+k-	“karşılaş-, rastla-”	94/40
şam+ı+k-	“kederlen-, hüznülen-”	149/14
keş+ik-	“gecik-”	82/14

+ı-, +i-: Geçişli ve geçişsiz fiiller türeten bir ektir.

renj+i-	“üzül-, incin-”	73/31
---------	-----------------	-------

+sa-, +se- : İşlek olmayan bir ektir.

suw+sa-	“susa-”	73/6
---------	---------	------

+sı-, +si-: İstek, ihtiyaç ifade eden fiiller yapan bu ek, aynı zamanda olma veya yapma bildiren fiiller de yapar².

tolık+sı-	“gürbüzleş-, serpil-, geliş-”	42/4
-----------	-------------------------------	------

+kır-, +kir-; +ğır-, +gir- : Taklidî isimlerden fiil yapan ektir.

ıs+kır-	“ıslık çal-, ıslık sesi çıkar-”	16/5
ö+kir-	“böğür-”	172/28
pıs+kır-	“at veya başka hayvan’ burnundan gürültüyle soluk ver-”	16/27
tüş+kir-	“hapşur-”	

¹ Koç, Doğan, 2004: 229.

² Öner, 1998: 62.

+ra-, +re-: Taklidî isimlerden fiil yapan ektir¹.

ma+ñira-	“mele-”	60/28
mö+ñire -	“böğür-”	67/23

+kar-, +ker; +ğar, +ger- : İsimlerden, olma ve yapma bildiren fiiller yapan bir ektir².

bas+kar-	“yönet-”	15/9
suw+ğar-	“sula-”	165/26
teñ+ger-	“denkleştir-, denk say-”	95/13

+ırka-, +irke- : İşlek olmayan bir ektir.

tañ+ırka-	“hayret et-, şaş-, şaşır-”	54/8
-----------	----------------------------	------

+da-, +de-: Tabiat taklidi seslerden oluş bildiren fiiller yapan ek, yapma bildiren fiiller de yapar³.

em+de-	“tedavi et-”	68/22
ızıl+da-	“vızıl-da-”	121/37
iz+de-	“ara-”	149/41
jıltıl+da-	“pırıl-da-”	60/4
karşıl+da-	“gakla-”	3/29

E.1.2.2. Fiilden Fiil Yapan Ekler:

-dır-, -dir-, -tır-, -tir-: Ettirgenlik ve oldurganlık ekidir.

jaw-dır-	“yağdır-”	12/42
kaz-dır-	“kazdır-”	107/9
kül-dir-	“güldür-”	152/44
öl-tir-	“öldür-”	8/3
sat-tır-	“sattır-”	142/19
tanıs-tır-	“tanıştır-”	14/13
tik-tir-	“diktir-”	137/8
tol-tır-	“doldır-”	34/19
üylen-dir-	“evlen-”	157/41

¹ Öner, 1998: 68.

² Öner, 1998: 66.

³ Öner, 1998: 69.

-t-: Ettirgenlik ve oldurganlık ekidir.

erkele-t-	“şımart-”	63/2
jügir-t-	“koştur-”	41/39
köbey-t	“çoğalt-, arttır-”	54/6
özger-t-	“değiştir-”	22/7
sargay-t-	“sarart-”	66/34
toқта-t-	“durdur-”	39/12
uқsa-t-	“benzet-”	168/12
üyre-t-	“öğret-”	60/24

-(I)s-: İşteşlik ekidir.

añgimele-s-	“konuş-”	48/2
ayt-ı-s-	“tartış-”	122/17
kir-i-s-	“giriş-, başla-”	7/21
söyle-s-	“konuş, söyleş-”	35/7

-(I)l-: Edilgenlik ekidir.

iy-i-l	“eğil-”	3/33
jar-ı-l-	“yarıl-”	75/25
jasa-l-	“yapıl-”	40/14
jırt-ı-l-	“yırtıl-”	126/34
jıyna-l-	“toplan-”	172/21
kes-i-l-	“kesil-”	147/15
ora-l-	“sarıl-”	6/16
tab-ı-l-	“bulun-”	33/42

-(I)n-: Dönüşlülük ekidir.

jasır-ı-n-	“saklan-, gizlen-”	22/2
kiy-i-n-	“giyin-”	77/36
kör-i-n-	“görün-”	54/12
oyla-n-	“düşün-, düşünüp taşın-”	19/12
sura-n-	“izin iste-”	7/31
uwla-n-	“zehirlen-”	83/6

-(I)r-: Ettirgen ve oldurgan fiiller yapar.

bit-i-r-	“bitir-”	125/25
kaş-ı-r-	“kaçır-”	162/32
köş-i-r-	“göç ettir-”	157/44
pis-i-r-	“pişir-”	13/18
tüs-i-r-	“düşür-”	7/29
uş-ı-r-	“uçur-”	53/36

-ar-, -er-: Ettirgenlik ekidir.

iyt-er-	“ittir-”	73/27
şığ-ar-	“çıkır-”	108/29

-ğız-, -giz-, -kız-, -kiz-: Ettirgenlik ekidir.

ayt-kız-	“söylet-”	59/17
iş-kiz	“içir-”	39/34
jat-kız-	“yatır-”	121/8
jet-kiz-	“ulaştır-, yetiştir-”	51/12
min-giz-	“bindir-”	159/41
otur-ğız-	“oturt-”	156/38
tiy-giz-	“değdir-, dokundur-”	117/29
toy-ğız-	“doyur-”	28/33
tur-ğız-	“uyandır-, kaldır-”	42/17

-msıra-, -msire-: İşlek olmayan fiilden fiil yapma ekidir.

jılam-sıra-	“ağlamaklı ol-”	6/31
-------------	-----------------	------

-set-: Ettirgenlik ekidir.

kör-set-	“göster-”	28/34
----------	-----------	-------

-kıla-, -kile-: Yineleme ekidir.

şap-kıla-	“koşuştur-, koşuş-”	145/14
tart-kıla-	“sürekli, defalarca, aralıksız çek-”	18/14
tep-kile-	“tekmele-”	156/12

-ala-: İşlek olmayan fiilden fiil yapma ekidir.

kuw-ala- “kovala-” 141/2

-a-, -e-: İşlek olmayan fiilden fiil yapma ekidir.

kur-a- “bir araya topla-, birleştir-” 157/44

sur-a- “sor-” 83/15

-la-, -le-: İşlek olmayan fiilden fiil yapma ekidir.

sıypa-la- “okşamak” 78/14

-(I)z-: Ettirgenlik ekidir.

ağ-ı-z- “akıt-” 95/38

tam-ı-z- “damlatmak, akıtmak” 114/28

-ma-, -me-, -ba-, -be-, -pa-, -pe-: Eklendiği fiilin anlamını olumsuzlaştırır. Ek, ünlülerden veya r, l, w, y seslerinden sonra –ma-, -me-; m, n, ñ, z seslerinden sonra -ba-, -be-; k, p, t, s, ş seslerinden sonra –pa-, -pe- şeklindedir¹.

bar-ma- “gitme-” 16/38

ğara-ma- “bakma-” 40/30

soy-ma- “soyma-” 160/33

tiy-me- “dokunma-” 49/14

ayt-pa- “söylmee-” 57/25

korık-pa- “korkma-” 17/36

üyret-pe- “öğretme-” 130/42

tüs-pe- “girme-” 75/10

¹ Arslan, 1996: 64.

E.2.Birleşik Fiiller:

E.2.1. İsim + Fiil Şeklinde Olan Birleşik Fiiller:

İsim kökenli kelimelere **bol-**, **et-** ve **kııl-** (et, yap-) yardımcı fiillerinin eklenmesi ile yapılır.

dayar kııldı	< dayar kııl-dı-	“hazır etti” 96/27
dos boldı	< dos bol-dı	“arkadaş oldu” 17/15
duwşar boldım	< duwşar bol-dı-m-	“rastladım” 6/33
ğayıp boladı	< ğayıp bol-adı	“(gözden) kaybolur” 20/4
järdem kılayın	< järdem kııl-ayın	“yardım edeyim” 120/5
kıızmet etem	< kıızmet et-e-m	“hizmet edeyim” 127/19
ķonak etip	< ķonak et-i-p	“misafir etip” 149/25
razı bolıp	< razı bol-ı-p	“razı olup” 139/16
ruķsat etiñiz	< ruķsat et-i-ñiz	“izin veriniz 61/44
sabır kııl	< sabır kııl	“sabret” 12/28

E.2.2. Fiil + Fiil Şeklinde Olan Birleşik Fiiller:

E.2.2.1. Yeterlilik Fiili:

Kazak Türkçesi’nde yeterlilik fiili; -a, -e, -y zarf-fiil eklerinden sonra al- yardımcı fiilinin getirilmesiyle yapılır.

ayıqtıra aladı	< ayıqtır-a al-a-dı eken	“iyileştirebilirmiş” 56/20
jetkize alasıñ	< jetkiz-e al-a-sıñ	“ulaşabilirsin” 51/11
öte alamın	< öt-e al-a-mın	“geçerim” 28/39
söylete alsa	< söylet-e al-sa	“söyletebilse”123/36

Yeterlilik fiilinin olumsuzu ise, **al-** yardımcı fiiline **-ma/-me** olumsuzluk ekinin getirilmesi ile oluşturulur.

atķara almasa	< atķar-a al-ma-sa	“yerine getiremese”95/29
ayta almadım	< ayt-a al-ma-dı-m	“söyleyemedim” 68/36
bile almadı	< bil-e al-ma-dı	“bilemedi” 3/13
ķıla almas edi	< kııl-a al-mas e-di	“yapamazdı” 126/19
oķıy almaysıñ ba??	< oķı-y al-ma-y-sıñ ba	“kılamıyor musun” 154/4
taba almaptı	< tab-a al-ma-ptı	“bulamamış” 40/4
tura almaymın	< tur-a al-a-ma-y-mın	“duramıyorum” 25/9

E.2.2.2. Tezlik fiili:

Kazak Türkçesi'nde tezlik ifadesi “-A; -y; ve -(I)p” zarf fiil eklerinden sonra “ber-”; “-A; -y; zarf fiil eklerinden sonra “sal-”; yardımcı fiilinin ve -(I)p zarf fiil ekinden sonra “jiber-” yardımcı fiilinin getirilmesi ile yapılır:

aytıp ber	< ayt-ı-p ber-	“söyleyiver” 165/7
bara ber	< bar-a ber-	“gidiver” 73/2
işe ber	< iş-e ber-	“işiver” 43/38
jara sal	< jar-a sal-	“yarıver” 45/3
jey berse	< je-y ber-se	“yiyiverse” 48/8
jılap jiberedi	< jıla-p jiber-e-di	“ağlayıverdi” 73/35
kele ber	< kel-e ber-	“geliver” 19/3
kuwalap jiberedi	< kuwala-p jiber-e-di	“koyalayıverdi” 141/2
oyatıp jiberedi	< oyat-ı-p jiber-e-di	“uyandıyıverdi” 58/18

Süreklilik ifadesi ise “cat-, cür-, otur-, tur-” yardımcı fiilleriyle karşılanır¹.

estip tur mın “işıtiyorum”140/9	şakırıp jatır “çağırıyor”164/24
istep otursıñ “yapıyorsun”8/36	şaşıp tur “saçıyor” 16/23
jayılp jür ”otlanıyor” 140/16	tura tur “duradur” 170/13
kele jatқан “kelmekte olan”162/37	

Yukarıdakilerin dışında“al-, bar-, kal-, kel-, ket-, koy-, kır,- şık-, basta-, tasta-, tüs-” fiilleriyle de çeşitli anlamlar veren tasvir fiilleri oluşturulmuştur.

alıp kel “alıp gel” 82/29	konıp şık “kon” 154/41
aytıp bardı “söyledi” 122/12	ölip ketsem “ölsem” 97/7
izdey bastadı “aramaya başladı” 69/13	şığarıp koyıp , “çıkarıp” 109/11
jıynap alıp “toplayıp” 133/28	uyıktap kaldı “uyudu” 15/27

¹ Süreklilik ifadesi taşıyan “cat-, cür-, otur-, tur-” yardımcı fiilleri şimdiki zaman çekiminde de kullanılır

E.2.3. Deyimleşmiş Birleşik Fiiller:

“İsim+fiil” şeklinde oluşturulan bu birleşik fiilleri diğerlerinden ayıran özellik, deyimleşip kalıplaşmış olarak kullanılmalarıdır. Kalıplaşmış kelimenin yerine bir başka kelime konulamaz. Kazak Türkçesi’nde bunun en güzel örneğini “sal-“ fiili oluşturur¹:

Mämet endi **awızdı** Baymağambetke **saldı**. (Mamet Baymaganbet’e **saldırdı**)

Awlada şakaleri torsiqtay bop, dop domalaq balalar **asır salıp** oynap jür eken. (Avluda yanakları kızıl, tombul çocuklar **yaramazlık yaparak** oynuyorlardı.²)

...endi **kulak sal** (kulak ver, dinle), tolığıraқ aytıp bereyin. 31/20

E.3. FİİLİMSİLER:

E.3.1. İsim-fiiller:

Bu sahada görülen isim-fiil eki tektir.

-w, -uw, -üw:

Bir küni bala oқuwğa (okumaya) ketkennen keyin...	116/22
... degen perzenttiñ ünin estüwge (işitmeye) zar bolıptı.	46/7
Eki balası sol qıstı tawıp kelüw (gelmek) üşin “baramız” ...	14/36
...erkek, ne äyel ekenin bilüw (bilmek) üşin buğan urşık saptatayıq.	76/23-24
...jemis terüwge (toplamaya) järdemdesip, tez jöneltip jiberedi.	134/14-15
Kempir qara nardı bazarda satuw üşin (satmak) bir top kisimen	60/41-42
olardı amalın tawıp öltirmesek, bılay öltirüw (öldürmek) qıyın.	12/36
... onı tabuw (bulmak) balanıñ ğana qolınan keledi, — deydi.	92/5-6
...sol tawıqtıñ qanat etin aluw (almak) üşin...	83/41-42
... terektiñ tübin qazuwğa (kazmaya) kirisedi.	26/5

E.3.2. Zarf Fiiller:

Bu sahada görülen zarf fiil ekleri şunlardır.

-p (-ip, -ip): Kazak Türkçesi’nde yaygın bir kullanıma sahiptir.

... at minip (binip), üstine temir sawıt ton kiyip (giyip),	3/26
— Biz üşewmiz qızdıñ bölmesine kirip (girisip)...	124/37

¹ Gülnaz İşlek, (2001): *Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesinde Birleşik Fiil ve Fonksiyonları*, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Şerif Ali Bozkaplan), İzmir: s. 32.

² İşlek, 2001: 32-33.

Han tizesin bükip (büküp),	163/32
Janädil anasın tanıp (tanyıp),	39/2-3
Qalğan tobiqtay etti jep (yiyip),	40/12
...qarawıl qoyıp (koyup), är küni kezektesip...	3/12
Qarıya balanıñ sözün tıñdap (dinleyip)...	4/6-7
... meyman kelse qoy soyıp (soyup),	139/36
... onıñ basındağı kızıl almadan bir üzip (koparıp) je,	48/18
Onıñ sözine qatını qarqıldap külip (gülüp)...	170/2
Onıñ tilin de üyretip (öğretip)...	56/25
... suñkıldağan quzğını joq jerlerden ötıp (geçip),	3/30
... şuñqır qazıp (kazıp), ol şuñqırğa suw toltırıp (doldurup),	116/16
... tört şımşım topıraq saladı, qapşık tolıp (dolup),	80/40
Tün işinde urıdan qorqıp (korkup),	168/3
...üyden şıǵıp (çıkıp), ortanşı baydikine keledi.	141/1
Üyine kelip (gelip),	98/28

-may, -mey, -bay, -bey, -pay, -pey: Kelimeye “-madan, -meden” anlamı katar.

...ayaǵınan ustamay (yakalamadan) qanatınan qarmap alıp şıq”,	21/4-5
Arada köp kün ötpey (geçmeden) Sarıbay han öldi,	128/24
Artıña qaramay (bakmadan) kete ber”, — deydi.	40/32-33
Bala üş kün tamak işpey (yemeden),	11/1
... bası kerek bolatın, — dep tawıqtı jemey (yemeden) qoyadı.	82/21
Hannıñ bir jigiti artınan barıp, tappay (bulmadan) qayta keledi.	67/30-31
... qorıqpay (korkmadan) qolıñdı salıp jey ber”, — dedi.	171/20
Qıwşüke tartınbay (çekinmeden) işke enedi.	56/3
Şekerhan kızdı üyine jibermey (göndermeden) üş kün alıp jattı da,	35/13-14

-a , -e, -y: Kelimeye “-arak, -erek” anlamı katar. Çoğunlukla birleşik fiillerde kullanılır.

Bala eseyip, balalarmen asıq oynay bastaydı.	80/43; 81/1
...bala saqanı ilip alıp, qaşa jöneldi.	25/13-14
Daw maydı bilşıldıta şaynap jutıp jiberip...	94/24

-ğanda, -gende, -kanda, -kende: Bu ek, eklendiği kelimeye “-dığında, -diğinde, -dığı zaman; inca,-ince, anlamları katar.

- “Balam, sağan ne boldı?”— dep **suraganda** (sorunca,sorduğunda), 3/18-19
 Biraz kün **ötkende** (geçince) han ekinşi şarttı orındadı. 69/8
 Eki ret **jıkkanda** (yıkınca,yenince) kız täjin tüsirip jiberedi. 102/39
 Qarnı **aşkanda** (açıkınca, acıktığı zaman) kutışadağı gül azıqtan, 17/15-16
 Olarmen añğa **şıkkanda** (çıkınca,çıktığında) sen uwlanıp öletin ediñ, 89/22-23
 ...sol şahardıñ şetine **jetkende** (ulaşınca, ulaştığına) kök jorganı... 50/3-4
 ...toğaydıñ işine **kelgende** (gelince,geldiği zaman),bir böri tap beredi.20/33-34
 Uşıp kelip **koğanda** (konunca,konduğu zaman), şınar üş ret jerge tiyip,17/37
 ... üyge kiredi. Ol **kirgende** (girince) totı sayramay qoyadı. 49/33-34

-ğanşa, -genşe, -kanşa, -kenşe: Kelimeye “-e kadar, -a kadar; -ıncaya kadar, -inceye kadar” anlamı katar.

- ...alpıs jaska **şıkkanşa** (girine kadar) perzent körmeydi. 97/3
 Äyeli üyge kirip, kılmıñdap handı **şakırğanşa** (çağırana kadar) ... 69/34-35
 ...han: “Osı jaska **kelgenşe** (gelene kadar)“iñgä” degen balanıñ ünin..44/15-16
 Hıannıñ sözine kelisip: “Tañ **atkanşa** (tan atıncaya kadar) oqıp şığıp...155/39
 ...et **piskenşe** (pişene kadar, pişinceye kadar) ülken bir kemeni... 28/39-40
 ... karnıñ **jarılğanşa** (yarılana kadar, yarılıncaya kadar) jeysiñ, 33/19
 ...osınşa jaska **jetkenşe** (ulaşıncaya kadar) munday suluw äyelderdi..106/22-23
 ... ulına **ölgenşe** (ölene kadar, ölünceye kadar) ursıp, 72/6

-mayınşa, -meyinşe, -bayınşa, -beyinşe, -payınşa, -peyinşe: Bu zarf-fil eki, kelimeye “-madan, -meden ; -madıkça, -medikçe” anlamı katar.

- ...iyesin alıp **kelmeyinşe** (gelmedikçe, gelmeden) bermeymin, 85/40-41
 Sol maqsatım **orındalmayınşa** (gerçekleştirilmedikçe,gerçekleştirilmeden) 104/39

-ğalı, -geli, -kalı, -keli: Türkiye Türkçesi’de -alı , -eli şeklinde kullanılan bu ek fiile -alı, -eli; -mak, -mek için” gibi değişik anlamlar katar.

men sizdi ädeyi körgeli, sizben tanışkalı jäne aqıldasqalı keldim. (ben bilhassa sizi görmek , sizinle tanışmak ve akıl danışmak için geldim.) BKT. s. 233

- ...balanıñ ağası kırık jigitemen **qus salğalı** (avlanmak için) ketkende, 111/37-38

...hangı aytqalı (söylemek için) bara jatır eken,	169/11
...sälem bergeli (vermek için) barayın dep edim,	67/34-35
Qıdırdı körsetkeli (göstermek için) alıp keldim,	163/19
Sol waqıtta bayağı hannıñ eki balası tamaq işkeli (yemek için) kelse,	53/5-6
Üşewi kelisip, buyımdardı balağa berip jarısqalı (yarışmak için) ketkende,	54/29-30

-mastan, -mesten, -bastan, -besten, -pastan, -pesten: Kelimeye “-madan, -meden” anlamı katar.

Bala kidirmesten (beklemeden, oyalanmadan) jügirip...	121/44
— Biz kayınenemizdikine barmastan (gitmeden), osı jerge jay salıp...	106/7-8
... biraq eşbiri jamandıq qılmastan (yapmadan) qaytadan qayıp jattı.	117/23-24
Duwana aq batasın berip, qonbastan (gecelemeden) attanıp ketedi.	144-41;145/1
Qız eş jamandıq oylamastan (düşünmeden) qayıqqa minip,	7/16-17
Qaraş oğan minbesten (binmeden) jüre berdi.	12/22
Küşik kilemniñ ortasın baspastan (basmadan) şetimen jüredi...	107/13-14
Ol da duwananı üyge kirgizbesten (girmeden), qayıp sadacasın berip...	144/20-21
... sırın aytpastan (söylemeden) öziniñ üyine ketip qaladı.	8/23
... tamaq berse de, onı jemesten (yemeden) tistep alıp kete beredi.	108/21
... tamaq işpesten (yemeden) attanıp ketedi.	106/27
Wázir meni eşkimge körsetpesten (göstermeden), sarayğa alıp...	159/34

E.3.3. Sıfat Fiiller:

Kazak Türkçesi’nde kullanılan sıfat fiil eklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

-ğan, -gen, -қан, -ken¹: Geçmiş zaman sıfat-fiil ekidir. Kazak Türkçesi’nde yaygın bir kullanıma sahiptir.

Aşıq dosı körgeñin, äkesiniñ jasagan (yaptığı) isin ayttı.	9/4
Ärdayım osılay aytқан (söylediğın) söziñde tur,	141/14
...ärbir ıdıstağı suwdı sarqıp işken (içen) aydahar şöli qanbay,	69/12-13
... bolğan (olan) jaydı bayandaydı.	7/1

¹ Ek, soñ, keyin çekim edatlarından sonra ve isim tamlamasında tamlanan olarak kullanıldığında -dık, -dik anlamı taşır: kelgen son “geldikten sonra (6/38), alğannan keyin “aldıktan sonra” (119/32); meniñ altındı alğanımdı körüp “benim altını aldığımı görüp” (169/10), onıñ nemenege aşuwlğanın...“onun neye kızdığını...” (59/17). bkz. Tamir, 2007: 471.

Eline kelgende äkesi ulın uw sepken (sepdiği) üyge kirgizdi.	8/14-15
Köldegi katқан (donmuş) muz şatırlap jarıla bastaydı.	13/23
Meniñ üyrengen (öğrendiğim) önerimdi ol қораз da bileди,	62/5-6
...oğan jılanıñ üyretken (öğrettiği) duwasın oқıp edi,	121/3-4
Ötken (geçmiş) zamanda bir beyşara kempirdiñ jeti ulı bolıptı.	27/20-21
...söylew sıyrımdı bilgen (bilen) kisi joқ.	146/17-18
...tösekte oranıp jatқан (yatan) kızdı...	120/16-17
...“ tilegen (dilediğin) tilegiñe jet–ay...	37/40
Tüsinde körgen (gördüğü) қустиñ közinen jas ornına marjan aғadı...	14/27-28
Üyde otırған (oturan) periniñ kıızı Şınarbaydıñ kelgenin...	7/29-30

-atın, -etin, -ytın, -ytin: Daha eski şekli -atuğın/ -etuğın, -ytuğın şeklinde¹ olan ek, gerçekte geniş zamanı karşılamakla beraber gelecek ve geçmiş zaman sıfat fiili olarak da kullanılır².

...äyeli küyewin patşanıñ añ awlaytın (avlayacak) jerine jiberedi...	143/13
Қарşıға “aғамdı қurt–қумırsқа jemeytin (yemeyecek) jerge kömeyin”..75/12-13	
Kempir қатты sasқalaқtap salatın (koyacak) ıdıс tappaydı.	10/28-29
Kenet namaz oқıytın (kılacak) waқıt boldı.	153/34
...küyew bala bolatın (olacak) adam aldıma kelsin”, — dep...	33/40-41
... ölgen adamdı tiriltetin (diriltecek) alma alıp keledi.	125/14-15
...sol töbe perilerdiñ jıyın қuratın (kuracak) ornı...	93/5-6
Sen jatatın (jatacak) ornı joқ”...	144/24-25
Şahısmayıldıñ keleşekte minetin (binecek) atı, — dep...	99/14
...uşatın (uçacak) at, ölgendi tiriltetin (diriltecek) almamız tursa...	125/19

-r,-ar, -er: gelecek zaman ve geniş zaman sıfat fiil eki ekidir.

... körer (görecek) künimdi kördim, işer (içecek) suwımdı iştim...	128/5
Mursatı biter (bitecek) waқıtta һanıñ қалағанı dayar boldı.	93/32-33
...sayman eter (edecek) tisim de қалмады.	26/17-18

¹ Amanjol Kaliyev, (1995): *Kazak Türkçesiyle Türkiye Türkçesinde Fiiller, Zarf-Fiiller ve İsim-Fiillerin Karşılaştırılması*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Vahit Türk), Edirne: s. 183.

² Tekin, 2006: 26.

-mas, -mes; -bas, -bes; -pas, -pes: -r; -ar/-er geniş zaman sıfat-fiilinin olumsuzudur.

- ...ayağı **jetpes** jıraққа ketem”, — deydi. 73/3
 ...**barsa–kelmes** jolğa tüsip... 19/33
 Қуwşүkeni **қолман келмес** (elinden gelmez) bir iske jumsawdı... 57/38

E.4. Fiil Çekim Ekleri

E.4.1. Şahıs Ekleri: Kazak Türkçesi’ndeki şahıs eklerini üç grupta toplayabiliriz.

E.4.1.1. Zamir Kökenli Şahıs Ekleri:

Teklik	Çokluk
1. ş -mın, -min, -bın, -bin, -pın, -pin	1. ş -mız, -miz, -bız, -biz, -pız, -piz
2. ş. -sıñ, -siñ (-sız, -siz nş.)	2.ş. -sıñdar, -siñder (-sızdar, -sizder nş.)
3. ş. ø	3. ş. ø

Kazak Türkçesi’nde birinci teklik şahıs; ünlü ve l, m, n, ñ, r, w (v), y seslerinden sonra -mın,-min; z sesinden sonra -bın, -bin; k, p, t, s, ş seslerinden sonra -pın, -pin şeklinde kullanılmaktadır. Bu durum birinci çokluk şahıs için de geçerlidir. Ancak -bız, -biz istisnaî olarak bazen “m” ve “n” seslerinden sonra da kullanılmaktadır¹.

Zamir kökenli şahıs ekleri; görülen geçmiş zaman², şart ve emir kipi dışında kalan bütün fiil çekimlerinde kullanılır.

E.4.1.2. İyelik Kökenli Şahıs Ekleri:

Teklik	Çokluk
1. ş. -m	1. ş. -k, -қ
2. ş. -ñ, (-ñız, -ñiz nş.)	2. ş. -ñdar, -ñder (-ñızdar, -ñizder nş.)
3. ş. ø	3. ş. Ø

İyelik kökenli şahıs ekleri; görülen geçmiş zaman (-DI) ve şart çekimlerinde kullanılır.

¹ Arslan, 1996: 62-63.

² Ancak, görülen geçmiş zamanın -ğan,-gen, -қан, -ken; -atın, -etin, -ytın, -ytin ekleriyle yapılan çekimleri bu tip şahıs eklerini alır.

E.4.1.3. Emir Kökenli Şahıs Ekleri:

Teklik	Çokluk
1. ş. -ayın; -eyin, -yın, -yin	1. ş. -ayık, -eyik, -yık, -yik
2. ş. ø, + (-ñız, -ñiz nş.)	2. ş. -ñdar, -ñder, (-ñızdar, -ñizder nş.)
3. ş. -sın, -sin	3. ş. -sın, -sin

E.4.2. Fiillerde Soru: Kazak Türkçesi'nde soru ifadesi, ünlülerden ve l, r, w, y ünsüzlerinden sonra -ma, -me; m, n, n, z, j ünsüzlerinden sonra -ba, -be; tonsuz ünsüzlerden sonra -pa, -pe eklerinin getirilmesiyle karşılanır¹.

amalın taptıñ ba ?	“çaresini buldun mu?”	98/4
bilesiñ be ?”	“biliyor musun?”	12/39-40
bilmeysiñ be ?”	“bilmiyor musun?”	28/24
kuwanam ba ?	“sevineyim mi?”	27/13
jete me ?	“yeter mi?”	118/43
beresiz be ?	“verecek misiniz?”	121/12
kalğan joq pa ?	“kalmadı mı? /kalmamış mı?”	126/28
kördiñder me ?	“gördünüz mü?”	79/40
körseteyik pe ?”	“gösterelim mi?”	18/6-7

E.5. FİİL KİPLERİ: Kazak Türkçesi'nde fiil kipleri, bildirme kipleri ve dilek kipleri olmak üzere iki gruba ayrılır.

E.5.1. BİLDİRME KİPLERİ

E.5.1.1. GENİŞ ZAMAN: İki şekilde yapılır.

a. Ünsüzlerden sonra **-ar, -er**; ünlülerden sonra **-r** ekinin getirilmesiyle yapılır.

1.t.ş. kelis-er-min (anlaşıyorum)	1.t.ş. juwın-ar-mın (yıkıyorum)
2.t.ş. kelis-er-siñ (anlaşırsın)	2.t.ş. juwın-ar-siñ (yıkırırsın)
kel-er-siz nş.	juwın-ar-sız nş.
3.t.ş. kelis-er (anlaşır)	3.t.ş. juwın-ar (yıkandır)
1.ç.ş. kelis-er-miz (anlaşıyoruz)	1.ç.ş. juwın-ar-mız (yıkıyoruz)
2.ç.ş. kelis-er-siñder (anlaşırsınız)	2.ç.ş. juwın-ar-siñdar (yıkırırsınız)
kelis-er sizder nş.	juwın-ar-sızdar nş.
3.ç.ş. kelis-er (anlaşırlar)	3.ç.ş. juwın-ar (yıkanırlar)

¹ Koç, Doğan. 2004: 252.

1. Teklik Şahıs: (-er-min, -ar-mın, -r-mın, -r-min)

- ...äke, marjan köz kıstı tappasam da, ağalarımniñ bir deregin **bilermin**. 15/9-10-11
- “Barsa kelmes jolğa men tüseyin, silekeyimdi satsam da jan **bağarmın**... 53/26-27
- ...jawap bereyin, bilmesem tağı kinäli bolıp kete **berermin**. 148/10-11
- Ölsem **ölermin**... 20/30

2. Teklik Şahıs: (-er-siñ, -ar-siñ, -r-siñ, r-siñ; -er-siz, -ar-sız, -r-siz, r-sız nş.)

- ...akır ayağı tağı bir azapka duwşar **bolarsıñ**... 44/10-11
- Men seni qoya bereyin, keyin sağan barganda surağanımdı **berersiñ**... 79/8-9
- ...olardıñ bəri aldıñnan şıgadı, bara **körersiñ**... 38/27-28
- Şahısmayıl, sen anıq er jürek, turaqtı jigit bolsañ, meni izdep **kellersiñ**. 100/17-18

3. Teklik Şahıs: (-er, -ar, -r)

- Ağaandı tağı da periniñ şaharına **jiber**. 48/43

1. Çokluk Şahıs: (-er-miz, -ar-mız, -r-mız, -r-miz)

- Bara **körermiz**... 66/1
- Hanım, eşkanday qapa bolmañız, bir amalın **tabarmız**... 97/17-18

Metnimizde çokluk 2. ve 3. şahıs örneğine rastlanılmamıştır.

Ekin olumsuz şekli; -mas, -mes; -bas, -bes; -pas, -pes ekinin getirilmesiyle yapılır.

Teklik

- 1.ş.** bil-mes-pin (bilmem)
- 2.ş.** bil-mes-siñ (bilmezsın)
- bil-mes-siz nş.
- 3.ş.** bil-mes (bilmez)

Teklik

- 1.ş.** bil-mes-piz (bilmeyiz)
- 2.ş.** bil-mes-siñder (bilmezsıniz)
- bil-mes-sizder nş.
- 3.ş.** bil-mes (bilmezler)

Metnimizde örneğine rastlanılmamıştır.

b. Ünsüzlerden sonra **-a, -e**; ünlülerden sonra **-y** ekinin getirilmesiyle yapılır.

- 1.t.ş.** tab-a-mın (bulurum) **1.t.ş.** söyle-y-min (konuşurum)
- 2.t.ş.** tab-a-siñ (bulursun) **2.t.ş.** söyle-y-siñ (konuşursun)
- tab-a-sız nş. söyle-y -siz nş.
- 3.t.ş.** tab-adı (bulur) **3.t.ş.** söyle-ydi (konuşur)

1.ç.ş. tab-a-mız (buluruz)	1.ç.ş. söyle-y-miz (konuşuruz)
2.ç.ş. tab-a-sıñdar (bulursunuz)	2.ç.ş. söyle-y-siñder (konuşursunuz)
tab-a-sızdar nş.	söyle-y-sizder nş.
3.ç.ş. tab-adı (bulurlar)	3.ç.ş. söyle-ydi (konuşurlar)

1. Teklik Şahıs: (-a-mın, -e-min, -y-min, -y-mın)

“Bul kızdı men ayıktıramın! ”	120/11-12
“Karıya, endi men onı kaydan tabamın? ”...	4/24-25
— Men koşkar, teke, aygır, bukanıñ etin ğana jeymın.	109/21-22
...men senderdiñ tilekteriñdi orındaymın...	140/10
...osını alıp kelseñ, altın jaldı, altın kuyırığı atımdı beremin...	21/35-36
Sonda men sağan söyleymın.	124/44
...tübine tüsip, özim jerden şığıp, duşpanımnan kutılamın...	27/39-40
Üyiñnen körip, emdeymın...	68/21-22

2. Teklik Şahıs: (-a-sıñ, -e-siñ, -y-siñ, -y-siñ; -a-sız, -e-siz, -y-sız, -y-siz nş.)

..eger onı satsañ menen ajıraysıñ...	60/30-31
Ol önerdiñ bärin üyrenğennen keyin üyiñe ketesiñ...	60/23
Onı öltirseñ aman qalasıñ...	96/24
Sen uyıqtap qalıp, ğan men wázirdiñ atın urığa aldırasıñ...	160/20-21

3. Teklik Şahıs: (-a-dı, -e-di, -y-dı, -y-di)

...Aşık degen dosın ertip, kızdı izdep jolğa şığadı.	3/26-27
Bul isti kim biledi?	61/38
Ğan maqul dep ertesi kızdı qonaqqa şaқыradı.	43/34
...keşki besinde balanıñ turğan şaharına keledi.	61/23-24

1. Çokluk Şahıs: (-a-mız, -e-miz, -y-mız, -y-miz)

...kırık jigit bolıp qaraymız...	87/24-25
— Bizdiñ tilegimizdi orındasañız, aytқан sözimizde turamız...	140/12-13
...munı ğańa tartuw kılsaқ, ülken oljağa batamız...	91/31-32

2. Çokluk Şahıs: (-a-sıñdar, -e-siñder, -y-sıñdar, -y-siñder; -a-sızdar, -e-sizder, -y-sızdar, -y-sizder nş.)

...kızdıñ jatқан jeriniñ irgesinen **şıǵasıñdar...** 4/38

...sender de **ölesiñder...** 153/26

3. Çokluk Şahıs: (-a-dı, -e-di, -y-dı, -y-di)

...bäri tawǵa **қаşadı.** 29/38

Eldiñ bäri “Қараş batır bolsın!” dep, batasın berisip **tarasadı.** 11/15-16

Olumsuz şekli, zaman ekinden önce -ma (-me, -ba, -be, -pa, -pe) ekinin getirilmesiyle yapılır.

Teklik

1.ş. қıl-ma-y-mın (yapmam)

2.ş. қıl-ma-y-sıñ

қıl-ma-y-sız nş.

3.ş. қıl-ma-ydı

Çokluk

1.ş. қıl-ma-y-mız (yapmayız)

2.ş. қıl-ma-y-sıñdar

қıl-ma-y-sızdar nş.

3.ş. қıl-ma-ydı

1. Teklik Şahıs: (-ma-y-mın, -me-y-min, -ba-y-mın, -be-y-min, -pa-y-mın, -pe-y-min)

“E-e, hanım, aşköz adamnıñ қолında bereke **bolmaydı.** 62/34-35

..men senen järдемimди **ayamaymın...** 56/21

Ol sütti öziñ tawıp kelmeseñ, başka eşim taba **almaydı.** 56/23-24

...onı şeşe **almaymın...** 107/24

2. Teklik Şahıs: (-ma-y-sıñ, -me-y-siñ, -ba-y-sıñ, -be-y-siñ, -pa-y-sıñ, -pe-y-siñ, -ma-y-sız, -me-y-siz, -ba-y-sız, -be-y-siz, -pa-y-sız, -pe-y-siz nş.)

Ber jaǵı қırıқ күншілік jol, ayaǵı шаñ–topalañ sor, munan öte **almaysıñ.** 16/42-43

Jılaǵanmen payda **tappaysıñ** 9/38-10/1

Olar suwdan ötip, қаşıp ketti. Endi taba **almaysız.** 138/22-23

“Sen de **jaramaysıñ**”... 51/16-17

3. Teklik Şahıs: (-ma-y-dı, -me-y-di, -ba-y-dı, -be-y-di, -pa-y-dı, -pe-y-di)

..ajalsız şıbn ölmeydi ...	66/1
Ol baladan eşkanday jaksılık şıqpaydı ...	119/37-38
Suwmen ıldıylap jüzip eşteñe tappaydı .	6/27-28
Tebendi jağasına қadasa, adamға körinbeydi .	50/38

2. Çokluk Şahıs: (-ma-y-sıñdar, -me-y-siñder, -ba-y-sıñdar, -be-y-siñder, -pa-y-sıñdar, -pe-y-siñder, -ma-y-sızdar, -me-y-sizder, -ba-y-sızdar, -be-y-sizder, -pa-y-sızdar, -pe-y-sizder nş.)

Munan artık aқımaқtı dүniye jүzinen tappaysıñdar!	165/13-14
--	-----------

3. Çokluk Şahıs: (-ma-y-dı, -me-y-di, -ba-y-dı, -be-y-di, -pa-y-dı, -pe-y-di)

— Erteñinde balalar esegin izdep taba almaydı .	85/29
--	-------

Metnimizde çokluk 1. şahıs örneğine rastlanılamıştır.

E.5.1.2. ŞİMDİKİ ZAMAN:

Kazak Türkçesi'nde şimdiki zaman çekimi üç şekilde yapılır.

a. Ünsüzlerden sonra **-a**, **-e** ünlülerden sonra **-y** ekinin getirilmesiyle yapılır.

1.t.ş. қıl-a-mın (yapıyorum)	1.t.ş. оқı-y-mın (okuyorum)
2.t.ş. қıl-a-sıñ (yapıyorsun)	2.t.ş. оқı-y-sıñ (okuyorsun)
қıl-a-sız nş.	оқı-y-sız nş.
3.t.ş. қıl-adı (yapıyor)	3.t.ş. оқı-ydı (okuyor)
1.ç.ş. қıl-a-mız (yapıyoruz)	1.ç.ş. оқı-y-mız (okuyoruz)
2.ç.ş. қıl-a-sıñdar (yapıyorsunuz)	2.ç.ş. оқı-y-sıñdar (okuyorsunuz)
қıl-a-sızdar nş.	оқı-y-sızdar nş.
3.ç.ş. қıl-adı (yapıyorlar)	3.ç.ş. оқı-ydı (okuyorlar)

1. Teklik Şahıs: (-a-mın, -e-min, -y-min, -y-mın)

— Ҳанım, ruқsat etiñiz, ol isti men bilemin ...	61/44
“Men қızıl ögiz күшти deymin ...	169/15-16

2. Teklik Şahıs: (-a-siñ, -e-siñ, -y-siñ, -y-siñ; -a-sız, -e-siz, -y-sız, -y-siz nş.)

Hanım, ne üşin qazınağa kirip, jılap şığasız ?	129/9-10
... künde eki ret şubaysıñdar ...	129/36
...nege köñiliñ päs boladı, nege jüdeysiñ ?	123/11
...oniñ nesin suraysıñ ?	26/42
... sen ne üşin tağımdı bilğaysıñ ?	170/26

3. Teklik Şahıs: (-a-dı, -e-di, -y-dı, -y-di)

...qatınım qara ögiz küşti deydi ...	169/16
...qası bir şöp kürkeniñ üstine kelip qonadı .	41/39-40

1. Çokluk Şahıs: (-a-mız, -e-miz, -y-mız, -y-miz)

...qasına baruwğa qorqamız ...	149/11-12
---------------------------------------	-----------

2. Çokluk Şahıs: (-a-sıñdar, -e-siñder, -y-sıñdar, -y-siñder; -a-sızdar, -e-sizder, -y-sızdar, -y-sizder nş.)

...alıstan kele jatqanğa uqsaysıñdar ...	4/3
Bäriñ de aqımaq deysiñder ...	165/7-8

Olumsuz şekli, zaman ekinden önce -ma (-me, -ba, -be, -pa, -pe) ekinin getirilmesiyle yapılır.

Teklik

Çokluk

1.ş. bil -me-y-min (bilmiyorum)	1.ş. bil-me-y-miz (bilmiyoruz)
2.ş. bil-me-y-siñ	2.ş. bil-me-y-siñder
bil-me-y-siz nş.	bil-me-y-sizder nş.
3.ş. bil-me-ydi	3.ş. bil-me-ydi

1. Teklik Şahıs: (-ma-y-min, -me-y-min, -ba-y-min, -be-y-min, -pa-y-min, -pe-y-min)

...odan başka eşteñe bilmeymin ...	36/24-25
...özim bir müsäpir janmın, otırsam tura almaymın, tursam otıra almaymın ..	25/8-9

2. Teklik Şahıs: (-ma-y-siñ, -me-y-siñ, -ba-y-siñ, -be-y-siñ, -pa-y-siñ, -pe-y-siñ, -ma-y-sız, -me-y-sız, -ba-y-sız, -be-y-sız, -pa-y-sız, -pe-y-sız **nş.**)

...nege **ündemeysiñ...** 103/15
 ...sen nege tamak **jemeysiñ?** 109/20

3. Teklik Şahıs: (-ma-y-dı, -me-y-di, -ba-y-dı, -be-y-di, -pa-y-dı, -pe-y-di)

Bala: “Joq, **körinbeydi**”... 18/39
 “**Qıdır** ata nege **ündemeydi?**” 163/26
 — Meniñ äkem qayda, bar bolsa üyge nege **kelmeydi?** 91/5
 ...senen başka jigit jaraytın **körinbeydi.** 65/9-10

Metnimizde çokluk 1. 2. ve 3. şahsın örneğine rastlanılmamıştır.

b. Kazak Türkçesi'nde “-p, -ip, -ip ; -a, -e, -y” zarf-fiil eklerinden sonra süreklilik ifadesi taşıyan “otır-, jadır-, tur-, jür-” yardımcı fiillerinden birinin getirilmesiyle de şimdiki zaman karşılanmaktadır.

1.t.ş. pisir-i-p jür-min (pişiriyorum)	1.t.ş. söyle-y otır-mın (konuşuyorum)
2.t.ş. pisir-i-p jür-siñ pisir-i-p jür-sız nş.	2.t.ş. söyle-y otır-siñ söyle-y otır-sız nş.
3.t.ş. pisir-i-p jür	3.t.ş. söyle-y otır
1.ç.ş. pisir-i-p jür-miz (pişiriyoruz)	1.ç.ş. söyle-y otır-mız (konuşuyoruz)
2.ç.ş. pisir-i-p jür-siñder pisir-i-p jür-sızder nş.	2.ç.ş. söyle-y otır-siñdar söyle-y otır-sızdar nş.
3.ç.ş. pisir-i-p jür	3.ç.ş. söyle-y otır

1. Teklik Şahıs: (-Ip; -A; -y jür-min , -Ip; -A; -y tur-mın, -Ip; -A; -y otır-mın, -Ip; -A; -y jadır-mın)

“Ata, balası joqqa bala, botası joqqa bota bolayın **dep jürmin...** 150/27-28-29
 — Dosım, men sağan jaqsılıq **jasap jadırмін...** 89/13
 ...endi baruwğa **dayarlanıp jadırмін...** 124/10
 ...endi qaytadan onı sağımp, mazam bolmay **qayğırıp jürmin.** 124/8-9
 ...közime sene **almay otırмін...** 171/15
 Men qazir saparğa ketip **bara jadırмін.** 103/23-24

Senderdiñ söylegen sözderiñdi manadan beri **estip turmın**. 140/8-9
 Soğısқа barsam, kelem be, kelmeymin be dep egin **aydap jatırmin**. 109/6-7

2. Teklik Şahıs: (-Ip; -A; -y jür-siñ, -Ip; -A; -y tur-siñ, -Ip; -A; -y otır- siñ, -Ip; -A; -y jadır- siñ; -Ip; -A; -y jür-siz, -Ip; -A; -y tur-sız, -Ip; -A; -y otır-sız, -Ip; -A; -y jadır-sız nş.,)

...älsizge küşiñizdi körsetip, ükimiñizdi **atқarıp jatırsız**. 148/31-32
 “E, balam, bul jerde ne **istep otırsıñ?**... 8/36
 —Қайда **bara jatırsıñ?**... 87/22
 Üyge kelsem, naңға jarımawşı ek, қазı–қартanı aldıма **tartıp otırsıñ**. 171/13-14

3. Teklik Şahıs: (-Ip; -A -;y jür, -Ip; -A; -y tur, -Ip; -A; -y otır,- Ip; -A; -y jadır)

...aғalarınñ қуwanışı қoynına **sıymay otır**. 33/16
 ...Aşıқ ekewi “periniñ қızın alıp **kele jatır**... 7/40-41
 Aymen suluwlıқ **salıstırıp tur**... 54/15
 ...қırık sarı ala tulpar **baylanıp tur**. 14/5-6
 ...қustıñ eti **pisip jatır**. 53/11
 ...şınında da eki қora қoy **jayılıп jür**. 140/20-21
 ...törde eki қız **oynap otır**... 30/7
 Şubar biye janında jayılıп **jür**... 63/27-28

1. Çokluk Şahıs: (-Ip; -A; -y jür-miz, -Ip; -A; -y tur-mız, -Ip; -A; -y otır-mız,- Ip; -A; -y jadır- mız)

“Biz bul jerge nege **kelip otırmız?**... 9/2
 ...sondıқтан bir–birimizdiñ awzımızға **salıp jatırmız**... 153/19-20
 Taba almay **bara jatırmız**... 129/40
 Üşewmiz bir–birimizge қıymay, soған talasıп, **ursısıп jatırmız**”... 50/33-34
 ...üşewmiz eptep tamaқ tawıp **jep жүrmiz**... 46/11-12

2. Çokluk Şahıs: (-Ip; -A; -y jür-siñder, -Ip; -A; -y tur-siñdar, -Ip; -A; -y otır-siñdar, -Ip; -A; -y jadır-siñdar, -Ip -; -A; -y jür-sizder, -Ip; -A; -y tur-sızdar, -Ip; -A; -y otır-sızdar, -Ip; -A; -y jadır-sızdar nş.)

Osı waqıtka şeyin aqımaqtı **tappay jürsiñder...** 167/4-5

Oy, sender ne kılğan jansiñdar, nege **talasıp jadırsiñdar**... 50/30-31

3. Çokluk Şahıs: (-Ip; -A; -y jür, -Ip; -A; -y tur, -Ip; -A; -y otır, -Ip; -A; -y jadır)

Balıqtar qumıranıñ işinde erkin oynay **almay jadır.** 92/21-22

Başqa patşanıñ balaları hanniñ kızın **alıp jadır.** 123/4-5

...kiyiminiñ tozıgı jetken eki kisi arşadan ot jağıp **uyıqtap jadır.** 15/34-35

—Sonaw alısta köringen kara tawdıñ eteginde kırık qaraqşısı jol **tosıp otır.** 65/37-38

Şınardıñ basında alıp kara qustıñ balapandarı **şırqırap tur.** 17/26-27

...tawday–tawday dāwler kün kürkiregendey qorıldap **uyıqtap jadır.** 19/4-5

...töbeniñ argı jağında eki qora qoy **jayılıp jür.** 140/16

...törde eki kız **oynap otır...** 30/7

Olumsuz çekimi; yardımcı fiilden sonra -ğan (-gan, -қан, -ken) ekinin sonrasında da “joq” edatının getirilmesiyle yapılır¹.

Teklik	Çokluk
1.ş. bil-ip jür-gen joq-pın (bilmiyorum)	1.ş. bil-ip jür-gen joq-pız (bilmiyoruz)
2.ş. bil-ip jür-gen joq-siñ	2.ş. bil-ip jür-gen joq-siñdar
bil-ip jür-gen joq-sız nş.	bil-ip jür-gen joq-sızdar nş.
3.ş. bil-ip jür-gen joq	3.ş. bil-ip jür-gen joq

Metnimizde örneğine rastlanılmamıştır.

c. -(u)wda, -(ü)wde ekiyle yapılır.

1.t.ş. üyren-üwde-min (öyrenmekteyim) **1.t.ş.** hatta-wda-mın (kaydetmekteyim)

2.t.ş. üyren-üwde-siñ

2.t.ş. hatta-wda-siñ

üyren-üwde-siz nş.

hatta-wda-sız nş.

3.t.ş. üyren-üwde

3.t.ş. hatta-wda

¹ Koç, Doğan, 2004: 264.

1.ç.ş. öğren-üwde-miz (öyrenmekteyiz)	1.ç.ş. hatta-wda-mız (kaydetmekteyiz)
2.ç.ş. öğren-üwde-siñder
öyren-üwde-sizder nş.	2.ç.ş. hatta-wda-siñdar
hatta-wda-sızdar nş.
3.ç.ş. öğren-ü wde	3.ç.ş. hatta-wda

Metnimizde örneğine rastlanılmamıştır.

Bu yapının olumsuz çekimi ; -(u)wda, -(ü)wde zaman ekinden sonra “emes” edatının getirilmesiyle yapılır¹.

Teklik

- 1.ş.** al-uwda emes-pin (almıyorum)
2.ş. al-uwda emes-siñ
 al-uwda emes-siz nş.
3.ş. al-uwda emes

Çokluk

- 1.ş.** al-uwda emes-piz (almıyoruz)
2.ş. al-uwda emes-siñder
 al-uwda emes-sizder nş.
3.ş. al-uwda emes

Metnimizde örneğine rastlanılmamıştır.

E.5.1.3. GÖRÜLEN GEÇMİŞ ZAMAN:

Kazak Türkçesi’nde görülen geçmiş zaman ifadesi üç şekilde karşılanır.

a. -dı, -di; -tı, -ti ekiyle yapılır.

1.t.ş. jaz-dı-m (yazdım)	1.t.ş. ber-di-m (verdim)
2.t.ş. jaz-dı-ñ (yazdın)
jaz-dı-ñız nş.	2.t.ş. ber-di-ñ (verdin)
ber-di-ñiz nş.
3.t.ş. jaz-dı (yazdı)	3.t.ş. ber-di (verdi)
1.ç.ş. jaz-dı-k (yazdık)	1.ç.ş. ber-di-k (verdik)
2.ç.ş. jaz-dı-ñdar (yazdınız)
jaz-dı-ñızdar nş.	2.ç.ş. ber-di-ñder (verdiniz)
ber-di-ñızdar nş.
3.ç.ş. jaz-dı (yazdılar)	3.ç.ş. ber-di (verdiler)

¹ Ceritoğlu, 1994: 69.

1. Teklik Şahıs: (-dı-m, -di-m, -tı-m, -ti-m)

Altinköl şığıs tarapta perilerdiñ qolında boladı dep estidim .	92/22-23
...at mingen bir suluw kızdıñ şınardıñ basına Qonğanın kördim .	3/20-21
Aylam tawsılıp, küni-tüni jıladım , şıbın jannan küder üzip, jaqsı körgen wázirmen aqıldastım .	159/32-33
Endi men ol attıñ tilin şeşilmes kılıp bayladım .	12/32-33
“El-jurtımızdı jaw şawıp, dalada qaldım .	7/2
...er jürek batır, qalıs adamdardan el başşısın dayındadım .	15/14-15
Jolda bir kisige jolıqtım .	158/18-19
...kızdı onıñ aldına tastap, onıñ aldındağı ul balanı özim aldım .	64/8-9
Men kız tuwdım .	
Men otız baskışına şığıp, qorqıp qaytadan tüstim ...	31/31-32
Men sol arpalardı tezeginen ayırıp, qayta juwıp, qurğatıp, qaytalap berdim .	62/38-39
—Minekiy, hanım, sizdiñ buyırığıñızdı orındadım .	55/24
...onan quyırğı şolaq sarı iyti bar ekendigin bildim .	158/39-40
“Pälen kün sender toy toyladıñdar, men qoy qaytardım .	33/29-30
...sondıqtan men olardı örtep qurtım .	89/23-24
Tagdır aydap siz meniki, men seniki boldım .	103/20-21

2. Teklik Şahıs: (-dı-ñ, -di-ñ, -tı-ñ, -ti-ñ; -dı-ñız, -di-ñiz, -tı-ñız, -ti-ñiz nş.)

...biraq ana ıstıqta elirip, salqında jaqsı jüretinin qaydan bildiñ? ...	63/30-31
Mına bayqustıñ ayağın nege sındırıp kettiñ?	116/9-10
Onıñ közinşe “ayt ta, ayt” dep mazamdı aldıñ .	31/21
—Sen meni tirilтип aldıñ .	117/31
“Tulpardıñ sının tuwra ayttıñ ...	63/29-30

3. Teklik Şahıs: (-dı, -di, -tı, -ti)

Bala börige minip, közin jumdı .	21/38
Han: “Kirsin!” —dep ruqsat berdi .	170/16
Östip bala uzaq jol jürdi .	117/24
Şınarbay kiyiktiñ etin arqalap, üyge keldi .	6/42-43
Şınarbaydı körüp, qaytadan jerge qondı .	9/13-14

1. Çokluk Şahıs: (-dık, -dik, -tık, -tik)

Biz Mısır şaharına köşip kettik .	100/18-19
Duwanalarğa kayır sadağa, şapan berip uzattık .	145/8-9
...endi enşiden şımimen–ağ kur kalatın boldık .	19/27-28
Kelgen konaqtardıñ bärin birdey küttik .	145/7-8
...şımında, qıdaydıñ ulı ma dep oyladık .	33/23
Toydı sonday jaqsı ötkerdik .	145/7

2. Çokluk Şahıs: (-dı-ñdar, -di-ñder, -tı-ñdar, -ti-ñder; -dı-ñızdar, -di-ñızder, -tı-ñızdar, -ti-ñızder nş.)

...jardıñ tübine kömip, bul elden ketiñder .	138/9-10
mende alasılarıñ bolsa aytıñdar ...	128/6-7
— Nege keşiktiñder!	102/9
Pälen kün sender toy toyladıñdar ...	33/29

3. Çokluk Şahıs: (-dı, -di, -tı, -ti)

...attarı ırğayday, özderi torğayday boldı .	3/30-31
Ormandağı jirtkiş haywandardıñ dawısınan qulaqtarıñ tunadı .	4/30-31-33
Şınarbay men dosı aşıqtı jıyılğan eldiñ arasınan şaşımın tartıp, köterip alıp, közden gayıp boldı .	7/33-34-35

Görülen geçmiş zamanın bu şeklinin olumsuzu, -ma, (-me, -ba, -be, -pa, -pe) ekinin getirilmesiyle yapılır.

Teklik

- 1.ş. oyla-ma-dı-m (düşünmedim)
- 2.ş. oyla-ma-dı-ñ
oyla-ma-da-ñız nş.
- 3.ş. oyla-ma-dı

Çokluk

- 1.ş. oyla-ma-dı-ğ (düşünmedik)
- 2.ş. oyla-ma-dı-ñdar
oyla-ma-dı-ñızdar nş.
- 3.ş. oyla-ma-dı

1. Teklik Şahıs: (-ma-dı-m, -me-di-m, -ba-dı-m, -be-di-m, -pa-dı-m, -pe-di-m
-ma-tı-m, -me-ti-m, -ba-tı-m, -be-ti-m, -pa-tı-m, -pe-ti-m)

...jolda qonıp-tünep jürgendi **körmedim**... 130/7-8

— Rum patşanıñ Qaraközayım degen qızı mağan eki ret jolıgıp, eki jolı da quwıp
jete **almadım**. 86/23-24

2. Teklik Şahıs: (-ma-dı-ñ, -me-di-ñ, -ba-dı-ñ, -be-di-ñ, -pa-dı-ñ, -pe-di-ñ, -ma-tı-ñ, -
me-ti-ñ, -ba-dı-ñ, -be-ti-ñ, -pa-tı-ñ, -pe-ti-ñ; -ma-dı-ñız, -me-di-ñız, -ba-dı-ñız, -be-
di-ñız, -pa-dı-ñız, -pe-di-ñız, -ma-tı-ñız, -me-ti-ñız, -ba-tı-ñız, -be-ti-ñız, -pa-tı-ñız, -
pe-ti-ñız, nş.)

...ana halıq jıynalğan bāsekege **aparmadıñ**. 172/4-5

Sağan aytsa, tilin **almadıñ**. 38/21-22

3. Teklik Şahıs: (-ma-dı, -me-di, -ba-dı, -be-di, -pa-dı, -pe-di, -ma-tı, -me-ti, -ba-tı,
-be-ti, -pa-tı, -pe-ti)

Abılay kögerşin qanday āreket jasasa da **bosatpadı**. 93/23-24

Aqırı istiñ jamandıqpen biterin sezgen han köpke deyin **kelispedi**. 94/1-2

Awıldağı onı—munı bilgen emşilerdiñ qolınan eşnārese de **kelmedi**. 57/1-2

Biraq hannıñ küyew balası **tabılmadı**. 33/41-42

endi sayman eter tisim de **qalmadı**... 26/17-18

Han bul sözge könbedi, eli handı mazalawın **qoymadı**. 129/24-25

...irep otırıp belge kelgende de aytpadı, kökjelkege kelgende de **aytpadı**... 36/26-27

“Qustıñ jüregi jarılıp ölse kerek” dep, han şek **keltirmedi**. 69/6-7

Ne bāle bolğanın eşkim **tüsinbedi**. 172/31-32

1. Çokluk Şahıs: (-ma-dı-q, -me-di-k, -ba-dı-q, -be-di-k, -pa-dı-q, -pe-di-k, -ma-tı-
q, -me-ti-k, -ba-dı-q, -be-ti-k, -pa-tı-q, -pe-ti-k)

...bala qalmağan Sarıbay handı **körmedik** pe? 129/23-24

...may alıp kel **demedik** pe? 168/28

3. Çokluk Şahıs:

...qalış kisiler arlı-berli ötip köredi, biraq muzdan min taba **almadı**. 96/17-18

Metnimizde çokluk 2. şahıs örneğine rastlanılmamıştır.

b. -ğan, -gen, -қан, -ken ekiyle yapılır.

1.t.ş. bez-gen-min (bıktım, bezdim)	1.t.ş. қуwıl-ған-мін (kovuldum)
2.t.ş. bez-gen-siñ (bıktın)	2.t.ş. қуwıl-ған-siñ (kovuldun)
bez-gen-siz nş.	қуwıl-ған-siz nş.
3.t.ş. bez-gen (bıktı)	3.t.ş. қуwıl-ған (kovuldu)
1.ç.ş. bez-gen-biz (bıktık)	1.ç.ş. қуwıl-ған-bız (kovulduk)
2.ç.ş. bez-gen-siñder (bıktınız)	2.ç.ş. қуwıl-ған-siñdar (kovuldunuz)
bez-gen-sizder nş.	қуwıl-ған-sizdar nş.
3.ç.ş. bez-gen (bıktılar)	3.ç.ş. қуwıl-ған (kovuldular)

Bu ek, görülen geçmiş zamanı ifade etmekle birlikte, öğrenilen geçmiş zamanı da karşılayabilir¹.

1. Teklik Şahıs: (-ğan-мін, -gen-min, -қан-мін, -ken-min)

...көк jorғанı periniñ шаһарınан alğanmın ...	50/8
—Men bul Zıyfırımға kelgenderdi ölimnen қутқарıp қалуw үşin ғанa kelgenmin .	126/39-40
...men jerde жүгіргенmin, сонда Alıp қара қустан мен озıp, onıñ tulparın utıp alğanmın .	88/14-15
Men üyden шıққанда басқа мақсатпен шıққанmın .	103/19
..öz közimмен bir көріп sınayın degenmin ...	148/43-44

2. Teklik Şahıs: (-ğan-siñ, -gen-sin, -қан-siñ, -ken-siñ; -ğan-sız, -gen-siz, -қан-sız, -ken-siz nş.)

Anam öner surағанда eki дүниyeni алақанымдағıday bilemin degeniñ ...	28/22-23
— Siz maған meniñ elimde жоқ, jerimde жоқ bir öner үyrenip kel degenisiz .	62/3-4

3. Teklik Şahıs: (-ğan, -gen, -қан, -ken)

Bayағы elmen birge һanniñ balası da barған .	136/18
Balanıñ bir қарındaşı турмısқа шıққан ...	70/5
Ekewiniñ бақıtı, ömiri және ölimi birge bolsın” — деп batasın bergen .	4/19-20
iyinniñ awzı таспен bekitilgen ...	47/7

¹ Ceritoğlu, 1994: 78.

“Joq, eliniñ sözini tiri sıylamaydı degen ...	128/12-13
“Seniñ Egizbek, Segizbek degen eki ağań bolğan .	10/35-36
... seni şınardıñ tübinde tuwğan .	4/14

1. Çokluk Şahıs: (-ğan-bız, -gen-biz, -қан-bız, -ken-biz)

... aytkanıñızdı orındatamız dep sendirgenbiz ...	128/32-33
Duwana toyğa kelgende bergenbiz ...	145/25
...ekewmiz bästesip jarışқанbız ...	88/13
... Şuqtıqul degen eki dāw alıp ketti dep estigenbiz ..	10/38
...urlağan buyımdardı jardiñ tübine kömgenbiz ..	138/2

3. Çokluk Şahıs: (-ğan, -gen, -қан, -ken)

...bizdiñ paşanıñ uldarı da barıp, söylete almay, ölimge duwşar bolğan .	124/33-34
Oğan bargan kisi köp bolğan ...	65/2
Wāzir men seniñ anań bayağıda o dūniyelik bolıp ketken .	159/22-23

Metnimizde çokluk 2. şahıs örneğine rastlanılmamıştır.

Olumsuz çekimi; -ğan (-gen, -қан, -ken) ekinden sonra “joq / emes” edatlarından birinin getirilmesiyle yapılır¹.

Teklik

Çokluk

1.ş. kör-gen emes-pin (görmedim)	1.ş. kör-gen emes-piz (görmedik)
2.ş. kör-gen emes-siñ	2.ş. kör-gen emes-siñder
kör-gen emes-siz nş.	kör-gen emes-sizder nş.
3.ş. kör-gen emes	3.ş. kör-gen emes

Bazen de -ma, (-me, -ba, -be, -pa, -pe) olumsuzluk ekinin getirilmesiyle yapılır. kel-me-gen-min (gelmedim)

1. Teklik Şahıs: (-ğan emes-pin, -gen emes-pin, -қан emes-pin, -ken emes-pin, -ğan joq-pın, -gen joq-pın, -қан joq-pın, -ken joq-pın)

Bul şaharda sendey balanı körgen emespin ...	60-14-15
“Joq, uyıқтаğan joqpın ”...	135/1

¹ Koç, Doğan, 2004: 256.

Men aytkanımnan qaytqan emespin...	65/21-22
Men sıımdı eş adamęa bildirgen joqpın.	166/27-28
Munday awqattı işip körgegen emespin...	106/43
...olardı men urlap alęan joqpın...	146/33-34

2. Teklik řahıs: (-ęan emes-siń, -gen emes-siń, -qan emes-siń, -ken emes-siń, -ęan joq-siń, -gen joq-siń, -qan joq-siń, -ken joq-siń; -ęan emes-siz, -gen emes-siz, -qan emes-siz, -ken emes-siz, -ęan joq-sız, -gen joq-sız, -qan joq-sız, -ken joq-sız nř.)

...ańęa řıqqan joqsıń...	52/2
Biraę sen meniń eńbegimdi aętaęan joqsıń.	116/34-35

3. Teklik şahıs: (-ęan emes, -gen emes, -qan emes, -ken emes, -ęan joq, -gen joq, -qan joq, -ken joq)

Birağ äyel alęan joq...	129/19-20
...bul tegin kisi körinbeydi, onı aytqan joq.	66/13
Ħan ařuwlanęan joq...	95/25
...ömirinde jaqsılığ körmegen...	141/27-28
...sol boyda baydıń balası qaytqan joq...	27/5
Sayatşı jawabın kidirtken joq...	148/19
řınarbayęa peri kızdı körüwge mümkindik bolęan joq.	7/27-28

1. Çokluk şahıs: (-ęan emes-pız, -gen emes-pız, -qan emes-pız, -ken emes-pız, -ęan joq-pız, -gen joq-pız, -qan joq-pız, -ken joq-pız)

...eřteńesin qurtqan joqpız...	138/2-3
Körgegen joqpız, bilgen joqpız.	79/43

2. Çokluk řahıs: (-ęan emes-sińder, -gen emes-sińder, -qan emes-sińder, -ken emes-sińder, -ęan joq-sińdar, -gen joq-sińdar, -qan joq-sińdar, -ken joq-sińdar; -ęan emes-sizder, -gen emes-sizder, -qan emes-sizder, -ken emes-sizder, -ęan joq-sızdar, -gen joq-sızdar, -qan joq-sızdar, -ken joq-sızdar nř.)

...kedey dep bölgen joqsıńdar ma?	145/4-5
--	---------

Metnimizde çokluk 3. şahıs örneğine rastlanılmamıştır.

c. **-atın, -etin ; -ytın, -ytın¹** ekiyle yapılır: Bu ek her ne kadar basit zaman olsa da, eklendiği fiile geniş zamanın hikayesi anlamını katar.

Teklik

1.ş. oyla-ytın-mın (düşünürdüm)

2.ş. oyla-ytın-siñ (düşünürdün)

oyla-ytın-sız nş.

3.ş. oyla-ytın (düşünürdü)

Çokluk

1.ş. oyla-ytın-bız (düşünürdük)

2.ş. oyla-ytın-sıñdar(düşünürdünüz)

oyla-ytın-sızdar nş.

3.ş. oyla-ytın (düşünürlerdi)

2. Teklik Şahıs: (-atın-siñ, -etin-siñ, -ytın-siñ, -ytın-siñ; -atın-sız, -etin-sız, -ytın-sız, -ytın-sız nş.)

Sen de künde şınardıñ tübine kelip, asıq **oynaytınsiñ**”...

4/23

3. Teklik Şahıs: (-atın, -etin; -ytın, -ytın)

Al patşa kızdıñ atı — Rabıyzañğa **bolatın**.

102/32-33

— Äkeñ be? Äkeñ tawğa tor ırıp, ırus **ustaytın**.

91/12

— Darıyadan balıq **ustaytın**.

91/20

Biraq onıñ uyıqtap ıralğanın Sağat **biletin**.

134/36

Қıранқара қанатlıardıñ, ıraywandardıñ, ösimdikterdiñ tilin **biletin**...

87/35-36

Sol kız öskende ärdayım şınardıñ basında **oynaytın**.

4/20-21

Sol küni ıran da aña şıqqan **bolatı**.

48/32-33

3. Çokluk Şahıs: (-atın, -etin, -ytın, -ytın)

...қолға түскен kisilerdiñ bäri: “Balam jas edi, ata–anam käri edi” dep

jılaytın...

66/11-12

Metnimizde teklik 1. şahıs ile çokluk 1. ve 2. şahıs örneğine rastlanılmamıştır.

Bu ekin olumsuz çekimi; zaman ekinden önce getirilen -ma, (-me, -ba, -be, -pa, -pe) olumsuzluk ekiyle yapılır.

¹ Bu ek Kazak Türkçesi ile ilgili çoğu kaynakta, görülen geçmiş zaman eki olarak gösterildiğinden biz de bu madde altında belirttik. Ancak çeşitli metinlerdeki anlamları göz önüne alındığında ekin geniş, hatta gelecek zaman olma ihtimali de göz ardı edilmemelidir. bkz. KFZK. , s. 57-59. ; BKT., s.151-152.

Teklik	Çokluk
1.ş. kıl-ma-ytın-mın	1.ş. kıl-ma-ytın-bız
2.ş. kıl-ma-ytın-sıñ	2.ş. kıl-ma-ytın-sıñdar
kıl-ma-ytın-sız nş.	kıl-ma-ytın-sızdar nş.
3.ş. kıl-ma-ytın	3.ş. kıl-ma-ytın

3. Teklik Şahıs: (-ma-ytın-mın, -me-ytin-min, -ba-ytın-mın, -be-ytin-min, -pa-ytın-mın, -pe-ytin-min)

Buğan deyin bala eki ağasınıñ joǵalǵanın **bilmeytin**. 10/19

Ғanniñ balası eşteñe **bilmeytin**... 126/10-11

Metnimizde teklik 3. şahıs dışında örneǵine rastlanılmamıştır.

E.5.1.4. ANLATILAN GEÇMİŞ ZAMAN:

Kazak Türkçesi'nde anlatılan geçmiş zaman eki, ünsüzle biten fiillerden sonra **-(i)p**, **-(i)p**; ünlüyle biten fiillerden sonra **-p**'dir.

1.t.ş. bil-i-p-pin (bilmişim)	1.t.ş. şaқır-ı-p-pın (çağırılmışım)
2.t.ş. bil-i-p-siñ (bilmişsin)	2.t.ş. şaқır-ı-p-siñ (çağırılmışsın)
bil-i-p-siz nş.	şaқır-ı-p-sız nş.
3.t.ş. bil-i-pti (bilmiş)	3.t.ş. şaқır-ı-ptı (çağırılmış)
1.ç.ş. bil-i-p-piz (bilmişiz)	1.ç.ş. şaқır-ı-p-pız (çağırılmışız)
2.ç.ş. bil-i-p-siñder (bilmişsiniz)	2.ç.ş. şaқır-ı-p-siñdar(çağırılmışsınız)
bil-i-p-sizder nş.	şaқır-ı-p-sızdar nş.
3.ç.ş. bil-i-pti (bilmişler)	3.ç.ş. şaқır-ı-ptı (çağırılmışlar)

1. Teklik Şahıs: (-i-p-pin, -ı-p-pın, -p-pın, -p-pin)

Ata–anamnan suray almay **қалıppın**... 146/15-16

“Mendirman balam, jaқsı bolıp **қалıppın**. 65/19-20

“Oybay–aw, men umıtıp **қалıppın**. 13/24-25

2. Teklik Şahıs: (-i-p-siñ, -ı-p-siñ, -p-siñ, -p-siñ; -i-p-siz, -ı-p-sız, -p-siz, -p-sız nş.)

“Äy, balam, kıyın iske bel **baylapsıñ**... 50/1

“Balam, jolıñnıñ köbin **jüripsiñ**... 4/26

“Ey, balam, baram dep çalıpsıñ ...	48/14
... ıldık ıruw bizdiki, şakırtıpsız ...	146/9
Oy, apa, siz şarşap çalıpsız ...	26/6
Sen mağan senbey, jaman küşikke senip çalıpsıñ ...	107/20-21

3. Teklik Şahıs: (-i-pti, -ı-ptı, -p-tı, -p-ti)

...äkem meni soğan bersin, men sol jigıtke tiyemin”,— dep ayıptı .	31/25-26
Äkesi ölgende odan bir taқыya, üş tayak, bir jayuwlı dastarқан çalıptı .	54/18-19
Bala közin aşsa, bir ıalağa kelipti .	21/2-3
— Balamız dinnen şığıptı, kápirdi alıptı .	106/29
...kara niyet wázir dünüyeden ötipti .	96/41-42
...kızdıñ ülken äpketin alıp berip, bağıttı ömir sürip, muratına jetipti .	34/9-10
...ülken aғası ala saғal şal bolıp, ıarttıqқа moyın usııptı .	19/22-23
Ol bir küni tús köripti .	14/26-27
Ötken zamanda bir beyşara kempirdiñ jeti ulı bolıptı .	27/20-21
Söytip, wázir aқıldılıғımen ıandık дәrejege jetipti .	162/13-14

1. Çokluk Şahıs: (-i-p-piz, -ı-p-pız, -p-pız, -p-piz)

Sağan eskertüwdi umıtip ketippiz ...	151/8
...sodan ıaşıp kele jatıp, dalada uyıqtap çalıppız .	136/1-2

2. Çokluk Şahıs: (-i-p-siñder, -ı-p-siñdar, -p-siñder, -p-siñdar; -i-p-sizder, -ı-p-sizdar, -p-sizder, -p-sizdar nş.)

... ıawırsının tawıpsıñdar ...	20/22
...özderiñ torғayday bolıpsıñdar ...	4/1-2

3. Çokluk Şahıs: (-i-pti, -ı-ptı, -p-tı, -p-ti)

Mürek ıakbastıñ suwınan äkesine, anasına, äyeline işkizgende kädimgidey jasarıptı .	39/33-34
Oğan balası joқ beyşaralar ıuwanısıp, “jaksı boldı” dep bala ıılıp alıptı .	150/29-30

Anlatılan geçmiş zamanın olumsuz; zaman ekinden önce -ma (-me, -ba, -be, -pa, -pe) olumsuzluk ekinin getirilmesiyle yapılır.

Teklik	Çokluk
1.ş. jaz-ba-p-pın (yazmamışım)	1.ş. jaz-ba-p-pız (yazmamışız)
2.ş. jaz-ba-p-siñ	2.ş. jaz-ba-p-siñdar
jaz-ba-p-sız nş.	jaz-ba-p-sızdar nş.
3.ş. jaz-ba-ptı	3.ş. jaz-ba-ptı

3. Teklik Şahıs: (-ma-p-tı, -me-p-ti, -ba-p-tı, -be-p-ti, -pa-p-tı, -pe-p-ti)

Al endi munday gajayıptı han eşkaşan estip körmepti .	14/28-29
Han arı oylanıp, beri oylanıp, işik neden jasalğanın taba almaptı .	40/3-4
...kaptagan jilkısına san jetpepti .	9/20-21
Köşpesbay jazı-ķısı bir jerde otırıp, ömiri köşpepti .	24/28-29
Taygımannıñ tasına tayğanaktap, eşbir adam oğan şığa almaptı .	9/23-24

Metnimizde teklik 3. şahıs dışında örneğine rastlanılmamıştır.

E.5.1.5. GELECEK ZAMAN:

Gelecek zaman fiil çekimi, üç farklı şekilde yapılır.

a. Kzk. T.'nde “-ğalı, -geli, -ķalı, -keli ” zarf-fiil eklerinden sonra süreklilik ifadesi taşıyan “**otur-, jadır-, tur-, jür-**” yardımcı fiillerinden birinin getirilmesiyle de gelecek zaman karşılanmaktadır. Yakın gelecek zaman anlamı taşır.

1.t.ş. tik-keli jür-min(yakında)dikeceğim	1.t.ş. aş-ķalı otur-mın (yakında) açacağım
2.t.ş. tik-keli jür-siñ	2.t.ş. aş-ķalı otur-siñ
tik-keli jür-siz nş.	aş-ķalı otur-sız nş.
3.t.ş. tik-keli jür	3.t.ş. aş-ķalı otur
1.ç.ş. tik-keli jür-miz (yakında)dikeceğiz	1.ç.ş. aş-ķalı otur-mız(yakında)açacağız
2.ç.ş. tik-keli jür-siñder	2.ç.ş. aş-ķalı otur-siñdar
tik-keli jür-sizder nş.	aş-ķalı otur-sızdar nş.
3.ç.ş. tik-keli jür	3.ç.ş. aş-ķalı otur

1. Teklik Şahıs: (-geli jür-min, -keli-jür-min, -ğalı otur-mın, -ķalı otur-mın, -ğalı tur-mın,- ķalı tur-mın,- ğalı jadır-mın -ķalı jadır-mın)

“Kelinimniñ ķarnı aşıp ķaladı-aw dep temir üydi buzıp, tamaķ **bergeli jadırmin..**

9/8-9-10

3. Teklik Şahıs: (-geli jür, -keli jür, -ğalı otır, -qalı otır, -ğalı tur,- qalı tur,- ğalı jadır, -qalı jadır)

... ħan saylağalı jadır...	83/17
... meni soyğalı jadır...	73/34
...seni ağan alğalı jadır...	70/23

3. Çokluk Şahıs: (-geli jür, -keli jür, -ğalı otır, -qalı otır, -ğalı tur,- qalı tur,- ğalı jadır, -qalı jadır)

... barlıq kızdar ajaldan qutılğalı tur...	130/28-29
--	-----------

Metnimizde teklik 2. şahıs ile çokluk 1. ve 2. şahıs örneğine rastlanılmamıştır.

Bu ekin olumsuz çekimi; yardımcı fiilden sonraki -ğan, (-gen, -қан, -ken) ekinden sonra “joq” edatının getirilmesiyle yapılır¹.

Teklik

- 1.ş. otır-ğalı tur-ğan joq-pın (oturmayacağım)
- 2.ş. otır-ğalı tur-ğan joq-sıñ
otır-ğalı tur-ğan joq-sız nş.
- 3.ş. otır-ğalı tur-ğan joq

Çokluk

- 1.ş. otır-ğalı tur-ğan joq-pız (oturmayacağız)
- 2.ş. otır-ğalı tur-ğan joq-sıñdar
otır-ğalı tur-ğan joq-sızdar nş.
- 3.ş. otır-ğalı tur-ğan joq

Metnimizde örneğine rastlanılmamıştır.

b. Ünsüzlerden sonra -a, -e; ünlülerden sonra -y ekinin getirilmesiyle yapılır.

1.t.ş. kiy-e-min (giyeceğim)	1.t.ş. oqı-y-mın (okuyacağım)
2.t.ş. kiy-e-siñ (giyeceksin)	2.t.ş. oqı-y-siñ (okuyacaksın)
kiy-e-siz nş.	oqı-y-sız nş.
3.t.ş. kiy-edi (giyecek)	3.t.ş. oqı-ydı (okuyacak)

¹ Koç, Doğan, 2004 : 272.

1.ç.ş. kiy-e-miz (giyeceğiz)	1.ç.ş. oқы-y-mız (okuyacağız)
2.ç.ş. kiy-e-siñder (giyeceksiniz)	2.ç.ş. oқы-y-siñdar (okuyacaksınız)
kiy-e-sizder nş.	oқы-y-sızdar nş.
3.ç.ş. kiy-edı (giyecekler)	3.ç.ş. oқы-ydı (okuyacaklar)

1. Teklik Şahıs: (-a-mın, -e-min, -y-min, -y-mın)

— Jaraydı, hanım, aytkanıñızdı orındaymın ...	58/5
... kazınamdı jāne kızımdı beremin ...	157/21-22
...men sol tūsimde körgen kızdı izdep, jer kezip tentirep ketemin ”...	150/16-17
... onı sağan keyin aytamın ...	8/5

2. Teklik Şahıs: (-a-siñ, -e-siñ, -y-siñ, -y-siñ; -a-sız, -e-siz, -y-sız, -y-siz nş.

...bir jağında bes kisi eki jaқ bolıp soğısıp jatқанın köresiz .	104/12-13
Eger tapsam ne beresiz ...	6/21
...hañğa bildirmesten saқıynanı Güldizargā körsetesiz .	105/15
...jerinen jer böldirip alıp ne қılasıñ ...	40/18-19
...қанjardıñ jәрдемimen baқıttı bolıp, muratıña jetesiñ ...	30/36-37
...sonan meniñ sözimniñ şındıgın öz köziñmen köresiñ ...	158/11-12
Tulparımdı sınaysıñ ...	63/13
...tösoramaldı hanıñıñ aldına қoyasız .	105/13-14

3. Teklik Şahıs: (-a-dı, -e-di, -y-dı, -y-di)

— Apa, erteñ şaharda ülken bazar boladı .	60/36
...aynala kädimgidey jarқıradı .	18/4
...jer jarılıp, jol aşladı .	4/37
Küytuw küñdi jeydi .	40/32
...üş ret aspangā şıғadı .	17/37-38

1. Çokluk Şahıs: (-a-mız, -e-miz, -y-mız, -y-miz)

...bal araқtı sizge usnamız .	43/32
Endi dariyadan қayıп ötemiz ?	28/30
...kimniñ aқıмақ ekenin biz қайдан bilemiz ?	165/8
...қoyşını hañdıққа köteremiz ...	128/34

Muniñ amalın äli de bolsa tabamız...	121/18
Sodan keyin ekewmiz kuyrığımızdan eki tal tastaymız.	108/41

2. Çokluk Şahıs: (-a-sıñdar, -e-siñder, -y-sıñdar, -y-siñder; -a-sızdar, -e-sizder, -y-sızdar, -y-sizder nş.)

Arada köp waqıt ötpy balalı bolasıñdar...	10/5-6
--	--------

3. Çokluk Şahıs: (-a-dı, -e-di, -y-dı, -y-di)

“Munan arı bara jatkanıñda eki buwra қаşıп şıғadı...	37/23-24
---	----------

Bu ekin olumsuz çekimi; zaman ekinden sonra -ma (-me, -ba, -be, -pa, -pe) ekinin getirilmesiyle yapılır.

Teklik

- 1.ş. aş-pa-y-mın (açmayacağım)
- 2.ş. aş-pa-y-siñ
aş-pa-y-sız nş.
- 3.ş. aş-pa-ydı

Çokluk

- 1.ş. aş-pa-y-mız (açmayacağız)
- 2.ş. aş-pa-y-sıñdar
aş-pa-y-sızdar nş.
- 3.ş. aş-pa-ydı

1. Teklik Şahıs: (-ma-y-mın, -me-y-min, -ba-y-mın, -be-y-min, -pa-y-mın, -pe-y-min)

... äytpese bosatpaymın...	24/1
Bul etti jemeymın...	82/20
Dıydarıña toymaymın...	71/24
Қандай екенine қарамaymın...	55/9-10
Men artıñızdan қалmaymın...	73/3-4
Men äkemdi körmeymın...	71/23
Seni jazağa tartpaymın.	21/31-32

2. Teklik Şahıs: (-ma-y-siñ, -me-y-siñ, -ba-y-siñ, -be-y-siñ, -pa-y-siñ, -pe-y-siñ, -ma-y-sız, -me-y-sız, -ba-y-sız, -be-y-sız, -pa-y-sız, -pe-y-sız nş.)

...sen eş närseden қор bolmaysiñ...	117/17
--	--------

3. Teklik Şahıs: (-ma-y-dı, -me-y-di, -ba-y-dı, -be-y-di, -pa-y-dı, -pe-y-di)	
...birağ ol jol tınış jäne sağan kesip keltiretin eşnärse bolmaydı.	117/12-13
...bir şamalı қаşıқtıқтан керемет жарқираған әдеми үй көзин arbaydı.	106/13-14
Ol қызdı senen бөлек eşkim айықтира almaydı.	120/8-9
...ol mağan jaқсылықpen қыз bermeydi...	35/16-17
...onı sileyte sabaydı.	84/24
... öytpeseñ alısıp әliñ, küresip küşiñ jetpeydi...	13/36-37

1. Çokluk Şahıs: (-ma-y-mız, -me-y-miz, -ba-y-mız, -be-y-miz, -pa-y-mız, -pe-y-miz)	
Biz tirimizde tiymemiz...	108/10
... қойсını һандыққа kötermemiz...	128/29

3. Çokluk Şahıs: (-ma-y-dı, -me-y-di, -ba-y-dı, -be-y-di, -pa-y-dı, -pe-y-di)	
Һaywandar senderge tiymeydi.	4/34

Metnimizde çokluk 2. şahıs örneğine rastlanılmamıştır.

c. -maq(şı), -mek(şi), -baқ(şı), -bek(şi), -paқ(şı), -pek(şi) ekiyle yapılır.

Ek; ünlülerden ve l, r, w (v), y, seslerinden sonra -maq(şı), -mek(şi); m, n, ñ, z seslerinden sonra -baқ(şı), -bek(şi); k, p, t, s, ş seslerinden sonra -paқ(şı), -pek(şi) şeklinde kullanılır¹.

Teklik

1.ş. köris-pek-pin (görüşeceğim, görüşmek niyetindeyim.)

2.ş. köris-pek-siñ (görüşmek niyetindesin)

köris-pek-siz nş.

3.ş. köris-pek (görüşmek niyetinde)

Çokluk

1.ş. köris-pek-piz (görüşmek niyetindeyiz)

2.ş. köris-pek-siñder (görüşmek niyetindesiniz)

köris-pek-sizder nş.

3.ş. köris-pek (görüşmek niyetindeler)

¹ Arslan, 1996: 68.

1. Teklik Şahıs: (-mağ-pın, -mek-pin, -bağ-pın, -bek-pin, -pağ-pın, -pek-pin, -mağşı-min, -mekşi-min, bağşı-mın, -bekşi-min, pağşı-mın, pekşi-min)

.. men kaydan kul **bolmağpın**..... 159/17

2. Teklik Şahıs: (-mağ-sıñ, -mek-siñ, -bağ-sıñ, -bek-siñ, -pağ-sıñ, -pek-siñ, -mağşı-sıñ, -mekşi-siñ, bağşı-sıñ, -bekşi-siñ, pağşı-sıñ pekşi-siñ; -mağ-sız, -mek-siz, -bağ-sız, -bek-siz, -pağ-sız, -pek-siz, -mağşı-sız, -mekşi-siz, bağşı-sız, -bekşi-siz, -pağşı-sız, -pekşi-siz nş.)

“Käne, ne **suramağşı-sıñ**?”... 146/22-23

3. Teklik Şahıs: (-mağ, -mek, -bağ, -bek, -pağ, -pek, -mağşı, -mekşi, -bağşı, -bekşi, -pağşı, -pekşi)

..eger besinen kalsa, han olardıñ basın **almağ**. 153/13-14

Endi şal jolbarıs bolıp kelip, seni **almağşı**. 41/8-9

...kızı da **joğalmağ**. 71/6

...öytkeni, aytқан antın orındamasa bāribir **ölmekşi**... 71/4-5

Sonda kök besti: “Endi şal jolbarıs bolıp kelip, seni **almağşı**. 41/8-9

3. Çokluk Şahıs: (-mağ, -mek, -bağ, -bek, -pağ, -pek, -mağşı, -mekşi, -bağşı, -bekşi, -pağşı, -pekşi)

Öytkeni hannıñ ruqsatı boyınşa kızdar besinge şeyin ğana **bazarlamağ**.. 153/12-13

Metnimizde çokluk 2. ve 3. şahıs örneğine rastlanılmamıştır.

Bu ekle yapılmış çekim, gelecekte yapılacak, olacak iş için bir amacı , kesin bir niyeti, gerekliliği ve mecburiyeti ifade eder. kek al-mağşı-mın “öç almak niyetindeyim, öç alayım”¹.

Bu ekin olumsuz; zaman ekinen sonra getirilen “emes” edatıyla yapılır².

¹ Öner, 1998: 203-204-206.

² Kaliyev, 1995: 54.

Teklik**Çokluk**

1.ş. kıl-mağ emes-pin (yapmayacağım)	1.ş. kıl-mağ emes-piz (yapmayacağız)
2.ş. kıl-mağ emes-siñ	2.ş. kıl-mağ emes-siñder
kıl-mağ-emes-siz nş.	kıl-mağ-emes-sizder nş.
3.ş. kıl-mağ emes	3.ş. kıl-mağ emes

3. Teklik Şahıs: (-mağ(şı) emes-pin, meğ(şi) emes-pin, bağ(şı) emes-pin, beğ(şi) emes-pin, pağ(şı) emes-pin, peğ(şi) emes-pin)

...onı öltire de **almağ emes...**

126/15-16

Metnimizde teklik 3. şahıs dışında örneğine rastlanılmamıştır.

E.5.2. DİLEK KİPLERİ**E.5.2.1. GEREKLİLİK KİPİ:**

Kazak Türkçesi'nde gereklik kipi, **-w, -uw, -üw** + iyelik eklerinden sonra **kerek, kajet, tiyis (ti)** kelimelerinden birinin getirilmesi ile yapılır.

1.t.ş. tıñda-w-ı-m kerek (<i>dinlemeliyim</i>)	1.t.ş. ayt-uw-ı-m kajet
2.t.ş. tıñda-w-ı-ñ kerek	2.t.ş. ayt-uw-ı-ñ kajet
tıñda-w-ı-ñız kerek nş.	ayt-uw-ı-ñız kajet nş.
3.t.ş. tıñda-w-ı kerek	3.t.ş. ayt-uw-ı kajet
1.ç.ş. tıñda-w-ı-mız kerek (<i>dinlemeliyiz</i>)	1.ç.ş. ayt-uw-ı-mızkajet (<i>söylemeliyiz</i>)
2.ç.ş. tıñda-w-larıñ kerek	2.ç.ş. ayt-uw-larıñ kajet
tıñda-w-larıñız kerek nş.	ayt-uw-larıñız kajet nş.
3.ç.ş. tıñda-w-ı kerek	3.ç.ş. ayt-uw-ı kajet

1.t.ş. bil-üw-ı-m tiyis (<i>bilmeliyim</i>)	1.t.ş. kıl-uw-ı-m tiyisti (<i>yapmalıyım</i>)
2.t.ş. bil-üw-ı-ñ tiyis	2.t.ş. kıl-uw-ı-ñ tiyisti
bil-üw-ı-ñız tiyis nş.	kıl-uw-ı-ñız tiyisti nş.
3.t.ş. bil-üw-ı tiyis	3.t.ş. kıl-uw-ı tiyisti
1.ç.ş. bil-üw-ı-miz tiyis (<i>bilmeliyiz</i>)	1.ç.ş. kıl-uw-ı-mız tiyisti (<i>yapmalıyız</i>)
2.ç.ş. bil-üw-leriñ tiyis	2.ç.ş. kıl-uw-larıñ tiyisti
bil-üw-ı-leriñız tiyis nş.	kıl-uw-ı-larıñız tiyisti nş.
3.ç.ş. bil-üw-ı tiyis	3.ç.ş. kıl-uw-ı tiyisti

Metnimizde tiyis(ti) ve kajet'li örneklerine rastlanılmamıştır.

1. Teklik Şahıs: (-w-ı-m gerek, -u-w-ı-m gerek, -ü-w-i-m gerek)

— Koy, bul üyden ketüwim gerek...	84/10
Men de sağan osınşa jaksılık jasawım gerek.	117/3-4
Osı bala ayıqtırdı, endi soğan berüwim gerek...	121/16
Seni jegenim jaraspas, sağan qalağan waqıtında kömekke kelüwim gerek. 94/32-33	
...siz han bolğandıktan birinşi men şakıruwım gerek...	143/18-19

2. Teklik Şahıs: (-w-ı-ñ gerek, -u-w-ı-ñ gerek, -ü-w-i-ñ gerek; -w-ı-ñız gerek, -u-w-ı-ñız gerek, -ü-w-i-ñız gerek nş.)

Eger ondağı ülken jolğa tüsseñ, altı ay boyı jürüwiñ gerek...	117/11-12
Onı siz qalay bolğanda da joğaltuwıñız gerek.	119/37

3. Teklik Şahıs: (-w-ı gerek, -u-w-ı gerek , -ü-w-i gerek)

...jaqın jerde suw boluwı gerek...	118/34-35
Qızdı kim aluwı gerek? ...	125/24

3. Çokluk Şahıs: (-w-ı gerek, -u-w-ı gerek , -ü-w-i gerek)

Ekewiniñ baylap alğan eki balası bar edi, solar seniñ ağaların **boluwı gerek.**12/5-6

Metnimizde çokluk 1. ve 2. şahıs örneğine rastlanılmamıştır.

Gereklilik kipinin olumsuzu; -ma (-me, -ba, -be, -pa, -pe) olumsuzluk ekiyle yapılır.

Teklik	Çokluk
1.ş. qıl-ma-w-ı-m gerek (yapmamalıyım)	1.ş. qıl-ma-w-ı-mız gerek
2.ş. qıl-ma-w-ı-ñ gerek	2.ş. qıl-ma-w-larıñ gerek
qıl-ma-w-ı-ñız gerek nş.	qıl-ma-w-larıñız gerek nş.
3. qıl-ma-w-ı gerek	3.ş. qıl-ma-w-ı gerek

Metnimizde örneğine rastlanılmamıştır.

Bu kipin olumsuz şekli; kerek, kaçet ve tiyis(ti) kelimelerinden sonra“emes” ve “jok” edatlarının getirilmesiyle de yapılır¹.

tıñda-w-ı-m kerek emes (dinlememeliyim)

ayt-uw-ı-ñ kaçet jok (söylememelisin)

ķıl-uw-ı kaçet emes (yapmamalı)

Metnimizde örneğine rastlanılmamıştır.

E.5.2.2. ŞART KİPİ: Şart çekimi “-sa, -se” ekiyle yapılır.

1.t.ş. basta-sa-m (başlasam)	1.t.ş. kör-se-m (görsem)
2.t.ş. basta-sa-ñ (başlasan)	2.t.ş. kör-se-ñ (görseñ)
basta-sa-ñız nş.	kör-se-ñız nş.
3.t.ş. basta-sa (başlasa)	3.t.ş. kör-se (görse)
1.ç.ş. basta-sa-ķ (başlasak)	1.ç.ş. kör-se-k (görsek)
2.ç.ş. basta-sa-ñdar (başlasanız)	2.ç.ş. kör-se-ñder (görseñiz)
basta-sa-ñızdar nş.	kör-se-ñızder nş.
3.ç.ş. basta-sa (başlasalar)	3.ç.ş. kör-se (görseler)

1. Teklik Şahıs: (-sa-m, -se-m)

— Al endi seniñ budan argı jolıñdı aytsam ...	117/9
Bul şiydiñ tübirin men bes kaçadaķ desem ...	170/31-32
...bosanğan äyeldiñ emşek sütinen eki ret eki kaçasıķ işsem ...	56/22-23
Men ol ölkeniñ kaç tarapta ekenin aytsam ...	146/37
...tuwılğanın ä degende men körmey kaçdım, biraķ, keyinirek barsam .	63/25-26
Üyge kelsem ...	171/13

2. Teklik Şahıs: (-sa-ñ, -se-ñ; -sa-ñız, -se-ñız nş.)

...altı kaçpa birdey özi aşılgannan keyin üyge kirseñ ...	50/10-11
“Äkeñe körinbe, eger körinseñ ...	112/5-6
— Bizdiñ tilegimizdi orındasañız ...	140/12
“Bul aydahargā kaçda uş deseñ ...	56/28
Ekewine ekewin laķtırsañ ...	37/30-31

¹ Kaliyev, 1995: 70.

— “Kalağan jerime jetkiz” dep minseñ ...	84/26
Qırıq qabırğam, ebin tawıp ustasañ ...	45/6
...kuyrığınan bir tal kılın alıp, eki alağanımdı biriktirip baylasañız ...	108/1-2
...künşilik jol. Eger bulardan ötseñ ...	17/2
— Meni qutqarıp alsañ ...	87/8
Munan arı jürip otırsañız ...	104/11-12
— Onda äkemniñ torın berseñiz ...	91/13
— Osı qapşıqtı toltırıp altın berseñiz ,	80/27
Sen meni ayıqtırsañ ...	56/20-21
Tilegindi aytsañ ...	30/35

3. Teklik Şahıs: (-sa, -se)

Bala şokığa şıksa ...	19/4
Bir waqıtta közin aşsa ...	15/27-28
“Ey, jigit, ey, jigit!”— dep oyatsa ...	11/42
Ĥan jılqışısın suwğa jiberse ...	138/34
Ĥan üyine kelip, kırık äyelineñ aqıl–keñes surasa ...	42/26
Janädil “qustı sınayın” dep alıp şıksa ...	35/33
“Kimnen üyrendiñ dese ...	131/6
...korqa–korqa, amalsız kelip qarasa ...	30/6
...qus uşıp kelip kimge qonsa ...	53/37
Olardıñ jay–japsarın surastırsa ...	14/12
Sen barıp, —sälem bergin ol qayda bara jatqanıñdı surasa ...	12/37-38
Söytip, şaldıñ üyine barıp otırta ...	25/18-19
Şal şoşıp oyansa ...	10/7

1. Çokluk Şahıs: (-sa-ğ, -se-k)

Qazandı alıp ketsek ...	67/1
...munı hañğa tartuw qılsağ ...	91/31-32
...olardı amalın tawıp öltirmesek ...	12/36

2. Çokluk Şahıs: (-sa-ñdar, -sa-ñdar; -sa-ñızdar, -se-ñızder nş.)

Törtinşi küni eldi jıyıp, suñqarğa jem berip **uşırsañdar...** 128/18-19

3. Çokluk Şahıs: (-sa, -se)

...eger dāwler är qaysısı jerde tüye tastay tompayıp **jatsa...** 18/43;19/1-2

Jeti batır jer üstine **şıkşa...** 29/38-39

Kempir şalın şaqırıp, ekewlep suwırıp **alsa...** 114/26-27

Olar tiri **qalsa...** 12/10-11

Olumsuzu; kip ekinden önce getirilen -ma (-me, -ba, -be, -pa, -pe) olumsuzluk ekiyle yapılır.

Teklik**Çokluk**

1.ş. tiz-me-se-m (dizmesem)

1.ş. tiz-me-se-k (dizmesek)

2.ş. tiz-me-se-ñ

2.ş. tiz-me-se-ñder

tiz-me-se-ñız nş.

tiz-me-se-ñızder nş.

3.ş. tiz-me-se

3.ş. tiz-me-se

1. Teklik Şahıs: (-ma-sa-m, -me-se-m, -ba-sa-m, -be-se-m, -pa-sa-m, -pe-se-m)

...al endi ağalarımıdı tawıp **kelmesem...** 15/12

...jalğız ğana öz denemmen **qutulmasam...** 148/4-5

“Joq, äke, marjan köz qıstı **tappasam...** 15/9-10

“Seni Qaraş jemesem, seni Qaraş **jutpasam**”... 13/32-33

osiñdı sağan üş ese **qaytarmasam**”... 154/26-27

2. Teklik Şahıs: (-ma-sa-ñ, -me-se-ñ, -ba-sa-ñ, -be-se-ñ, -pa-sa-ñ, -pe-se-ñ; -ma-sa-ñız, -me-se-ñız, -ba-sa-ñız, -be-se-ñız, -pa-sa-ñız, -pe-se-ñız nş.)

Alımqulım, sen **bolmasañ...** 139/11-12

Egerde osıladı jarıq körmey joq **qılmasañ...** 38/24-25

Ol sütti öziñ tawıp **kelmeseñ...** 56/23-24

...onı **bermeseñ...** 96/22

— Onda sen **bilmeseñ...** 70/29

3. Teklik Şahıs: (-ma-sa, -me-se, -ba-sa, -be-se, -pa-sa, -pe-se)	
...aytқан antın orındamasa...	71/4-5
— Eger seniñ qolıñ kömir bolıp küymese...	122/34-35
Sır totı men qarındası ol qırık künde kelmese	51/3
...tawıp alsın, eger taba almasa...	121/27

1. Çokluk Şahıs: (-ma-sa-қ, -me-se-k, -ba-sa-қ, -be-se-k, -pa-sa-қ, -pe-se-k)	
Alıp barmasaқ...	164/5
...olardı amalın tawıp öltirmesek...	12/36
... Ölmesek , turmısımız jaқсарıp keter.	141/37
...tus–tustan ot қойıp örтеп jibermesek...	69/28-29

2. Çokluk Şahıs: (-ma-sa-ñdar, -me-se-ñder, -ba-sa-ñdar, -be-se-ñder, -pa-sa-ñdar, -pe-se-ñder; -ma-sa-ñızdar, -me-se-ñızder, -ba-sa-ñızdar, -be-se-ñızder, -pa-sa-ñızdar, -pe-se-ñızder nş.)	
“E–e, boptı, bugün kelmeseñder...	138/4

3. Çokluk Şahıs: (-ma-sa, -me-se, -ba-sa, -be-se, -pa-sa, -pe-se)	
Sır totı men qarındası ol qırık künde kelmese...	51/3

E.5.2.3. İSTEK KİPİ: Kazak Türkçesi’nde istek çekimi iki şekilde yapılır.

a. Birincisi **-ğay, -gey, -қay, -key** eki ile yapılır.

1.t.ş. kör-gey-min (göreyim)	1.t.ş. al-ğay-mın (alayım)
2.t.ş. kör-gey-siñ (göresin)	2.t.ş. al-ğay-siñ (alasıñ)
kör-gey-siz nş.	al-ğay-sız nş.
3.t.ş. kör-gey (göre)	3.t.ş. al-ğay (ala)
1.ç.ş. kör-gey-miz (görelim)	1.ç.ş. al-ğay-mız (alalım)
2.ç.ş. kör-gey-siñder (göresiniz)	2.ç.ş. al-ğay-siñdar (alasıñız)
kör-gey-sizder nş.	al-ğay-sızdar nş.
3.ç.ş. kör-gey (göreler)	3.ç.ş. al-ğay (alalar)

Metnimizde örneğine rastlanılmamıştır.

Olumsuzuz; -ma (-me, -ba, -be, -pa, -pe) olumsuzluk ekinin getirilmesiyle yapılır.

Teklik	Çokluk
1.ş. kel-me-gey-min (gelmeyeyim)	1.ş. kel-me-gey-miz
2.ş. kel-me-gey-siñ kel-me-gey-siz nş.	2.ş. kel-me-gey-siñder kel-me-gey-sizder nş.
3.ş. kel-me-gey	3.ş. kel-me-gey

Metnimizde örneğine rastlanılmamıştır.

b. İkincisi, **fiil+ -GI + iyelik eki+keledi** şeklinde yapılır.

Teklik	1.ş. bil-gi-m kel-edi (bileyim)
	2.ş. bil-gi-ñ kel-edi (bilesin) bil-gi-ñiz kel-e-di nş.
	3.ş. bil-gi-si kel-edi (bile)
Çokluk	1.ş. bil-gi-miz kel-edi (bilelim)
	2.ş. bil-gi-leriñ kel-edi (bilesiniz) bil-gi-leriñiz kel-e-di nş.
	3.ş. bil-gi-si kel-edi (bileler)

3. Teklik Şahıs: (-GI -sı kel-edi)

Patşa jolıkkanda atıñ men qusıña qızıgadı da **algısı keledi...**

143/15-16

Metnimizde teklik 3. şahıs dışında örneğine rastlanılmamıştır.

Olumsuzuz; kel- fiilinden sonra -ma (-me, -ba, -be, -pa, -pe) ekinin getirilmesiyle yapılır.

Teklik	Çokluk
1.ş. kıl-ğı-m kel-me-ydi (yapasım gelmedi)	1.ş. kıl-ğı-mız kel-me-ydi
2.ş. kıl-ğı-ñ kel-me-ydi kıl-ğı-ñız kel-me-ydi nş.	2.ş. kıl-ğı-larıñ kel-me-ydi kıl-ğı-larıñız kel-me-ydi nş.
3.ş. kıl-ğı-sı kel-me-ydi	3.ş. kıl-ğı-sı kel-me-ydi

1. Teklik Şahıs: (-GI-m kel-me-ydi)

Bul attan da ayrılığım kelmeydi...	22/16-17
...ölerim qalğan şağımda bir kisiniñ qanına ortaqtas bolğım kelmeydi.	159/19-20
..sizge men erteñgi küngi ömirde de qıyğım kelmeydi.	148/29-30

3. Teklik Şahıs: (-GI-sı kel-me-ydi)

...ne ölgisi de kelmeydi.	70/35
---	-------

Metnimizde teklik 1. ve 3. şahıs dışında örneğine rastlanılmamıştır.

E.5.2.4. EMİR KİPİ:

Emir kipinin çekiminde her şahıs için ayrı ek kullanılır.

Teklik	Çokluk
1.ş. fiil+(-ayın; -eyin; -yın, -yin)	1. ş. fiil+(-ayık,-eyik,-yık, -yik)
2.ş. fiil+(ø /-ñız, -ñiz nş.)	2. ş. fiil+(-ñdar,-ñder./-ñızdar,-ñizder nş)
3.ş. fiil+(-sın, -sin)	3.ş. fiil+(-sın,-sin)

Teklik	Çokluk
1.ş. qıl-ayın	1.ş. qıl-ayık
2.ş. qıl qıl-ı-ñız nş.	2.ş. qıl-ı-ñdar qıl-ı-ñızdar nş.
3.ş. qıl-sın	3.ş. qıl-sın

Teklik	Çokluk
1.ş. ket-eyin	1.ş. ket-eyik
2.ş. ket ket-i-ñiz nş.	2.ş. ket-i-ñder ket-i-ñizder nş.
3.ş. ket-sin	3.ş. ket-sin

1. Teklik Şahıs: (-ayın, -eyin, -yın, -yin)

...ağamdı qurt-qumırşqa jemeytin jerge kömeyin...	75/12-13
Alıp qara qus: “Jaqsılıqqa-jaksılıq, jârdem bereyin.	18/20-21
Didarına toyayın! ”	71/20

— Endi, dosım, sen üşin tas bolsam — Bolayın , sıyrımdı aytayın ...	89/19-20
Endi men bir sarı at bolayın ...	12/34-35
Sonda Karlığaş“Men karanğı taw añğarına jeñgemdi ertip karaqat tereyin ..	35/18-19
Sonda men koyannan alasa bolayın ...	66/39-40

2. Teklik Şahıs: (ø; -ñız, -ñız nş.)

...ağ alma tüsedı onı öziñ je , kızıl alma tüsedı, onı kempiriñe ber .	10/4-5
...bar düniyemdi siz alıñız ...	147/6-7
Birağ meniñ aytқанımdı jasa .	49/12
— Kök esek bol ...	85/20
Siz hanga jaksılap tamağ jasañız .	105/12
...siz sırttağı kızmetti bitiriñiz .	141/38-39
Uw arağ, bal arağ işip turıp, onı konağka şakırıñız .	43/3031

3. Teklik Şahıs: (-sın, -sin)

...adam balası kalayşa bütün jerdı kağ jarıp tüsip ketsin?	29/26-27
...äkem meni soğan bersin ...	31/25
...bükil kanattı talap jep ketkendey bolsın ...	148/2-3
Ekewiniñ bağıtı, ömiri jäne ölimi birge bolsın ”...	4/19-20
Han: “ Kirsin! ” — dep ruksat berdi.	170/16
...han seni öltirip ne kılsın ...	163/3-4
... kaysıñmıñ öneriñ artıq bolsa, sonıña bersin ...	28/4-5
.. küyew bala bolatın adam aldım kelsin ...	33/40-41
Mıñ bası jüz basığa aytsın ...	156/24-25
Toylarıñ kırık künde tarasın ...	144/10

1. Çokluk Şahıs: (-ayık, -eyik, -yık, -yık; -alık, -elik)

— Bul balanı kudıktan alıp şığayık .	119/13
Endi sözdi bayağı kızdıñ janındağı kırık kızdan bastayık .	54/44; 55/1
“İytteriñdi şakırıp alğın, ekewmiz tatuwlasayık ...	25/32-33
...men bir tamağ jasayın, birge otırıp işelik ...	131/16
— Konağka bir koy soyalık ...	144/35
...munıñ erkek, ne äyel ekenin bilüw üşin buğan urşık saptatayık .	76/22-23-24

...odan göri hannıñ kusun uşırayıq ...	83/20
Olar soǵısa bersin, biz or işinde jatқан Şahısmayıldan habar alayıq .	108/14-15
Saǵan biz jârdem bereyik ...	124/35
Uldı amalın tawıp öltireyik ...	106/30-31

2. Çokluk Şahıs: (-ñdar, -ñder; -ñızdar, -ñızder nş.)

...jaǵına jardiñ tübine kömip, bul elden ketiñder .	138/9-10
...Karaközayımdı alamnı, äkeme aytıñdar ...	86/25
Mümkin bolsa, kirip öz qolımmen berüwge ruqsat etiñızder ".	135/38-39
Odan ötkennen keyin kün batısqa qarap, qara jerdı tese tırmalañdar .	4/34-35
...sol adamdı handıqqa köterip, aq suñqarımdı hanga beriñder .	128/20
...tilew tilep, kempiriñ ekewiñ tübine tünep şıǵıñdar .	10/3

3. Teklik Şahıs: (-sın, -sin)

“Eger ekewmizdiñ äyelimiz de ul tapsa, dos bolsın , kız bolsa da dos bolsın ...	132/22-23-24
...ol tügili jegilgen attar da bir–birine uqsas bolsın .	121/24-25
Olar “men boldı” degende ğana ünderin bassın ”...	156/2

Olumsuzı; -ma (-me, -ba, -be, -pa, -pe) olumsuzluk ekinin getirilmesiyle yapılır.

Teklik	Çokluk
1.ş. ket-pe-yin	1.ş. ket-pe-yik
2.ş. ket-pe ket-pe-ñiz nş.	2.ş. ket-pe-ñder ket-pe-ñızder nş.
3.ş. ket-pe-sin	3.ş. ket-pe-sin

1. Teklik Şahıs: (-ma-yın, -me-yin, -ba-yın, -be-yin, -pa-yın, -pe-yin)

Äkeñniñ jumısımen jürgen bala ekensiñ seniñ qanıñdı tökpeyin ...	21/14-15
---	----------

2. Teklik Şahıs: (-me, -be, -pe, -ma, -ba, -pa; -ma-ñız, -me-ñiz, -ba-ñız, -be-ñiz, -pa-ñız, -pe-ñiz)

...balam joq dep eşqanday qapalanbañız ...	97/12
Biraq astı şubar totıǵa tiyme .	49/14

- ...buğan ayıp **etpeñiz**?. 146/9-10
- Ҳандығыңыздан қам **jemeñiz**... 15/13
- ...һаңа бизди айта **körmeñiz**... 138/1
- Men ol ölkeniñ қай tarapta ekenin aytsam, siz tañ **қalmañız**. 146/37-38
- ...meniñ denemdi jerge **kömdirmeñiz**... 148/1
- 3. Teklik Şahıs:** (-ma-sın, -me-sin, -ba-sın, -be-sin, -pa-sın, -pe-sin)
- ...ayaқ astınan mağan bir zıyanın **jasamasın**... 53/30
- Äkem äwreşilik қılıp başқа jaққа kisi **jöneltpesin**. 99/29
- ...қыз tuwsa közime **körinbesin**... 159/30-31
- 1. Çokluk Şahıs:** (-ma-yıқ, -me-yik, -ba-yıқ, -be-yik, -pa-yıқ, -pe-yik)
- Men һан bolamın men һан bolamın dep **talaspayıқ**... 83/19
- Oған **jetkizbeyik**... 41/9
- 2. Çokluk Şahıs:** (-ma-ñdar, -me-ñder, -ba-ñdar, -be-ñder, -pa-ñdar, -pe-ñder, -ma-ñızdar, -me-ñızder, -ba-ñızdar, -be-ñızder, -pa-ñızdar, -pe-ñızder)
- Bul esek tegin esek, emes iyesi kelse, menen ruқsatsız **bermeñder**... 85/32-33
- ... bul һanniñ қазınasınan jäne awılınan bir tüyir tastı da **urlamañdar**... 138/6-7-8
- Endi **ursıspañdar**... 84/28
- 3. Çokluk Şahıs:** (-ma-sın, -me-sin, -ba-sın, -be-sin, -pa-sın, -pe-sin)
- ...senderden beri **ötpesin**, bizge **jetpesin**!? 70/25-26

E.6. EK-FİİL:

Kazak Türkçesi'nde isim çekimi (ek+fiil) şimdiki zaman, görülen geçmiş zaman, anlatılan geçmiş zaman ve şart çekimi olmak üzere dört türdür. Bunlar;

E.6.1. ŞİMDİKİ (GENİŞ) ZAMAN: Şimdiki zamanın çekiminde ünlülerden ve l, r, w, , y ünsüzlerinden sonra -mın, -mız; m, n, ñ, z ünsüzlerinden sonra -bın, -bız; k, p, t, s, ş ünsüzlerinden sonra -pın, -pız eki kullanılır¹.

1.t.ş. aş+pın (açım)	1.t.ş. bala+mın (çocuğum)	1.t.ş. aқın+bın (ozanım)
2.t.ş. aş+sıñ (açsın)	2.t.ş. bala+sıñ	2.t.ş. aқın+sıñ (ozansın)
aş+sız nş.	bala+sız nş.	aқın+sız nş.
3.t.ş. aş (aç)	3.t.ş. bala	3.ç.ş. aқın (ozan)
1.ç.ş. aş+pız (açız)	1.ç.ş. bala+mız (çocuğuz)	1.t.ş. aқın+bız (ozanız)
2.ç.ş. aş+sıñdar(açsınız)	2.ç.ş. bala+sıñdar	2.t.ş. aқın+sıñdar(ozansınız)
aş+sızdar nş.	bala+sızdar nş.	aқın+sızdar nş.
3.ç.ş. aş (açlar)	3.ç.ş. bala	3.t.ş. aқın (ozanlar)

1. Teklik Şahıs: (-mın, -min, -bın, -bin, -pın, -pin)

— Jeñis sizdiki, men de sizdikpin , — deydi.	103/7
Қыз “Men jalғız ul Janädilmin ” ...	34/41
“Men şınardıñ tübinde tuwған Şınarbaymın ”, — dedi.	6/4-5
Özim köpten beri sırқатpın .	56/19

2. Teklik Şahıs: (-sıñ, -siñ; -sız, -siz)

Äytse de, balanıñ ata–anası: “Äzir sen jassıñ ...	10/41-42
“E–e, balam, aman–esenbisiñ ?...”	150/44
...jarıқ dünyede jalғız dosımnan қалған jalғız jetimsiñ .	115/30-31
— Öziñ wäzirdiñ қızısıñ ...	124/4
— Sen қoyan emessiñ, sen adamsıñ ...	78/13
“Sen şınımen aқımaқsıñ , — dedi Һan.	146/27-28

3. Teklik Şahıs: (ø)

Һанım, бәри jaқsı ...	92/20
------------------------------	-------

¹ Komisyon, (1991): *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara: s. 1052.

1. Çokluk Şahıs: (-mız, -miz, -bız, -biz, -pız, -piz)

Köse: “E–e , biz bir jürgen **müsäpirmiz**...” 152/38

2. Çokluk Şahıs: (-sıñdar, -siñder; -sızdar, -sizder nş.)

...aқımaқtı izdep jürgen ekewiñ **aқımaқsıñdar**. 165/13

Ҳан: “Қайдан jürgen **қызdarsıñdar**?” — dep surap edi, 46/9-10

E.6.2. GÖRÜLEN GEÇMİŞ ZAMAN¹: Görülen geçmiş zamanın isim çekiminde “edi” (<er-ti) kelimesi kullanılır.

Teklik**Çokluk**

1.ş. jeteli e-di-m (akıllıydım)

1.ş. jeteli e-di-k (akıllıydık)

2.ş. jeteli e-di-ñ (akıllıydın)

2.ş. jeteli e-di-ñder (akıllıydınız)

jeteli e-di-ñiz nş.

jeteli e-di-ñizder nş.

3.ş. jeteli e-di (akıllıydı)

3.ş. jeteli e-di (akıllıydılar)

1. Teklik Şahıs: (e-di-m)

“Baқırıña eki қılған **men edim**...” 156/36

Jeti aғayındı ul balanıñ işinde jalғız **қız edim**. 104/6-7

“Men de bir kempir–şaldıñ jalғız **balası edim**. 12/1

“Siñlim, esikti aş, men Aһmet baluwannıñ **әjesi edim**...” 48/1

2. Teklik Şahıs: (e-di-ñ; e-di-ñiz nş.)

“Sen balalarımniñ kenjesi, jüregimniñ **erkesi ediñ**. 30/31

3. Teklik Şahıs: (e-di)

...bala kezimmen birge jürgen **dosım edi**... 8/38-39

“Balam jas edi, ata–anam **käri edi**... 6/12

Bul meniñ **қарındasım edi**... 135/44

Қараһанныñ bir әdeti **bar edi**... 62/42

“Sol әкеñniñ түsinde көрген қусы **meniki edi**... 16/36

Metnimizde 1. 2. ve 3. çokluk şahıs örneğine rastlanılmamıştır.

¹ Kazak Türkçesi’nde görülen geçmiş zamanın ek-fiil çekimi “edi” kelimesi dışında “bolatın” kelimesiyle de yapılır: men bolatınmın “bendim” (62/5). bkz. KTG. s. 285.

E.6.3. ANLATILAN GEÇMİŞ ZAMAN: Anlatılan geçmiş zamanın isim çekiminde “**eken**” (imiş) kelimesi kullanılır.

Teklik	Çokluk
1.ş. bağıttı e-ken-min (mutluymuşum)	1.ş. bağıttı e-ken-biz (mutluymuşuz)
2.ş. bağıttı e-ken-siñ bağıttı e-ken-siz nş.	2.ş. bağıttı e-ken-siñder bağıttı e-ken-sizder nş.
3.ş. bağıttı e-ken	3.ş. bağıttı e-ken

2. Teklik Şahıs: (e-ken-siñ; e-ken-siz nş.)

...bolattan berik jigit ekensiñ.	141/12
Janädildiñ qarındaşı Qarlığaş ekensiñ ”,— dep...	35/2-3
— Joq, sen dos emes, qas ekensiñ , — dep...	89/17
...nawbayşımıñ ulı ekensiñ ”, — deydi.	63/40
...odan başqa süygenim siz ekensiz ,	131/26
“Oy, apeke, siz qart kisi ekensiz ...	26/14
...öziñiz nawbayşımıñ balası ekensiz ”, — dedi.	166/11-12

3. Teklik Şahıs: (e-ken, -e-ken)

Bayım–bayım bay eken ...	34/1
...kızdardı alıp qaşқан adam emes, äzireyil eken ...	29/22-23
...men körgen närese —bolmağan bir qıyal eken ...	15/7
Söytse, jılap otırğan kız bayağı Qıwşükeniñ äyeli eken.	57/31-32

1. Çokluk Şahıs: (e-ken-biz)

“Qatın, sen aqıldı, han ekewmiz, aqımaq ekenbiz ...	171/21-22
--	-----------

3. Çokluk Şahıs: (e-ken)

“Bular bir beşaralar eken ...	152/40-41
— Jaman da bolsa bozdawıq tüyeniñ barı jaqsı eken.	124/7-8
Ol üşewi de urlap äkelingen hannıñ kızdarı eken.	111/19
Ol wäziri ekewi dos eken.	131/30-31

Metnimizde teklik 1. şahıs ile çokluk 2. şahıs örneğine rastlanılmamıştır.

E.6.4. ŞART ÇEKİMİ: şart kipinin isim çekiminde “**bolsa**” kelimesi kullanılır.

Teklik	Çokluk	
1.ş. jaqsı bolsa-m (iyi, güzel olsam)	1.ş. jaqsı bolsa-ķ	
2.ş. jaqsı bolsa-ñ	2.ş. jaqsı bolsa-ñdar	
jaqsı bolsa-ñız nş.	jaqsı bolsa-ñızdar nş.	
3.ş. jaqsı bolsa	3.ş. jaqsı bolsa	
1. Teklik Şahıs: (bolsa-m)		
— Endi, dosım, sen üşin tas bolsam...		89/19
...jaman şal bolsam...		95/12
Özim han bolsam da...		50/25
2. Teklik Şahıs: (bolsa-ñ)		
Eger qorķaq jigit bolsañ...		100/19
Eger tapķış bolsañ , tapşı”, — dedi.		138/40-41
Ħan: “Onday äwliye bolsañ...		155/30
jerdiñ astındağı jirtķış ķaşır bolsañ...		103/43
— Öziñ wäzirdiñ ķızı bolsañ...		123/10
“Sol ķus sen bolsañ...		62/9
Şahısmayıl, sen anıķ er jürek, turaktı jigit bolsañ...		100/17-18
3. Teklik Şahıs: (bolsa)		
Aylaker bolsa , maydı alıp üyine keledi.		168/37
Biraķ “äyeli jaqsı bolsa...		160/4-5
...eger aytķanım ķate bolsa...		158/43
...ķaşan kerek bolsa...		117/33
...kızdardı alıp ķaşķan adam emes, äzireyil eken, adam bolsa...		29/22-23
— Oy, şirkin, osınday jer ķayışķan malım bolsa...		139/29
1. Çokluk Şahıs: (bolsa-ķ)		
“Egerde biz joķ bolsaķ...		52/28

2. Çokluk Şahıs: (bolsa-ñdar; bolsa-ñızdar nş.)

...konak emes, **kıday bolsañdar** da ketiñder, — dep ayķay saladı. 140/42-43

3. Çokluk Şahıs: (bolsa)

...ekewimizdiki birdey kıız, ne **ul bolsa**, aķırettik dos kılayıķ” dep... 166/20-21

...ħanniñ kızın aluwģa ıntızar adamdar **köp bolsa** da... 31/28-29

E.6.5. EK-FİİLİN OLUMSUZ ŞEKLİ:

Ek+fiilin bütün zamanlarda olumsuzu “emes” kelimesiyle yapılır: baķtiyar emespin (mutlu değilim) ; baķtiyar emes ekenmin (mutlu değilmişim) ; baķtiyar emes edik (mutlu değildik) ; baķtiyar emes bolsa (mutlu değilse).

... “ħandıķ mağan **layıķ emes eken**”, — dep... 162/11-12

Men **aķımaķ emespin**, tamaķ tawıp jürgen kisimin”... 164/20

— Men **jurtķıř emespin**, adam balasımın. 104/3

...özi ömirinde köşip körgen **kisi emes edi**... 26/43-27/1

— Sen kıoyan **emessiñ**... 78/13

Siz eş nårseden muķtaj **emessiz**... 15/11

Sonda ana kisi: “Men **jındı emespin**... 158/10-11

E.7. BİRLEŞİK FİİL ÇEKİMİ

E.7.1. HİKÂYE BİRLEŞİK ÇEKİMİ

Fiil çekimlerinin hikâyesi “edi” (idi) kelimesiyle yapılır.

E.7.1.1. Geniş Zamanın Hikâyesi:

a.	Teklik	Çokluk
1. ř.	ķıl-ar e-di-m (yapardım)	1. ř. kııl-ar e-di-k (yapardık)
2. ř.	ķıl-ar e-di- ñ ķıl-ar e-di-ñiz nş.	2. ř. kııl-ar e-di-ñder ķıl-ar e-di-ñizder nş.
3. ř.	ķıl-ar e-di	3. ř. kııl-ar e-di

1. Teklik Şahıs: (-ar e-di-m, -er e-di-m, -r e-di-m)

Ėańģa da **barar edim**... 163/7

...köp altın **tabar edim**. 91/14

...men de eşkimdi renjitpey ömir **sürer edim**... 140/1-2

2. Teklik Şahıs: (-ar e-di-ñ, -er e-di-ñ, -r e-di-ñ)

Al endi seniñ osınşa malıñ bolsa ne **ister ediñ?** 139/38-39

3. Teklik Şahıs: (-ar e-di, -er e-di, -r e-di)

...jaqsı **bolar edi...** 84/42

Osımdı qaldırса **bolar edi.** 160/29-30

Şaharğa jaqındağanda, “ätteñ, дәleldesem **bolar edi.** 158/12-13

Metnimizde çokluk 1. 2. ve 3. şahıs örneğine rastlanılmamıştır.

b. Teklik**Çokluk**

1. ş. kel-etin e-di-m (gelirdim)

1. ş. kel-etin e-di-k (gelirdik)

2. ş. kel-etin e-di-ñ

2. ş. kel-etin e-di-ñder

kel- etin e-di-ñiz nş.

kel-etin e-di-ñizder nş.

3. ş. kel-etin e-di

3. ş. kel-etin e-di

3. Teklik Şahıs: (-atın e-di, -etin e-di, -ytın e-di,- ytin e-di)

Bul da söytse **bolatın edi...** 123/5

...qaraqşılar olardı **öltiretin edi...** 126/19-20

...odan da köp nәрse bersem **bolatın edi...** 88/36-37

3. Çokluk Şahıs: (-atın e-di, -etin e-di, -ytın e-di, -ytin e-di)

Öytkeni olar qudıqqa tüsken kisi qaytıp şıqpasın **biletin edi.** 143/2-3

Metnimizde teklik ve çokluk 3. şahıs dışında örneğine rastlanılmamıştır.

E.7.1.2. Şimdiki Zamanın Hikâyesi:**a. Teklik****Çokluk**

1. ş. umıt-uwda e-di-m (unutuyordum)

1. ş. umıt-uwda e-di-k

2. ş. umıt-uwda e-di-ñ

2. ş. umıt-uwda e-di-ñder

umıt-uwda e-di-ñiz nş.

umıt-uwda e-di-ñizder nş.

3. ş. umıt-uwda e-di

3. ş. umıt-uwda e-di

Metnimizde örneğine rastlanılmamıştır.

b. Teklik	Çokluk
1. ş. jaz-a tur-ğan e-di-m (yazıyordum)	1.ş. jaz-a-tur-ğan e-di-k (yazıyorduk)
2. ş. jaz-a tur-ğan e-di-ñ jaz-a tur-ğan e-di-ñiz nş.	2. ş. jaz-a-tur-ğan e-di-ñder jaz-a tur-ğan e-di-ñizder nş.
3. ş. jaz-a-tur-ğan e-di	3. ş. jaz-a-tur-ğan e-di

Metnimizde örneğine rastlanılmamıştır.

E.7.1.3. Görülen Geçmiş Zamanın Hikâyesi:

Teklik	Çokluk
1.ş. uq-ğan e-di-m (anlamıştım) ¹	1.ş. uq-ğan e-di-k (anlamıştık)
2.ş. uq-ğan e-di-ñ uq-ğan e-di-ñiz nş.	2.ş. uq-ğan e-di-ñder uq-ğan e-di-ñizder nş.
3.ş. uq-ğan e-di	3.ş. uq-ğan e-di

1. Teklik Şahıs: (-ğan e-di-m, -gen e-di-m, -қан e-di-m, -ken e-di-m)

...men hańǵa bala tilep şıqқан edim...	97/29
Sonda şaharımızdaǵı bir nawbayşy özbektiñ äyelimen dostaşқан edim.	166/17-18
...ulım, saǵan alıp bergen edim ”...	166/29-30

3. Teklik Şahıs: (-ğan e-di, -gen e-di, -қан e-di, -ken e-di)

Ol қара basıp es–tüsın bilmey jatқан edi...	64/7-8
Seni ayu–jılan arbap öltirip қoyған edi...	114/1
Sondıqtan ol meniñ artımnan қuwıp kelgen edi...	62/7

1. Çokluk Şahıs: (-ğan e-dik, -gen e-dik, -қан e-dik, -ken e-dik)

Biz asa–musaǵa talaşқан edik!	84/27
Hannıñ қазınasın biz urlaған edik...	137/39
...köp dünüye berip, wädelesken edik.	166/21-22
Sarıbaydıñ tirisinde wädemizdi berip suraған edik...	128/30-31

Metnimizde teklik 2. şahıs ile çokluk 2. ve 3. şahıs örneğine rastlanılmamıştır.

¹ Kazak Türkçesi’nde görülen geçmiş zamanın hikayesi, Türkiye Türkçesi’ne -mıştı, -mişti şeklinde aktarılabılır. bkz. KTG., s.288.

E.7.1.4. Anlatılan Geçmiş Zamanın Hikâyesi:

Teklük

Çokluk

1.ş. kaç-ı-p e-di-m (kaçmışım)

1.ş. kaç-ı-p e-di-k (kaçmışık)

2.ş. kaç-ı-p e-di-ñ

2.ş. kaç-ı-p e-di-ñder

kaç-ı-p e-di-ñiz nş.

kaç-ı-p e-di-ñizder nş.

3.ş. kaç-ı-p e-di

3.ş. kaç-ı-p e-di

1. Teklük Şahıs: (-ı-p e-di-m, -i-p e-di-m, -p e-di-m)

- Balam, men seni ölgen–talğanda aq dep, taq dep **körip edim.** 107/19-20
- Biraq, aldiyar hanım, sol alıp kelgen düniyeni elge taratıp **jiberip edim...** 147/7-8
- ...hanın mıñ dildä **alıp edim.** 162/40-41
- Men seni bala etip **bağıp edim...** 116/33
- “Men 6 ay awırıp **ayığıp edim.** 135/36

2. Teklük Şahıs: (-ı-p e-di-ñ, -i-p e-di-ñ, -p e-di-ñ; -ı-p e-di-ñiz, -i-p e-di-ñiz, -p e-di-ñiz nş.)

- ...bir qorjın tamaqpen **ketip ediñ...** 127/4-5
- Sen qaydan **tabılıp ediñ...** 90/6

3. Teklük Şahıs: (-ı-p e-di, -i-p e-di, -p e-di)

- Bala oğan öziniñ jağdayın **aytıp edi...** 121/33-34
- ...darıyağa barıp şaşın **juwıp edi...** 6/12-13
- Kenet, alıp qara qus şınar terekke uşıp kelip **qonıp edi...** 17/44;18/1
- ...oğan jılanıñ üyretken duwasın **oqıp edi...** 121/3-4
- Top şıbındardı ustayın dep qolın **sermep edi...** 138/37-38

1. Çokluk Şahıs: (-ı-p e-dik, -i-p e-dik, -p e-dik)

- ...eki bayqustıñ aldına **qoyıp edik...** 153/15-16
- Biz bul hanıñ batır balasınıñ atı bar dep **estip edik.** 109/34-35

2. Çokluk Şahıs: (-ı-p e-di-ñder, -i-p e-di-ñder, -p e-di-ñder; -ı-p e-di-ñizder, -i-p e-di-ñizder, -p e-di-ñizder)

- ...kiyim–keşek bar **dep ediñder...** 99/43

3. Çokluk Şahıs: (-ı-p e-di, -i-p e-di, -p e-di)

Bular awılına jaqındağan kezde äkesiniñ uw sewip erttegen attarın alıp **kelip edi...**

8/7-8

E.7.1.5. Gelecek Zamanın Hikâyesi:

a. Teklik

1. ş. uq-çalı tur e-di-m(yakında anlayacaktım)

2. ş. uq-çalı tur e-di-ñ

uq-çalı tur e-di-ñiz nş.

3. ş. uq -çalı tur e-di

Çokluk

1. ş. uq-çalı tur e-di-k

2. ş. uq-çalı tur e-di-ñder

uq-çalı tur e-di-ñizder nş.

3. ş. uq-çalı tur e-di

Metnimizde örneğine rastlanılmamıştır.

b. Teklik

1. ş. çal-atın e-di-m(kalacaktım)

2. ş. çal -atın e-di-ñ

çal-atın-e-di-ñiz nş.

3. ş. çal -atın e-di

Çokluk

1. ş. çal-atın e-di-k

2. ş. çal-atın e-di-ñder

çal-atın e-di-ñizder nş.

3. ş. çal-atın e-di

1. Teklik Şahıs: (-atın e-di-m, -etin e-di-m,-ytın e-di-m, -ytın e-di-m)

...balanı oq ötpes, qılış kespes, otqa küymes, suwğa batpas **qılatın edim....**18/17-18

2. Teklik Şahıs: (-atın e-di-ñ, -etin e-di-ñ, -ytın e-di-ñ, -ytın e-di-ñ)

Olarmen aña şıqqanda sen uwlanıp **öletin ediñ...**

89/22-23

3. Teklik Şahıs: (-atın e-di, -etin e-di, -ytın e-di, -ytın e-di)

jönsiz närsege birewdiñ jetimin kıynağanda ne **şığatın edi...**

92/28-29

...ol süttiñ üstün jawap qoyğanda uw **tambaytın edi...**

125/44;126/1

3. Çokluk Şahıs: (-atın e-di, -etin e-di, -ytın e-di, -ytın e-di)

...qaraqşılar olardı **öltiretin edi...**

126/19-20

Metnimizde çokluk 1. ve. 2. şahıs örneğine rastlanılmamıştır.

c. Teklik

1. ş. kel-mekşi e-di-m (gelmek niyetindeydim)
2. ş. kel-mekşi e-di-ñ
kel-mekşi e-di-ñiz nş.
3. ş. kel-mekşi e-di

Çokluk

1. ş. kel-mekşi e-di-k
2. ş. kel-mekşi e-di-ñder
kel-mekşi e-di-ñizder nş.
3. ş. kel-mekşi e-di

Metnimizde örneğine rastlanılmamıştır.

E.7.1.6. Gereklilik Kipinin Hikâyesi:**Teklik**

1. ş. şakır-uw-ı-m kerek e-di (çağırmalıydım)
2. ş. şakır-uw-ı-ñ kerek e-di
şakır-uw-ı-ñiz kerek e-di nş.
3. ş. şakır-uw-ı kerek e-di

Çokluk

1. ş. şakır-uw-ı-mız kerek e-di
2. ş. şakır-uw-larıñ kerek e-di
şakır-uw-larıñiz kerek e-di nş.
3. ş. şakır-uw-ı kerek e-di

Metnimizde örneğine rastlanılmamıştır.

E.7.1.7. İstek Kipinin Hikâyesi:**a. Teklik**

1. ş. tında-ğay e-di-m (dinleyeydim)
2. ş. tında-ğay e-di-ñ
tında-ğay e-di-ñiz nş.
3. ş. tında-ğay e-di

Çokluk

- 1.ş. tında-ğay e-di-k(dinleyeydik)
2. ş. tında-ğay e-di-ñder
tında-ğay e-di-ñizder
3. ş. tında-ğay e-di

Metnimizde örneğine rastlanılmamıştır.

E.7.1.8. Şart Kipinin Hikâyesi:**Teklik**

1. ş. äzirle-se e-di- m (hazırlasaydım)
2. ş. äzirle-se e-di-ñ
äzirle-se e-di-ñiz nş.
3. ş. äzirle-se e-di

Çokluk

1. ş.äzirle-se e-di-k (hazırlasaydık)
2. ş. äzirle-se e-di-ñder
äzirle-se e-di-ñizder nş.
3. ş. äzirle-se e-di

Metnimizde örneğine rastlanılmamıştır.

E.7.2. RİVAYET BİRLEŞİK ÇEKİMİ:

Kazak Türkçesi'nde rivayet çekimi kip ve zaman eklerinden sonra “**eken**” (imiş) kelimesinin getirilmesiyle yapılır.

E.7.2.1. Geniş Zamanın Rivayeti:

a. Teklik

1. ş. kı1-ar e-ken-min (yaparmışım)

2. ş. kı1-ar e-ken-siñ

kı1-ar e-ken-siz nş.

3. ş. kı1-ar e-ken

Çokluk

1. ş. kı1-ar eken-miz

2. ş. kı1-ar eken-siñder

kı1-ar eken-sizder nş.

3. ş. kı1-ar eken

2. Teklik Şahıs: (-ar e-ken-siñ, -er e-ken-siñ, -r e-ken-siñ)

... onan keyin kıytip jan **saqtar ekensiñ**?...

172/22-23

Sen bala äkeñniñ jumısımen **jür ekensiñ**.

21/31

Metnimizde teklik 1. ve 3. şahıs ile çokluk 1.2.ve 3.şahıs örneğine rastlanılmamıştır.

b. Teklik

1. ş. kı1-a-dı e-ken-min (yaparmışım)

2. ş. kı1-a-dı e-ken-siñ

kı1-a-dı e-ken-siz nş.

3. ş. kı1-a-dı e-ken

Çokluk

1.ş. kı1-a-dı e-ken-biz (yaparmışız)

2. ş. kı1-a-dı e-ken-siñder

kı1-a-dı e-ken-sizder nş.

3. ş. kı1-a-dı e-ken

1. Teklik Şahıs: (-a-dı e-ken-min, -e-di e-ken-min, -ydı e-ken-min, ydi e-ken-min)

Sen kelgeñşe **zerigedi ekenmin**...

49/7-8

3. Teklik Şahıs: (-a-dı e-ken, -e-di e-ken, -ydı, -ydi)

Balalardıñ äkesi jılma bir kelip, balaların körip **ketedi eken**.

9/30-31

Biraq, han är juma sayın qazınağa kirip, jılap **şığadı eken**.

129/87-8

“Dünyede köp jasağan quzgın, onıñ sebebi quzgın üşkil qanattı emes pe, talmay

Jekendi–Köl degen kölge iyt jügirtip, qus **saladı eken**.

34/16-17

— E, aynalayın balam—ay degeniñ ras **boladı eken**....

57/6

Meniñ sırkatımdı adam balası gana ayıqtıra **aladı eken**.

56/19-20

Ol kün sayın suñqarın arı salıp aldırıp, beri salıp ildirip, qanjıgasın qara qazğa

toltırıp, üyine kıyadı eken.	34/17-18-19
Ol üyde bir kıızı bar şal–kempir turadı eken.	83/25-26
Tüsinde körgeñ kıstıñ közinen jas ornına marjan ağadı eken.	14/27-28
uşadı eken jäne mürek suwınıñ kıydan şıgatının jakısı biledi eken...	148/20-21-22

3. Çokluk Şahıs: (-a-dı e-ken, -e-di e-ken, -ydı, -ydi)

Ol ekewi ärdayım tawğa barıp, añşılıkpen aynalısadı eken.	131/33-34
Olar äli küñge deyin baqtıttı ömir süredi eken.	74/6-7

Metnimizde teklik 2. şahıs ile çokluk 1. ve 2. şahıs örneğine rastlanılmamıştır.

E.7.2.2. Şimdiki Zamanın Rivayeti:

a. Teklik	Çokluk
1. ş. kül-e e-ken-min (gülüyormuşum)	1.ş.kül-ee-kenbiz(gülüyormuşuz)
2. ş. kül-e e-ken-siñ kül-e e-ken-siz nş.	2. ş. kül-e e-ken-siñder kül-e e-ken-sizder nş.
3. ş. kül-e e-ken	3. ş. kül-e e-ken

Metnimizde örneğine rastlanılmamıştır.

b. Teklik	Çokluk
1. ş. kül- i-p jür-gen e-ken-min	1. ş. kül-i-p jür-gen e-ken-biz
2. ş. kül-i-p jür-gen e-ken-siñ kül-i-p jür-gen e-ken-siz nş.	2. ş. kül-i-p jür-gen e-ken-siñder kül-i-p jür-gen e-ken-sizder nş.
3. ş. kül-i-p jür-gen e-ken	3. ş. kül-i-p jür-gen e-ken

3. Çokluk Şahıs: (-i-p tur-ğan e-ken-min, -i-p jür-gen e-ken-min, -i-p otır-ğan e-ken-min...)

Solar kekilik, şil ustap kelip, äyeldi bağıp turğan eken.	52/10-11
--	----------

Metnimizde çokluk 3. şahıs dışında örneğine rastlanılmamıştır.

c. Teklik	Çokluk
1.ş. tıñda-wda e-ken-min(dinliyormuşum)	1.ş.tıñda-wda e-ken-miz(dinliyormuşuz)
2. ş. tıñda-wda e-ken-siñ tıñda-wda e-ken-siz nş.	2. ş. tıñda-wda e-ken-siñder tıñda-wda e-ken-sizder nş.
3. ş. tıñda-wda e-ken	3. ş. tıñda-wda e-ken

Metnimizde örneğine rastlanılmamıştır.

E.7.2.3. Görülen Geçmiş Zamanın Rivayeti:

a. Teklik	Çokluk
1. ş. jıy-gen eken-min (toplamaştım)	1. ş. jıy-gen eken-biz
2. ş. jıy-gen eken-siñ jıy-gen eken-siz nş.	2. ş. jıy-gen eken-siñder jıy-gen eken-sizder nş.
3.ş jıy-gen eken	3. ş. jıy-gen eken

1. Teklik Şahıs: (-ğan eken-min, -gen eken-min, -қан eken-min, -ken eken-min,)

... endi şındap ölgen ekenmin...	138/41
... osınşama köp uyıқтаған ekenmin...	90/1-2
Қattı uyықтап қалған ekenmin...	112/43
— Endi kızık bolıp tur, men senimen emşektes bolıp қалған ekenmin.	94/31-32

2. Teklik Şahıs: (-ğan eken-siñ, -gen eken-siñ, -қан eken-siñ, -ken eken-siñ)

...“Іқılas bildirip қалған ekensiñ,	33/32-33
...sen töbesi tüserin bilip, dalağa alıp şıққан ekensiñ...	139/12-13
Meniñ aқımaq ekenimdi sen bilgen ekensiñ...	165/23-24

3. Teklik Şahıs: (-ğan eken, -gen eken, -қан eken, -ken eken)

...duwaldıñ sırtına sekirip ketken eken.	154/27-28
...һandıқ дәрежеге jetkizgen eken.	143/38
...keyin bayağı wädesi boyınşa қızın berip, alañsız ömir sürgen eken.	62/15-16
Қızdıñ etegi ketip elbirep, jeñi ketip jelibirep bäygeden ozıp kelgen eken.	43/25-26
...қızın da oған alıp bergen eken.	157/38
...кörgen қızdı izдеп, jer kezip tentireп ketemin”, – degen eken.	150/16-17

...sıyırmen uştasқан eken ”...	165/29
Seniñ äkeñ jeti äyel alğan eken ...	159/25-26
Söytip, Jağalım qarındasın tawıp, mereyi tasıp, қuwanışқа kenelgen eken .81/13-14	
1. Çokluk Şahıs: (-ğan eken-biz, -gen eken-biz, -қан eken-biz, -ken eken-biz,)	
Onda jetken ekenbiz ...	18/40
3. Çokluk Şahıs: (-ğan eken, -gen eken, -қан eken, -ken eken)	
Ağaları bolsa jaman attarın tebinip, şarşap–şaldıǵıp jaña ǵana kelgen eken?	32/14-15
...barlıǵı baқıttı ömir sürgen eken .	157/44-45
Kerüwenşiler de şöldegen eken .	119/9

Metnimizde çokluk 2. şahıs örneğine rastlanılmamıştır.

Kazak Türkçesi’nde görülen geçmiş zamanın Rivayeti Türkiye Türkçesi’ne - mıştı, -mişti şeklinde aktarılabilir.

b. Teklik	Çokluk
1. ş. bil-etin e-ken-min (bilirmişim)	1. ş. bil-etin e-ken-biz
2. ş. bil-etin e-ken-siñ bil-etin e-ken-siz nş.	2. ş. bil-etin e-ken-siñder bil-etin e-ken-sizder nş.
3. ş. bil-etin e-ken	3. ş. bil-etin e-ken

Metnimizde örneğine rastlanılmamıştır.

E.7.2.4. Gelecek Zamanın Rivayeti:

a. Teklik	Çokluk
1. ş. kör-geli jatr e-ken-min (yakında) görecekmişim	1. ş. kör-geli jatr e-ken-biz
2. ş. kör-geli jatr e-ken-siñ kör-geli jatr e-ken-siz nş.	2.ş.kör-geli jatr eken-siñder kör-geli jatr eken-sizder nş.
3. ş. kör-geli jatr e-ken	3. ş. kör-geli jatr e-ken

- 3. Teklik Şahıs:** (-ğalı jatır e-ken, -geli jatır e-ken, -ğalı jatır e-ken, -keli jatır e-ken)
 Barsa, kızdı ülken ağası **alğalı jatır eken.** 24/9
 ...odan arı bir jerge alıp barıp **jegeli jatır eken...** 55/39-40
 ... tamağtıñ tür–türin koyıp, jañadan bir şını şäydi **işkeli jatır eken.** 55/18-19-20

Metnimizde teklik 3. şahıs dışında örneğine rastlanılmamıştır.

b.

Teklik

- 1. ş.** bil-e-di e-ken-min (bilecekmişim)
2. ş. bil-e-di e-ken-siñ
 bil-e-di e-ken-siz nş.
3. ş. bil-e-di e-ken

Çokluk

- 1. ş.** bil-e-di e-ken-biz
2. ş. bil-e-di e-ken-siñder
 bil-e-di e-ken-sizder nş.
3. ş. bil-e-di e-ken

3. Teklik Şahıs: (-a-dı e-ken, -e-di e-ken,)

Söytse, sol jağtıñ ħanı ölgende ħusun uşırıp, ħus uşıp kelip kimge ħonsa, sonı ħan köterip **aladı eken.** 53/36-37-38

Metnimizde teklik 3. şahıs dışında örneğine rastlanılmamıştır.

c.

Teklik

- 1. ş.** jaz-mağşı e-ken-min(yazmak niyetindeymişim)
2. ş. jaz-mağşı e-ken-siñ
 jaz-mağşı e-ken-siz nş.
3. ş. jaz-mağşı e-ken

Çokluk

- 1. ş.** jaz-mağşı e-ken-miz
2. ş. jaz-mağşı e-ken-siñder
 jaz-mağşı e-ken-sizder nş.
3. ş. jaz-mağşı e-ken

3. Teklik Şahıs: (-mağşı e-ken, -mekşi e-ken, -bağşı e-ken, -bekşi e-ken, -pağşı e-ken, -pekşi e-ken)

...monşa meni basıp **ğalmağşı eken** de... 139/12

Metnimizde teklik 3. şahıs dışında örneğine rastlanılmamıştır.

E.7.2.5. Gereklilik Kipinin Rivayeti:

a.

Teklik

1. ş. uķ-uw-ı-m kerek e-ken (anlamalıymışım)
2. ş. uķ-uw-ı-ñ kerek e-ken
uķ-uw-ı-ñız kerek e-ken nş.
3. ş. uķ-uw-ı kerek e-ken

Çokluk

1. ş. uķ-uw-ımız kerek eken
2. ş. uķ-uw-larıñ kerek eken
uķ-uw-larıñız kerek eken
3. ş. uķ-uw-ı kerek e-ken

Metnimizde örneğine rastlanılmamıştır.

b.

Teklik

1. ş. iş-üw-i-m tiyis e-ken (içmeliymişim)
2. ş. iş-üw-i-ñ tiyis e-ken
iş-üw-i-ñız tiyis e-ken nş.
3. ş. iş-üw-i tiyis e-ken

Çokluk

1. ş. iş-üw-i-miz tiyis e-ken
2. ş. iş-üw-leriñ tiyis e-ken
iş-üw-i-leriñız tiyis e-ken nş.
3. ş. iş-üw-i tiyis e-ken

Metnimizde örneğine rastlanılmamıştır.

E.7.2.6. Şart Kipinin Rivayeti: Şart kipinin Rivayet çekiminde şahıs ekleri diğerlerinden farklı olarak kip ekinden sonra gelir.

Teklik

1. ş. sız-sa-m e-ken (çizseymişim)
2. ş. sız-sa-ñ e-ken
sız-sa-ñız e-ken nş.
3. ş. sız-sa e-ken

Çokluk

1. ş. sız-sa-ķ e-ken
2. ş. sız-sa-ñdar e-ken
sız-sa-ñızdar e-ken nş.
3. ş. sız-sa e-ken

2. Çokluk Şahıs: (-sa-ñdar e-ken, -sa-ñdar e-ken)

...kömip kelseñder eken...	112/25-26
... özderiñniñ aralarıña alsañdar eken...	154/5
...tegi osını ħańga estirtip aytsañdar eken!	165/17-18

Metnimizde çokluk 2. şahıs dışında örneğine rastlanılmamıştır.

E.7.2.7. İstek Kipinin Rivayeti:

a.

Teklik

1. ş. al-ay e-ken-min (kalaymışım)
2. ş. al-ay e-ken-sin
al-ay e-ken-siz nş.
3. ş. al-ay e-ken

okluk

1. ş. al-ay e-ken-biz
2. ş. al-ay e-ken-sinder
al-ay e-ken-sizder nş.
3. ş. al-ay e-ken

Metnimizde rneine rastlanılmamıştır.

b.

Teklik

1. ş. al-ı-m (kalmak iştemişim)
2. ş. al-ı-n keledi e-ken
al-ı-nız keledi e-ken nş.
3. ş. al-ı-sı keledi e-ken

okluk

1. ş. al-ı-mız keledi e-ken
2. ş. al-ı-ların keledi e-ken
al-ı-larınız keledi e-ken nş.
3. ş. al-ı-sı keledi e-ken

Metnimizde rneine rastlanılmamıştır.

E.7.3. şART BİRLEşİK EKİMİ:

şart birleşik ekimi kip eklerinden sonra bol- fiiline -sa şart ekinin getirilmesiyle oluşturulan bolsa kelimesiyle yapılır.

E.7.3.1. Geniş Zamanın şartı:

a.

Teklik

1. ş. bul-ar bol-sa-m (bulacaksam, bulacak olsam)
2. ş. bul-ar bol-sa-n
bul-ar bol-sa-nız nş.
3. ş. bul-ar bol-sa

okluk

1. ş. bul-ar bol-sa-
2. ş. bul-ar bol-sa-ndar
bul-ar bol-sa-nızdar nş.
3. ş. bul-ar bol-sa

Metnimizde rneine rastlanılmamıştır.

b. Teklik

1. ş. kel-etin bol-sa-m (gelirsem)
2. ş. kel-etin bol-sa-ñ
kel-etin bol-sa-ñız nş.
3. ş. kel-etin bol-sa

Çokluk

1. ş. kel-etin bol-sa-ķ (gelirsek)
2. ş. kel-etin bol-sa-ñdar
kel-etin bol-sa-ñızdar nş.
3. ş. kel-etin bol-sa

Metnimizde örneğine rastlanılmamıştır.

E.7.3.2. Şimdiki Zamanın Şartı:**a.****Teklik**

1. ş. bil-i-p jür-gen bol-sa-m (biliyorsam)
2. ş. bil-i-p jür-gen bol-sa-ñ
bil-i-p jür-gen bol-sa-ñız nş.
3. ş. bil-i-p jür-gen bol-sa

Çokluk

1. ş. bil-i-p jür-gen bol-sa-ķ
2. ş. bil-i-p jür-gen bol-sa-ñdar
bil-ip jür-gen bol-sa-ñızdar nş.
3. ş. bil-i-p jür-gen bol-sa

Metnimizde örneğine rastlanılmamıştır.

b.**Teklik**

1. ş. kel-üwde bol-sa-m (geliyorsam)
2. ş. kel-üwde bol-sa-ñ
kel-üwde bol-sa-ñız nş.
3. ş. kel-üwde bol-sa

Çokluk

1. ş. kel-üwde bol-sa-ķ
2. ş. kel-üwde bol-sa-ñdar
kel-üwde bol-sa-ñızdar nş.
3. ş. kel-üwde bol-sa

Metnimizde örneğine rastlanılmamıştır.

E.7.3.3. Görülen Geçmiş Zamanın Şartı:**Teklik**

1. ş. kel-gen bol-sa-m (gelmişsem, geldiysem)
2. ş. kel-gen bol-sa-ñ
kel-gen bol-sa-ñız nş.
3. ş. kel-gen bol-sa

Çokluk

1. ş. kel-gen bol-sa-ķ
2. ş. kel-gen bol-sa-ñdar
kel-gen bol-sa-ñızdar nş.
3. ş. kel-gen bol-sa

2. Teklik Şahıs: (-ğan bol-sa-ñ, -gen bol-sa-ñ, -қан bol-sa-ñ, -ken bol-sa-ñ)	
Sen bul sözdi tolıq orındağan bolsañ...	98/18
Sen Һaңa bala tilep şıққан bolsañ...	97/32

3. Teklik Şahıs: (-ğan bol-sa, -gen bol-sa, -қан bol-sa, -ken bol-sa)	
Uyықтаған bolsa...	19/2

Metnimizde teklik 2. ve 3. şahıs dışında örneğine rastlanılmamıştır.

E.7.3.4 Gelecek Zamanın Şartı:

a.

Teklik	Çokluk
1. ř. kel-etin bol-sa-m (geleceksem)	1. ř. kel-etin bol-sa-қ (geleceksek)
2. ř. kel-etin bol-sa-ñ kel-etin bol-sa-ñızñş.	2. ř. kel-etin bol-sa-ñdar kel-etin bol-sa-ñızdar nş.
3. ř. kel-etin bol-sa	3. ř. kel-etin bol-sa

2. Teklik Şahıs: (-atın bol-sa-ñ, -etin bol-sa-ñ, -ytın bol-sa-ñ, -ytin bol-sa-ñ)	
Eger ayıқtıratın bolsañ...	120/44

3. Teklik Şahıs: (-atın bol-sa, -etin bol-sa, -ytın bol-sa, -ytin bol-sa)	
Meniñ kızımdı kim ayıқtıratın bolsa...	120/25
Ol senen burın şaқıratın bolsa...	143/17

2. Çokluk Şahıs: (-atın bol-sa-ñdar, -etin bol-sa-ñdar, -ytın bol-sa-ñdar, -ytin bol-sa-ñdar, -atın bol-sa-ñızdar, -etin bol-sa-ñızdar, -ytın bol-sa-ñızdar, -ytin bol-sa-ñızdar nş.)

Sondiқтан perzent körmegen, sender şın iқılastarıñmen bala tileytin bolsañdar...	97/35-36
---	----------

Metnimizde teklik 1. şahıs ile çokluk 1. ve 3. şahıs örneğine rastlanılmamıştır.

b.

Teklik

1. ş. bil-mek bol-sa-m (bilmek niyetindeysem)
2. ş. bil-mek bol-sa-ñ
bil-mek bol-sa-ñız nş.
3. ş. bil-mek bol-sa

Çokluk

1. ş. bil-mek bol-sa-ķ
2. ş. bil-mek bol-sa-ñdar
bil-mek bol-sa-ñızdar nş.
3. ş. bil-mek bol-sa

Metnimizde örneğine rastlanılmamıştır.

c.

Teklik

1. ş. sat- ħalı tur bol-sa-m yakında(satacakşam)
2. ş. sat- ħalı tur bol-sa-ñ
sat- ħalı tur bol-sa-ñız nş.
3. ş. sat- ħalı tur bol-sa

Çokluk

1. ş. sat- ħalı tur bol-sa- ķ
2. ş. sat- ħalı tur bol-sa-ñdar
sat- ħalı tur bol-sa-ñızdar nş.
3. ş. sat- ħalı tur bol-sa

Metnimizde örneğine rastlanılmamıştır.

E.7.3.5. Gereklilik Kipinin Şartı:

Teklik

1. ş. jaz-uw-ı-m gerek bol-sa (gelmeliysem)
2. ş. jaz-uw-ı-ñ gerek bol-sa
jaz-uw-ı-ñız gerek bol-sa nş.
3. ş. jaz-uw-ı gerek bol-sa

Çokluk

1. ş. jaz-uw-ı-mız gerek bol-sa
2. ş. jaz-uw-larıñ gerek bol-sa
jaz-uw-larıñız gerek bol-sa nş.
3. ş. jaz-uw-ı gerek bol-sa

Metnimizde örneğine rastlanılmamıştır.

F. EDATLAR

F.1. Son Çekim Edatları:

sıyaqtı, sekildi: gibi

Arkasınan jal sıyaqtı maқта buwdaqtap...	13/40-41
Bul sekildi sözderdi estigen sayın han...	123/7

üşin: için

“Sender üşin aqımaqtı dayarlap...	164/43
Qırıq qatındı qara niyettigi üşin darğa astıradı.	45/42-43

jöninde: hakkında

Endi şal–kempir jöninde ängime bolsın.	112/39
— Sender jöninde eşkanday narazılığım joq.	104/37

qaray, taman, tayaw: doğru

Keşke qaray bala oquwınan kelip...	116/27
Keşke taman kempir qızdıñ üyin tawıp...	6/30-31
Ketip bara jatıp, Şahısmayıñ tayaw kelgende eki jaқтаğılarğa qaramay.104/20-21	
Sol küni keşke taman balanıñ üstine bayağı müttäyim wäzir kelip...	122/9-10
Şahara tayaw jerde kök ögiz mingen...	94/38-39
... şaldıñ üyine qaray jöneledi.	168/31

qarağanda, göri: göre, nazaran

Bala “qıranqara joldı burıngığa qarağanda qalay jüredi eken...	90/12-13
Odan göri kezikken kisini zorlap alıp ketüw kerek”, — desti.	164/36-37

boyınşa: göre

Aytuwı boyınşa jesir äyel saqıynanı qosıp...	105/17
— Men öz antım boyınşa üş märte söyletken kisiniñ...	127/16
... şart boyınşa darğa asılatın boladı.	123/40

boyı: boyunca

- ...altı ay **boyı** jürüwiñ kerek... 117/12
 ... jeti kün **boyı** öziniñ sansız köp tüyelerine, eşki, qoylarına... 73/40
 ... ömir **boyı** qızmet qılam. 123/37

şeyin, deyin: kadar

- Keşke **şeyin** han balamen bolıp... 48/33
 ... közine **şeyin** jerge battı. 100/38
 ... qus balanı beline **deyin** jutıp qalganda... 18/12-13
 ... osı künge **deyin** baqıttı ömir sürüwde eken. 96/44-45

qarsı: karşı, doğru

- Söytip, ekewi kele jatıp, bir qarağay tartqan kisige **qarsı** jolıqtı. 164/10-11

beri: beri

- ... qusıñız üş jıldan **beri** almanı jep ketip... 21/12-13
 Üş künnen **beri** közim munartıp... 36/31

soñ, keyin: sonra

- Balalar segiz jaska şıqqannan **keyin** ärbirine qırık jigit berip... 132/28-29
 Bir sätten **soñ** közin aşsa... 84/37
 Köp künderden **keyin** kelse... 96/41
 Köse qızdarğa qızık äñgimeni birinen **soñ** ekinşisin aytıp... 152/43-44
 ... onan **soñ** almanı tübimen julıp al. 48/19
 Sol sözdi estigennen **keyin** ornınan atıp turıp... 103/5

qaramastan: rağmen, qarşın

- Sonda duwana qarañğı tüskenine **qaramastan**, köşemen jürip otırıp...144/26-27

dep: deyip, diyerek, diye

- Jaqsılap qonaq etip şığardıñdar ma? — **dep** suraydı. 145/5-6
 Qaraş maqul **dep**, jılqışınıñ keypine awısıp... 13/1
 “Seni Qaraş jemesem, seni Qaraş jutpasam”,—**dep** ayqaylap ötedi. 13/32-33

Şuqtıquldı qayta tiriltip aladı,— dep quyırıqtan tistep...	14/2-3
“Tüsiñde körip ğaşık bolğan kıızıñdı izdep tapqın”, — dep ...	149/41-150/1
Urlağan urını tawıp keliñder, — dep wázirlerine buyıradı.	145/13-14
burın: önce	
... bärinen burın qaraqıranıñ ayaktarın sal.	89/41-42
“Bizden burın ketken iz, tüyeniñ izi eken...	158/3
Qız küyewinen burın kelip...	126/42
arqasında: sayesinde, himayesinde	
... iyteriniñ arqasında añ awlap jürsiñ...	25/38
Şınında, ekewiniñ arqasında qalı bar bolıp...	14/18
deyin: kadar, deĝin	
...bul sapar mıñ başqışqa deyin şıǵıp barıp...	32/39-40
Hañ köp jıldarğa deyin el surap turdı.	129/19
... jartı jolğa deyin uşırıp jetkizip...	93/31
Sayın ¹ : her; kün sayın: her gün; jil sayın: her yıl	
... biraq jil sayın balapanın aydahar jep qoyadı.	17/4-5
Şınarbay kün sayın bayağı şınardıñ tübinde oynap jüredi eken.	3/8-9
degen: denen, denilen	
Aysuluwdı qaytip alam degen oymen jolğa şıqtı.	94/5-6
—Hañdı ustañdar! — degen buyırık beredi.	110/2
Hañğa: “Äyeliñ eki küşik taptı”,— degen habar baradı.	44/35-36
Osı jaқта pälense degen hannıñ bir suluw kıızı bar...	21/32-33
arqılı: vasıtasıyla, yardımcıyla	
Öziniñ asıl tasınıñ küşi arqılı adamdı da tiriltip alğanı üşin...	118/4-5

¹Ek; ğan, gen, qan, ken sıfat-fiil ekini almış fiilden sonra kullanıldığında dıkça, dikçe anlamını karşılar: sonı jegen sayın 21/11; kün ötken sayın 123/3. Bkz: KTG. s. 317.

şaktı:

Qoyan on **şaktı** künnen keyin et alıp... 78/10-11

başqa: başqa

Bala: “Bir teñgemnen **başqa** eş nürsem joq”, — dep jawap berdi. 152/17-18

Odan **başqa** ayökenniñ jolında kırık qaraqşy bar... 65/4-5

F.2. Sona Gelen Edatlar:

Sonuna geldikleri unsurları belirten, pekiştiren, kuvvetlendiren edatlardır. Bu edatlar, getirildikleri unsurlara kuvvetlendirmenin yanında olumsuzluk, şüphe ve soru gibi anlamlar katarlar.

da, de, ta, te: da, de, bile anlamında kuvvetlendirme edatı.

...basın alayyq **ta**, duwaldı bitireyik, — dep... 102/22

Bul habar Aydarhan hanğa **da** jetedı. 47/23-24

Bul isti **de** Abılay jetimge jüktedı. 94/4

...hanñın qazınasına jıynap bereyik **te**, sayatşınıñ ömirin surayyq”... 147/33-34

Jigit **te** äkesi ülken bay bolğanın... 118/14

... kattı tewip, aspanğa uşıp şıgadı **da**... 7/33

Külända: “Sen **de** jaramaysıñ” dedi. 51/16-17

Munan **da** qorıqpa” dep, balanı... 17/38

Şe: soru edatı, ya öyle ya, öyle, öyle mi

Sonda Aylaker: “Bilmegende **şe**, bilem”, — deydi. 167/41-168/1

— Ur toqpaq **şe**? 84/22

Ay: kuvvetlendirme edatı.

— Qara janım, kıyma, oy janım—**ay** janım! 88/20

Sonda han: “E—e balam—**ay**, eki ağan, oralmay ketti... 15/6

...“tilegen tilegiñe jet—**ay**, tilegen tilegiñe jet—**ay**” dep qala beristi. 37/40-41

- Ak:** kuvvetlendirme, pekiştirme edatı, sadece, ancak.
- ...budan burın özüm—**aķ** alıp barayın”, dep... 169/36-37
- Siz buķańızdıń basın tikpey—**aķ**... 172/10
- Şahısmayıl äli jas, äyel äli—**aķ** boladı... 99/24
- Şatıradolı sol säte—**aķ** kök esekke aynaladı. 85/20-21
- Aw:** kuvvetlendirme edatı.
- ...äkesi: “Kelinimniń ħarnı aşıp ħaladı—**aw** dep temir üydi buzıp... 9/8-9
- “Bäybişe—**aw** bäybişe, ħuday bizge ħayıptap bala berdi”, — dep 47/11-12
- “Oybay—**aw**, men umıtıp ħalıppın. 13/24-25
- Tört kün boldı—**aw** degende... 98/40-41
- ma, me; ba, be; pa, pe:** soru anlamı katar.
- Aħańniń almamen urħanı esińde **me?** 70/27
- ...eki közi sıraday janħan ħız kördiń **be**, jolawşı?” 71/11-12
- “Bir bala sıbızħı tartıp bereyin, ruħsat **pa** dep... 24/12
- “Bul neħilħan ħara, älde şaharħa jolımız tüsti **me?**” — dep şoşıp... 132/11-12
- “Ķutħaruwşı kisiń bar **ma?**” dedi. 135/24
- “Maħan bala bolasıń **ba?**” — deydi. 25/17
- Osıdan ħutħarmaysıń **ba?**— dep suradı bala. 120/2-3
- Seniń ħolińda kök—jasıl asıl tas bar emes **pe?** 117/15-16
- ħoy, ħoy :** kuvvetlendirme edatı.
- “Dosım, sen osınday ekensiń **ħoy?**” dep, reniř bildirdi. 8/21-22
- ħuwırıp jatħan bıydaydı alıp şıħa **ħoy**”,— dep asıħtıradı. 10/27-28
- Ol soħan işi küyip alıp ketken **ħoy**, — deydi de... 88/16
- ... siz ħart kisi ekensiz, şarşap ħaldıńız **ħoy**, terekti men şabayın... 26/14-15
- Tügil:** olumsuzluk anlamı katar, şöyle dursun, o bir yana, deħil.
- Ķıdır **tügil** ħarası da jök. 163/41-42

ġana, ana: sadece, ancak	
bükil ömirinde bir ret ana köşken bolatın.	27/2-3
...däwdiñ moynı ġana kıltıyıp...	13/27-28
anıñniñ altı aylık ana ömiri alıptı...	149/14-15
...attıdan tası, jumsatan küli ġana alıptı.	38/9
“Ötirik pen şındıqtıñ arası dört eli ġana ...	130/12-13

G. BAĞLAÇLAR

G.1. Sıralama Bağlaçları:

men, ben, pen; menen, benen, penen: ile, ve	
— Asan men Üsen tawıqtıñ etin pisirip jatıp...	82/17
...at penen usa sonşalık ızığıadı.	143/23
...bir kempir men şal ömir süripti.	70/3
an men wäzir ara üy men a üyge jaındap...	160/22
arasam, kelgen jaw Butıul menen Şutıul degen eki däw eken.	12/3-4
...ız ben totı uwdı ezip...	51/20
“Kün batıs pen kün şıġıstıñ ortası neşe kündik jol?”	129/27-28
Küzetşiler Samat pen kelindi orġa salıp oyadı.	135/33
ölip jatan ız ben balanı körip...	20/1

jäne: ve

Ekewiniñ baıtı, ömiri jäne ölimi birge bolsın” — dep...	4/19-20
...ustı jäne tazını alıp ormanġa baradı da...	89/1

G.2. Cümle Başı Bağlaçları:

biraq: fakat, ama, ancak, lakin.	
...atıñdı bosatıp jiber. Biraq astı şubar totıġa tiyme.	49/13-14
...birde—bir kisi şıpaydı.	55/4-5
“Men sizge tiyemin, biraq meniñ bir şartım bar...	68/3-4
— Meniñ ızımıdı tabıñdar!— dep eldi ıسادı. Biraq eldiñ işinen men tabam degen	
...sen meni bazarġa alıp barıp sat, biraq notamdı satpa...	60/37-38
Sol ızdı kim bileydi?” dep jar saladı. Biraq eşkim bilmeydi.	133/14-15
Tulpar bögelektmeydi, biraq elirip ketedi...	63/33-34

sonda da: ancak

Bükil altının saldıradı, **sonda da** tolmaydı. 80/34-35

eger, egerde: eğer, şayet

Egerde ajalım jetip ölip ketsem... 97/7

Eger bulardan ötseñ... 17/2

“**Eger** tapsam ne beresiz, hanım?” 6/21

Eger utılsañ, mal–mülkiñ bizdiki bolsıñ , — deydi. 123/29-30

“Sen öytip oylama, **egerde** men ölsem, sen barsıñ, sen ölseñ... 52/36-37

sebebi, öytkeni: çünkü

“Aspan men jerdiñ ortası ıas penen ıabaqtıñ arasıday, **öytkeni**, ıasıñızdı köterip äwege ıarasañız... 130/8-9-10

Äkesi Şahısmayıldı tanımay ıaladı. **Öytkeni** küşik közin tawıp kelgende, közderin almasııp salıp ıoyğan eken. 109/37-38-39

Jolındağı şahar eli ürkip kete bastaydı. **Sebebi**, tayağı jerge tiyse solııldap, onı estigen el “jaw kele jatır” dep üreylenip, ıaşadı... 110/16-17-18

Öytkeni olar ıudıııka tüsken kisi ıaytıp şııpasın biletin edi. 143/2-3

...terektiñ tübine kelip dem alamız. **Sebebi**, bizdi anamız osı terektiñ tübinde — tuwıptı... 124/27-28

bäلكim: belki

— Meni ertip barıñız, **bäلكim**, ıolımnan birdeñe kelip ıalar, —dedi.. 57/4-5

Sağan biz järdem bereyik, **bäلكim**, jeñip ketersiñ... 124/35

Sonda äkesi: “Kirsin, **bäلكim**, meniñ kişi balamñıñ küyin oynar, kirsin”, — deydi. 24/13-14

sol sebepti: bu sebeple, onun için, bundan, şundan dolayı

... meniki dep şataı şııarıp jatır, **sol sebepti** onımen aytısa kettim... 122/16-17

Sol sebepti sıyırga ıatısı barın bildim. 165/36-37

- endeşe:** öyleyse, demek ki, şu halde
- **Endeşe**, mağan tamaq beriñder men barayın... 114/11
- **Endeşe** onimen özim söylesip köreyin, — dep 122/18
- **Endeşe**, senderdiñ tilegendiñdi men orındaymın. 140/14
- Çarıya: “**Endeşe**, tilegiñ qabil bolğan eken... 8/41
- äytpese:** yoksa, öyle ise
- ...basımdı al, **äytpese** ana jigitti bosat”, — deydi. 64/10-11
- “Munı öltirüw kerek, **äytpese** Şuqtıquldı qayta tiriltip aladı... 14/1-2
- “Ölmestiñ suwın äkeldir, **äytpese** bosatpaymın”, — deydi. 24/1
- älde:** yoksa, ya da
- ... meniñ äyelim ħanniñ balası ma, **älde** men ħanniñ balasımnı ba... 166/8-9
- ... nege ündemeysiñ, **älde** sağan meniñ suluwlıgım unamay ma... 103/15-16
- olay bolsa:** öyle ise
- **Olay bolsa**, men de seksen ögizdiñ etin jeyin... 13/15
- **Olay bolsa**, men ħańğa aytıp, toydı toqtata turayın. 105/19-20
- söytip, öytip:** öylece, böylece
- Öytip** jata berse, ajalınan burın ölip qaluwı mümkün, barmasam... 16/40-41
- Söytip**, arada jıldar ötip balalar er jetedı. 47/16
- Söytip**, bala tilegine jetip, ħan bolıp, tüsinde körgen kızın aladı. 157/38-39
- Söytip**, jılay–jılay üyine qaytadı. 150/43
- Söytip**, olar awılına qaray jol tarttı. 7/38
- onda:** öyleyse, o zaman
- Eger on künniñ işinde alıp kelmeseñ, **onda** qızımnan ümitiñdi üz... 58/2-3
- ... qolıñ kömir bolıp küymese, **onda** bul tas seniki. 122/35
- **Onda** onı darğa asıp tastañdar, — deydi ħan. 114/33

al: ama

...degen urı edim, **al** endi sen kimsiñ? —deydi.

87/3

Siz eş nârseden muqtaj emessiz, **al** endi ağalarımıdı tawıp kelmesem... 15/11-12

tek kana: sadece

Endi bizden ne alsañız da alıñız, **tek kana** ħańǵa bizdi ayta körmeñiz... 137/43-138/1

“Ne ǵalasañ sonı al, **tek kana** aqırın oqıy ħör”, —dep surap edi... 153/29-30

sol üşin: onun için

...tulparıñız esekşe dibis şıǵaradı eken. **Sol üşin** esekten bitipti dedim”. 165/38-39

äytse de: buna rağmen, öyle olsa bile

... men sol eki ağamdı izdeymin” deydi. **Äytse de**, balanıñ ata–anası: “Äzir sen jassıñ...”

10/41-42

sondıktan: bundan dolayı, çünkü

... kelgenimde de nan berdiñiz. **Sondıktan** da sizdi nawbayşımıñ balası eken dedim.

166/33-34

...balam ölgenge uqsaydı. **Sondıktan** sen meniñ ulım bol.

115/33

...ol duşpan edi. **Sondıktan** ol meniñ artımnan ħuwıp kelgen edi...

62/6-7

sonan soñ: ondan sonra

Ǵaytarda kele jatıp, toy jasap, **sonan soñ** söylesemiz, — deydi.

103/25-26-27

Osını şeşip ber, **sonan soñ** saǵan tiyemin”, deydi.

50/26-27

jok: yoksa

“Jamandıqtı körseteyik pe, **jok** jaqsılıqtı körseteyik pe?” —dep suradı. 18/6-7

— Jomarttık malmen bola ma, **jok** baspen bola ma? — dep...

144/4-5

ne bolmasa: ya da, o olmazsa

Jigitter: “Joq, ne öziñ ħańǵa jür, **ne bolmasa** bizge kimniñ aqımaq ekenin aytıp ber.

165/6-7

bolmasa: yoksa

- ...moynınan baylap jürin̄der, **bolmasa** kaçıp ketedi, —dep esekti... 85/25-26
 ...ne Aysuluwdı alamin, **bolmasa** düniyeden osılay ötemin, —dedi. 95/8-9
 Onı öltirseñ aman qalasın̄, **bolmasa** aydahaşa jem bolasın̄. 96/24-25

G.3. Karşılaştırma Bağlaçları:

birde...birde...: bazen...bazen...

- ... awzındağı altını **birde** alqımına **birde** awzınıñ uşına kelip... 58/13-14
 ...oñaşaraq barıp qonıp, **birde** kırğıy, **birde** qaz, **birde** üyrek bolıp qubılıp turadı.
 61/27-28

da... da / de...de:

- ... äzir meniñ adamşa **da**, qusşa **da** söylew sıımdı bilgen kisi joq. 146/17-18
 ... balanı **da**, kızdı **da** öltirip qudıqqa tastap... 19/30
 Onan arı barsañ bir üy bar, esigi **de** tündigi **de** aşık... 37/33-34
 ... seni **de**, meni **de** jutadı. 67/1

äri...äri: gerek...gerek / hem... hem/ hem... hem de”

- ...**äri** aqıldıdan, **äri** aylalılardan, el qamin oylağan er jürek batırdan onbasıdan miñ
 basığa deyin saylaydı da... 15/2-3-4

ne: ya...ya, ne... ne

- ... **ne** kırık qaraqşidan, **ne** Ayökennen öledi”, — deydi. 65/5-6
 ... **ne** türendi usta **ne** ögizdi jetele!” — dep şaqırdı. 15/42-43

keyde ...keyde: bazen.. bazen

- Äkem **keyde** at boladı, **keyde** qanattı qus boladı, **keyde** tüye boladı, **keyde** adam
 jeytin tamaq boladı. 60/19-20-21

G.4. Denkleştirme Bağlaçları:

älde: ya da

“Meniñ eki ağam boldı ma **älde** joǵ pa?” — deydi. 10/34

nemese: veya, ya da, veyahut, hiç olmazsa

... kütqarmasañ qoy” dep jındı **nemese** ayqayla”, — deydi. 135/28-29

H. ÜNLEMLER

H.1. Duygu Ünlemleri: Sevinmek, üzölmek, korkmak, pişman olmak, özlemek, ümitsizlenmek, hayret etmek gibi anlamlar bildiren ünlemlerdir.

Oybay: eyvah!

... Karaş şoşıp ketip: “**Oybay**–aw, men umıtıp qalıppın. 13/24-25

Keşinde kelip, “**oybay**, bawırım” dep, qan tükirip jatıp qalayın. 35/19-20

“**Oybay**, mına turǵan nemene?”— dep qayıqtı körsetedi. 7/12-13

oy: sevinç, üzöntü, hayret bildirir.

— **Oy**, dosım, taqıyam tösip ketti! 90/15

— **Oy**, sen qanday tärtipsiz jansıñ? 103/42

...tülki kelip: “**Oy**, apeke, siz qart kisi ekensiz... 26/14

o: başına getildiği cümlelerin anlattığı duyguyu bildirir.

“Aleyküwmassalam, **o** balam, qaydan kelesiñ... 150/25-26

— **O** bäleketiñdi alayın, qulnım, seniñ äkeñ kelmes jaǵına ketken. 91/7-8

qap: pişmanlık dildirir, vay

“**Qap**, osınşa qızdıñ işinen öz qarındasıma tiygenin qaraşı” dep... 70/9-10

Uwh:

—**Uwh**—**h**, uzak uyıktap alan ekem, — dep tüşkirip... 77/35

bärekeldi: aferin, bravo

“Tapanıña **bärekeldi!**” dep, an taı da bir nan berip attandıradı. 166/5-6

käne: emir, istek anlamlı ünlem, hadi.

“**Käne**, balam, ne sırıñ bar? Basıñnan ötken–ketskendi aytşı”, — dedi.152/10-11

“Sol us sen bolsañ, **käne**, azir öneriñdi köpşilikke körsetşı”... 62/9-10

H.2. Seslenme Ünlemleri:

äy: seslenme ve ilgi çekmek için kullanılır.

... “**Äy**, atın, bol, men aңa baram, tezirek tama ber”, — dedi. 169/39-40

Balanı köröp attı uwanıp: “**Äy**, jigit, kel, birlesip jer jırtayık... 151/41-42

Böten kisi: “**Äy**, osını tıñday keteyiñši, bälkim bir mäñdi söz... 169/23-24

... degen oya kelip: “**Äy**, kempir, ara nariñdi maan sat... 61/4-5

...alık: “**Äy**, bayus, kün köröp otıran jalız buanı aңa uttırıp... 172/21

“Mendirman, **äy**, Mendirman, jeñildim, jalmawızıñdı alıp ket... 67/25-26

... mürdeden ün şıadı: “**Äy**, balam, ıyın iske bel baylapsıñ... 50/1

ey: ey, hey

“**Ey**, aıma, sen ne üşin taımdı bilaysıñ? 170/25-26

— **Ey**, an, aılıña kel, iyesi kele jatır, amanatın olına sal, — deydi. 90/30-31

Ey, jigit, tur”. — dep oyatadı. 11/34-35

— **Ey**, Rabıyzaña, ıyanat jasama, bul jigit seni bir emes... 103/2-3

...araştıñ bas jaına şııp: “**Ey**, jigit, ey, jigit!”, — dep oyatsa... 11/41-42

Sonda anıñ bir äyeli: “**Ey**, anım, onıñ erkek, ız ekenin bilüw üşin 43/11-12

Tün ortasında dibis şıadı: “**Ey**, balam, baram dep alıpsıñ, barsañ bar.48/13-14

e: seslenmek veya ilgi ve dikkat çekmek için söylenir, hey.

“E, inim, biz sağan palawlık küriş alıp keldik...

33/17

...jigitimen kelip: “E, mırza, at jarıspak oynayık”, — deydi.

43/21-22

H.3. Gösterme Ünlemleri:

mä: gösterilirken veya bir şeye işaret edilirken kullanılır, işte, al

“Qayda ketti, **mä**, may”, — dep, şal maydı bere salıp...

168/35-36

Mä, mınanı tutatsañ, men derew dayar bolamın, — dep...

94/33-34

H.4. Cevap Ünlemleri:

iyä: tamam, peki, evet

Osını orındasañız, şeksiz rıyamın, orındatuwğa “**iyä**” degen bir gana söz aytıñız da...

148/6-7

METİN

(3/1) QIYAL-ĞAJAYIP ERTEGİLER

(3/2) ŞINARBAY

(3/3) Ertede bir kedeydiñ äyeli toğayda şöpşek terip (3/4) jürip, şınardıñ tübinde tolğatıp, ul tabadı. Balanı (3/5) etegine orap, şöpşekti arkasına köterip, (3/6) üyine keledi. Şınardıñ tübinde tuwğandıktan balanıñ (3/7) esimin Şınarbay koyadı.

(3/8) Şınarbay kün sayın bayağı şınardıñ tübinde (3/9) oynap jüredi eken. Awıl adamdarı bala ösken sayın (3/10) şınar da künige bir qulaştan ösetinin sezip jüredi. (3/11) Aqırında şınar terektiñ ösüw sırn bilüw üşin awıladağılar (3/12) oğan qarawıl koyıp, är küni kezektesip (3/13) qarayıñ boldı. Biraq eşkim onıñ sırn bile almadı. (3/14) Bir küni Şınarbay öziñiñ joldas balasımen (3/15) küresip jürip jıgılıp, şalkaşınan tüsedı. Şınarbay (3/16) jatқан jerinen turmay, közin aşıp şınardıñ (3/17) basına qarağan kezde, esi awıp qaladı. Joldas balası (3/18) üyine barıp habar beredi. Äkesi kelip: “Balam, sağan (3/19) ne boldı?”— dep surağanda, Şınarbay: “Ata, men (3/20) jıgılıp jatıp aspannan qırıq qanattı at mingen (3/21) bir suluw kızdıñ şınardıñ basına Qoğanın kördim. (3/22) Şınar iyilip barıp bir qulaş uzardı. Qız birazdan (3/23) keyin aspanga qaytadan köterilip, közden ğayıp boldı. (3/24) Bul — kızdıñ şınarı eken”,— dedi.

(3/25) Arada eki-üş kün ötkennen keyin Şınarbay astına (3/26) at minip, üstine temir sawıt ton kiyip, janına Aşıq (3/27) degen dosın ertip, kızdı izdep jolğa şığadı.

(3/28) Sodan Şınarbay joldası ekewi küni-tüni jol jüredi. (3/29) En dala, kulazığan şöl, tipti qarqıldığan qarğa, (3/30) suñkıldağan quzğını joқ jerlerden ötip, attarı (3/31) ırğayday, özderi torğayday boldı. Sol kezde (3/32) ekewiniñ aldınan boyı bir qarıs, saqalı mıñ qarıs (3/33) adam şığadı. Balalar iyilip sälem berip: “Ata, mına (3/34) jol qay jaққа aparadı?” — dep suradı odan. Sonda (4/1) qarıya “Balalarım, attarıñ ırğayday, özderiñ torğayday (4/2) bolıpsıñdar, şıraylı öñderiñ sabanday sarğayıptı, (4/3) alıstan kele jatқанға uqsaysıñdar, izdegenderiñ (4/4) nemene?” — dedi. Şınarbay atınan tüse (4/5) qalıp, eki qolın kewdesine koyıp, qarıyağa tağzım (4/6) etip, öziñiñ körgen-bilgenin aytıp berdi. qarıya balanıñ (4/7) sözün tüñdap: “Balam, joliñ bolsın, jas ekensiñ, (4/8) jastıñ tilegin beredi, baqtıñ aşılsın, — dep batasın (4/9) berdi. — Periniñ äyeli aspandap uşıp, jer körıp, (4/10) sayahattap jürgende tolğaq kısıp, üyine jetüwge şaması (4/11) kelmegendikten sol şınardıñ basına qonıp, kız (4/12) tapқан. Ol waқıtta seniñ anañ kedeydiñ äyeli edi, (4/13) joқtıqtıñ saldarınan toğayda şöpşek terip jürip, (4/14) tolğatıp, seni şınardıñ tübinde tuwğan. Periniñ äyeli (4/15) bawırına kızın alıp, kızına bir qarap, oğan eki (4/16) qarap, şınardıñ tübinde jatқан seniñ mañdayıñnan (4/17) sıypap turıp: “Tegi adamzattıñ balası bolsa-dağı (4/18) kızım ekewi qudaydıñ buyrığimen bir waқıtta, bir (4/19) jerde duniyege keldi. Ekewiniñ baqtı, ömiri jäne (4/20) ölimi birge bolsın” — dep batasın bergen. Sol kız (4/21) öskende ärdayım şınardıñ basında oynaytın. Periniñ (4/22) kızı kelgen sayın şınar bir qulaştan ösip (4/23) turdı. Sen de künde şınardıñ tübine kelip, asıq oynaytıñsın”, (4/24) — dedi. Şınarbay tüñdap turıp: “Qarıya, (4/25) endi men onı qaydan tabamın?” — dedi. Sonda (4/26) qarıya: “Balam, joliñniñ köbin jüripsiñ, endi azı (4/27) qaldı. Munan arğı joldarıñda aş böri jolığadı, (4/28) tabandarıñniñ astınan qara şubar jılan şığadı, (4/29) ol jerden

ündemey ötip ketiñder. Odan äri işi közge (4/30) türtse körgisiz karañğı, qalıñ orman kezdesedi. Ormandaqı (4/31) jirtkış haywandardıñ dawısınan qulaqtarıñ (4/32) tunadı. Sonda da oğan qayırılıp qaramastan (4/33) attarıñdı jıgıp, bawızdap, jirtkıştarğa tastay (4/34) beriñder. Haywandar senderge tiymeydi. Odan ötkennen (4/35) keyin kün batısqa qarap, qara jerdi tese tırmalañdar. (4/36) Tañ aqarıp, künniñ nurı tögilip kele jatqanda (4/37) jer jarılıp, jol aşıladı. Sol jolmen jürüp (4/38) otırsañdar, qızdıñ jatqan jeriniñ irgesinen şığasıñdar” (4/39) — dep közden gayıp boldı.

(4/40) Şınarbay dosı ekewi qarıyanıñ aytqanınday jürüp (4/41) otırıp, qız uyıqtap jatqan jerdiñ irgesinen şığadı. (4/42) Şınarbay men dosı Aşık qızdıñ şaşın (4/43) belderine aynaldıra bes oray baylap, ekewi eki ıyığına (4/44) minip, qızdı äreñ degende oyattı. qız oyanıp, (6/1) aspañğa üş köterilip, jerge üş qonıp: “Ne qılğan (6/2) jansıñdar, qanday oylarıñ bar, izdegendiñ nemene?” (6/3) — dep suradı tañdanıp.

(6/4) Şınarbay köp söz aytpastan: “Men şınardıñ (6/5) tübinde tuwğan Şınarbaymın”, — dedi. Qız bul habardı. (6/6) Anasına jetkizdi. Anası Şınarbaydıñ mañdayınan, (6/7) tanıp qızın berip, jer üstine qayta şığardı.

(6/8) Şınarbay qalıñdığı jäne dosı üşewi jer üstindegi (6/9) elsiz, malsız bir töbeniñ basına kelip tura bastaydı. (6/10) Kün sayın Şınarbay Aşık dosımen birge (6/11) kiyik awlap ketedi, periniñ qızı ärdayım üyde jalğız (6/12) qaladı. qız bir küni erigip otırıp, dariyağa barıp (6/13) şaşın juwıp edi, bir tal şaşın ağıs alıp ketti. (6/14) Sol dariyanıñ ayak jağına bir han suw diyirmen saldırgan (6/15) eken. Peri qızınıñ şaşı ağıp barıp, han diyirmeniñ (6/16) döñgelek tasına oralıp, diyirmen toqtap (6/17) qaladı. Han diyirmeniñ awdarıp qarap, jalğız tal (6/18) şaştı tawıp alıp, elin şaşırtıp: “Diyirmenge (6/19) oralğan mına şaş periyzattıñ şaşı eken, onı kim (6/20) tawıp keledi?” — deydi. Eldiñ işinen bir mıstan kempir (6/21) suwırılıp şıgıp: “Eger tapsam ne beresiz, hanım?” (6/22) — dedi. Han: “Qalağanıñdı beremin”, — dedi. Kempir (6/23) qıwanıp ketip: “Meni on bestegi balağa alıp beriñiz, (6/24) periyzattı tawıp kelemiz”, — dedi.

(6/25) Han kempirdiñ sözine kelisim berdi. Kempir suwmen (6/26) ıldıylap jüzetin suw qayıq, ağıstı örlep jüzetin (6/27) jel qayıq jasatıp aldı. Suwmen ıldıylap jüzip (6/28) eşteñe tappaydı. Jel qayıqqa minip, örlep jüzip, (6/29) suwdıñ tüpki jerine barıp toqtaydı. qayığın jiyekke (6/30) baylap qoyıp, özi qızdı izdedi. Keşke taman kempir (6/31) qızdıñ üyin tawıp, jılamsırap kirip keldi. “Elimizdi (6/32) jaw şawıp, jurtta jalğız özim qaldım, äytewir (6/33) tentirep jürüp, sizderge duwşar boldım, bağar–qağarım (6/34) joq, qızmetimdi qılıp, janiña ermek bolayın, endi (6/35) kartayğanda qayda baramın?” — dep, köziniñ jasın (6/36) köldetip jıladı.

(6/37) — Qız: “Äje, bulay jürgeniniñ layıqsız şığar, (6/38) küyewim kelgen soñ aqıldasıp köreyin”, — dedi. Kempir: (6/39) “Olay bolsa, aqıldasıp körgin, men qaltarısqı (6/40) barıp körinbey jata turayın, erip jür dese jüreyin, (6/41) jürmesin dese, özimniñ ölmeytin äreketimdi jasayın”, (6/42) — dep ketip qaldı. Bir kezde Aşık dosımen Şınarbay (6/43) kiyiktiñ etin arqalap, üyge keldi. Erteñine eki (6/44) dos tağı da aña ketkeli jatqanda periniñ qızı (7/1) bolğan jaydı bayandaydı. “Bir müsäpir

kempir: (7/2) “El–jurtımızdı jaw şawıp, dalada qaldım. Sizderdiñ (7/3) üyleriñizde jürüp jan bağayın” deydi, buğan (7/4) ne deysiñ?”— dedi. Aşık dosı: “Añdıp jürgen mıstan (7/5) bolmasın, almay–aq qoyayık” dep edi, Şınarbay: (7/6) “Sağan jalğız otıruw köñilsiz bolar, öle almay jürgen (7/7) bir müsäpir kempirdiñ qolınan ne keledi, janiña (7/8) alıp, ermek etip jürem deseñ, öziñ bil”, — dedi. Bul (7/9) sözdi estigennen keyin kız kempirdi şaqırıp aldı, (7/10) söytip kempir solarmen birge turatın boldı.

(7/11) Arada birneşe kün ötkende kempir peri kızdı suwğa (7/12) ertip kelip, şaşın tarap otırıp: “Oybay, mına (7/13) turğan nemene?”— dep qayıqtı körsetedi. Odan keyin (7/14) jıldam barıp, qayıqtıñ baylawın şeşip, işine tüşip (7/15) arı–beri jürdi de: “Kel, sen de tüş, suwmen jüzip biraz (7/16) seyildep, köñil köterip keleyik”, — dedi. Qız eş jamandıq (7/17) oylamastan qayıqqa minip, suwda jüzgendi (7/18) kızıqtap kete berdi. Kempir kızdı ħanniñ şaharına (7/19) alıp kelip, ħannan süyiñşi aladı. ħan el–jurtın (7/20) jıyıp, peri kızına üylenbekşi bolıp mal soyıp, (7/21) toyın jasawğa kiristi.

(7/22) Şınarbay men dosı Aşık keşke üyine kelgende, (7/23) peri kızdı kempirdiñ azğırıp alıp ketkenin bilip, (7/24) suw jağalap izdewge kiristi. Olar tañ aldında ħanniñ (7/25) ordasına jetip, toydiñ üstinen şıqtı. Toyğa jıynalğan (7/26) el köşege sıymay ketipti. Şınarbayğa peri kızdı (7/27) körüwge mümkindik bolğan joq. Ol öziñ kelgenin sezdirüw (7/28) üşin mıltıgın alıp, uşıp bara jatқан qustı (7/29) atıp tüşirdi. Üyde otırğan periniñ kıızı Şınarbaydıñ (7/30) kelgenin mıltıqtıñ dawsınan bilip, kempirden: (7/31) “Tısqa şıgıp keleyin”, — dep surandı. Mıstan şıgarmay (7/32) qoyğanda kızdı aşuw kısıp, kempirdiñ kökireginen (7/33) qattı tewip, aspanga uşıp şıgadı da, Şınarbay (7/34) men dosı aşıqtı jıyılğan eldiñ arasınan şaşımın (7/35) tartıp, köterip alıp, közden ħayıp boldı. Turğan (7/36) el qayran qalıstı, ħan men kempir awzın aşıp (7/37) qala berdi.

(7/38) Söytip, olar awılına qaray jol tarttı. Bulardıñ (7/39) kele jatқан ħabarı Şınarbaydıñ äkesine eki (7/40) kün burın jetti. Şınarbay, Aşık ekewi “periniñ (7/41) kızın alıp kele jatır” degen söz awıldan awılğa (7/42) taradı. Şınarbaydıñ äkesi köñiline aramdıq uyalap, (7/43) balasına qastıq oylay bastadı. “Meniñ balamdı (7/44) quday urğan eken, men alamın dep jürgen periniñ (8/1) kızın alıptı” dep, kelinge arnalğan kiyiz üyge uw (8/2) sewip, ulına qamdağan qustıñ basına uw jağıp, Şınarbaydı (8/3) öltirip, kelinin özi aluw äreketine kiristi. (8/4) Munı dosı tüşinde körüp, Şınarbayğa: “Bügin bir tüş (8/5) kördim, onı sağan keyin aytamın, biraq senen üş narse (8/6) surayın, solardı tartınbay bergin”, — dedi Şınarbay (8/7) kelisti. Bular awılına jaqındağan kezde äkesiniñ uw (8/8) sewip erttegen attarın alıp kelip edi, dosı Aşık (8/9) Şınarbayğa attardı mingizbey, bawızdap, er–toqımın (8/10) örtep jiberdi. Birazdan keyin bir jigit Şınarbayğa (8/11) qus alıp keldi. Aşık dosı qustıñ tomağasın otqa (8/12) salıp, qustı uşırıp jiberdi.

(8/13) Munan keyin bir jigit kiyim alıp keldi. Aşık dosı (8/14) onı da örtep jiberdi. Eline kelgende äkesi ulın uw (8/15) sepken üyge kirgizdi. Aşık onıñ kılıgına şıday (8/16) almay, Şınarbayğa aytuwğa özi bata almay jatıp, (8/17) uyıqtap ketipti. Bir

kezde oyana ketip uwıķ aġařtarına (8/18) sebilgen uwdıñ peri kızdıñ betine tamġanın krdi de, (8/19) “uw jayılmassın” dep uwdı sorıp, tükirip tastadı.

(8/20) Kenet şınarbay oyanıp, peri kızdıñ betin sorġan (8/21) Aşık dosın körip: “Dosım, sen osınday ekensıñ (8/22) ġoy?” dep, reniş bildirdi. Aşık dosınıñ sözine (8/23) kyinip, sırn aytpastan ziniñ yine ketip ġaladı. (8/24) Aşık dosı ketkennen keyin řınarbaydıñ boyına (8/25) uw jayılıp lip ġaldı. Ertesine awılġa “şınarbay (8/26) ldi” degen ġabar jetisimen Aşık dosı kelip: “Sen (8/27) eptep kn kre turarsıñ”, — dep peri kızben ġořtasıp, (8/28) şınarbaydı sandıķķa salıp alıp, jol jrip (8/29) ketedi. Peri kız bolsa “jeti ġabat temir y bolġın” (8/30) dep, jeti tebenin duwalap jerge şanşıy salıp edi, (8/31) aytkanınday jeti ġabat y boldı. zi temir ydiñ (8/32) işine enip, Aşık dosınıñ ġaytuwın ktip jattı.

(8/33) Aşık dos tbede otırġan kezde, bayaġı jn siltegen (8/34) saġalı eki ġarıs, boyı bir ġarıs ġarıya payda (8/35) boldı.

(8/36) “E, balam, bul jerde ne istep otırsıñ?” — dedi. (8/37) Aşık dosı köziniñ jasın tgip, basın jerge salıp: (8/38) “Aynalayın ketay, bala kezimnen birge jürgen dosım (8/39) edi, lip ġaldı, sizden jrdem bolar ma eken dep, (8/40) alıp kelip otırmın”, — dedi.

(8/41) ġarıya: “Endeşe, tileġiñ ġabıl bolġan eken, balam”, (8/42) — dep sandıķtan bir attap, tayaġımen siltep ġalıp (8/43) edi, şınarbay tüşkirip tura keldi de, ġarıyaġa (8/44) iyilip slem berdi. ġarıya: “Baġıttarıñ aşılsın, (9/1) balalarım”, — dep közden ġayıp boldı. Ol ketkennen (9/2) keyin şınarbay. “Biz bul jerge nege kelip otırmız?” (9/3) — dep suradı. Aşık dosı krgenin, kesiniñ (9/4) jasaġan isin ayttı.

(9/5) şınarbay Aşık dosın ertip yine kelse, kesi (9/6) kelinin “alamın” dep lektenip, temir ydi buza almay, (9/7) ustalardıñ brin jıyıp, krikpen ydi kızdırıp (9/8) jatır eken. şınarbaydı körgen kesi: “Kelinimniñ (9/9) ġarnı aşıp ġaladı—aw dep temir ydi buzıp, (9/10) tamaġ bergeli jatırmın” dep, lgen balanıñ tirilip (9/11) kelgenine ġayran ġaldı. şınarbay ydi aşuwanıp (9/12) bir tepkende, temir y domalana ketti. Periniñ kızı (9/13) ġorıķķannan aspanġa uşıp řıġıp, şınarbaydı (9/14) körip, ġaytadan jerge ġondı.

(9/15) řewi aman—esen ġaytadan bas ġosıp, ġuwanıřķa (9/16) blendi. Eli şınarbaydı ġan köterdi. Ol eliniñ dil (9/17) basşısı bolġan eken.

(9/18) **ƘARAŞ BATIR**

(9/19) Ertede bir şal men kempir bolıptı. Olardıñ (9/20) Egizbek, Segizbek, degen eki balası bar eken. ƙaptağan (9/21) jılķısına san jetpepti. Eki bala er jetip, Tayǵılmannıñ (9/22) tayǵaƙ tası degen jerde jılķılardı jayıp (9/23) jata beredi. Tayǵılmannıñ tasına tayǵanaƙtap, eşbir (9/24) adam oǵan şıǵa almaptı. Sondıƙtan eki bala emin–erkin (9/25) jılķıların aydap salıp, erteden keşke deyin (9/26) raħattanıp oynaydı eken. Kunderdiñ küninde Buƙtıƙul (9/27) jāne Şuƙtıƙul degen dāwler tayǵaƙ tastı (9/28) túbimen ƙoparıp tastap, eki balanı jılķılarınmen (9/29) alıp ketedi.

(9/30) Balalardıñ ākesi jılına bir kelip, balaların (9/31) kōrip ketedi eken. Bir künı kelse, balaları kōrinbeydi, (9/32) tayǵanaƙ tas ƙoparılıp tastalǵan. Şal balaları (9/33) ƙoldı bolıp ketkenin sezip, jılap–sıƙtap üyine oraladı. (9/34) Söytip, şal–kempir ƙuwbas atanıp, baladan da, (9/35) maldan da ajırap, ölmestiñ künin kōrip, öşpestiñ (9/36) otın jaǵıp jüre beredi.

(9/37) Kunderdiñ küninde şal uyıƙtap jatıp, tūs kōredi. (9/38) Tüsünde bir appaƙ saƙaldı şal kelip: “Jılaǵanmen (10/1) payda tappaysıñ, anaw joǵarıda bir bulaq (10/2) bar, sol bulaqtıñ janındaǵı kiyeli terekke barıp, (10/3) tilew tilep, kempiriñ ekewiñ túbine tünep şıǵıñdar. (10/4) Tün ortasında kōkten aƙ alma tusedi onı öziñ je, (10/5) kızıl alma tusedi, onı kempiriñe ber. Arada kōp waƙıt (10/6) ötpay balalı bolasıñdar”, — dep kōzden ğayıp boladı. (10/7) Şal şoşıp oyansa, tüsi eken. Asıp–sasıp, kiyeli (10/8) terekke barıp, tilew tilep, kempiri ekewi tünep şıǵadı. (10/9) Şaldıñ aytƙanınday, tün ortasında aspannan aƙ (10/10) alma tusedi. Onı şal özi jeydi, bir waƙıtta kızıl (10/11) alma tusedi, onı kempirine beredi. Erteñine üyine (10/12) oraladı. Arada kōp waƙıt ötpay kempiri jükti bolıp, (10/13) toǵız aydan keyin ul tabadı.

(10/14) Bala tentek bolıp ösedı. Awıldıǵı balalardı (10/15) urıp–soǵıp, ābden şuwlatadı. Östip jürıp onǵa keledi. (10/16) Kunderdiñ küninde bir kempirdiñ balasın tayaƙtap tastaydı. (10/17) Kempir balanı ƙarǵap: “Sen mıƙtı bolsañ, (10/18) eki aǵañdı tawıp almaysıñ ba?” — deydi.

(10/19) Buǵan deyin bala eki aǵasınıñ joǵalǵanın bilmeytin. (10/20) Kempirdiñ sözine ābden ƙapalanıp üyine (10/21) keledi. Kelse, anası üyinde joƙ eken. Bala jalǵız (10/22) ƙazandı ƙaldırıp, üyindegi ıdıstardıñ bārin jıynap (10/23) ƙoyıp, anası kelgende: “Apa maǵan bıyday ƙuwırıp (10/24) berşi” — deydi. Anası bıydaydı ƙazanǵa ƙuwırıp jatƙanda, (10/25) bala esikten: “Apeke deyin, apeke! Kōgerşinder (10/26) uşıp ketetin boldı, men bıyday şaşıp, tuzaqƙa tūsirip (10/27) ala ƙoyayın, ƙuwırıp jatƙan bıydaydı alıp şıǵa (10/28) ƙoy”, — dep asıƙtıradı. Kempir ƙattı sasƙalaƙtap (10/29) salatın ıdıstı tappaydı. “Apeke, apeke ıdıstı joƙ (10/30) bolsa, ƙolıña uwıstap şıǵa ƙoy”, — dep balası taǵı (10/31) ayƙaylaydı. Anası ıstıƙ bıydaydı ƙolına uwıstap (10/32) şıǵa keledi. Bala anasınıñ ƙolınan şal berip, (10/33) ıstıƙ bıydaymen ƙısa ustap: “Ayt, apeke, şınıñdı: (10/34) “meniñ eki aǵam boldı ma ālde joƙ pa?” — deydi. Ƙolı (10/35) ıstıƙ bıydayǵa küyip, şıday almaǵan anası: “Seniñ (10/36) Egizbek, Segizbek degen eki aǵañ bolǵan. Olardı jılķı (10/37) baǵıp jürgen jerinen Buƙtıƙul, Şuƙtıƙul degen eki (10/38) dāw alıp ketti dep estigenbiz, anıƙ–ƙanıǵın bilgen (10/39) adam joƙ, — deydi.

(10/40) Bala anasınıñ sözin estigennen keyin: “Endeşe, (10/41) apeke, men sol eki ağamdı izdeymin” deydi. Äytse de, (10/42) balanıñ ata–anası: “Äzir sen jassıñ, bulşık etiñ (10/43) qata qoyğan joq, barar keziñ bolğan joq, qoygın, (11/1) balam” dep könbey qoyadı. Bala üş kün tamaq işpey, (11/2) ökpelep jatıp aladı. Aqırında kempir–şaldıñ amalı (11/3) tawsılıp, kelisim beredi. Balanıñ onğa şıqqanğa (11/4) şeyin atı qoyılmağan eken: “Kimiñ joq degende, (11/5) bälense degen balamız bar edi dep aytıp jüretin (11/6) atıñdı qoyıp alayık” dep, kempir–şal eldi şaqırıp, (11/7) toy jasap balanıñ atın qoyıp berüwin suraydı. (11/8) Balağa qanday at qoyarın bile almay, aq saqaldı, qara (11/9) saqaldığa qaradı, qara saqaldı qara murttığa (11/10) qaradı, qara murttı bozbalalarga qaradı bozbalalar (11/11) qaşıp–qaşıp taradı. Biraq eşqaysısı at tañday (11/12) almaydı. Östip kıynalıp turğanda, ayak astınan (11/13) bir şal payda boldı. Şal balanı özine qaratıp: (11/14) “Batır bolatın kelbeti bar eken, atı Qaraş batır (11/15) bolsın!” deydi. Eldiñ bari “Qaraş batır bolsın!” (11/16) dep, batasın berisip tarasadı.

(11/17) Bala el–jurtı, ata–anasımen qoştasıp, jürip ketedi. (11/18) Jürip kele jatıp, jırağa üyelep tura almay (11/19) jatқан sarı taydı köredi. “Sen de bir sorlı körinesiñ” (11/20) dep, ol taydı jıradan şıǵarıp, arı qaray (11/21) kete beredi. Tay bolsa kisinep, Qaraştıñ soñınan (11/22) qalmaq erip jüredi, quwsa da ketpeydi. “Endi bolmas” (11/23) dep, taydıñ basına noqta salğan sätte, ol qunanğa (11/24) aynaladı, terlik salganda bestı boldı, er–toqımı jarasқан (11/25) tawday at boldı. Söytip, bala sarı tulparğa (11/26) minip, sarı jolmen jönep ketti. Jolda atқа til bitip, (11/27) adamşa söylep qoya beredi: “Sen osı jolmen jürip (11/28) otırsañ, jolda bir terek bar, sol terekke jetkende (11/29) er–toqımdı alıp, asıp baylap qoy, sol terektiñ (11/30) tömengi jaǵında beyit bar, beyittiñ arasında kümbez (11/31) turadı, sol kümbezdiñ işine kirip, terligiñdi astıña (11/32) salıp, eriñdi basıña jastanıp, kün şıǵısқа qarap, (11/33) qorıqpay jata ber. Erteletip bir kisi keledi de: “Bul (11/34) jerge adamzat kelmewşi edi. Ey, jigiti, tur”. — dep (11/35) oyatadı. Sen turmaǵın. Sodan soñ ayak jaǵıñnan (11/36) barıp oyatadı, sonda sälem berip tura qal da, ol adammen (11/37) dostasıp, keri qayt”, — deydi.

(11/38) Bala attıñ aytқанın jasap, attı terekke asa (11/39) baylap tastap, özi kümbezge barıp jatıp qaladı. (11/40) Erteñinde tañerteñmen bir adam kelip: “Bul jerge (11/41) adamzat kelgen emes edi” dep, Qaraştıñ bas jaǵına (11/42) şıǵıp: “Ey, jigiti, ey, jigiti!” — dep oyatsa, oyanbay (11/43) qoyadı. Ayak jaǵına kelip oyatқanda tura keledi. Belgisiz (11/44) adam Qaraşpen dostasıp bar, sırın aytadı. (12/1) “Men de bir kempir–şaldıñ jalǵız balası edim. Erteñmen (12/2) “jaw keldi” degen ayqaydan keyin sırtқа (12/3) şıǵa kelgenimde, birew aybaltamennen şaptı. Qarasam, (12/4) kelgen jaw Buqtıqul menen Şuqtıqul degen eki (12/5) dāw eken. Ekewiniñ baylap alǵan eki balası bar edi, (12/6) solar seniñ ağalarıñ boluwı kerek. Egerde sol dāwlerdi (12/7) öltirseñ, “Nurperi dosıma atadım” dep basın kesip (12/8) al. Eki dāwdiñ kırık sarı ala tulparı bar, sol (12/9) kırık tulpardı birdey “Nurperi dosıma atadım” dep (12/10) bawızda da, olardı baqqan eki kızdı da öltir. Olar (12/11) tiri qalsa, adam balasına köp jābir keltiredi, osı (12/12) esiñde bolsın”, — deydi.

(12/13) Qaraş ol adammen qoştasıp, atın erttep, jolğa (12/14) şıǵadı. Bir jerge kelgende, atınıñ işinen qan (12/15) ketip, ilgeri baspay, turıp qaladı. Qaraştıñ amalı (12/16) tawsılıp, er toqımdı sıyrıp alıp, arqalap jolğa (12/17) tüsedı. Birazdan keyin atı

artınan jetip keledi. Onı (12/18) minip alıp, kaytadan jolğa şığadı. Tağı biraz jürgennen (12/19) keyin atı tağı da älgidey küyge tüsip, alğa (12/20) baspay koyadı. Er-tokımin köterip alıp, odan arı (12/21) jöneydi. Biraq uzağannan keyin atı artınan keledi. (12/22) Qaraş oğan minbesten jüre berdi. Kenet atı körinbey (12/23) alğa ötedi de, “bul şınimen batır ma eken?” (12/24) dep sınaw üşin qamıstıñ arasınan qara şubar jolbarıs (12/25) bolıp, Qaraşqa tura umtıladı. Qaraş “eki (12/26) aғamdı joğaltıp ölmegem, senen ölem be?” dep qılışın (12/27) suwırıp, qaymıqpay qarısı şığadı. Sonda: “Batır, (12/28) sabır qıl, jolbarıs menmin” dep, öz atı aldına (12/29) tura qaladı. “Seniñ eki ağanıdı alıp ketken eki (12/30) dāwdiñ biri — Buqtıqul seni izdep kele jatır. Onıñ (12/31) atı meniñ tilimdi baylap qoyıp, işimnen qan ketip, (12/32) jüre almay jattım. Endi men ol attıñ tilin şeşilmes (12/33) qılıp bayladım. Ol bolsa, meniñ tilimdi baylap turğan (12/34) sıyqırın joğaltıp aldı. Endi men bir sarı at (12/35) bolayın, sen ötirik qurıgın süyretken jılqısı bol, (12/36) olardı amalın tawıp öltirmesek, bılay öltirüw qıyın. (12/37) Sen barıp, — sälem bergin ol qayda bara jatqanıñdı (12/38) surasa, jılqı joğaltıp, izdep jürgeñiñdi ayt. Sonda (12/39) dāw: “Qaraş degen kele jatır deydi, onı bilesiñ (12/40) be?” — dep suraydı. “Bilem” degin. “ol jawğa seksen (12/41) ögizdiñ etin bir-aq jep şığadı, jeti kün kölde jatıp, (12/42) basın şıgarıp, qar jawdırıp jatadı. Jeti künde (12/43) köldiñ üsti qatadı, sonda muzdı aspañğa atqılıp, (12/44) qaraş tura qalıp, jawğa qarısı şığadı” degin.

(13/1) Qaraş maqul dep, jılqısınıñ keypine awısıp, (13/2) ilgeri qaray jüre beredi.

(13/3) Kenet buqtıqul dāw aldınan şığadı. Qaraş toqtap, (13/4) sälem beredi.

(13/5) — Sonda dāw:

(13/6) — Qaydan kele jatırsıñ? — dep suraydı.

(13/7) — Baydıñ jılqısı edim, jılqı izdep kele (13/8) jatırmin.

(13/9) — Qaraş degen neme kele jatır deydi, bilesiñ be ?

(13/10) — Bilem.

(13/11) — Ol jawğa şıgardıñ aldında ne qıluwşı edi?

(13/12) — Ol seksen ögizdiñ etin jep, jeti kün kölden basın (13/13) şıgarıp jatadı da, qar boratadı. Jawğa şıgarında (13/14) köldiñ muzı şatırlap jarılıp, aspañğa atıladı.

(13/15) — Olay bolsa, men de seksen ögizdiñ etin jeyin, (13/16) mağan ögizdi soyuğa järdemdes, — deydi.

(13/17) — Qaraş kelise ketedi. Dāw seksen ögizdi soyadı. Qaraş (13/18) ettiñ bärin pisirip, dāwdiñ aldına koyadı. Bala arı-beri (13/19) qarap, bir jiligin jegenşe, dāw seksen ögizdiñ (13/20) etin tügel jeydi de, qar jawdırıp, suwıq şaqırıp, (13/21) kölge jatıp qaladı. Jeti kün bolğan Qaraştan (13/22) “turayın ba” dep suraydı. Qaraş: “Tursañ boldı” (13/23) deydi. Köldegi qatқан muz şatırlap jarıla bastaydı. (13/24) Sonda Qaraş şoşıp ketip: “Oybay-aw, men umıtıp (13/25) qalıppın. Tağı jeti kün, barlıgı on tört kün jatadı” — (13/26) deydi. Dāw tağı jeti kün jatadı. On tört kün (13/27) bolğanda muz odan da qalıñdap, dāwdiñ moyını ğana (13/28) kıltıyıp, muzdan şığa almay qaladı. Sonda Qaraş (13/29) Buqtıquldıñ basın “Nurperi dosıma arnadım” dep, (13/30) kılışpen kıya şawıp tastaydı. Atı kuwanıp: “Endi (13/31) Şuqtıqul qaldı, onı öldirüw üşin dāw ötetin joldıñ (13/32) jiyegine jasırın. Bir waqıtta Şuqtıqul: “Seni Qaraş (13/33)

jemesem, seni Qaraş jutpasam”, — dep aykaylap ötedi. (13/34) Ötip bara jatqanda Şuqtıquldıñ jalında aq (13/35) maqta şuwdalanıp bala jatadı. Sol jerdi däldep (13/36) şapsañ öltiresiñ, öytpeseñ alısıp äliñ, küresip küşiñ (13/37) jetpeydi”, — deydi.

(13/38) Bala joldıñ jiyegine Şuqtıquldıñ kelüwin kütip (13/39) jatıp qaladı. Bir waqıtta aş aykayın salıp, şawıp (13/40) kele jatqan dāw körinedi. Arqasınan jal sıyaqtı (13/41) maqta buwdaqtap, şawıp öte beredi. Qaraş onıñ arkasınan (13/42) salıp qaladı. Dāw sol zamat qulap tusedi. Onıñ (13/43) basın da kesip aladı. Şuqtıquldıñ atı aspanga (14/1) uşa bergende Qaraştıñ atı: “Munı öltirüw kerek, äytpese (14/2) Şuqtıquldı kayta tiriltip aladı, — dep quyırqtan (14/3) tistep, jerge qulatıp tüsiredi. Qaraş eki (14/4) dāwdi öltirip, olardıñ sarayına barsa, sarayda birbirine (14/5) qoyanday uqsas, qırıq sarı ala tulpar baylanıp (14/6) tur. Qaraş kırqın da bawızdap, Nurperi dosına (14/7) arnaydı, eki sıyqırşı kızdıñ da basın aladı. Söytip, (14/8) eki dāwdiñ qattıdan qazanı, jumsaqtan küli (14/9) qaladı.

(14/10) Odan eki ağasın izdep kele jatsa, bir tüyege (14/11) jük artıp, mingesip kele jatqan eki şal aldınan (14/12) şıgadı. Olardıñ jay–japsarın surastırsa, eki şal (14/13) eki ağası bolıp şıgadı. Bala özin olarğa tanıstırıp: (14/14) “Men sizderdi qamap kelgen dāwlerdi öltirdim, (14/15) inileriñ bolamın”, — deydi. “Egerde İnimiz bolsañ, (14/16) bizdiñ qanday belgimiz bar ekenin bilesiñ be?” — dep (14/17) suraydı. “Ekewiñniñ de arqalarıñda qaldarıñ bar” (14/18) deydi. Şınında, ekewiniñ arqasında qalı bar bolıp (14/19) şıgadı. Sol jerde üşewi kuşaqtasıp, körisip, kempir–şalgā (14/20) qaray jönep beredi.

(14/21) Kelse, olar küyikke şıdamay, tösek tartıp jatıp (14/22) qalıptı. Kempir–şal balaların körüp, ketkeni kelip, (14/23) kemtigi tolıp, küyikteri tarap, äbden märe–säre bolğan (14/24) eken.

(14/25) KENJE BALA

(14/26) Bayağıda bir han bolğan eken. Ol bir küni tūs (14/27) köripti. Tüsinde kıyın is köripti. Tüsinde körgen qustıñ (14/28) közinen jas ornına marjan ağadı eken. Al endi munday (14/29) ğajayıptı han eşqaşan estip körmepiti. Ertesine han (14/30) ornınan turmay tūs bolğanşa jata beripti. Sol (14/31) hannıñ üş ulı bar eken. Ekewi er jetken jigit, birewi (14/32) oyın balası eken. Balaları kelip sır bilgisi kelse, (14/33) han jaq aşpaydı. Ertesinde sol waqıtta eki balası (14/34) kelip, eki qolın kewdesine qoyıp, tizerlep otırıp, (14/35) tağı da suraydı. Han түsinde körgen ğajayıptı (14/36) aytadı. Eki balası sol qustı tawıp kelüw üşin “baramız” (14/37) dep qamdanıp, attanıp ketedi. Kunder ötip, ay (14/38) almasıp, jıldar jiljıydı. Biraq hannıñ balalarınan (14/39) habar–oşar bolmaydı. Älgi kişi balası er jetip (14/40) jigit boladı. Han bolsa kayğığa batıp, eki balasınıñ (14/41) küyigi jeñip, eldi başqaruwdan qaladı. Ärkim (15/1) öz bilgenin jasap, berekesizdik bastaladı. Sonda bala (15/2) eldiñ bilmenderin jıynap alıp, äri aqıldıdan, äri (15/3) aylalılardan, el qamın oylağan er jürek batırdan (15/4) onbasıdan mıñ basığa deyin saylaydı da, äkesine (15/5) kelip, eki ağasın izdewge ruqsat suraydı.

(15/6) Sonda han: “E–e balam–ay, eki aña, oralmay ketti, (15/7) men körgen närsä — bolmağan bir kıyal eken, opasız (15/8) düniye, endi sen barma, men ölsem kim kömedi, eldi kim (15/9) başkaradı? Tirligimde janımda jür”, — deydi. “Joq, (15/10) äke, marjan köz qıstı tappasam da, ağalarımniñ (15/11) bir deregin bilermen. Siz eş närseden muqtaj emessiz, (15/12) al endi ağalarımıdı tawıp kelmesem — armanda ötersiz, (15/13) ruqsat beriñiz. Handığıñızdan qam jemeñiz, (15/14) aylalı–ağıldı adamdardan, er jürek batır, qalıs (15/15) adamdardan el başsısın dayındadım. Mağan ruqsat (15/16) berseñiz eken”, — dep, eki ret suranıp, tağzım etedi. (15/17) Sonda han: “Bağ qarasin, Qıdır darısın, Batırdan (15/18) joldasıñ bolsın, awmiyn, allahuw äkbar!” — dep batasın (15/19) beredi.

(15/20) Bala qajıması minip, jırtılması kiyip, kırık (15/21) kündik azıq alıp, kırık kündik joldı betke alıp (15/22) jöneledi. Kün kırık battı, tañ kırık attı, bala da (15/23) uyqı dämin kırık tattı. Qıynaldı, atı ırğayday, özi (15/24) kuwrayday boldı. Közi suwalıp bara jatқан bulaqta, (15/25) kepti. Atı arıq, özi kärip boldı. Söytip, äbden arıpaşқан (15/26) ol kırık birinşi kün degende atın ottatıp (15/27) alayın dep otırıp, uyıqtap qaldı. Bir waqıtta (15/28) közin aşısa, tün bolğan. “Qorqaq — nämärt, batır — (15/29) jomart” dep atın izdese, atı jayılıp jür eken. (15/30) Bala bir töbege köterilip aynalağa köz jügirtse, köz (15/31) uşında qol basınday bir ot jıltraydı. Bala (15/32) qayrattana atın tebinip, bir zamatta älgı otqa jetip (15/33) bardı. Jaqındap kelip köz salsa, öñi äbden azğan, (15/34) betin jün başқан, kiyiminiñ tozıgı jetken eki kisi (15/35) arşadan ot jağıp uyıqtap jatır. Bala älgı ekewin (15/36) oyatıp, olardıñ hal–jağdayın surastırса, öziñiñ (15/37) ağaları eken. Östip, uşewi birin–biri tanıp, quşaktasıp (15/38) körisedi. Ertesinde tañ sārıde turıp tamaqtanıp, (15/39) uşewi bayağı marjan köz qıstı izdep jönep beredi. (15/40) Sodan jürip otırıp “Barsa keler”, “Barsa keler–kelmes”, (15/41) “Barsa kelmes” degen jolğa tap keledi. Ülkeni (15/42) “Barsa keler”, ortanşısı “Barsa keler–kelmes” degen (15/43) jolğa tüsti. Al endi, eñ kişisi “Barsa kelmes” degen (15/44) jolğa tüsip, eki ağasimen qayıp–hoş aytısıp ajırasıp, (16/1) asuw asıp, suw keşip, orman aralap, şöl kezip, (16/2) bir küni aşqaralı tawğa kez keldi. Bir kezde bala (16/3) örlep, biyik tawğa köterilip bara jatқанда, aldınan (16/4) sansız kiyik dürlige şıgıp, aldın kes–kesteydi. (16/5) Bala ajdahaşa ısqırıp jibergende, sāl toqtap qaladı (16/6) da, qaytadan japırlap qozğala bastaydı. Aqırı (16/7) bala jolbarısşa atılıp ortasına kirgende, kiyikter (16/8) teñ jarıla jol beredi. Bala kün batқанда jetken (16/9) jerine qonıp, tañ atқанда qaytadan jolğa şıgıp, (16/10) jürip otırıp qanқıldığan qarğası, suñқıldığan quzğını (16/11) joq bir jerge taban tireydi. Kenet aldınan (16/12) közi baқırayğan, şası jalbırayğan bir kempir şığa (16/13) kelip: “Qañқıldap qarğa uşpağan, kisiniñ ayağı baspağan (16/14) jerden, adamzat, ne izdep jürsiñ? Süfi kiyik (16/15) bol!” dep, balanı kiyikke aynaldırıp jiberedi.

(16/16) Bala sekeñdey sekirip kiyikterge aralasıp ketti. (16/17) Ol jürip otırıp diñgekteri jez, aldınğı jağına (16/18) qoyğan ağaştarı kumis, töbe ağaştarı altın, sol (16/19) töbe ağaştıñ arasına tastalğan mayda ağaştarı (16/20) gawhardan jasalğan bir gajayıp jabıq jayğa kez (16/21) keldi. Üydiñ dälizinde kumis tolı sandıqşa jarқıraydı. (16/22) Oğan diñgekterdegi gawhar şam şıraqtay jarқırap (16/23) säwle şasıp tur. Kiyik bolğan bala qayran (16/24) qalıp, törgi üyge kirse, ay dese awzı, kün dese közi (16/25) bar, bir peridey suluw qız otır. Söyleyin dese, sözi (16/26) joq kiyik bolğan balanıñ eki közinen jas burşaqta (16/27) domalap jürip, periyzattı ayağımen türtip, pısqırıp (16/28)

äreñ oyattı. Periyzat bir tolğanıp, közin aşıp aldı (16/29) da: “Kaķpas, apam–ay, tağı bir mañkıyğan jigitti tikşiygen (16/30) kiyikke aynaldırıp qoyğanın qaraşı, tasbawır!” — (16/31) dedi işinen kübirlep. Şelektegi suwğa aķ (16/32) tastı salıp, odan qara tastı alıp, balağa jetti märte (16/33) dem salıp, burıngı qalpına keltirdi de: “Nendey (16/34) şaruwamen jürgen jansıñ?” — dep suradı. Bala keremet (16/35) bastı qıstı izdep kelgenin aytıp edi, qız bılay (16/36) dedi: “Sol äkeñniñ tüsinde körgen qusı meniki edi, (16/37) onı perilerdiñ ħanı zorlıqpen alıp ketken. Periniñ (16/38) şaharı öte alıs, barsañ ölesiñ, barma”, — dedi eskertip. (16/39) Bala Buğan kelirken joķ: “Ölsem öleyin, baramın, (16/40) äkem bawırın kötere almay jatr. Öytip jata berse, (16/41) ajalınan burın ölip qaluwı mümkün, barmasam bolmaydı”, — (16/42) dedi. Qız balanı sınap: “Ber jağı kırık (16/43) küñşilik jol, ayağı şañ–topalañ sor, munan öte almaysıñ. (16/44) Ar jağında kırık küñşilik kıya asuw, odan (17/1) asa almaysıñ, assañ tüse almaysıñ, asuwdan tüsüw kırık (17/2) küñşilik jol. Eger bulardan ötseñ, aspanmen tildesken (17/3) şınar bar, onda alıp qara qıstıñ uyası bar, ol (17/4) jılına jumırtqalaydı, biraķ jıl sayın balapanın (17/5) aydahar jep qoyadı. Egerde aydahardı öltirip, alıp (17/6) qara qıstıñ balapandarın aman alıp qalsañ ħana (17/7) oyıñ jüzege asadı. Osınıñ bärin atqaruwğa küşkuwatıñ (17/8) jetpeydi, tekke ölip jürmegin”, — dedi. Bala: (17/9) “O jağınan qam jeme, alısuwğa — älim, küresüwge — (17/10) küşim bar”, — dedi. Sonda balanıñ aytqanına (17/11) qaytıp közi jetip, oğan bir qutışa berdi de: (17/12) “Jaraydı, jolıñ aķ bolsın, osı qutışanı joğaltpa, (17/13) qarnıñ aşsa, işindegi gül azıqtan bir şımşım (17/14) jeseñ, sol zamat qalıbıña kelesiñ”, — dedi. Bala kızbenen (17/15) ömirlik dos boldı da, jöñep ketti. Qarnı aşqanda (17/16) qutışadağı gül azıqtan bir şımşım jep, (17/17) şarşağanın basıp, köz şırımın da almay eş jaķķa (17/18) da burılmay jüre berdi. Qız bergen gül azıq uyqısın (17/19) qandırıp — uyqtatpay, şarşağanın jazıp — (17/20) şarşatpay, attan jüyrik, qıstan uşır etedi eken, (17/21) kırık küñşilik jolğa tört künde jetti, kırık (17/22) küñşilik asuwdan tört künde ötti, asuwdan arı kırık (17/23) küñşilik ıldıyğa tört künde tüsti. Kenet aspanmen tildesken (17/24) şınar körindi, oğan jetip barsa, juwandığı (17/25) terektey aydahar şınarğa oralıp, örmelep baradı (17/26) eken. Şınardıñ basında alıp qara qıstıñ balapandarı (17/27) şırķırıp tur. Bala gül azıqtan jep, kılışın (17/28) qınınan suwırıp, şirenip turıp bir–aķ şaptı, aydahar (17/29) ortasınan bölünip qaldı. Bala aydahardı borşalap (17/30) tuwrap, şınardıñ basına şıķķan kezde, alıp (17/31) qara qıstıñ üş balapanı süyinip, onı qanattarımen (17/32) kömkere köleñkelep: “Sen endi jerge tüspegin, anamızdıñ (17/33) keletin waķıtı bolıp qaldı. Anam kelerde qattı (17/34) boran boladı da, onıñ ekpinine eşnärse şıday almay, (17/35) qoyday tastar quldırañdap, attay tastar adırañdap, (17/36) üydey tastar öñirendep uşadı, munan eş qorıķpa. (17/37) Uşıp kelip qonğanda, şınar üş ret jerge tiyip, üş (17/38) ret aspańğa şıģadı. Munan da qorıķpa” dep, balanı (17/39) qanattarıñıñ astına jasırıp qoydı.

(17/40) Ä degeñse älem alay–düley bolıp, jandıdan eş (17/41) närise körinbey qaldı. Şımında, alıp qara qıstıñ (17/42) qaharı onıñ balapandarı aytqanday eken, üydey (17/43) tastar öñireñdep, attay tastar adırañdap, qoyday tastar (17/44) quldırañdap uştı. Kenet, alıp qara qus şınar (18/1) terekke uşıp kelip qonıp edi, onıñ bası jerge üş (18/2) tiyip, üş tüzeldi. Balapandarınıñ aman ekenin körüp, (18/3) alıp qara qıstıñ köñili ornına tüsti. Bir sätte borasın (18/4) basılıp, küñ aşılıp, aynala kädimgidey jarķıradı.

(18/5) Sonda alıp qara qıstıñ balapandarı anasınan: (18/6) “Jamandıķtı körseteyik pe, joķ jaķsılıķtı körseteyik (18/7) pe?” — dep suradı. Alıp qara qus: “Äyeli jamandıķtı (18/8) körsetiñder”, — dedi. Balapandar tört bölengen (18/9) aydahardı

körsetip edi, alıp qara qus bärin bir-aq (18/10) jutıp, qoqım etip qaytadan bükip jiberdi. “Endi (18/11) jaqsılıqtı körsetiñder, balalarım”, — dedi. Balapandar (18/12) balanı körsetip edi, alıp qara qus balanı (18/13) beline deyin jutıp qalğanda, balapandarı anasınıñ (18/14) qanatınan tartqılap, alqımınan alıp, şır-pırı (18/15) şıqtı. Alıp qara qus balanı qusıp jiberip: “Äy, (18/16) şoşmañdar tentekterim, bir sät kidire tursañdarşı, (18/17) balanı oq ötpes, qılış kespes, ota küymes, suwğa (18/18) batpas qılatın edim” dep, üşkirip otıra ketti. Ol (18/19) balanıñ qal-jayın suradı. Bala jaqut közdi, marjan (18/20) jastı qustı izdep şıqqanın ayttı. Alıp qara (18/21) qus: “Jaqsılıqqa-jaqsılıq, jardem bereyin. Men oy (18/22) kiyigin oydan, taw kiyigin tawdan ilemin. Sen terilerin (18/23) sıyrıp, qap jasa etterin silip soğan sal, sodan (18/24) keyin uşamız” dedi.

(18/25) Alıp qara qus özi aytqanday, oy kiyigin oydan, taw (18/26) kiyigin tawdan ildi. Bala bolsa, olardıñ terisin sıyrıp, (18/27) etin mıñ qapşıqqa salıp, mıñ qapşıqqa (18/28) suw quyıp, awzın buwıp, alıp qara qustıñ üstine artıp (18/29) qoydı da, özi üstine otırıp alıp, aspañğa köterildi.(18/30) Bala alıp qara qus oñ jağına qarağanda bir qapşıq (18/31) et, sol jağına qarağanda bir qap suw berip otırdı. (18/32) Bir waqıtta alıp qara qus baladan. “Jer körine (18/33) me?” — dep suradı. Bala: “Jer toqımday gına bolıp (18/34) buldıraydı”, — dedi. Alıp qara qus: “Äli jetpegen (18/35) ekenbiz”, — dep odan arı qaray uşa berdi. Alıp qara (18/36) qus et surap qayrılğanda, bala öz taqımınan et (18/37) kesip bere saldı. (Adamnıñ taqımı osıdan keyin (18/38) şuñqır bolıp qalğan eken). Bir waqıtta alıp qara (18/39) qus: “Jer körine me?” — dedi. Bala: “Joq, körinbeydi”, — (18/40) deydi. Onda jetken ekenbiz dep, uşıp kelip (18/41) qonı da. “Endi budan arı öziñ bar, mina şoqınıñ (18/42) arğı jağın dāwler mekendeydi. Olar qırıq kün (18/43) uyıqtamaydı, qırıq kün uyıqtaydı. Şoqığa şıgıp (19/1) qara, eger dāwler är qaysısı jerde tüye tastay tompayıp (19/2) jatsa — uyıқтаğanı. Uyıқтаğan bolsa, meni (19/3) şaqır. Uyıqtamağan bolsa, kele ber”, — dedi.

(19/4) Bala şoqığa şıksa, tawday-tawday dāwler kün (19/5) kürkiregendey qorıldap uyıqtap jatır. Alıp qara (19/6) qustı şaqırıp edi, ol şoqığa şığa kelip, balanı (19/7) sol jerde kütüp jatıp qaldı. Bala dāwlerdi aralap (19/8) ötip, şaharğa kirdi. Odan jaqut közdi, marjan jastı (19/9) qustı izdep üy-üydi araladı. Aqırı şarşap bir kiyiz (19/10) üyge kirse, onda suluw kız uyıqtap jatır eken, kızdıñ (19/11) janındağı burışta bir qus otır. Bala köp (19/12) oylanıp turıp, täwekelge salıp kızdı oyatıp edi, (19/13) ol balanı körip: “Qaydan jürgen jansıñ, adam balasınıñ (19/14) ayağı jetpegen jerge qaytıp keldiñ?” dep (19/15) şüyildi. Bala öziniñ qaydan, ne üşin kelgenin ayttı. (19/16) Kız bolsa, onımen birge ketüwge kelisim berdi. Bala (19/17) qustı alıp, kızdı ertip, alıp qusqa keldi. Ol ekewin (19/18) üstine mingizip alıp, bayağı üş joldıñ ayrığına (19/19) jetkizip, qoş aytısıp kerı qayttı. Odan kızdı (19/20) ertip, qustı qolına qondırıp, bayağı ağalarımınan (19/21) qoştaskan jerge kelse, eki ağası jolın tosıp otır (19/22) eken. Ortanşısı qara saqal şal bolıptı, ülken ağası (19/23) ala saqal şal bolıp, qarttıqqa moyın usınıptı. (19/24) Eki ağası inisiniñ bayağısınan da suluw, burıngısınan (19/25) da jas, küşti bolğanın körıp, qattı tañ qalıstı. (19/26) Tünde ekewi aqıldasıp: “Äkemiz onsız da mumı (19/27) jaqsı körüwşi edi, endi enşiden şınımın-aq qur qalatın (19/28) boldıq. Mumı öltirip, qustı “biz taptıq” dep (19/29) alıp barayıq”, — desti de, uyıqtap jatқан jerinde (19/30) balanı da, kızdı da öltirip qudıqqa tastap, qustı (19/31) alıp jönep ketisti. “Qustı biz tawıp keldik”, (19/32) — dep äkesine barıp: “Kişi ulıñız biz qoy desek bolmay, (19/33) barsa-kelmes jolğa tüsip, sol boyda joğaldı. Küte-küte (19/34)

tözimimiz tawsıldı. Aqırı kelmegennen keyin (19/35) küder üzip, jaqut közdi, marjan jastı qıstı alıp, (19/36) munda keldik”, — dedi. Äkesi kişi balasınıñ qaytpağanına (19/37) qattı qaygırıp: “Mağan kişi balamsız qus (19/38) kerek emes, qıstı sender alıñdar da, balanı tawıp (19/39) keliñder”, — dep ekewin qıwıp jiberedi. Bılay şıqqan (19/40) soñ ekewi qusqa talasıp, dawlasa kele ülkenin ortansı (19/41) öltirip qoyadı. Odan qıstı alıp, tağı da bir (19/42) hannıñ şaharına barıp turıp qaladı.

(19/43) Munı osimen doǵarıp, bayağı ömirlik dos bolǵan (19/44) qızdan söz bastayıq. Ol tüsinde qudıqtıñ tübinde (20/1) ölip jatqan qız ben balanı körip, dos qızınıñ (20/2) kırık dawın ertip, jetip keledi de, toǵız joldıñ (20/3) torasında jatqan qız ben jigitti tirilip, jolǵa (20/4) salıp, özi közden ğayıp boladı. Bala eline kelip, (20/5) ortansı aǵasın tawıp jaqut közdi marjan jastı (20/6) qıstı äkesine alıp berip, özi bayağı qızǵa üylenip, (20/7) baqtı bolıp muratına jetedi.

(20/8) ALTIN QUS

(20/9) Bayaǵıda bir şaldıñ üş ulı jāne bir tüp ülken (20/10) alması bolıptı. Är jılı onıñ jemisin jep, şal (20/11) jasarıp turadı eken. Bir jılı pisken kezinde osı (20/12) almaların belgisiz birew kelip, jep ketedi. Keler (20/13) jılı şaldıñ ülken balası küzetip otırıp, tün ortası (20/14) kezinde uyıqtap qalıp, jegizip qoyıptı. Odan (20/15) keyin ortansı küzetip, ol da uyıqtap qaladı. Şal (20/16) üşinşi jılı kişi balasına küzettiredi, ol uyıqtamastan, (20/17) sıbızǵısın tartıp, oynap otıradı. Bir (20/18) waqıtta altın qus kelip qonıp, almanı jey bastaydı. (20/19) Bala aqırın barıp, qanatınan ustay alganda, qus (20/20) uşıp ketip, bir qawırsını üzilip qolında qaladı. (20/21) Bala ertesine qıstıñ qawırsının alıp kelip edi, (20/22) äkesi: “Qawırsının tawıpsıñdar, endi özin tabıñdar”, — (20/23) deydi. Qıstı izdemek bolıp, şaldıñ eki ulı (20/24) mıqtı at minip, jaqsı qaruw alıp jürip ketedi. (20/25) Sonda şaldıñ kişi balası: “Men de baramın”, — (20/26) dep, äkesinen ruqsat suraydı. Äkesi kelisip, sarı (20/27) qunanın balaǵa erttep beredi.

(20/28) Bala jürip otırıp jol boyındaǵı qara tasqa tayap (20/29) keledi. Qara tasta qara jazuw bar eken: “Sol jaqqa (20/30) barganniñ özi öledi, oñ jaqqa barganniñ atı öledi”. (20/31) Sonda sarı qunanǵa til bitip: “Ölsem ölermin, oñ (20/32) jaqqa bara ber” depti. Bala oñ jaqqa tüsip, jürgennen (20/33) jürip toǵaydıñ işine kelgende, bir böri tap (20/34) beredi. Bala attan tüse qaşadı. Böri attı bas saladı. (20/35) Attan ayrılıp, bir terekke jasırınıp, jılap otırǵan (20/36) balaǵa qaşqır jetip keledi. Bala qorqıp ketedi. (20/37) Sonda böri: “Qorıqpa, men seniñ atıñdı jedim, endi (20/38) tilegiñe jetkizemin”, — dedi. “İzdegenim altın qus (20/39) edi”, — deydi bala. Sonda qaşqır: “Endi sen meniñ üstime (20/40) minip, köziñdi jum”, — deydi.

(21/1) Bala börige minip, közin jumıp edi, böri neşeme (21/2) tawlardan astı. Bir waqıtta “köziñdi aş!” dedi. Bala (21/3) közin aşsa, bir qalaǵa kelipti.

(21/4) Sonda böri: “Kus mına üyde aqırın barıp ayağınan (21/5) ustamay qanatınan qarmap alıp şıq”, — depti. (21/6) Bala kirgennen keyin qaskırdıñ sözün umıtıp, qustıñ (21/7) ayağınan alsa, ayağındağı qoñırawı şıldırıp ketip, (21/8) hanniñ jigitteri oyanıp, balanı ustap aladı, Erteñinde (21/9) hanga alıp kelip edi, han: “Qustı nege urladıñ? — (21/10) dep suradı qaharlanıp. Sonda bala: “Meniñ äkemniñ (21/11) bir tüp alması bar edi, sonı jegen sayın äkem (21/12) jasarıp turuwşısı edi, qusınıız üş jıldan beri almanı (21/13) jep ketip, äkem sodan beri qartayıp bara jatır”, — (21/14) dedi. Han: “Äkeñniñ jumısımen jürgen bala ekensiñ (21/15) seniñ qanıñdı tökpeyin, osı jaqta bir hanniñ altın (21/16) jaldı, altın quyırıqtı atı bar, sonı alıp kelseñ, (21/17) qustı beremin”, — dedi. Bala börige kelip: “Han bir (21/18) hanniñ altın jaldı, altın quyırıqtı atı bar, sonı (21/19) alıp kelseñ, altın qustı beremin dep ayttı”, — (21/20) dedi.

(21/21) Sonda böri: “Qorıqpa, üstime min de, köziñdi jum” (21/22) deydi. Böri bir waqıtta “köziñdi aş!” degende bala (21/23) közin aşsa, tağı bir qalağa kelip qalıptı. Sonda böri: (21/24) “Qırıq saraydan keyin bir saray bar, sol saraydıñ (21/25) işinde altın jaldı at bar, şılıbırınan ustamastan, (21/26) aqırın jalınan alıp, jetelep şıq” dedi.

(21/27) Bala kirip barıp, qaskırdıñ aytqanın umıtıp (21/28) ketip, şılıbırınan ustap jetelep şıgamin dep, tağı (21/29) da qolğa tüsip qaladı. Ertesinde hanniñ aldına alıp (21/30) barğanda, bala ne üşin kelgenin aytadı. Sonda han: (21/31) “Sen bala äkeñniñ jumısımen jür ekensiñ. Seni jazığa (21/32) tartpaymın. Osı jaqta pälenşe degen hanniñ bir suluw (21/33) qızı bar, Sonı alıp kelseñ, attı beremin”, — deydi. (21/34) Bala ol jerdan şıgıp, böri dosına kelip: “Osı jaqta (21/35) bir hanniñ bir suluw qızı bar, osını alıp kelseñ, (21/36) altın jaldı, altın quyırıqtı atımdı beremin” dedi (21/37) dep, börige aytıp edi, sonda böri: “Tağı üstime min” dedi. (21/38) Bala börige minip, közin jumdı. Böri jürüp otırıp, (21/39) “aş köziñdi” degende, közin aşıp, jan–jağına qarasa, (21/40) tañ atıp qalıptı. Sonda böri: “Sen ala almaysıñ, (21/41) endi men barayın” dep, balanı sol jerge tastap, (21/42) özi jönep ketti. Hanniñ qızı ertelep aldına qırıq (21/43) qız, artına qırıq qız, oñ jağına qırıq qız, sol (21/44) jağına qırıq qız alıp, baq işine seyildewge şıqqan (22/1) eken. Böri tamnan sekirip tüsip, alma ağına (22/2) jasırınıp turıp, qızdar janınan öte bergende, hanniñ (22/3) qızın ala jöneledi. Jolda kele jatıp, qız (22/4) ben bala bir–birine ğaşıq bolıp qaladı. Bala börige: (22/5) “Ekewmiz ayrılmaymız, osınıñ amalın tapsañ (22/6) eken”, — deydi.

(22/7) Sonımen şaharğa keledi. Böri keyipin özgertip, (22/8) bayağı qızdan da suluw qız boldı. Bala hanga aytqan (22/9) qızın osı dep keyipin özgertken bürini alıp kelip (22/10) edi, han balağa rızya bolıp, atın berdi.

(22/11) Qız ben bala onan arı kete berdi. Han qızdı bir (22/12) üyge kirgizip qoyıp, bir waqıtta janına barıp otırayın (22/13) dese, qız joq — qaskır tur. Han qorqıp şalkasınan (22/14) tüsip, talıp qalğanda, qaskır sırtqa şıgıp, (22/15) jolğa tüsedi. Sodan böri qız ben balanıñ soñınan (22/16) jürüp otırdı. Jolda bala börige: “Bul attan da (22/17) ayrılığım kelmeydi, sonıñ bir amalın tap”, — dedi. (22/18) Böri: “maqul” dep keyipin özgertip, ädemi at boldı. (22/19) Bala attı hanga alıp barıp berdi, han rızya bolıp, (22/20) oğan altın qustı berdi. Bala altın qustı qolına (22/21) qondırıp, altın jaldı attı minip, suluw qızdı aldına (22/22) otırgızıp, öz üyine qaray kete baradı.

(22/23) Һан Sol күни аңшларын жынап, баяғы бала (22/24) әкеліп берген атты мініп, тауға аңға шығadı. Аңшлар (22/25) бір жазықтағы шабындыққа аттарын тусап қойып, (22/26) өздері қиық атуға кетеді. Олар кетісімен ат кейпін өзгерткен (22/27) бөрі Өз бейнесіне еніп, тусалған аттардың (22/28) бәрін жеп алып, балаға жетіп келеді. Үшеуі жүріп (22/29) отырып, баяғы баланың атын жеген орманға келгенде (22/30) тоқтап, бөрі достығының белгиси ретінде балаға муртнан (22/31) бір қыл жулып беріп, сол жерде қалады.

(22/32) Қыз бен бала одан ары кете береді. Бір кезде қыз: (22/33) “Осы жерде ат шалдырып, түнеп кетейік”, — дейді. (22/34) Бала мақұл деп, қонып қалады. Екеуі уықтап жатқанда (22/35) екі ағасы келіп: “Әкеміз екеуінің тәппай, инілерінің (22/36) тапты деп бизді жек көреді” деп өзара ақылдасып, (22/37) инісін өлтiрiп, қыздың, қусын және атын алып (22/38) кетеді.

(22/39) Бір күні баяғы орманды кезіп жүрген желден жүрік 22/40 бөрі баланың жайын сезіп, оған жетіп келсе, досының (22/41) өлігін қарғалар шоқып жеп жатқанын көреді. (22/42) Ол жерден бөрі қарғалардың пашасын¹ ұстап алып: (24/1) “Өлместің суын әкелдір, әйтпесе босатпаймын”, — дейді. (24/2) Қарғаның пашасы қарғаларды өлместің суына (24/3) жібереді.

(24/4) Олар өлместің суын ағзымен алып келеді. Бөрі (24/5) қарғаның төресінің қанын суға араластырып балаға (24/6) жағadı. Бала: “Көп уықтап қалыппын” деп тура (24/7) келеді. Бөрі Балаға: “Сені ағаларың өлтiрiп кетiптi. (24/8) Менің үстіме мин, үйіңе алып барайын, — дейді.

(24/9) Барса, қызды үлкен ағасы алғалы жатыр екен. Бала: (24/10) “Үйге кіріп, сібизгі тартып берүге рұқсат сұрап (24/11) бер”, — деп бір кемпирді әкесіне жібереді. Кемпир кіріп: (24/12) “Бір бала сібизгі тартып берейін, рұқсат па деп (24/13) жатыр”, — деді. Сонда әкесі: “Кірсін, бәлкім, менің (24/14) кіші баламның күйін ойнар, кірсін”, — дейді. Бала үйге (24/15) кіріп, сібизгі тартып береді. Сонда қыз: “Мені алған (24/16) бала осы, бұл екеуі мұны өлтiрiп, мені осында алып (24/17) келді”, — деді. Әкесі істің жайын түсініп, қызды кіші (24/18) баласына алып берді.

(22/19) Бір күні баяғы қасқыр кейпін өзгертіп, дуwana болып (22/20) балаға келді. Бала оны таңып, жақсылық құрметтеп, (24/21) қонақ етіп шығарып салadı. Шал болса жыл сайын (24/22) баяғы алманың жемісін жеп, жылдан-жылға жасарadı (24/23) екен.

¹ Паша (паша) — түстік диалектінде һан деген түсінікті береді. (Қырғызша- орысша сөздік, 608-бет).

(24/24) ALTIN SAĞA

(24/25) Bir zamanda Köşpesbay, Köşerbay Degen eki bay (24/26) bolıptı. Köşerbay Ärdayım jazda jaylawğa köşip, (24/27) är kıstı kıstawda ötkizip, malın bağıp jüredi eken.

(24/28) Köşpesbay jazı–kıısı bir jerde otırıp, ömiri (24/29) Köşpepti. Bir jılı jut bolıp, awıl töñiregindegi (24/30) otındı da tawısqannan keyin Köşpesbay da köşpekşi (24/31) boladı. Köşip körmegen Köşpesbaydıñ äyeli bir (24/32) jügin kölikke tiyese, birin umıtıp, üzigin baylawışqa (24/33) tañsa, kiyizin umıtıp, kesesin salsa, tabağın umıtıp, (24/34) şömişin salsa, qasığın umıtıp, kün şıǵa jıqqan (24/35) üyin ımırt tüskende äreñ jıynap bitipti.

(24/36) Sodan, aydıñ jarıǵımen Köşpesbay köşe jöneledi. (24/37) Jolda kele jatıp, balası: “Atake, meniñ saqam (24/38) jurtta qalıp qoyıptı”, — dedi. Äkesi: “Balam, şawıp (24/39) barıp alıp kele ğoy”, — dedi. Bala öziniñ kıızıl atın (24/40) minip, jurttı betke Alıp şawıp kele jatsa, atı (24/41) toqtay qalıp balaǵa: “Erligiñ bar, esiñ joq, jas bala, (25/1) meniñ körgenimdi kördiñ be, meniñ bilgenimdi bildiñ be? (25/2) Jurtta jeti bastı jezkempir¹ otır. Men attan alasa, (25/3) iyttten biyik bolǵanımda, sen amalın tawıp, saqanı (25/4) alıp qaş”, — dedi.

(25/5) Barsa kempir moynın jerge salıp, saqanı qarap (25/6) alañsız otır eken. Bala: “Apeke, saqamdı alıp (25/7) bere salıñızşı”, — dedi. Kempir sıyqırlanıp: “Oy, (25/8) aynalayın balam, özim bir müsäpir janmın, otırsam (25/9) tura almaymın, tursam otıra almaymın, jas bala (25/10) emessiñ be, öziñ tüşip ala qoyǵın”, — dedi.

(25/11) Bala kempirdiñ qıwlanıp otırǵanın bilip: “Oy, (25/12) apeke, ana jar jaǵasındaǵı jarqanattı qarışı”, — (25/13) dedi. Kempir moynın burıp qaray bergende, bala saqanı (25/14) ilip alıp, qaşa jöneldi. Kempir de qıwıp berdi. (25/15) Bala qaşıp bara jatıp, qoy qaytargan şalǵa jolıǵadı. (25/16) Şal balanıñ qaşıp kele jatqan mänisin (25/17) bilgennen keyin: “Maǵan bala bolasıñ ba?” — deydi.

(25/18) Bala: “Bolayın”, — dedi. Söytip, şaldıñ üyine (25/19) barıp otırsa, bir kara iyt üş küşigin ertip jüredi. (25/20) Bala küşiktermen qıuşaqtasa uyıqtap jatıp, tüs köredi. (25/21) Tüsünde jezkempir “seni jemesem be dep” qıwıp (25/22) jür eken. Bala şoşıp oyanıp, küşikterin köterip (25/23) odan äri qaşa jöneledi. Birneşe kün jol jürip, (25/24) äbden şarşap, bir jerge kelip uyıqtap qaladı. Küşikter (25/25) bolsa, kempirdiñ kele jatqan dıbısın bir kündik (25/26) jerden bilip, balanı oyatadı. Oyansa, küşikteri töbet (25/27) bolıp ösip qalıptı. Sol jerde küşikterine at qoyadı. (25/28) Ülkenine “Sağ kulaq”, ortanşısın “Köregen köz”, (25/29) kişisin “Jer tıñdar” dep ataydı. Söytkenşe soquwsın² (25/30) minip, soqbilegin qamşılalıp kempir de kelip (25/31) qaladı. Kempir jete bergende bala iyttin kempirge (25/32) qoya berip edi, kempir balaǵa jalınıp: “İytteriñdi şaqırıp (25/33) alǵın, ekewmiz tatuwlasayıq, men saǵan kıızımdı (25/34)

¹ Jezkempir — mıstan kempir. — Awd.

² Sokuw — mıstan kempirdiñ özi otıratın şelegi. — Awd.

bereyin”, — dedi. Bala buğan köne ketip, kempirdi (25/35) ajıratıp alıp, onıñ kızın alıp turıp qaladı.

(25/36) Bala küniğe iyterin ertip, ańşılıq qurıp jüredi (25/37) eken. Bir küni äyeli balağa: “Sen öziñ eşteñe ata (25/38) almaysıñ, iyteriniñniñ arqasında ań awlap jürsiñ, (25/39) mıqtı bolsañ, iyterdi üyge tastap, öziñ gana ańğa (25/40) şıǵıp kelşi”, — deydi. Bala: “Özim de ań ala alamın” (25/41) dep tawğa şıǵıp ketse, bayaǵı kempir artınan quwıp (26/1) keledi. Bala “eki ayır terek bol, ortasında men bolayın” (26/2) dep mıltıǵın laqtırıp jiberedi. Mıltıǵı (26/3) eki ayır terek bolıp, bala terektiñ basına şıǵıp (26/4) ketedi. Kempir kelip bir tisin suwırıp alıp, balta (26/5) etip, terektiñ tübin qazuwğa kirisedi. Sol kezde bir kızıl (26/6) tülki kelip: “Oy, apa, siz şarşap qalıpsız, demala (26/7) turıñız, baltañızdı maǵan beriñiz, men kese turayın”, — (26/8) dedi. Kempir rızı bolıp, baltasın berip, (26/9) özi uyıqtap qaladı. Tülki şawıp otırǵan baltasın (26/10) kölge laqtırıp, özi qaşıp ketedi. Bir waqıtta kempir (26/11) turıp qarasa, baltası joq, tülki de körinbeydi. Kempir (26/12) aşuwanıp, taǵı bir tisin suwırıp balta kılıp, bir (26/13) tisin suwırıp ara etip, terekti şawıp jatsa, bir aq (26/14) tülki kelip: “Oy, apeke, siz qart kisi ekensiz, şarşap (26/15) qaldıñız goy, terekti men şabayın, siz demala turıñız” — (26/16) dedi. Kempir: “Meni jaña bir kızıl tülki (26/17) aldap, quralımdı suwğa laqtırıp ketti, endi sayman (26/18) eter tisim de qaladı”, — dedi. Sonda tülki: “Oy, apeke, (26/19) siz alıp qalsañız kerek, kızıl tülkiniñ sırn (26/20) osı waqıtqa şeyin bile almay jürmisiz, kızıl tülki (26/21) quw boladı, öziñiz oylañızşı: aq tülki jaqsı ma, (26/22) kızıl tülki jaqsı ma?” — dedi. Kempir: “Aq tülki (26/23) jaqsı” dep, quralın berip, taǵı uyıqtap qaladı. (26/24) Aq tülki de onıñ saymandarın suwğa batırıp, özi (26/25) qaşıp ketedi.

(26/26) Kenet aspınnan bir qarǵa ötip edi, bala: “Oy, (26/27) qarǵa, meniñ iyterim bar edi, solarǵa habar bere (26/28) ket”, — dep ötinedi. Qarǵa uşıp barıp üş iytime habar (26/29) ayttı. Kempirdiñ kıızı iyterdi terekke baylap qoyǵan (26/30) eken. İytter terekti tüp tamırınan julıp alıp, (26/31) balağa kömekke keldi. Sol jerde üşewi kempirmen (26/32) alısıp jürip kölge tüsip ketedi. Bala bolsa terekten (26/33) tüsip, iyterin kütüp otır edi, bir kezde iyterdi kempirdi (26/34) öltirip, suwdan şıqtı. Bala olardı ertip üyine kelgen (26/35) soñ, äyeliniñ qastıǵına ıza bolıp, atıp öltiredi.

(26/36) “Endi jawımnan qutıldım goy” dep, bala bayaǵı (26/37) asırıp alǵan äkesine barıp, atın minip, üş iytin (26/38) ertip, üyine ketpek bolıp jolǵa şıqtı. Awılǵa (26/39) jaqındaǵanda şubırǵan eldi körüp, şuwıldaǵan ündi (26/40) estip, bir qoyşıdan. “Bul ne üşin jıynalǵan el?” — (26/41) dep suradı. Sonda qoyşı: “E, balam, onıñ nesin (26/42) suraysıñ? Men sol üydiñ qoyşısımın, şuw şıqqan (26/43) Köşpesbay degenniñ üyi, özi ömirinde köşip körgen (27/1) kisi emes edi, munan eki jıl burın jaǵdayı ketip, (27/2) töñireginde jayılatın şöp qalmaq, bükil ömirinde (27/3) bir ret qana köşken bolatın. Osında jalǵız balasınıñ (27/4) saqası jurtta qalıp, “saqamdı alıp kelemın” (27/5) dep ketken edi, sol boyda baydıñ balası qaytqan joq, (27/6) Köşpesbay sonıñ asın berip jatır”, — dedi. Bala (27/7) qoyşınıñ sözün estip: “Endeşe, bayǵa barıp süyinşisin (27/8) al, sol balası menmin”, — dedi.

(27/9) Qoyşı taqıyasın kökke laqtırıp, tayaǵın alısqa (27/10) laqtırıp, baydıñ üyine barıp: “Süyinşi, bay, süyinşi!” (27/11) dedi. Bay aşuwanıp: “Men ulıma as berip

jatsam, (27/12) sen süyünşi deysiñ, käne, aytşı, neme jetisem, (27/13) jalğız balamnan ayırılğanıma quwanam ba?” — dedi. (27/14) Sonda qoyşı: “Bay, süyünşi!.. Aşuwıñdı bas el–jurtıñdı (27/15) jıyğın, asıñdı toyğa aynaldır, jalğız (27/16) ulıñ qaytıp keldi”, — deydi. Bay quwanıp, ulımen (27/17) körısip, asın toyğa aynaldırıp, máz–meyram bolğan (27/18) eken.

(27/19) KEMPİRDİÑ JETİ ULI

(27/20) Ötken zamanda bir beysara kempirdiñ jeti ulı (27/21) bolıptı. Balalarınıñ jetewi jeti türli öner bilıptı. (27/22) Anası eñ mıqtı sadaq jasatıp, onı qaysısına (27/23) bererin bilmey: “Balalarım, bar önerleriñdi körsettiñder, (27/24) qaysıñnıñ öneriñ assa, sonıña bereyin”, — (27/25) dedi. Balaları özderiniñ önerlerin körsete bastadı.

(27/26) Eñ ülkeni: “Apa, alıp qara qus aspanda torğayday (27/27) bolıp köringenge şeyin biyiktep uşsa da atıp (27/28) tüsiremin”, — dedi. Ekinşi balası: “Apeke, men jeti (27/29) jıl burın jürıp ötken qumırşkanıñ izin bilemin”, — (27/30) dedi. Üşinşi balası: “Men eki dünüyeni alaqañğa salıp (27/31) qoyğanday körıp turamın”, — dedi. Törtinşi balası: (27/32) “Men aştıq bolğan jerde joqtan bar jasap, (27/33) qañşa adam bolsa da toyğızuwğa jaraymın”, — dedi. (27/34) Besinşi balası: “Men keme jasap, telegey–teñizden (27/35) közi aşıp jumğanşa öte şıgımın”, — dedi. Altınşı (27/36) balası: “Men aşuwlınsam, tabanımnıñ astındağı darıya–teñizderden (27/37) şañ şıgadı”, — dedi. Jetinşi balası: (27/38) “Jaw jaqındap kelgende qara jer jarıl dersem (27/39) jarılıp, tübine tüsip, özim jerden şıgıp, duşpanımnan (27/40) qutılamın”, — dedi.

(27/41) Anası balalarınıñ önerlerin estigennen keyin (28/1) qaysısınıñ öneri artıq ekenin bile almadı. Sonda (28/2) balalarınıñ qolına jasağan sadağın berip: “Balalarım, (28/3) mına dayındağanımdı alıp barıp, Bolmas (28/4) hañğa önerleriñdi aytıñdar, qaysıñnıñ öneriñ artıq (28/5) bolsa, sonıña bersin”, — dep balaların bolmas hañğa (28/6) jiberedi.

(28/7) Kempirdiñ jeti balası Bolmas hañnıñ şaharına (28/8) kelse, şahardıñ işi ayqay–şuw bolıp dürligip jatır. (28/9) Bular tañ qalısıp: “Ne boldı, şaharlardıña jaw (28/10) tiydi me?” — dep bir şaldan suraydı. Sonda şal: (28/11) “Tünde el jatar da hañnıñ jalğız kıızı joq, qayda (28/12) ketkeni belgisiz, endi hañ kıızımdı tawıp beriñder, (28/13) ne bolmasa bariñniñ basıñdı alamın dep älek salıp (28/14) jatır, balalarım”, — dedi.

(28/15) Jeti batır keñesip, hañnıñ kıızın tawıp bermek (28/16) boldı. “Ne de bolsa jay emes, juriñder” desti. Sonda (28/17) biri: “Oy, biz äwliye bolmasaq, qaydan tabamız?” (28/18) dedi. “Jındısıñ ba, anamız öner surağanda jeti jıl (28/19) burın ketken qumırşkanıñ izin bilemin demediñ be, (28/20) qayda ketipti?” — dedi. Jeti jıl burın ketken qumırşkanıñ (28/21) izin biletin batır arı–beri qarap: “Aspanmen (28/22) ketipti”, — dedi. Sonda biri turıp: “Anam öner (28/23) surağanda eki dünüyeni

alağanımdağıday bilemin degensiñ, (28/24) endi bilmeysiñ be?” — dedi birine. Bul batır arı–beri (28/25) qarap, alağanın aşır–jumıp: “Toymas han degen (28/26) hannıñ alıp kara qusı äketip bara jatır”, — (28/27) dedi. Olar kızdı kutqarıp aluwğa jürip ketti. Bara (28/28) jatıp bir ülken darıyağa tap boladı. Bir jağan (28/29) qarındarı aşır, balalardıñ köñilderi buzıla bastadı. (28/30) “Endi darıyadan qayıp ötemiz? Onıñ üstine aştan–aş (28/31) qayda baramız?” — dep turganda, olardıñ birewi: (28/32) “Oy, jındılar, anam öner surağanda bar–joqtan (28/33) tamaq tawıp, qanşama adamdı toygızam demediñ (28/34) be? Käne, sol öneriñdi körset”, — dedi bawırına.

(28/35) Bul batır aspanga qarap, alağanın jaza qoyıp (28/36) edi, eki qoy mañırap tüse qaldı. Onıñ artınan köp (28/37) toqaş jawdı. Bular quwanıp, toqaştarın jep, qoyların (28/38) soyıp jatqanda, “Darıya, teñizderden keme (28/39) jasadı, közdi aşır–jumğanşa öte alamın” degeni et (28/40) piskeñşe ülken bir kemeni dayarlap qoydı. Bări quwanısıp (28/41) kemege minip, Darıyanıñ üstimen jürip ketti. (28/42) Bular küni–tüni jürip, Toymas hannıñ şaharına (28/43) keldi. Söytse, Toymas han Bolmas hannıñ kızın tüsinde (28/44) körüp, oğan ğaşıq bolğan soñ, alıp kara qusqa (29/1) aldırğan eken. Jetti batır jetken waqıtta Bolmas (29/2) hannıñ kızı kırık kızben suwğa tuskeli kele jatadı. (29/3) Älgi balalardıñ “Darıyanıñ üstinen jügirsem, tabanımnın (29/4) şañ şıǵadı” degeni köl üstimen barıp, (29/5) Bolmas hannıñ kızın Toymas hannıñ kızımen qosı (29/6) köterip äkelip kemege saldı.

(29/7) Kızdardı alıp ketkenin Toymas han estip, alıp (29/8) kara qusın jiberdi. Alıp kara qus aspanda torğayday (29/9) bolıp köringende, bayağı, “Alıp kara qus aspanda (29/10) torğayday bolıp körinse de atıp tüsirem” degeni atıp (29/11) jiberip edi, alıp kara qusıñ ayağı sınıp, Toymas (29/12) hannıñ esigi aldına barıp tüsti. Balalar kızdardı (29/13) alıp jürip ketti.

(29/14) Toymas han munı körisimen, kememen köp äsker (29/15) jiberip kuwdırdı. Bul waqıtta bayağı “Qara jer, (29/16) jarıl desem jarılıp ketedi” dep aytqanı bas kiyimin (29/17) jerge qoya qoyıp: “Qara jer, Jarıl!” degende, jer (29/18) jarılıp, balalar jerdiñ tübine tüsip ketti. Art jağan (29/19) jetip kelgen aq boz attı äsker bassısı balalarmın (29/20) qosı jer astına tüsti. Äskerler qayta kelip, (29/21) Toymas hanga körgenderiniñ bärin ayttı: “Taksır (29/22) hanım, kızdardı alıp qaşqan adam emes, äzireyil (29/23) eken, adam bolsa, darıyanıñ üstimen jügirgende tabanımnın (29/24) qayıp şañ şıǵadı, tawday bolğan alıp kara (29/25) qus torğayday bolıp biyiktegenşe jetetindegı qayıp (29/26) alısqa atsın, adam balası qalayşa bütün jerdi qağ (29/27) jarıp tüsip ketsin? Äzirleyildermen birge bizdiñ eñ (29/28) batır äsker bassımız da öziniñ aqboz atımnın jerdiñ (29/29) jarıǵına tüsip ketti”, — desti.

(29/30) Toymas han munday sözderdi estip, ekinşi ret birewdiñ (29/31) kızına aşközdik qılmaqşa ant berip, öziniñ (29/32) kızınıñ jetisin ötkizip, budan keyin kız alıp qaşmaqşa (29/33) qudayğa täwbe qılıp, jatıp qaldı.

(29/34) Jeti batır Bolmas hannıñ qolamtasınan¹ şığıp (29/35) kele jatsa, şahardağı halıq körip: “Jaqında gana (29/36) Bolmas hannıñ kızın jutıp edi, endi hannıñ özin (29/37) jutqalı kele jatır, östip bärimizdi kırıp bitedi (29/38) eken”, — desip, bəri tawğa qaşadı. Jeti batır jer üstine (29/39) şıksa, adam degennen eşkim körinbeydi, arttarınan (29/40) quwıp kelgen aq boz attı asker bassısın bosağada (29/41) baylap, eki kızdı qadirlep törge otırğızıp, (29/42) bir qoydı soyıp, qazanğa salıp, ot jağıp jatqanda, (30/1) üyinen şıqqan tütindi baykap: “Kim barıp körip (30/2) keledi?” — dep han jar saldı. Eş adam şıqpağan (30/3) soñ, han: “Ölse qunsız, satsa pulsız” dep ata–anası (30/4) ölgen bir jetim balağa barıp Bala: “Barsam basımdı (30/5) aladı goy” — dep qorqa–qorqa, amalsız kelip qarasa, (30/6) bayağı kempirdiñ jeti balası etti salıp, ot jağıp (30/7) jatır, törde eki kız oynap otır, bosağada bir jigit (30/8) baylawlı tur. Bulardı körisimen quwanıp, Bolmas (30/9) hanğa kelip süyiñsi suraydı. Bolmas han köp seniñkiremey: (30/10) “Tağı kim barıp keledi?” — dep jar saldı.

(30/11) Sonda birewi: “Ruqsat beriñiz, men barıp bilip (30/12) keleyin”, — dedi. Ol kisi: “Balanıñ aytqanı ras (30/13) eken, hanım, süyiñsi? Bir kızınıñ eki kız bolıp (30/14) kelipti”, — dep hannıñ üyinen şıqpay jatıp ayqay (30/15) saldı. Bolmas han el–jurtimen kelip, kızimen uşırastı. (30/16) Jeti balanıñ qutqarğanın äkesine túsindirdi. (30/17) Jeti bala özderiniñ önerlerin aytqannan keyin, Bolmas (30/18) han tağınan túsip, handıgın jeti balağa berdi. (30/19) Öz kıızı men Toymas hannıñ kızın eki ülkenine äperip, (30/20) qalğan besewine bükil elden tañdap jürip bes kız (30/21) alıp berdi.

(30/22) Balalar üyli–jaylı bolıp, qartayğan anasın aldırıp, (30/23) sol elde turıp qaldı. Biraq “bulardıñ işinen (30/24) eñ önerlisi qaysı” ekenin osı waqıtqa deyin bile (30/25) almay, Bolmas hannıñ bası qatıp jür eken.

(30/26) ÄKE ÖSIYETİ

(30/27) Aş eken de toq eken, bar eken de joq eken zamanda (30/28) bir kempir men şal bolıptı. Şaldıñ üş ulı bar (30/29) eken. Şal bir küni awırıp, därmeni qurıp, ölimge (30/30) moyın usııptı. Öler aldında kişi ulı şaqırıp: (30/31) “Sen balalarımniñ kenjesi, jüregimniñ erkesi ediñ. (30/32) Mına qanjardı al da, ağalarıñniñ birine de bildirmey (30/33) berik iyelen. Qanjardıñ mınaday qurıya sıru bar: (30/34) Qınnan suwırsañ boldı, “Tilegiñdi ayt” dep ün qatadı. (30/35) Tilegindi aytsañ, eki etpey aytqanıñdı orındaydı. (30/36) Östip, qanjardıñ järdemimen baqtıttı bolıp, muratıña (30/37) jetesiñ”, — dep ösiyetin aytıp, qasıyetti qanjardı (30/38) kenje ulına qaldırıp, şal bul dünüyeden ötip (30/39) ketedi.

(30/40) Kündi quwalap tün, tündi quwalap kün keledi. Ağaları (30/41) inisine qoy baqtırıp qoyadı. Bala Äkesinen qalğan (31/1) qanjardı jasırın baylap, qayğı–muñın dalğa (31/2) şağıp jüre beredi. Bir küni ertelete turıp qoy jayuwğa (31/3) ketkeli jatsa, köşeden bir attı kisi :

¹ Qolamta — kiyiz üydegi ot jağatın orın.

- (31/4) “Men jarşımın, jarşımın
 (31/5) Һан һабарın saluwşımın.
 (31/6) Һанниң қızı күewge şıғadı,
 (31/7) Барнидар јүлде aluwşın!”

(31/8) — dep jar saladı.

(31/9) “Һанниң қızı күewge tiyse tiyer, odan mağan ne (31/10) payda” dep, bala қанjarın jasıra tağınıp, қойın (31/11) jayıp kete beredi. Aғaları säskede toyğa attanadı. (31/12) Bala keşke toydıñ қalay ötkenin olardan surap edi, (31/13) ülken aғası: “Toydıñ sağan ne keregi bar, odan göri (31/14) қойниди јақsilap қара, urı–қarıdan сақ бол”, — (31/15) dep қағıp tastadı. Bala aғasınıñ jasırıp aytқısı (31/16) kelmegenin bilip “Munda bir sır bar eken, uyıqtamay (31/17) jatıp tıñdayınşı” dep, oñ jambasına awdarılıp, (31/18) uyıқтаған болıp, қорılға bastı. Bir waқıtta aғası (31/19) toydıñ jayın äyeline bayanday bastadı: “Anaw uyıқтаған (31/20) şıғar, endi қулақ sal, tolıғıraq aytıp bereyin. (31/21) Onıñ közinşe “ayt ta, ayt” dep mazamdı aldıñ. Ol (31/22) estise ketip қалadı, onan soñ қoydı kim jayadı. Һанниң (31/23) қızı Erkeayım Äkesine: “Kim de kim miñ basқıştı (31/24) satımen meniñ munarama қорғanniñ sırtınan şıғıp (31/25) barsa, äkem meni soğan bersin, men sol jigitke tiyemin”, — (31/26) dep aytıptı. Һан da ol şarttı orındaған (31/27) kisige Erkeayımdı bermek болıp, eline jar салıptı. (31/28) Biraқ һанниң қızın aluwğa ıntızар adamdar көp (31/29) bolsa da, onıñ қoyған şartın atқaruw oñay көrinbeydi. (31/30) Satıniñ elüw basқısına şıғıp барıp, eki (31/31) adam bası aynalıp қулап öldi. Men otız basқısına (31/32) şıғıp, қорқıp қaytadan түstim”.

(31/33) Bala munı estip tünimen uyıqtay almay şıғadı. (31/34) Таñ da sarğayıp барıp atadı. Aғaları toyға, bala (31/35) қoyға ketedi. Tüs äletinde қойларın suw jiyegindegi (31/36) ағаştıñ көлеñkesine juwsatadı da, toyға бармақşı (31/37) болadı. Jolға şıға берip, қанjarın қиннан суwırıp (31/38) edi, қанjar жарқ etip: “Tile tileғиңди!” — dedi. (31/39) “Bir ğajayıp at ber!”.

(31/40) Kenet aldınan ğajayıp tulpar oynaқtap kelip (31/41) tura қалdı. Bala attı minedi de, şawıp jöneledi. (31/42) Ol dem arasında jaman attarımen tepeñdep kele (31/43) jatқан aғalarına jetip keledi. Bala olardı көrip, (32/1) şetke şıғıp, қанjarın қиннан суwırıp aldı. (32/2) Қанjar жарқ etip: “Tile tileғиңди” dep ün қатadı. (32/3) “Һанниң balasınıkindey қaruw–jaraқ ber!” Sol zamat (32/4) surağanındaу қaruw–jaraқ payda bola қалadı. Bala (32/5) jasana kiyinip, қaruw–jaraғın asınıp, aғaların көrmegen (32/6) болıp, jandarınan jeldirte öte şıғadı. Eldiñ (32/7) бәри қayran қалısıp oған қaraydı, aғaları da (32/8) közin almaydı. Bala attan түsip, сегиз жүз basқışқа (32/9) şıғıp барıp, қaytadan jerge түседi de, atına минip, (32/10) шапқан boyda artına қaramay kete beredi. El onıñ (32/11) artınan “päli–lep” ayқaylap қалadı.

(32/12) Keşқurım öziñiñ burıñğı keypine түsip, jарғақ (32/13) şalбарın kiyip, taytuyaғın tartıp, қойın aydap üyine (32/14) keledi. Aғaları bolsa jaman attарın tebinip, шарşap–şaldıғıp (32/15) jaña ğana kelgen eken. Bala olardıñ (32/16) қayda барғанın surap edi, bugün de toyға барғанın (32/17) ayттı. “Men de барayınşı?” dep suranıп edi: “Joқ, (32/18) odan da қoyниди jay, sağan ne bar, қızıқtı eşnäрse (32/19) joқ”, — dep

könbedi. Bala: “Jaraydı, endeşe, (32/20) koyımdı qaytara bereyin”, — dep jim boladı. “Satığa (32/21) şıqqandar boldı ma?” dep surasa, kişi ağası: (32/22) “Ekewmizdeylerge jol qayda? Ğajayıp arğımak minip, (32/23) keremet qaruw–jaraq asınıp bir Ğannıñ balası keldi, (32/24) şirkinniñ kelbetin körseñ! Segiz jüz baskışqa şıǵıp (32/25) barıp, qayta tüsti, körgeñ el “Qoja Qadırdıñ balası (32/26) ma?” dep qayran qalıstı, köbiniñ qolı jaǵasın (32/27) ustawmen älek boldı”, — dedi.

(32/28) Ertesinde bala qoyǵa, ağaları toyǵa ketti.

(32/29) Ülken säskede qoyların ağaşıñ tübine iyirip (32/30) qoyıp, qanjarın qınınan suwırıp edi: “Tile tileǵıñdi!” — (32/31) dedi. “Keşegi atım men kiyimimdi qazir dayar (32/32) qıl!” Közdi aşıp jumǵanşa keşegi kiyimi men tulparı (32/33) dayar boldı. Bala alqıntıp atın mindi, jasantıp (32/34) kiyimin kiydi, nayqalıp jolǵa tüsti. Toyǵa jeterde (32/35) jabı at mingen ağaları jol bosatıp, birinen keyin (32/36) biri atınıñ jalına jarmasıp qala berdi. Qaynaǵan (32/37) el bastarın iyip: “Quldıq, Ğanzada, Ğannıñ Erkeayımı (32/38) sizge layıq” dep jol berdi. Bala lıp etip (32/39) attan tüsip, bul sapar mıñ baskışqa deyin şıǵıp (32/40) barıp, bası aynalıp keri oraladı. El balanı töñirektep (32/41) burınǵıdan beter tañdanadı. Sonda ol şetke (32/42) şıǵıp, qanjarın qınınan suwırıp edi, “Tile, tileǵıñdi !” — (32/43) dep ün qattı. “Osı elge bir çeksedem¹ jetetindeg (33/1) küriş dayar bolsın!”

(33/2) Äni–mini degenşe bir töbe küriş payda boldı. Bala (33/3) qanjarına: “Ärbir kisige bir çeksedem bölinsin, ıdısına (33/4) salınsın!” — dep buyırdı. Äp–sätte ol aytqanı (33/5) da orındaldı. Ğannıñ qızı da ayran–asıp bolıp, balanıñ (33/6) janına kelip: “Jüziñdi bir körsetşi!” dedi. (33/7) Ol teris qarap bolmaǵan soñ: “Jüzigimdi bereyin, (33/8) jüziñdi körsetşi!” dep taǵı ötindi. Bala “endi bolmas” (33/9) dep oǵan qaraǵanda, qız esinen tanıp bara jatqanday (33/10) sandıraqtap: “Mına jüzikti menen sıy retinde al. (33/11) Joǵaltıp, ne mayıstırıp qoysañ, menen ümitiñdi (33/12) üz”, — dedi. Bala jüzikti alıp, atqa qarǵıp minip, (33/13) kelgen jolına tüsti, soñınan şuwdalangın şañ köterilip, (33/14) bir zamatta közden ğayıp boldı. Bala burınǵı (33/15) keypine tüsip, keşke qoyın aydap, ädetinşe üyine (33/16) kelse, ağalarınıñ quwanışı qoynına sıymay otır. (33/17) “E, inim, biz saǵan palawlık küriş alıp keldik, (33/18) palaw basıp beremiz, uwısıña sıyǵanşa qarbita asap (33/19) qarnıñ jarılǵanşa jeysiñ, bol tezirek otın qamdap, (33/20) ot jaq” dep asıqtırdı. “Aǵalar, kürişti kim berdi?” (33/21) Sonda ülken ağası: “Onı surap qaytesıñ? Qoja Qadırdıñ (33/22) balası da soñsalıqtı mıqtı bolmadı, (33/23) şınında, qudaydıñ ulı ma dep oyladıq. Keşegi (33/24) jigit mıñ baskıştı satıǵa şıǵıp barıp, qayta tüsti. (33/25) Ğannıñ qızı özi quştar bolıp qolına jüzik saldı. (33/26) Kürişti de sol märt bala berdi. Erteñ Erkeayımniñ (33/27) toyı bastaladı”, — dedi. Bala murtınan jumıyıp, (33/28) olardıñ aytqanın orındap jim boldı. Awqat jelinip (33/29) jatqanda inisi: “Pälen kün sender toy toyladıñdar, (33/30) men qoy qaytardım. Qudaylarıña qarasañdarşı, erteñ (33/31) toyǵa men barayın, qoyǵa sender barıñdar”, — (33/32) dedi ağalarına. Ağaları maqul desip: “Iqılas bildirip (33/33) qalǵan ekensiñ, barsañ bar, biraq Ğan balası (33/34) kelgende deldiymey, jüginip, elge bergenin sen de qur (33/35) qalmaq ala kel”, — desti. Bala “maqul, söyteyin”, — (33/36) dedi.

¹ Çekse — bes-altı kilogramdı bildiretin salmaq ölçemi.

(33/37) Ol erteñinde toyğa, ağaları qoyğa jöneldi. Bala (33/38) jolda kädimgi qanjarın suwırıp buyırık berip aq (33/39) boz argımaqtı minip, barın kiyip toyğa bardı. Kenet (33/40) han: “Aytqan şartım orındaldı, küyew bala bolatın (33/41) adam aldıma kelsin”, — dep jar saldırttı. Biraq (33/42) hannıñ küyew balası tabılmadı. Küyew balası (33/43) menmin”, — dep bargandarğa Erkeayım qaramadı. (33/44) Aqırı qızdıñ aqılınan eldiñ qolın jaydırıp, (34/1) Erkeayımınñ aldınan qatar–qatar ötkizdi. Bala “ne (34/2) bolar eken” dep dalada tura berdi. Besin waqıtına (34/3) deyin el tügel ötip bitti. Aqırı kezek balağa jetip, (34/4) qızdıñ nökerleri onıñ qolın jaydırıp, Erkeayımınñ (34/5) aldınan alıp ötti. Qız qolındağı özi bergin (34/6) jüzikten balanı tanıp, otız kün oyın, kırık kün (34/7) toyın jasatıp, balağa tiyedi. Jasaw–jabdıgımen bala (34/8) Erkeayımdı üyine köşirip kelip, ortanşı ağasına (34/9) qızdıñ ülken äpkese alıp berip, baqtıttı ömir sürip, (34/10) muratına jetipti.

(34/11) JALĞIZ UL JANÄDİL

(34/12) Bayım–bayım bay eken, tört tülige say eken. (34/13) Qoşqardıñ küngey jaq töскеyinde atağı şıqqan (34/14) Qojamberdi degen bay bolıptı. Onıñ Janädil degen (34/15) jalğız ulı, Qarlığaş attı jalğız qızı bar eken. (34/16) Janädil ünemi Aydın–Köl, Jekendi–Köl degen kölge it (34/17) jügirtip, qus saladı eken. Ol kün sayın suñqarın arı (34/18) salıp aldırıp, beri salıp ildirip, qanjıgısan qara (34/19) qazğa toltırıp, üyine qaytadı eken. Bir küni qarındası (34/20) Qarlığaş: “Aynalayın ağake, otıra–otıra eriktim, (34/21) atıñdı berşi mineyin, qusıñdı berşi salayın, (34/22) bir tamaşa qılayın”, — dep, kıyıla ötinedi. Janädil: (34/23) “Aytsa aytqanday, şınımen–aq erikken türü bar”, — (34/24) dep qarındasınıñ sözün qıptap, Köktelki atın mingizip, (34/25) aq suñqarın qolına qondırıp, aqbergenin asıp (34/26) berip: “Erterek üyge kel, asılı Kök–Beleske şıqpağın”, — (34/27) dep qatañ eskertip jiberdi.

(34/28) Qız attı minip, qustı qondırıp, Aydın–Köl, (34/29) Jekendi–Kölge baradı. Aq suñqarın arı salıp aldırıp, (34/30) beri salıp ildirip, qanjıgısan qara qazğa toltırıp, (34/31) äbden tamaşağa batadı. Besin waqıtı bolıp (34/32) qalğanda “Ağakem, atın da, qusın da, kölin de ayağan (34/33) joq, Kök–Belesti nege ayadı?” dep, qız beleske köterilgen (34/34) eken. Barsa, belestiñ boyında qarawıtıp qalıñ (34/35) şahar jatadı. Şahardıñ bergi şetinde üş kisi jüredi, (34/36) ol iyt jügirtip, qus salıp, seyil qurıp jürgen (34/37) qalmaqtıñ hanı Şekerhan edi. Şekerhan: “Apıray, (34/38) Janädil Beleske şıqpaşı edi” dep, qorqıp (34/39) ketip, “bilip kelgin” dep janındağı kuw jigitin jımsadı. (34/40) Jigit beleske jetip kelip: “Sen kimsiñ?” deydi. (34/41) Qız “Men jalğız ul Janädilmin” degende, jigit: (35/1) “Üniñ jiñişke sızılıp, şaşıñ mayda jelpildep, (35/2) boldı–boldı, bildik, Janädildiñ qarındası Qarlığaş (35/3) ekensiñ”, — dep, tanıp qoyadı. Beleske şığa kelgen (35/4) jalğız adamnıñ Janädil emes ekenin bilgennen keyin (35/5) Şekerhannıñ qobaljığan jüregi ornına tüsip: (35/6) “Janädil bolsañ jol ortası oypañğa tüsip kel, eki (35/7) elde nemene bolıp jatqanın söyleseyik”, — deydi. Qız (35/8) “jaraydı, bolsın”, — dep jol ortası oypañğa tüsedı. (35/9) Söylesip otırğanda kün batıp ketedi. Qız “endeşe (35/10) keteyin” dep tura kelgende jigit qızdıñ basındağı (35/11) kiyimin julıp alıp edi, Qarlığaştıñ altın şaşı (35/12) jarıq ete tüsti. Janädil emes ekendigi anıq belgili (35/13) bolğannan keyin Şekerhan qızdı üyine jibermey üş (35/14) kün alıp

jattı da, onan ekewi almak–tiymek bolıp (35/15) wädelesti. Kız keterinde Şekerhan: “Janädilge alıssam (35/16) älim, küressesem küşim jetpeydi, ol mağan jaqsılıkpen (35/17) kız bermeydi, qanday amalın tabamın?” — (35/18) dedi. Sonda Qarlığaş: “Men qarañğı taw aňğarına (35/19) jeñgemi ertip qaraqat tereyin. Keşinde kelip, “oybay, (35/20) bawırım” dep, qan tükirip jatıp qalayın. Ağakemniñ (35/21) amalı tawsılıp el işindegi baqsı balgerlerdiñ (35/22) bärin şaqırar. Olar meni saw der. Sonda meniñ (35/23) aytqanım boyınşa sağan kisi şaptıradı. Sen bir (35/24) balger, bir baqsı jiber. Olar “qarındasıña Mürek (35/25) qağbastıñ suwı däri” dep aytsın, oğan barğan adam (35/26) köp boladı, kelgen adam joq boladı. Ağakem ketkende (35/27) jügire almaytın janiñ joq pa? — deydi. Şekerhan (35/28) kelisip, qızdı üyine jiberedi.

(35/29) Qarlığaş üyine kelip: “Attay bolğan aqquwğa (35/30) qusımdı salıp jürsem, qusımdı alıp ketip, üş kün (35/31) küttim, aqırında köldiñ üstimen barıp alıp keldim”, — (35/32) dedi. Janädil “qustı sınayın” dep alıp şıksa, (35/33) üş kün buwlıkkan qus bayağısınan da alğır, (35/34) közine köringenin qoymaydı. Aytqanınday Qarlığaş (35/35) ertegisi jeñgesimen qaraqatqa baradı da, keşinde (35/36) “bawırım” dep jatıp qaldı. Janädil amalı tawsılıp, (35/37) emşi, baqsısın tügel jıydırıp edi, derttiñ (35/38) därisin taba almadı. Aqırı Qarlığaştıñ aytuwımen (35/39) Şekerhanğa kisi şaptırdı. Onıñ baqsı, emşisi: (35/40) “Qarındasıñniñ awruwına bir gana Mürek qağbastıñ (35/41) suwı däri”, — dedi.

(35/42) Janädil Köktelkini minip, aqberenin asınıp, (35/43) Mürek qağbastıñ suwına attanbaq boldı. Janädildiñ (35/44) äyeli qasiyetti han eken, ol bilip qoyıp: “Oy, jalğız (36/1) ulı Janädil, qarındasıñniñ Şekerhanğa berip qoyğan (36/2) sözi bar. “Mürek qağbastıñ suwına barmağın (36/3) basıñdı azapqa salmağın”, — dedi. Janädil oğan senbey, (36/4) äyelin urıp tastap kete bardı. “Jalğız ul (36/5) Janädil ketti” dep emşi, baqsısı habar jetkizisimen (36/6) Şekerhan kelip, Janädildiñ elin şawıp ketti. Qarlığaştı (36/7) äyeldikke alıp, äkesin sıyır qaytaruwşısı qul, (36/8) anasını buzaw bağuwşısı küñ äyeline jırıq ögiz mingizip, (36/9) otın aluwşısı küñ qılıp qoydı.

(36/10) Jalğız ul Janädil neşe kün, neşe tün jol jürüp, (36/11) en şöldegi munartқан boz dalağa kelip kidirdi. Sol (36/12) jerde dem aluw üşin atınıñ jügenin sıyrıp, er (36/13) toqımın alsa, üsti kızıl eti şıqqan jawır bolıp (36/14) qalıptı. Sonda atқа til bitip: “Jalğız ul janädil, (36/15) men bilgendi bildiñ be, men tüygendi tüydiñ be? Qaqpa–Tastıñ (36/16) arasında kızıl tülki jatadı. Ol Mürek (36/17) qağbastıñ tüngi küzetşisi. Sen qapısın tawıp ustap (36/18) al. Soyıp jatıp odan sır tart. Quyrıqınan irep (36/19) otırıp, tumsıǵına kelgende gana aytıp beredi”, — (36/20) dedi. Janädil atın erttep minip şıqqanda kızıl (36/21) tülki jalt berip, qaşıp şıqtı. Uzatpay ustap alıp: (36/22) “Ayt, tülkim, sırıñdı!” — dedi. Tülki: “Jılda (36/23) kerüwen keledi, onıñ atı awnağan jerinen tük–mük, qılqıbir, (36/24) qaldıqtı terip jep tamaq qılam, odan başqa (36/25) eşteñe bilmeymin”, — dedi. “Aytasıñ, tülkim, aytasıñ”, (36/26) — dep, quyrıqtan irep otırıp belge kelgende (36/27) de aytpadı, kökjelkege kelgende de aytpadı, tumsıqqa (36/28) kelgende: “Aytsam da öldim, aytpasam da öldim” (36/29) dep, sırın ayttı “Mürek qağbastıñ tüngi küzetşisi (36/30) men edim. Köz jetpegen munarlı daladan adamniñ (36/31) taqıyasın körüwşisi edim. Üş künnen beri közim munartıp, (36/32) tanıy almay qoydım, söytsem ajalımniñ jetkeni (36/33) eken. Şoqtay kızıl tülki meni aldım. Meniñ arǵı (36/34) jağımda aq jartasta eki quzǵın bar. Ol quzǵınıñ (36/35) birewin

öltirip, birewin şala–jansar etip sır tartsañ, (36/36) bärin aytıp beredi, odan argısın men bilmeymin”, — (36/37) dedi.

(36/38) Janädil tülkiniñ tumsıgın şart kesip, қаңıғasına (36/39) baylap, odan arı jönedi. Älgi aytқан ақ jartastıñ (36/40) bergi түbine jetkende Janädil attan түsip, er (36/41) тоқımın алып bos қоя берip edi, Көктелки атı қақпа (36/42) тастıñ astına түsip, қızıl jawır болıp jayıлып (36/43) şıға keldi. Onı көрген zamat eki қузғın уşıп (36/44) kelip: “Müreк қақбасқа jolıққаннан beri iyt pen (37/1) қустıñ қалdıғın jep қurıdıқ. Munı oған aytpay, (37/2) ekewmiz toyғанша jep bir раһattanayıқşı” деп, (37/3) jawır attıñ jawırına қона қалıp, шоқуwға kiristi. At (37/4) basımen urғılap jegizbey, alaқtatıp otırıp keşti (37/5) batırdı. Keşinde қузғındar: “Bүгін şıñға барıp (37/6) қonıp erтеñ ақ қuljanı алып kelip, süzdirip, moynın (37/7) üzip, onan keyin jeyik” деп kelisip уşıп ketti.

(37/8) Sonda Janädildiñ атı: “Erтеñ olар kelgenşe öziñ (37/9) тıғıлатınday üñgir қазıp, jasırınıp jat, men (37/10) jawır at болıp ottap tura bereyin. Arқар kelip (37/11) meni süzerde şeкеге at. Eki қузғındı da atıp öltir. (37/12) Mıltıqtıñ üni şıққанда ekinşisi қosa уşadı. Mergendiғiñdi (37/13) bileyin, topşısınan at, бирақ öltirmegin, (37/14) sonan sır tartamız” — dedi. Janädil attıñ aytқанınday (37/15) or қазıp jatıp қалdı. Kүн säskede eki қузғındı (37/16) eki қaptalıна қondırıp алып, ақ қulja jetip (37/17) keldi. Қuljanıñ belі бүкşiyip, közi шақşiyip, атı (37/18) süzip қulatuwға oқталıp kele jatқан kezde Janädil (37/19) ақ қuljanıñ jazıқ mañdayın jara, bir қузғındı (37/20) öltire atıp, ekinşisiniñ оñ жақ қanatın көzdey atıp, (37/21) şawıp tastaғalı турғанда, at: “Äy, batır, erliғiñ (37/22) бар, esiñ жоқ, öltirmegin”, — dedi. Janädil қузғınnan (37/23) sır suradı. Ol: “Munan arı bara jatқанında eki (37/24) buwra қаşıп şıғadı, ekewine eki baw jantaқ алғın, (37/25) olар jantaқtı көrip suғına kirisedi. Odan arı: “taramısın (37/26) alayıқ” деп, eki mistan kempir seкеñдеp aldıñнан (37/27) şıғadı, ekewine eki baw taramıs алғın da, onı (37/28) laқtırıp жүre бер. Odan arı әrbiri тоқpaқтай eki (37/29) төbet şıғıp: “Jas et jeyik” деп bura bastıрмаy, (37/30) aldıñdı торыdı. Olарға eki қап et al. Ekewine ekewin (37/31) laқtırsañ, jolıñ аşıқ. Odan arı жүrсеñ, түndiғi (37/32) tartuwlı, esigi jabuwlı üy бар. Esigin аşıп түndiғin (37/33) tart. Onan arı barsañ bir üy бар, esigi de түndiғi de (37/34) аşıқ, түndiғin tartıp, esigin jawıp қoy. Osılardıñ (37/35) bärin atқarsañ ғана Müreк қақbastıñ suwınan süzip (37/36) alasıñ”, — deydi.

(37/37) Sonda Janädil eki қап et eki baw taramıs, eki baw (37/38) jantaқ алып jolға şıғadı. Aytқанınday jolda eki (37/39) buwra қuwıp берip edi, eki baw jantaқtı laқtırıp (37/40) jiberdi; “tilegen tileғiñe jet–ay, tilegen tileғiñe (37/41) jet–ay” деп қала beristi. Kenet жүгирip, jata қалıp, (37/42) жүгирip tura қалıp, seкеñдеgen eki mistan kempir (37/43) şıқtı, ekewine eki baw taramıstı laқtırıp edi, (37/44) мәz–meyram болıp қала beristi. Odan arı түndiғi, (38/1) tartılған, esigi jabılған üyge kez kelip, esigin аşıп, (38/2) түndiғin tarttı. Ekinşi boz üydiñ түndiғin tartıp, (38/3) esigin jawıp, Müreк қақbastıñ suwına jetti.

(38/4) Janädil suwdan süzip алып қayтаdan керi қayтқанда, (38/5) Müreк қақbas sezip қoyıp: “Or, iyregim, or! İl, iyregim, (38/6) il!” деп, қuwıp berdi. Sonda or iyregi jetip, attıñ (38/7) қuyrıғın orıp қалған eken.

(38/8) Jalgız ul Janädil jürip otırıp, öziniñ eline (38/9) kelse, qattıdan tası, jumsaqtan küli ğana qalıptı. (38/10) Tüste kelgen Janädil besinge deyin ökirdi. Bir kezde (38/11) atı janına kelip, oşaqtıñ tabanman tawıp alğan (38/12) kişkentay aynanı berip, “öñiñdi körşi” deydi. Janädil (38/13) jüzine qarasa, on beste ketken bala kök ala saqal (38/14) şal bolıptı. At Janädilge Mürek қақbastıñ suwın (38/15) berip, “Қuw arşaға tamızgın” dedi. Tamızğanda қuw (38/16) arşa, қuwраған қоға da көкпеңбек болıp көгерди. Janädil (38/17) özi işip, on bestegi bala boldı. Atına urttatsa, (38/18) kädimgi қunan қалıbına қайта keldi. Sonda қасiyetti (38/19) Көктelki: “Қарındasiñ meni minip қus saluwға барғанда (38/20) қалмақtıñ һанımen wädelesip kelgen. Äyeliñ (38/21) keremetтей jan eken, istiñ jayın bilip қoydı. Saған (38/22) aytsa, tilin almadıñ. Sen ketkennen keyin қалмақtıñ (38/23) һanı Şekerһan eliñdi şawıp ketti. Қарındasiñ (38/24) қазir ayağı awır, işinde қırıқ қара қарға бар. Egerde (38/25) osılardı jarıқ көрмей жоқ қılmasаñ, түbi öziñe (38/26) зıyan қıladı. Äкеñ Қојamberdi sıyır бағuwşı қul, (38/27) anañ buzaw қайıruwşı күñ болıp жүr, olardıñ бәri (38/28) aldıñnan şıғadı, bara көrersiñ”, — dedi.

(38/29) Janädil olpı–solpı ketip bara jatқанда, jolınan (38/30) otın арқалаған әyeli jolıқtı.

(38/31) “Bayağı қудay барında,
 (38/32) Jalgız ul Janädil tusında,
 (38/33) Oymaқtawdan öz elim,
 (38/34) Oynға şıқpas naz elim,
 (38/35) Tünde bir esikke şıқпаған басım,
 (38/36) Tünegen astı işpegen басım”,

(38/37) — dep botaday bozdaydı. Janädil барıp, otının артıp (38/38) berip, onan arı barsa, eki қızıl sıyırға jete alмай (38/39) bir şal kele jatadı. Janädil sälem berip: “Сıyır (38/40) kimdiki?” деп edi, şal: “Bayırғы қудay барında (38/41) jalgız ul Janädildiñ sıyırı edi, endigi қудay барında (38/42) Şekerһanniñ sıyırı”, — deydi.

(39/1) Onan arı bara jatsa, jıgılıp–sürinip eki buzawға (39/2) jete alмай, bir kempir aldınan şıғadı. Janädil (39/3) anasın tanıp, bilmegen болıp janınan ötip ketedi.

(39/4) Besin kezinde Şekerһanniñ üyine барıp түsse, (39/5) қарındasi Қарлығыş törde otıradı. Bir kezde jırıқ (39/6) қара ögizge otın артıp Janädildiñ әyeli kelip edi: (39/7) “Otındı erte alıp kelmeysiñ”, — деп atıp turıp (39/8) sabap jiberdi. Kenet sıyır aydap әkesi, buzaw қайtarıp (39/9) anası keldi. Қарлығыş ekewin birdey üydi aynaldıra (39/10) қуwalap sabap tastadı. Janädil Қарлығыştı (39/11) atıp salмақ болıp оқталdı da: “Қоя turıp ayağıна (39/12) deyin bayқayınşı”, — деп özin toқtatıp, қайтадан (39/13) otırıp қалады. Kenet қарındasi: “Meymandı ülken (39/14) törge kirgizip, jaқсылap sıylañdar”, — деп buyıradı. (39/15) Janädil: “Men mına beyşaralardıñ laşıғına барıp (39/16) түneymin”, — деп болмай, kempir–şalmen birge ketip (39/17) қалады. Bir waқıtta bir semiz қозınıñ etin alıp keledi. (39/18) Janädil arı–beri maydalap tuwrap, kempir–şалға (39/19) jegizip, eki terini salıp, әke–şeşesin jatқızıp, “urıs (39/20) salayın” деп turған sätte Қарлығыş kirip keledi de: (39/21) “Jalgız ul Janädil kelip

çalğandıy, mal–jayğa (39/22) qaramay uyıqtap qalğanın qaraşı” dep, şöl kürkeni (39/23) qayıra tartıp qaladı. Janädil atıp tastamaq bolıp (39/24) aq beren mılığın suwırıp alğanda, Qarlığaş ağasınıñ (39/25) kelgenin bilip, qorıqқанınan tili baylanıp (39/26) turıp qalğan eken. Janädil Qarlığaştıñ basın (39/27) alıp, işin jarsa, bir sandıq şıgadı. Sandıqtıñ (39/28) işindegi kırık qarğanıñ otız toğızın öltiredi. kırkıñşısı (39/29) tura qalıp, Janädilmen on tört kün küresedi. (39/30) Aqırı Janädil äli ketip jıgılatın bolğanda, (39/31) Köktelki şawıp kelip qarğanı taqımınan julıp (39/32) aladı. Söytip, Janädil qarğanı, oğan qosa Şekerhandı (39/33) öltirip, Mürek qaqbastıñ suwınan äkesine, anasına, (39/34) äyeline işkizgende kädimgidey jasarıptı. (39/35) Sodan soñ olar qaytadan öz jerine kelip, jarastı (39/36) tirşilik keşken eken.

(39/37) MÄDİLGEN SULUW

(39/38) İlgeri bir zamanda malğa bay, tört tülige say (39/39) Quleke degen bir han bolıptı. Onıñ Mädilgen attı (39/40) jalğız qızı ay dese awzı, kün dese körki bar suluw (40/1) eken. Qızdıñ suluwlıǵına qosa qolınan öneri tögilgen (40/2) isker bolıptı. Sol mädilgen suluw bir küni biyttiñ (40/3) qabıǵınan işik qurap, äkesine kiygizedi. Han arı oylanıp, (40/4) beri oylanıp, işik neden jasalğanın taba almaptı.

(40/5) Aqırı qızı “biyttiñ qabıǵınan qurap jasap edim” (40/6) degende, han: “Kim osı işikti tanısa, qızımdı sol (40/7) kisige beremin”, — dep eline jar saladı. Jasalğan (40/8) işikti tanıp, hannıñ qızın almaqqa düniyenıñ tört (40/9) burışınan köp adam sabıladı. Kelgen el tawday (40/10) etti jep, köldey sorpasın işip, tobiqtay et, qasıqtay (40/11) sorpa qalğanda jiyren at mingen, şirt tükirgen, közi (40/12) qızarğan bir şal keledi. Qalğan tobiqtay etti jep, (40/13) qasıqtay sorpanı işip bolğannan keyin: “İşik biyttiñ (40/14) qabıǵınan jasalıptı”, — deydi.

(40/15) Han wädesi boyınşa qızdı şalğa bermek boladı. (40/16) Eki–üş kün ötip, Mädilgen suluw attanatın bolğanda (40/17) jılkı arasınan kök besti qızğa kelip: “Mädilgen (40/18) suluw, sen äkeñniñ elinen el, jerinen jer böldirip (40/19) alıp ne qılasıñ, jılqınıñ işinen meni al, tüyeden (40/20) quw ingendi, küñnen Küytüw küñdi, kiyimnen telpekti¹, (40/21) jaraqtan qara bolat kezdikti al, başqa eşnärse almağın, (40/22) erkekşe kiyinip, täwekel dep jolğa şıq, qalğanın (40/23) köre jatarsıñ”, — dedi. Mädilgen suluw äkesine (40/24) kelip, kök bestiniñ aytқанın surap edi, han maqul dep, (40/25) qızınıñ qalağandarın berip attandırdı. Bılay (40/26) uzağannan keyin qızıl köz şal Mädilgenge: “Jıraққа (40/27) tartқан jerime jürip kel, tuwra tartқан jerime (40/28) qonıp kel”, — dep kete beredi. Ol ketkennen keyin (40/29) adamnan aқıldı kök besti: “Mädilgen suluw, jalmawız (40/30) şal degen osı. Bara jatқanda art jağına qarama. (40/31) Şal ä degende qara şubar jolbarıs bolıp qubılıp (40/32) kelip, Küytüw küñdi jeydi. Artıña qaramay kete ber”, — (40/33) deydi. Bir waқıtta şal qara şubar jolbarıs bolıp (40/34) kelip, Küytüw küñdi süyek–sayağımın qıtırlatıp jey (40/35) bastaydı. Mädilgen suluw artına qaramay kete beredi. (40/36) Jep alğannan keyin qızdıñ aldınan

¹ Telpek — baғalı añ terisinen tigilgen bas kiyim.

şıgıp: “Kele (40/37) jatırsıñ ba, Mädilgen suluw, jıraǵқа tartqan jerime (40/38) jürip kel, tuwra tartqan jerime qonıp kel”, — dep (40/39) jürip ketedi.

(40/40) Sonda kök besti: “Endi artıñnan qara şubar jolbarıs (40/41) bolıp kelip qıw ingendi jep ketedi, qaraylamay (41/1) kete ber”, — deydi. Şal birazdan keyin qara şubar (41/2) jolbarıs bolıp qubılıp kelip qıw ingendi bozdatıp, (41/3) süyek–sayagımen şaynay bastaydı. Mädilgen artına (41/4) qaraylamay kete beredi. Kenet ol aldınan şıgıp: (41/5) E, kele jatırsıñ ba, Mädilgen suluw jıraǵ tartqan (41/6) jerime jürip kel, tuwra tartqan jerime qonıp kel”, — (41/7) dep taǵı jönine kete beredi.

(41/8) Sonda kök besti: “Endi şal jolbarıs bolıp kelip, (41/9) seni almaqşısı. Oǵan jetkizbeyik, atqa mıqtap otır, (41/10) maǵan qayta–qayta qamşısı sal. Bulttı köktiñ astımen, (41/11) buwındı şöptiñ üstımen alıp jürip ketem, eki (41/12) köziñdi qattı jum, “köziñdi aş” degende jürektey (41/13) jerden julınday tütün şıǵıp, bir üy körinedi. (41/14) Şaldıñ üyi sol, tüsip otıra ber, — deydi. Kök bestiniñ (41/15) aytkanınday kişkeneden keyin qara şubar jolbarıs (41/16) Mädilgen suluwdı qıwalap berdi. Kök besti januwar (41/17) aspangı uşıp şıǵadı. Bir kezde Mädilgen suluw közin (41/18) aşısa, jürektey jerden tütün şıǵıp, kök besti bir (41/19) üydiñ aldında tur eken. Kök besti Mädilgenge: “Endi (41/20) üyge kirip otıra ber. Jalmawız şal keledi, birazdan (41/21) soñ eki közi qıp–qızıl bolıp şıǵadı. Sonda qara (41/22) bolat kezdigimen eki közin oyıp alıp, sırtqa jügirip (41/23) şıq, odan argısın deydi. Kenet jalmawız şal kirip (41/24) keledi de, kök besti aytkanday: “Mädilgen suluw, saqalımdı (41/25) qarap berşi” dep, şalkasınan tüsip jatıp (41/26) qaladı. Mädilgen suluw ar jerin bir qarap, ermek etip (41/27) otıra beredi. Bir waqıtta şaldıñ közi qıp–qızıl (41/28) bolıp adırayıp şıǵadı. Sol kezde Mädilgen suluw (41/29) qara bolat kezdiñki onıñ közine tüyrep–tüyrep alıp, (41/30) sırtqa jügirip şıqsa, kök besti qoyannan da alasa (41/31) bolıp kütip tur eken. At mädilgen suluwdı mingizip (41/32) alıp uşa jöneledi, attıñ ekpininen qar jawıp, (41/33) boran borap, januwar kök besti aşkar–aşkar tawdan (41/34) ötedi, qulazıǵan şölden ötedi. Sodan bir şahardıñ (41/35) şetine kelip, şöpten kürke jasap turıp qaladı.

(41/36) Ol şahardıñ hanı kırık äyeldi Äkimhan attı han (41/37) eken. Biraq kırık äyeliniñ biri de tuwmay bir balaǵa (41/38) zar eken. Kunderdiñ künde Äkimhan jigitterimen iyt (41/39) jügirtip, qus salıp jürse, qusı bir şöp kürkeniñ (41/40) üstine kelip qonadı. Han alıp kel! dep bir jigitiñ (41/41) jiberedi. Jigit şawıp kelip: “Üyde kim bar? Qusımdı (41/42) alıp ber!” — deydi. Mädilgen suluw qusın alıp bereyin (41/43) dep şıǵa kelgende, onıñ suluwlıǵın körıp, jigit (41/44) esinen tanıp qaladı. Sonda qız: “Adam körgen be, (42/1) körmegen be?” — dep qol jawlıǵımen jelpip turǵızıptı. (42/2) Jigit kelip: “Taqısır hanım, men bir perişte (42/3) kördim, erkek deyin desem erkek emes — üni näzik, jüzi (42/4) jumsaq, betinen nur şaşırıp, tolǵan ayday tolıqsıydı. (42/5) Qız deyin desem, erkekşe kiyinip alǵan. Siz (42/6) kırık äyel aldıñız, biraq biri de men körgen suluwǵa (42/7) teñ keler emes. Maǵan “qustı alıp bereyin” dep (42/8) üyden şıǵa kelgende, attan qulap tüstim. Meni jelpip (42/9) turǵızıp, attandırıp jiberdi”, — deydi. Han jigit (42/10) asıra aytıp tur–aw dep senbeydi. Erteñine han taǵı da (42/11) qus salıp şıqsa, qusı uşıp barıp, taǵı bayaǵı (42/12) şöp kürkeniñ üstine qonadı. Han “alıp kel!” dep (42/13) taǵı bir jigitiñ jumsaydı. Jigit şöl kürkege kelip: (42/14) “Üyde kim bar, şıǵıp qustı alıp ber!” deydi. Mädilgen (42/15) suluw qustı alıp bermek bolıp şıǵa kelgende, (42/16) ol jigittiñ de esi awıp jıǵıladı. Mädilgen bul (42/17) jigitti de

jawlıgımen jelpip turğızıp, attandırıp (42/18) jiberdi. Ol Һaңa kelip, buringi jigittiň sözün Һaytalaydı. (42/19) Bayağı şöp kürkege Һanniň Һusı üşinşi küni (42/20) tağı Һonadı. Bul jolı ÄkimҺan özi kelip, “Һustı (42/21) alıp berem” dep şıga kelgen Һızdıň suluwlıgınan (42/22) esi awıp, talıp Һaladı. Һız jawlıgımen jelpip, (42/23) esin jıyğızıp, Һandı attandırıp saladı. Һan Mädilgen (42/24) suluwdı körgenneñ–aқ Һaşıқ bolıp Һaladı, biraқ (42/25) erkek, Һız ekenin bile almay, esi ketip, üyine keledi.

(42/26) Һan üyine kelip, Һırık äyeline aқıl–keñes surasa, (42/27) bir äyeli: “Onıñ — erkek, äyelin bilmediñ be, nemene? (42/28) Һırık iyinağaş sap jasap ber dep, Һırık toblıgı (42/29) alıp barıp ber. Äyel bolsa uñgıl–şungıl kılıp (42/30) jonadı, erkek bolsa kedir–budırsız ädemi jonadı, (42/31) sonan bilemiz,” — deydi.

(42/32) Ertesinde Һan kele jatқanda kök besti: “Mädilgen (42/33) suluw, Һan saған “Һırık iyinağaş jasap ber” dep, (42/34) Һırık toblıgı alıp keledi. Sen meni tusap Һırğa (42/35) Һoya ber. Men uzañҺırıp ketip bara jatқanda, “uşatuğın (42/36) boldı” dep küybeleñdep Һal. Sonda Һan jigitteriniñ (42/37) birine “alıp kel” deydi. Sen “baska kisige ustatpaydı” (42/38) degin de, iyinağaştı jona keleyin dep ala (42/39) şıқ. Sabawlardı meniñ oñ tanawımnan salıp, sol tanawımnan (42/40) suwırıp alsañ, adamniñ közi tayғанaytınday (42/41) iyinağaş boladı”, — deydi.

(42/42) Söytkenşe bolmay, ÄkimҺan jigitterimen kelip (42/43) Һaladı. Һan Mädilgenmen arğı–bergini surasıp, söylesip (42/44) otırıp, “Һırık äyelime Һırık iyinağaş kerek (43/1) edi” dep Һırık sabawdı Һızdıñ aldına tastaydı. (43/2) Mädilgen sabawlardı jonıp otırған kezde atı (43/3) Kök–Tekeske şıga Һaşadı. Һız “atımdı alıp kele (43/4) Һoyayın” dep solay Һaray bet aladı. Sabawlardı alıp (43/5) kelip, kök bestiniñ aytқанınday oñ tanawınan salıp, (43/6) sol tanawınan suwırıp alıp edi, köz tayғanday Һırık (43/7) iyinağaş bolıp şıga keldi. Alıp kelip Һaңa beredi. (43/8) Һan munı körgende Һayran Һalıp, Һırık iyinağaştı (43/9) alıp üyine Һayttı. Söytip, Mädilgenniñ Һız, ne erkek (43/10) ekenin bile almay, aylası tawsıladı.

(43/11) Sonda Һanniñ bir äyeli: “Ey, Һanım, onıñ erkek, (43/12) Һız ekenin bilüw üşin at jarıs oynayıқ deñiz, erkek (43/13) bolsa, etegi ketedi elbirep, jeñi ketedi jelibrep, Һız (43/14) bolsa Һımırılıp şaban şabadı, sodan–aқ bilüwge boladı”,– (43/15) deydi. Kök besti Mädilgen suluwға: “Erteñ Һan (43/16) senimen jarıspaқ boldı, seniñ erkek, äyel ekeniñdi (43/17) bilmek boldı. Etek–jeñiñdi Һoya berip, atқа mıқtı otırıp (43/18) awızdıgımdı tartpay Һoya ber. Һayıra tartқан (43/19) kezde Һanniñ tulparın jolatpay şıғamın” dedi.

(43/20) Kök bestiniñ aytқанınday erteñine Һan Һırık (43/21) jigitiimen kelip: “E, mirza, at jarıspaқ oynayıқ”, — (43/22) deydi. Һız kelisedi. Ekewi jürip otırıp, birşama jerge (43/23) bargannan keyin attıñ basın Һoya beredi. Kök besti (43/24) Һoya bergin jerde Һanniñ tulparınan ozıp şıғadı. (43/25) Һızdıñ etegi ketip elbirep, jeñi ketip jelibrep bäygeden (43/26) ozıp kelgen eken. Һan üyine barıp: “Atқа da (43/27) mıқtı otıradı eken, etegi ketti elbirep, jeñi ketti (43/28) jelibrep”, — deydi.

(43/29) Sonda hanniñ kişi äyeli: “Ey, hanım, onıñ erkek, (43/30) äyeldigin bilüw degen ne? Uw araq, bal araq işip turıp, (43/31) onı kónaqqa şaqırñız. Üyge kelgende uw araqtı (43/32) kızğa, bal araqtı sizge usnamız. Kız mas boladı, (43/33) sodan urğaşı, erkek ekendigin oñay-aq bilemiz” deydi. (43/34) Han maqul dep ertesi kızdı kónaqqa şaqıradı. Sonda (43/35) kök besti: “Meniñ tilimdi alıp, öziñe öziñ berik bolğın. (43/36) Han sağan uw araq usındıradı. Sen eki üydiñ ortasına (43/37) kerme salıp, oğan meni asıp bayla da, araqtıñ aşısı (43/38) kök bestige, tättisi mağan dep işe ber, men mas bolamın. (43/39) Körip turğandar: “Apır-ay, januwar öletuğın (43/40) boldı”, — dey berisedi. Sen meniñ sözimdi berik ustanıp, (43/41) qamsız otıra ber. Araqtı tartınbay iş”, — deydi. (43/42) Kız bestiniñ aytqanınday etip: “Araqtıñ tättisi mağan, (43/43) aşşısı? kök bestige” dep işe beredi. Kirip-şık (43/44) qandar “Apır-ay, januwar öletuğın boldı” dey beredi. (44/1) Mädilgen suluw bılq etpey otıra beredi. Kişi besin (44/2) kezinde bir aqsakal kisi esikten kirip: “Apır-ay, (44/3) januwarğa obal emes pe, joq degende iyesi bawızdap (44/4) qoysa bolar”, — dedi. Munı estigende “mal bawır (44/5) etpen teñ” degen söz durıs bilem, Mädilgen şoşıp (44/6) ketip ornınan kozğalğan eken. Sol zamat kızdıñ (44/7) basınan kişi telpegi uşıp ketip, kundızday şası (44/8) tögilip tüsedi. Kök besti bolsa kulındağan dawsı (44/9) şığıp: “Öz obalıñ öziñe, eptep äke-şeşeniñ jüzin (44/10) körgizeyin desem, aqır ayağı tağı bir azapqa duşar (44/11) bolarsıñ”, — dep közden gayıp bolıptı. Äkimhan ülken (44/12) toy jasap, Mädilgendi äyeldikke alıp, oğan özinşe (44/13) irge kötertip, enşi bölip beredi. Jıl aylanbay boyına (44/14) bala bitedi. Ay künine jetip bosanatın bolğanda (44/15) han: “Osı jaşqa kelgenşe “iñgä” degen balanıñ ünin (44/16) estigen joq edim, jüregim jarılıp keter”, — dep iyt (44/17) jügirtip, qus salıp, aña şığıp ketken eken.

(44/18) Kunderdiñ birinde Mädilgen suluw tolğatadı. Kırık (44/19) äyel onıñ tolğatqanın bilmek bolıp, “toğaldıñ irgesinen (44/20) barıp ot alıp kel” dep siltawratıp üyindegı (44/21) küñdi jumsaydı. Küñ ot alayın dese Mädilgennen (44/22) qorqadı, almayın dese kırık äyelden qorqadı. Amalı (44/23) qurıganda etegin tutatıp şıgadı. Östip Mädilgenniñ (44/24) tolğatqanı kırık äyelge belgili boldı. Olardıñ (44/25) esi ketip eñirep, äli ketip älsirep han endi bizge qaramay (44/26) ketedi goy dep, saqqulağın minip, soq bileğın qamşılap, (44/27) tuwırlığın tüptegen, tutquşın tebingen bir (44/28) kempirge kelip: “Aynalayın äje, toğaldıñ balasın (44/29) joq kılıp berseñiz”, — dep jalınıp-jalbarınıp, (44/30) kırkı kırık tabaq dildä beredi. Kempir tolğatıp (44/31) jatqan Mädilgenge kelip, onıñ eki közin baylap, jaña (44/32) tuwılğan kız ben balanıñ ornına eki küşikti salıp (44/33) qoyadı da, eki balanı suwğa tastap jibergende bayağı (44/34) kök besti gayıptan payda bolıp, balalardı suwğa tüsirmey, (44/35) ilip alıp ketedi. Hanga: “Äyeliñ eki küşik (44/36) taptı”, — degen habar baradı. Äkimhan eki küşigimen (44/37) Mädilgendi aralğa aparıp tastatadı.

(44/38) Östip, kunderden-kün jıldan-jıl ötedi. Kunderdiñ (44/39) birinde aralda jatqan Mädilgenge kök besti (44/40) eki balanı alıp kelip: “Sen suwdan ana jağalawğa (44/41) şıq. Suwdı keşip öterde eki közi joq sıyqırşı şal (44/42) jolıgıp, suwdan ötkizip jiberşi dep suraydı. “Ötkizip (44/43) jibereyin, eki qonışına qum toltırğın” degin. Şal (44/44) eki qonışına qum toltıradı. Eki balañdı aldña (45/1) öñgerip, şaldı mingestirip, onı bolat kezdikpen urğılap (45/2) jürip otır. Bir waqıtta ol suwğa tüşip ketedi. (45/3) Odan keyin qarnımdı jara sal. Men ölemin, jılap-sıqtamay, (45/4) etimdi pisirip jep, bata qılıp, ulıñniñ (45/5) atın Aytomış, qızıñniñ atın Kuntomış

qoy, (45/6) Qırıq qabırqam, ebin tawıp ustasañ, qırıq qanat (45/7) temir üy boladı. Sol üydiñ işinde tamağıñdı işip (45/8) jata ber, odan arğısı özi keledi”, — deydi.

(45/9) Mädilgen eki balasın alıp attanayın dep jatsa, (45/10) eki közi joq soqır şal kelip: “Mädilgen suluw, meni (45/11) jağağa ala ket”, — deydi. Sonda Mädilgen: “Eki (45/12) qonışñdı qumğa toltırğın”, — deydi.

(45/13) Şal Mädilgen aytqanday etip, eki qonışına qumdı (45/14) ayamay saladı. Mädilgen şaldı mingestirip alıp, (45/15) büyrekke bolat kezdikpenen urğılap, jürip otradı. (45/16) Bir waqıtta şal suwğa tüsip ketedi. Jäne bir salğanda (45/17) attıñ qarnın jarıp tastaydı. Söytip kök (45/18) besti öledi. Mädilgen onıñ etin pisirip, eki balağa at (45/19) qoyadı. Attıñ qırıq qabırqası qırıq qanat temir (45/20) üy boladı. Mädilgen balalarimen temir üydiñ işine (45/21) kirip jatıp qaladı.

(45/22) Arada köp jil ötedi. Aytomış aytuwlı paluwan (45/23) bolıp ösedi. Kunderdiñ birinde Äkimhan añ awlap (45/24) jürip balağa jolıladı. Arğı–bergini söylesip, iyt (45/25) jügirtip, qus salıp qumarı qanadı. Keşinde: “Aydaladan (45/26) Aytomış degen bala kördim” dep äyelderine (45/27) aytıp baradı. Osı waqıtta hannıñ eline jaw keledi. (45/28) Han: “Eger Aytomış jawdı quwıp şıksa, Apal, (45/29) Üpel esimdi eki qızdı alıp beremin” dep, bir (45/30) jigitin Aytomışqa jiberedi. Sonda mädilgen suluw turıp: (45/31) “Apal, üpel — eki qız, almaydı eken Aytomış” (45/32) dep hannıñ jigitin qaytarıp jiberedi. Han jigitterin (45/33) tağı jiberedi. “Apal, üpel — eki qız, almaydı (45/34) eken Aytomış” dep tağı qaytaradı. Kenet bala (45/35) oylanıp qaladı da: “Apal, üpel eki qız, almaydı (45/36) degen nemene?” dep atqa minip, hannıñ elin jawdan (45/37) tazartadı. Äkimhan jigitterin ertip Aytomışqa kele (45/38) jatıp, balası men sırtqa şıgıp turğan Mädilgen (45/39) suluwdı tanıp, esi awıp attan kulap tüsedi. Äyelin, (45/40) balaların eline köşirip baradı. Bayağı mıstan kempirdi (45/41) toğız joldıñ torabına alıp barıp, ağaşqa (45/42) ilip qoyadı. Qırıq qatındı qara niyettiği üşin darğa (45/43) astıradı. Östip, Äkimhan ulı Aytomıştı öz ornına (46/1) han köterip, Kuntomıştı küyewge berip, şat–şadıman (46/2) gumır keşken eken.

(46/3) HANNIÑ BALASI

(46/4) Bayağıda Aydarhan degen han bolğan eken. Ol (46/5) qırıq jigit, qırıq wäzir kütüp, baylığı artıp, märtebesi (46/6) joğarılasa da, alpıs jaska kelgenşe “iñgä” (46/7) degen perzenttiñ ünin estüwge zar bolıptı. Han kunderdiñ (46/8) künde suw jağalap jigitterimen kele jatsa (46/9) aldınan üş qız jarısa jügirip şıgadı. Han: “Qaydan (46/10) jürgen qızdarsıñdar?” — dep surap edi, qızdar: (46/11) “Äke–şeşemiz joq, üşewmiz eptep tamaq tawıp jep (46/12) jürmiz”, — desti. Han “Qanday önerleriñ bar?” — dep (46/13) surağanda, eñ ülkeni: “Men bir künde qırıq jigitke (46/14) kiyim tigip bitiremin”, — dedi. Ortañsısı: “Bir şımşım (46/15) talqanmen qırıq jigitti toyğızuwğa jaraymın”, — (46/16) dedi. Kişisi: “Kewdesi altın, astı kumis bir (46/17) ul, bir qız tabam”, — dedi. Han üş qızdı birdey köşirip (46/18) barıp, ülken toy jasap, neke kıydırıp, ekewin (46/19) eki wäzirine alıp beredi de, kişisin özi aladı. Aytqanında

(46/20) ülkeni bir tünde hanniñ kırık jigicine (46/21) adamniñ köz jawın alganday kiyim tigip bitiredi, (46/22) ortanşısı bir şımşım talқанmen kırık jigitti (46/23) toydıradı.

(46/24) Arada üç ay ötpey hanniñ äyeliñiñ boyına bala (46/25) bitedi. Äyeldiñ bosanar mezgili jaқındap, tolğatқан (46/26) kezde, han: “Tuwsa artımnan süyiñşi surap keler”, — (46/27) dep aңğa attanıp ketedi.

(46/28) Hanniñ kırık äyeli, “egerde bul қuyrığı күmis, (46/29) kewdesi altın bala tapsa, bizdi han mensinbey қoyadı” (46/30) dep işteri küyip, “balalardı öltir” dep mıstan kempirdi (46/31) şaқırıp, bir tabaқ dildä beredi. Bayağı mıstan (46/32) kempir äyeldi bosatқан bolıp jatıp, bala men (46/33) қızdıñ ornına eki күşikti sala қoyadı. Sodan soñ ol (46/34) balalardı alıp barıp suwdıñ iyinine tıgıp, awzın (46/35) bekitip ketip қaladı. Hanga: “Äyeliñ eki күşik taptı” (46/36) dep süyiñşi surap baradı. Han қattı қapalanıp: (46/37) “Äyeldi eki күşigimen suwdıñ jiyegine aparıp tastañdar!” — (46/38) dep buyıradı.

(46/39) Sol elde taw–tastı mekendegen Aһmet degen baluwan (46/40) adam turған eken. Ol jas kezinde periniñ şaharına (46/41) barıp, öziniñ baluwandığı, batırlıgımen tanılıp, (47/1) perilerdiñ padıyşasınan Kök mılıtқ, Kök jorға at (47/2) alған eken. Biraқ balası joқ, bul dünyedegi bir armanı (47/3) sol eken. Kunderdiñ күninde Aһmet baluwan aңға (47/4) şıқpaқ bolıp, Kök jorғasın ustap mineyin dese, atı (47/5) ustatpay қаşıp ketedi. Onıñ artınan қuwıp жүrip (47/6) bir iyinniñ awzına kelip jetedi. Aһmet baluwan jaқın (47/7) barıp tıñdasa, iyinniñ awzı taspen bekitilgen, ar (47/8) jaғınan jilağan balanıñ üni şıғadı. “Қудay maған (47/9) ğayıptap bala bergen ğoy” dep tastı awdarsa, eki (47/10) bala jatır. Aһmet baluwan balalardı jalañaş etine (47/11) salıp: “Bäybіşe–aw bäybіşe, қудay bizge ğayıptap (47/12) bala berdi”, — dep қуwanған boyda üyine alıp keledi de, (47/13) Aydarhan handı bas қılıp şaқırıp, toғızdap mal (47/14) soyıp, elge ülken toy jasap, eki balanı baғıp (47/15) aladı.

(47/16) Söytip, arada jıldar ötip balalar er jetedi. (47/17) Äldeneşe jıldan keyin Aһmet baluwan öledi. Bir jıl (47/18) ötpey kempiri de dünyeden ötedi. Äkesiniñ şarbaғına (47/19) қız ben bala iye bolıp, tura beredi. Bala kök jorға (47/20) attı minip, kök mılıtқ asınıp, Aһmet baluwanniñ (47/21) balası atanadı. Öziniñ baluwandığı, közge atқан mergendigimen (47/22) asırağan äkesiniñ ornın basadı. Aһmet (47/23) baluwan köñili tıñşıp, dünyeden ötedi. Bul habar (47/24) Aydarhan hanga da jetedi.

(47/25) Bir күni bala aңға şıғadı. Osı күni han da (47/26) jigitterin alıp, aңға şıққан bolatın. Bala toptap (47/27) eşki atıp, tekesin tere atıp, handı bir қumarınan (47/28) şıғарadı. Han keşinde: “Aһmet baluwanniñ ornın (47/29) basar bala қalıptı, men ölsem taғımda kim otıradı, (47/30) täjimdi kim kiyedi, opasız dünyeye osı ma?” — dep, (47/31) üyine қаpa bolıp kelip, бүк түsip jatıp қaladı. (47/32) Onı көrip, kırık қatınnıñ tınışı ketip, istiñ (47/33) jayın kırık jigitten surap bileди de, bayağı mıstan (47/34) kempirdi şaқırıp alıp: “Bayağı balalardı ne istep (47/35) ediñ?” — dep suraydı. Kempir: “Öltirgen joқ edim, (47/36) suwırdıñ inine tastaғam”, — dedi. Sonda hanniñ (47/37) kırık қatını: “Sol balalar tiri қalsa kerek. Aһmet (47/38) baluwan olardı tawıp alған көrinedi. Han keşe aңға (47/39) şıғıp bir jigitti jolıқtırıptı, ol közge atқан (47/40) mergen eken, keşke birge жүrip қızıғına batқан (47/41) көrinedi. Sodan қаpa bolıp kelip

bük tüşip jatıp (47/42) aldı. Sol balanı amalın tawıp oltirgin”, — desedi. (47/43) Mıstan kempir “maul” dep derew Amet baluwannıñ (47/44) uyine jetip keledi de, balanıñ arındasına: (48/1) “Siñlim, esikti a, men Amet baluwannıñ ajesi edim, (48/2) senimen angimelesip aytayın”, — dedi.

(48/3) uyge kirip jaylanıp otırannan keyin otken–ketkennen (48/4) sz ozap, ızdıñ knılın jibitip: “Siñlim, (48/5) bytip otıra berseñ zerigip lmeysiñ be, osıdan on (48/6) bes kndik jerde periniñ aharında bir tp kk, bir (48/7) tp a alma bar. A almanıñ asiyeti aaımen alıp (48/8) kelip ornatıp, zip jey berse, ol nemi pise beredi. (48/9) Osını aldırmaysiñ ba?” deydi. Kempir o aytısıp (48/10) attanıp ketedi. Keinde aası kelgende, ız: “Sol (48/11) a almanı alıp kelip bermeseñ, olemin”, — dep, jılaydı.

(48/12) Bala “barsam barayın” dep jorasın minip, atasınıñ (48/13) mrdesine barıp tneydi. Tn ortasında dıbs (48/14) ıadı: “Ey, balam, baram dep alıpsıñ, barsañ bar. (48/15) ziñe zin sa bol. Baran boyda alma aatıñ janına (48/16) tsken de, attı bosatıp jiber. Kk almaa (48/17) tiywı bolma, aldınan nsiz jrip tip, a almaa (48/18) bar da, onıñ basındaı ızıl almadan bir zip je, (48/19) onan soñ almanı tbimen julıp al. Sol kezde aırdan (48/20) jem jep alıp, kk jora ayta keledi. Attı (48/21) jetelep alıp jre berseñ, jolıñ aı”, — deydi.

(48/22) Ertesinde bala attanıp ketedi.

(48/23) On bes kn jol jrip, perilerdiñ aharına (48/24) keledi. Almanıñ etine kelip tsip, atın bosatıp (48/25) jiberedi de, kk almaa tiymey a almanı zip jeydi. (48/26) Kenet Kk jora aesi aytanday, aırdan jem jep (48/27) ayta keledi. Bala atın jetelep jola tsedi. Taı on (48/28) bes kn jol jrip, almanı arındasına akelip beredi. (48/29) ız attı uwanıp, aası ekewi ortaa oyıp jep (48/30) otıra beredi. Almanı jegen sayın ayta pise beredi.

(48/31) Bir kni bala “barıp, bir umardan ııp keleyin” (48/32) dep, aa ııp ketedi. Sol kni an da aa ıan (48/33) bolatın. Keke eyin an balamen bolıp, janı (48/34) jadıraydı. Keinde bala otasıp uyine ketedi, an: (48/35) “Atana nlet dniye, osınday balam bolanda alasız (48/36) kz jumbaytın ba edim, bul dniyeden perzentsiz (48/37) tkenim be? — dep, apa bolıp, bktsip jatıp aladı. (48/38) stiñ mnisin tsingen annıñ ırık atını taı da (48/39) mıstan kempirdi aırıp, bir taba dild berip, (48/40) amalın tawıp, balanıñ kzin joalt” deydi.

(48/41) Bala aa ııp ketkende, kempir ıza kelip: (48/42) “Mınanı araı, alma saan tipti jarasıp ketken. (48/43) Aadı taı da periniñ aharına jiber. zi baran (49/1) a almanıñ arı jaında bir ınar bar. Onıñ butaınıñ (49/2) tmen jaında ubar totı, ortasında ızıl (49/3) totı, eñ stinde tbeleski totı otıradı. Buzaqı (49/4) totını alıp kelse, eki dniyeniñ tilin bileği”, — deydi. (49/5) stip, kempir ketip aladı. Keinde aası kelgende (49/6) ız jılap–sıtap: “Jalız otırıp zeriktim, plen (49/7) jerdegi bataı sır totını alıp kelip ber. Sen kelgene (49/8) zerigedi ekenmin, osını ermek etip otıramın”, — (49/9) deydi.

(49/10) Bala tağı äkesiniñ kümbezine barıp otırsa, tün (49/11) ortası awğan kezde ün şıgadı: “Balam, sır totıǵa (49/12) barsañ bar. Biraq meniñ aytqanımdı jasa. Jürip (49/13) barıp, biyik şınardıñ janına tüsken de, atıñdı bosatıp (49/14) jiber. Biraq astı şubar totıǵa tiyme. Oǵan (49/15) tiyseñ, şaharǵa habar beredi. Şubar totı men kızıl (49/16) totıdan ötip barıp, şınardıñ uşar basında otırǵan (49/17) sır totını alıp, kök jorǵanı erkine qoya berseñ, özi (49/18) bastap alıp şıgadı”, — deydi. Bala ertesinde atanıp (49/19) ketedi. On bes kün degende dittegen jerine kelip, (49/20) äkesiniñ aytqanı boyınşa şınar terektiñ eñ bas (49/21) jaǵındaǵı sır totını alıp, Kök jorǵa attıñ basın (49/22) erkine qoya beredi, ol jürip otırıp üyine alıp (49/23) keledi. Qarındası quwana qarşı aladı. Totı tilin (49/24) bezep söylep, balanıñ da, qızdıñ da köñilin (49/25) köteredi.

(49/26) Ertesi bala ańǵa şıgadı. Hın da sol küni ańǵa (49/27) şıqqan bolatın. Hın keşinde tağı da qapa bolıp kelip, (49/28) jatıp qaladı. Qırıq qatın kempirdi tağı şaqırıp (49/29) alıp: “Aǵmet baluwannıñ ulı kelip qalıptı. Hınnıñ (49/30) ulı bolǵanı şın bolsa, biz qurıdık, sonı eptep (49/31) joq qıl”, — desedi.

(49/32) Kempir bala ańǵa şıǵıp ketkennen keyin qaqqanı (49/33) aşıp, aqırın basıp üyge kiredi. Ol kirgende totı (49/34) sayramay qoyadı. Kempir ayarlıqpen: “Mınanı qaraşı, (49/35) endi jarasıp qalǵanın, jewiñe aq alma, ermegiñe (49/36) totı, endi qayıp jalǵız otırasıñ? Ay dese awzı, (49/37) kün dese körki bar periniñ padışasınıñ Külända (49/38) attı suluw qızı bar. Külända suluwdı jeñge qılıp (49/39) ber dep aǵaña ayt”, — dep kete beredi. Keşinde bala (49/40) kelgende, qarındası: “Janımda adam joq, zeriktim. (49/41) Periniñ padışasınıñ qızı külända suluwdı alıp kelip (49/42) jeñge qılıp bergin”, — dep jılap-sıqtap, aǵasın (49/43) qıynaydı. Bala bul jolı da äkesiniñ kümbezine (49/44) barıp jatadı. Tañ endi—endi atıp kele jatqan sätte (50/1) mürdeden ün şıgadı: “Äy, balam, qıyın iske bel baylapsıñ, (50/2) oǵan baruwıñ qırıq kündik jol, kelüwin qırıq (50/3) kündik jol. Jürip otırıp, sol şahardıñ şetine jetkende (50/4) kök jorǵanı aǵıtıp qoy. Ol sen kelgenşe (50/5) tura beredi. Kök mılıqtı asınıp al. Barlıǵı senen (50/6) qorqıp, jol beredi, eşkim jolıñdı tosuwǵa bata almaydı. (50/7) Men baluwan bolıp jürgende kök mılıqtı, (50/8) kök jorǵanı periniñ şaharınan alǵanmın, sondıqtan (50/9) barlıǵı saǵan jol beredi. Onan arı altı qanat aq (50/10) saraydı köresiñ, altı qaqqpa birdey özi aşılgannan (50/11) keyin üyge kirseñ, gawhar taqtanıñ üstinde Külända (50/12) suluw uyıqtap jatadı. Şaşın kesip alıp, qızdı oyat, (50/13) sonda saǵan tiyedi”, — dedi.

(50/14) Bala erteñinde saparǵa attanıp ketti. Şahardıñ (50/15) şetine barıp, kök jorǵanı aǵıtıp bos jiberedi de, (50/16) özi kök mılıqtı asınıp alıp jürip otıradı. Barlıǵı (50/17) äkesiniñ aytqanıday boladı, haywanı ma, perisi (50/18) me, jını ma jol tosuwǵa dawalamaydı. Aqırı altı (50/19) qaqqpalı darbazadan aq sarayǵa kirip, uyıqtap jatqan (50/20) Külända suluwdıñ şaşın kesip aladı. Qız tura qalıp: (50/21) “Meniñ nekem saǵan buyırǵan eken, — dep balaǵa (50/22) toydıra tamaq berip sıylaydı. — Men bul eldiñ hanımın, (50/23) al üş birdey bawırımniñ talası äkem (50/24) ölgeli bitpedi. Äkemnen qalǵan muranı bölise almay (50/25) üş jıldan beri kerisüwdiñ üstinde. Özim han bolsam da, (50/26) şeşe almay basım qattı. Osını şeşip ber, sonan soñ (50/27) saǵan tiyemin”, deydi. Bala qızdıñ aytqan jaǵına (50/28) barsa, üş adam oy jerdi döñ qılıp, döñ jerdi oy (50/29) qılıp ustasıp jatır eken.

(50/30) Bala: “Oy, sender ne kılğan jansıñdar, nege (50/31) talasıp jatırsıñdar”, — dep edi, sonda birewi: “Adamzat (50/32) balası ekensiñ. Bizge qalıs bol. Bizdiñ äkemiz han (50/33) edi. äkemizden üş zat qalğan. Üşewmiz bir–birimizge (50/34) kıymay, soğan talasıp, ursısıp jatırmız”, — dedi.

(50/35) Qarasa, talasqan buyımdarı teben, şapan, tütik (50/36) eken. Bala: “Qalıs bolayın, ärbir buyımnıñ qasiyetin (50/37) aytıñdar” dedi. “Şapandı kiyse, qalağan jerine (50/38) jetedi. Tebendi jağasına qadasa, adamğa körinbeydi. (50/39) Tütikti silkise, jer qayıstırğan qol şıgadı, üş (50/40) närseniñ qasiyeti osı” deydi. Bala tebendi jağasına (50/41) qadap, qubılıp tura berdi. Üşewi jarısıp kelip, jer (50/42) sıypalap tappay qaladı.

(50/43) Balanıñ üyden şıqqanın otız toğız kün bolğanda (50/44) esine qarındası tüsedı. Bala attanarda qarındasına: (51/1) “Aman bolsam, qırıq künde kelem; qırıq künde (51/2) kelmesem, ajalımnıñ jetkeni, “öldi” dep sana” degen (51/3) eken. Sır totı men qarındası ol qırıq künde kelmese (51/4) özin–özi öltirmek bolıp anttasqan eken.

(51/5) Kök jorğa bulttı aspannıñ astımen buwindı şöptiñ (51/6) üstimen jüytkip otıradı. Bir waqıtta bala jılap (51/7) “Keşke qarındasım men sır totıñıñ ajalı (51/8) jetedi. Ülgere almaytın boldım”, — dedi.

(51/9) Külända suluw jın–periniñ arasınan Qara dāwdı (51/10) şaqırıp alıp: “Aħmet baluwannıñ ulınıñ şaharın (51/11) kördiñ be, qanşa waqıtta jetkize alasıñ?” degende, (51/12) Qara dāw: “Körip edim, tañ atqanda jetkizemin” dedi. (51/13) Külända suluw qaharlanıp: “Sen jaramaysıñ, tağı (51/14) kim munan jıldamıraқ jetkizedi?” — dep suradı.

(51/15) Kenet: “Men tün jarımında jetkizemin” dep (51/16) Kök dāw jetip keledi. Külända: “Sen de jaramaysıñ” (51/17) dedi. Aqırında aқ dāw: “Közdi aşıp–jumğanşa jetkizemin” (51/18) dedi. Östip, bular Aқ dāwge mingende namazdıger, (51/19) namazaşamnıñ arası bolatın. Olar Aқ dāwmen (51/20) kürkirep jönep qalğanda, qız ben totı uwdı ezip, (51/21) ortalarına qoyıp, dayarlanıp qalğan waqıt eken. Sol (51/22) waqıtta peri dāwiniñ kürkiregen üni estiledi. Totı: (51/23) “Toqtay turşı, peri dāwiniñ dawsı estilip qaldı” degenşe, (51/24) bala men Külända suluw dāwden tüsip, üyge (51/25) kirip keledi. Bir as pisirim waqıt ötken mezgilde (51/26) tağı bir dıbıs şıgıp, kök jorğa jetip keledi. Küländamen (51/27) külip–oynap qız māz bolıp qaladı. Erteniñde (51/28) bala kök jorğanı minip, añğa şıgadı. Sol küni de (51/29) añğa şıqqan Aydarhan han keşke balamen birge añ (51/30) awlap, seyil qurıp, qabağı jazılıp, üyine qaytadı. (51/31) Östip, arada birşama waqıt ötedi.

(51/32) Kunderdiñ küniñde sır totı: “Külända suluw, hañğa (51/33) sıyğa berüwge layıq bir kiyim jasa, hañnıñ qırıq (51/34) wāzirine de asıl buyımdardan kiyim tik, söytip, hañdı (51/35) qırıq wāzirimen qonaqqa şaqır”, — dedi. Bala men (51/36) Külända suluw totıñıñ aytqanına kelisip, kiyim tigilip (51/37) bitkennen keyin hañdı jigitterimen birge qonaqqa (51/38) şaqıradı. Aқ almanıñ ağaşın ortağa qoyıp, hañğa

(51/39) kayta–kayta tamak berip, sıyladı. Almadan alıp jey (51/40) berdi, al alma kayta qosılıp, köbeye berdi. Bir (51/41) waqıtta Külända suluwdı alıp kelip edi, ay dese awzı, (51/42) kün dese körki bar suluwlıgın körüp, han men kırık (51/43) waziri qattı tañ kalıstı. Sonda han jay otırıp (51/44) baladan sır tarttı: “Balam, aldında on bes kün, (52/1) ortada jıyırma kün, keyinnen kırık kün üyiñde bolmağan (52/2) körinesiñ, aña şıqqan joqsıñ, kayda bardıñ?” — (52/3) dep suradı. Bala: “Han taqsır, on kün joğalıp ketken (52/4) kezimde almanı, keyingi jıyırma künde totını, (52/5) sodan keyingi kırık kün joğalganda Külända suluwdı (52/6) alıp keldim” — dedi. Han balağa rıza bolıp: “Törtewin (52/7) qonaqqa keliñder” dep jürüp ketkennen keyin, (52/8) totı Külända suluwğa aytıp, suwdıñ boyında turatın (52/9) bala men qızdıñ anasın eki küşigimen aldirtıp (52/10) aldı. Bayağı eki küşik eki töbet bolıptı. Solar (52/11) kekilik, şil ustap kelip, äyeldi bağıp turğan eken. (52/12) Söytip, bari bas qosıp hanga barganda, totı: (52/13) “Hanım, bir–eki awız sözim bar, halqıñdı tügel (52/14) jıyna”, — dedi. El tügel jıynalıp bitkende, Totı oqıyğanı (52/15) bastan–ayaq aytıp beredi. Bärin tüsingen hannıñ (52/16) esi awıp qaladı. Han esin jıyıp mıstan kempirdiñ (52/17) basın aldıradı, kırık äyeldi darga astıradı. Söytip, (52/18) han balaların, äyelin tawıp köp kün, köp tün toy (52/19) jasap, alañsız gumır keşipti.

(52/20) AQŞÜKE MEN QUWŞÜKE

(52/21) Bayağıda bir han bolıptı. Ol hannıñ Aqşüke, (52/22) Quwşüke degen eki balası bar eken. Künderdiñ küninde (52/23) han kırık jigitemen aña şıgadı. Sol waqıtta äyeli (52/24) üyinde otırsa, üyiniñ şarırağına qarlıgaş uyalap, (52/25) balapandarın şıgaradı eken. Qarlıgaş balalarına (52/26) jem izdep ketse, başka bir qarlıgaş kelip, ol qarlıgaştıñ (52/27) balalarınıñ basın üzip ketedi. Onı hannıñ (52/28) äyeli körüp: “Egerde biz joq bolsaq, ne ölip qalsaq, (52/29) başka birewler bizdiñ balalardı da söytedi–aw” dep (52/30) qaygırıp, julap otırsa, han kelip äyeline: “Nege (52/31) qaygırıp otırsıñ?” dep suraydı. Äyeli: “Bizdiñ (52/32) üyge qarlıgaş uya jasap, balapan şıgarıp edi, ol (52/33) balapandardı başka qarlıgaş kelip öltirip ketti. (52/34) Oqıstan biz köz juma qalsaq, bizdiñ balalardı da (52/35) birewler östip ketpes pe eken. Soğan qaygırıp otırmın”, — (52/36) dep, oyındağısın aytadı. Sonda han: “Sen (52/37) öytip oylama, egerde men ölsem, sen barsıñ, sen ölseñ, (52/38) men barım”, — dep äyeliniñ köñilin jubatadı.

(52/39) Künderdiñ küninde hannıñ äyeli öledi. han başka (52/40) äyel aladı. Han tağı da kus salıp, iyt jügirtip (52/41) seyilde jüredi. Hannıñ äyeline bir sawdager: “Sen mağan (53/1) hannıñ kusın soyıp ber, ekewmiz başka şaharğa (53/2) keteyik”, — deydi. Äyel kelisedi de, hanga: “Kusıñdı (53/3) tastap, iytiñdi jügirtip şıq”, — deydi. Han maqul (53/4) dep kusın üyine tastap, iyt jügirtip jigitterimen (53/5) ketedi. Sol waqıtta bayağı hannıñ eki balası tamak (53/6) işkeli kelse, ögey şeşeleri sırtqa şıgıp kele (53/7) jatır eken. Balalarga: Osında tura turıñdar, men (53/8) qayıra kelip tamak beremin”, — deydi de sırtqa şıgıp (53/9) ketedi. Balalar anası ketkennen keyin qazanda (53/10) bir narse qaynap jatqanın köredi. Quwşüke qazannıñ (53/11) qaqpığın aşıp köredi. Aşa, qustıñ eti pisip jatır. (53/12) Quwşüke bötegeni alıp jep, ağası Aqşükege basın (53/13) beredi. Kenet anası sawdagerdi ertip kelip qustıñ (53/14) etin şıgarsa,

bötege men bası joq. Sonda sawdager: (53/15) “Mağan keregi bötegesi men bası edi”, — dep, etti jemey (53/16) älek saladı. “Bötege jegen qaysı eken, osını aldap (53/17) sura da öltir, qazir bötege boyına taray qoyğan (53/18) joq”, — deydi. Olardıñ añgimesin estip qoyğan balalar (53/19) qaşıp ketedi.

(53/20) Jürgennen jürip otırıp, “eki adam bir jolğa (53/21) tösüwge bolmaydı” degen qos ayırık joldağı qara (53/22) tastı köredi. Balalar jazuwın oqıp, ne isterin bilmey (53/23) turadı. Bötege jegen Qıwşüke altın tükire bastaydı. (53/24) Eki joldıñ biri “Barsa kelmes”, endi biri “Barsa (53/25) keletin jol” edi. Aǵayındı ekewi keñesedi de, Qıwşüke (53/26) “Barsa kelmes jolğa men tüseyin, silekeyimdi satsam (53/27) da jan baǵarmın”, — deydi. Barsa oralatın jolğa (53/28) Aqşüke tusedi. Aqşüke jürip otırıp, alıstan sañdatıp (53/29) kele jatқан köp qararı köredi. Aqşüke şoşıp, (53/30) ayaq astınan mağan bir zıyanın jasamasın dep, (53/31) joldıñ boyındağı alasa terekke örmelep şıǵıp ketedi. (53/32) Terektiñ basında bir qus qonıp otır eken. Onı ustap (53/33) aladı. Älgi köp kisi kelip, bala otırğan terekti kese (53/34) bastaydı. Qılawğa tayaǵanda, bala: “Men barım”, — (53/35) dep ayqaylap jiberedi. Söytse, sol jaqtıñ hanı ölgende (53/36) qusın uşırıp, qus uşıp kelip kimge qonsa, (53/37) sonı han köterip aladı eken. Manağı el qıstı uşırıp, (53/38) soñınan şıqqan el eken. Olar balanı körmey, (53/39) terekke qonğan eken dep terekti kesip jatıptı. “Men (53/40) barım” degen dawıs estilgende ğana körip, sonımen (53/41) balanı ala jöneledi. Alıp barıp han köteredi.

(53/42) Sonımen Aqşüke han boldı. Endi Qıwşüke bolsa, (53/43) “Barsa kelmes” jolğa tösip, jürip otırıp bir şal–kempirge (53/44) kez keledi. Ol şaldıñ balası joq, eki–üş (54/1) eşkisi ğana bar eken. Bala şalğa: “Balası joqqa (54/2) bala bolayın, botası joqqa bota bolayın dep jürmin”, (54/3) — deydi. Şal: “Mağan bala bol”, — dep balanı (54/4) baǵıp aladı. Bala eşkini qaytarıp jürip, kün (54/5) sayın üstine bir–birden eşki satıp äkelip qosıp, eşkini (54/6) köbeytip, şaldı bayıladı.

(54/7) Bir küni keşke bala aspanga qarasa, aspanda jaña (54/8) eki ay turadı. Bala tañırqap: “Ata, bir ğana ay (54/9) şıǵuwşı edi, nege eki ay tur?” — dep, atasınan (54/10) suraydı. Sonda şal: “Ol Aydıñ sağan keregi joq, (54/11) balam, ne qılasıñ?” — dep aytpay qoyadı. Ekinşi küni (54/12) keşinde tağı eki ay körinedi. Bala tağı da atasınan (54/13) suraydı. Atası: “Ey, balam–ay, qayta–qayta suray berdiñ (54/14) ğoy. Ol bizdiñ qırıq qız, qız, qız han degen (54/15) sol. Aymen suluwlıq salıstırıp tur”, — deydi.

(54/16) Ertesinde Qıwşüke sol qızğa qaytip jeterin bilmey (54/17) döñge şıǵıp otırsa, üş kisi töbelesip jatadı. Janına (54/18) kelse, üşewi aǵayındı kisiler eken. Äkesi ölgende (54/19) odan bir taqıya, üş tayaq, bir jayuwlı dastarқан qalıptı. (54/20) Ol üşewi soğan talasıp jatır eken. Üş buyımda (54/21) üş türli qasiyet bar. Taqıyanı kiyse–eşkimge körinbey (54/22) qaladı. Jayılğan dastarқanda qalağan tamaqtarıñ (54/23) jaynap turadı, Tayaqtar adamdı alıp uşadı (54/24) eken.

(54/25) Bala senderge ne boldı?” dese, olar äkesinen (54/26) qalğan buyımğa talasıp jatқандarın aytadı. Sonda (54/27) bala : “Üşewiñ jarısıp keliñder, ozıp kelgeniñ

jayuwlı (54/28) dastarqandı, odan keyingiñ taqıyanı al, eñ soñında (54/29) qalğan üşinşin tayaqtı al”, — deydi. Üşewi kelisip, (54/30) buyımdardı balağa berip jarısqalı ketkende, bala (54/31) taqıya men jayuwlı dastarqandı alıp, üş tayaqtı minip, (54/32) Qız–hanğa uşa jöneledi. kız–hanğa kelse, ol kırık (54/33) kızımın seyil qurıp jür eken. Qıwşüke kız–handı (54/34) alıp, neşeme darıyalardan, özenderden, taw–toğaylardan (54/35) ötip, bir kezde töñiregi şırşa–qarağaylarmın (54/36) qorşalğan kişkene şaharğa kelip tüsedı. Tüsse, şahardıñ (54/37) işinde tiri jan joq.

(54/38) Adamdı joq bul qanday şahar? Ne bolsa da (54/39) mına qaqpası altınnan salınğan qorağa kireyin, — (54/40) dep kirse, jan balası körinbeydi.

(54/41)) Erteñinde tañ atısımın Qıwşüke: “Sen otıra tur, (54/42) men añ awlap keleyin” dep kızdı üye qaldırıp, özi (54/43) aña ketedi.

(54/44) Endi sözdi bayağı kızdıñ janındağı kırık kızdan (55/1) bastayık. Olar kızdan ayırılıp qalısmın (55/2) ile–şala hanğa keledi. Bolğan oqıyğanı sol küyinde (55/3) hanğa aytadı. Han qaharlanıp, bükil eldi jynap:

(55/4) — Meniñ kızımdı tabıñdar!– dep eldi kıladı. (55/5) Biraq eldiñ işinen men tabam degen birde–bir kisi şıqpaydı. (55/6) Munı körgen han başqaşa oyğa keledi de, (55/7) elge bılay dep jar saladı:

(55/8) — Kimde–kim meniñ kızımdı tawıp, qaytadan osı (55/9) jerge alıp kelse, kızımdı sol kisige beremin. Qanday (55/10) ekenine qaramaymın, — deydi. Sonda el işinen bir mıstan (55/11) şıgıp, hanğa keledi de:

(55/12) — Qurmetti hanım, sizdiñ balañızdı men tawıp (55/13) kelem, kızıñdı qotır balama beresiñ be? — deydi.

(55/14) — İs tındırıp tawıp kelseñ, seniñ balañnıñ (55/15) qotırına qaramay kızımdı beremin, hannıñ sözi eki (55/16) bolmaydı, — deydi.

(55/17) Mıstan kempir soquwsın minip, soq bilegin qamşılap, (55/18) derew kız turğan şaharğa kelip tüsedı. Qız (55/19) jayılğan dastarqanğa tamaqtıñ tür–türin qoyıp, (55/20) jañadan bir şını şaydı işkeli jatır eken. Kempir (55/21) zorlap kızdı soquwğa mingizip, soq bilegin qamşılap (55/22) uşa jöneledi. Közdi aşıp–jumğanşa hannıñ aldında (55/23) boladı.

(55/24) — Minekiy, hanım, sizdiñ buyırığıñızdı orındadım.

(55/25) Han sözinde turıp, kızın mıstan kempirge jeteletip (55/26) jiberedi.

(55/27) uwsu0e keşinde u0ine kelse, a0eli jo0. Ar ja0, (55/28) ber ja0tı karaydı, bira0 a0eli k0rinbeydi.

(55/29) Ta0 ılaıtıp kele jat0anda olına sada0ın (55/30) alıp, jol0a Şı0adı. Neşeme belesterden, neşeme (55/31) tawlardan asadı. Bir kezde k0gerip jat0an muz0a tap (55/32) keledi. Muzdan 0te bergende muz jarılıp ketedi de, (55/33) uwsu0e suw0a ulap, a0a j0neledi.

(55/34) Ol anşa jerge a0ıp barganı belgisiz, bir kezde (55/35) k0zin aşsa suwdıñ jiyeginde jatadı. Oñ ja0ında bir (55/36) aydahar, sol ja0ında bir aydahar bala0a arap (55/37) turadı. Birewine arasa ekinşisine min degendey belgi (55/38) beredi.

(55/39) “E, bular meni mingizip alıp, odan arı bir jerge (55/40) alıp barıp jegeli jatır eken, meyli jese–jesin, (55/41) b0ribir 0ldim” dep ekinşı aydahar0a kelip minedi.

(55/42) Ekewi aspandata alıp uşıp, k0z jetkisiz biyik Őıñ0a (55/43) kelip onadı. Birinşı aydahar bir 0lken ara tastı (56/1) uyrı0ımen t0rtip alsa, tas k0dimgi esiktey bolıp (56/2) aşladı. Odan uwsu0e0e arap, kir degendey belgi (56/3) beredi. uwsu0e tartınbay işke enedi. Ol uñgirdiñ (56/4) awzınan kirgende işi ap–arañ0ı eken. arañ0ı jermen (56/5) biraz j0rgende altınnan jasal0an ta0ı bir esik (56/6) k0rinedi. Ol esikti aşıp kirip kelse, t0rde bir a0sa0aldı (56/7) arıya oturadı. Ałgi arıyanıñ belinen kewdesine (56/8) deyingi ja0ı k0dimgi kisi de, al endi belinen t0mengi (56/9) ja0ı jılan sıya0tı eken. uwsu0e s0lem berip, bosaa0a0a (56/10) turıp aladı. arıya s0lemdi alıp, balanı 0zine (56/11) Őa0ırıp, janınan orın k0rsetedi. uwsu0e arıyanıñ (56/12) janınan orın aladı. Tama0 jelinip bitkennen (56/13) keyin:

(56/14) — K0ne s0yley otır, balam, aydan bolasıñ, (56/15) bul jerge alay tap boldıñ? — dep sawal berdi arıya. (56/16) uwsu0e basınan 0tken o0ıy0anı Şaşıratpay–pışıratpay (56/17) aytıp berdi.

(56/18) — Men ajdaharlardıñ padişası Şaymeren degen (56/19) bolam. 0zim k0pten beri sır0atpın. Meniñ sır0atımdı (56/20) adam balası 0ana ayı0tıra aladı eken. Sen meni (56/21) ayı0tırsañ, men senen j0rdemimdi ayamaymın. Jaña (56/22) bosan0an a0eldiñ emşek s0tinen eki ret eki ası0 (56/23) işsem, ulan taza ayı0amın. Ol s0tti 0ziñ tawıp (56/24) kelmeseñ, bas0a eşim taba almaydı. Men Sa0an (56/25) bir ajdahanı basımen berem. Onıñ tilin de 0yretip (56/26) oyam,— dep patşa uwsu0e0e aydahardıñ tilin 0yretedi.

(56/27) S0ytip, patşa bir aydaharın uwsu0e0e berip, jol0a (56/28) Őı0arda: “Bul aydahar0a ayda uş deseñ, sol ja00a (56/29) uşa beredi. anday oyıñ bolsa, b0rin orındaydı. (56/30) Bira0 sa0an aytarım: “Budan burın bir adam balasına (56/31) aydahar bergem, sen kelgen iyemiz Őahardıñ eli (56/32) bir–birimen a0tı0ış0an s0tte eldi t0gel jut0ıza (56/33) salıptı. S0ytip, ałgi Őahar añırıp elsiz aldı. (56/34) Sen olay etpe”, — deydi...

(56/35) Bala maqul dep, süt tawıp kelüwge jolğa şıqtı. (56/36) Bala aydaharmen uşıp otırıp, ımırt üyirilgen kezde (56/37) kıstaqtıñ şetine kelip qonadı. Bala aydaharın (56/38) suwdıñ boyındağı bir ülken tastıñ tübine qaldırıp, (56/39) özi awıl aralap kele jatsa, bir üydiñ janında topırlağan (56/40) adamdı köredi. Jolda kele jatqan kempirden: (56/41) “İyä apa, bul jerde ne bolıp jatır?” — dep surasa: (56/42) “Ne bolsın balam, osı awıldıñ bir kelini jaña (56/43) bosanıp edi, talıqsıp, esin jıya almay, öte kıynalıp (57/1) jatır. Awıldağı onı–munı bilgen emşilerdiñ qolınan (57/2) eşnärse de kelmedi. Sorlı kelin öletin boldı”, — (57/3) deydi.

(57/4) — Meni ertip barıñız, bälkim, qolımnan birdeñe (57/5) kelip qalar, — dedi bala.

(57/6) — E, aynalayın balam–ay degeniñ ras boladı eken, (57/7) jür, — dep kempir balanı ertip alıp üyge kiredi. (57/8) Kirse, kelinniñ sıday almay jatqan kezi eken. Ol (57/9) qolın kelinniñ betine tiygizip edi, kelin biraz es jıyıp, (57/10) tınşıp jatıp qaldı. Qıwşüke kelinniñ süt ağıp (57/11) jatqan emşeginen öziñiñ alıp kelgen ıdısına qıyıp (57/12) aldı da, qaytadan qoynına salıp qoydı. El üyge (57/13) kirip kelse, kelinniñ öñi kirip, jadırıp, jaynap otır. (57/14) Kelinniñ ata–enesi, jıynalğan el balağa qurmet–sıy (57/15) körsetip, awıldan uzatıp saladı. Bala aydaharğa (57/16) minip alıp, tünniñ bir awqımı bolğanda patşanıñ (57/17) sarayına kelip tüsti.

(57/18) Bala alıp kelgen sütinen bir tünde eki marte berip (57/19) edi, ertesinde patşa saw–salamat ayıgıp, öz qalıbına (57/20) keldi.

(57/21) Patşa balağa rıza bolıp, qolına bir dări berdi: (57/22) “Sen bul dărini basıña kıyınşılıq is tükende şekeñe (57/23) tiygizip, ne bolsıñ deseñ, sol sätte qalağan oynı (57/24) orındaladı. Bul dărini eş adamğa körsetpe de, qasiyetti (57/25) sırn eş adamğa aytpa da”, — dep, ajdaharğa mingizdi. (57/26) Qıwşüke jürip otırıp, bayağı kızdıñ şaharına (57/27) qas qaraya keldi. Aydahardan tüsip, şahardı aralap, (57/28) hannıñ sarayın izdep kele jatsa, aldında bir jäpireygen (57/29) jer keme turadı. Üydiñ terezesinen sıgalasa, (57/30) törde salınğan tösekte tırbıyğan birew jatır. Terezeniñ (57/31) tübinde bayağı kız jılap otır. Söytse, jılap (57/32) otırğan kız bayağı Qıwşükeniñ äyeli eken. Sodan ekewi (57/33) qıwşüke körisip, hanğa baradı.

(57/34) Qıwşüke sarayğa kirip, hannıñ aldına kelip, bas (57/35) urıp izet qılıp, bolğan oqıyğanı aytıp edi, han (57/36) aşuwı kelip, jigitterine Qıwşükeniñ basın aluwğa buyırık (57/37) bersem be dep oyladı. Biraq kızınan qorqıp, (57/38) Qıwşükeni qolınan kelmes bir iske jumsawdı oylap:

(57/39) — Sağan men bir is tapsıramın, eger ol isti orındap (57/40) kelseñ, kızımdı sağan beremin, atqara almasañ, (57/41) basıñdı alamin, — dedi han.

(57/42) — Ol qanday is, qurmetti taqsır?

(57/43) — Altı aylık alıs jolda bir t p  lken terek (57/44) bar. Sol terekti n t binde arıstan otır. Onı n awzında (58/1) tabaqtay altın bar, sol altındı alıp kelesi n. (58/2) Men saĝan on k ndik waqt beremin. Eger on k nni n (58/3) i inde alıp kelmese n, onda kıızımnan  miti ndi  z, (58/4) — deydi.

(58/5) — Jaraydı,  nım, aytqanı nzdı orındaymın, — (58/6) dep  uw ke jolĝa t sedi.

(58/7)  ahardan  ıĝa sala  uw ke  aymeren bergen (58/8) sıyqırlı d rini alıp,  ekesine tiygizip, la ı n  us (58/9) bolıp u ıp j neldi. U ıp otırıp, birne e k n, (58/10) birne e t n degende  lgi  anni n aytqan teregine jetedi. (58/11) Terekti n t binde a  pat ası arıstan uyıqtap (58/12) jatır eken. Uyıqtaĝanda awzı a ılıp, dem alganda (58/13) awzındaĝı altını birde alqımına birde awzını n (58/14) u ına kelip, tisterine tiyip turadı. Onı  orĝap (58/15) jatqan  aywandardı n da uyqısı kelgen t ri bar. (58/16)  orĝap jatqandı n k zi uyqıĝa ketip bara jatsa, (58/17) bir tı kan kelip arıstannı n terisine ilingen etti (58/18) jeymin dep,  ayta– ayta arıstandı oyatıp jiberedi. (58/19)  uw ke munı birazĝa deyin  arap turıp, arıstannı n (58/20) awzındaĝı altındı  aytıp aluwdı n jolın oyladı da, (58/21) d rini  ekesine tiygizip mısıq bolıp, arıstan uyqıĝa (58/22) kirgende, tı kannı n kel win k tip, jasırınıp turdı. (58/23) Bir kezde tı kan ininen  ıĝıp kele jatqanda mısıq (58/24) ilip alıp, jep  oyadı. Sol mezgilde arıstan da, onı (58/25)  orĝap turĝan  aywandar da pırıldap uyqıĝa kiristi. (58/26) Endi arıstannı n o aylıqpen oyana  oyatın t ri jo . (58/27)  uw ke arıstannı n awzına  ol salıp, altındı (58/28) alıp aspanga atıp  ıqtı. Arıstan ornınan ırĝıp (58/29) turıp, aspandaĝı b rkitti k rip, terekti t bimen julıp (58/30) alıp b rkitti urĝanda, b rkitti n  uyrıĝın s l–p l (58/31) janap  tti.

(58/32) —  urmetti  nım, minekiy, siz  alaĝan altını nz, (58/33) — dep  uw ke  altasınan suraĝan altındı (58/34) alıp berdi.

(58/35) Sonda  an elin jıyıp: “Men endi  artaydım, (58/36) meni n ornıma k yew balam  an boladı”, — dep,  uw keni (58/37)  andı qa k tergen eken.

(58/38) Bir k ni  uw ke inisin esine alıp, onı izdetip (58/39) jiberedi, inisi k r i  aharda  an eken. S ytip, aĝayındı (58/40) ekewi eki  aharĝa  an bolıp, ba ıttı ĝumır (58/41) ke ken eken.

(59/1) ÖNERLİ BALA

(59/2) Bayağı ötken zamanda bir Һan bolıptı. Ol Һanniñ (59/3) jalǵız suluw Һızı bar eken.

(59/4) Kúnderdiñ kúnde Һanniñ tórt tulparın baǵıp (59/5) júrgen şaldıñ jalǵız balası Һanniñ Һızına ǵaşıq (59/6) boladı da, ákesine:

(59/7) — Ata, sen Һanniñ Һızın maǵan alıp ber, — (59/8) deydi.

(59/9) Ákesi balasına aşuwanıp:

(59/10) — İyttiñ ǵana balası, meniñ keypim mınaw, seniñ (59/11) keypiñ anaday bolsa, Һan Һayıp Һızın beredi?— (59/12) deydi. Biraq bala oǵan kónbeydi.

(59/13) Bir kúni keşinde Һan esiginiñ aldında arı—beri (59/14) júrip, şaldıñ balasına aşuwanǵanın estip Һoyadı (59/15) da, şaldı şaķırıp alıp: “Sen balaña ne úşin (59/16) aşuwandıñ?” — dep suray bastaydı. Şal Һorqıp aytpaydı. (59/17) Һan bāribir oniñ nemenege aşuwanǵanın aytkızadı (59/18) da, şalǵa: “Olay bolsa, seniñ balañ maǵan (59/19) kúni—túni demey janıp turatın bir altın şıraq (59/20) tawıp ákelip bersin, onan keyin men Һızımdı beremin”, — (59/21) deydi.

(59/22) Şal úyine keledi de, balasına Һanniñ tapsırmasın (59/23) aytadı. Bala oǵan kelisip, altın şıraqtı (59/24) tabuw úşin jolǵa şıǵadı. Bala şıraqtı izdep, birneşe (59/25) kún, birneşe ay jol júredi. Bir kúni túste en (59/26) dalada, boz töbeniñ üstine uyıqtap Һaladı. Bir waqıtta (59/27) şoşıp oyanıp, tömen jaqqa Һarasa, Һumdı atqılap (59/28) bir kişkene bulaqtıñ şıǵıp jatqanın köredi. (59/29) Bala tura Һalıp Һalpaǵımen bulaqtaǵı suwdı tasıp, (59/30) başqa jaqqa tǵıp júrip suwaltadı.

(59/31) Odan keyin bulaqtıñ túbin Һarasa, janıp turǵan (59/32) altın şıraqtı köredi. Bala tömen túsip şıraqtı (59/33) aladı da, Һaytarda birneşe kúnder, ádeneşe aylar (59/34) jol júrip kelip, ákesinen Һanǵa altın şıraqtı (59/35) berip jiberedi. Һan altın şıraqtıñ kún—tún demey (59/36) janıp turǵanın köredi de, şalǵa: “Endi balañ elimde (59/37) joq, jerimde joq öner úyrenip kelsin”, — deydi. Şal (59/38) Һanniñ tapsırmasın aytıp kelip edi, bala sonı estisimen (59/39) öner izdep, jol tartadı. Bala Һanşama şaharlardı (59/40) şarlap, öziniñ elinde joq eşqanday önerdi tappaydı. (59/41) Söytip, bala öner izdep köp jıldı ötkizedi. Şarşap—şaldıǵıp, (59/42) äbden arıp—aşıp ta bitedi. Һaytadan (59/43) úyine kelüwge mümkinşiligi bolmaǵandıktan, bir kedey (60/1) kempirdiñ otın—suwına Һaraylasıp, tamaǵın işip júre (60/2) beredi.

(60/3) Bir kúni bala tün ortasında sırtqa şıqsa, bir (60/4) jaman tamniñ janınan jıltıldap janıp jatqan (60/5) ottı köredi. Bala júrgen boyda jetip, barıp, “bul (60/6) nendey sumdıq boldı eken?” dep, jasırınıp Һarap (60/7) turadı.

(60/8) Bir kisi ottıñ ıstıǵına ayaǵın salıp küygizip, (60/9) kül etip, qaytadan ayak jasap, qolın otqa salıp küygizip, (60/10) kül qılıp, qaytadan qol jasap jatqandıǵın (60/11) köredi de, sonı üyrenip alıp, osınday bolsam degen (60/12) oymen qarap tura beredi. Bir waqıtta esikti tars (60/13) etkizip aşıp, üyden bir qız şıǵa keledi de, balanı (60/14) ustap aladı: “Sen qaydan jürgen balasıñ? Bul şaharda (60/15) sendey balanı körgen emespin, şınıñdı ayt”, — (60/16) dep, qıynay bastaydı. Bala aylası tawsılıp, basınan (60/17) ötkenderdiñ bärin aytıp beredi. Qız: “Olay bolsa, (60/18) sen bizdikinde tur, bul meniñ äkem, onıñ odan da (60/19) artıq önerleri bar. Äkem keyde at boladı, keyde (60/20) qanattı qus boladı, keyde tüye boladı, keyde adam (60/21) jeytin tamaq boladı. Men saǵan sol önerdiñ bärin (60/22) üyretemin. Ol önerdiñ bärin üyregennen keyin üyiñe (60/23) ketesiñ”, — dep, balanı üyine alıp kiredi. Qız balaǵa (60/24) äkesiniñ barlıq önerin üyretedi. Bala qızǵa algısın (60/25) aytıp, qoştasıp, bayaǵı özi jatıp jürgen kempirdiñ (60/26) üyine keledi.

(60/27) Bala kempirdi şaǵırıp alıp:

(60/28) — Apa, men qazir ülken qara at bolamın, sen (60/29) bazarǵa alıp barıp satıp, sol aqşaǵa tamaq algın, (60/30) biraq meniñ basımdaǵı noqtamdı satpa, eger onı satsañ (60/31) menen ajıraysıñ, satpasañ men qayıra qasıp (60/32) kelemın, — deydi. Kempir oǵan kelisip, attı bazarǵa (60/33) alıp barıp, köp aqşaǵa satadı, noqtasın alıp qayıp (60/34) jüre beredi. Östip jürüp kempir äbden bayıdı.

(60/35) Bir küni bala kempirge:

(60/36) — Apa, erteñ şaharda ülken bazar boladı. Men (60/37) erteñ bir üken qara nar bolayın, sen meni bazarǵa (60/38) alıp barıp sat, biraq noqtamdı satpa, eger satsañ, (60/39) onda meni ustap almay qalasıñ, — deydi.

(60/40) Kempir oǵan maqul deydi. Erteñinde, özi aytqanday (60/41) bala ülken qara nar boladı. Kempir qara nardı (60/42) bazarda satuw üşin bir top kisimen sawdalasıp turǵanda (60/43) älgi önerdiñ iyesi körip qaladı da, “bul meniñ (60/44) önerimdi üyrenip alǵan qanday neme” dep qarasa, bayaǵı (61/1) öziniñ üyinde jürgen bala.

(61/2) “E, buǵan önerdi meniñ qızım üyretken eken. (61/3) Qoy, munı satıp alayın da, üyge alıp barıp, (61/4) balanı baltalap öltireyin” — degen oyǵa kelip: “Äy, (61/5) kempir, qara narıñdı maǵan sat, men köp teñge (61/6) beremin”, — dep, söylese bastaydı. Kempir oǵan kelisedi. (61/7) Şal: “Tüyeñdi noqtasimen sat, noqtañ üşin ğana (61/8) 500 teñge beremin”, — deydi. Kempir teñgege qızıqqan (61/9) boyda tüyeni noqtasimen satıp jiberip, üyine jüre (61/10) beredi.

(61/11) Şal qara tüyeni jetelep alıp, “munı qolǵa (61/12) tüsirdim, endi üyge alıp barıp, aq baltamen basın qağ (61/13) bölip öltireyin”, dep qara tüyeni üyine alıp kelip, (61/14) esiginiñ aldındaǵı ülken diñgekke baylap qoyadı. Kenet (61/15) bayaǵı öner üyretken qız, balanıñ esikte tüye (61/16) bolıp baylanıp turǵanın körip: “Qoy, bayqus balanı (61/17) aǵıtıp jiberedin, bul da birewdiñ jalǵız eken, (61/18)

eptep–septep künin körsin” degen aq niyetpen balanı (61/19) bosatıp jatıp: “Sen endi qus bolıp, uşqan boyda (61/20) şırqap jönel de, öz awılıña ket”, — deydi.

(61/21) Şal dalağa şığıp, balanıñ artınan bürkit bolıp (61/22) qıwa jöneledi. Bala men şal biri qus, biri bürkit (61/23) bolıp qıwısıp, keşki besinde balanıñ turğan şaharına (61/24) keledi.

(61/25) Bala zımırıp uşıp kelip, töbeniñ üstinde otırğan (61/26) Һanniñ janına qonadı. Şal balanıñ artınan keledi (61/27) de, oñaşaraq barıp qonıp, birde qırğıy, birde qaz, (61/28) birde üyrek bolıp qubılıp turadı.

(61/29) Bir kezde bala qus keypinen tarığa aynalıp Һanniñ (61/30) tös qaltasına domalap ketedi. Şal ülken qızıl (61/31) qoraz bolıp, “Endi tarını jep qoyayın” dep, Һanniñ (61/32) janına kelip, Һanniñ jan–jağına qarap, jer şuqıp (61/33) turğan sätte, bala tarı keypinen qusqa aynalıp, ülken (61/34) qızıl qoraz bolıp turğan şaldı bas salıp jep (61/35) qoyadı. Sodan adam keypine awısıp öz üyine baradı. (61/36) Öz üyine kelse, äke–şeşesi aman–esen eken.

(61/37) Һan keşinde özi körgen tañ qalarlıq iske qayran (61/38) qalıp, ertesinde elin tügel jıynap: “Bul isti kim biledi? (61/39) Men osınşa jasqa kelgeli bir qanattınıñ qubılıp (61/40) ekinşi bir qanattı bolğanın körmegen edim, bul (61/41) nendey keremet? Osı isti körgen–bilgender bolsa, aytıp (61/42) beriñder”, — dep, eline jar saladı.

(61/43) El jim–jirt. Bir wakıtta bayağı bala turıp:

(61/44) — Һанım, ruqsat etiñiz, ol isti men bilemin — (62/1) deydi.

(62/2) Һан балаға ruqsat beredi. Bala Һанға qarap:

(62/3) — Siz mağan meniñ elimde joq, jerimde joq bir (62/4) öner üyrenip kel degensiz. Sol qus bolıp, bayağı qorazdı (62/5) jep qoyğan men bolatınmin. Meniñ üyrenген önerimdi (62/6) ol qoraz da biledi, biraq mağan ol duşpan edi. (62/7) Sondıqtan ol meniñ artımnan qıwıp kelgen edi, biraq (62/8) men onı jep qoydım, — deydi.

(62/9) Buğan eldiñ bəri añ–tañ boldı. “Sol qus sen bolsañ, (62/10) käne, qazir öneriñdi köpşilikke körsetşi”, (62/11) — deydi Һан. Bala kelisedi de, bir ülken qara argımaqqa, (62/12) aynalıp, eldiñ ortasına tura qaladı.

(62/13) Һан men el balanıñ önerine rızza bolısıp, onı (62/14) “önerli bala” dep ataydı.

(62/15) Һан sodan keyin bayağı wädesi boyınşa qızın (62/16) berip, alañsız ömir sürgen eken.

(62/17) MENDİRMAN

(62/18) Bayağı ötken zamanda Mendirman degen jigiti Qarağanıñ (62/19) şaharına tap boladı. Ol ä degende aspazşı (62/20) boladı. Onıñ istegen jumısı unagan soñ, Qarağan (62/21) öziniñ tulparın baqtırıp qoyadı. Ol tulparğa ayına (62/22) üş qap arpa berip turadı eken. Biraq älgı jigiti (62/23) tulpardı bağıp jürüp, altı ayğa şeyin jemdik arpa (62/24) surap kelmeydi. Onıñ üstine hanıñ tulparı buringıdan (62/25) da ädemilenip, jüni jiltıdap, oskıırıp, (62/26) ustatpay qoyadı. Buğan han qattı qayran qaladı.

(62/27) Bir küni han älgı jigitti şaqırıp aladı da: “Atıñ (62/28) kim?” deydi. “Atım — Mendirman”. “Mendirman, onda (62/29) meniñ bir surawım bar: sağan deyingi tulpardı (62/30) baqqan adamdar üş qap arpa bir ayğa jetpey qaladı (62/31) dep, ünemi qayta–qayta surap alıp turuwşı edi. Üş qap (62/32) arpanı qalayşa üş ayğa jetkizdiñ jäne tulpar da (62/33) semiz şıqtı?” — dep, han Mendirmannan män–jaydı (62/34) suradı. Sonda Mendirman: “E–e, hanım, aşköz adamnıñ (62/35) qolında bereke bolmaydı. Olar tulparmen qosa (62/36) özderi de arpa jegen de. Ekinşi bir sebebi — tulpar (62/37) özi toyımsız mal boladı aşközdilikpen arpanı (62/38) şaynamay jutadı. Men sol arpalardı tezeginen (62/39) ayırıp, qayta juwıp, qurğatıp, qaytalap berdim. Östip (62/40) üş qap arpa altı ayğa jetti”, — dedi. “Şınında, (62/41) munda bir gäp bar eken” dep, han oylanıp qaladı.

(62/42) Qarağanıñ bir ädeti bar edi, ol jaqsı körgen (63/1) adamına är–waqıtta öz qolimen nan üzip beredi (63/2) eken. Bul jolı da Mendirmandı erkeletip, nan (63/3) sindırıp beredi. Onan keyin “Mendirmannıñ başkan–turğanına (63/4) köz sal!” — dep, artına bir jigitti añdıtıp (63/5) qoydı. Ol jigiti Mendirmannıñ başkan–turğanın (63/6) qalt jibermey hanğa jetkizip turadı.

(63/7) Bir küni Mendirman hanıñ tulparın suwarıp jatıp: (63/8) “Sıyır tektes jeri bar eken” dep kübir ete (63/9) qaladı. Onı bayağı jigiti hanğa jetkizedi. Han Mendirmandı (63/10) şaqırıp: “E–e, Mendirman, sayatker körinesin, (63/11) meniñ tulparımdı sinap ber”, — deydi. “Joq, hanım. (63/12) Han men hanıñ tulparına sin joq”, — deydi Mendirman. (63/13) “Tulparımdı sinaysın, sinamasañ başındı (63/14) alam”, — deydi han.

(63/15) Mendirmannıñ amalı tawsılıp, tulpardı jetelep (63/16) şıgadı. Suwdıñ argı jağına bir ötip, bergi jağına (63/17) bir ötip, keştirip: “Tulparıñ tulpar eken, biraq (63/18) sıyırğa şatısқан jeri bar, odan başka ayıbı joq”, — (63/19) deydi.

(63/20) Han buğan tañ qaladı. Şınında da tulpardıñ (63/21) ıstıqta elirip, salqında jaqsı jüretin ädeti bar (63/22) eken. “Biraq, muniñ sıyırmen şatısқанın qaydan biledi?” (63/23) dep oyladı han. Ol jılqışısın şaqırıp: (63/24) “Tulpardıñ qalay tuwılğanın ayt”, — deydi. Ol kisi: (63/25) “Muniñ sıyırğa şatısқанı şın. Onıñ tuwılğanın ä (63/26) degende men körmey qaldım, biraq, keyinirek barsam, (63/27) sıyırdı emip tur eken. Şubar biye janında jayılp (63/28) jür, muniñ sıyırğa şatısқан jeri sol”, — deydi .

(63/29) Һан Mendirmanğa razı bolıp: “Tulpardıñ sın (63/30) tuwra ayttıñ, biraқ ana ıstıқта elirip, salқında jaқsı (63/31) жүretinin қайдан bildiñ?” — deydi. Onı bilüw oñay. (63/32) Tört tülük maldıñ işinen ıstıқта oқalaқtaytın sıyır, (63/33) bögelekteytin at. Tulpar bögelektemeydi, biraқ elirip (63/34) ketedi, bul — sıyırdan қалған әдет”, — deydi Mendirman.

(63/35) Һан: “E–e, endi meni sınap kör”, — deydi. “Һанға (63/36) sın жоқ”, — deydi Mendirman. “Meni sinamasañ, basıñdı (63/37) alamın”, — deydi Һан. “Endi bolmas”, — deydi (63/38) de, Mendirman Һанға: “Arı қара, beri қара”, — deydi. (63/39) “Arı қарасаñ Һанниñ ulı keypindesiñ, beri қарасаñ (63/40) nawbayşınıñ ulı ekensiñ”, — deydi.

(63/41) Һанниñ ашуwı kelip anasın шақırttı. Anası (63/42) seksenge барıp қалған екен. “Апа, bul жіgit meni — (63/43) nawbayşınıñ ulı dedi. Аşıқ аytıp, ақ söyle, jalған (64/1) aytsañ basıñdı alamın”, — deydi. Sonda anası: “Ölerim (64/2) қaldı, öserim қалған жоқ, endi қaytıп қalp аytayın, (64/3) jazıqsız kisiniñ күnäsini ana дүniyege қaytıп (64/4) alıp keteyin, munıñ аytқанı şın. Äkeñ balasız (64/5) жүrip, қartayғanda boyıma bala bitip, men tuwar күni (64/6) nawbayşınıñ әyeli tolғatıp, ekewmiz bir күnde (64/7) bosandıқ. Қarasam, meniki қız, oniki ul eken. Ol қара (64/8) basıp es–tüsin bilmey jatқан edi, қızdı onıñ aldına (64/9) tastap, onıñ aldındaғы ul balanı özim aldım. Meniñ (64/10) jazıғım sol, қalasañ — basımdı al, әytpese ana жіgitti (64/11) bosat”, — deydi.

(64/12) Һанниñ ашуwı kelip, anasına söz ayta alмай, (64/13) Mendirmanға tağı suraw beredi: “Meniñ nawbayşınıñ (64/14) ulı ekenimdi қайдан bildiñ?”

(64/15) — Ol қıyıп emes, deydi Mendirman. — Ärkimniñ (64/16) öz isi özine қımbat. Siz әr waқıtta көñiliñizge (64/17) jaққан kisige nan sındırıp berüwşi ediñiz. Nawbayşıға (64/18) nannan қımbat нәрсе жоқ. Сондықтан nawbayşаниñ (64/19) balası goy” dedim.

(64/20) Һан munı tawıp аytқанına razı bolıp: “Sen (64/21) budan біlay at baғuwşı болмай, қırıқ жіgittiñ (64/22) biri болşı”, — dedi.

(64/23) Mendirman munda da ayrıқша көrine bastadı. Ol (64/24) барған jerдеgi ister tez bitip, жіgitter de қадирley (64/25) bastadı.

(64/26) Onı көрген Һан ä degende on bası, onan keyin (64/27) қırıқ bası kıldı. ҚараҺанниñ altı шаһar eli bar (64/28) edi. El tağı Mendirmandı қадирley bastadı. Munı (64/29) көрген ҚараҺан bir күni onı шақırıp alıp: “Äkeli–baladay (64/30) болıp қaldıқ, maған bastı wәzir bol, altı (64/31) шаһardı arala, süygen қızıñdı alıp bereyin”, — (64/32) dedi. Mendirman at arıtıp жүrip, Gülғaқı degen (64/33) қızdı unatadı. Ol ay dese awzı күn dese көrki (64/34) bar aşқан suluw eken. Ülken toy jasap, Mendirman (64/35) üyine alıp keledi. Onı көрген Һанниñ жіgitteri (64/36) Һанға барıp: “Һанım, gülғaқı

Mendirmanğa emes, (64/37) sizge layık”, — deydi. Qarağanıñ köñili buzılıp, (64/38) qanday jolmen aların bilmeydi.

(64/39) Bir küni oğan bir kempir kelip: “Altın–kümis mol (64/40) berseñiz men Mendirmanniñ äyelin qalay alıp berüwdiñ (64/41) jolın tabamın”, — deydi. Han kelisedi, sonda kempir (64/42) bılay deydi: “Qart awırğan¹ adamğa Ayökenniñ² (65/1) süti däri. Qart awırıp qalıppın dep Mendirmandı (65/2) Ayökenniñ süetine jiber. Oğan barğan kisi köp bolğan, (65/3) biraq kelgen kisi joq. Barğan kisini Ayöken jutıp (65/4) koyadı. Odan başka Ayökenniñ jolında qırıq qaraqşısı (65/5) bar, ne qırıq qaraqşıdan, ne Ayökennen öledi”, — (65/6) deydi.

(65/7) Han Mendirmandı şaqırıp alıp: “Mendirman (65/8) balam, äkeli–baladay bolıp qalıp edik, qart awruwına (65/9) şaldıqtım, Ayökenniñ süti däri deydi, senen başka (65/10) jigiti jaraytın körinbeydi. Sol Ayökenniñ sütin äkelip (65/11) ber”, — deydi. Mendirman: “Barsam barayın, biraq jeti (65/12) küнге ruqsat ber”, — deydi. Han kelisedi.

(65/13) Mendirman hanıñ oyın tüsinip, altı şahardıñ (65/14) temir ustaların jıynap, äyeline arnap jeti qabat (65/15) temir üy saldıradı. Segizinşi küni hanğa kelip: “Men (65/16) Ayökenniñ süetine baruwğa dayarmın”, — deydi.

(65/17) “Azgınnıñ tiline erip, jaqsı körgen wäzirimnen (65/18) ayrılıp qalam ba, suluw äyel qayda joq” dep, Qarağan (65/19) qayta oylanadı da: “Mendirman balam, jaqsı (65/20) bolıp qalıppın. Ayökenniñ süetine barmay–aq qoy”, — (65/21) deydi. Sonda Mendirman: “Tart, qolıñdı tart! Men (65/22) ayqtanımnıñ qaytqan emespin”, — dep, atınıñ basın (65/23) burıp jürüp ketedi.

(65/24) Ayökenge baratın jol alıs eken. Jüre–jüre (65/25) Mendirmanniñ atı irğayday, özi torğayday boladı. (65/26) Bir küni Mendirmanniñ atı:

(65/27) “Men, men, men biyik,
 (65/28) Meniñ üstimde sen biyik.
 (65/29) Men körgendi kördiñ be?
 (65/30) Men bilgendi bildiñ be?”

(65/31) — dep surağanda, Mendirman tömendegidey jawap qaytaradı:

(65/32) “Qarağaydıñ közine
 (65/33) Qalşarıñkı körined.
 (65/34) Mendirmanniñ közine
 (65/35) tük eşteñe körinbeyd”.

¹ Qart awruwı — eski awruw.

² Ayöken — jalmawız.

(65/36) Sonda at:

(65/37) — Sonaw alısta köringen qara tawdıñ eteginde (65/38) kırık qaraqşısı jol tospir otr. Sen de ölesiñ, men (65/39) de ölemin, — dedi.

(66/1) — Bara körermiz, ajalsız şıbın ölmeydi, ajalımız (66/2) jetse — qaşsaq ta ölemiz, quwsaq ta ölemiz. Tuwra (66/3) bara ber, — deydi Mendirman.

(66/4) Kırık qaraqşısı:

(66/5) — Attan tús, basıñdı alamız, atıñdı soyamız, — (66/6) dep Mendirmanın atıñ tizginine jarmasadı.

(66/7) — Öltirseñder öltiriñder, daret alıp alayın, (66/8) ruqsat beriñder, — deydi Mendirman. Mendirman daret (66/9) alıp jatqanda kırık qaraqşısı keñesedi: “Aldımız (66/10) aq saqal boldıq, artımız kök saqal boldıq, munday (66/11) nemeni körmep edik, qolğa túsken kisilerdiñ bari: (66/12) “Balam jas edi, ata-anam kari edi” dep jılaytın, (66/13) bul tegin kisi körinbeydi, onı aytqan joq. Dala kezip (66/14) jürip ölemiz be, mıqtı kisi bolsa, bel baylap, el (66/15) şetine barıp küneltek qaytedi?” Aqsaqaldıñ sözine (66/16) bari kelisedi. Mendirman kelgende hal-jayın surap, (66/17) kırık jigit özine ertip aluwın ötinedi. Mendirman (66/18) kelisip, Ayökenniñ sütine bara jatqanın aytadı. (66/19) “Qaytarda alıp ketem”, — deydi. Kırık qaraqşısı ay (66/20) tuyaqtı biye şalıp, qurların moyındarına salıp, (66/21) qudayğa jalbarınıp, Mendirmandı ayökenge jöneltedi.

(66/22) Bir küni Mendirmanın atı söyleydi:

(66/23) “Men, men, men, biyik,
 (66/24) Meniñ üstimde sen biyik,
 (66/25) Men körgendi kördiñ be?
 (66/26) Men bilgendi bildiñ be?”

(66/27) Mendirman:

(66/28) “Qara aygırdıñ közine
 (66/29) Qalşarıñkı körined.
 (66/30) Mendirmanın közine
 (66/31) Tük eşteñe körinbeyd”.

(66/32) Sonda at aytadı: “Äne bir kişkentay jerden (66/33) tütin şıgadı, sol jerde Ayöken bar: “Assalawmaleyqum, (66/34) apeke!” dep ayt. “Sälem bermeseñ sarğaytatın (66/35) edim, balam”, — deydi. Aliyk almasañ älsiretetin (66/36) edim, apeke” de, “Nemenege keldiñ, balam?” — deydi. (66/37) “Sizdiñ sütiñizge keldim”, — deysiñ. “Meniñ sütim (66/38) osı”, — dep kırık qulaqtıq qazandı döñgeletedi. (66/39) Sonda men qoyannan alasa bolayın, sen kırğıyday (66/40) ilgiş bol. Kırık qulaq qazandı jalıma qoyasañ, (66/41) zıta jönelemin. Qazandı ala almay qalsañ — öldik, (67/1) seni

de, meni de jutadı. Qazandı alıp ketsek, “men (67/2) jeñildim” dep ol şaķıradı, qayta baramız”.

(67/3) Östip, Ayökenge baradı. Bäre de älgı aytqanday (67/4) boladı. “Meniñ sütim osı”, — dep, qırık qulaqtı (67/5) qazandı döñgeletip jiberip edi, Mendirman onı lıp (67/6) etkizip ilip alıp, qazandı atjalına qoyıp, qaşa (67/7) jöneledi. “Men jeñildim balam”, dep Ayöken şaķıradı. (67/8) Mendirman keledi. Sonda Ayöken: “Balam, mende (67/9) süt joq, seni qastasqan birew jibergen eken. Mağan (67/10) kelgen kisi köp bolğan, ketken kisi joq bolğan. Basıña (67/11) is tüsse, tutatarsıñ”, — dep murtın julıp beredi.

(67/12) Mendirman kele jatsa, qırık qaraqşı qırık (67/13) töbeniñ üstine şıǵıp botaday bozdap julap otır (67/14) eken. Mendirman körip, qıwanıp, biye soyıp, toy toylaydı. (67/15) Mendirman Qarağanıñ şaharına kelse, äyeline (67/16) jasatqan jeti qabat temir üydiñ altawın talqandap, (67/17) jetinşisine kirirken eken. Qırık jigippen mendirman (67/18) soǵısqa kiredi. Han köptigine basıp, Mendirmanıñ (67/19) jigitteriniñ köbin öltirip jiberedi. Mendirman (67/20) şarşap–şaldıǵıp qaşıp şıǵadı. Sonda Ayökenniñ (67/21) aytqanı esine tüsip, murtın küydirgende ol jetip keledi. (67/22) Oğan barlıq, okiyǵanı aytadı. Ayöken ürip şıqqan (67/23) iytin jutıp, möñiregen sıyırın jutıp, hannıñ (67/24) awılın talqandap jiberedi. Hannıñ amalı tawsılıp. (67/25) “Mendirman, äy, Mendirman, jeñildim, jalmawızıñdı (67/26) alıp ket, ornıma han bol”, — deydi.

(67/27) Sodan keyin Mendirman handıq ömir sürgen eken.

(67/28) AYDAHAR ÄYEL

(67/29) İlgeride bir qusbegi han jigitterimen qus salıp (67/30) jürse, qusı uşıp ketedi. Hannıñ bir jigiti artınan (67/31) barıp, tappay qayta keledi. “Han taqsır, bir tañdanarlıǵı, (67/32) men qustı qıwalap bara jatsam, jolımda (67/33) ülken tastıñ tübinde ay dese awzı, kün dese körki (67/34) bar suluw qız tur eken, sälem bergeli barayın dep (67/35) edim, suluwlıǵınan qısılıp, janına bara almay (67/36) qoydım”, — deydi jigiti.

(67/37) Han bul habardı estisimen älgı jerge kelse, jigiti (67/38) aytqanday älemde joq keremet suluw qız turadı.

(67/39) “Qay taraptan, qay elden kele jatqan periştesin?” (67/40) — dep suradı han. Suluw jimıyıp: “Künşığıs (67/41) taraptan, özime teñdes baqtı küyew tabar ma ekenmin (68/1) dep öñim azıp, jer kezip kelem”, — dedi. “Olay bolsa, (68/2) men bir elge hanmın, jaqtırsañ mağan tiy”, — dedi. (68/3) Suluw biraz oylandı da: “Men sizge tiyemin, biraq meniñ (68/4) bir şartım bar: Men turğan üyde siz ğana bolasız, (68/5) Baska adamğa kirüwge tıyım salasız”. “Suluwdıñ aytqanın (68/6) orındamasa aynıp kete me?” dep han kelisip, (68/7) qızdı jorgasına mingizip, şaharın betke aladı. Han

(68/8) şaharda sän–saltanatpen ülken toy jasap, äyeldi oñaşa (68/9) ordağa şıgarıp, ayılğan şarttı tolıq orındadı. (68/10) Arada künder ötti, han kattı jüdey bastadı: (68/11) kanı qaşıp ariktap, süldesi ğana qaldı. Hanmıñ (68/12) ordasına jan kelmek turğay, äweden kus uşıp ötpeytin (68/13) boldı. Sol waqıtta patşa “sırqattanıp jürmin” (68/14) dep emşi şakırtadı. Adam attı emşi hanmıñ äyeli (68/15) turğan ordağa kelip, “ne bar eken” dep ordanıñ (68/16) esiginen sıgalap qarasa, ordanı jarıp aqқан suwdı (68/17) bögep, köl etip jatқан aydahardı köredi. Emşi jüregin (68/18) basıp, “endi ne bolar eken” dep qarasa, bir awqımda (68/19) janağı aydahar kelisti suluwğa aynalıp, sızıla (68/20) basıp üyine kirip ketedi. Adam emşi awruwdıñ neden (68/21) bolğanın endi tüşinedi. Qayıra hanğa barıp: “Üyiñnen (68/22) körip, emdeymin” dep, täwiptiktiñ barlıq mümkindigimen (68/23) hanmıñ densawlıǵın asıqpay tekserip şıqtı, (68/24) hanmıñ äyeli sının buzbay sızılıp qana otıra (68/25) berdi.

(68/26) “Dertim ne eken?” — dep suradı patşa. “Dertiñiz (68/27) joq, den sawlıǵıñız taza, sayatşılıqtı tastap (68/28) ketipsiz, jigitteriñizdi ertip, köñil köterseñiz ornına (68/29) keledi”, — dep, täwip eş närsege awız tiymey, tağzım etip (68/30) şıǵıp ketedi.

(68/31) Han ertesinde qusın qondırıp, jigitterin ertip (68/32) añağa şıqtı. Qayıp kele jatqanda jolında täwiptiñ (68/33) turğanın kördi. Han qayırlıp sälem berip: (68/34) “Jol bolsın, täwibim?” — dedi. Sonda adam täwip: (68/35) “Hanım, keşe dertiñizdi tapқанımnen, äyeliñizden (68/36) qaymıǵıp ayta almadım, ol suluw äyel emes — (68/37) aydahar eken”, — dep, bolğan oqıyǵanı hanğa aytıp (68/38) berdi. Onıñ aydahar ekenin öz közime körset, sonan (68/39) keyin seneyin”, — dedi han. “Bolsın”, — dedi täwip. (68/40) Birinşi: tiri kekilik alıp üyiñe kir, kirisimen jan (68/41) beredi, sebebi ol haywandardıñ birinşi jawı, kirisimen (68/42) jüregi jarılıp öledi. Ekinşisi: Aǵıp jatқан suwdı (68/43) bögep başqa jaqqa burǵız! “keşinde jaqsı bir tuzdı (68/44) tamaq jasatıp, barıñdı salsañ da aldirtıp, jegiz! (69/1) Üyine bir ıdısqı da suw quyǵızba, sonan son uyıқтаğan (69/2) bolıp qarap jat — bärin bilesiñ, hanım, onan (69/3) keyingi amalın özim tabamın”, — dedi täwip.

(69/4) Aytqanday, han üyine tiri kekilik alıp kelip (69/5) äyeline körsetpek bolıp edi, äyel qolına alganda, (69/6) kekilik qıbir etpesten jan berdi. “Qustıñ jüregi (69/7) jarılıp ölse kerek” dep, han şek keltirmedi.

(69/8) Biraz kün ötkende han ekinşi şarttı orındadı. (69/9) Tün ortası kezinde han uyıқтаğan bolıp qarap jatqanda, (69/10) tösekten äyeli aydahardıñ bası jılıp şıqtı, (69/11) quyıq jağı hanmıñ denesine tiyip jatsa da, öte (69/12) sozılıp, ärbir ıdıstağı suwdı sarqıp işken aydahar (69/13) şöli qanbay, suw izdey bastadı, biraq suw tappay (69/14) amalı qurıp, qaytadan jıyırılıp bastapqı qalpına (69/15) kelip: “Üyde suw joq eken, özennen suw alıp kele (69/16) qoyşı”, — dep handı oyattı. Han özenge barıp: “Onda (69/17) da suw joq eken” dep, qur qol qayıp keldi. Kenet (69/18) tañ da attı. Äyeldiñ tıñşı ketti.

(69/19) Һан ordasına barıp körgeñin бүkil jigitterine (69/20) aytıp, darıyanıñ suwın burdırıp, jıraqtan qarap (69/21) tursa, äyeli jan-jaqqa jaltaktay qarap, suwdı bögep, (69/22) aydahar bolıp suwsını qanğansa suwdan simirdi.

(69/23) Һан adam täwipti derew taptırıp, aydahardıñ (69/24) közin joyuwdıñ amalın surasa: “Patşam, endi munıñ (69/25) 80 kündik ömiri qaldı, sonan keyin nağız aydahar (69/26) boladı, oğan jetkizbey joq qılmasañ, külli şaharıñdı (69/27) jutadı. Buğan temirden terezesi joq üy salıp, (69/28) aldap kirgizip, esigin jawıp, tus-tustan ot qoyıp örtep (69/29) jibermesek, baska amalı joq, tamaqqa uw qosıp (69/30) berseñ, öziñ jemey awız tiymeydi. Sen sezik aldırmaı (69/31) burıñğa jüre ber”, — dedi täwip.

(69/32) Һан bir jumanıñ işinde ustalarğa temirden üy (69/33) saldıradı. Һан äyelin ertip kelip, sol üyge kirgizedi. (69/34) Äyeli üyge kirip, qılınıñdap Һandı şaqırğansa, (69/35) esik tars jabılıp, qılıptanıp qaladı. Dayar turğan (69/36) ustalar körikti kürkiretip, tus-tustan ottı ürlep kirisip (69/37) edi, temir üydiñ işinen kulaq-şekenı jargan (69/38) aydahardıñ aşı üni şıqtı. Ertesinde aşıp qarasa, (69/39) üy tolğan aydahardıñ küli. Eldi azaptan qutqargan (69/40) adam täwipke patşa sarayınan orın berip, orda (69/41) kisisi etip alğan eken. El aman, jer amanda aylalı (69/42) aydahardan qutılğan Һан burıñğı qalıbına kelip, (69/43) elin aman-esen jawdan saqtap, köp jıldar ömir (69/44) süripti.

(70/1) TALQAMIS

(70/2) Bar ekende joq eken, aş ekende toq eken дәwirde (70/3) bir kempir men şal ömir süripti. Olardıñ üş qız, (70/4) bir ulı bolıptı. Ulı eñ ülkeni, biraq üylenetin kezi (70/5) eken. Balanıñ bir qarındası turmışqa şıqqan, eki (70/6) qarındası äli jas. Ol künderdiñ küninde qolına bir (70/7) alma alıp, “kimge tiyse — sonı alam” dep ant işip, (70/8) laqtırıp jiberse, alma barıp öziniñ ortanşı qarındasına (70/9) tiyedi. “Qap, osınşa qızdıñ işinen öz (70/10) qarındasına tiygenin qarışı” dep, bala qattı keyiydi. (70/11) Biraq ant işip qoyğannan keyin amal joq, qarındasın (70/12) almaq bolıp, äke-şesesine aytıradı.

(70/13) Ağasınıñ bul oyın qarındası bilmeydi, alañsız (70/14) oynap jüre beredi. Bir küni qız meke¹ qorıp otırsa, (70/15) bir qarğa uşıp kelip onı jey bastaydı. Qız mekeni (70/16) qorıp, qarğanı kesekpen urıp edi, qarğa:

(70/17) — Oy, kelesaw qız, sen jöninde ne äñgime bolıp (70/18) jatqanın bilmeysiñ be? — dedi.

(70/19) — Men jöninde ne gäp bolmaq edi, sözge aldawsıratıp (70/20) mekeden jep alğıñ bar, ä, joğal äri! — dep (70/21) quwalay bastaydı.

¹ Meke — jügeri (Qırğızşa- orısşa sözdik, 522- bet).

(70/22) — Men sen bilmegendi bilgizeyin dep jadırmin, (70/23) kelesaw, seni ağaň alğalı jadır, — deydi.

(70/24) — Joğal, közime körinbey, qarındası ağasına tiygen (70/25) qarğalarda gana boladı, senderden beri ötpesin, (70/26) bizge jetpesin!

(70/27) — Ağaňniň almamen urğanı esiňde me?

(70/28) — Ursa ne boladı eken?

(70/29) — Onda sen bilmeseň, men bilemin, ağaň alma kimge (70/30) tiyse — sonı alam dep ant işip koyğan, endi seni (70/31) aladı, — deydi de uşip ketip qaladı.

(70/32) Qızdñ aşuwı kelip, üyinen qaşıp şıgadı. Kete (70/33) beredi, kete beredi. Aqırı şarşağanda, bir tastiň (70/34) üstine şıgıp, otırip alıp äbden jılaydı. Äste (70/35) ağasına tiygisi joq, ne ölgisi de kelmeydi. Söytip, (70/36) solğan mekedey bolıp otırsa, gayıptan bir kisi payda (70/37) bola ketedi. Qız qorqıp ketip: “Aşıl–aşıl Talqamis, (70/38) men işiñe kireyin” dese, tas aşılıp ketedi (70/39) de, qız işine kirip, älgi kisiden jasırınıp qaladı. (70/40) Qızdñ äke–şeşesi onı izdep oydı da kezedi, tawdı (71/1) da kezedi, şöldi de şarlaydı, köldi de qaraydı, bäribir (71/2) taba almaydı. Jolıqqannıñ bärinen suraydı, (71/3) ekşim “kördim” demeydi. İzdeyimen azıp–tozadı. Qızın (71/4) tawıp ulına alıp bermek boladı, öytkeni, aytқан (71/5) antın orındamasa bäribir ölmekşi, qızı da joğalmaq. (71/6) Sondıqtan “ulımız ölmesin, qızımız joğalmasın (71/7) ekewi birigip ömir sürsin” dep, bayğus ata–ana dalbasalap, (71/8) jantalasadı. Ata–anası izdep jürip bir kisige (71/9) jolıgıp, onan qızdı suraydı: “Orta boylı, (71/10) tereñ oyly, qara qaştı, uzın qaştı, awzı oymaqtay, (71/11) betiniñ qanı tamğan, eki közi şıraday jangın qız (71/12) kördiñ be, jolawşı?” “Ol ma, qarıyalar, aytpasam (71/13) şındıq uyalır, aytsam köñilim kıyılar, qızdñ aylası (71/14) Qızırday bir, anaw tastiñ üstinde otır eken, jaqındap (71/15) edim, közden gayıp boldı”, — deydi jolawşı.

(71/16) Kempir–şal tastiñ janına barsa, qızı körinbeydi. (71/17) Sonda şal bılay deydi:

(71/18) “Men qızımdı köreyin,

(71/19) Aşıl–aşıl, Talqamis,

(71/20) Dıydarına toyayın!”

(71/21) Sonda qız ün şıgaradı:

(71/22) “Qoy, Talqamis, aşılma,

(71/23) Men äkemdi körmeymin,

(71/24) Dıydarıña toymaymın,

(71/25) Boldı, ketkin, qayın ata!”

(71/26) Talqamis qızdñ tilin alıp, aşılmaydı, kempir–şal (71/27) jılay–jılay üyine qaytadı, ulına qattı keyiydi. (71/28) Qudayın dattap, anası qaytadan keledi de:

(71/29) “Aynalayın Talqamis,

- (71/30) ılışı mağan olđabısı!
 (71/31) Men ızımıdı köreyin,
 (71/32) Dıydarına toyayın.
 (71/33) Aşıla oy, Talamıs,
 (71/34) oradı ızım jap–jalđız!”

(71/35) ız endi burıngıdan da attı ayaylaydı:

- (71/36) Mensiz taır aşıлма,
 (71/37) oy, Talamıs, aşıлма!
 (72/1) Bilem keldi nemenege,
 (72/2) Men apamdı krmeymin,
 (72/3) Dıydarına toymaymın,
 (72/4) Kete bersin ayın ene!”

(72/5) Apası kziniň jasın kl ılıp, yine baradı, (72/6) ulına lgenşe ursıp, lken ızın jiberedi. pkesi (72/7) kelip:

- (72/8) “Aynalayın, tartınba,
 (72/9) pkeň turad janińda.
 (72/10) Aşıl, aşıl, Talamıs,
 (72/11) Aşılmasaň zor namıs.
 (72/12) Men sińlimdi köreyin.
 (72/13) Dıydarıńa toyayın.
 (72/14) Aşıla oy, Talamıs,
 (72/15) Kel sadağa bolayın!”.

(72/16) ızı burıngıdan da attı ayaylaydı:

- (72/17) “Bajırayasıń sen nege?
 (72/18) Men pkemdi krmeymin,
 (72/19) Dıydarına toymaymın,
 (72/20) oya turđın, aşıлма,
 (72/21) Talamıs tk aşıлма,
 (72/22) Kete bersin ayın pke!”

(72/23) pkesi entigip yine baradı, ağasın ayamay ısımgıa (72/24) aladı. Söytip, y–işiniň basına awır ayđı ornaydı, (72/25) kndizi–tnge, tni–tnekke aynalganday boladı. Sonda (72/26) ayrattanıp, zi jas selkildek, rme aşı jetelek (72/27) sińlisi keledi de:”

- (72/28) “Aşıl, aşıl, Talamıs ,
 (72/29) Aynalayın balamıs,
 (72/30) Men pkemdi köreyin,
 (72/31) Dıydarına toyayın!”

(72/32) — deydi.

(72/33) Onıñ ünin estip, äpkesi de quwanıp ketedi:

(72/34) “Meyliñ aşıl, Talqamıs,
 (72/35) Men siñlimdi köreyin,
 (72/36) Dıydarına toyayın.
 (72/37) Maqul bolsa şırın til,
 (72/38) Köterip alıp jöneysin”,

(72/39) — deydi.

(73/1) Talqamıs aşıladı, kız siñlisin quşaqtap jılap, (73/2) “endi sen üyge bara ber, men adamnıñ quılağı estip, (73/3) ayağı jetpes jıraqqı ketem”, — deydi Siñlisi: “Men (73/4) artıñızdan qalmaymın”, — dep bolmay quyğanda, köterip (73/5) alıp, onan arı jöneldi. Kete beredi, kete beredi. (73/6) Arıp–aşıp, äbden suwsaydı. Biraq, taqırda suw quydan (73/7) bolsın. Bir jerge barsa, eşkiniñ müyizi sıyaqtanğan (73/8) suw ağıp jatır. Siñlisi “osı suwdan işem” deydi. (73/9) Äpkesi könbeydi, siñlisi jılap jürmey quyğanda, (73/10) amalsız “meyli” dep qaladı. Siñlisi jata qalıp (73/11) eşki müyiz suwdan simiredi, sol zamat kiyiktiñ lağına (73/12) aynalıp, sekeñ–sekeñ sekirip barıp tura qaladı. Äpkesi (73/13) oğan qattı ökinedi, ökingende amalı bar ma? Siñlisi (73/14) kiyiktiñ lağı bolıp soñınan ilesip kete beredi. Küni (73/15) boyı jürüp, tüninde uyqtaydı. Qıptalı qarayğan (73/16) tawlardan, asuw bergisiz asqar şındardan ötedi.

(73/17) Bir kezde aldına köz tikse, älemde joq aq saray (73/18) turadı. Qız lağın mañıratıp, quwanğan boyda kirip (73/19) baradı. Aq sarayda bir bay jigit ömir süredi eken. (73/20) Äyeli qanıpezer bir tajal, adamğa raqımı joq, tastañ (73/21) da qattı meyiminsiz adam eken. Qız lağımen sonda (73/22) turıp qaladı. Baydıñ otımen kirip, külimen şıǵıp (73/23) oğan jağadı. Bay kız üyge kirse–üyge kiredi, sırtqa (73/24) şıqsa–sırtqa şıǵıp, kızğa äbden qusa boladı. (73/25) Künderdiñ küninde jigit kızdı almaq bolıp, toy (73/26) jasamaqqa kelisip, añağa şıǵıp ketedi. Ol añağa ketkende (73/27) äyeli aldap ertip aparıp, kızdı suwğa iyterip (73/28) jiberedi de, keşke qaray küyewi añnan qaytqanda, (73/29) “kızdıñ sende köñili joq eken, toy jasaymın degeniñdi (73/30) estip, tañerteñ ketip qalğan” dey saladı. Jigit (73/31) qattı renjiydi. Äyeli o jaq–bu jağına şıǵıp, “Laqtıñ (73/32) eti tätti dep estidim, laqtı soyıp, jas sorpa (73/33) işpeymiz be?” — deydi. “Soyamız” degendi estip, laq jügirip (73/34) suwğa baradı da: “Äpketay, meni soyǵalı jatır”, — (73/35) dep dawıstap, jılap jiberedi. Sonda kız : (73/36) “Aynalayın şunağım, qanday küнге tap boldıñ, endi (73/37) qolımnan ne keledi, belimnen qumğa kömilip, şıǵa (73/38) almay jatқан joqpin ba? — dep ayqaylaydı. Bay (73/39) laq pen kızdıñ sözün estip, istiñ jayın tüsinedi de, (73/40) jetti kün boyı öziñniñ sansız köp tüyelerine, eşki, quylarına, (73/41) sıyırlarına, jılqılarına — tört tülük (73/42) malına suw işkizbey, segizinşi küni bärin aydap suwğa (73/43) tüsiredi, say qañırap qurgap qaladı. Östip, kızdı suwdan (73/44) şıǵarıp aldı. Söytse, bayağı kız jasırınğan (74/1) tas qubilıp jürgen baydıñ özi eken, atı Talqamıs (74/2) eken. Sonda ol kızdıñ dıydarın körip, qaşık bolıp (74/3) qalıptı. Laq quwanğannan şıday almay, arı–beri (74/4) jügirip oynaq saldı da, burınğı qalıbına kele qaldı. (74/5) Talqamıs qırık kün toyın, otız kün oynı jasap, (74/6) kızğa üylendi. Olar äli küнге deyin baqtıttı ömir (74/7) süredi eken.

(74/8) JAĞALIM

(74/9) Bayağıda bir han bolğan eken, onıñ äyeli ölip, (74/10) odan Jağalım degen ul, Qarşığa degen kız qaladı. (74/11) Kunderdiñ küninde han bir suluw äyelge üylenedi. Äyeli (74/12) balalarga qattı oş boladı.

(74/13) Jağalım közge atқан mergen eken, künde añağa şıgıp, (74/14) üyin et, mayğa toltıradı. Bir küni hannıñ (74/15) äyeli:

(74/16) — Üydi et, mayğa toltırıp, balañ üydi sasıtıp (74/17) jiberdi, mına balañdı joğalt, ne öltir, bolmasa men (74/18) ketemin, — dep jılay bastaydı.

(74/19) Hannıñ amalı tawsılıp, balanı öltirmekşi (74/20) boladı. Munı Qarşığa bilip qoyıp, ağasın qutqarıp (74/21) qaladı.

(74/22) Bir küni Qarşığanıñ baska bir jeñgesi kelip:

(74/23) — Kız, bugün bizdiñ üyge barıp, mağan bir kamzol (74/24) pişip berşi, — deydi. Qarşığa:

(74/25) — Bara almaymın, qolım bos emes, — dep barmay (74/26) qoyadı.

(74/27) Erteñinde älgi jeñgesi kelip, Qarşığağa ölerdegi (74/28) sözün aytıp, jalınıp üyine ertip ketedi. Han men äyeli (74/29) kök sıyırdı bitew soyıp, Jağalımdı öltirip soğan (74/30) salıp, awzın bekem buwıp, kölge tastap jiberedi. Jağalımınñ (74/31) kiyimderin jüktiñ artına alıp koyadı.

(74/32) Qarşığa üyine kelse, ağası joq, “Jağalımdı öltirgen (74/33) eken” deydi de, onı izdey bastaydı. Jüktiñ (74/34) artınan ağasınıñ kiyimderin tawıp, olardı özi (74/35) kiyinip, atın minip, dalağa şıgıp, ärkimnen surap (74/36) jürüp otıradı. Körgen de, bilgen de kisi joq, taba (74/37) almay qıynaladı. Sol kezde Qarşığanıñ atına til (74/38) bitip: “Ağañ kölde jatır” — deydi. Qarşığa bir qoyşığa (74/39) barıp:

(74/40) — Qoyşı, qoyşı deselik, bir tabaqtan jeselik, (74/41) tar tösekte jatalıq, Qarşığaday qara bettiñ qara (75/1) bası süyinşi, sol kölden Jağalımdı alıp şıgıp (75/2) bergin, — deydi.

(75/3) Qoyşı qoşqarın minip kölge tüsedi, qoşqarı suwğa (75/4) ketedi, özi öldim–taldım degende äreñ şıgadı.

(75/5) Qarşığa odan keyin sıyırsığa, tüyeşiğe, jılqışığa (75/6) baradı, olar da alıp şığa almaydı. Aylası (75/7) tawsılıp suwğa özim tüseyin, tuwğan bawırımnan ajırağanşa (75/8) ölgenim jaqsı dep suwğa tüspekşi bolğanda, (75/9) atına til bitip:

(75/10) — Sen tüşpe, men alıp şığamın, — dep suwğa tüşedi (75/11) de, suwdan Jağalımdı alıp şığadı.

(75/12) arşığa “ağamdı urt–umırşqa jemeytin jerge (75/13) kömeyin” dep köziniñ jasın köl ılıp, öñgerip äketip (75/14) bara jatıp, ara tasqa tap boladı.

(75/15) — Jarılğırdıñ ara tası, jarılıp ketseñ ne (75/16) boladı, Jağalımday jalğızdı oyıp ketsem ne bolad? — (75/17) deydi.

(75/18) Söytkenşe bolmay, ara tas sart etip ekige bölinedi, (75/19) bira işi urt–umırşqağa lı tolı ekenin (75/20) körip, oğan kömbey, odan arı ketedi. Onan arı jürüp (75/21) otırsa, aldınan a tas körinedi, oğan burılıp arşığa :

(75/22) — Jarılğırdıñ a tası, jarılıp ketseñ ne (75/23) bolad, Jağalımday jalğızdı kömip ketsem ne bolad? — (75/24) deydi.

(75/25) A tas jarıladı. urt–umırşqalar körinbeydi, (75/26) işi tap–taza eken. arşığa ağasın kömedi de, odan arı (75/27) kete beredi.

(75/28) Jürüp otırıp, arşığa “Kim jambını atıp tüşirse, (75/29) ızımdı sol jigitke beremin” dep, ara han (75/30) elin jıyıp, toy jasap jatқан jerge baradı. Jambı (75/31) atқandardı arap tursa, onı eşkim atıp tüşire almaydı.

(75/32) — Men atıp köreyinşi, atımnıñ janındağı mılıtığımdı (75/33) tez alıp kele oyşı, — dep arşığa bir (75/34) balanı jumsaydı.

(75/35) Ol bala barıp mılıtığın kötere almaydı. arşığa (75/36) barıp mılıtığın sınaşğımen köterip keledi, (75/37) de, jambını atıp tüşiredi.

(75/38) El arşığanı:

(75/39) — Han küyew, bek küyew, — dep köterip ketedi.

(75/40) — Bir ağam jolawşı jürüp ketken edi. Sol ağamdı (75/41) tawıp keleyin, — dep arşığa alıñdığın alğannan (75/42) keyin, odan arı jöneledi.

(76/1) Jürüp otırıp, jürüp otırıp arşığa “kim (76/2) jambını atıp tüşirse, ızımdı soğan beremin” dep (76/3) elin jıyıp alıp, jambı attırıp jatқан ızıl hannıñ (76/4) toyına kez keledi. arap tursa, jigitterdiñ (76/5) eşqaysısı ata almaydı.

(76/6) — Men atıp köreyinşi, — dep arşığa mılıtığın (76/7) aladı da, jambını baylap oyğan jibin üze atadı. (76/8) El arşığanı:

(76/9) — Hın küew, bek küew, — dep, toptalğan elden (76/10) erekşelep köterip ketedi. Qarşığa kızıl hannıñ (76/11) kızın aladı da:

(76/12) — Meniñ jolawşılap ketken bir ağam bar edi, sol (76/13) ağamdı tawıp keleyin, — dep tağı jürip ketedi.

(76/14) Jürip otırıp Qarşığa “kim jambını atıp tüsirse, (76/15) soğan kızımdı beremin” dep, toy jasap jatқан (76/16) ağ hannıñ toyına tap keledi. Qarşığa qarap tursa, (76/17) jambını eşkim ata almaydı. Qarşığa jambını (76/18) salañdata baylap qoyğan jibin üze atıp tüsiredi.

(76/19) — Hın küew, bek küew, — dep Qarşığanı köp (76/20) eldiñ işinen köterip äketedi.

(76/21) Söytip, Qarşığa Ağ hannıñ da kızın aladı. (76/22) Birağ Ağ hannıñ kızı: “Bul erkek emes — äyel, (76/23) munıñ erkek, ne äyel ekenin bilüw üşin buğan urşık (76/24) saptatayığ. Eger erkek bolsa, urşıqtı ädemi etip (76/25) saptaydı” — dep, Qarşığağa urşık beredi.

(76/26) — Urşıqtı qaytıp ädemi saptaymın? — deydi. (76/27) Qarşığa atına.

(76/28) Atı urşıqtıñ sabın awzına salıp turıp, qayıra (76/29) tastap jiberedi. Urşıqtıñ sabı tegistelip tusedi. (76/30) Qarşığa urşıqtı saptap bere saladı. Qızdıñ jeñgeleri (76/31) saptalğan urşıqtı körip:

(76/32) — Sonıñ saptaganı ğoy, qoyşı, botam, erkek eken, (76/33) äyel bolsa, osılay ädemi saptap ma edi, — desedi.

(76/34) Ağ hannıñ kızı buğan senbeydi de, üydiñ eki (76/35) qaptalına bir erkektiñ er toğımın, bir äyeldiñ er (76/36) toğımın qoyadı. “Eger erkek bolsa, erkektiñ er toğımın, (76/37) äyel bolsa — äyeldiñ er toğımın qarap ötedi” — (76/38) deydi de. Qarşığağa:

(76/39) — Üyge kirip, üydegi er toğımdardı körip şıq, — (76/40) deydi.

(76/41) Qarşığa tağı da atımen keñesedi. Atı “Erkektiñ (76/42) er toğımın qarap, sonı ustap öt”, — deydi. Qarşığa (76/43) erkektiñ er toğımın qarap ötedi.

(76/44) — Erkek emes pe, kızdıñ er toğımına qaramastan (77/1) erkektikin qarap ötti ğoy, östip tekten–tekke söyley (77/2) beresiñ be? — deydi kızdıñ jeñgeleri.

(77/3) Qız buğan da senbey, öñkey erkekterdi jarıstırıp (77/4) sınaymın. “Qız bolsa — etegin qımtırınıp jügiredi, (77/5) erkek bolsa — qımtırınbay jügiredi” deydi de,

(77/6) arşığa jarıs deydi. arşığa atına aytadı. (77/7) Atı: “etegiñdi ımtırınbay jügir” — deydi.

(77/8) arşığa jarısqa atısıp, etegin ımtırınbay (77/9) jügiredi. ızdñ jeñgeleriniñ aytanı şın bolıp (77/10) şıgadı, ız da endi erkek eken dep senip aladı .

(77/11) arşığa üş äyeline:

(77/12) — Äkeleriñniñ anday jaqsı zatı bolsa, sonı (77/13) mağan surap beriñder, — deydi.

(77/14) A annıñ ızı ölgen kisini türtip alsa alası¹ (77/15) ketedi dep, äkesiniñ altın şoparın surap beredi. (77/16) ızıl annıñ ızı ölgen kisige tiygize oysa, küñirenip (77/17) aladı dep, äkesiniñ kumis şoparın surap (77/18) beredi. ara annıñ ızı ölgen kisini türtip alsa, (77/19) ol tüşkirip tura keledi dep, äkesiniñ jez şoparın (77/20) surap beredi. arşığa üş şopardı alıp, üş äyelin (77/21) üş jolmen köşirip, men aamdı izdep tawıp keleyin (77/22) dep özi odan arı jürüp ketedi.

(77/23) Üş äyel köşip barıp, bayağı belgilep oyған jerge (77/24) onadı.

(77/25) arşığa a tasqa baradı, basınan ötkenderin, körgen–bilgenderin (77/26) tügel jazıp turıp, erdiñ aldıñğı (77/27) asına jabıstırıp, oyadı da: “Jarılğırdıñ tası, (77/28) jarılıp ketseñ bolmay ma, men bawırım Jaғalımdı (77/29) alıp ketsem bolmay ma?” — deydi.

(77/30) A tas jar etip aşıladı. arşığa a şopardı (77/31) aғasına tiygizip edi — aғası ozғalıp ketti, kumis (77/32) şopardı tiygizip edi — aғası küñirenip söyley jöneldi, (77/33) sodan soñ jez şopardı tiygizip edi, özi oyan bolıp (77/34) jalt beredi, al aғası:

(77/35) — Uwh–h, uza uyıqtap alğan ekem, — dep tüşkirip (77/36) tura keledi. Jaғalıım kiyimin kiyinip, atın mineyin dese (77/37) at jatır, ol attı oıp, barlı jayға anıғadı, (77/38) odan atın minip alıp şaba jöneledi. Ketip bara (77/39) jatsa, bir top kisi bir oyandı tızıldatıp uwalap kele (77/40) jatadı. Ol oyan zımırıp kelip, Jaғalıımniñ oynına (77/41) kirip ketedi. uwıp kele jatқан kisiler oyandı (77/42) taba almay aladı. Jaғalıım bolsa, onı ara annıñ (77/43) ızına alıp barıp:

(77/44) — Osı oyandı jaqsılap ba, — dep olına beredi.

(78/1) Bira ara annıñ ızı jaqsı aramay, oyandı (78/2) arıqtatıp jiberedi. Jaғalıım odan oyandı alıp, (78/3) ızıl annıñ ızına:

(78/4) — Osı oyandı arıqtatpay jaqsılap ba, — dep (78/5) dayındaydı. Bira ol da jaqsı bapay, odan beter (78/6) jüdetedi.

¹ Alas — ölim periştesi (ırğızsa–orisşa sözdik, 46–bet).

(78/7) Jağalım odan qoyandı alıp, “jaqsı baq, jaqsılap (78/8) qara” demey-aq Aq hannıñ kızına alıp barıp (78/9) beredi. Ol äyeli qoyandı waqıtımen tamağın, suwın (78/10) berip jaqsı bağıp, jaqsılap qaraydı. Qoyan on şaqtı (78/11) künnen keyin et alıp, kulpırıp, öñi kiredi. Aq hannıñ (78/12) kızını onıñ adam ekenin bilip:

(78/13) — Sen qoyan emessiñ, sen adamsıñ, şınıñdı ayt, — (78/14) dep süyip, sıypalap bawırına kıssa, birazdan soñ (78/15) bayağı qoyan kız türine enedi.

(78/16) “Aq hannıñ kızını qoyandı jaqsı bağıp jürüp, (78/17) kız türine aynaldırıptı” degen söz eki äyeline (78/18) jetedi. Eki kündes Aq hannıñ kızın köre almay, (78/19) “qayınsıñılisin bağa almay öltirip alıptı” degen (78/20) jamanatqa kaldıruw üşin “kızdıñ basın sen qara, (78/21) sonda men mıyına iyne qağayın, söytip kızdı öltireyik”, (78/22) — dep keñesip, Aq hannıñ kızınıñ üyine (78/23) keledi.

(78/24) Eki kündes kızdı jandarına tartıp, biri jüreley (78/25) otırıp kızdıñ basın qaraydı. Ekinşisi:

(78/26) — E-e, mine, biyt, e-e mine, sirke, — dep otırıp, (78/27) kızdıñ mıyına iynesin qağıp jiberedi.

(78/28) Jağalım qayğıdan jılap-sıqtap, amalı qanşa — (78/29) könedi. Jağalım altınnan sandıqşa jasatıp, (78/30) qarındasın soğan salıp qoyadı. Jabayı buğını (78/31) ustap äkelip älgi qarındası jatқан sandıqşanı onıñ (78/32) eki müyiziniñ ortasına mıqtap baylap, buğını jibek (78/33) arқанmen arқandap qoyadı. Köp waqıttan keyin arқан (78/34) şirip üziledi, buğı bolsa qaşıp ketedi.

(78/35) Jağalım tawsılmas gül azıq alıp, temir şoқay (78/36) kiyip, temir tayaq tayanıp, qarındasınıñ süyegin izdep (78/37) jöneledi.

(78/38) Älgi buğı qaşıp otırıp, qaқpan salıp, tuzaq (78/39) tartıp tamaq asırıp jürgen kempir-şaldıñ qaқpanına (78/40) tüşip qaladı. Şal qaқpanına tüşken buğını (78/41) soyıp, köterip jürgen sandıqşasını alıp üyine keledi. (78/42) Sandıqşanı aşsa, odan ayday suluw kız şığadı. (79/1) Onı kömüwge kıymay, basın sıypap otırsa, bir kezde (79/2) qolına bayağı iyne tiyedi. Ol iyneni suwırıp alsa, kız (79/3) tirilip ketedi .

(79/4) Şal erteñinde tuzağına barsa, bir qarğa jatadı, (79/5) alıp soyayın dese, qarğa adamşa:

(79/6) — Meni soyma, Qarabay degen bay men bolamın, (79/7) menen qalağanıñdı al, — dep jalımadı .

(79/8) — Men seni qoya bereyin, keyin sağan barganda (79/9) surağanımdı berersiñ, — dep şal Qarabaydı qoya (79/10) beredi.

(79/11) Şal bir küni Ƙarabaydikine barsa ƙoy, sıyr, (79/12) jılƙı jer betine sıymay jayılp jüredi. Şal (79/13) malşılarga :

(79/14) — Bul kimniñ malı? — deydi.

(79/15) — Bul tört tülük Ƙarabaydiki!

(79/16) — Ƙarabay meniñ tuzağıma tükende “menen ƙalağanıñdı (79/17) al” dep edi, onda malınan surap alayın, — (79/18) deydi şal malşılarga.

(79/19) Sonda maşlılar:

(79/20) — Sen bul maldı alıp ne ƙılasıñ, odan göri (79/21) Ƙarabaydıñ jayıp dastarƙan degen dastarƙanı bar, (79/22) oğan “jayıp dastarƙan” deseñ, bükil tamaƙ atawlı (79/23) nebir jemister dayar boladı. “Pis jemis” degen jemisi (79/24) bar, oğan pis jemis dese, örik, meyiz pisedi de şıgadı, (79/25) pis sabası” bar, oğan “pis saba, pis” dese, ƙımız (79/26) pisilip dayar boladı. Ur toƙpağı bar, oğan “ur toƙpaƙ , (79/27) ur!” dese, duşpanıñdı toƙpaƙtap, talƙandaydı, sen (79/28) solardı surap al, — deydi.

(79/29) Şal barıp Ƙarabaydan jayıp dastarƙanın, pis (79/30) jemisin, pis sabasın, ur toƙpağın suraydı. Ƙarabay (79/31) arı ƙarap jılap, beri ƙarap külip, amalsız älgilerdi (79/32) beredi. Şal jayıp dastarƙandı, pis jemisti, (79/33) pis sabanı, ur toƙpaƙtı alıp, üyine kelip bayıp (79/34) ƙaladı.

(79/35) Şaldıñ bul buyımdarın körip jäne onıñ bayıp (79/36) ketkenine işi tarılğan awılındağı buzaƙılar toƙpaƙtan (79/37) başsasın urlap ketedi. Erteñinde şal awılındağılarga (79/38) barıp:

(79/39) — Meniñ jayıp dastarƙanımdı, pis jemisimdi, pis (79/40) sabamdı urlap ketipti, kim urlağanın kördiñder me? — (79/41) dep suraydı.

(79/42) Awılındağılar:

(79/43) — Körgen joƙpız, bilgen joƙpız, — dep juwıtpaydı. (79/44) Şal:

(80/1) — Sender urladıñdar, alıstan urı kelmeydi, ur (80/2) toƙpağım, ur! — deydi.

(80/3) Ur toƙpaƙ bir aspaŋa şıgıp, bir jerge tiyip eldiñ (80/4) bası–közin, kol–ayağın sıdırıp, tuwtalaƙayın şıgaradı.

(80/5) — Beremiz, ƙazir beremiz, biz alğanbız tek ƙana (80/6) ölip ƙalmay turğan kezde, toƙpağıñdı toƙtatşı, — (80/7) desip urılar şalğa jalınadı —

(80/8) — Urma, toƙpağım, urma! — dep şal toƙpağın (80/9) äreñ toƙtatadı.

(80/10) Urılar urlap algandarın şalğa beredi.

(80/11) Sol künderi bir han jigitterin ertip kus salıp (80/12) şıgadı, ol kus şaldıñ laşığıñıñ tündigine kelip (80/13) konadı. Hannıñ jigiti kelip:

(80/14) — Üyde kim bar, kustu alıp bergin, — deydi.

(80/15) Üydegi kız kustu alıp sırtka şıgadı. Ol kızdı (80/16) körip, suluwlıgına suktanıp, jigittiñ esi awıp qaladı (80/17) da, atın qamsılap şapқан boyda hanga baradı. (80/18) Qarasa, qolındağı kusu ölip qalıptı.

(80/19) Han üyine barıp, başka kus alıp kelip tağı (80/20) saladı. Ol kusu da algi şaldıñ laşığına barıp (80/21) konadı. Han özi barıp:

(80/22) — Kustu alıp ber, — deydi.

(80/23) Qarşığa kustu alıp şıgadı. Han kızdıñ suluwlıgına (80/24) kızığıp, şaldı şakırtadı. Qarşığa şaldı (80/25) ne üşin şakırtқанın bilip, közdiñ terisinen tigilgen (80/26) qapşıq ustatıp:

(80/27) — Osı qapşıqtı toltırıp altın berseñiz, men (80/28) sizge kızımdı berem deñiz, — deydi.

(80/29) Şal hanga keledi. Han:

(80/30) — Mağan kızıñdı ber, — deydi.

(80/31) — Osı qapşıqtı toltırıp altın berseñiz, kızımdı (80/32) sizge beremin, — deydi.

(80/33) Han qazınasındağı altınnan qapşıqqa saldıradı (80/34) qapşıq tolmaydı. Bükil altın saldıradı, (80/35) sonda da tolmaydı. Amalı ketip, ne isterin bilmey (80/36) turganda, bir mıstan kempir:

(80/37) — Meni on segizdegi balağa alıp berseñ, men munıñ (80/38) amalın tabam, — deydi.

(80/39) Han kelisedi. Sonda kempir töñirektiñ tört burışınan (80/40) tört şımşım topıraқ saladı, qapşıq tolıp, (80/41) asıp-tögiledi.

(80/42) Toy jasap, sän-saltanatımen han Qarşığanı aladı. (80/43) Ol bir ul bala tawıp beredi. Bala eseyip, (81/1) balalarmen asıq oynay bastaydı. Anası balasına (81/2) bolğan oқығanı aytıp tüsindiredi de, balalarmen (81/3) asıq oynaғanda:

(81/4) — “Bul meniñ qolım emes, nağasıım Jağalımnıñ (81/5) qolı” dep oyna, — deydi. Balası balalarmen asıq (81/6) oynağanda:

(81/7) — Bul meniñ qolım emes, nağasıım Jağalımnıñ (81/8) qolı, — dep balalarmen oynap jüredi.

(81/9) Qarşığanı izdep jürgen Jağalıım balanıñ sözün (81/10) estip, balağa keledi, baladan jay–japsarın suraydı.

(81/11) — Men hannıñ balasıımın, anamnıñ atı — Qarşığa (81/12) nağasıımıñ, atı — Jağalıım, — deydi bala.

(81/13) Söytip, Jağalıım qarındasın tawıp, mereyi tasıp, (81/14) quwanışqa kenelgen eken.

(81/15) ASAN MEN ÜSEN

(81/16) Erte–erte, ertede bir şal men kempirdiñ Asan, (81/17) Üsen degen eki balası bolğan eken.

(81/18) Bir küni şal otın alıp jatsa, qalıñ quwraydıñ (81/19) işinen bir tawıq uşıp şıgadı. Ol tawıqtıñ jatқан (81/20) jerin qarasa, uya tolğan jumırtқа. Şal tuzaq qurıp, (81/21) bazargа ketedi. Otının satıp kelip қaytadan qarasa, (81/22) tuzaqına älgі tawıq tüşip қalıptı. Şal jumırtқasın (81/23) etegine salıp, tawıqın köterip üyine keledi. (81/24) Tawıqtı jük jıyatın ağastıñ aldına ayağınan baylap (81/25) baqtırıp қoyadı.

(81/26) Bir küni şal bes–altı jumırtқasın alıp, “patşanıñ (81/27) tawıqınıñ jumırtқasımen salıstıramın” dep, (81/28) patşanıñ sarayına baradı. Patşa şaldıñ jumırtқasın (81/29) körip, altı dildäğa altı jumırtқasın satıp (81/30) aladı da:

(81/31) “Jumırtқаñ bolsa alıp kelgin, tağı da dildä (81/32) beremin”, — deydi.

(81/33) Keyin şal bir etek jumırtқа alıp barıp, patşadan (81/34) bir etek dildä alıp ketedi. Şal dildäğa mal (81/35) alıp, bayıydı. Arada köp waқıt ötpey şaldıñ kempiri (81/36) ölip қaladı da, jas қatın aladı.

(81/37) Kunderdiñ birinde şal bazargа satamın dep bir (81/38) қora isekterin aydap şahargа baradı. Sol şahardıñ (81/39) hanı mına kedey şal tez arada қaytıп bayıp ketti dep (81/40) tañ қaladı da, şaldıñ üyine aynaldıra тексеріп, (81/41) eşnärse tappaydı. Endi keteyin dep esikten şıgıp (82/1) bara jatıp, jük jıyğış taқтанıñ aldında baylawlı (82/2) turğan tawıqtı köredi.

(82/3) Hān.

(82/4) “İris muniñ malında emes, osı tawıқта eken. (82/5) Bul tawıqtıñ қанатın jegen toқsan күnde һандıққа, (82/6) basın jegen kisi қırık күnde patшалıққа jetedi. (82/7) Men muniñ basın jep, tüspes patша bolayın” dep (82/8) oyladı da, şaldıñ jas қатınına:

(82/9) — Men seni alamin. Sen ana tawıqtı soyıp, bası (82/10) men қанатın pisirip қoy, birazdan keyin kelemin, — dep (82/11) üyine ketedi.

(82/12) Äyel tawıqtı soyıp, қазанға салıp, әлgi һандı (82/13) күtip–күtip keşikkende:

(82/14) — Hān nege keşikti? Men barıp ertip keleyin, (82/15) sender etti pisire turıñdar, — dep Asan, Üsenge tapsırıp, (82/16) һанға ketedi.

(82/17) — Asan men Üsen tawıqtıñ etin pisirip jatıp, bası (82/18) men қанатın jep қoyadı. Hān kelip etti қараса, қанатı (82/19) men bası жоқ.

(82/20) — Bul etti jemeymin, maған tawıqtıñ қанатı men (82/21) bası kerek bolatın, — dep tawıqtı jemey қoyadı.

(82/22) Sonda әyel:

(82/23) — Iyы, tawıqtıñ қанатı men basın Asan men Üsen (82/24) jep қoyған eken, — deydi.

(82/25) — Balalardıñ ökpe–bawırın pisirip қoy, men erteñ (82/26) erte kelip jeymin, — dep һан sarayına ketedi.

(82/27) — Tañerteñ balalar medresege ketkennen keyin (82/28) jolın tosıp Asan men Üsendi öltirip, ökpe–bawırın (82/29) alıp kel, — dep әyel üyinde tamaққа jәрдем berip (82/30) жүрген şaldı jiberedi.

(82/31) Şal medresege barıp, Asan men Üsendi şaқırıp (82/32) alıp:

(82/33) — Ögey şeşeleriñ senderdi öltirip, ökpe–bawırларındı (82/34) alıp kel dep meni jumsadı. Sender bir (82/35) күşik, bir mısıқ tawıp keliñder, ol ekewin öltirip, (82/36) ökpe–bawırın jeydeleriñe orap қoyıñdar, men şaharға (82/37) barıp, senderge jeyde, awқat alıp kelemin, Köylek–kөнşekti (82/38) kiyip, azıқtarındı alıp қаşıп ketiñder, — (82/39) deydi.

(82/40) Asan men Üsen bir күşik, bir mısıқ alıp keledi (82/41) de әлgi şal aytқандаy etedi.

(82/42) Şal balalara kiyim–keşek, azıqtarın alıp kelip:

(82/43) — Endi sender qaşıp ketiñder, men “öltirdim” (82/44) dep şan bolğan jeydeleriñdi jäne iyt pen mısıqtıñ (83/1) ökpe–bawırın äyelge aparıp beremin. Sender osı jolmen (83/2) jürip otırsañdar eki ayırık jol kezigedi. (83/3) Ülken jolğa ülkeniñ, kişisine kişiñ tüs, — deydi de, (83/4) joldı körsetip, özi qayıp ketedi.

(83/5) Şal äyelge kelip, älgı ökpe–bawırdı beredi. Hın (83/6) sol ökpe–bawırdı jep, uwanıp öledi.

(83/7) Asan men Üseniñ äkesi bazardan kelse, balaları (83/8) joq. Bolğan oqıyğanı älgı şal tolıgımen aytıp (83/9) beredi. Asan, Üseniñ äkesi qatının kırık kısıraqtıñ (83/10) quyırığına baylap, süyretip jürip öltiredi.

(83/11) Asan, Üsen bolsa bayağı şal aytqanday, eki ayırık (83/12) jolğa tüsip ketedi.

(83/13) Asan sol jürgennen jürip otırıp bir qalıñ elge (83/14) tap boladı.

(83/15) — Bul ne qılğan el? — dep bir qarıyadan surasa, (83/16) ol:

(83/17) — Hın saylağalı jatır, — dep jawap beredi.

(83/18) Sonda bir aqsaqal alğa şığıp:

(83/19) — Men hın bolamın men hın bolamın dep talaspayıq, (83/20) odan göri hannıñ qusın uşırayıq, ol kimniñ (83/21) basına barıp qonsa, sol kisi hın bolsın, — dep (83/22) keñes beredi.

(83/23) El hannın qusın uşıradı. Qus Asanniñ töbesine (83/24) qonadı. Asan täj kiyip, taqqa otırıp, hın boladı.

(83/25) Üsen jürip otırıp bir üyge keledi. Ol üyde bir (83/26) qızı bar şal–kempir turadı eken. Şal:

(83/27) — Qaydan jürgen balasıñ? — dep suraydı Üsennen. (83/28) Sonda Üsen:

(83/29) — Balası joqqa bala, botası joqqa bota bolayın (83/30) dep jürmin! — deydi.

(83/31) — Mağan bala bolğın, botam! — deydi şal.

(83/32) — Bolsam, bolayın, — deydi. Söytip Üsen älgı üyde (83/33) jatıp qaladı.

(83/34) Ertesinde şal men kempir ertelete turıp: “Bul ne (83/35) ƷılƷan bala boldı eken?” dep Ʒarasa, Üseniñ basında (83/36) bir Ʒutu dildä turadı.

(83/37) Kempir onı alıp Ʒoyadı. Är küni Üseniñ basında (83/38) dildä tura beredi, onı kempir alıp Ʒoya beredi.

(83/39) Sol elde bay äri sıyƷırşı, äri joƷ Şatıradolı (83/40) degen äyel boladı. Ol Üseniñ işinde tawıƷtıñ (83/41) Ʒanatı bar ekenin bilip, sol tawıƷtıñ Ʒanat etin (83/42) aluw üşin:

(83/43) — Kim ozıp kelse, men soƷan şıƷamın, — dep (83/44) balalardı jarıstıradı.

(84/1) Üsen balalarmen jarısıp, birinşi bolıp ozıp (84/2) keledi.

(84/3) — Jarıstan şöldep keldiñ, — dep Şatıradolı (84/4) tuzdı suw beredi. Üsen işip jiberip, Ʒaytadan jüregi (84/5) aynıp ƷuşƷanda işinen tawıƷtıñ Ʒanatı şıƷadı.

(84/6) Şatıradolı Ʒanattı körgen sätte jutıp jiberip, (84/7) üyine kirip jatıp aladı. Üsen üyine keledi, biraƷ erteñinde (84/8) tursa bayaƷıday künde şıƷıp turatın dildä (84/9) bolmaydı. Ol barlıƷın tüsinip:

(84/10) — Ʒoy, bul üyden ketüwim kerek, — dep attanıp (84/11) ketedi.

(84/12) Jüre–jüre bir jerge kelse, üş kisi ustasıp jatadı. (84/13) Üsen:

(84/14) — Nemenege ustasıp jatırsıñdar? — dep surasa, (84/15) olar:

(84/16) — Biz jayıp dastarƷan, ur toƷpaƷ jäne asa–musafa (84/17) talasıp, töbelesip jatırmız, — desedi.

(84/18) Üsen:

(84/19) — Jayıp dastarƷanıñ ne? — deydi.

(84/20) — “Jayıp dastarƷan, jayıp” dese, düyim tamaƷ (84/21) dayar boladı.

(84/22) — Ur toƷpaƷ şe?

(84/23) — Kimge Ʒarsı bolsañ, sonı “ur toƷpaƷ, ur” deseñ, (84/24) onı sileyte sabaydı.

(84/25) — Asa–musa degeniñ nemene?

(84/26) — “ƷalaƷan jerime jetkiz” dep minseñ, ƷalaƷan (84/27) jeriñe jetkizedi. Biz asa–musafa talasƷan edik!

(84/28) — Endi ursispañdar, üşewiñ jarısıp keliñder, (84/29) qaysıñ ozsañ, sonı alıñdar men asa–musanı ustap (84/30) turayın, — deydi bala.

(84/31) Söytip, osı sözge senip, asa–musanı Üsenge ustatıp, (84/32) älgı üşewi jarıladı, uzap ketken zamatta üsen (84/33) dastarqandı beline orap, toqpaqtı qıstırıp, asamusanı (84/34) minip:

(84/35) — Endi, asa–musa, meni bir jaqsı jerge jetkiz, — (84/36) dep közin jumadı.

(84/37) Bir sätten soñ közin aşısa, jap–jasıl ormannıñ (84/38) işindegi sayalı şınar terektiñ tübinde jatadı. Üsen (84/39) älgı dastarqandı jayıp alıp, tamaq işedi de, terektiñ (84/40) tübine jatıp uyıqtap qaladı, oyansa tüs bolıp (84/41) qalıptı. İyä men osı jerge şatıradolını alıp (84/42) kelsem, jaqsı bolar edi” — dep, bala bayağı äyelge (84/43) baradı. Şatıradolını ertip kelip, Üsen jayıp (84/44) dastarqandı jayıp şatıradolığa tamaq beredi, äbden (85/1) sıylaydı. Sol jerde Üsen bir sätke uyıqtap (85/2) ketedi. Şatıradolı jayıp dastarqandı alıp, toqpaqtı (85/3) alıp, asa–musanı minip üyine ketip qaladı. (85/4) Üsen oyanıp qarasa, jayıp dastarqan, ur toqpaq, (85/5) asa–musa jäne Şatıradolı joq. Üsen qattı qapalanıp (85/6) arı jügiredi, beri jügiredi. Biraq Şatıradolıdan (85/7) habar bolmay, aqırı şarşap–şaldıgıp uyıqtap (85/8) qaladı.

(85/9) Bir kezde oyansa:

(85/10) — Oy, bala, turğın! Şınar terektiñ juwandaw (85/11) butağınan kes, onıñ bas–ayağın kıyıp minip alğın, (85/12) “Şatıradolınikine jetkiz deseñ, ol jetkizedi. Oğan (85/13) barganda, şatıradolını “kök esek bol” dep, sol (85/14) terekpen başqa ur, ol esekke aynaladı” degen ün (85/15) şıgadı.

(85/16) Üsen turıp, şınar terektiñ bas–ayağın kesip minedi (85/17) de: “Şatıradolığa jetkiz!” — deydi.

(85/18) — Şınar terektiñ butağı üsendi Şatıradolığa jetkizedi. (85/19) Üsen Şatıradolınıñ üyine kirip barıp:

(85/20) — Kök esek bol — dep başqa bir qoyadı. Şatıradolı (85/21) sol säte–aқ kök esekke aynaladı.

(85/22) Bir küni Üseniñ üyine otın alıp satqış üş (85/23) jetim keledi. Üsen olarğa:

(85/24) — Sender mına esekke otındarıñdı artıp, tamaq (85/25) asırañdar, biraq ärdayım moynınan baylap jürinder, (85/26) bolmasa qaşıp ketedi, — dep esekti beredi.

(85/27) Balalar otın artıp jürip bir küni esekti bosatıp (85/28) aladı. Ol barıp patşanıñ jigitteriniñ qolına tüsedi.

(85/29) — Erteñinde balalar esegin izdep taba almaydı. (85/30) İzdep jürüp, onu Asan patşanıñ jigitteri baylap (85/31) koyğan jerden tabadı. Asan patşa jigitterine:

(85/32) — Bul esek tegin esek, emes iyesi kelse, menen (85/33) ruksatsız bermeñder,— deydi.

(85/34) Älgi üş jetim esekti tanıp, alıp ketemiz dese, (85/35) patşanıñ jigitteri tipti bermey koyadı. Ol üşewin (85/36) ertip patşağa alıp baradı, Patşa:

(85/37) — Bul kimniñ esegi edi? — dep balalardan surasa, (85/38) olar:

(85/39) — Üsen mırzanıki, — desedi.

(85/40) — Üsen meniñ inime uksaydı, iyesin alıp kelmeyinşe (85/41) bermeymin, — dep esekti Asan balalarğa bermey (85/42) koyadı.

(85/43) Üş jetim Üsendi patşağa alıp kelse, öziniñ bir (86/1) tuwğan bawırı eken. Sol jerde Asan men Üsen tabısıp, (86/2) äkesin aldırıp, ekewi eki jerge patşa bolıp qalğan (86/3) eken.

(86/4) RUM PATŞA MEN TURIM PATŞA

(86/5) Bayağıda bir Turım degen patşanıñ balası kus (86/6) salıp, keşinde üyine qayıp kele jatsa, aqtaylaq (86/7) mingen bir qız aldınan şığadı. Bala:

(86/8) — Qaydan kele jatırsıñ, atıñ kim? — dese, qız:

(86/9) — Men Rum patşanıñ Qaraközayım degen qızı (86/10) bolamın, meni izdep tawıp al, — dep aq taylaqqa (86/11) qamşı basıp jöneledi.

(86/12) Turım patşanıñ balası kırık jigitimen erteñinde (86/13) tağı da aňğa şıgıp, keşinde üyine kele jatsa, älgi (86/14) qız tağı aldınan jolıqadı. Bala tağı quwıp jete (86/15) almay qaladı. Bala sarıwayımğa salınıp, öñi aza (86/16) tüsedı.

(86/17) Turım qurdastarına:

(86/18) — Meniñ balam jüdep, azıp bitti, ne bolğanın (86/19) surastırıp biliñdersi, — deydi.

(86/20) Ol kisiler:

(86/21) — Ne boldı, öniñ sonşama azıp bara jatır? — (86/22) dep surasa, bala:

(86/23) — Rum patşanıñ Qaraközayım degen kıızı mağan (86/24) eki ret jolıgıp, eki jolı da quwıp jete almadım. (86/25) qaraközayımdı alamın, äkeme aytıñdar, qaraközayımdı (86/26) aluwğa ruqsat bersin, sol kıızdı oylap jüdep (86/27) kettim, başqa eşbir awruwım joq, — deydi.

(86/28) Balanıñ sözün ana kisiler Turım patşağa sol (86/29) küyi aytıp baradı.

(86/30) — Alsa, alsın, — dep turım patşa balasına qaruw-jaraqtı (86/31) kırık jigitin qosıp, kırık biyeni soyıp, (86/32) kırık tüyege azıq, kırık tüyege pul artıp Rumnıñ (86/33) şaharına jöneltedi.

(86/34) Bala birneşe kün jol jürüp Rumnıñ şaharınıñ (86/35) şetine jetip qonadı, Jigitterin qarawılğa qoyıp özi (86/36) jatadı. Bir kezde şurkırağan şuw şıgadı, şoşıp (86/37) oyanıp ketip, qarasa:

(86/38) — Ustañdar, ustaşı, usta! — dep birneşe kisi äldekimdi (86/39) quwıp kele jatadı. Bala qaşıp kele jatқан (86/40) kisini ustap aladı da:

(86/41) — Sen ne qılğan jansıñ?— dep suraydı.

(87/1) Älgi kisi:

(87/2) — Men Rum patşanıñ qolına tüsken Qıranqara (87/3) degen urı edim, al endi sen kimsiñ? — deydi.

(87/4) — Men Turım patşanıñ balasımın, Rum patşanıñ (87/5) Qaraközayım degen kıızın izdep kele jatırımın, — (87/6) deydi bala.

(87/7) Qıranqara:

(87/8) — Meni qutqarıp alsañ, men Qaraközayımdı äkelip (87/9) beremin.

(87/10) Sonda bala:

(87/11) — Qalay qutqaramın?

(87/12) — Kırık tüyege pul qosıp berseñ, qutqara alasıñ.

(87/13) Bala quwıp kelgenderge kırık tüyege pul qosıp (87/14) berip, Qıranqaramı qutqarıp aladı.

(87/15) Qıranqara:

(87/16) Qaraközayım men Jansüyer degen kızdı men (87/17) özım alıp kelemın, kırık jigitıñdı üyiñe jiber, — (87/18) deydi. Kırık jigit üyelerine ketedi. Kıranqara tawdağı (87/19) ormandı aralap, patşa balasımen ağaş kesip, jol (87/20) aşıp, bara jatsa, aldınan bir kız şıgadı. Ol (87/21) kızğa:

(87/22) — Qayda bara jatırsıñ? — dese:

(87/23) — Rum patşanıñ Qaraközayım degen kıızı tawda (87/24) ülken sarayda turadı, onı kırık kız, kırık jigit (87/25) bolıp qaraymız, men ata–anama şay qaynatıp bereyin (87/26) dep ketip bara jatırın, — deydi.

(87/27) Kıranqara älgı kızğa:

(87/28) — Endeşe, Qaraközayımınñ ğaşık bolğan jigiti (87/29) alıstan arnayı kelipti, onıñ turğan jerin körsetşi, (87/30) — dep ileledi. Ormandı aralap jürüp otırıp, bir mezgilde (87/31) äreñ jetedi. Ol jerden Kıranqara Qaraközayımdı (87/32) ülken qorjınınıñ bir basına, Jansüyerdi ekinşi basına (87/33) salıp köterip ala jöneledi. Küzetşileri bayqap (87/34) qalıp, soñına tüsedi.

(87/35) Kıranqara qanattılardıñ, haywandardıñ, ösimdikterdiñ (87/36) tilin biletin, bir uyıqtasa kırık kün uyıqtap, (87/37) kırık küñge şeyin uyıqtamaytın mıqtı kisi (87/38) eken. Ol:

(87/39) Bügin üyge jetemiz, men kırık kün uyıqtaymın, (87/40) meniñ kırık bölmeli üyim bar, senderge bir äyel kırık (87/41) bölmeli üydi birden kıdırtıp şıgadı, işindegi dünyelerdi (87/42) körsetip qayta jıynağanşa, kırık küñniñ qalay (87/43) ötkeni bilinbey qaladı, — deydi.

(87/44) Sol küni Kıranqara analardı ıyıǵına köterip (88/1) alıp üyine kelip, älgı özi aytqanday uyıqtaydı. (88/2) Bir äyel üylerdi aşıp, işindegi jıyhazardı analarğa (88/3) körsete bastaydı. Qırqınşı bölmeni aşıp körsetedi, (88/4) Onda bir–birinen aynımaytın eki tulpar turadı. Äyel (88/5) eki tulpardı Qaraközayım men jansüyerge jeteletip (88/6) suwgartadı. Söytkenşe bir şoǵır bult kelip, eki tulpar (88/7) men eki kızdı köterip alıp ketedi. Sol küni kıranqara (88/8) oyanadı.

(88/9) — Aǵa, eki tulpardı, eki kızdı bir qara bult (88/10) köterip äketti, — deydi bala.

(88/11) Sonda Kıranqara :

(88/12) — Bir tulpar meniki, bir tulpar Alıp qara qustiki (88/13) bolatın, ekewmiz bästesip jarısqanbız, ol aspanda (88/14) uşqan, men jerde jügirgenmin, sonda Alıp qara (88/15) qıstan men ozıp, onıñ tulparın utıp alğanmın. (88/16) Ol soǵan işi küyip alıp ketken ğoy, — deydi de, ülken (88/17) baltasın köterip barıp, bir ülken terekti kese bastaydı. (88/18) Qarasa, Alıp qara qustıñ janı sol jerde eken, (88/19) ol:

(88/20) — Kara janım, kıyma, oy janım—ay janım! (88/21) Mine, amanatıñ, — dep eki kızdı, eki tulpardı alıp, (88/22) tüşip keledi.

(88/23) Erteñinde Qıranqara balanı bir ıyığına, kızdardı (88/24) ekinşi ıyığına köterip, balanıñ üyine jöneledi. (88/25) Sol küni onıñ üyine jetpey, ormanda qonıp qaladı. (88/26) Qıranqara uyıқтаğan bolıp jatsa, bir kezde ağaştıñ (88/27) basına üş kögerşin qonadı, bir kögerşin:

(88/28) — Bul balanıñ äkesi sol kızdı alğanına renjip, (88/29) balam uwlanıp ölsin dep, uwdan qus, uwdan er toqımdı (88/30) at, uwdan tazı alıp aldarınan şıgadı, (88/31) — deydi.

(88/32) Erteñinde turgannan keyin Qıranqara balağa:

(88/33) — Seniñ äkeñ kelişek alıp kele jatqanıñdı (88/34) bilip, aldınnan at, qus jäne tazı alıp şıgadı, (88/35) dosım, sol üşewin de mağan ber, — deydi.

(88/36) — Bereyin, olar sağan azdıq qıladı, odan da köp (88/37) närse bersem bolatın edi, — deydi bala.

(88/38) Erteñinde bayağı Qıranqara aytqanday, balanıñ (88/39) äkesi atın, qusın jäne tazısın alıp, balanıñ aldınan (88/40) şıgadı. Äkesi:

(88/41) — Balam, mine, mına attı minip, qustı alıp, (88/42) tazımı ertip ańğa şıgıp, köñiliñdi köter, seniñ äyel (88/43) alğanıña qıwanıp arnap alıp keldim, — deydi.

(88/44) Bala olardı aladı da, dosına beredi. Dosı attı, (89/1) qustı jäne tazımı alıp ormanğa baradı da, bärin (89/2) örtep jiberedi.

(89/3) Äkesiniñ amalı tawsılıp, bir küni balası uyıqtap (89/4) jatqanda:

(89/5) — Balamdı şağıp öltir, — dep aydahardı jiberedi.

(89/6) Qıranqara onı bilip, uyıqtamay, qılışın alıp (89/7) ańdıp jatadı. Aydahar esikten jiljip belinen asa (89/8) kirgende Qıranqara aydahardı qaş böledi. Qan (89/9) şaşırıp Qaraközayımniñ betine tiyedi. Qaraközayım (89/10) uwlanıp qalmasıñ dep oylap onıñ betine oramal jawıp, (89/11) tamğan qandı Qıranqara sora bastaydı. Bala oyanıp, (89/12) işinen narazı bolıp qaladı. Qıranqara:

(89/13) — Dosım, men sağan jaqsılıq jasap jatırmin, (89/14) sıyrımdı aytpaymin. Aytsam tas bolıp qatıp qalamın, (89/15) jaqsılıqtı bilmeysiñ be? — deydi.

(89/16) Biraq bala:

(89/17) — Joq, sen dos emes, qas ekensiñ, — dep tipti bolmaydı.

(89/18) Qıranqara:

(89/19) — Endi, dosım, sen üşin tas bolsam — Bolayın, (89/20) sııımdı aytayın: äkeñ seniñ Qaraközayımdı alğanıñdı (89/21) jaqtırmay öltirüw üşin uwlangan at, kus, (89/22) uwlangan tazı alıp kelip, aldınnan topsadı ma. Olarmen (89/23) ańğa sıqqanda sen uwlanıp öletin ediñ, sondıqtan (89/24) men olardı örtep qurtım. Keyin sağıp öltir dep (89/25) aydahardı jiberdi, qılışımdı dayarlap, tünimen qarap (89/26) jatıp, ol üyge kirip kelgende qağ böle şaptım, (89/27) onıñ qanı Qaraközayımniñ betine saşırap edi, (89/28) uwlanıp qalmasın dep qanın sorıp jatır edim, — (89/29) degen kezde Qıranqara beline deyin kök tas bolıp qatıp (89/30) qaladı.

(89/31) — Aytqanday, bul köp jaqsılıq qılğan eken, (89/32) munıñ jaqsılığınan kaytip qutılam, — dep bala (89/33) Qıranqaranı köterip alıp jöneledi.

(89/34) Jürip otırıp bala bir jerge barıp jatıp qaladı. (89/35) Aq kiyingen, aq boz at mingen aq saqal kisi (89/36) kelip:

(89/37) — Oy, balam, nege jatırsıñ? — dep oyatıp turğızadı (89/38) da:

(89/39) — Sen barıp Qara tawdı tap, sonda qağpaqtı (89/40) qara bulaq bar, onı sen “qaydan tabıluwşı eñ, (89/41) qağpağın qaydan aşıluwşı edi” dep turıp, bärinen (89/42) burın Qıranqaranıñ ayaqtarın sal. Ayağı tepkileydi, (90/1) keyin bulaqqa bükil denesin salğın, osınşama köp (90/2) uyıqtanğan ekenmin” dep tura keledi, — deydi.

(90/3) Bala Qıranqaranı köterip alıp, Qara tawğa jöneledi, (90/4) barıp qağpaqtı qara bulaqtı tabadı, onıñ (90/5) qağpağın aşıp:

(90/6) — Sen qaydan tabılıp ediñ, qağpağıñ qaydan (90/7) aşıluwşı edi! — dep en äyeli eki ayağın salğanda, (90/8) eki ayağı tıyrıladı. Keyin denesin tügel saladı.

(90/9) — Oh! — dep qıranqara tura keledi.

(90/10) Biraz es jıygannan keyin Qıranqara balanı köterip (90/11) alıp, bir künde üş aylıq jol jürip, onıñ eline (90/12) jöneledi. Bala “Qıranqara joldı burınğa qarağanda (90/13) qalay jüredi eken, sınap köreyin” dep taqıyasın (90/14) jerge tüsirip aladı da:

(90/15) — Oy, dosım, taqıyam tüşip ketti! — degenniñ özinde (90/16) ğana Qıranqara jartı kündik jol jürip ketken (90/17) eken.

(90/18) Sodan jürip otırıp balanıñ awılına kelse, köp (90/19) eldiñ qarası körinedi. Qara tumaq kiygen, qara ögiz mingen (90/20) bir qoyşy jolıǵıp qaladı. Odan surasa, ol (90/21) qoyşy:

(90/22) — Balam bolsa öldi, onıñ dosı Qıranqara bolsa, (90/23) tasqa aynalıp qatıp qaldı dep asın berip, endi (90/24) han eki qızdı aluw üşin toy jasadı jatr. Bul halıq (90/25) sol toyǵa jıynalǵandar, — deydi. Munı estip Qıranqara (90/26) qoyşyǵa:

(90/27) — Sen hanǵa barıp, “aqlıña kel, iyesi kele jatr, (90/28) amanatın qolına sal” degin, — deydi.

(90/29) Qoyşy hanǵa barıp:

(90/30) — Ey, han, aqlıña kel, iyesi kele jatr, amanatın (90/31) qolına sal, — deydi.

(90/32) — Mına jaman qoyşy ne deydi? — dep, hannıñ (90/33) jigitteri qoyşynı şırıldatıp sabap, quwıp jiberedi. (90/34) Ol Qıranqaraǵa qaray qaşadı. Qıranqara qılışın (90/35) alıp, kelgenderdi quwıp, şaın aspanǵa şıǵaradı, (90/36) qırǵın saladı, handı tutqındap, darǵa asadı.

(90/37) Östip, bala täjdi kiyip, taqqa otırıp, äkesiniñ (90/38) ornına han boladı. Ülken toy jasadı, Qaraközayımdı (90/39) aladı. Ana qızdı Qıranqaraǵa berip, qoş aytısıp, (90/40) onı eline attandıradı.

(91/1) ABILAY JETİM

(91/2) Bayaǵı bir zamanda bir kempirdiñ şalı ölip, eki (91/3) jasar ul balasimen qalıp, eptep–septep küneltedi. (91/4) Bala on eki jaşqa kelgende bir küni anasınan:

(91/5) — Meniñ äkem qayda, bar bolsa üyge nege kelmeydi? — (91/6) dep suraydı.

(91/7) — O bäleketiñdi alayın, qulınım, seniñ äkeñ kelmes (91/8) jaǵına ketken.

(91/9) Bala qattı qıynalsa da, äkesin köre almaytınına (91/10) közi jetti.

(91/11) — Apeke, meniñ äkem қандай кәсіп қылуwшы edi?

(91/12) — Äkeñ be? Äkeñ tawğa tor қурып, қус ustaytın.

(91/13) — Onda äkemniñ torın berseñiz, men äkemşe қус (91/14) ustap kelip, қусbegilerge satıp, көп altın tabar edim.

(91/15) — Maқul, — dep anası balasın tawğa jiberedi. (91/16) Bala bir қарға ustap alıp, қуwanıp keldi.

(91/17) — Bul қус emes, balam, қус ustaw қолıñnan kelmeydi (91/18) eken, — deydi anası.

(91/19) — Onda äkem başka қандай кәсіп қылуwшы edi?

(91/20) — Dariyadan balıқ ustaytın.

(91/21) Kempir şalıñ torın balağa alıp beredi. Dariya (91/22) balıққа bay eken. Kempir balıқты қalay ustawdı balasına (91/23) üyretip, көп oljalı bolıp üyge keldi. Bala (91/24) күnde balıқты көп ustap, bazarğa satıp, üy–jayların (91/25) oñdap, täjiriybeli balıқшы bolıp aladı.

(91/26) Kunderdiñ birinde bala tağı көп balıқ ustap äkelip (91/27) anası қуwanıp balıқtı көrip jatsa, arasında (91/28) әdemi bir balıқ жүredi. Ala salıp şeektegi suwğa (91/29) salıp edi, әli ölmegen eken, janı kirip suwda oynay bastadı.

(91/30) — Abılay bala, bul қайран қалдырған altın balıқ (91/31) bizdiñ baғımızға torға түsken eken, munı ҳаңға (91/32) tartuw қыlsaқ, үлкен oljaға batamız, — dedi kempir.

(91/33) Aytқандаy ertesinde bala шını қумраға suw (91/34) қуyıp, balıқты salıp, ҳаңға tartuw etüwge bardı. Ҳан (91/35) wәziri ekewi birdey қattı қуwanıp, balaға жүз dildä (91/36) berip attandıradı. Abılay ömiri munша dildäni tappaқ (91/37) turғay, көрген de emes. Қattı süyiniп anasına (91/38) keldi. Bazarға барıp көп buyım, mal satıp aldı. Jesir (91/39) kempirge қарамаған ағайın–туwғандары Abılaydiñ (91/40) törinen ketpeytin boldı.

(91/41) Arada көп waқıt ötpey, Abılay jetimdi әлgi ҳанниñ (91/42) jigitteri izdep kelip, ҳаңға aydap әketti. Ҳан (92/1) әdilette bolsa da onıñ wәziri қаһарlı, baskeser, қара (92/2) niyetti edi. Ol ҳаңға:

(92/3) — Altın balıqtı bolğanıñız jaqsı, biraq sıñarı (92/4) joqtıǵı jaraspaydı eken, sol balıqtıñ sıñarın (92/5) taptıruw kerek, onı tabuw balanıñ ğana qolınan (92/6) keledi, — deydi.

(92/7) Ҳан wáziriniñ tilinen şıǵpaydı. Biraz künge sülik¹ (92/8) beredi.

(92/9) Bala lajsız kelisti de, bolğan oqıyǵanı anasına (92/10) aytıp keldi. Erteñinde täwekel dep dariyaǵa şıǵadı, (92/11) ayılǵan süligi de bitti, balanıñ sarıwayımmen (92/12) uyqsı buzıldı. Ҳанға baratın küngi tañ da attı. (92/13) Eñ songı ümitin üzbey torın köterse, altın balıqtıñ (92/14) elesi körinedi. Қуварған öñi, lüpildegen jüregi ornına (92/15) keldi. Tartuwın Һанға alıp keldi, bala eki жүз dildäni (92/16) alıp üyine қayttı.

(92/17) Ҳан, wáziri, üy işimen balıqtıñ қуwalasıp оynaǵanıна (92/18) қattı раһattanıp қалdı.

(92/19) Күnderdiñ birinde wázir Һанға keldi.

(92/20) Ҳанım, бәри jaqsı, endi буған Altın köldi (92/21) taptıruw kerek. Balıqtar қumıranıñ işinde erkin (92/22) oynay almay jatır. Altınкөл şıǵıs tarapta perilerdiñ (92/23) қолında болadı деп estidim. Ülkendigi tay қазанда, (92/24) tısı altın, işi gawhar, suwı tunıқ — мүрек (92/25) zām–zām. Bul keremet köldi eşbir usta jasay almaydı, (92/26) barıp alıp keluw Abılay jetimniñ қолınan keledi.

(92/27) Sonda Һан:

(92/28) — Osı дәwlet te jetedi, jönsiz nәрsege birewdiñ (92/29) jetimin қыynaǵанда ne şıǵatın edi, şiliy қанаǵatsız (92/30) bolǵanıмыз jaramas, — dedi.

(92/31) Һанға қадırı көп қаһарlı wázir Һандı ақırı (92/32) көндirdi.

(92/33) Abılay jetimdi şaқırtıp, Altınкөлge barıp (92/34) keluw üşin bir jıl sülik berdi. Amalsız jetim bala (92/35) anasıмен ақıldасadı. Sabırlı bәybіşe gül azıқ (92/36) қамdap, ulna estigenin bayandap, түgel aytıp, batasın (92/37) berip, Altınкөлge jöneltti.

(92/38) Tuwra altı ay jol жүrdi. Jolınan san jirtқıstar, (92/39) jılan, бүйi–şayan kezikti, ақırı olar jolın (92/40) bögep, öte almay турғанда, bir ақ сақал şal payda (92/41) boldı. Sälemdesip, baladan bolğan oqıyǵanı tolıқ estidi. (92/42) Қарыа балаға janı аşıp, қолındaǵı sıyқıрlı (93/1) tayaǵın berdi.

¹ Sülik — waқıt, mursat degen maǵınada.

(93/2) — Siltey ƙalsañ, barlık jändikter jol beredi, (93/3) sen izdegen Altınkölge tağı bir kündik jol ƙaldı. (93/4) Aytaƙır dalada bir ğana jasıl töbe kezigedi, janında (93/5) jarƙırap aƙƙan bulaƙ bar, sol töbe perilerdiñ (93/6) jıyın ƙuratın ornı, ayına bir ret ƙana bas ƙosadı. (93/7) Sen sol töbeden şunƙır ƙazıp alıp jatsañ, ä degende (93/8) kögerşin bolıp uşıp keledi, jerge tüsse adam kelbettes (93/9) boladı. Sonda birin eptep jağasınan ustap alsañ (93/10) boldı — joğındı tabasñ. Eger ustay almay körinip (93/11) ƙoysañ, onda tağı bir jıl kütesñ.

(93/12) Bala bärin tolıƙ bildi. Ƙarıya ƙoş aytıstı da, (93/13) közden ğayıp boldı.

(93/14) Bala ƙarıyanıñ aytƙan jerine kelip, şunƙır ƙazıp (93/15) jatıp aldı. Eki kün ötkende aspaña ƙalıƙtağan (93/16) köp kögerşinder ƙaptap, älgı ülken töbege ƙonısımın (93/17) adam bolıp, köpke şeyin turıp, aƙırı jıyınına (93/18) kiristi. Abılay aylakerlikpen bayƙatpay tayaw ötip (93/19) bara jatƙanın jağadan alıp edi, kögerşinder dür (93/20) etip aspaña köterilip, ƙorƙınıştan şoşınan periler (93/21) aldı—artına ƙaramay, öz älemine uşıp jöneldi. (93/22) Abılaydı biraz kökke köterdi, alıp uşıp kelip (93/23) jerge tüsti, ƙolı ƙarışƙan Abılay kögerşin ƙanday (93/24) äreket jasasa da bosatpadı. Ƙolındağı jippen moyıñ (93/25) kürmep, beline mıƙtap baylap aldı. Aƙırında (93/26) ekewi sözge keldi. Abılay ne ƙalaytının ayttı. Onı (93/27) orındasa, tiri ƙaların bilgen peri Abılayğa jartı (93/28) ayday altın berdi. Jerge ƙoyıp şertip ƙalğanda, (93/29) oyda joƙ tamaşa köl boldı.

(93/30) Ekewi ƙol alısıp dostasıp, Abılaydı peri dosı (93/31) jartı jolğa deyin uşırıp jetkizip, öz älemine uşıp (93/32) ketedi. Mursatı biter waƙıtta ğannıñ ƙalağanı dayar (93/33) boldı. Abılay jartı mıñ dildä sıy alıp, ƙuwanışpen (93/34) üyine keldi. Altın kölge altın balıƙtar jarasıp, (93/35) raħatın paşsa, wäziri kördi. Abılay jetimniñ (93/36) ƙuwanışı köpke sozilğan joƙ, ƙaharlı wäzir tağı bir (93/37) jumıstı oylap taptı.

(93/38) — Paşsam, — dedi wäzir, — kün batısta Küldirħan (93/39) degen bar, onıñ Aysuluw, Künsuluw degen eki ƙızı (93/40) bar, külip ƙoysa ƙarañğı—jarıƙ bolıp, bir şahar (93/41) jañğırığıp turadı. Aysuluw, paşsam, sağan ğana (93/42) jarasadı. Altın köliñ bolsa, altın balığıñ bolsa, (93/43) endi Aysuluwday jarıñ bolsa, bul dünyede armanıñ (93/44) bola ma?

(94/1) Aƙırı istiñ jamandıƙpen biterin sezgen ğan köpke (94/2) deyin kelispedi. Amalşıl wäzir aylandırıp jürüp, (94/3) är sözimen ƙayta—ƙayta ğandı eritip, buğan da köndirdi. (94/4) Bul isti de Abılay jetimge jüktedi. Gül azıgın (94/5) ƙamdap, Küldirħanniñ şaharın betke alıp, Aysuluwdı (94/6) ƙaytip alam degen oymen jolğa şıƙtı. Amalı (94/7) joƙ bāybişe azaptıñ ortasında ƙaldı. Bul joliñ (94/8) awır boladı dep anası Abılayğa bal jāne tarı (94/9) ƙoşƙan bir ƙarın may berdi.

(94/10) — Eger birew senimen ƙosa jese jāne nemene dep (94/11) surasa, buğan anamnıñ emşek süti ƙosılğan degin, (94/12) sonda isiñ oñınan şığadı, — deydi anası.

(94/13) Bala bul sözdi köñilge juptap, batıstı betke alıp (94/14) jürip otırdı. Köp jıl jürip közi tünerdi, tañdayı (94/15) qatıp şölderde suwsadı. Älsirep qalğan kezde aldınan (94/16) bir şubalğan şañ körindi. Abaylap tursa älemde (94/17) joq alıp — dāw eken. Ol alıstan–aқ balanıñ qaşpay, (94/18) kütip turuwın ötindi. Abılay janınan şındap (94/19) ümit üzdi. Dāw:

(94/20) — Senen ananı–mınanı surap otıruwğa waqıtım (94/21) joq, awzımdı gana toltır, bolmasa öziñdi jalmap, (94/22) jolğa tüsem, — dedi.

(94/23) Sasıp qalğan Abılay älgı sarı maydı soza berdi. (94/24) Dāw maydı bılışldata şaynap jutıp jiberip, tamsanıp (94/25) turıp:

(94/26) — Bul qanday tamaq? — dedi.

(94/27) Abılay:

(94/28) — Kādimgi may, bal, tarı, biraq meniñ anamnıñ (94/29) süti qosılğan, — dedi.

(94/30) Dāw munı estigende qayran qaldı.

(94/31) — Endi qızıq bolıp tur, men senimen emşektes (94/32) bolıp qalğan ekenmin. Seni jegenim jaraspas, sağan (94/33) qalağan waqıtında kömekke kelüwim kerek. Mä, mınanı (94/34) tutatsañ, men derew dayar bolamın, — dep uzın (94/35) murtın julıp berip, közden gayıp boldı.

(94/36) Qayrattanğan Abılay Küldirhannıñ şaharına (94/37) da jaqındap kelip, alıstan bärin bayqap körıp, sol (94/38) bolsa kerek dep joramaldadı. Şahara tayaw jerde (94/39) kök ögiz mingen, on şaqtı eşki, qoyın jayğan şalğa (94/40) jolıqtı. Sälemdeskennen keyin:

(94/41) — Jetimmin, baғar–qararım joq, balası joqqa (94/42) bala, botası joqqa bota bolayın dep jürmin, — degen (94/43) tilegin ayttı.

(94/44) Şal quwanğan boyı balanı ertip kempirine keledi, (95/1) kempiri qosa quwanıp, bir eşkisin soyıp özderinşe toy (95/2) jasıp, balanı bağıp aladı. Bala şöp kürkeni oñdap, (95/3) sılaqtap tam saladı. Şal–kempir uldı bolıp, quwatına (95/4) quwat qosıldı. Sol jılgı jaz, küz, qıs ötip, jadırap (95/5) jaz keldi. Bir küni kelin aluw jayı söz boldı. (95/6) Sonda gana Abılay jetim öz maqsatındağı isti bastadı.

(95/7) — Eger men äyel alsam, Küldirhannıñ qızı Künsuluwdı (95/8) ne Aysuluwdı alamın, bolmasa duniyeden osılay (95/9) ötemin, — dedi.

(95/10) Şal kıattı şoşıdı.

(95/11) — Ol han–patşa bolsa, men jakınday almaytın (95/12) jaman şal bolsam, balam, patşa meni sıyrağına da (95/13) teñgermeydi ğoy, öziñ oylaşı. Onıñ üstine “şaldıñ (95/14) istegenin qaraşı” dep, sözge kelmey basımdı kesip (95/15) jürmesin?

(95/16) — O, jarıqtıq, — dedi Abılay. — Qudalıqqa, (95/17) elşilikke ölim joq, bir jawap aytadı, hanğa barıp (95/18) kel, ata. Eger balalıqqa sanamasañ öziñ bilgin, tuwmasam (95/19) da tutınğan balañmın ğoy, — dedi.

(95/20) Şal bir közine jas alıp, bir közine qan alıp, kök (95/21) ögizdi erttep, qalağa kirip, hannıñ jigitterine jayın (95/22) aytıp, hannıñ qabıldawşı ordasına keldi. Bir kün (95/23) qonaq bolğannan keyin han şaldı özine şaqırttı. (95/24) Tağzım etip, sälem berip, hanğa nege kelgenin bayandadı. (95/25) Han aşuwlğan joq.

(95/26) — Ulıñnıñ ülken talabı bar eken: birinşiden, (95/27) mağan ulıñdı körset, ulıñdı sinap köremin, köñilime (95/28) jaqsa, üş jülde beremin, atqarıp ketse kız seniki, (95/29) meniñ şartım sol, atqara almasa basın kesemin.

(95/30) Söytip, Abılay jetimniñ bası eki kılıştıñ ortasında (95/31) qaldı. Muni estigen Abılay jetim Küldirhannıñ (95/32) kılışına bargannan başka ayla qalmağanına (95/33) közi jetti. Aytılğan küni patşağa keldi. Balamı (95/34) körip, unattı. Aysuluw men Künsuluwdı balağa körsetti.

(95/35) — Qalasañ üş bäyge berem, jeñip kelseñ kız seniki, (95/36) bolmasa basıñ kesiledi, — dep qaytaladı patşa.

(95/37) Bala kelisti, atası qaytsin, “qalay bolar eken” dep (95/38) köziniñ jasın ağızıp qarap turdı. Körip turğan el:

(95/39) — Ajal aydağan beşara, isiñ bitti, — dedi. (95/40) Bäyge bastaldı. Birinşisi, kırık ögiz soyılıp, (95/41) eti qazanğa salındı.

(95/42) “Üş künniñ işinde osı etti jalğız öziñ bitiresiñ”, — (95/43) dedi patşa.

(96/1) Bala bir üyge jalğız özin qamap, tus–tusqa qarawıl (96/2) qoyuwın ötindi. Balamıñ aytqanı orındaldı. Qarañğı (96/3) tuskende Abılay jetim bayağı dosımın murtın (96/4) tutattı. Közdi aşıp–jumğansa üyge kırık daw (96/5) kirip keldi. Barlıgın bala túsindirip edi, jarım sağatta (96/6) kırık ögizdiñ eti joq boldı. Bala bir qabırğasın (96/7) alıp tañerteñ müjip otıradı. Qalıstar kelgende (96/8) sawdırağan süyekteri gana qalıptı. Bir qabırğanıñ (96/9) qalğanına han şataq şıǵardı. Sonda bala:

(96/10) — Adal malıñızdıñ etinen awız tiysin dep qaldırdım, (96/11) bolmasa jep qoyamın, — dedi.

(96/12) Hın sözge jıgıldı. Iza bolğan hın:

(96/13) — Mina ağıp jatқан darıyağa arı beri jük tiyegen (96/14) kölik ötkendey muz qatırasıñ, — dedi.

(96/15) Bala qarsılıqsız kelisti. Dosınıñ murtın darıyağa (96/16) salıp edi, qıtımır qıs tüsip, qalıñ muz toñıp (96/17) darıya bögeldi. Muzdı sınaq, qalıs kisiler arlı–berli (96/18) ötip köredi, biraq muzdan min taba almadı. Bāygi (96/19) tağı balanıki boldı. Patşanıñ aşuwı şındap keldi .

(96/20) — Mina tawdıñ argı jağında, Alakölde otız (96/21) qulaş aydahar bar. Ärbir kırık künde bir adam, ärbir (96/22) jumada bir torpaq jeydi, onı bermeseñ, eliñdi (96/23) joq qılamın deydi. Mine, soğan erteñ bir adam kerek. (96/24) Onı öltirseñ aman qalasıñ, bolmasa aydaharğa jem (96/25) bolasıñ.

(96/26) Bala buğan da kelisip, eki jüzdi eki bolat qılış (96/27) suradı. Ustalar tañerteñge deyin soğıp, dayar qıldı, (96/28) bala quraldı alıp aydaharğa jöneldi. Aydahardıñ (96/29) aşuwın keltirip, kütken waqıtınan keşigip bardı. (96/30) “Bul ne boldı?” dep aşuwı kelgen aydahar attañalı (96/31) tur eken. Aydahardıñ qarnı qattı aşqandıqtan balanı (96/32) alıstan lebin ekpindete tarttı. Abılay bolattı (96/33) aydahardıñ urtına däldep iykemdedi. Güwildep kelip (96/34) tiygen Abılay aydahardı jara tilip, qolınan almas (96/35) kılışı tüspegen küyi quyırığıñıñ uşınan bir–aқ (96/36) şıqtı. Söytip, jirtqış jayrap, esin jıyğan Abılay (96/37) jonınan qayıs tilip alıp hañğa keldi. Wädege berik (96/38) patşa şartın buzbay, birneşe kün toy jасаp, Aysuluwdı (96/39) berdi. Aydahardan qutulğan el algıs aytuwmen (96/40) boldı. Kempir–şaldı köşirip, Abılay jetim öziniñ (96/41) şaharına jöneldi. Köp күnderden keyin kelse, qara (96/42) niyet wäzir dүniyeden ötipti.

(96/43) Söytip, Abılay jetim eki analı, äkeli suluw jas (96/44) äyeldi bolıp, osı күнге deyin baқıttı ömir sürүwde (96/45) eken.

(97/1) **KAHARLI HAN**

(97/2) Bayağıda bir han eline kayırımsızdıqpen qarap, (97/3) alpıs jaska şıqqanşa perzent körmeydi. Onıñ (97/4) qaramağında eki waziri boladı. Bir küni han oylanıp (97/5) otırıp, birinşi wazirin şaqırıp:

(97/6) — Meniñ öserim qalğan joq, ölerim qaldı. Menen (97/7) eşqanday perzent joq. Egerde ajalım jetip ölip ketsem, (97/8) artımdağı mal–mülkimdi kim iyelenedi? — dep, birinşi (97/9) wazirinen suradı.

(97/10) Sonda birinşi waziri:

(97/11) — Eger ajalıñız jetip, köziñiz jumıla qalsa, (97/12) balam joq dep eşqanday qapalanbañız, biz iyelenemiz, — (97/13) deydi.

(97/14) Han wazirdiñ basın aldırıp tastaydı. Ekinşi küni (97/15) ekinşi wazirin şaqırtıp, han joğarıdağı sözini aytadı.

(97/16) Sonda ol waziri:

(97/17) — Hanım, eşqanday qapa bolmañız, bir amalın (97/18) tabarmız, — deydi.

(97/19) — Aylasın tap, — deydi han.

(97/20) — Hanım, mağan temirden tayaq, temirden şoqay, (97/21) tawsılmas gül azıq tawıp beriñiz.

(97/22) Han wazirdiñ aytqanınıñ bärin beredi. Wazir bulardı (97/23) alıp, hanğa bala tilew üşin jolğa şıgadı. (97/24) Aylap–jıldap jol jürüp otırıp, bir küni joldiñ (97/25) ayrığına barganda aqsaqal kisige jolıgadı. Wazir (97/26) sälem beredi. Aqsaqal sälemin alıp:

(97/27) — Qayda bara jatırsıñ, balam? — dep qaladı.

(97/28) — Bizdiñ hanımız alpısqa tolğanşa perzent körmegendikten, (97/29) men hanğa bala tilep şıqqan edim, — (97/30) deydi.

(97/31) Sonda aqsaqal:

(97/32) — Sen Һаға бала тилеп ҫыққан болсаң, мен бир сөз (97/33) аytayın: seniң Һаниң тipti қайырымсыз, elge қаһарлы, (97/34) jetim–jesirge қайыры жоқ. Eldiң муң–зарын түsinbeydi. (97/35) Sondıqtan perzent көrmegen, sender ҫын ıqlastarıñmen (97/36) бала tileytin болсаңдар, aldın–ala tızim (97/37) жүргizetin бир adamdı dayındap, toғız joldıñ toғısında (97/38) бир дүкен, бир saray, бир ҫayҺana қurıp, sol (97/39) joldan ötken–ketskenderge, аш қалған, keş қалғандарға (97/40) tamaқtı, kiyimdi aқı–pulsız berip, adamdardı (97/41) jeti jılға şeyin түnetip, ötkerip tursın. Jeti jıl (97/42) ötkennen keyin jolıғıсармыз, басқа aytарım жоқ, — (98/1) dep ақсақал kisi közden ғayıp boldı.

(98/2) Sonımen wәzir jolға түsti. Қaytarda da osınшалıқ (98/3) jol жүrip, eline keledi. Kelgende Һan wәzirdi ҫaқırtıp:

(98/4) — Қалаy, amalın taptıñ ba? — degende, wәzir sol (98/5) sözdıñ барлығын Һаға aytadı. Һan kelisip, toғız (98/6) joldıñ toғısқан jerine bayaғы aқсақал kisiniñ aytқанınıñ (98/7) барлығын қurıp, retteydi. Jeti jıl boyı (98/8) jolawşılardıñ барлығын baғыp, kiyim tamaқpen қamtamasız (98/9) etedi.

(98/10) Jeti jıl bitip, segizinşi jılға aynalganda Һan (98/11) қurғандарın көшіrip, özi aldında kele jatadı. Һan (98/12) jalғыз kele jatsa, jolda бир aқсақал jolıғadı. Ol (98/13) aқсақалға sälem beredi. Ol sälemin alıp turıp:

(98/14) — Bayağılardı atқardıñ ba? — dep қısқа ғана (98/15) suraydı.

(98/16) Һan ol sözge түsine қойып:

(98/17) — Toliқ orındadım, taқsır, — deydi.

(98/18) — Sen bul sözdi toliқ orındaған болсаң — jaқsı (98/19) болıptı, alpısқа ҫıққанша perzent көрген emes (98/20) ediñ. Sen mına almanı al, — dep, бир alma beredi. — (98/21) Bul almanı alıp барıp, keшке taman sırtқы қабıғын (98/22) аşıp, қара biyege ber, almanı қақ bölip, bәybişeñ (98/23) ekewiñ je. Bәybişeñniñ boyına egiz ul бала bitedi. Ömiri (98/24) tuwмаған қара biyeñ buwaz болadı. Sol egiz ul egiz құлınıñ (98/25) birewi саған, birewi маған. Қалған balanıñ (98/26) atın ҫahısmayıl қoyasıñ. Biyeñ tuwғанда құлınıñ (98/27) atın Қamırtay қoyasıñ, — deydi.

(98/28) Osımen ekewi ajırasıp kete барadı. Üyine kelip, (98/29) ordasındağı isterdi jaylastırıp жүrip, қолındağı (98/30) alma esinen ҫıғıp ketedi. ҫay işkende de esine almaydı. (98/31) Соңıra şeşinip jatar meзгilde, қoynındağı (98/32) alma түsip kетkende ғана oyna oraladı. Һan almanı (98/33) arşıp, bәybişesi ekewi bölip jep, aқсақалdıñ aytқanın (98/34) orındaydı. Sodan bastap bәybişeniñ de, biyeniñ de (98/35) boyına бирдеñe bitedi. Toғız ay, toғız күн болғанда (98/36) Һannıñ bәybişesi egiz ul табadı. Biyesi de egiz erkek (98/37) құлın tuwadı.

(98/38) Egiz ul balanı eşkimge körsetpey, bir kempirge qarayıp, (98/39) kara biyeni jer betine şığarmastan, jer astına (98/40) orın jasap, sol jerge baqtıradı. Tört kün boldı—aw (98/41) degende, keşki astı işip jatқан waqıtta esikten sälem (98/42) berip bir aqsaqal kisi kiredi. Һan sälemin alıp, tör (99/1) jaqtan orın usınadı.

(99/2) — Ҷalay, äyeliñ bosandı ma, biyeñ tuwdı ma? — dep (99/3) sözge keledi.

(99/4) Sonda һan:

(99/5) — Äyelim egiz ul, biyem egiz erkek құлın tuwdı, — (99/6) deydi.

(99/7) — Balalar қайда? — deydi aqsaqal.

(99/8) — Balalardı bir kempirge baqtırıp jatırмін, — (99/9) deydi һan.

(99/10) Aqsaqal kisi eki balanı aldirtıp, bir balanı һаңға (99/11) berip, birewin öz aldına alıp otıradı.

(99/12) — Seniñ aldıñда otırған balanıñ atı Şahısmayıl, (99/13) құлınıñ atı Ҷамırtay bolsın, құлın (99/14) Şahısmayıldıñ keleşekte minetin atı, — dep bir (99/15) balanı alıp, közden ғayıp boladı.

(99/16) Sodan bastap һan balanı baға bastaydı. Moldaға (99/17) berip, һat tanıtadı. Bala segiz jasқа keledi. Ol ünemi (99/18) suwға барıp, қармақ салıp жүredi.

(99/19) Sol waqıtta suwdıñ boyına bir üy payda boladı. (99/20) Odan bir suluw қız ünemi suw alıp ketedi eken. Bala қızdı (99/21) körıp, süyip қалadı. Bala bir күni anasına:

(99/22) — Маған әyel alıp beriñдер, — deydi. Anası һаңға (99/23) aytadı. һan:

(99/24) — Şahısmayıl әli jas, әyel әli—aқ boladı, қоя (99/25) tursın, — deydi.

(99/26) Oған Şahısmayıl болмаыdı. Һанниñ амалы tawsılıп, (99/27) wәzirlerin шақırtıp, Şahısmayılға қız таñdatuwға (99/28) jөнeltpek boladı. Munı estigen Şahısmayıl:

(99/29) — Äkem әwreşilik қılıп басқа jaққа kisi jөнeltpesin. (99/30) Osı jerde bir қız бар, sonı alıp bersin, — (99/31) deydi.

(99/32) — Men özim han bolıp, el biylep turıp, ol kızdı (99/33) balama qayıtıp alıp beremin, — dep han bolmaydı.

(99/34) Sonda bala tis jarmastan, tamaq işpesten, eki kün (99/35) jatıp qaladı. Hänniñ amalı tawsılıp suwdiñ boyındağı (99/36) boz üyge jawşı jiberedi. Jawşı suwdiñ (99/37) jiyegindegi bul üydi tappay qayıtıp keledi.

(99/38) Bala anasına:

(99/39) — Qamırtaydı bir köreyin, — deydi. Anasınıñ (99/40) bolmağanına qoymastan, attı jetelep şıǵıp, minip (99/41) alıp, arı–beri jürgizip:

(99/42) — Apa, attı meniñ atım dediñder, qamdalgan (99/43) qaruw–jaraq, kiyim–keşek bar dep ediñder, mağan körsetiñder, (99/44) kiyip köreyin, jarasar ma eken, jaraspas pa (100/1) eken? — deydi.

(100/2) Anası qaruw–jarağın, kiyim–keşegin, er–toqımın (100/3) alıp beredi. Bala jarağın asınıp, kiyimin kiyinip, (100/4) atqa minip arı–beri jürip körse, at jer baspaydı, (100/5) uşqan sıyaqtı bolıp körinedi. Arı–beri bastırıp kelip, (100/6) anasına:

(100/7) — Men kettim, apa, — deydi.

(100/8) Anası şaşın julıp jılasa da könbeydi.

(100/9) Sonda anası.

(100/10) — Tawsılmastıñ gül azıǵan köp etip qamdap bereyin, (100/11) sodan keyin ketkin, — deydi.

(100/12) Bala oğan da bolmaydı. Kün jürip, tün jürip, ay (100/13) jürip bir jerge jetse, bir boz üydiñ ornı turadı. (100/14) Bul jurtta bir kesedey tas jatadı. Tasti tönkere (100/15) salsa, tastiñ astında Güldizardıñ jazğan hatı bar (100/16) eken. Ol hatta bılay dep jazılıptı:

(100/17) Şahısmayı, sen anıq er jürek, turaqtı jigit (100/18) bolsañ, meni izdep kelersiñ. Biz Mısır şaharına (100/19) köşip kettik. Eger qorqaq jigit bolsañ, osı jerden (100/20) qayta ber”.

(100/21) Hattı oqıp, Şahısmayı odan arı jolın alıstata (100/22) beredi. Tağı eki kün jürip, tün jürip, jıl jürip, (100/23) bir jerge barsa, jan–jaǵında jolı bir şatqalğa (100/24) tap keledi. Ol şatqaldıñ tübinde tek adamnıñ (100/25) basınan bitken, eşbir

adam öte almas bir ülken duwal (100/26) turadı. Arı–beri jüreyin dese, jol joq, amalı kırıp (100/27) turğanda Qamırtayğa til bitip, söylep qoya beredi.

(100/28) — Men şawıp bara jatıp toqtaymın, sol waqıtta (100/29) kılışımın duwaldı qolıñ jetse de, jetpese de siltep (100/30) öt. Sonda duwal qulap tüsedı. Odan arı duwaldıñ (100/31) işine kirgennen keyingisin öziñ bilesiñ, — deydi.

(100/32) At aytqanıday bir jerge kelip toqtaydı. Şahısmayıñ (100/33) kılışımın şawıp ötkende, duwal quladı. (100/34) Bul dawıl tek qana kisiniñ basınan turğızılıp, bir (100/35) kisiniñ basınıñ ğana ornı qalıptı. Ol duwaldıñ (100/36) işine kirse, bir şubar tulpar Qamırtaydı körıp (100/37) kisinep, tizesine şeyin, tağı arıǵırak jürgende, (100/38) közine şeyin jerge battı. Qorǵanğa Qamırtaydı (100/39) baylap, arıraq baradı.

(100/40) Eşqanday adam joq. Biraq qorǵanmıñ işinde ädemi (100/41) baq aspan tireydi. Ol baqtıñ ortasındaǵı köldiñ (100/42) şetinde bir terek bar. Ol jaq–bul jaǵına köz jüǵirtip, (100/43) eşkim bayqalmaǵandıqtan, Şahısmayıñ terektiñ (102/1) basına şıǵıp ketedi de, uyıqtap qaladı. Sol mezigilde (102/2) üş kız kelip, kölden suw alayın dese, suwda bir keremet (102/3) suluw jigittiñ süwreti turadı. Qızdar ol jigitti (102/4) ustap alamız dep köp äwre boladı. Şelekterimen (102/5) suw alsa, oǵan da jigittiñ süwreti tüsedı. Ustap alayıq (102/6) dese, qolǵa ilinbeydi. Qızdardıñ aylası tawsılıp, (102/7) şarşaǵan soñ ketip qaladı.

(102/8) Qızdardıñ patşası:

(102/9) — Nege keşiktiñder! Senderdiñ bastarıñdı alammın, — (102/10) dep kısımǵa aladı.

(102/11) Qızdar körǵenin aytıp beredi. Onı estigen patşa (102/12) kız:

(102/13) — Bizdiñ qorǵanğa qanday kisi keldi eken? Duwalǵa (102/14) bir kisiniñ bası jetpey tur edi, jaqsı boldı, — dep (102/15) qızdardı ertip şıǵadı. Barsa, qızdar aytqanday (102/16) suwda bir süwret turadı. Ol tağı ustap alayın dep (102/17) ärekettengenmen, qolına ilinbeydi. Ana jaq mına jaǵına (102/18) aylanıp qarasa, terektiñ üstinde bir jigit (102/19) uyıqtap jatadı .

(102/20) — Munı öltirmesten tiridey ustap alsaq, zıyan (102/21) keltirüwi mümkin. Sondıqtan jaradar etip, suwǵa (102/22) tüsirip, basın alayıq ta, duwaldı bitireyik, — dep (102/23) patşa kız eki qızdı jumsap, terekti aralata bastaydı. (102/24) Terek solqıldanǵan kezde, Şahısmayıñ oyanıp (102/25) ketip, jerge tüsedı. Patşa kız:

(102/26) — Jigit, maǵan keldiñ be? — deydi.

(102/27) — Jolawşınıñ jolı osılay eken, — dep bala (102/28) jawap beredi.

(102/29) Sonda kız:

(102/30) — Bul jerge kelgen qayıp ketpewşi edi. Ana duwal (102/31) sağan uqsagan jigitterdiñ basınan turğızılğan, — (102/32) dep duwaldı körsetedi. Al patşa kızdıñ atı — (102/33) Rabıyzañğa bolatın. Qız:

(102/34) — Meniñ şartım bar, küresem: men jıqsam basıñdı (102/35) alamın, sen jıqsañ sağan tiyemin, — deydi. (102/36) Ädeyi qoyğan qalıstarın şaqırıp, qaratıp qoyadı. (102/37) Ekewi küresip, Şahısmayıl jıgıp aladı.

(102/38) Patşa kız qayıtadan küresedi. Şahısmayıl tağı (102/39) jıgadı. Eki ret jıqkanda kız täjin tüsirip jiberedi. (102/40) Sol kezde kız ekenin bayqap qaladı da:

(102/41) — Erkek basımmen kızben küresip ne payda taptım? — (102/42) dep Şahısmayıl kızdıñ üstinen awıp tüsedi.

(102/43) Awıp tükennen keyin kız Şahısmayıldıñ üstine (102/44) minip, qanjarın alıp, basın almaq boladı. Sol arada (103/1) turğan qalıstar:

(103/2) — Ey, Rabıyzañğa, kıyanat jasama, bul jigit seni (103/3) bir emes, eki ret jıqtı. Jeñis bul jigittiki, — (103/4) deydi.

(103/5) Sol sözdi estigennen keyin ornınan atıp turıp, (103/6) jigitte jüginip:

(103/7) — Jeñis sizdiki, men de sizdikpin, — deydi. Şahısmayıl (103/8) odan arı jolın jalğastırmaq boladı. Rabıyzañğa (103/9) ruqsat bermeydi.

(103/10) Keşkurım bir kündik toy jasap, ekewi birge jatpaq (103/11) boladı. Şahısmayıl qılışın ekewiniñ ortasına (103/12) qoyıp qoyadı.

(103/13) Sonda kız:

(103/14) — Şahısmayıl, sen ne üşin bulay jasaysıñ, (103/15) nege ündemeysiñ, alde sağan meniñ suluwlıgım unamay (103/16) ma, bolmasa batırlıgım jaqpay ma? Menen köñiliñ (103/17) qaldı ma? — deydi.

(103/18) Sonda şahısmayıl aytadı:

(103/19) — Men üyden şıqqanda başka maqsatpen şıqqanmın. (103/20) Meniñ süygen kızım bar. Tağdır aydap siz meniki, (103/21) men seniki boldım. Sizdi men alamın. Biraq ekewimizdiñ (103/22) qay–qaysımızdıñ da niyetimiz, isimiz qılıstıñ

jüzindey (103/23) berik bolsın degen oymen koydım. Men qazir (103/24) saparğa ketip bara jatırmin. Sol saparımdı durıs (103/25) atqaruw üşin men tuwra da tüzüw jolda bolayın. Qaytarda (103/26) kele jatıp, toy jasap, sonan soñ söylesemiz, — (103/27) deydi. Erteñinde ol jerden attanıp ketedi.

(103/28) Odan ay jürip, kün jürip, tün jürip, jıl jürip, (103/29) bir aňgarga tireledi. Aňgarda bir ülken tas jatadı. (103/30) Ötip ketüwge jol joq. Arı–beri bastıradı. Sol kezde (103/31) Qamırtayğa til bitedi.

(103/32) — Şahısmayıl, qamşı sabımen tastı köter. Ol (103/33) tas aşılğannan keyin esik, esikte kulıp tur. Ol kulıptıñ (103/34) kilti sonıñ üstinde. Endi aşıp kirüwdi öziñ bilesiñ.

(103/35) Atı aytqan isti jasağanda jol aşıladı da, atın (103/36) jetelep kirip bara jatsa, oñ jaqtan tağı bir keşkene (103/37) esik körinedi. Ol esikti aşıp kirse: qarañğı üy, törde (103/38) bir qız şaşın tarap otradı. Onıñ suluwlığınan (103/39) üy jarıq boladı. Älgi qızğa söylesüwden uyalıp, kişkentay (103/40) mayda tastarmen qızdı közdey şertedi.

(103/41) Sonda qız:

(103/42) — Oy, sen qanday tärtipsiz jansıñ? Qarañğı (103/43) jerdiñ astındağı jirtqış qasqır bolsañ, meni (103/44) jegin. Joq, söz tüsinetin adam balası bolsañ, jolıña (104/1) tüs,— deydi.

(104/2) Sonda Şahısmayıl:

(104/3) — Men jirtqış emespin, adam balasımmın. Qarañğı (104/4) jerdiñ astında ömir süretin öziñ qanday jansıñ?

(104/5) — Egerde siz munı estigiñiz kelse, tariyhımızdı (104/6) aytıp bereyin. Jeti aғayındı ul balanıñ işinde (104/7) jalğız qız edim. Atım Gülparı. Eñ kenjesi bolamın. (104/8) Bizdiñ hānımız meni alamın dep aғalarım (104/9) ayttradı. Biraq aғalarım könbey qoyadı. Könbegen (104/10) soñ han soğıs aştı, bıyıl oğan jetti jıl toladı. Sodan (104/11) beri eki aғam ölip, besewi qaldı. Munan arı jürip (104/12) otırsañız, joldıñ bir jağında köp kisi, bir jağında (104/13) bes kisi eki jaq bolıp soğısıp jatqanın köresiz. (104/14) Sol bes kisi meniñ bir tuwğan aғalarım. Sondıqtan (104/15) hanga bermes üşin meni osınday qarañğı üyge saqtaydı, — (104/16) deydi qız.

(104/17) Sözdıñ mänisine tüsingennen keyin Şahısmayıl (104/18) jolına tüsip kete beredi. Jürip otırıp barsa, joldıñ (104/19) bir jağında köp kisi, bir jağında bes kisi bolıp (104/20) soğısıp jatadı. Ketip bara jatıp, Şahısmayıl (104/21) tayaw kelgende eki jaqtağılarğa qaramay turıp sälem (104/22) bereyin, qay jağı sälem alsa, sol jağına qosılayın (104/23) degen oyğa keledi. Oylağanday sälem berse, bes kisi (104/24)

sälemin aladı, köp kisi, jaq ündemeydi. Şahısmayıl (104/25) besewine qosılıp soğısқа kirisedi. Östip, patşanıñ (104/26) äskerlerin kırip, jeñiske jetedi.

(104/27) Biraq, bes aǵayındı söylesip Şahısmayıldı (104/28) jibermey, üylerine alıp barıp, qarındasın oǵan (104/29) bermekşi boladı.

(104/30) Keşkisin toy jasap, qarındasın Şahısmayılǵa (104/31) beredi. Biraq tünde birge jatqanda Şahısmayıl ortasına (104/32) qılışın qınınan suwırıp qoyıp qoyadı. Sonda (104/33) qız qılıştıñ ortaǵa qoyıluwınıñ mänisin suraydı.

(104/34) — Meniñ suluwlıǵım köñiliñe tolmağı ma, ne aǵayındı (104/35) bes aǵayımniñ batırlıǵı unamağı ma? — (104/36) deydi.

(104/37) — Sender jöninde eşqanday narazılıǵım joq. (104/38) Men üyden attanǵanımda bir maqsatpen şıqqanmın. (104/39) Sol maqsatım orındalmayınşa, meniñ sizben söylesüwime (104/40) bolmaydı. Bul qılıştıñ qoyıluw sebebi — (104/41) ekewimizdiñ sözimizdiñ mañızını, mine, osı qırıstay berik (104/42) bolsın. Tañ säride saparımnan qalmaq attanıp keteyin. (104/43) Men sizden aynımaymın, — deydi Şahısmayıl.

(104/44) Osını aytıp, qayıp kelüwge wäde etip, ol jolǵa (105/1) attanıp ketedi. Söytip, küni–tüni jürüp, bir şahardıñ (105/2) şetine jetip, bir jesir äyeldiñ üyine tüsedı. Ol äyelden:

(105/3) — Eliñde ne äñgime bar? — deydi.

(105/4) — Bizde eşqanday da äñgime joq, bir ǵana jañalıq — (105/5) patşamız. Güldizar degen qızdı alaman dep (105/6) toy bolıp jatır. Bitüwine eki kün qaldı!

(105/7) — Olay bolsa, jaqsı. Siz mina aqşaǵa bazarǵa (105/8) barıp körpe–tösek, jemis alıp keliñiz, — deydi.

(105/9) Aqşanı alıp, äyel bazardan aytqandarınıñ bärin (105/10) alıp keledi. Keş tüşkende äyelge Şahısmayıl bılay (105/11) deydi:

(105/12) — Siz hañǵa jaqsılap tamaq jasañız. Mina saqıynanı (105/13) qosıp alıp barasız da, töoramaldı hañnıñ (105/14) aldına qoyasız. Siz öziñizdi Güldizardıñ äjesimin dep, (105/15) hañǵa bildirmesten saqıynanı Güldizarǵa körsetesiz. (105/16) Sonda Güldizar sizge ne dese, maǵan aytıp kelesiz.

(105/17) Aytuwı boyınşa jesir äyel saqıynanı qosıp, dastarqandı (105/18) alıp baradı. Sonda Güldizar:

(105/19) — Olay bolsa, men hańǵa aytıp, toydı toqtata (105/20) turayın. Tañ erteñnen köşege bir kisini de şıǵarmawǵa (105/21) buyrık berdireyin.

(105/22) Özim kırık kızdı ertip baǵqa barayın. Sol jerden (105/23) meni alıp ketsin. Osılay dep aytıp barıñız, — deydi.

(105/24) Äyel barlıǵın Şahısmayılǵa aytsa:

(105/25) — Joǵ, siz qaytadan barıñız da bılay deñiz: (105/26) meyli toyın toqtata tursın, tañsarıden köşirip äketsin. (105/27) Men hannan tartıp alıp ketem, qıdireti bolsa (105/28) tartıp alsın, — deydi.

(105/29) Han Güldizardı alıp kele jatqandıǵın körip, (105/30) Şahısmayıl aldınan qarşı şıǵadı da, Güldizardı (105/31) ala qaşadı.

(105/32) Han habardı qattı salıp, artınan quwǵındatqanımen (105/33) hannıñ adamdarı quwıp jete almaydı.

(105/34) Şahısmayıl men Güldizar attan tüsip, es jıynaydı. (105/35) Artınan hannıñ äskerleriniñ kelgenderin Şahısmayıl (105/36) jeñe beredi. Söytip, tört–bes kün sol jerde sogıs (105/37) boladı.

(105/38) Olar joldan Gülparıǵa keledi. Onda jeti kün (105/39) toy jasıp, segiziñshi küni Güldarını alıp jolǵa (105/40) şıǵadı. Güldarıǵa aǵaları eki tulpar, üş qorjın (105/41) altın jäne üşewine tiyesili kiyimderdi, Gülparınıñ (105/42) bala kezinen birge jürgen küşigin kosa beredi. Küşik (105/43) barlıq jaman, jaqsılıqtı aldın–ala biledi eken. (106/1) Odan jürip otırıp, Rabıyzañǵa keledi.

(106/2) Rabıyzañǵa mıqtı batır kız bolǵan eken. Ol qaramaǵındaǵı (106/3) eldi, şahardı Şahısmayılǵa tügel ötkizip (106/4) berdi. Ol jerden de köptegen altın–kümisti, qımbat (106/5) baǵalı tastardı artıp alıp jöneydi.

(106/6) Awılǵa jaqın kelgende, Güldizar:

(106/7) — Biz qayınenemizdikine barmastan, osı jerge (106/8) jay salıp turayıq, — deydi.

(106/9) Şahısmayıl kelisip, äkesiniñ awılınan on bes, (106/10) jıyırma şaqırım qaşıqtıqta üy saldıradı. Onıñ (106/11) üyleri qımbat baǵalı tastardan turǵızıladı.

(106/12) Han bir küni sayahatqa şıǵıp, keştetip kele (106/13) jatsa, bir şamalı qaşıqtıqtan keremet jarqıraǵan (106/14) ädemi üy közin arbaydı. Erteñinde han bilüwge kisi (106/15) jiberse, ulı Şahısmayıldıñ jayı eken.

(106/16) Erteñinde äkesin üyine şaķıradı. Güldizar:

(106/17) — ayınatamız üyge kelse, bizdi körsetpe, — deydi.

(106/18) an balasimen osa attanadı. Şahısmayıl attı (106/19) jaylağanşa, an üyine kirip baradı da, tamaķ äzirlep (106/20) jatan üş äyeldi körüp aladı. an :

(106/21) — Men jetpis–seksen jıl andıķ dāwren sürüp, (106/22) osınşa jasķa jetkenşe munday suluw äyelerdi körgen (106/23) emespin. Nağız äyeler osılar emes pe! — dep (106/24) balasın öltirip, kelinderin almaķşı boladı.

(106/25) Sol jerde kenet awırıp aladı. Balasına:

(106/26) — Men awırıp aldım, kün sayın kelip abarımdı (106/27) alıp tur, — dep tamaķ işpesten attanıp ketedi. (106/28) Kempirine barıp:

(106/29) — Balamız dinnen şıģıptı, kāpirdi alıptı. Jeti (106/30) atamızdan beri tozaķķa tüsetin boldıķ. Uldı amalın (106/31) tawıp öltireyik, — deydi.

(106/32) Kempiri kelisip, annıñ aķılı boyınşa bal jāne (106/33) uw aşıtıadı. Balanı şaķırtadı. Bala attanarda (106/34) Güldizar küşikti osıp berip:

(106/35) — Äkeñdikine barganda küşiktiñ istegenin iste, başķan (106/36) izin bas, — deydi.

(106/37) Bala barsa, äkesi dimkāstenip jatadı. Sol mezigilde (106/38) anası bir kese bal alıp kelip ańğa usınadı, ekinşi (106/39) kesedeģi uwdı balaģa usınadı. an baldı işip jiberedi. (106/40) Şahısmayıl işeyin dese, küşik olınan tırmalap (106/41) işkizbey oyadı. Sonda äkesi men anası:

(106/42) — Nege işpeysiñ? — dep suraydı.

(106/43) — Munday awattı işip körgen emespin, jaķpaydı, — (106/44) deydi Şahısmayıl.

(107/1) Bul jolı aman alıp, üyine oraladı. Ekinşi (107/2) jolı taģı şaķırtadı. Anası palaw basıp, bir jaģına (107/3) may aralas, bir jaģına uw aralas palawdı ekige (107/4) bölip alıp keledi. an jey bastaydı. Küşik Şahısmayılģa (107/5) jegizbey oyadı. Şahısmayıl ekinşi jolı da (107/6) aman alıp, üyine aytıadı.

(107/7) Üşinşi күni şal ordasınıñ esiginen bastap, (107/8) törine şeyin kilem töseydi. Esiginen törine şeyin (107/9) tereñ şuñķır azdıradı. Bul şuñķırdıñ işine

(107/10) uşın joğarı qaratıp, eki istik temir qaqtıradı. (107/11) Ol temir tisterdiñ uştarı uwlağan bolatın. Östip (107/12) dayarlatıp, balasın tağı şaqtıradı. Şahısmayıl (107/13) küşikti aldına qoya beredi. Küşik kilemniñ ortasın (107/14) baspastan şetimen jüredi, küşiktiñ izimen Şahısmayıl (107/15) da jürrip otradı.

(107/16) Barğanda uwlağan küriş beredi. Onı da jemey (107/17) qoyadı. Söytip, üyine tağı da aman–esen qaytadı.

(107/18) Törtinşi jolı da balasın şaqtıradı Һan:

(107/19) — Balam, men seni ölgen–talğanda aq dep, taq dep (107/20) körip edim. Sen mağan senbey, jaman küşikke senip (107/21) qalıpsıñ... Şın sırıñdı aytşı, seniñ küşiñ nede? — (107/22) deydi.

(107/23) — Meniñ eki qolımdı alpıs qulaş arқанmen (107/24) artıma baylasa, küşim sonda, onı şeşe almaymın , — (107/25) deydi bala.

(107/26) Aytqanday, Һan alpıs qulaş arқанmen Şahısmayıldıñ (107/27) qolın baylap:

(107/28) — Basın alıñdar! — dep ayqaylaydı.

(107/29) Şahısmayıl küşenip qalğanda, arқан birt–birt (107/30) üzilip ketedi. Һan:

(107/31) — İye, balam, men seni şınıqsın dep jatırmın! — (107/32) deydi. (107/33) Һan ekinşi jolı da suraydı:

(107/34) — Alpıs qulaş şinjırmen qolımdı arqama (107/35) baylasa, meniñ küşim sonda, — deydi bala.

(107/36) Һan Şahısmayıldı baylatıp:

(107/37) — Basın alıñdar, jigitter! — dep ayqaylaydı. Ol (107/38) küşenip qalsa, şinjır köz sayın üziledi.

(107/39) Üşinşi jolı janaşır, qayırımdı sözdermen (107/40) maydalap balasınan suraydı:

(107/41) — Meniñ ölerim qalıp, öserim qalğan joq, şın (107/42) sırıñdı ayt, küşiñ nede? — deydi.

(107/43) Bul sözge bala erip ketip:

(107/44) — Men şın sıyrımdı aytayın, amırtaydıñ (108/1) uyrıǵınan bir tal ılın alıp, eki alaanımdı (108/2) biriktirip baylasañız, meniñ küşim soñda, — deydi.

(108/3) Sonımen baylatıp, an:

(108/4) — Alıñdar basın! — dep ayaylaǵanda, Şahısmayıl (108/5) üze almay aladı.

(108/6) an ulınıñ közin şuıp, közin kölge tastatıp, (108/7) özin orǵa saldıradı.

(108/8) an üş kelinine: “Şahısmayıl bolsa or işinde, (108/9) maǵan tiysin” — dep abar aytıradı.

(108/10) — Biz tirimizde tiymeyimiz, küş jetse, bizdi öltirip (108/11) alsın, — dep kelindere jawap aytaradı.

(108/12) Söytip soǵıs bastaladı. annın äskerleri jeñile (108/13) beredi.

(108/14) Olar soǵısa bersin, biz or işinde jatan Şahısmayıldan (108/15) abar alayı.

(108/16) Sol orda jatan Şahısmayılǵa küşik aydan–jaydan (108/17) tama tawıp aparıp tastay beredi.

(108/18) Künderdıñ birinde bir ülken sawdager kelip, (108/19) ordan bir–eki şaırım jerde tüneydi. Sol sawdagerdiñ (108/20) janında ünemi küşik jüredi de, küşikke anşa (108/21) tama berse de, onı jemesten tistep alıp kete beredi.

(108/22) Aırında sawdager:

(108/23) — Bul özi anday küşik? — dep tañ aladı.

(108/24) Küşiktiñ soñnan baılawşı oyadı. Ol küşiktiñ (108/25) soñnan barsa, tistep alǵan tamatı bir jerge alıp (108/26) barıp tastap jiberedi eken. Artınan barıp arasa, (108/27) ülken ordıñ işinen bir kisiniñ dıbısı şıǵadı.

(108/28) — Sen kimsiñ? — deydi.

(108/29) — Meni ordan şıǵar, — dep ötinedi anaw.

(108/30) Bul sözdi älgı kerüwen bası sawdagerge jetkizedi. (108/31) Olar tört qaşır men arqandı alıp orğa baradı. (108/32) Arqandı tastap, qaşırmen süyretip şıgaradı.

(108/33) Ordan şıqqan Şahısmayıldıñ eki közi kör, saqal–murtı (108/34) ösip ketken bolatın. Onı alıp bulaqqa keledi. (108/35) Ol bulaqtıñ suwimen beti–qolın, közin şayqap otıra (108/36) beredi. Küşik kölge barıp, Şahısmayıldıñ eki (108/37) közin alıp kelip beredi. Sol kezde Şahısmayııl tübinde (108/38) otırğan taldıñ basına eki kögerşin kelip qonadı. (108/39) Olar adamşa bilay dep söyleydi:

(108/40) Közdi jaqsılap juwıp turıp, öz ornına sal. (108/41) Sodan keyin ekewmiz quyırğıımızdan eki tal tastaymız. (108/42) Taldı eki qolıña al da, oñ qolıñdağıñmen sol (108/43) köziñdi, sol qolıñdağıñmen oñ köziñdi sürtesiñ. Sonda (108/44) köziñ kädimgidey taza boladı.

(109/1) Şahısmayııl kögerşinderdiñ aytqandarın isteydi. (109/2) Küşikti ertip kete beredi. Jürip otırıp eki ögizben (109/3) qos aydap bara jatqan dıyqanğa jolıgadı.

(109/4) Dıyqan:

(109/5) — Patşamız soğısıp jatır. Olardıñ qatarı mağan (109/6) jaqındap qaldı. Soğısqa barsam, kelem be, kelmeymin (109/7) be dep egin aydap jatırmin. Sen kimsiñ? (109/8) — deydi.

(109/9) — Men balasızğa bala bolayın, botasızğa bota bolayın (109/10) dep jürgen janmin, — deydi. Kenet eki ögiz (109/11) şarşap qaladı. Bala eki ögizdi şıgarıp qoyıp, (109/12) bir qolımen tartıp, bir qolımen ustap, jerdı aydap (109/13) tastaydı.

(109/14) Sonda dıyqanğa:

(109/15) — Sizdiñ ornıñızğa men barayın, “meniñ balam (109/16) bar, sol baradı” dep ayta ber, — deydi.

(109/17) Dıyqan:

(109/18) — Jaraydı, — dep balanı ertip üyine jöneledi.

(109/19) Üyine kelip, üyindegi bar tamağın berip:

(109/20) — Balam, sen nege tamaq jemeysiñ? — deydi.

(109/21) — Men qoşqar, teke, aygır, buqanıñ etin gana (109/22) jeymin.

(109/23) Dıyқан ol tüni bir қоşқарı bar eken, sonı soyıp (109/24) beredi. Onı tutas jep jatadı. Tañ säride bir tekeniñ (109/25) etin jeydi. Dıyқан keşke bir buқasın soyıp beredi. (109/26) Bala onı eki күn jeydi.

(109/27) Sol waқıtta һanniñ шақıruw қағазı keledi de, (109/28) dıyқан Шаһısmayıldı jöneltedi. Äyelderi Шаһısmayıldıñ (109/29) kele jatқанın körip, soğıсқа kiretinin (109/30) bileди. Batır әyel Rabıyzañғanıñ janındaғılar:

(109/31) Шаһısmayıл kelip қазір соğıсқа kiredi. Biraқ, (109/32) әл–därmennen ayrıлған nemeni abayлағın, — deydi.

(109/33) Шаһısmayıл barıp:

(109/34) — Biz bul һanniñ batır balasınıñ atı bar dep (109/35) estip edik. Sonı berse, duşpanın sözsiz jeñip berem, — (109/36) dep һañға suraw saladı.

(109/37) Äkesi Шаһısmayıldı tanımay қалadı. Öytkeni (109/38) күшік közin tawıp kelgende, közderin almastırıp (109/39) salıp қoyған eken.

(109/40) Һан Шаһısmayıldıñ bul tilegin қанағattandırıp, (109/41) atın berdi. Attı minip, соğıсқа kirgende, әyeli (109/42) Rabıyzañға birden tanıydı da қаша beredi. Шаһısmayıл (109/43) Rabıyzañғanı jeñip, һanniñ aldına alıp keledi. Һан (109/44) jendetterine Rabıyzañғanıñ basın aluwға buyрық (110/1) қıladı. Munı estip turған Шаһısmayıл:

(110/2) — Һандı ustañdar! — degen buyрық beredi.

(110/3) Söytip, nısapсыз һanniñ niyeti öz basın jutқан (110/4) eken.

(110/5) ҚАМІР ПАЛУВАН

(110/6) Buringı ötken zamanda balasıз kempir–şal bolған (110/7) eken. Bir күni kempir қамір iylegende: “Alda (110/8) қудay–ay meniñ osı қамırım balaға aynalıп ketse (110/9) eken”, — dep armanın aytıp, tısқа шıғadı.

(110/10) Daladan қайтып kelse, әлgi қамірі balaға aynalıпtı. (110/11) Sonda әлgi kempir–şal bir–birinen süyinşi (110/12) surasıп, қуwanıсқа әbden kenelip, toy jasap, atın (110/13) Қамір қойыпtı. Ol keremet paluwan, қайратtı er (110/14) болыпtı. Қамікеñ alpıs ögiz, elüw at әreñ қıymıldatatın (110/15) temir tayaқ jasatıp alıp, on jети jasınan (110/16) sayahatқа attanadı. Jolındaғı шаһar eli үrkip kete (110/17) bastaydı.

Sebebi, tayağı jerge tiyse solkıldap, onı (110/18) estigen el “jaw kele jadır” dep üreylenip, qaşadı (110/19) eken.

(110/20) Östip jürip otırsa, aldınan Tawtaltañ degen adam (110/21) şıgadı. Odan Qamır paluwan:

(110/22) — Ne öneriñ bar? — dep suraydı.

(110/23) — Paluwandıgım bar, — dep jawap beredi.

(110/24) — Endeşe jür, ekewmiz joldas bolayık, — dep (110/25) ertip alıp jürip otırsa, aldınan Suwsulpan degen (110/26) kezdesedi. Odan da:

(110/27) — Ne öneriñ bar? — dep suraydı.

(110/28) — Meniñ önerim: ağıp jatқан teñizderdi, suwlardı (110/29) alaқанımмен toqtatamın, — deydi.

(110/30) Ol uşewi joldas bolıp jürip otırsa, jolınan (110/31) Ayalpan şıgadı. Odan:

(110/32) — Nendey öneriñ bar? — dep surasa:

(110/33) — Meniñ önerim, tawdağı ҳaywanattardıñ bärin (110/34) taspen ursam, ölmey қалмайdı, — deydi.

(110/35) Törtewi birigip alıp, özderinşe tawğa şıgadı, (110/36) añ awlamaқşı boladı. Olar күnde bir–birden қоста (110/37) қалıp, et pisirip turмақşı boladı. Ä degende Ayalpañ (110/38) қалады. Başқaları keşinde kelse, eşқандаy tamaқ (110/39) жоқ, bir Jez Tumsıқ ot alamın degen bolıp kelip, (110/40) etin jep, özin ayamay sabap ketken eken.

(110/41) Ekinşi күni Suwsulpañ et pisirüwge қалады. Jez (111/1) Tumsıқ burıngıday onıñ da etin jep ketedi. Bular (111/2) tağı da aş қалады.

(111/3) Üşinşi күni Qamır paluwan қалıp, et pisirip (111/4) otırsa, Jez Tumsıқ kelip:

(111/5) — Et berşi! — deydi.

(111/6) Sonda Qamır paluwan:

(111/7) — Et jemey şok je! — deydi.

(111/8) Ol ekewi sol jerde ustasıp, amır paluwan bayadı (111/9) temir tayağımen urmaşsı bolğanda Jez Tumsı aşa (111/10) jöneledi, anaw uwıp jete almay aladı. Ol ara (111/11) üñgirge kirip ketedi.

(111/12) Keşinde joldastarı kelgende, amır paluwan bolğan (111/13) isti aytıp üşewin ertip üñgirge tüsse, bir a üy (111/14) bar eken. Ol üyge kirse, üş ız jılap otıradı. (111/15) Bayadı Jez Tumsı uyıtap jatadı. Onı amır (111/16) paluwan tayağımen bir–eki salıp jiberse, tura alıp (111/17) ustasadı. Üş ız ündemey otıra beredi. amır paluwan (111/18) älgı Jez Tumsıtı öltirip, üş ızdan sır tartsa, ol (111/19) üşewi de urlap äkelingen annıñ ızdarı eken.

(111/20) Üş ızdı amır paluwan tısa alıp şıgıp, üş (111/21) joldasına aparıp, üş ızdıñ birewin özi aladı, (111/22) ekewin Tawtaltañ men Suwsulpanğa beredi. Ayalpañ ur (111/23) aladı. “Üş ızdı üşewimizge bermedi”, — dep üşewinen (111/24) narazılı şıgıp, paluwandı öltirmek boladı.

(111/25) Onı paluwan bilip alıp, üşewin birdey ıp–ızıl (111/26) ölimşi etip sabaytın bolğanda, aşıp ketedi. (111/27) Paluwan anğa abar ayttırıp, üş ızdı alıp (111/28) şaharğa baradı.

(111/29) Barsa, älgı üş ız da sol annıñ ızdarı eken. (111/30) an özi andıqtan tüsip, paluwandı an köteredi. (111/31) Söytip, amır paluwan an bolıp, artayğan ata–anasın (111/32) asıraptı.

(111/33) AĞAYINDI EKEW

(111/34) Bayadı ötken zamanda bir annıñ äyeli ölip, odan (111/35) eki bala alıptı. an atını ölgennen keyin äyel (111/36) alsa, ol kişi balasın jek köredi.

(111/37) Bir küni ol balanıñ ağası kırık jigitimen us (111/38) salğalı ketkende, annıñ äyeli:

(111/39) — Seniñ kişi ulıñ meni urdı, — dep anğa jamanday (111/40) bastaydı.

(111/41) an äyeliniñ sözine senedi de, balanı jalañaştatıp, (112/1) ayamay sabatıp, eki jigitine:

(112/2) — Alısa aparıp, basın alıp tastañdar, — degen (112/3) buyırık beredi.

(112/4) Eki jigiti balanı amalsız alıŝka aparıp, kiyimin (112/5) şeşip alıp, özin koya beredi. “Äkeñe körinbe, eger (112/6) körinseñ, bizdi öltiredi. Biz “öltirdik” dep kiyimiñdi (112/7) alıp barayıq”, — dep eki jigiti keriy qaytadı.

(112/8) Baykus bala jılap qala beredi. Bir waqıtta (112/9) ağası oyına tüsedi de, onıñ ketken jağına qaray (112/10) jüre beredi. Bala jılap kele jatqanda ağası aldınan (112/11) şığadı da, bolđan istiñ bärin oğan aytıp beredi. (112/12) Ađasınıñ janı küyip, inisin kuŝaqtap jılap, (112/13) “ekewimiz budan da qañğırıp öleyik” deydi de, atın (112/14) kırık jigiti berip, ekewi alıs jolğa tüsedi.

(112/15) Jürip otırsa, jağın jerden eşbir awıl körinbeydi. (112/16) Tawğa jetip, bir ülken tastañ tübinen suw tawıp (112/17) işip, es jıyıp uyıqtap qaladı.

(112/18) Uyıqtap tursa, inisi tipti oyanbaydı. Söytse, ölip (112/19) qalıptı. Ağası älgijerde jılap, ne istewdiñ amalın (112/20) tappay, basına bir şükedey altın koyıp: “balanı (112/21) kim kömse, sol alsın”, dep jazıp, jürip kete beredi.

(112/22) Sodan jolda bir şal–kempirge kezigedi. Ol şal–kempirdiñ (112/23) bergen tamağına toyıp, biraz es jıynaydı (112/24) da, älgijer şalğa:

(112/25) — Meniñ joldağı inimdi, ŝamalarıñ kelse, kömip (112/26) kelseñder eken, — dep jalınadı.

(112/27) — Maqul, — dep şal balağa jol körsetip beredi.

(112/28) Bala sol ketkennen bir şaharğa barsa, eldiñ bəri (112/29) qamığıp jılap otıradı.

(112/30) — Nege qamığıp jatırıñdar? — dep surasa:

(112/31) — Bul jerde bir aydahar bar, sol aydahar erteñ (112/32) bärimizdi jutadı, — deydi.

(112/33) — Men aydahardan senderdi saqtap qalsam, ħandarıñ (112/34) mağan ħandıđın tüsip bere me? — deydi.

(112/35) Balanı ħanğa alıp barsa, ħan kelisedi. Bala aydahardıñ (112/36) tilin tawıp, aydaharğa künine bir qız, bir qoy (112/37) berip turatın boldı. Östip, aydahardı köndiredi. (112/38) Bala ħannıñ tağına otıradı.

(112/39) Endi şal–kempir jöninde ängime bolsın.

(112/40) Olar ölgen balanıñ janına kelgende, bir jılan (112/41) şıgıp, şalmen arbasa ketedi. Şal jılandı öltirgende, (112/42) ana balağa jan kirip:

(112/43) — Җатты уықтап җалған екенмин, — деп орнын (112/44) турadı.

(114/1) — Seni ayu–jılan arbap öltirip җoyған edi, — деп (114/2) şal tūsindirip, altındı alıp kempirimen ketip (114/3) җaladı.

(114/4) Bala jürip otırıp, aғası kelgen şaharğa tap (114/5) boladı. Şahardıñ şetinдеги bir laşıkқа kelip, (114/6) sıғalap җarasa, şal men kempir bir җızdı alma–kezek (114/7) süyip, jılap otıradı. Bala sälem berip kirip (114/8) baradı. Barıp surasa: “Osı şaharda bir aydahar bar, (114/9) soğan tütün sayın bir җız, bir җoydan berüwşi edik, (114/10) endi kezek bizge keldi”, — деп jılaydı.

(114/11) — Endeşe, mağan tamaқ berіñder men barayın, bir (114/12) җılış tawıp keliñder, — deydi.

(114/13) Balanı tamaққа toyғızıp, җızша kiyindirip, bir (114/14) җılış tawıp berip, aydaharğa alıp barғanda ol (114/15) lebimen tarta bastaydı. Bala җılıştı tuwrasınan (114/16) ustap turadı. Elge җayğı äkelgen ajdaha җақ bölініп (114/17) җaladı.

(114/18) Erteñinde tañerteñ һanniñ eki jigiti kezekti tamaғın (114/19) alıp kelse, aydahar ölip, janında bir bala talıp (114/20) jatadı. Tamaқ alıp kelgen eki jigit balanı şala–pula (114/21) öltirip, köldiñ jiyegine aparıp kömip tastay (114/22) saladı. “Aydahardı biz öltirdik” деп һаңға şawıp (114/23) barsa, һан көп altın beredi.

(114/24) Şal men kempir balağa җuran oқıp, көl jiyegine (114/25) җoy alıp barıp soyadı. Kempir tezek terip жүрсе, (114/26) җızınıñ tonınıñ etegi şıgıp jatadı. Kempir (114/27) şalın şақırıp, ekewlep suwırıp alsa — bayağı jigit (114/28) eken. Aldına alıp, awzına süt tamızıp, tiriltip (114/29) algannan keyin balanı көпке deyin baғıp жүredi.

(114/30) Bir күni bazarға barsa, bayağı eki jasawıl onı bayқap (114/31) җaladı da:

(114/32) — Bizdi bir ul tiledi, — деп һаңға jetkizedi.

(114/33) — Onda onı darға asıp tastañdar, — deydi һан.

(114/34) Balanı aspақ bolıp jatқanda, көп kerüwenşiler (114/35) kezigip:

(114/36) — Balanı ƙandı suwǵa sayalıƙ, eger bir ƙandı (114/37) suwǵa kisi soymasaq bizdi astırıp 6ltiredi, — dep uldı (114/38) aƙşǵa satıp aldı. Sodan soyayın dep jatƙanda, (114/39) bala :

(114/40) — Men senderdi 6zim alıp şıǵayın, — deydi.

(114/41) Kerüwen bası kelisedi. Bala alaƙanın ƙanatıp, (114/42) olardı suwdan 6tkizedi.

(114/43) Kerüwenşiler balaǵa t6rt t6yeniñ jügin beredi. Ol (114/44) odan arı ƙaray jürip otırıp, bir şahardıñ bazarına (115/1) barsa, bir bala:

(115/2) — T6rt t6yeniñ jügi, — dep bir sandıƙşanı arbaǵa (115/3) salıp jatadı.

(115/4) Bala älgı sandıƙşanı satıp alıp, aşsa — işinde (115/5) bir suluw ƙız otıradı. Ol suluw ƙız balanıñ basınan (115/6) keşkenderiniñ bärin surap, jazıp aladı.

(115/7) Kerüwenşilermen bılay şıƙƙanda, olar:

(115/8) — Sen ne aldıñ? — dep suraydı.

(115/9) Ul ƙızdı körsetedi. Ƙızdı körgende, olardıñ arasında (115/10) talas bolıp, uldı sandıƙşǵa salıp, suwǵa aǵızıp (115/11) jiberedi. Aǵıp bara jatƙan jerinen bir şal (115/12) ustap alıp, sandıƙşanı aşsa — işinen ul bala şıǵadı. (115/13) Onı asırıp aladı.

(115/14) Kerüwenşiler ƙızǵa talasıp, ƙaǵa baradı. Ƙaǵa (115/15) barǵan kezde ƙız bayaǵı jazıp alǵan ƙaǵazın beredi. (115/16) Ƙan män–jaydı uǵıp, eki jasawıl men kerüwenşilerdiñ (115/17) arƙasınan ƙayıs tildirip, darǵa astırıp 6ltiredi, (115/18) balanı izdep tawıp ƙızǵa ƙosıp, toy jasaydı.

(115/19) ASIL TAS

(115/20) Bayaǵıda 6tken zamanda ƙırǵızdıñ ülken tawınıñ (115/21) eki ƙaptalın iyelenip, körşiles otırǵan eki baydıñ (115/22) ƙaptaǵan malı bolıptı. Baylap birin–biri unatpay: (115/23) “Osınıñ malın men iyemdenip alsam” dep, ekewi (115/24) birdey işterinen tınıp jüredi eken.

(115/25) Arada köp jıl 6tip, eki baydıñ birewi 6ledi. Onıñ (115/26) artınan zayıbı da 6ledi. Olardıñ jalǵız ulı on (115/27) eki jaska şıƙƙan kezinde tiri jetim ƙaladı. Körşi (115/28) turǵan ekinşi bay osını paydalanıp, jetimniñ malı (115/29) men mülkin tutastay almaƙşsı bolıp:

(115/30) — Sen, balam, jarık dünyede jalgız dosımnan (115/31) qalğan jalgız jetimsiñ. Al endi jalgız ulım bar (115/32) edi, ülken kerüwenşilermen birge alısqa saparğa ketip, (115/33) sodan qaytpadı, balam ölgenge uqsaydı. Sondıqtan (115/34) sen meniñ ulım bol. Öz äkeñnen kem baqpaymın, — (115/35) dedi.

(115/36) — Mine, söytip ol “jetimdi bala etip aldım” dep, (115/37) бүkil awılına jar saladı. Jetimniñ malı men mülkin (115/38) tutas özine qosıp aldı. Sonımen bul baydıñ baylığı (115/39) eki ese köbeydi. Odan keyin bay jetimnen (115/40) qaytip qutıluwdıñ jolın izdey bastadı.

(116/1) Jetim başqa baydıñ balalarımnen birge moldanıñ (116/2) qolında oqıp jüredi. Bir jolı oquwdan kele jatıp, (116/3) jolda ayağı sınıp qalğan baqanı köredi. Bala onı (116/4) qolına alıp, üyine alıp ketpeksi boldı. Biraz jürgennen (116/5) keyin batpaqqa tıgılıp qalğan arbanı köredi. (116/6) Bala baqanıñ ayağın sindirip ketken däl osı arba (116/7) göy dep oyladı. Bala arbanıñ janına kelip, onıñ (116/8) iyesine:

(116/9) — Sen nemene, soqır bolıp qalğansıñ ba? Mına (116/10) bayqustıñ ayağın nege sindirip kettiñ? — dedi.

(116/11) — Mine, kızıq! Baqanı jaqtaytın kisi tabılğan (116/12) eken! Munıñ sağan ne keregi bar? — dep, arbanıñ iyesi (116/13) qatuwlanıp, qamşısımnen balanıñ arqasınan tartıp (116/14) jiberedi. Bala jılamay baqanı öziniñ üyine alıp (116/15) kelip, ayağın tañıp, toygızıp, qoranıñ işinen kişkentay (116/16) şuñqır qazıp, ol şuñqırğa suw toltırıp, (116/17) baqasın sonda suwğa qoya berdi. Kün sayın baqanı (116/18) jaqsılap kütüp, bağadı.

(116/19) Keyin bay asırandı balasınıñ qoranıñ işindegi (116/20) köşilikke kün sayın eki ret jügirip barıp jürgenin (116/21) bayqap, bul balanıñ ne istep jürgenin bilmekşi (116/22) boladı. Bir küni bala oquwğa ketkennen keyin, bay (116/23) aqırın basıp barıp, kölşikte ne bar ekenin qarasa, (116/24) baqa arı–beri jüzip jür eken. “Bul baqa munda qaydan (116/25) keldi? Munı meniñ asırandı balam alıp keldi (116/26) me?” dep oyladı bay.

(116/27) Keşke qaray bala oquwınan kelip, qoranıñ işindegi (116/28) kölşikke tağı bardı. Onıñ artınan bay qosı añdıp (116/29) şıqtı. Aqırın qarap tursa, baqa kölşikten şıgıp (116/30) kelip, balanıñ bergen azığın jep, qaytadan şolp (116/31) etip suwğa tüsip ketedi.

(116/32) Bay buğan qattı aşuwanıp, asırandı balasına :

(116/33) — Men seni bala etip bağıp edim, seni adam bola (116/34) ma dep oylağam. Biraq sen meniñ eñbegimdi aqtağan (116/35) joqsıñ. Özime jaqsılıq jasamay, mına bir jaman (116/36) baqağa jaqsılıq jasap, kün sayın eki marte toygızıp (116/37) jür ekensiñ. “Mal arığın baqsañ — awzıñdı (116/38) may etedi, kisi arığın baqsañ —

(118/1) Bala tağı köp kün jol jürdi. Joldıñ boyında (118/2) adamnıñ quwrıp qalğan bası jatadı. Bala oğan öziniñ (118/3) asıl tasın tiygizip edi, ol quw bas simbattı mırza (118/4) jigit bolıp tura keldi. Öziniñ asıl tasınıñ küşi (118/5) arqılı adamdı da tiriltip alğanı üşin bala qattı (118/6) quwanıp, onı öz aғasınday körıp, tağı da jol jürıp (118/7) ketti.

(118/8) Bir küni:

(118/9) — Sen meni qaytıp tiriltip aldıñ? — dep mırza (118/10) jigit jolda kele jatıp baladan suradı. Bala baqanı (118/11) qaytıp baqqanın, ol baqa buğan kök–jasıl asıl tas (118/12) bergenin, sol asıl tas qolında jürgenin jigin (118/13) jatqızıp aytıp berdi.

(118/14) Jigit te äkesi ülken bay bolğanın, äkesiniñ balanı (118/15) alıs jolğa kerüwenşilermen qosa sawda jasap qaytuwğa (118/16) jibergenin, jolda qaraxşılar şabuıldap, kerüwenşilerdiñ (118/17) mal–mülkin tük qoymay tartıp alğanın, özderin (118/18) öltirip, sol boyı qaytıp ketkenin aytıp berdi. Osı (118/19) sözderdi aytqannan keyin jigit balağa öziniñ rızalığın (118/20) bildirip, budan arı balamen ömirlik dos boluwğa (118/21) wädesin berdi.

(118/22) Ekewi tağı uzaq jol jürdi. Bir tüni tınığıp jatqanda (118/23) mırza jigit balağa:

(118/24) — Sen mağan şınımen dos ekeniñdi anıqtap körset: (118/25) qoynıñdağı asıl tastı meniñ qolıma ber, erteñ (118/26) öziñe qaytarıp berem, — dedi.

(118/27) Bala eşbir kümänsiz kök–jasıl asıl tastı qoynınan (118/28) suwırıp, jigitniñ qolına ustata saldı. Ertesinde (118/29) bala tastı qayta suradı, jigit tastı berüwdiñ ornına (118/30) mısqıldap küldi.

(118/31) Bul ekewi tağı uzaq jol jürdi. Aqırı en dala, erme (118/32) şölge jetti. Äbden şöldep, qanı kewip bara jatqanda, (118/33) aspanda uşıp jürgen qarğanı köredi.

(118/34) — Suw joq jerde qarğa da bolmaydı, jaqın jerde (118/35) suw boluwı kerek, — dep bala quwanğanınan ayqaylap jiberdi. (118/36) Ras eken, birazdan keyin tereñ qudıqqa kez (118/37) boladı. qudıqtıñ janında şelegi joq uzın arқан (118/38) jatır eken. Jigit balağa :

(118/39) — Sen menen kişi emessiñ be jāne jeñilsiñ, qudıqqa (118/40) tūsip, qalpağıña toltıra suw alıp şıq! Men seni (118/41) belinñen arқанğa baylap tūsirip jiberip, qaytadan (118/42) tartıp alamn, — dedi.

(118/43) — Meniñ qalpağımdağı suw ekewimizge jete me? (118/44) — dep suradı bala.

(119/1) — Jetedi, odan köp suwdıñ keregi de joq, — dep (119/2) jigit mırıs etip külip qoydı. Bala oyına eş jamandıq (119/3) almay, sol zamat kelisip, qudıqqa tüsip ketti. (119/4) Onıñ qalpaqqa toltırıp alıp şıqqan suwın jigit (119/5) alıp bolıp, arqandı qoya berdi, bala şolp etip (119/6) qaytadan qudıqqa tüsip ketedi.

(119/7) Jigit qudıqtan uzap ketkennen keyin, bul jerge (119/8) kerüwenşiler keldi. Kerüwenşiler de şöldegen eken. (119/9) Qudıqqa şeikti salıp, suw almaqşısı bolğanda, (119/10) qudıqtıñ tübinde jatқан balanı körip qaladı.

(119/11) “Bul qanday bala?” — dep kerüwenşiler añ–tañ bolıp (119/12) turğan kezde, olardıñ başşısı:

(119/13) — Bul balanı qudıqtan alıp şıgayıq. Buğan (119/14) birew qastıq jasap, qudıqtıñ işine tastap ketkenge (119/15) uqsaydı, — dedi.

(119/16) Kerüwenşiler balanı qudıqtan şıgarıp, tamaq berip, (119/17) köñilin köterip, jük artқан tüyelerine mingizip, (119/18) özderimen birge ala ketti.

(119/19) Jürip otırıp, kerüwenşiler bir ülken şaharğa (119/20) jetip, sawdasın jasap jürgen kezde, bala şahardıñ (119/21) işin körip şıqpaqşısı bolıp adasıp ketti. Kerüwenşiler (119/22) sol boyda onı tappay, öz elderine qayıtıp, bala (119/23) sol şaharda tentirep, jalğız qaldı.

(119/24) Balanıñ qarnı aşıp, qayda bararın bilmey, (119/25) köşeniñ boyındağı terektiñ tübinde älsirep otırса, (119/26) qarşı aldınan argımaq at minip, ädemi kiyingen, murtın (119/27) şıratқан mırza jigit ötip bara jatadı. Ol jigit (119/28) bayağı özi tiriltip alğan dosı eken. Bala quwangan (119/29) boyda oğan jügirip barıp sälem berse, jigit atın (119/30) qamşimen bir salıp, suw degen boyı qaramay kete (119/31) bardı.

(119/32) Älgi jigit asıl tastı alğannan keyin osı şaharğa (119/33) kelip, tastı hanğa berip, wäzir bolıp alıptı. Jañağı (119/34) jerde atına qamşısı basıp, şapқан boyda ketken jigit (119/35) qaytadan hanğa kelip:

(119/36) — Bizdiñ şaharda bäleketi bar bala payda boldı. (119/37) Onı siz qalay bolğanda da joğaltuwıñız kerek. Ol (119/38) baladan eşqanday jaqsılıq şıqpaydı, — dedi.

(119/39) — Balanı zındannıñ tübine tastañdar, — dep han (119/40) buyrıq berdi.

(119/41) Mine, östip bala eriksiz zındannıñ tübine tüsti. (119/42) Bala zındanda jatқанда, bayağı jılanıñ aytқан (119/43) sözi esine tüsti. Bala:

(119/44) “Kel, jılanım” dep edi, bir zamatta jılan suwmañdap (120/1) kelip, baladan ne üşin şaķırğanın suradı.

(120/2) — Men zındannıñ tübine tüsip aldım. Osıdan (120/3) utarmaysıñ ba? — dep suradı bala.

(120/4) — Bir kezde meni sen ölgen jerimmen tiriltip alıp (120/5) ediñ. Endi men de sağan järдем ılayın. annıñ (120/6) ızı attı awırıp jatanın estigen şıǵarsıñ. Meniñ (120/7) aytan duwamdı esiñe satap al. Sol duwamen sen (120/8) annıñ ızın ayıqtırasıñ. Ol ızdı senen bölek (120/9) eşkim ayıqtıra almaydı. Onıñ üstine men azır barıp, (120/10) ol ızdı saǵıp alamın. Sonımen ol ız öletin (120/11) boladı. Tek sonda ǵana seniñ paydañ tiyedi. “Bul (120/12) ızdı men ayıqtıramın!” dep osı zındannıñ işinde (120/13) ayaylay ber. Sonda seni budan şıǵarıp alıp, annıñ (120/14) ızın körsetedi, — dep duwasın üyretip, jılan (120/15) zındannan şıǵıp ketti.

(120/16) Jılan annıñ ordasına jılıp barıp, tösekte (120/17) oranıp jatan ızdı, saǵıp odan beter attı awırttı. (120/18) annıñ ızı endi ölüwge aynaldı. El tus–tustan (120/19) jıynalıp kelip, annıñ ızınıñ alin bayap, onı (120/20) aman alıp aluw üşin dāriгерlerdi izdewge kiristi. (120/21) Dāriгерler kelip, āraysısı öz bilgen emin jasadı, (120/22) bira annıñ ızın odan beter awruw meñdep, ölüwge (120/23) tayap aldı. Sonda annıñ amalı tawsılıp, elin (120/24) jıynap:

(120/25) — Meniñ ızımdı kim ayıqtıratın bolsa, sol kisige (120/26) osı awırıp jatan ızımdı beremin! — dedi an.

(120/27) Bul abar eldiñ bārine jetti, sonıñ işinde abardı (120/28) oyşı da estidi, ol öziniñ oyların zındannıñ (120/29) janınan jayıp ötip bara jatıp, annıñ ızın (120/30) ayıqtıra alatın kisi tabılar ma eken dep oyladı. (120/31) Söytip, ketip bara jatsa, zındandaǵı bala :

(120/32) — annıñ ızın men ayıqtıramın! — dep ayaylap (120/33) jatadı. oyşı totay alıp, zındanga aran (120/34) salıp, balanı sırta şıǵarıp aldı da:

(120/35) — Seniñ onı jaza alatınıñ şın ba? — dep suradı. (120/36) Bala ayıqtıra alatının ayttı.

(120/37) Sonda balanı annıñ ordasına alıp kelip, anga:

(120/38) — Bul bala sizdiñ ızınızdı ayıqtıramın dep (120/39) jatır eken, — dedi.

(120/40) an :

(120/41) — Sen meniñ kızımı ayıqtıra alasıñ ba? — (120/42) dep suradı baladan.

(120/43) — Ayıqtıra alamin, — dedi bala.

(120/44) — Eger ayıqtıratın bolsañ, men sağan däl osı (121/1) kızımı beremin, — dep ħan balanı awırıp jatқан (121/2) kızımıñ üstine alıp kirdi.

(121/3) Bala ölgeli jatқан kızdı körüp, oğan jılanıñ (121/4) üyretken duwasın oқıp edi, sol zamat kız tösekten (121/5) basın köterip, ayıgıp şığa keldi.

(121/6) ħan қattı қуwanıp, balanı monşaға түsirüwge buyırık (121/7) berip, odan keyin jaқsılap kiyindirip, tamaққа (121/8) toydırıp, әdemi jasawlı bölmege jatқızıp қoydı.

(121/9) Bul ħabar ħanniñ wәziri bolıp жүrgen jigитke (121/10) de jetti. Ol ħaңға kelip, bılay dep dattay bastadı:

(121/11) — Тақсır ħанım, siz öziñizdiñ kızınızdı tentirep (121/12) kelgen balaға beresiz be? Bala teksiz қайырınıñ (121/13) biri emes pe?

(121/14) — Men özimniñ kızımı kim ayıqtırsa, soған (121/15) bermekşi bolғанmin. Bul wәdem eldiñ bәrine belgili. (121/16) Osı bala ayıqtırdı, endi soған berüwim kerek, — dep (121/17) ħan tereñ күrsindi.

(121/18) — Munıñ amalın әli de bolsa tabamız, — dedi (121/19) jigit. — Sodan keyin, siz kızınızdı öziñiz қалаған (121/20) baққа kisige beresiz. Al endi meniñ oyım minaday: (121/21) bul şahardan sizdiñ kızınızға uқsas üş kız tawıp, (121/22) odan soñ төрт kızdıñ üstine şәli jawıp, төrtewin (121/23) төрт arbaға otırғızıp қoyıñız. Arbalar da, kızdar (121/24) da, üstine jabılған oramaldar da, ol түgili jegilgen (121/25) attar da bir–birine uқsas bolsın. Mine, sonda jañağı (121/26) bәleket bala төрт arbanıñ, işinen sizdiñ kızınızdı (121/27) tawıp alsın, eger taba almasa, sizdiñ wәdeñiz aқталған (121/28) boladı, kızınızdı özi қалаған kisiñizge beresiz.

(121/29) Müttäyim wәziridiñ bul oyı ħaңға қattı unap, sol (121/30) zamat kelisip, “endeşe solay bolsın” dedi.

(121/31) Bulardıñ bul oylaған oyı balaға jetip, ol öziniñ (121/32) dostarın шақырды. Äyeli aranı esine alıp, onıñ bergен (121/33) қılın otқа jaғıp edi, ara uşıp keldi. Bala oған (121/34) öziniñ jaғdayın ayтıp edi, ol:

(121/35) — Қызdardı arbaға mingizip, көşege alıp шıққаннан (121/36) keyin meni bayқап tur, men ħanniñ kızınıñ üstine (121/37) қарay uşam, sonda ızıldap sağan

dıbis şığaram. (121/38) Sen tüp–tüzüw jürip kelip, hannıñ kızınıñ arbasın (121/39) toqtat. Sonimen hannıñ kıızı seniki boladı, — dedi.

(121/40) Mine, östip köşege tört arba şıqtı. Balanı (121/41) jañıldırıw üşin bir arbanı tağı qostı. Qızdardı (121/42) arbağa mingizip, üstine şäli jawıp, orta şende hannıñ (121/43) kıızın jöneltti. Ara ızındap däl ortañğı arbanıñ (121/44) üstine uşıp bara jattı. Bala kidirmesten jügirip (122/1) barıp, ortañğı arbanı ustap, arbanıñ üstine sekirip (122/2) minip, kızdarmen birge jol jürip, odan hannıñ ordasına (122/3) barıp toqtadı.

(122/4) — Tağdır osılay jazğan eken! — dedi han. — Meniñ (122/5) kıızımdı osı balağa buyırtıptı, başqa eşbir amal (122/6) joq.

(122/7) Sonimen han balağa arnap jaña üy tiktirip, onı (122/8) sonda kirgizip qoydı.

(122/9) Sol küni keşke taman balanıñ üstine bayağı müttäyim (122/10) wäzir kelip, balanıñ aldında jılap-sıqtap, (122/11) jalınıp–jalpayıp jatqanın küzetşiler estip, onı (122/12) hañğa aytıp bardı. Han wazirdi özine şaqırıp:

(122/13) — Sen meniñ küyew balama ne dep jalındıñ? — (122/14) dep suradı.

(122/15) — Sizdiñ küyew balañız sizge men bergen asıl tastı (122/16) meniki dep şataq şıgarıp jatır, sol sebepti onimen (122/17) aytısa kettim, — dep wäzir jawap berdi.

(122/18) — Endeşe onimen özim söylesip köreyin, — dep (122/19) han balanı şaqırttı.

(122/20) Bala hannıñ aldına kelip, baqanı aman alıp (122/21) qalğanın, ol baqa kök–jasıl kişkentay asıl tastı (122/22) bergenin, sol tastıñ küşimen äldeqaşan ölip, quwrağan (122/23) bası qalğan jigitti tiriltip alğanın, odan sol (122/24) tiriltken jigiti bul balanı qudıqtıñ tübine tastap (122/25) ketkenin, odan keyin tağı ne bolğanın, eşkaysısın da (122/26) qaldırmastan tügel bayandap ötti. Bul sözderdi aytıp (122/27) bergennen keyin wäzir şındap tura almay:

(122/28) — Muniñ bari ötirik! Bul bala jatқан müttäyim! — (122/29) dep ayqayladı. Sonda han asıl tastı qoynınan suwırıp (122/30) alıp, wäzirge:

(122/31) — Sawsağıñdı tasqa tiygiz, — dep buyırdı.

(122/32) Wäzir sawsağın tasqa tiygizgende, onıñ sawsağı (122/33) qap–qara kömir bolıp küyip qaldı.

(122/34) — Endi sen tiygiz, — dedi han balağa qarap. — Eger (122/35) seniñ qolıñ kömir bolıp küymese, onda bul tas seniki. (122/36) Sonda mina wazirdiñ qolı qaytadan öz qalpına (122/37) keledi.

(122/38) Bala qolın tasqa tiygizgen sätte, wazirdiñ qap–qara (122/39) kömir bolıp qalğan sawsağı qaytadan öz qalpına (122/40) keldi. Al endi balanıñ qolı bolsa, öziñ buringı (122/41) qalpında turdı. Sonda han wazirdiñ otirik aytqanın (122/42) tüşinip, onı zındanniñ tübine saldırıp qoydı. Balağa (122/43) öziñ kızın berdi.

(123/1) ZIYFIRIM

(123/2) Bayağıda bir hannıñ ulı öz waziriniñ kızın (123/3) alğan eken. Kün ötken sayın hannıñ ulına: “Özi han (123/4) balası bola turıp, waziriniñ kızın aldı. Başqa patşanıñ (123/5) balaları hannıñ kızın alıp jatır. Bul da söytse (123/6) bolatın edi, bul kız onıñ teñi emes”, — degen (123/7) sözder estiledi. Bul sekildi sözderdi estigen sayın han (123/8) balasınıñ jını kelip, äyelin ura bastaydı.

(123/9) Künderdiñ birinde kızdıñ jeñgesi kelip:

(123/10) — Öziñ wazirdiñ kıızı bolsañ, küyewiñ hannıñ (123/11) balası bolsa, nege köñiliñ päs boladı, nege jüdeysiñ? — (123/12) dep suraydı.

(123/13) Kız alğaşında aytpay qoyıp, üşinşi jolı surağanda (123/14) amalsız aytadı. Jeñgesi kızdıñ anasına jetkizedi. (123/15) Anası:

(123/16) — Seni öytip jürse, Mısır patşasınıñ Zıyfırım (123/17) degen ataqtı kıızı bar, küyewiñdi soğan barıp (123/18) kel dep jumsa, — deydi.

(123/19) Wazirdiñ kıızı küyewine aytadı. Ol erteñinde bir at (123/20) minip, qorjınğa kımbat bağalı mülükterin salıp (123/21) jolğa şığadı. Birneşe künnen keyin suwdıñ jiyegine (123/22) kelip otırса, suwdan kilem jamılğan eki jigit, bir (123/23) kız şıgıp, dawrığa külisip şatıraş oynay bastaydı. (123/24) Munı körip turğan hannıñ ulı jandarına (123/25) kelip:

(123/26) — Munda qanday ädildik bolsın, sender ekew, kız (123/27) jalğız, — deydi. Olar bir awızdan :

(123/28) — Sen de kel, mıqtı bolsañ jeke–jeke oynap, (123/29) bizdi utıp al. Eger utılсаñ, mal–mülkiñ bizdiki bolsıñ , — (123/30) deydi.

(123/31) Hännin ulı kelisip, olarmen oynap, bar baylıgın, (123/32) uttırıp jiberedi.

(123/33) Jayaw sandalıp jürip otırıp, äreñ degende Mısır (123/34) şaharına kelip, Zıyfırımınñ üş şartın esitedi. (123/35) Söytse, patşanıñ kıızı: “Eger kimde–kim meni bir tün (123/36) işinde üş ret söylete alsa, men aldınan kıya ötpey, (123/37) ömir boyı kıızmet kılam. Eger söylete almasa, ölimge (123/38) buyırıladi”, — dep jar şaşırtadı eken. Hänniñ (123/39) ulı Zıyfırımğa kelip, neşe türli ayla–amal kıılıp (123/40) söylete almay, şart boyınşa darğa asılatın boladı. (123/41) sol mezgilde kıızdıñ anası kelip:

(123/42) Kıızım, köp kisini darğa astırdıñ, osı jigittiñ (123/43) ğanın keşip, mağan ber, men malay etip alayın, — (124/1) deydi.

(124/2) Kıız oğan kelisedi. Sol mezgilde jigittiñ öz jerinde (124/3) çalğan äyeline jeñgesi kelip:

(124/4) — Öziñ wäzirdiñ kıızısıñ, ura beretin küyewiñ de (124/5) joq. Emin–erkinsiñ, endi nege köñilsizsiñ? — dep tağı (124/6) suraydı. Sonda kıız:

(124/7) — Jaman da bolsa bozdawıq tüyeniñ barı jaqsı (124/8) eken. Küyewim üyde jüre berseyşi, endi ıaytadan onı (124/9) sağınıp, mazam bolmay ıaygırıp jürmin. Oğan barıp (124/10) kelmesem bolatın emes, endi baruwğa dayarlanıp jatırmin, (124/11) — deydi.

(124/12) Söytip, kıız erkekşe kiyinip, aq ıalpaqtı basa kiyip, (124/13) mülkin alıp, atqa minip, jolğa şıgadı.

(124/14) Jürgennen jürip otırıp bayağı küyewi kelgen (124/15) suwğa keledi. Kilemşeñ eki jigiti pen ıolına şatıraş (124/16) ustağan kıız terektiñ tübine kelip, eki jigiti, bir (124/17) kıız bolıp oynay bastaydı. Onı körgen kıız olarğa (124/18) ıarap:

(124/19) — Mınaw ıaydan ädildik bolsın, sender ekew, kıız (124/20) jalğız, — deydi.

(124/21) — Olay bolsa kel, sen bizben jeke–jeke oynap, (124/22) jeñip al mıqtı bolsañ, eger jeñilseñ mal–mülkiñ bizdiki, — (124/23) desedi.

(124/24) Wäzirdiñ kıızı oynap, olardı utıp aladı. Utılğannan (124/25) keyin olar:

(124/26) — Biz üşewmiz de periniñ ul–kıızdarı bolamız. Bir (124/27) mezeti osı terektiñ tübine kelip dem alamız. Sebebi, (124/28) bizdi anamız osı terektiñ tübinde —

tuwıptı, dep sırların (124/29) ayttı. Onan olar ana “jigittiñ” qayda, nendey (124/30) istep bara jatqanın surasadı. “Jigit” öziniñ baratın (124/31) jeri men maqsatın aytıp beredi. Sonda älgi periniñ (124/32) ul–qızdarı:

(124/33) Onda seniñ isiñ zor eken, oğan bizdiñ patşanıñ (124/34) uldarı da barıp, söylete almay, ölimgе duwşar bolğan. (124/35) Sağan biz jârdem bereyik, bälkim, jeñip ketersiñ, ölimgеn (124/36) qalıp, — desedi.

(124/37) — Biz üşewmiz qızdıñ bölmesine kirip birimiz kerewet, (124/38) birimiz orındıq, birimiz sandıq bolıp qubılamız. (124/39) Sen kirip, qızdı söylete almağan soñ:

(124/40) — Zıyfırım, qaqpalı şaharımdı, tuwğan jerim (124/41) men öskен elimdi tastap, ädeyi bir öziñ dep kelsem (124/42) nege ündemeysiñ, osınşalıq jüregiñ tas pa edi degen (124/43) de: “Kerewet, sen söyleseñ boladı!” — dep meni tayağıñmen (124/44) bir salıp qal. Sonda men sağan söyleymin. (125/1) Onı teris şeş. Söytip, qalğan ekewinikin de oñ şeşpey, (125/2) teris şeşip jawap ber, — desedi... Peri qızınıñ (125/3) aytkanıday bolıp, Zıyfırımı söylete almağan (125/4) soñ “jigit”:

(125/5) — “Kerewet”, sen söyleseñ boladı, — dep tayağıñmen (125/6) onı salıp qaladı: Ol söyley bastaydı.

(125/7) Burın Muğarım degen patşa bolğan eken. Onıñ (125/8) ulı bolıp, künderdiñ birinde patşa üş ulın şaqırıp (125/9) alıp: “Sender mağan qımbat bağalı bir nârse (125/10) satıp äkeliñder. Men olardan senderdiñ aqıldarıñdı (125/11) bilgendey bolayın”, — deydi. Üş ulı Şam şaharına (125/12) kelip, ülkeni jer üstin zamatta aynalıp şığa alatın (125/13) at, ortanşısı бүkil älem körinip turğanday ayna, kişisi (125/14) iyiskete koysa, ölgen adamdı tiriltetin alma alıp (125/15) keledi. Olar: “Endi bulardıñ qasiyetiniñ durıstıgın (125/16) tekserip körelük”, — dep aynağa qarasa, Quwfa şaharı (125/17) patşasınıñ qızı ölip, endi qoyuwğa dayarlanıp jatır (125/18) eken. Hänniñ balaları keñesip: “Aldımızda älemdi (125/19) aylanıp uşatın at, ölgendi tiriltetin almamız tursa, (125/20) biz patşanıñ qızın tiriltip alıp kelmeymiz be?” — (125/21) desedi. Üşewi durıs körip, patşanıñ qızına barıp, (125/22) tiriltip aladı.

(125/23) Biraq endi ol qızdı “men alam, men alam” dep (125/24) talasuwğa kirisedi. Qızdı kim aluwı kerek? — dep “kerewet” (125/25) ängimesin suraqpen bitiredi.

(125/26) — Olay bolsa, qızdı aynanıñ iyesi aluwı kerek, ol (125/27) bolmasa qızdıñ ölgenin körmes edi, — deydi “jigit”

(125/28) Sonda Zıyfırım şıday almay:

(125/29) — Joq, kızdı almanıñ iyesi aluwı kerek, aynadan (125/30) körip, atpenen kelgenmen, alma bolmasa ol tirilmek (125/31) emes, — dep qaldı.

(125/32) Sol zamat on eki qaqpasınan birdey Zıyfırımniñ (125/33) bir ret söylegeni jöninde habar beriledi.

(125/34) Ekinşi jolı “jigit” orındıqtı urıp, sözün qaytalaydı. (125/35) Ol da söyley bastaydı.

(125/36) — Bir kempirdiñ besik balası bolıptı. Kunderdiñ (125/37) birinde ulınıñ süti tawsılıp kempir bazargı (125/38) barıp, süt alıp zımırıp kele jatsa, bir ayır quyırq (125/39) jılandı ilip alıp, uşıp bara jatadı. Jılan uwın (125/40) şaşıp, bir tamşısı kempirdiñ alıp bara jatqan (125/41) sütine tamıp ketedi. Munı kempir bilmeydi. Üyine (125/42) kelip balasına bergem balası öledi. Kinä kimde? — (125/43) dep orındıq sözün surawmen bitiredi. Bala derew:

(125/44) — Kinä kempirde. Sebebi, ol süttiñ üstün jawap (126/1) qoyğanda uw tambaytın edi, — dedi. Sonda Zıyfırım:

(126/2) — Joq kinä ayır quyırqta. Ol jılandı aspangı (126/3) alıp uşpasa, sütkew tambaytın edi, — dep qaldı.

(126/4) Şahardıñ barlıq burışına Zıyfırımniñ ekinşi (126/5) ret söylegendigi jöninde habar beriledi. “Jigit” (126/6) üşinşi jolı sandıqtı salıp qalıp sözün qaytalağanda, (126/7) ol da söyley bastadı:

(126/8) — Bir ormanda baskeser qaraqşılar mekendeydi. (126/9) Sol jerdiñ hanı men waziriniñ balaları bir küni (126/10) qaraqşılardıñ qolına tüşip qaladı. Hänniñ balası (126/11) eşteñe bilmeytin, wazirdiñ balası mıqtı aylaker (126/12) boladı. Olar sol jerde amalın tawıp bosanıp şığadı. (126/13) Ol jerden kim alıp şıqtı, qaysısınıñ eñbegi (126/14) köbirek eken? — dep sandıq sözün sawalmen bitiredi.

(126/15) — Qaytkenmen hänniñ balası emes pe, onı öltire (126/16) de almaq emes, sol üşin qoya bergem, — dedi “jigit”

(126/17) Sonda Zıyfırım üşinşi ret:

(126/18) — Joq, eñbek wazirdiñ balasınıki, ol bolmasa hänniñ (126/19) ulı eşteñe qıla almas edi, qaraqşılar olardı (126/20) öltiretin edi, — dedi.

(126/21) Sol zamat han kızınıñ qatarınan üş ret söylegendigi (126/22) jönindegi habar şahardıñ barlıq қақпасınan (126/23) estilip, Zıyfırım bayağı wädesi boyınşa jigitte tiymek (126/24) boldı. Sonda wäzirdiñ qızı eldi jıyıp:

(126/25) — Toyğa şahardıñ işinen birde–bir adam qalmaq (126/26) kelsin, — dedi.

(126/27) El jıynalganda:

(126/28) — Bir adam da qalğan joq pa? — deydi.

(126/29) Zıyfırım:

(126/30) — Bayağı anam ölimnen alıp qalğan kızmetşi (126/31) jigittä qaldı, — dedi.

(126/32) “Jigit” onı da aldırıp kelip, öziniñ küyewi ekenin (126/33) tanıdı. Onıñ şaşın aldırıp, alğan şaşın jawlıqqa (126/34) tüyip, suwğa tüsirtip, jırtılğan kiyimin şeşindirip, (126/35) onı da qorjınğa salıp jaña kiyim kiygizdirdi. (126/36) Zıyfırımı jigitte bermek boldı. Biraq wäzirdiñ (126/37) qızı qayırlıp:

(126/38) — Meniñ jerimde özimniñ zayıbım bar. Men bul (126/39) Zıyfırımğa kelgenderdi ölimnen qutqarıp qaluw üşin (126/40) gana kelgenmin. Köp jigitterdiñ arasınan aman qalğan (126/41) mına bir jigitte Zıyfırımı beremin, — deydi.

(126/42) Han kelisedi. Qız küyewinen burın kelip, erkek (126/43) kiyimin şeşip, öz keypine oraladı. Hanıñ ulı Zıyfırımnen (126/44) turıp qaladı. Qız bilmegen bolıp jüredi.

(127/1) Hanıñ balası künde kelip, burıngı äyeline qorlıq (127/2) körsete beredi. Sonda qız şıdamay bir küni eldi (127/3) jıyıp, Zıyfırımıniñ köziñşe:

(127/4) — Käne, sen bul jerden ketkende jalğız at, bir (127/5) qorjın tamaqpen ketip ediñ, endi hanıñ qızın alıp (127/6) keldiñ? — dep küyewine suraw beredi.

(127/7) Sonda küyewi:

(127/8) — Qızdıñ şartın orındap, bir tünde üş ret söyletip (127/9) aldım, — deydi.

(127/10) Äyeli:

(127/11) — Kaytip söylettiň? — degende jawap bere almay (127/12) çaladı.

(127/13) Sonda äyel turıp, elge çorjındağı balanıň (127/14) şaşı men kiyimderin körsetip, bolğan okıyğanı aytıp (127/15) berdi. Zıyfırım munı estip:

(127/16) — Men öz antım boyınşa üş märte söyletken kisiniň (127/17) aytkanın orındap, kızmet etem, budan arı buğan (127/18) äyel bolmaymın. Ömir boyı kızğa joldas bolıp (127/19) kızmet etem, — dedi.

(127/20) Söytip, olar ömir boyı eň jaqsı joldas bolıp (127/21) gumır keşken eken.

(128/1) TURMISTIŪ ERTEGİLER

(128/2) AŪILDI KIZ

(128/3) Bir zamanda Sarıbay degen çırık jıl han bolıptı. (128/4) Kunderdiň küninde elin jıynap: “Çırık jıl han (128/5) boldım, körer künimdi kördim, işer suwımdı iştim, (128/6) ölerim çaldı, öserim çalğan joç, mende alasılarıň (128/7) bolsa aytıñdar, közimniň tirisinde berip çutılayın. (128/8) Közim ötkennen keyin barlığıň jıynalıp, işteriñnen (128/9) birewiñdi han köterip alıñdar” — dedi. Eli: “Joç, siz (128/10) öziñiz çoyıp ketiñiz, siz bizge çırık jıl han boldıñız, (128/11) sizdiň söziñizdi çabıldaymız”, — desti.

(128/12) Sarıbay han: “Joç, öliniň sözün tiri sıylamaydı (128/13) degen, men ölgennen keyin sözüm de öledi”, — dedi. El (128/14) könbey: “Handı öziñiz köterip ketseñiz eken”, — dep, (128/15) şuwıldap turıp aladı. Sonda Sarıbay han: “Meniň on (128/16) bir jıl joldas bolğan aç suñkarım bar, men ölgennen (128/17) keyin üş künge şeyin tamaç jemey, çanatın (128/18) çakçpay jatadı. Törtinşi küni eldi jıyıp, suñkarğa (128/19) jem berip uşırsañdar, ol birewge çonadı, sol adamdı (128/20) handıçça köterip, aç suñkarımdı hanğa beriñder. (128/21) Meniň armanım artımda bala çalğan joç, bolmasa, (128/22) aç suñkar eldi aynalıp uşıp, birewdiñ çolına barar (128/23) ma edi?” — dedi.

(128/24) Arada köp kün ötpey Sarıbay han öldi, aç suñkar (128/25) aytçanday üş künge şeyin jem jemey, çanat çakçpay (128/26) aza tutıp jattı. Sonda eli jıynalıp törtinşi (128/27) küni aç suñkarğa jem berip uşırdı. Aç suñkar eldi (128/28) aynalıp uşıp jürüp ačırı bir çoyşığa çondı. Ayrıçşa (128/29) adamdarı: “çoyşını handıçça kötermeymiz”, — (128/30) dep şuwlastı. Awıldıñ açsaçaldarı: “Sarıbaydıñ (128/31) tirisinde wademizdi berip surağan edik, aytkanıñızdı (128/32) orındatamız dep sendirgenbiz, Sarıbay ölgennen (128/33) keyin o bastağı sözimiz boyınşa aç suñkar (128/34) çoyşığa çondı, çoyşını handıçça köteremiz”, — (129/1) desti. Açsaçaldardıñ

sözün el jaqtap, qoyşını (129/2) handıqqa köteremiz”, — desti. Aqsakaldardıñ sözün el (129/3) jaqtap, qoyşını handıqqa köterip, aq suñqardı (129/4) hanğa berdi.

(129/5) Qoyşı ädildikpen el surağan tüzüw han boldı. Qolında (129/6) dünyesi joq kedey kisilerge mal bölip, qazınadağı (129/7) kiyimlerden taratıp berip turdı. Biraq, han (129/8) är juma sayın qazınağa kirip, jılap şıǵadı eken. (129/9) El munıñ sebebin túsine almay, bir küni: “Hanım, (129/10) ne üşin qazınağa kirip, jılap şıǵasız?” — dep, (129/11) surap qaladı.

(129/12) Sonda han: “Qazınada köp dünye bar, suwsıldığan (129/13) tülki işikter bar, jıyılğan atlas, şayı bar, altın, (129/14) kümis bari bar, osınıñ işinde meniñ qoyşı waqıtında (129/15) kiygen, qolğa algısız jırtıq jamawlı eski kiyimim de (129/16) bar, men osını körip jılap jüremin”, — dedi. Eli: (129/17) “Bärekelde han, ali osını umıtpay jürgenizge raqmet!” — (129/18) desti.

(129/19) Han köp jıldarğa deyin el surap turdı. Biraq (129/20) äyel alğan joq, baylardıñ, ülken handardıñ qızdarın (129/21) köñiline unatqan joq. Eli hanğa kelip: “Sizdiñ (129/22) boydaq jürgeniz jaqsı emes, artıñızda ornıñızdı (129/23) basar bala qalsın, bala qalmağan Sarıbay handı (129/24) körmedik pe?” — desti. Han bul sözge könbedi, eli handı (129/25) mazalawın qoymadı.

(129/26) Sonda han awlıñdağı qızdardı jıynap, üş awız (129/27) jumbaқ ayttı: “Kün batıs pen kün şıǵıstıñ ortası (129/28) neşe kündik jol? Aspan men jerdiñ arası neşe (129/29) kündik jol? Ötirik pen şındıqtıñ arası neşe kündik (129/30) jol?” Jumbaқın şeşip kelüwge üş kün mursat berip: (129/31) “Tapsañdar da, tappasañdar da künine eki ret kelip, (129/32) jawap aytıp turıñdar” — dedi.

(129/33) Qızdar jumbaқtıñ şeşüwin taba almay, künine eki (129/34) märte hannıñ üyine şubap barıp, qayıp jattı. Bir (129/35) küni daladan otın alıp jürgen qarataban kedeydiñ (129/36) şolaқ etek qızı: “Äpkeler, künde eki ret şubaysıñdar, (129/37) qayda barıp jürsiñder? — dep suradı. Sonda bir (129/38) qız: “Qoyşı, bul bayqus bari bir neni uqsın”, — (129/39) dep, hannıñ jumbaқın ayta ketti. “Üş kün mursat berip (129/40) edi, üşinşi küni bitti. Taba almay bara jatırmız”, — (129/41) dedi.

(129/42) Kedeydiñ qızı: “Äpketaylar, men de sizderge (129/43) qosılıp barayınşı?” — dedi. Qızdar özderine qosıp (129/44) ertip aldı.

(130/1) Han: “Jumbaқımdı kim şeşti?” — dep suradı.

(130/2) Qızdardıñ eşqaysısı ün şıǵarmastan tur edi, (130/3) kedeydiñ şolaқ etek qızı tura qalıp: “Hanım, jumbaқıñızdı (130/4) şeştim” degende, han: “Şeşüwiñdi aytsı”, — (130/5) dedi. Qız: “Kün şıǵıs pen Kün batıstıñ (130/6) arası kün üşin bir kündik jol, ötkeni kün tañerteñ (130/7) şıǵıp, keşinde batadı, jolda qonıp–tünep jürgendi (130/8) körmedim”. Ekinşi jumbaқıñız: “Aspan men jerdiñ (130/9) ortası qas penen qabaқtıñ arasınday, öytkeni, qasıñızdı (130/10) köterip äwege qarasañız aspan, qabaқıñızdı

(130/11) tösirip tömen qarasañız jer körinedi”, — dedi. Üşinşi (130/12) jumbağıñız: “Ötirik pen şındıqtıñ arası tört eli (130/13) ğana, qulaqpen estiseñiz ötirik, közben körseñiz şındıq, (130/14) qulaq pen közdiñ ortasında tört eli jıraqtıq (130/15) bar”, — dedi.

(130/16) Ğan jumbağın şeştirip: “Endi bir üş awız jumbağ (130/17) aytatın, osı jumbaqtı tapқан kızdı alamin” — (130/18) dep, jumbağın ayttı: “Qorlıq degen nemene? Muñlıq (130/19) degen nemene? Zarlıq degen nemene?” Tağı üş kün (130/20) mursat berdi. Qızdar üyelerine barıp, künde eki ret kelip (130/21) bir de birewi jumbaqtı şeşe almay, äwre bolıp (130/22) qayıtıp jattı. Üşinşi küni ğan kızdardan jumbağın (130/23) surap, taba almağandarı üşin kızdardıñ basın (130/24) almaqşısı boldı. Sonda burınğı jumbaqtı tapқан (130/25) kedeydiñ şolaq etek kıızı turıp: “Ğanım, söziñizge (130/26) quldıq, jumbağıñızdı taba almağanı üşin kızdardıñ (130/27) eş ayıbı joq, bärimizdiñ basımızdı alğalı (130/28) jatırsız, işimizden tawıp ketse, barlıq qızdar ajaldan (130/29) qutılğalı tur, biraq ol kızdı siz aldağalı (130/30) tursız”, — dedi.

(130/31) Ğan: “Joq, bir sözim eki bolmaydı, jumbağımdı (130/32) tapқан kızdı alamin”, — dedi. Sonda kedeydiñ şolaq (130/33) etek kıızı: “Endeşe men taptım”, — dep şeşe bastadı: (130/34) “Qorlıq degen — awruw boladı, muñlıq degen — (130/35) ölim boladı, zarlıq degen — joqşılıq degen söz, (130/36) ğanım”, — dedi.

(130/37) Ğan jumbaqtı şeşkenine rızza bolıp, ol kızdı (130/38) janına alıp qalıp, qalğan kızdardı üyelerine (130/39) jiberdi. Qızdar: “Ajaldan qaldıq”, — dep, quwanısıp (130/40) üyelerine qayıttı. Ğan kedeydiñ kızın jaqsılap kiyindirip (130/41) neke kıydırıp, äyeldikke aldı. “Endi urğaşı da (130/42) bolsañ — aqıldı ekensiñ, başka birewge aqıl üyretpe, (130/43) aqıl üyretip qoysañ, onda ekewimiz erli-zayıptı bolmay (130/44) qalamız” — dedi .

(131/1) Bir küni ğanniñ bir jigiti künähar bolıp, amalı (131/2) tawsılıp, awıldaqılar, “ğanniñ äyeline barıp aytsañ, (131/3) aqıl tawıp, seni sol qutqaradı”, — desti. Jigit (131/4) ğanniñ äyeline muñın sağıp kelip: “Ğańa künähar (131/5) bolıp qaldım”, — dep, aqıl suradı. Äyeldiñ janı (131/6) aşıp, jigitke aqıl üyretip: “Kimnen üyrendiñ dese, (131/7) men ekenimdi aytpa”, — dedi. Jigit äyeldiñ üyretken (131/8) aqılmen qutılıp ketedi. Onı ğan bilip: “Kim üyretkenin (131/9) ayt, aytpasañ öltiremin” degende, qorıqқанnan: (131/10) “Sizdiñ äyeliñiz aytıp edi”, — dep, şının aytıp qoydı. (131/11) Ğan äyeline kelip: “Wädemiz bar edi, men rızza bolayın, (131/12) sen de mağan rızza bol, azdı-köpti joldas (131/13) bolıp birge turdıq, endi meniñ tağımdı qoy, täjimdi (131/14) qoy, odan başka süyeniñdi alıp ket”, — dedi.

(131/15) Äyeli: “Jaraydı, bolsın, bul söziñizge raqmet, (131/16) men bir tamaq jasayın, birge otırıp işelik, sonan (131/17) soñ keteyin” — dep, tamaqtı jegizip, araq berip, ğandı (131/18) mas qılıp uyıqtatıp, tağın, täjin qaldırıp, eki (131/19) argımaqtı arbağa jektirip, ğandı arbağa salıp, dañgıl (131/20) jolmen şandı şubaltıp, qonırawın sıldırlatıp (131/21) ala jöneledi. Bir şaharğa barganda ğan közin (131/22) aşısa, äyeli janında, özi başka bir şaharda jür. (131/23) Ğan şoşıp ketip: “Oy, meni ne qılasıñ?” dese, äyeli: (131/24) “Ğanım, söziñiz eki bolmasıñ, tağımdı qoy, täjimdi (131/25) qoy,

baska süyeniñdi al dediñiz, täjiñizdi, tağıñızdı (131/26) qaldırdım, odan baska süygenim siz ekensiz, sizdi alıp (131/27) keldim”, — dedi. Hın öz sözine jıgılıp, äyelimen birge (131/28) turıp qalğan eken.

(131/29) HAN MEN WÄZİR

(131/30) İlgeride bir hın bolıptı. Ol wäziri ekewi dos (131/31) eken. Ekewiniñ de kırık jaska jetkenşe balası (131/32) bolmay, äyelderi tuwmay, köp äyel alıp, olar da tuwmay (131/33) jüredi eken. Ol ekewi ärdayım tawğa barıp, añşılıqpen (131/34) aynalıadı eken. Bir küni “qaytarda osı jolda (131/35) jolıǵısayıq” dep, ekewi eki jolmen ketip qaladı.

(131/36) Hın barǵan jer ormandı, sarqırap aqqan suwı (131/37) bar, adırlı, askar tawdıñ etegi eken. Hın minip barǵan (131/38) atın şiderlep qoyıp, tawdan kiyik qarasa, eş närse (131/39) körinbeydi. Kün keşkiredi. “Bügin jolım bolmadı” (131/40) dep, üyine qayıtıp kele jatsa, ülken şıñniñ tübinde (131/41) bir eşki turadı. Atayın dep mılıtǵın kezense, (132/1) janında jas laǵı bar eken. Sonda hın: Qoy, meniñ (132/2) balaǵa qolım jetpey jürüp, muniñ balasın jetim (132/3) etip atqanım bolmas” dep, atpay atına kelip minip, (132/4) eki joldiñ ayrıǵına kelse, joldası joq. Buǵan (132/5) nemene boldı dep kütüp tursa, bir şamadan keyin ol (132/6) da qur keledi. Hın joldasınan “ne boldı?” dep (132/7) surasa, ol da älgi hanniñ aytqanın aytadı. Sonda (132/8) hın: “Ekewimizdiñ oyımız da, tilegimiz de bir eken, (132/9) maǵan da osınday laqtı eşkim jolıqtı, jür endi (132/10) keteyik”, — deydi. Üylerine qaray kele jatsa, jıraqtan (132/11) köp qarayǵan körinedi. “Bul neǵılǵan qara, älde (132/12) şaharǵa jolımız tüsti me?” — dep şoşıp, ekewi (132/13) jıldamdatıp jüredi. Jaqındap qalğan kezde, olarǵa (132/14) ayqaylap, süyinşilep şabadı.

(132/15) Hın men wäzir nemenege “şüyinşilep” jatqanın (132/16) tüsinbeydi. Hın bir waqıtta: “Jaraydı, aytıñdar”, — (132/17) deydi. Süyinşilegen adamlar: “Ekewiñniñ de äyelderiñniñ (132/18) boyında üş aylıq bala bar. Bir äwliye kempir (132/19) ayttı” desedi. Sonda hın, wäzir quwanıp: “Olay bolsa, (132/20) süyinşilne ärbiriñ bir–birden at, bir–birden şapan (132/21) alıñdar”, — deydi.

(132/22) Hın men wäzir jolda kele jatıp: “Eger ekewimizdiñ (132/23) äyelimiz de ul tapsa, dos bolsın, kız bolsa da dos (132/24) bolsın, biri — ul, biri — kız bolsa, quda bolayıq” (132/25) dep, berik wäde baylasadı.

(132/26) Aydan ay ötip, toǵız ay toǵız künde ekewiniñ (132/27) de äyeli ul tuwıp, ülken toy jasap, ekewin dos qılıp, (132/28) birdey kiyim kiygizip ösire beredi. Balalar segiz jaska (132/29) şıqqannan keyin ärbirine kırık jigiti berip, oynatıp, (132/30) ekewine birdey iyt jügartip, qus saldırıp jüredi. (132/31) Söytip jürgende hanniñ wäziri öledi.

(132/32) Wázirdiň balasınıň atı — Saġat, Һanniň balasınıň (132/33) atı Samat eken. Bir waqıtta wázirdiň kırık (132/34) jigiti: “Ne üşin özimizdey wázirdiň balasına jigiti (132/35) bolamız, munı öltirüw gerek” dep oylaydı. Biraq, (132/36) onı Һan bilip ƣalıp, kırık jigitti taratıp jiberedi. (132/37) Saġatƣa buzaw ƣaytartıp ƣoyadı. Samat bolsa, iyt jügirtip, (132/38) ƣus salıp, oynap jüre beredi.

(132/39) Bir küni köldiň jiyegine seyildewge barıp, Һanniň (132/40) balası kırık jigiti oynap otırsa, ƣayıq mingen (132/41) bir ƣalındıƣ kelip, ƣolın joġarı köterip, ƣaytadan (132/42) tömen tüsirip, şaşın aldına salıp, ƣolın tömen (132/43) siltep, ƣayıqpen ketip ƣaladı. Һanniň balası älgisi (132/44) ƣalındıƣtıñ suluwlıġına esi awıp, kulap ƣaladı.

(133/1) Ne dep megezegenin eşkim tüsinbeydi.

(133/2) Sonda Һan: “Ätteň, beker jasaġan ekem, bul bala (133/3) şınında da şala eken. Kırık jigitten ajrap, (133/4) buzaw ƣaytarıp ƣaldım dep ƣaperine de almaydı” (133/5) degen oyġa keledi de, Saġattı şaƣırıp “Ne istep jürsiň?” — (133/6) dep suraydı. Saġat külip: “Buzaw ƣaytarıp (133/7) jürmin”, — deydi.

(133/8) Sol jerde Samat ökirgen boyda üyine keledi. (133/9) “Saġan ne boldı?” dep äkesi surasa, “bir suluwġa ġaşık (133/10) boldım” deydi. Ƙaydaġı suluw eken?” dep surasa, (133/11) “Köldiň ayaġınan kelip, ƣaytadan ketti” deydi. Älginiň (133/12) körsetken belgilerin aytadı. Һan ertesine бүkil eldi (133/13) şaƣırıp alıp: “Köldiň ayaġınan bir ƣız kelip, osılay (133/14) depti. Sol ƣızdı kim biledi?” dep jar saladı. Biraq (133/15) eşkim bilmeydi. Һanniň balası bolsa, “maġan sol ƣızdı (133/16) alıp bermeseñder bolmaydı” dep öksip jılap, (133/17) jatƣannan ƣuw sülderi ƣaladı. Mine, sol künderdiň (133/18) biriniň keşinde Һan töbede otırsa, Saġat buzaw aydap (133/19) kele jatadı.

(133/20) Sonda Һan: “Dosiň 5–6 künnen beri ökpelep jılap (133/21) jatır. Bir ƣalındıƣ jumbaƣ aytıptı, taba almay (133/22) jatır. Dosiñniñ ökpesin jazbaysıñ ba?” deydi. (133/23) Sonda Saġat: “Ƙurısın, onıñ ökpesin men jazam” (133/24) deydi. Һan süyiniп: “Ƙalaġan düniyeñdi berem”, — (133/25) deydi. Saġat: “Düniyeniñ keregi joƣ. Bizge eki jaƣsı at, (133/26) 100 dildä bolsa boldı”, — deydi. Һan Saġattıñ bedelin (133/27) köterüw üşin, “ƣalındıƣtıñ jumbaġınıñ şeşüwin Saġat (133/28) taptı” dep, бүkil elin jıynap alıp; “Bul balanıñ (133/29) sözin estip alıñdar”, — dep, jar saladı. Sonda Saġat (133/30) şeşüwin ayta bastaydı. “Ƙalındıƣtıñ ƣolın joġarı (133/31) kötergeni” ol bir Һanniň kelini eken, Һanniň ordasınıñ (133/32) janında uzın terek bar eken, ƣolın tömen tüsirgeni — (133/33) küyewi jaman neme eken, ƣolın bulġaġanı — (133/34) arġı şeți bes kün, beri şeți tört künde jetseñ alıñ, (133/35) jetpeseñ ƣaldıñ degeni. Ƙolın tömen siltegeni — (133/36) üyimiz köldiň ayaġında degeni” dep, saġat oyun aytıp (133/37) beredi. El tañ ƣalıp. “Özi jap–jas munı ƣaytıp bildi?” (133/38) dep ƣaladı. Saġat pen Samat ekewi eki jaƣsı at (133/39) minip, kün–tün demey jol jürip, atı ırġayday, özderi (133/40) torġayday bolıp, Һan kelininiñ baƣşasınıñ janındaġı (133/41) bir duwalġa atın baylap, baƣşaġa kirip jatadı. (133/42) Bir waqıtta bir kempir kelip: “Sender kimsiñder? (133/43) Ketiñder!” dep ayƣaylay bastaġanda, Samat oġan,

(133/44) “olay–bılay” dep siltaw aytıp, 10 dildä berip, älginiñ (134/1) aykayın basadı. Älgi kempir ħanniñ kelininiñ kızmetşisi (134/2) eken. Ol baqşadağı pisken jemisten awız (134/3) tiygizüw üşin ħan kelinine terip bergeli kelipti. Saġat (134/4) “biz de terisip jiberelik” dep, kempirge kömektesedi. (134/5) Sonda Saġat kempirge: “Ķaytıp erte keldiñ?” dep ħan (134/6) kelini surasa, “öziñ körgender terisip berdi” de, başqa (134/7) eş söz aytpa”, — deydi.

(134/8) Kempir älgilerin köterip alıp barıp edi, kelin: (134/9) “Ķalayşa erte keldiñ?” dep suradı. Kempir: “Öziñ (134/10) körgender terisip berdi”, — deydi. Sonda kelin: “Öziñ (134/11) körgender degen nemene?” — dep, kempirdi ħuwıp şıġadı. (134/12) Kempir ħaytadan kelip, aykaylap: “Ketiñder, (134/13) özim körgender joġ dedi, ketiñder!” — deydi.

(134/14) Saġat kempirge 10 dildä berip, taġı da jemis terüwge (134/15) järdemdesip, tez jöneltip jiberedi. Kempirge: “Surasa, (134/16) taġı da bayaġı öziñ körgender terisip berdi dep ayt”, — (134/17) dedi. “Maġul” dep kempir üyine keledi. “Nemenege (134/18) jıldam keldiñ?” dep ħan kelini surap ħaldı. Sonda (134/19) kempir: “Taġı da özin körgender terisip berdi”. Kelin (134/20) kempirge taġı da ursıp, ħuwıp şıġadı. Kempir kelip, (134/21) taġı: “Ketiñder!” dep ħattı ursadı. Saġat kempirge (134/22) 20 dildä berip, gülden bir ħuşaġ terip berip jiberedi.

(134/23) Kempir üşinşi jolı kelgende, kelin ħorada ħaldırġa (134/24) kömir ħalbırlap jatġan bolatın. Kempirge (134/25) ündegen joġ. Kempir ħaytadan eki balaġa keldi. Saġat: (134/26) “Ne dedi?” deydi, kempir: “Ündegen joġ” dedi. Saġat (134/27) Samatġa: “Ol kömir älgi jalġız terek örtenip ketse (134/28) kerek, sol terektiñ kömirin ħalbırlap jatġanı bolar? (134/29) Onıñ öytkeni — “Tünde seni sol jerge barsın dep (134/30) jatġanı” deydi. Keş tüskende: “Uyıġtamay jatıp, (134/31) jaġsı söylesip kel”, — dep Samattı ħan kelinine jiberedi. (134/32) Ol tüni Samat uyıġtap ħalıp, kelin kelip, (134/33) arı–beri jürüp, ħaltasına bir asıġ salıp, ħaytıp (134/34) ketti. Samat ħayta kelgende “ne boldı?” dese: “Joġ, (134/35) uyıġtaġan joġpın, kelgen joġ”, — dep ħarġanadı. (134/36) Biraġ onıñ uyıġtap ħalġanın Saġat biletin. Ķaltasın (134/37) ħarap, saġanı körip: “Seni asıġ oynaġan jas (134/38) bala depti” deydi.

(134/39) Ekinşi tüni “jat” dep, Samattı taġı jiberedi. (134/40) Ekinşi tüni taġı kütüp otırıp, Samat uyıġtap ħaladı. (134/41) Ķan kelini kelip, arı–beri kütüp otırıp, ol (134/42) oyanbaġannan keyin ħaltasına alma salıp, taġı da (134/43) ħaytadan kete berdi. Samat ħayıra taġı keldi. “Ne (134/44) boldı?” “Kelgen joġ”, “Uyıġtap ħalmadıñ ba?” (135/1) “Joġ, uyıġtaġan joġpın”, — deydi Samat. Biraġ uyıġtaġanın (135/2) Saġat bileidi. “Uyıġtamasañ, ħaltañdı ħaraşı” (135/3) deydi. Ķaltasın ħarasa, alma jüredi. “Alma (135/4) degen jas bala depti” deydi Saġat, Samat uyalıp (135/5) ħaladı.

(135/6) Sonda Saġat bılay deydi: “Birinşi küni, keşke (135/7) asıġ oynap jürgen bala eken dep asıġ salıp ketti. (135/8) Odan keyin alma terip jep jürgen bala ekendep, alma (135/9) salıp ketti. Endi uyat, bugün uyıġtamay jat” dep (135/10) Samattı jibermey turıp taġı da aġıl üyretedi. “Kelin (135/11) kelgennen keyin ne üşin eki künnen

beri uyıqtap (135/12) qaldıñ dese, bılay dep: “Sen dep 5–6 kün jol jürip, (135/13) atım ırgayday, özim torğayday bolıp şarşap kelsem, (135/14) oyatuwğa da jaramaysıñ” de.

(135/15) Bir waqıtta han kelini kelip, arı–beri jüredi. (35/16) Biraq Samat uyalıp, ne aytarın bilmey, köpke deyin (135/17) uyıқтаğan bolıp jata beredi. Kelin kete bergende, (135/18) älgı Sağat üyretken sözderdi äreñ aytıp, aqırı (135/19) kelinniñ qolın ustaydı.

(135/20) Ekewi sol jerde uzaq söylesip otırıp uyıqtap (135/21) qalıp, küzetşilerge ustalıp qaladı. Küzetşiler: (135/22) “Hanñiñ kelininiñ qoynınan ustadıq” dep, zıdanğa (135/23) saluw üşin aydap bara jatqanda, kelin Samattan: (135/24) “Qutqaruwşı kisiñ bar ma?” dedi. Samat: “Mendey jas (135/25) bala, başqa joldasım joq” deydi. Sonda kelin Samatqa (135/26) bılay ayqayla deydi: “Jılqısı, ey jılqısı, (135/27) jılqıñ eginge kirip, ketti qutqarsañ qutqarıp al, (135/28) qutqarmasañ qoy” dep jındı nemese ayqayla”, — (135/29) deydi. Samat kelinniñ aytqan sözün qaytalap, ayqaylay (135/30) berdi.

(135/31) Sağat onı estip, qolğa tüsken eken deydi de, qutqaruwdıñ (135/32) amalın qarastıra bastadı.

(135/33) Küzetşiler Samat pen kelindi orğa salıp qoyadı. (135/34) Sağat bazargı barıp, äyeldiñ kiyimin satıp alıp kiyinip, (135/35) qaytarda 4 nan köterip keledi de, olarğa bılay deydi: (135/36) “Men 6 ay awırıp ayıgıp edim. Sonda ölimgе bara (135/37) jatqan adamdarğa däm awız tiygizeyin dep ülken wäde (135/38) berdim. Mümkün bolsa, kirip öz qolımnen berüwge ruqsat (135/39) etiñizder”. Olar ruqsat etedi. Sağat kirip kelindi şıgarıp (135/40) jiberip, özi orda qaladı.

(135/41) Kim şıqqanın olar bilmeydi. Tüste darğa asuw (135/42) üşin ekewin aydap baradı. Hanñiñ kelini bolsa üyinde (135/43) jüredi. Ol jerden Sağat turıp: “Bul ekewimiz bir (135/44) turğan edik. Bul meniñ qarındasım edi Şaharımızdı (136/1) jaw şawıp, sodan qaşıp kele jatıp, dalada uyıqtap (136/2) qalıppız. Ol jerden bizdi ustap alıp, urı dep (136/3) qamap qoydı. Bizde eş künä joq. Senbeseñder qarañdar!” — (136/4) dep paranjasın aşsa, başqa. Sol jerde han (136/5) naqaqtan urı dep ustap jäne hanñiñ kelinin jamanatqa (136/6) qaldırğanı üşin 60 kisini darğa aspaq boladı, biraq (136/7) Sağat astırmay qoydı. Mine, östip Samat kız bolıp, (136/8) Sağat jigiti bolıp, aq jerinen olardı ustağandığı (136/9) üşin küzetşiler uyatqa qaldı. Han bolsa: “Qarındasıñ (136/10) üyde kelinmen jüre bersin, sen jigittermen birge (136/11) jüre ber”, — deydi.

(136/12) Bir küni han jigitterimen dalağa añşılıqqa barmaq (136/13) bolıp, Sağatı da şaqıradı. Sağat: “Maqul, (136/14) biraq qarındasıma bir awız sözüm bar edi, söyleseyin” (136/15) dep, Samatqa barıp, bılay deydi: “Sen bugün tüste öz (136/16) kiyimiñdi kiyip, boz qayqıda bizdiñ aldımızdan şıq”. (136/17) Osını aytıp, Samat bir kendir alıp şıgıp ketedi.

(136/18) Bayağı elmen birge hanñiñ balası da bargan. Dalada (136/19) iyt jügirtip, qus salıp oynap jüredi. Bir waqıtta han (136/20) balası jalğız bölünip, aqsaq

qoyandı qıwalap ketedi, (136/21) onıñ artınan Sağat jetip barıp, attan awdara tastap, (136/22) ayaq–qolın baylap, bir inge tıǵıp qoyıp, eli men üyin (136/23) betke alıp jönep ketedi.

(136/24) Jolda boz qayqıdan ädemi kiyinip, jaqsı at mingen (136/25) bir jigitpen Sağat körisip, jılap qaladı.

(136/26) Һan: “Bul kim?” — dep suraydı. Sağat: “Bul meniñ (136/27) qarındasımniñ küyewi, bizdi izdep kelipti. Endi men (136/28) barıp, jolıqtırayın”, — dep qarındasın şaqırıp (136/29) kelüwge şıǵıp ketedi. Qarındasına barıp, qaytadan (136/30) asıǵıs kirip kelip, Һanniñ janına otıra qaladı. (136/31) “Ne boldı?” deydi Һan. “Nemeneñiz qurısın, meniñ (136/32) qarındasım men sizdiñ balañız joq” deydi. Һan işinen: (136/33) “Aqılsız neme, alıp qaşıp ketken goy” dep (136/34) oylap, “balamdı da, qızımdı da, kelinimdi de alıñdar” (136/35) dep, olarǵa qosa taǵı qırıq tüyege duniyesin (136/36) artıp, attandırǵan eken.

(136/37) Sağat pen Samat üylerine kelip, ülken toy ötkizip, (136/38) märe–säre bolǵan eken.

(137/1) ALIMQUL TÜŞİ

(137/2) İlgeride Ömirbek attı Һan qazınasın urlatıp, (137/3) eline bılay dep jar saladı: “Urını kim tabatın (137/4) bolsa, malımniñ jartısın beremin, tappasañdar barlıqtarıñdı (137/5) darǵa asam”. Eliniñ amalı tawsılıp, (137/6) Һanniñ qaharınan qorqıp: “Almaqul degen tüşü (137/7) kisi tawıp beredi” dep, bir kisini körsetedi. Alımqul (137/8) awıldan alıs üy tiktirip, tawıp bermekke qırıq kün (137/9) mursat aladı. Alımqul: “Bäribir Һan öltiredi, odan (137/10) köri qırıq künim bitkenge şeyin qoydı soyıp jep, (137/11) rağattanıp jata bereyin” — dep, qırıq kün di sanap (137/12) jata beredi.

(137/13) Һanniñ qazınasın alǵan qırıq urı eken. Qırıq (137/14) urı: “Һan qazınamdı urlaǵan urını taptıram” dep, (137/15) tüşü Alımqulǵa üy tiktirip qoydı. Alımqul ne tüs (137/16) körüp jatur eken, añdıp keleyik”, — dep bir urısın (137/17) jiberdi. Urı kelip, üydiñ artınan tañdap turdı. (137/18) Alımqul tün bolǵanda jatpaqsı bolıp, bayaǵı (137/19) öriktiñ birin alıp turıp: “Qırıq ediñ birewiñ keldiñ” (137/20) dep jep qoydı. Üydiñ sırtında tıñdap turǵan (137/21) urı Alımquldiñ sözün estip, qorqıp ketti. Ol urı (137/22) joldastarına barıp: “Oybay, bizdiñ ölerimiz qalıptı, (137/23) men barsam: “Qırıq ediñ, birewiñ keldiñ dep, jattı”, — (137/24) dedi. Ertesi taǵı bir urını tıñşıǵa jiberdi. Alımqul (137/25) urınıñ tıñdaǵanın qaydan bilsin.: “Eki künim bitip (137/26) ketti” dep qorqıp, öriktiñ birin alıp turıp: “Qırıq (137/27) ediñ ekewiñ keldi” dep ekinşisin jedi.

(137/28) Urı “kelgenimdi bilip qoydı” dep joldastarına (137/29) ayttı. Üşinşi küni urılar bir şolaq urısın jiberdi. (137/30) Alımqul jatarında öriginiñ birin alsa, qurt (137/31) jegen örik qolına iligipti. “Qırıq ediñ, üşewiñ keldiñ (137/32) kelgende de, qıñırayğanıñ keldiñ”, — dedi. Esikte (137/33) turğan şolaq urı qorqıp: “Bilerin bilip alıptı, men (137/34) qaşsam da ustamaydı, hañğa aytıp öltirtedi, onan (137/35) göri özim aytayın” dep, sälem berip kirip keldi. Alımqul (137/36) sır bildirmey, “kelgin” dedi. Urı: “Tüşsi–eke, (137/37) meniñ nege kelgenimdi bilip turğan şıgarsız?” — dedi. (137/38) Alımqul: “Bilip turmın, onı bilmegende”, — dedi.

(137/39) Şolaq urı: “Hanniñ qazınasın biz urlağan edik, (137/40) aldıñğı künderi ekewi kelgende ol ekewin de bilip (137/41) qoydıñız, bugün men kelip edim, meni de bilip: “qırıq (137/42) ediñ üşewiñ keldiñ, kelgende de kemtarıñ keldiñ” (137/43) dediñiz. Endi bizden ne alsañız da alıñız, tek qana (138/1) hañğa bizdi ayta körmeñiz, janımızdı alıp qalıñız, (138/2) urlağan buyımdardı jardiñ tübine kömgenbiz, eşteñesin (138/3) qurtqan joqız” — dedi.

(138/4) Alımqul işinen süyiniş: “E–e, boptı, bugün kelmeseñder, (138/5) erteñ hañğa aytpaqşı edim, kelgenderiñ jaqsı (138/6) boldı. Senderdi men qorğan qalayın, biraq ekinşi bul (138/7) hannıñ qazınasınan jäne awılınan bir tüyir tastı (138/8) da urlamañdar, hannıñ qazınasınan urlağan buyımqğa (138/9) qol tiygizbesten, özenniñ arğı jağına jardiñ tübine (138/10) kömip, bul elden ketiñder. Eger ekinşi jolı awıldan (138/11) tışqaq laq joğalsa, senderdiñ bastarıñdı hañğa (138/12) baylap beremin”, — dedi.

(138/13) Urı qıwanğan boyı joldastarına barıp, tün jamılğan (138/14) qırıq urı başqa jaqqa qaşıp ketti. Ekinşi (138/15) bul awıldan urlıq qılmaşqa ant berdi.

(138/16) Alımqul “ölimnen qaldım” dep, urılar oñay jerden (138/17) tabılğanın süyindi. Qırıq künge şeyin hannıñ (138/18) qırıq qoyın jep, şayın işip jata berdi. Qırıq kün (138/19) bitkende, erte turıp, hañğa sälem berip kirip keldi. (138/20) “Hanım, qazınañız bütin küyinde jardiñ tübinde jatır, (138/21) barıp qazdırıp alıñız. Qazınañızdı qırıq (138/22) urı urlağan eken. Olar suwdan ötip, qaşıp ketti. Endi (138/23) taba almaysız. Biraq munan keyin awılıñızdıñ tışqaq (138/24) lağın da urı almaydı”, — dedi.

(138/25) Han jardiñ tübinen duniyesin qazdırıp, tasıtıp (138/26) aldı. Alımqulğa wädesi boyınşa malınıñ teñ jartısın (138/27) bölip berdi. Arada köp kün ötpey, jılqışılar (138/28) bir biye joq dep keldi. Han Alımqul tüşşige ayttı. (138/29) Alımqul tüs körem dep jattı. Sol mezgilde bir jılqışı (138/30) biyeniñ suw jiyeginde qulındağanın tüşşige aytıp (138/31) keldi. Ertesinde Alımqul: “Hanım, biyeñiz buwaz eken, (138/32) suwğa jılqılardı suwargalı barğanda işinde jürgen (138/33) eken, suwdıñ boyında qulındap qalsa kerek”, — dedi. (138/34) Han jılqışısın suwğa jiberse, biyesi suwdıñ boyında (138/35) qulının ertip jür eken.

(138/36) Eki–üş künnen keyin han oylanıp otıradı. Alımquldı (138/37) sinamaqşı boldı. Top şıbındardı ustayın (138/38) dep qolın sermep edi, şıbın uşıp ketti.

Üşinşi (138/39) jolı ustap alıp. Alımķulğa keldi de: “Alımķul, (138/40) meniñ qolımda ne bar? Eger tapķış bolsañ, tapşı”, — (138/41) dedi. Alımķul “endi şındap ölgen ekenmin dep” (138/42) qorķıp, öziniñ amalın tūsindirip, hañğa kısqāşa: (138/43) “Birinşi jolı qūtıldı, ekinşi jolı qūtıldı, bayķus (138/44) şıbın jan üşinşi jolı tutıldı”, — dedi. Hañ (139/1) qolındağı şıbındı aytķan eken dep oylap qaldı. (139/2) Alımķul tūsşi aytķan söziniñ däl kelgenine süyindi. (139/3) Hañ Alımķuldı “Şın äwliye eken” dep, tañ qaldı.

(139/4) Bir küni hañ Alımķuldı ertip monşaga keldi. (139/5) Alımķul hañnan qaytip qūtılıwdıñ amalın oyladı. (139/6) Bir waqıtta hañ suw köterip kele jatķanda, Alımķul (139/7) jındağan bolıp, hañdı jetelegen boyı kısqı suwıķta (139/8) tısķa alıp şıqtı. Şıǵıp kele jatķanda hañniñ (139/9) bası monşanıñ bosaǵasına qattı tiydi. Tozıǵı jetip (139/10) äreñ turğan monşanıñ töbesi oyılıp, jerge gürs ete (139/11) tüsti. Hañ sırtķa şıǵıp: “Bäli, Alımķulım, sen (139/12) bolmasañ, monşa meni basıp qalmaķşı eken de, sen (139/13) töbesi tüserin bilip, dalaǵa alıp şıķķan ekensiñ (139/14) ğoy”, — dedi. Sonda Alımķul: “Men osımı bilip, sizdi (139/15) mayıp bolmasın dep alıp şıķpadım ba”, — dedi. Hañ (139/16) razı bolıp: “Bir ajaldan alıp qaldıñ, endi basıñ (139/17) bos” dep, Alımķuldı bosatıptı. Alımķul aylamen (139/18) hañnan qūtılğanına süyinip, sodan bılay emin–erkin (139/19) ömir sürgen eken.

(139/20) WÄDEGE BERİK JİĞİT

(139/21) Bayağı ötken zamanda aǵayındı üş jigit bolıptı. (139/22) Olar ata–anadan erte ajırap, köringen baydıñ jumısın (139/23) istep, eptep kün köredi eken.

(139/24) Bir küni baydıñ şöbin şawıp, qattı şarşap, köleñkede (139/25) dem alıp otırsa, jaqın jerge bir top qara (139/26) torǵay kelip qonadı. Birinen–biri ozıp jayılıp (139/27) jatķan qara torǵaylarǵa qarap, aǵayındılardıñ eñ (139/28) ülkeni:

(139/29) — Oy, şirkin, osınday jer qayısqan malım bolsa, (139/30) ömir boyı bir kisini de renjitpey, alañsız ömir (139/31) sürüp öter edim, — deydi kişkentay şoqşa saqalın (139/32) sıypap.

(139/33) Sonda ortanşısı turıp:

(139/34) — Eger meniñ osınday qora–qora qoyım bolsa, özimiz (139/35) sıyaqtı kedey–kembagaldarǵa qaraylasıp, üyge (139/36) meyman kelse qoy soyıp, olardı erqāşan sıylap, tek (139/37) alǵıs alıp qana jürer edim, — dep kıyaldaydı.

(139/38) Olardıñ eñ kişisi ündemey otırğan soñ: “Al endi (139/39) seniñ osınşa malıñ bolsa ne ister ediñ?” dep surap (139/40) qaldı eki aǵası. “Men be? Meniñ munşa

malım bolmay–ağ (139/41) el qatarlı azın–awlaq, biraz tuyağım, üstimde üy, (140/1) janımda aqıl–esti jarım bolsa, men de eşkimdi (140/2) renjitpey ömir sürer edim”, — dep jawap beredi. Olar (140/3) osınday tätti qıyalğa batıp, oylap jatqanda jandarına (140/4) kelip qalğan aq saqaldı qarıyanı bayqamay (140/5) qaladı. Saqalı tizesine tüşken älgi qarıyanıñ qaydan (140/6) şığa kelgenin bilmey üşewi birdey orındarınan atıp (140/7) turadı. Sonda qarıya turıp:

(140/8) — Meniñ atım Wäde. Senderdiñ söylegen sözderiñdi (140/9) manadan beri estip turmın. Eger de sender aytqan (140/10) sözderiñde tursañdar, men senderdiñ tilekteriñdi orındaymın ! — (140/11) deydi aq tayağın köterip.

(140/12) — Bizdiñ tilegimizdi orındasañız, aytqan sözimizde (140/13) turamız, — desti aqayındı üşewi.

(140/14) — Endeşe, senderdiñ tilegendiñdi men orındaymın. (140/15) Sen ekewiñ mal dediñder, endeşe anaw köringen (140/16) töbeniñ argı jağında eki qora qoy jayılp jür. (140/17) Bir qorası oñkey aq, ekinşisi qara tüsti. Barıp, biriñ (140/18) qarasin, biriñ ağıñ alıñdar, — dep küñge şağılışqan (140/19) tayağın silkip–silkip aldı. Ekewi zımırağan boyı (140/20) qarıyanıñ körsetken jerine keledi. Kelse, şınında da (140/21) eki qora qoy jayılp jür. Ekewi qoylardı aydap (140/22) özderinşe ketedi.

(140/23) Qarıya tayağın tağı silkip turıp, eñ kişisine qarap:

(140/24) — Endi sen ana tütün şıqqan jerge bar. Üy deseñ, (140/25) tilegen üyiñ ömirlik jariñ, azın–awlaq malıñ sol (140/26) jerde. Bar endi, tilegen tilegiñe jet, — dep aq saqalın (140/27) sıypap qoyıp, közden ğayıp boldı.

(140/28) Sol künnen bastap, aqayındı üşewiniñ turmıstarı (140/29) oñalıp, öz tilekterine jetip, bir jasap qaladı.

(140/30) Kunder jılıp, aylar awısıp, jıldar ötedi (140/31) Bir küni bayağı qarıya janına Peyil men Baqıttı (140/32) ertip: “Sol jigitterdi barıp sinap körelik, aytqan (140/33) sözderiñde turar ma eken?” — dep jolğa şığadı. Alay–tüley (140/34) boran soğıp turğanda aldımın ülkeniniñ (140/35) üyine keledi.

(140/36) — Biz qudayı qonaq bolamız, boran ökpeden ötip (140/37) baradı — otıña jılıp, muzdağan süyegimizdi (140/38) jılıtıp şığalıq, üyge kirüwge ruqsat et, — deydi (140/39) kelgen qarıyalar ünderi dirildep.

(140/40) Malına iye bola almay, qıynalıp jatqan bay:

(140/41) — Osınday qım–quwıtta, qoylar suwıqqa şıdamay, (140/42) qırılıp, jatqanda qonaq emes, quday bolsañdar da (140/43) ketiñder, — dep ayqay saladı.

(140/44) Sağaldarına muz katıp, Ʒaltırağan Ʒarıyalar ol (141/1) üyden şıgıp, ortanşı baydikine keledi. Ol da aşuwanıp, (141/2) olardı üyge kirgizbey Ʒuwalap jiberedi.

(141/3) Bulardıñ türin körip, Ʒişisiniñ üyine jöneledi. (141/4) Olardı körip, janı Ʒalmay, ürgen iyttiñ dawsınan (141/5) atıp şıƷƷan üy iyesi ƷonaƷtıardı ƷoltıƷtap üyge kirgizip, (141/6) attarın otƷa Ʒoyadı. ƷonaƷtıardıñ suw bolğan kiyimderin (141/7) şeşip, başƷa jılı kiyim kiygizip, suw kiyimderin (141/8) Ʒurgatıp, bar tamağın peyilmen berip, jaƷsılap (141/9) sıylaydı.

(141/10) Erteñinde ƷonaƷtar jolğa şıgarda Wäde turıp: (141/11) “Balam, Ʒurmet–sıyıña ülken raƷmet. “Ölimnen uyat (141/12) küşti” degendey, bolattan berik jigitt ekensiñ. Az dāwletke (141/13) mas bolıp, elmen isi joƷ ana ağalarıña uƷsamaysıñ. (141/14) Ārdayım osılay aytƷan söziñde tur, örkeniñ (141/15) össin! — deydi tayağın silkip. Söytip, bul jigittiñ Ʒasına (141/16) baƷıt ta, peyil de Ʒayta oralıp, aynımas baƷıttı (141/17) bolıp ķumır keşken eken.

(141/18) ƷANNIÑ ƷIZI

(141/19) Telegey teñiz, bar–joƷka biyliği asıp turğan bir (141/20) ataƷtı ķan bolıptı. Onıñ bir aƷıldı Ʒızı bar (141/21) eken. Sözdən söz şıgıp, birde Ʒız äkesine: “JaƷsı (141/22) bolmaƷ mıñ künde, jaman bolmaƷ bir künde”, — deydi. (141/23) Sonda eşkimniñ aytƷanına könbegen, öz bilgenin bermegen (141/24) ķan aşuwanadı. “Ʒalayşa mıñ kün jaƷsı (141/25) bolıp jürüp, bir künde jaman bola Ʒalsın. Onday mıƷtı (141/26) ekensiñ, seni bayağı “jariƷ tabanğa” bereyin, osını (141/27) mıñ künde jaƷsı kılıp alşı”, — deydi de, ömirinde (141/28) jaƷsılıƷ körmegen, aytƷan sözge könbegen, jalañayaƷ (141/29) jürüp, eti küyip, “jariƷ taban” atanğan bir beysarağa (141/30) Ʒızın berip jiberedi. Ʒız oğan Ʒayğırmastan, külip–oynap (141/31) “jariƷ tabanniñ” üyine baradı. Ʒoraniñ ortasında (141/32) tozıǵı jetken bir tam turadı. Töñiregin şöpƷuwray (141/33) başƷan ömirinde sıpırılmağan, körse köñil (141/34) aynığan sonday jaman tam eken.

(141/35) Ʒız kelisimen: “Men sizdiñ ķabarınızdı äldeƷaşan (141/36) bilgem, ädeyi sizben birge tirşilik Ʒılǵalı keldim. (141/37) ÖlmeseƷ, turmısımız jaƷsarıp keter. Men üy (141/38) işiniñ şaruwasın tındırayın, siz sırttağı Ʒızmetti (141/39) bitiriñiz. Meniñ de alıp kelgen eştenem joƷ, waƷıt (141/40) ötkizbey jumısƷa kiriselik. Siz barıp bir köterim otın (141/41) alıñız da, bazarğa alıp barıp satıp, kelisinşe (142/1) ün jäne bir–eki tatım tuz alıp keliñiz”, — deydi. Sonda (142/2) “jariƷ taban” tañ Ʒalıp, aytƷanın orındawğa attanıp (142/3) ketedi. Ol jönep ketkennen keyin Ʒız tozıǵı jetken (142/4) tamniñ jirtıƷ–tesigine kesek Ʒoyıp, ılaymen (142/5) sılap bütindeydi. Üy işin äbden tazalap, sıpırıp, (142/6) şöpterin orıp äkelip, kiyiz ornına töseydi. Esiktiñ (142/7) aldın da aynaday etip tazalap Ʒoyadı.

(142/8) Üydi tazalağannan keyin Ʒoradan Ʒuwray jıynap, ot (142/9) jaǵıp, suw ısıtıp, äzir etip Ʒoyadı.

(142/10) Kün batar kezde aytqandarın atqarıp “jarık taban” (142/11) keledi. Onı suwğa tüsirip, şaşın aldırıp, “jarık (142/12) tabandı” äbden tazalaydı. Alıp kelgen unınan (142/13) jaqsılap tamaq jasadı. Erteñine onı tağı da otınga (142/14) jiberedi.

(142/15) Endi “köbirek otın satıp, tamaqтан artılğanına (142/16) jibek, iyne ala kel” dep tapsıradı. Odan keyingi (142/17) küni kezdeme ala kel dep tapsıradı. Keyingi küni (142/18) otın alıp kelgenşe, qol oramal tigip qoyadı. Sodan (142/19) olardı sattırıp, künnen künge awqattarı oñalıp, (142/20) tuñaya beredi. Üy turmısın oñdap algannan keyin, (142/21) oramal tikken aqşasınan artılğan aqşaların jıynap (142/22) jürip, bir küni “jarık tabanğa” mınaday tapsırma (142/23) berip, bazargğa jiberedi. Bazargğa barsañ bir şolaq (142/24) quyırık boz qus, bir şolaq quyırık kök at jolıgadı. (142/25) Ekewin birdey surağanın berip, alıp kel”, — deydi. Olardı (142/26) baptap, jutındırıp qoyadı. Suñqar — añ-qus ilgiş, (142/27) tulpar jorga boladı.

(142/28) “Jarık taban” qus salıp, sayrañday bastaydı. (142/29) Künderdiñ küni “jarık taban” turıp bılay deydi: (142/30) “Sen üy tirşiligin qursañ, men sırttan äreket jasadı, (142/31) duniye tapsam bolmay ma?” Sonda qız: Öte durıs, jol (142/32) azıgıñdı qamdayın, qaladan şıqqan kerüwenge qosıl; (142/33) atıñdı minip, qusıñdı qondırıp, solar qongan jerge (142/34) qon. Joldağı şölde bir qudıq bar, ol “barsa kelmes (142/35) qudıq” dep ataladı. Odan suw alıp şıguwğa eşkim (142/36) kelispeydi. Men alıp şıgam degindağı, arқан baylatıp (142/37) tıs. Tübine jetken kezde eki urğası, bir erkek: (142/38) “Kim suluw dep talasıp jatadı. Sonda: “Suw berseñder, (142/39) men şeşip beremin” de. Olar maqul desedi: “Suluw – (142/40) suluw emes, süygen suluw, ärkimniñ alğanı özine suluw”, (142/41) — dep ayt. Östip aytsañ, sağan suw beredi. Suwıñdı kerüwenge (142/42) berseñ, olar artқан mulikterinen beredi de, sawda (142/43) jasadı kelesiñ”.

(142/44) “Jarık taban” äyeliniñ aytқанında jasadı. Ol (143/1) suwdı alıp şıqqanda janındağılar tañ qalıadı. (143/2) Öytkeni olar qudıqqa tüsken kisi qayıp şıqpasın (143/3) biletin edi. Jigittiñ aman–esen şıgıp jāne olardı (143/4) suwmen qamsız qılğandıqına öte rızya bolğandıqтан, (143/5) jüz tüyeli kerüwen ortadan üş tüyeni artқан altınimen (143/6) jigitte beredi. Jigit kerüwenmen birge barıp, sawda (143/7) jasadı, tağı da köptegen baylıgımen üyine oraladı.

(143/8) Söytip, bayıp algannan keyin, qaladan izdep jürip (143/9) eñ jaqsı degen ustalardı tawıp, tuwra patşanıñ (143/10) üyindey jay saldırıp, ärbir üydiñ esiginiñ aldına (143/11) “Jaqsı bolmaq mıñ künde, jaman bolmaq bir künde” (143/12) degen sözdi jazdıradı. Dayındığı bitkennen keyin, (143/13) äyeli küyewin patşanıñ añ awlaytın jerine jiberedi (143/14) de, mınaday tapsırma beredi:

(143/15) Patşa jolıqqanda atıñ men qusıña qızıgadı (143/16) da algısı keledi, biraq sen olardı berme, özin qonaqqa (143/17) şaqır. Ol senen burın şaqıratın bolsa, “ton jağasınan (143/18) kiyiledi. siz han bolğandıqтан birinşi men (143/19) şaqıruwım kerek” dep ayt. Bir jarım bolıp keliñiz de.

(143/20) Jigit aňga şıkkanda, äyeliniň aytkanınıň bari (143/21) tuwra keledi. Hænmen jolıgıskanda äyeli aytkanınıň (143/22) barlıgın jasaydı. Hæn tereň oyğa tüsedı, barmayın (143/23) dese at penen kúska sonşalıq kızıgadı. Ekinşiden, (143/24) bir jarım bolıp keliñiz degeni tağı jumbak, aytkan (143/25) küni barayın dep söz beredi.

(143/26) Hæn üyine bargannan keyin wäzirlerin şakırıp (143/27) alıp, bir jarım kisi degeni nesi dep suraw beredi. (143/28) Wazirler oylanıp otırıp: “Äyeliñizdi de alıp jäne (143/29) 15 kisimen barıñız” — deydi. Östip, aytkan küni keledi...

(143/30) Konaqtardıñ arqaysısın bir–birden üyge kirgizip, (143/31) jaqsılap sıylaydı. Konaq kütkeni handikinen de (143/32) asıp tüsedı. Jıynalıp otırgannan keyin, ärbir üydiñ (143/33) esiginde jazılğan “Jaqsı bolmak mıñ künde, jaman (143/34) bolmak bir künde”, — degen jazıwdı oқыdı. Hänniñ (143/35) oyına kızı tüsip, kattı uyaladı. Ol kızına ülken (143/36) algıs aytıp, handıgın küyew balasına beredi. Östip, (143/37) jaqsı äyel jaman erkekti mıñ künde jaqsı etip, (143/38) handıq дәrejege jetkizgen eken.

(144/1) JOMARTTIQ

(144/2) Buringı ötken zamanda bir patşa bolıptı. Onıñ (144/3) kırık wäziri bar eken. Bir küni patşa:

(144/4) — Jomarttıq malmen bola ma, joq baspen bola (144/5) ma? — dep wäzirlerinen suraydı.

(144/6) — Jomarttıq malmen boladı da. Malı joq bolsa, (144/7) kaytip jomarttıq boladı, — desedi wäzirler.

(144/8) — Jomarttıq malmen bolsa mal da senderde, (144/9) dünıye de senderde, üşewiñ birigip bir patşa elge (144/10) toy beriñder. Toylarıñ kırık künde tarasın, — (144/11) deydi patşa.

(144/12) Sonimen toy bastaladı. Toydı basqarğan üş (144/13) wäzir boladı. Toy ayaqtalar küni patşa üyine duwananıñ (144/14) kiyimin, basına küle¹ kiyip, kolına asa tayaq alıp, (144/15) ıyığına qorjın salıp, aq urıp birinşi wäzir basqarıp (144/16) jatқан toyğa baradı. Wäzir körıp, “Duwanağa (144/17) kayır alıp şıq!” — dep, üyindegilerge aytadı. Toydıñ (144/18) türlü tamağınan tabaqqı salıp beredi. Duwana (144/19) munı qorjınına salıp alıp, ekinşi wäzir basqarıp (144/20) jatқан toy–jıyınğa baradı. Ol da duwananı üyge (144/21) kirgizbesten, kayır sadaqasın berip, sırttan jöneltedi. (144/22) Duwana üşinşi wäzirge baradı. Jüdep kayır–sadaqa (144/23) surap,

¹ Küle — duwanalardıñ bas kiyimi.

üye qonıp ketüwge suranadı. Biraq (144/24) wäzir: “Üyde töre, mirzalar bar. Sen jatatın orın (144/25) joq”, — dep, kirgizbey jöneltedi.

(144/26) Sonda duwana qarañğı tüskenine qaramastan, köşemen (144/27) jürüp otırıp, bir kempir men balanıñ qara laşığına (144/28) tap boladı.

(144/29) Bala sırtqa şığıp, duwananı körip: “Duwananı qondıramız (144/30) ba?” deydi anasına. Anası: “Maqul, aynalayın, (144/31) duwana bolsa üye kirgiz”, — deydi. Duwana üye (144/32) kiredi. Bala bir bayğa üş jıl malaylıqta jürüp, osı (144/33) küni üyine aqısına on qoy alıp kelgen eken. Bala (144/34) anasına:

(144/35) — Qonaqka bir qoy soyalıq, — deydi. Anası kelisip, (144/36) qoyın soyadı. Sonda duwana:

(144/37) — Mağan eki büyregi kerek, başqa etin jemeymin, — (144/38) deydi.

(144/39) — Eki büyrekke toya ma eken! Onan göri on qoydıñ (144/40) bärin soyayın. Jıyırma büyrek boladı, — dep bala qoylardıñ (144/41) bärin soyıp, duwanağa 20 büyregin beredi. Duwana (145/1) aq batasın berip, qonbastan attanıp ketedi.

(145/2) Ertesinde han öziniñ patşalıq täjin kiyip, toy (145/3) başqarğan üş wäzirin şaqırtıp:

(145/4) — Toydı qalay tarattıñdar? Bay, kedey dep bölgen (145/5) joqsıñdar ma? Toyğa duwana keldi me? Jaqsılap (145/6) qonaq etip şıgardıñdar ma? — dep suraydı.

(145/7) Toydı sonday jaqsı ötkerdik. Kelgen qonaqtardıñ (145/8) bärin birdey küttik. Duwanalarğa qayır sadaqa, (145/9) şapan berip uzattıq. Äbden rızya bolıp ketti, — deydi (145/10) wäzirleri.

(145/11) Sonda patşa:

(145/12) — Meniñ baylatқан on qoyım bar edi. Tünde jok. (145/13) Urlağan urını tawıp keliñder, — dep wäzirlerine (145/14) buyradı. Wäzirleri şapqılap, aqırı bazarğa baradı. (145/15) On qoydıñ etin jañadan sata baştağan balanı (145/16) körip, “patşanıñ qoyın urlağan osı eken” dep, onı (145/17) patşanıñ aldına alıp keledi.

(145/18) — Qoy tabıldı. Urını alıp keldik, — deydi wäzirleri. (145/19) Bala malaylıqta jürüp, üş jıldık eñbegine (145/20) on qoy algandığın, üyine endi äkelgende bir duwananıñ (145/21) kelgendigin, oğan on qoyın soyıp, büyreklerin bergendigin (145/22) aytadı. Patşa wäzirlerine bayağı qayır–sadaqasını (145/23) körsetip, “osıladı tanıysıñdar ma?” deydi.

(145/24) Wäzirleri: “Bizdiñ dastarķannan berilgen jemister. (145/25) Duwana toyğa kelgende bergenbiz”, — deydi. Sonda patşa (145/26) özi duwana bolıp barģanın, qonayın dese “töreler, (145/27) mırzalar bar, üyge sıymaysıñ” dep, qondırmağandarın (145/28) ayıp: “Jomarttık malmen bola ma eken, joq (145/29) baspen bola ma eken? Jomarttık baspen boladı eken, (145/30) mine, on qoydiñ büyregi” dep, balanıñ bergen büyregin (145/31) alıp şıǵıp, wäzirlerine körsetken eken. “On qoyın (145/32) bir duwanağa tügel soyğan bala jomart pa, joq duwananı (145/33) qondırmağan sender jomartsıñdar ma?” dep wäzirlerin (145/34) uyaltqan eken. Patşa sodan keyin balanı birinşi (145/35) wäzir etip aladı.

(145/36) HAN MEN SAYATŞI

(145/37) Bir küni Şomatay sayatşınıñ habarı qaharlı han (145/38) Aldıyarhanğa jetedi. Şomatay dünyede qanday qus (145/39) bolsa, sol qustıñ bäriniñ tilin bileği eken. Qay jerde (145/40) jasırılğan qazına bolsa, şaşılğan altın, kumis, (145/41) gawhar bolsa qustardı jumsap jıydırıp aladı. Sondıqtan (146/1) da Şomatay sayatşınıñ baylıǵında baylıq (146/2) eşbir handa joq eken.

(146/3) Düniyeni ajdahaday sorğan aşköz hannıñ suǵı (146/4) sayatşınıñ önerine emes, onıñ dünyesine qattı tüsti. (146/5) Eptep ayıpqa jıǵıp, baylıǵın tartıp aluw üşin (146/6) baskeser jendetterin “tez alıp kel” dep sayatşığa (146/7) jöneltti. Sayatşı hanğa bas urıp; jawabınan ötti: (146/8) “Aldıyar hanım, birinşi ämir allanıki, ekinşi sizdiki, (146/9) quldıq quruw bizdiki, şaqırtıpsız, kelip qaldım, buğan (146/10) ayıp etpeñiz”. Burınnan surawğa oqtalıp jürgen (146/11) han qaharlı jüzimen: “Sen aqımaq, qustardıñ (146/12) tilin qaydan jāne kimnen üyrendiñ, osını aytsı?” (146/13) Sonda sayatşı sabırlılıqpen jay ğana: “Aldıyar (146/14) hanım, munı özim de bilmeymin, tilim şıqqanda adamşa (146/15) jāne qusşa söylep şıqtı. Ata–anamnan suray (146/16) almay qalıppın, olar ilgerirekte o dünyeye ketken, (146/17) äzir meniñ adamşa da, qusşa da söylew sıımdı (146/18) bilgen kisi joq. Bul jawabıma rıza bolıñız, hanım (146/19) endi meniñ surawıma jawap berer me ekensiz?” dedi (146/20) sayatşı. Sayatşınıñ tuwğannan qusşa söyleytinine hannıñ (146/21) közi jetti, tek qaytarğan jawabıma qosımşa (146/22) suraw berüwge şaması kelmey qaldı da: “Käne, ne (146/23) suramaqşısıñ?” — dedi “Aldıyar hanım, men sizben (146/24) osı, jasıma kelgeli köriskenim osı, awız aşıp söyleskenim (146/25) de osı. Siz söz bastağanda da meni aqımaq (146/26) dediñiz, munıñ mänisi qalay?” dedi. Hannıñ eki közi (146/27) şatınay döñgelenip, aşuwı qazanday qaynadı. “Sen (146/28) şınimen aqımaqşıñ, — dedi han. — Aqımaqtıǵıñ (146/29) sol — meniñ altın, kumis, gawharımdı urlap, qustardı (146/30) jumsap tasıtıp aldıñ, ol küñäñdi bilmeysiñ (146/31) be? Basıñ meniñ qılışımniñ jüzinde turğanın (146/32) tüsinbeysiñ be? Aqımaqtıǵıñdı endi bildiñ be?”

(146/33) — Keşirim, Aldıyar hanım,— dedi sayatşı. — olardı (146/34) men urlap alğan joqpın, meniñ dos qustarım (146/35) bizdiñ ölkeniñ şekarasınan emes, äli de jabayı haywannan (146/36) başka adam izi baspağan sırt ölkeden alıp (146/37) keldi. Men ol ölkeniñ qay taraпта ekenin aytsam, siz (146/38) tañ qalmañız. Sizdiñ jerdiñ şekarasın jaqsı jüyrık (146/39) atpen bir jumada aralap şıǵuwğa boladı, al (146/40) endi

ana bay ölkege uşkıru bir jumada zorğa uşıp (146/41) jetip, qayıra ekinşi jumada ğana keledi”. Sayatşınıñ (146/42) sözi bitkenşe, ğan şıdap tura almadı. “Aqımaq!” — (146/43) dedi ğan. — Sen urı emespin dep aqtalma, nağız (146/44) urı ekeniñdi moynıña al. Birinşiden, meniñ şekaramdı (147/1) buzdiñ, ekinşiden, meniñ şekarama kelgen barlıq (147/2) nârse jalğız ğana meniki, sol sebepti mağan aytpay (147/3) iyemdengeniñ üşin basıñ alınadı”. Sayatşığı tağı (147/4) başqa da kinä tawıp jabayın dep edi, sonda sayatşı (147/5) äyeli bılay dedi: “Aldıyar ğanım, meniñ basımdı (147/6) keskende ne şıgadı, bar düniyemdi siz alıñız, öz (147/7) basım aman qalsa jetedi. Biraq, aldıyar ğanım, sol (147/8) alıp kelgen düniyeni elge taratıp jiberip edim, üyimde (147/9) jarım qadaq ta joq, bolsa da onıñ mağan keregi (147/10) joq”.

(147/11) — Aqımaq! — dedi ğan: “Sen äli de mağan düniyeñdi (147/12) kıyğın kelmey tur, seniñ düniye-qazınañ menikinen (147/13) de köp dep el beker aytpaydı, ol qazınañ qayda? (147/14) Qazir jigitterime körset, bul sözüm eki emes”, — dedi (147/15) ğan. Sayatşı: “Eger tağı da joq desem, basım kesilip (147/16) qalmasın, odan ğori bar düniyemdi körsetip bereyin”, — (147/17) dep, jigitterdi ertip üyine jöneledi. Ğan bolsa, qazınam (147/18) endi toladı dep máz bolıp ordada qaldı. Ğanniñ (147/19) jigitteri sayatşınıñ qora jayın neşe kün, neşe (147/20) tün tintip, altın, kumis taba almadı. “Sen nemene, (147/21) ğanmen oynadıñ kele me, qazına qayda, aytpaymısın” — (147/22) dedi ğan jigitteriniñ başşısı.

(147/23) — Men olardı elge taratıp jibergem, — dedi sayatşı. (147/24) Bolğan oqıyğa ğańa tügel ayıldı. Şomatay (147/25) sayatşını zındańa saldırıp, ğan külli elge: “Kimde (147/26) kim Şomatay sayatşını zındańa saldırıp, ğan (147/27) külli elge: “Kimde—kim Şomatay sayatşından altın, (147/28) kumis, gawhar alsa, ğanniñ qazınasına jibersin. (147/29) Eger jetkizbey jatsa, jasırsa, bäribir belgili boladı, (147/30) sayatşimen qosa zındańa tüsedı, bası alınadı”, — (147/31) dep, jar saldırdı. El özara keñesip: “Qazına ğańa (147/32) ğana layıq, bizdey buqarağa altın, kumistiñ ne keregi (147/33) bar, ğanniñ qazınasına jıynap bereyik te, sayatşınıñ (147/34) ömirin surayıq”, — desip, altın, kumis, gawharların (147/35) alıp keldi. Şınında da ğanniñ qazınasınan (147/36) äldeqayda asıp tüsti. Ğan oğan da bolmay: “Düniyeni (147/37) elge taratıp, eldiñ köniline jağıp alıp, qıstarğa (147/38) da elge de patşa bolğanı ne eken”, — dep, sayatşını (147/39) qattı jazağa tartpaq boldı.

(147/40) Sayatşı ölerin bilip, jendetten bir ğana nârse (147/41) ötindi: “Ğańa bir kezigip ölsem, armanım bolmas (147/42) edi”, — dedi. Qaharlı ğan aqırğı jolı bir söz surap (147/43) qaluwğa özi de maqul edi.

(147/44) — Aldıyar ğanım, meniñ ötiñişim sol, basımdı kesıñiz, (148/1) biraq meniñ denemdi jerge kömdirmeñiz, anaw aq (148/2) qar başqan Alatawğa tastatıñız, bükil qanattı talap (148/3) jep ketkendey bolsın, sebebi men ol qanattılardıñ (148/4) aqısınan qutılğan joqpin, jalğız ğana öz denemmen (148/5) qutılmasam, meniñ qolımda olardıñ keregine jaraytın (148/6) eşteñe joq. Osını orındasañız, men şeksiz rıyamın, (148/7) orındatuwğa “iyä” degen bir ğana söz aytıñız da, (148/8) meniñ basımdı kese beriñiz. Mende başqa söz joq, bälkim, (148/9) ğanım, sizde bolıp jürmesin, ayta beriñiz — (148/10) bilsem, jawap bereyin, bilmesem tağı kinäli bolıp kete (148/11) berermin.

(148/12) Hān sayatşınıñ ölim aldındağı zor ayratına (148/13) jāne beyadamdıǵına tañdandı. Kāri hān öz işinen (148/14) onı ayaǵanımen, aytkāninan aytpawǵa tırıstı, bira (148/15) sayatşıǵa suraw berdi: “Buǵan jawap berseñ de, bermeseñ (148/16) de basıñ alınadı, oylanıp turıp jawap ber. (148/17) Seniñ tileǵıñ orındaladı. Kāne, aımaǵım, dūniyede (148/18) ay januwar uza ömir süredi jāne onıñ sebebi (148/19) nede?” — dedi. Sayatşı jawabın kidirtken jo: (148/20) “Dūniyede köp jasaǵan uzǵın, onıñ sebebi uzǵın (148/21) üşkil anattı emes pe, talmay uşadı eken jāne (148/22) mürek suwınıñ aydan şıǵatının jaqsı biledi eken, (148/23) sodan işedi eken de, mıñǵa şıǵadı eken. Uza ömirdiñ (148/24) dawası sol, hānım, rıza bolǵanıñızdı bildirseñiz, (148/25) men de köñilimdi jaylap alayın”, — dedi sayatşı. Hān (148/26) rıza ne rıza emes ekenin aytpastan: “Mürek suwınıñ (148/27) ayda bolatının bilesiñ be?” — dep suradı.

(148/28) Sayatşı: “Bilem, bira özim ölim aldında turıp, (148/29) duşpanımnıñ uza jasaǵanın alamaymın, sizge men (148/30) erteñgi küngi ömiri de ıyǵım kelmeydi. Siz jazıqsızdı (148/31) ayıptap, eş suraqsız basın aldırıp, ālsizge (148/32) küşiñizdi körsetip, ükimiñizdi atarıp jatırsız. Sondıqtan, (148/33) ol sır meniñ anımmen birge jerge tögilip, (148/34) siñip jo boluwı mümkün”.

(148/35) Hān oylanıp: “Rasında, sayatşı aıma emes, men (148/36) aıma bolıp jatan jopın ba, özi bası kesilgeli (148/37) jatsa, maǵan mürektiñ suwın tawıp bermek pe? Odan (148/38) görı sayatşını mürektiñ suwın tawıp bergense ölimnen (148/39) utara tursam, durısı sol emes pe, bāri–bir meni (148/40) ılışımniñ jüzinen utulması ayın ǵoy” dedi (148/41) iştey. Buǵan ur aşuwdıñ keregi jo ekenin sezgen hān, (148/42) ayarlı pen jımıya külip: “Sayatşı dosım, seni ayrattı (148/43) jāne aıldı adam degendikten, öz közimmen bir (148/44) körip sinayın degenmin, endi sınımā tötep berdiñ, (149/1) ömiriñ azat. Jañǵı men taan ayıp jay jala, (149/2) elden jıyǵan dūniye aytadan taratıladı, abaǵıñdı (149/3) aşıp külip, atın–balaña bar jāne hānıñ seni köp (149/4) āwre ılǵanın köñiliñe alma”, — dep, hān burılıp (149/5) ordasına kirip ketti, sayatşını saşılar üyine oya (149/6) berdi. Sayatşı tünerip üyine keldi, el uwanıştı, bira (149/7) arıya uwānǵan jo. Endi totawsız hānıñ aırǵı (149/8) aharlı abaǵınan utuluwdıñ amalın izdedi. arıya (149/9) öziniñ onısına onıp, arı–beri ötken anattılarǵa (149/10) sırın aytı, hānnan utuluwdıñ amalın surap edi, barlı (149/11) ustar: “Adamzatpen jolıpa turǵay, asına (149/12) baruwǵa oramız” desti. Aırı amalın bir jılǵı (149/13) oıyǵanı aldın ala biletin Sona us oylap taptı. (149/14) “Sayatşım, — dedi Sona, — eş nārsege amıpa, hānıñniñ (149/15) altı aylı ana ömiri alıptı, mürek suwı alda (149/16) sol küni dayar boladı deyin, oǵan deyin hān ölip (149/17) aladı, sen kütken raat zaman keledi, hān özi ölmey, (149/18) onıñ osına başka hān ol saladı, dayındıqsız (149/19) jatanda basıp aladı, ol hān sendeylerdi urmettep, (149/20) eldiñ jayın oylaytın ādilette boladı.

(149/21) Bir küni hān sayatşını saırıp, “Mürektiñ suwın (149/22) aldırıp ber”, — dedi. Sayatşı ıynalǵan bolıp: “Ol (149/23) alıs jerde, bir jılsız olǵa tiymeydi”, — dedi. hān (149/24) oǵan süyinip, kelisti. Köñili jaylandı. Sayatşını (149/25) ona etip, jolǵa saladı.

(149/26) Kütken kün de keldi, soğısta arsız han jeñildi, el (149/27) soğıska çatıspay, qaşıp–pısıp joq boldı. Jeñgen (149/28) han eldi jıyıp, Şomataydı elge bassı kılıp, (149/29) qaytadan öz jerine qaytқан eken. Şomatay qıstıñ da, (149/30) eldiñ de patşası bolıp köp jıl raħat ömir süripti.

(149/31) KÖSE

(149/32) İlgeride bir hannıñ jalğız ulı bolğan eken. (149/33) Ol bir küni tús köredi. Tüsinde ay dese awzı, kün dese (149/34) közi bar bir qız körip, oğan ğaşıq boladı. Erteñine (149/35) balanıñ eşteñege köñili şappay, sıрын eşkimge aytpay, (149/36) bük túsip jatıp qaladı. Bul habar hanğa jetip, (149/37) ol kelip: “Balam, sağan ne boldı? Köñiliñe qanday (149/38) qayğı toldı?” — dep, sır tartadı. Sonda balası: (149/39) “Äke, bir ğajayıp tús kördim, ay dese awzı, kün dese (149/40) közi bar bir qız kördim”, — deпти. Han istiñ jayın (149/41) túsiniп: “Tüsinde körip ğaşıq bolğan qızıñdı izdep (150/1) tapқın”, — dep, balasına ruқsat beredi. Bala äkesiniñ (150/2) elin tügel şarlap, tüsinde körgen qızdı tappaydı. (150/3) Neşe suluw qız köredi, biraқ birewi köñiline jaқpaydı. (150/4) Aқırı äkesinen қırıқ tüyelik dildä alıp, soydawıttay (150/5) jigitterden қırıқ jigit ertip, dünüyeniñ tört burışın (150/6) şarlap şıққан eken. Biraқ izdegen қızı (150/7) tabılmay, arıp–aşadı. Aқırı қırıқ tüyelik dildä (150/8) tawsılıп, attarınan ajırap, müsäpirşilik kün bastarına (150/9) түседi. Sonda қırıқ jigit öz ara aқıldasıп: (150/10) “Тақсır hanım, қırıқ tüyelik dildäni de tawıstıқ (150/11) attardan da ajırap, müsäpirşilik küy başқа түsti, (150/12) aman–sawımızda elge қaytayıқ”, — deпти. Sonda bala: (150/13) “Қırıқ jigitim, senderge ruқsat, elge қaytıңдар, äkeme (150/14) habar aytıңдар, қırıқ tüyelik pul joқ, ne attarı (150/15) joқ, ne izdegen қızımды tappay, elge қaytıп baramın, (150/16) men sol түsimde körgen қızdı izdep, jer kezип tentireп (150/17) ketemin”, — degen eken.

(150/18) Bala olardı jöneltip jiberdi de, etegin қайра (150/19) қıstırıp, қолına temir tayaқ alıp, ayağıна temir (150/20) etik kiyip, jolğa jalğız özi şıққан eken. Barmağan (150/21) eli, baspağan jeri қалмай, kezип, ırğayday болıp (150/22) arıp–aşıп, äreñ degende bir şahardıñ şetine kelip (150/23) jatıp qaladı. Ertesi şahardıñ şetindegi bir şöp laşıққа (150/24) kelse, kempir men şal otır. Bala kirip барıp: (150/25) “Assalawmaleyküm!” deпти. “Aleyküwmassalam, o balam, (150/26) қайдан kelesiñ, erniñ kebersiñki, etegiñ türiñki, alıs (150/27) joldan kele jatқан türiñ bar”, — deпти. Bala: “Ata, (150/28) balası joққа bala, botası joққа bota bolayın (150/29) dep жүрmin”. Oğan balası joқ beyşaralar қуwanısıп, (150/30) “jaқsı boldı” dep bala қılıп алıптı. Kempirşaldıñ (150/31) bir eseginen başқа eş närsesi joқ, күниге eki (150/32) teñ otındı bazarğa satıp, osımen jan baққан beyşaralar (150/33) eken. Bala күnine eki teñ otındı bazarğa alıp (150/34) барıp satıp, түскен тыйнға nan alıp, kempir–şaldı (150/35) bağıп жүре beredi.

(150/36) Kүnderdiñ күninde bala ädetinşe esekke eki teñ (150/37) otındı artıp bazarğa kelse, bazar tarap қалған kez (150/38) eken. Otının eptep bir teñgege ötkizип қaytıп kele (150/39) jatsa, janına қırıқ qız ertip, sırnay–kerney tarttırıp, (150/40)

toy–duwmanmen bayağı tüsünde körgen suluw kız (150/41) aldınan şıgadı. Bala kızdı körüp, esinen tanadı. (150/42) Esin jıyıp, janına barayın dese, jendetter quwalap, (150/43) jolatpaydı. Söytip, jılay–jılay üyine qaytadı. (150/44) Üyine kelse, kempir–şal: “E–e, balam, aman–esenbisiñ?” (151/1) desip, basınan suw aynaldıra şaşıp (151/2) jiberedi. “E–e, ata, jariqtıq, munşalık nemenege (151/3) äbirjidiñiz, barıp jürgen bazarım emes pe”, — deydi. (151/4) Sonda şal: “E–e, balam, bul dünyede birew rahttanıp (151/5) jırğaladı, birew biz sıyaqtı bir toyğan tamağına (151/6) mäs bolıp kün ötkeredi. Bügingi küni hannıñ kızı (151/7) kırık kızın ertip, kerney–sırnay tarttırıp bazarğa (151/8) şıqtı. Sağan eskertüwdi umıtıp ketippiz, ol küni (151/9) eşbir erkek bazarğa şıguwğa tiyis emes. Juma küni (151/10) bazarğa bargan erkekti han öltirip tastawşı edi. Ajalıñ (151/11) joq eken”, — dep quwanısıp, balasına qarasa, eki (151/12) közi kirtiyip, kempirdiñ eptep qaynatқан şayına da (151/13) täbeti tartpay, bük tüsip jatıp qaladı.

(151/14) Kempir men şaldıñ mazası endi äbden ketip: “Aynalayın (151/15) balam, bizdi kıynamaşı, birewden zapı kördiñ (151/16) be, älde birewden jaman söz estidiñ be, ne boldı?” — (151/17) desti. Bala basınan ötkergenderiniñ bärin aytıp beredi: (151/18) “Men bir hannıñ balası edim. Tüsimde bir kız (151/19) körüp, oğan gäşik bolıp, izdep şıqqanıma jeti jıl (151/20) toldı. Sol kızdı osı şahardan taptım. Ne sizderde (151/21) küş–quwat joq, ne özimde ayla joq, soğan qapalanıp (151/22) jatırmin”, — dedi. Kempir men şal munı estip, qattı (151/23) küyinedi. Aqırında şal: “Balam, urısta–turıs joq, (151/24) erterek äreket jasa. Bir amalın tapsa — “Köse” degen (151/25) el tabadı, ol eldiñ atasınan balasına deyin aylaker (151/26) şıgıp, amaldı keledi. “Ayıgar awruwımıñ dawası (151/27) özi tabıladı” degendey, ebepke–sebeup bolıp qalsa (151/28) äjep emes”, — dedi.

(151/29) Bala kempir–şalmen koştasıp, attanbaqşı bolğanda, (151/30) älgı şal: “E–e, balam, bala–bota bolıp qalıp (151/31) ediñ, jäy jürmey mina puldı alıp, esekti minip (151/32) ket”, — dedi. Bala: “Ata, men jalğız esegiñdi minip (151/33) ketkende künderiñ ne boladı, şaruwaşılıqtarıñ jürmey (151/34) kıynalasıñdar. Mınaw da birer künge jol azıq (151/35) bolar”, — dep otın satıp alıp kelgen bir teñgeni (151/36) qaltasına salıp, jolğa şıgadı. Söytip, bala eki etegin (151/37) qayıra türinip, “köse” degen halıqtı izdep jürüp (151/38) otırıp, jolda jer aydap jatқан bir dıyqanğa jolıqtı. (151/39) Dıyқан ögizdi jetelese, türendi ustawğa kisi joq, (151/40) türendi ustasa, ögizdi jeteleytin kisi joq, qattı kıynalıp, (151/41) jer jırtıp jadır eken. Balanı körüp qattı (151/42) quwanıp: “Äy, jigit, kel, birlesip jer jırtayıq, ne (151/43) türendi usta ne ögizdi jetele!” — dep şaqırdı. Bala: (151/44) “Asa qajetti ispen asıgıs jür edim, dünyeniñ keregi (152/1) joq”, — dedi. Sonda dıyқан: “E–e, balam, erniñ kebersiñki, (152/2) etegiñ türiñki–jäbir tartқан adam ekensiñ, izdegeniñ (152/3) nemene?” — dedi. “Äke, “köse” degen halıqtı izdep (152/4) şıgıp edim: “Bol, onda tezirek iske kiris, “köse” degen (152/5) eldiñ özi şıgarmız, bolğanda eki közi şıgarmız, (152/6) jetele ögizdi”, — dep dıyқан aşuwlana bastaydı.

(152/7) Bala izdegeni oñay tabılğanına quwanıp, derew (152/8) kelip qos ögizdi jeteledi. Ekewi äp–sätte jerdı aydap (152/9) bitirip jaylanıp otırğanda,

dıyқан–köse baladan sır (152/10) tarttı: “Käne, balam, ne sırıñ bar? Basıñnan ötken–ketkendi (152/11) aytşı”, — dedi.

(152/12) Bala tüsinde bir kızdı körüp, oğan ğaşık bolıp (152/13) izdep şıqqanın, bir şahardan sol kızdı körgenin bastan–ayaq (152/14) dıyқанğa aytıp berdi de: “Endi, äke, bir ümitim (152/15) sizde qaldı. Eptep kızdı alıp beriñiz”, — dedi.

(152/16) Köse munı estip: “Qanşa pulıñ bar?– dep suradı. (152/17) Bala: “Bir teñgemnen başka eş nürsem joq”, — (152/18) dep jawap berdi. Dıyқан: “Sol jetedi” — dep balanı (152/19) ertip alıp, bir top qoyşılardı keldi de, qızıq ängime (152/20) şartıp, qoyşılardı qıran–topan külkige batırıp, (152/21) qas qarayttı. Qoyşılar ketpek bolıp jıynala bastap (152/22) edi, Köse: “Ey, mırzalar, meniñ bir serkem, bir pulım (152/23) bar, ekewin birdey bereyin, bir toqtı satıñdar”, — (152/24) dedi. Qoyşılar bir teñgeni, serkeni alıp, bir toqtı (152/25) berdi. Erteñinde kün juma eken. Köse toqtını balağa (152/26) jeteletip alıp bazarğa şıqtı. Kenet kerney–sırnay (152/27) tartılıp, ğannıñ kızı kırık kızımen bazarğa kelip (152/28) kirdi. Köse balağa: “Men ne qılsam, sonı jasa”, — (152/29) dedi de, qoydı jerge köterip urıp, art jağınan bawızday (152/30) bastadı. Qızdar munı körüp tañqaladı. Kenet (152/31) bir qız: “Ey, adamdar, ayağınan bawızdamay, basınan (152/32) bawızdañdar”, — dep körsetip bere qoydı. Bala qoydı (152/33) bawızdap edi, Köse jonınan irgey bastadı. Sonda (152/34) ekinşi qız: “Oy, jonınan iremey, ayaq jağınan ire”, (152/35) — dedi. Ol söytkenşe bolmadı, “nemenege üymelestiñder” (152/36) dep ğannıñ suluw kızı da kelip qaldı. “Qaydan kelgen, (152/37) ne qılğan jansiñdar?” dep suraw saldı. Sonda (152/38) Köse: “E–e , biz bir jürgen müsäpirmiz, mına qoydı birewden (152/39) qudayığa surap alıp, soyıp jeyik dep jatır (152/40) edik”, — dedi. Ğannıñ kızı bir nöker kızına: “Bular (152/41) bir beyşaralar eken, qazan, oşaq alıp kelip bere (152/42) sal, pisirip jesin”, — dep buyırdı. Ol qız kelgenşe (152/43) Köse qızdarğa qızıq ängimeni birinen soñ ekinşisin (152/44) aytıp, küldirip otırdı. Söytkenşe bolmay, oşaqın (153/1) alıp kız keldi. Köse tura qalıp oşaqtı qoya qoyıp (153/2) edi, bala qazandı töñkerip asa saldı. Köse qarap (153/3) tursın ba, töñkerilgen qazanğa suw quyıp jibergende, (153/4) qarap turğan qızdar: “Olay aspay, bılay asiñdar (153/5) “dep, qazandı oñdap asıp, suw quyıp, et salıp berdi. (153/6) Kenet bala tezektı alıp kelip, qaqpaktıñ üstine qalay (153/7) bastadı. Munı körgende ğannıñ kızınıñ janı (153/8) aşıp, üş kızğa: “Bul beyşaralardıñ etin pisirip (153/9) berip, toyğızıp qoyıñdar, sawabı tiyer”, — dedi. Bul (153/10) kezde Köse qızdardı qızıq ängimege eliktirip, qıran–topan (153/11) külkige keneltip, qaytkende de keşke qaldıruwdıñ (153/12) amalında boldı. Öytkeni ğannıñ ruqsatı boyınşa (153/13) qızdar besinge şeyin ğana bazarlamaq, eger (153/14) besinen qalsa, ğan olardıñ basın almaq. Keşigiñkirep (153/15) barıp qoydıñ eti pisti. Qızdar etti şarağa salıp, eki (153/16) baykustiñ aldına qoyıp edik, ekewi etti alıp, biriniñ (153/17) awzına ekinşisi saldı. Ğannıñ kızı: “Ärқaysısıñ (153/18) özderiñ jeñder”, — dedi. Olar: “Biz öz awzımızdı, (153/19) köre almaymız sondıqtan bir–birimizdiñ awzımızğa (153/20) salıp jatırmız”, — dedi.

(153/21) Östip, ermektetip otırıp, etti jep bitkenşe waqıt (153/22) ötip, qızdardıñ tınışı ketip, dürbeleñge tüsip (153/23) qaldı. Köse bolsa, besin oquwğa aykaylap kiristi. Ğannıñ (153/24) kızınıñ janı şığıp: “Aynalayın, sawapşılıqқа (153/25)

aķırın oķıy gör, ĥan estip ķalsa, biz de öldik, (153/26) sender de ölesiñder”, — dedi. Sonda Köse: “Men öletin (153/27) edim dep namazımdı tastamaķpın ba?” — dep, odan beter (153/28) ünin ķattı şıǵarıp, oķıy berdi. Aķırı kızdardıñ (153/29) amalı tawsılıp: “Ne ķalasañ sonı al, tek ķana (153/30) aķırın oķıy gör”, — dep surap edi, Köse: “Bizdi ortalarıña (153/31) jasırıp, özderiñmen birge saraylarıña alıp (153/32) kiriñder”, — dedi. Kızdar maķul desip, olardı ortalarına (153/33) alıp körsetpey, ĥanıñ sarayına kirip ketti. (153/34) Kenet namaz oķıytın waķıt boldı. Köse ädetinşe jañǵırıķtıra (153/35) ayķaylap kirgende, ĥanıñ kıızı bir wäzir (153/36) kızın ertip şıǵıp: “Oy, jaña ģana aytpadım ba (153/37) aķırın oķı dep, ĥan estise seni de, meni de öltiredi”, (153/38) — dep edi, Köse: “O–o, ĥanşa, jaña men besin namazımdı (153/39) satķam, ķazir men aķşam namazımdı oķıp jatırmin”, (153/40) — dep jawap berdi.

(153/41) “Ķuday jalǵaǵır, tegi ķalaǵanıñdı al, onşalıķ (153/42) azañdamaşı”, — dedi. Endi bir bastıķ altın berseñ (153/43) eken”. Ĥanşa: “Bir bastıķ altın alıp kelip beriñder (153/44) dep”, — kızdarına buyırǵanda, kızdar jeke bir (154/1) bastıķ altın äkelip berdi. Kenet namazşam boldı. (154/2) Köse namaz oķıǵan bolıp taǵı da ayķaylay kirgende, (154/3) ĥanıñ kızınıñ wäziri şıǵıp: “Taǵı ķanday kentigiñ (154/4) bar, aķırın oķıy almaysıñ ba?” — dep edi, Köse: “Biz (154/5) bul jerden ķorķıp jatırımız, özderiñniñ aralarıña (154/6) alsañdar eken”, — dedi. Kızdar, “ĥan estip ķaladı eken” (154/7) dep jandarınan ķorķıp üsterine kirgizip edi, Köseniñ (154/8) tınşır türi bolmadı, taǵı da ķutpan oķıp sañǵırladı. (154/9) “Ķaydaǵı nemelerge ķalay kezigip edik!” — (154/10) dep ĥanıñ kızınıñ şındap aylası tawsılıp: “E–e, (154/11) tekten–tekke mert bolatın boldıķ, ne oylarıñ bar?” — (154/12) dedi. Munı estigende Köse orınan atıp turıp, balanıñ (154/13) basınan ötken oķıyǵanı bayandadı. “Osınşa (154/14) jer kezip, sen üşin tentirep jürgen balanıñ köñilin (154/15) jubatıp, jok degende öziñ jatķan üyge kirgizip ķoysañ”, — (154/16) dep ötindi.

(154/17) Kıız kelisip, balanı özi jatķan üyge kirgizip, alıp (154/18) jay–japsarın surap–bilip, ģaşıķ bolıp ķaladı. Tañ (154/19) atıp kele jatķan mezzilde Köse balanı şaķırıp, (154/20) korganıñ tübine ertip keledi de, ä degende onı duwaldan (154/21) sekirtip tüsirip, odan keyin altındı alıp beredi. (154/22) Aķırı özi tüskeli jatķanda ĥanıñ küzetşisi oyanıp (154/23) ketip, Köseni sım ķamşımen ayaǵınan üş uradı. Sonda (154/24) Köse duwaldıñ ķırında turıp: “Ey, iyt, alsaq ĥanıñ (154/25) altının aldıķ, jatsaq ĥanıñ kızınıñ (154/26) janında jattıķ, kıztalaķ, seniñ neñ ketti, osıñdı (154/27) saǵan üş ese ķaytarmasam”, — dep, duwaldıñ sırtına (154/28) sekirip ketken eken.

(154/29) Ekewi bir bastıķ altındı köterip Köseniñ üyine (154/30) keledi. Erteñinde Köse bazarǵa şıǵıp, äyeldiñ jasawlı (154/31) kiyim–keşegin, ätir, opa, dalap, jular satıp aladı (154/32) da, keşinde äyelşe kiyinip, ätirdeñ ķuyınıp, dalaptı (154/33) jaǵıp, silanıp ĥan sarayınıñ aldınan ötip bara (154/34) jatķanda, bayaǵı küzetşi “Oy, mezzilsiz waķıtta (154/35) ötken kim beri ķayırıl” — dep ayķaylap edi, Köse ünin (154/36) äyelderdikindey sızilta şıǵarıp: “İy–iy botam, men (154/37) edim,— dedi. Beymezgil ķayda barasıñ?” “Bir baydıñ (154/38) zayıbı edim küyewim üstime toķal alam degen soñ (154/39) ızasına şıdamay törkinime ketip baramın”. Küzetşi (154/40) jupardıñ añķıǵan iyesine mas bolıp, kıysalaķtap: “Ķazir (154/41) birewler mazañdı alar, osı jerde ķonıp şıķ, erteñ (154/42) erte jolǵa salayın”. — deydi. Köse maķul dep

küzetşimen (154/43) sarayğa kirse, kire beriste tört qazıq qağuwlı (154/44) turadı. Onı köre sala qorqaqtap: “İy–iy, botam, bul ne (155/1) kılğan qazıq?” — dep suradı. Küzetşi: “Künähar (155/2) bolğan adamdı kerip, sabaytın orın”, — dedi. Köse tüsinbegen (155/3) kisi bolıp: “İy–iy, botam, qayıp keresiñder?” — (155/4) degende, küzetşi: “Muniñ nesine tüsinbeysiñ?” — dep (155/5) älgı jerge jata qalıp, qol–ayağın tört qazıqqa kerip, (155/6) tüsindire bastap edi, Köse: “İy–iy botam, bılay–bılay (155/7) ete me?” dep tört qazıqqa küzetşiniñ qol–ayağın kerip (155/8) baylap: “E–e, iyt, alsam ħanniñ altın aldım, jatsam (155/9) ħanniñ kızınıñ janına jattım, sen düre qamşimen (155/10) üş salğanday ne jazdım?” dep, küzetşini (155/11) düre qamşimen sabay bastaydı. Ayamay esinen tandırıp, (155/12) bir qulağın şort kesip alıp, “Bir öşimdi aldım, (155/13) ekewi seniñ moynıñda” — dep kete beredi.

(155/14) Üyine barıp, qulaqtı maқтаğa orap qatırıp qoyadı (155/15) da, erteñine at satıp almaq bolıp, balanı ertip (155/16) bazarğa şıgadı. Bazarda nebır tulpar, ne bir jorğa, (155/17) nebır argımaqtarğa Köse köñil burmaydı. Aqırı keşke (155/18) kıynalıp jürip, biri kısqı, biri uzın eki aq kiyim, (155/19) quyırğı şolaq solq–solq jelgen bir qoñğayğan şubar (155/20) at, bal kitap, türlü dări–därmek satıp alıp üylerine (155/21) qayıttı. Keşinde Köse uzındı–kısqalı aq kiyim kiyip, (155/22) sâlde oranıp, qorjınıñ bir jaq basına kitaptarın, (155/23) bir jağına dârielerin salıp namazşamnan (155/24) ötken waqıtta şubar atpen solq–solq jelip, ħanniñ (155/25) esiginiñ aldınan ötip bara jatır edi, ħan: “Bul beywaqıtta (155/26) ötip bara jatқан kim, beri burıl!” — dedi. (155/27) Köse attan tüsip, eki qolın bawırına alıp: “Taksır (155/28) ħanı, mına jaқтаğı bir awruw kisige dâri–därmegimdi, (155/29) bal kitabımdı alıp bara jatır edim, keş şıgıp (155/30) qalıppın”, — dedi. ħan: “Onday äwliye bolsañ, meniñ (155/31) ħandığında ne oqıyğa bolıp jatır, aytıp berşi?” — (155/32) dedi Köse: “Qup boladı, taksır”, dep, bal kitaptı (155/33) aşıp, oqığan bolıp, bolğan oqıyğanı bayandadı da: (155/34) “Sizdiñ ħandıқта bir awruw bar eken, ol kisi qulağınan (155/35) awır jaradar eken, qazır kıyın jağdayda jatsa (155/36) kerek”, — dedi. ħan onıñ közben körgendey etip aytқанına (155/37) tañ qalıp: “Äwliyem, sol beşaranı ayıqtırıp (155/38) bermeysiñ be, jarası tuwra siz aytқanday”, — (155/39) dedi. ħanniñ sözine kelisip: “Tañ atқанşa oqıp şıgıp, (155/40) tañ atқanda jarasına dâri jağamın, ayıgıp (155/41) keter, biraq meniñ aytқанım orındalmasa, emim qonbay (155/42) qaluwı da mümkin”, — dedi.

(155/43) Sonda ħan: “Ne bolsa da orındatayın, aytıñız”, — (155/44) dedi. Endeşe üş boz üydi qatar tiktirip, jıyırma (156/1) jigitte üş üydi qorşap, ayqaylap turuwğa buyırık beriñiz. (156/2) Olar “men boldı” degende ħana ünderin bassın” (156/3) dedi. ħan kelisip, Köseniñ aytқанınday jıyırma (156/4) jigit qamdap, üydi töñirektetip qoydı. Köse bolsa, (156/5) atın üydiñ janına baylap, ħanniñ jigitterine: “Tañ (156/6) sâride bir baw şöp alıp kelip, salıp qoyıñdar”, — (156/7) dedi de, awruwlarınıñ üstine kirip ketti. Eldiñ aldı (156/8) jatқанда, jıyırma jigit ayqaylawğa kiristi. Söytip, (156/9) şöre–şöre bolıp jürgende, Köse: “E–e, iyt, alsam ħanniñ (156/10) qazınasın aldım, jatsam ħanniñ kızınıñ (156/11) janına jattım, sen üş salğanday men ne kıldım?” — (156/12) dep, tañ atқанşa küzetşini tepkilep, ekinşi qulağın (156/13) da kesip alıp kete bardı.

(156/14) Tañ sãride Һanniñ jigitteri bir baw şöp alıp (156/15) kelip atқа salıp, awruw jatқан üyge kirse, eşkim joқ. (156/16) Kүzetşi ayıғuwdıñ ornına kerisinşe tulıptay bolıp (156/17) isip, ekinşi қулағınan da ajıraған, қанға boyalıп, (156/18) şıғарға janı қalıпtı.

(156/19) Jigit ayқaydı äreñ degende basıp, Һanға zımırıp (156/20) kelip: “Һanıм, күzetşini awruwınan ayıқtırmastan (156/21) aylasın asırıp ketipti, şıғарға janı jatır, äwliyeñiz (156/22) joқ” — dedi. Köse bolsa, üyine kelip, ekinşi қулақtı (156/23) da balaға қатırtıp қoydı.

(156/24) Һан қатты қаһарланıp: “Mıñ bası jüz basıға (156/25) aytsın, jüz bası elüwbasıға aytsın: bir kisini de (156/26) қaldıрмай jıyıp bersin, men onı tanıymın”, — dep (156/27) buyrıқ berip, eldi şubırttı. Munı estip, balanı (156/28) ertip Köse keldi de: “Apıray, Һanniñ keremeti (156/29) boladı dewşi edi, tanıp қoymasın, sen barıp bayқap (156/30) kелşi”, — dep, balanı jımsap jiberip, özi eldiñ şetireк (156/31) jaғında şoşına қарap turdı.

(156/32) Kenet başқа şahardan kele jatқан bir bayşıkeş (156/33) jigit jelmayasın minip, Köseniñ aldınan şıғıp: (156/34) “Bul ne degen şañ–topalañ?” — dep surap edi, Köse: (156/35) “O–o jigitim, jelmayañdı taқımға bir salıp, Һanniñ (156/36) aldınan: “Baқırıña eki қılған men edim” — dep (156/37) ötseñ, Һан taғın da, қızın da saған beredi, öziñdi (156/38) “Һан күyew, bek күyew” dep қадирlep, taғına otırғızadı. (156/39) Қудaydan қорıқсаñ, birewin maған beresiñ”, — (156/40) dedi. Aқ жүрек bayşıkeş jelmayanı bir salıp: (156/41) “Baқırıña eki ret қılған men edim” — dep, jelmayanıñ (156/42) awzın қoya berip, Һanniñ aldınan ötti. Һан: (156/43) “Ustañdar! dep buyrıқ berdi. Һanniñ jigitteri oniñ (156/44) artınan қuwıp berdi. Jelmayası jetkizetindey emes, (157/1) jelman қosa jarısıp uşıp otırdı. Al endi aқ көñil (157/2) bay balası: “Қaşан maған jetip, “Һан күyew, bek (157/3) күyew” dep қулақ, murnımnан tartadı” dep, jelmayanıñ (157/4) awzın tartıp, қılжақtap жүrip otırdı. Һanniñ (157/5) jigitteri bay balasın қuwıp jetkende, Köse bayağı (157/6) күzetşi jatқан üyge kirip: “E–e, iyt, alsam Һanniñ (157/7) қазınasın aldım, jatsam Һanniñ қızınıñ janında (157/8) jattım, üş salғандаy men saған ne jazdım?” dep (157/9) ayamay sabap, esinen tandırıp, murnın kesip kete (157/10) baradı.

(157/11) Һanniñ jigitteri bay balasın қuwıp jetip ustap, (157/12) Һanniñ aldına alıp keldi. Һан: “Käne, jigit, eki ret (157/13) қılғанıñniñ jöñin aytşı?” — dep edi, bay balası (157/14) қорıққаннан қалтıp, “söytip ayt” dep sol jerden (157/15) bir jigit aytıp edi, men özim başқа bir şahardan (157/16) kele jatқан jolawşımın”, — dep, şının aytıp berip, (157/17) қutıldı. Söytкенşe bolмай, esikten bir jigit kirip (157/18) kelip: “Тақсır Һан, bayağı beyşарanıñ murnın da (157/19) kesip ketipti”, — dedi. Sonda Һан eline jar salıp: (157/20) “Kimde–kim istegen isin jasıрмай aytıp berse, men (157/21) soған Һандıқ taғıмdı, täjimdi, қазınamdı jäne (157/22) қızıмdı beremin”, — dedi. Bala munı estip, empeñdep (157/23) Kösege жүgirip bardı da: “Jүriñiz, erterek Һанға şınıмızdı (157/24) aytıp, қızın da, taғın da, täjin de (157/25) alayық”, — dedi.

(157/26) Köse eki kulaq, bir murındı janına salıp, balağa (157/27) jaqsılap kiyim kiygizip, alıp, janına ertip, handı (157/28) betke alıp jürip ketti. Kelse, el ızuw–kızuw “menmin, (157/29) menmin” degen şuwdan kulaq tunadı. Ārkim östip jatqanda, (157/30) Köse balanı hannıñ aldına jetelep kelip: (157/31) “Taqsır hanım, keşseñ künäm — mine, kesseñ basım (157/32) mine”, — dep barlıq okıyğanı bayandap beredi.

(157/33) Ĥan Köseniñ sözün estip otırıp: “Sol aytqandarıñdı (157/34) qalay дәleldeysiñ?” — deydi. Köse küzetşini (157/35) aldırıp, qulağın qulağına, murın murına (157/36) qoya qoyıp edi, kädimgidey kıyuwlasıp ornına keldi. (157/37) Ĥan Kösege jıgılıp, tağın, täjin balağa berip, (157/38) kızın da oğan alıp bergен eken. Söytip, bala tileğine (157/39) jetip, han bolıp, tüsinde körgen kızın aladı. Bayağı (157/40) beşara kempir–şaldı aldırıp, köterip beredi de, (157/41) Köseni üylendirip özine bas wәzir etip aladı.

(157/42) Sol kezde balanıñ öz әkesi қayғыға aldırıp, (157/43) handıqtan ajırap, jarlılanıp bitken eken. Bala öz (157/44) әkesin de köşirip alıp, eki eldiñ basın қurap, barлығы (157/45) baқıttı ömir süрген eken.

(158/1) AҚILDI SINŞI

(158/2) Bir adam jol jürip kele jatsa, bir kisi jetip (158/3) kelip: “Bizden burın ketken iz, tüyeniñ izi eken, bir (158/4) jaқ közi soқır eken”, — deydi. Jolawşı oğan köñil (158/5) böle qoymaydı. Odan arı jüre bergende: “Bir jağına (158/6) tarı, bir jağına bıyday artıp alıptı”, — deydi. Odan (158/7) arı jürgende: “Üstine mingeni uzın boylı әyel (158/8) eken, artında erkten қuyırғы şолақ, sarı iyti bar”, — (158/9) deydi. Jolawşı: “Sen jındı bolsañ kerek, bulardı (158/10) қайдан bildiñ? — deydi. Sonda ana kisi: “Men jındı (158/11) emespin, şaharğa jetip alayıқ, sonan meniñ sözimniñ (158/12) şındıғın өз köziñmen köresiñ”, — deydi. Şaharğa (158/13) jaқındaғанда, “ätteñ, дәleldesem bolar edi, birak (158/14) asıғıp bara jatırmin” dep, jürip ketedi.

(158/15) Jolawşı jürip otırıp, bir händikine kelip қонаdı. (158/16) Ĥan şay işilgennen keyin: “Alistan kele jatırsız, (158/17) körgen–bilgennen, ötken–ketkennen söz sala otırıñız”, — (158/18) deydi. Sonda jolawşı: “Jolda bir kisige (158/19) joliқtum. Jındı desем jındı emes, keskin–kelbeti (158/20) kädimgidey: saw deyin desем — jındı kisiniñ sözün (158/21) aytadı, soğan tañ қалıp otırmin”, — deydi. Ĥan: (158/22) “Ol қандаy әngime?” — deydi. “Aytayın әngime emes, (158/23) дәwdirep jatır da. Jolda kele jatıp, “bizden burın (158/24) şaharğa ketken iz, tüyeniñ izi eken dep aldı. Тағı (158/25) biraz jürip kelip: “Tüyeniñ sol közi soқır eken, üstine (158/26) mingeni uzın boylı әyel eken, erkten sarı iyti bar eken, (158/27) bir jağına tarı, bir jağına bıyday artıp alıptı”, — (158/28) dedi. Men sengen joқpın. Şaharğa jaқındaғанда: (158/29) “Ätteñ дәleldesем bolar edi, asıғıp bara jatırmin” (158/30) dep, jөнep ketti”, — dedi. Ĥan eki jigitin şaptırıp, (158/31) jolawşını taptırıp әkeldi de: “Keşe ne dediñ onı (158/32) қайдан bildiñ?” — dedi. Sonda ana kisi: “Muniñ eş (158/33) қıyıндıғı жоқ, bizden

burın ketken tüye ekenin izinen (158/34) bildim, soqır ekenin şöp jesinen bildim, öytkeni sol (158/35) jağındağı şöpti sıdırıp jep otırıptı, oñ jağına (158/36) tiymegen, äyel jerge tüsip tüzge otırıp, bortañdap (158/37) tüyege äreñ mingen eken, sodan uzın boylı ekenin (158/38) bildim, jumsaq kumda sayrağan iz bar, sarı jün tüsip (158/39) qalıptı, onan quyırığı şolaq sarı iyti bar ekendigin (158/40) bildim. Joldıñ bir jağına tarı, bir jağına bir bıyday (158/41) şaşılıptı sodan bir jağına tarı, bir jağına bıyday (158/42) artқан eken dep oyladım. Taqsır hanım, äyeldi izdep (158/43) taptırıp alıp keliñiz, eger aytқанım қate bolsa, basımdı (159/1) alıñız”, — dedi.

(159/2) Söytkenşe, hanıñ jigitteri közi soqır tüye mingen, (159/3) quyırığı şolaq sarı iyt ertken, uzın boylı äyeldi (159/4) alıp keledi. Han ana kisiniñ tapқırlıǵına қayran (159/5) қaldı.

(159/6) Han tulparın sınaṡpaқşı bolıp jigitterine (159/7) äkeldirtti. Sınşı körip turıp: “Eti sıyr, süyegi (159/8) tulpar eken”, — deydi. Hanıñ endi şındap aşuwı (159/9) kelip, tulpardı suwıtқан kisini şaқırıp: “Şınıñdı (159/10) ayt, sınşınıñ aytқанı durıs pa?” deydi. Sonda atbegi (159/11) kisi: “Hanım, bul sınşınıñ aytқанı şındıq, (159/12) tulpar tuwılısımın enesi ölip, қulındı sıyrıǵa emizgenimiz (159/13) ras edi”, — deydi.

(159/14) “Meniñ ata–teǵimdi bilip ber”, — deydi. Sonda sınşı: (159/15) “Siz қulsız, äyeliñiz hanıñ қızı”, — deydi. (159/16) Han қaharlanıp: “Däwdireme, jeti atamnan beri han (159/17) bolsam, men қaydan қul bolmaқpın”, — deydi.

(159/18) Han. “Endi anamdı şaқırınıñdar”, — deydi. Sonda (159/19) anası: “Balam, öserim қalmadı, ölerim қalğan şaǵımda (159/20) bir kisiniñ қanına ортақtas болǵım kelmeydi. (159/21) Munı bir қудay, bir wäzir, biri — seniñ anañ, biri — (159/22) men bilüwşi edim. Wäzir men seniñ anañ bayaǵıda o dünyelik (159/23) bolıp ketken. Endi bizdiñ sıırımız taǵı bir (159/24) kisige mälim bolsa, қудaydıñ, қudireti sol eken, (159/25) қulaқ sala tıñda, şının aytıp bereyin. Seniñ äkeñ (159/26) jeti äyel алған eken, jetewinen de bala көrmey, (159/27) segizinşisi etip meni aladı. Uzamay meniñ boyıma (159/28) bala bitip, bosanar күnim jaқındaǵanda, han: “Şır (159/29) etken balanıñ ünin estimegen em, jüregim jarılıp (159/30) ketpesin, ul tuwsa, süyinşige jiberiñder, қız tuwsa közime (159/31) көrinbesin”, — dep, қırıқ jigitemen añǵa şıǵıp ketti. (159/32) Aylam tawsılıp, күni–tüni jıladım, şıbın jannan (159/33) күder üzip, jaқsı көрген wäzirмен ақıldastım. (159/34) Wäzir meni eşkimge көrsetpesten, sarayǵa alıp kelip (159/35) қamaп қoydı. Men қız tuwdım. Wäzir bolsa, üş күнге (159/36) şeyin eşkimge bildirmey, şartaraptan ul tapқан äyeldi (159/37) izdep жүrip, üş күn degende seni alıp keldi. (159/38) Men sarayda қızımdı saǵan ayırbastap, kedeydiñ (159/39) äyeline mol dünye берip, uzattım. Keyin öz қанım (159/40) алısқа ketpesin dep, қızımdı saǵan üylendirdim”, — (159/41) deydi. Munı estip, han sınşıǵa rıyza болıp, at mingizip, (159/42) ton қiygizip attandırgan eken.

(160/1) AĞILDI WÄZİR

(160/2) İlgeri bir zamanda han bolıptı. Ol hannıñ (160/3) atağı elge jayılp, aytkan sözi em bolıptı. Ol (160/4) han özin ağıldımın dep oylaydı eken. Biraq “äyeli (160/5) jaqsı bolsa — er jaqsı, wäziri jaqsı bolsa han jaqsı” (160/6) degendey, hannıñ jaqsılıǵı wäziriniñ ağıldılıǵınan (160/7) bolǵan. Han onı tüsinbeydi. Bir küni han (160/8) men wäzir ańǵa şıǵadı. Añnan keş qayıp, awlına (160/9) jete almaydı. Sonda han men wäzir aldınan jolıqqan (160/10) üyge tünep ketüwdi oyladı. Olar kele jatsa, (160/11) oypatta bir aq üy, bir qara üy tigüwli tur eken. (160/12) Eki üyden eki iyt ürip şıǵadı. Wäzir haywannıñ da, (160/13) şöp–şalamnıñ da tilin bileydi eken. Aq üydiñ iyti: (160/14) “Han men wäzir bugün bizdikine qonadı. Meniñ iyem (160/15) qoy soyadı, men qan-jınına toyamın, tañ atqanşa mawjırap (160/16) uyıqtamaymın”, — dep, maqtanıp üredi.

(160/17) Qara üydiñ iyti: “Han men wäzir bizdikine qonadı. (160/18) Meniñ iyem jalǵız aq toqtımı soyadı, men qan-jınına (160/19) toyamın. Han men wäzirdiñ atın tañ atqanşa (160/20) qarap şıǵam. Sen uyıqtap qalıp, han men wäzirdiñ (160/21) atın urıǵa aldırasıñ”, — dep üredi.

(160/22) Han men wäzir qara üy men aq üyge jaqındap (160/23) kelgende, han aq üy jaqqa burıladı. Wäzir şılırdan (160/24) alıp, qara üyge tüsiredi. Hannıñ aşuwı keledi. Üyge (160/25) barǵan soñ, söylesermin dep oylaydı. Han men wäzir (160/26) qara üyge tüskennen keyin kedey dıyqan şayın berip, (160/27) mäs bolıp, jalǵız qoyınıñ qozısın alıp keledi. (160/28) Sonda sırttan qoy mañıraydı: “Atañnıñ köri–ay, on (160/29) birdi tuwdım, biri de tuqım bolǵan joq. Osımdı qaldırsa (160/30) bolar edi. Mıñ töldiñ bası aq toqtı degen bar (160/31) edi, onan köri sonı soysaşı”. Onı wäzir tüsinedi de, (160/32) mıyığınan jimıyıp, bata tilegeli turǵan dıyqanǵa burılıp: (160/33) “Qoy, aldaǵı qozıñdı soyma. Bizge sırttaǵı (160/34) mañıraǵan qoyıñdı soy”, — deydi. Üydiñ iyesi kelisip, (160/35) qozını qoya berip, enesin soyadı. Onda da hannıñ (160/36) aşuwı kelip: “Munısı ne qılǵanı?” dep oyladı. (160/37) Üyge barǵanda söyleseyin, munıñ ızası äbden ötti. (160/38) Qozı soydırmay, qoy soy degeni nesi?” — dep, işinen (160/39) kek tüyip qaladı.

(160/40) Ötken–ketskendi söylesip, et jegennen keyin jumbağ (160/41) aytuw bastaladı.

(160/42) Üydiñ iyesi hanǵa köptegen jumbaqtar aytadı. Wäzir (160/43) külkili jumbaqtardı aytıp beredi. Hannıñ ökpesi (161/1) eriksiz jazılıp, öziniñ bilgen üş jumbağın aytıp (161/2) berüwdi oylaydı. Biraq, “osı jaman qara üyde jaqsı (161/3) jumbağımdı aytıp berem be” dep, aytpay qoyadı. (161/4) Sonda hannıñ üş jumbağı keñesedi. Birinşi jumbağı (161/5) aytadı: “Meni sol üyde aytsa bolar edi. Men (161/6) erteñmen buǵan körsetem. Qara qurt bolıp etiginiñ (161/7) basına kirem de, munı şaǵıp öltirem”. Sonda ekinşi (161/8) jumbağı aytadı: “Eger senen aman qalsa, jolda han (161/9) şöldegen kezde uw bulaq bolıp aldınan şıǵamın. Bir (161/10) urtaǵanda han öledi”.

(161/11) Sonda üşinşi jumbaķ aytadı: “Eger senderden (161/12) aman ǵalsa, uyıķtap jatǵanda men jabiķtan aydahar (161/13) bolıp tüsem. Odan aman ǵalmaydı”. Jumbaķtırdıñ (161/14) söyleskenin wäzir bileği. Erteñmen ǵan etigin (161/15) kiygeli jatǵanda, wäzir etiginiñ basın sart kesip aladı (161/16) da, öziniñ etigin bere saladı. Ǵanniñ odan beter jını (161/17) kelip, “seni üyge bargan soñ, dürege tarttıram” dep (161/18) oylaydı.

(161/19) Kün ısıp ǵan men wäzir şöldeydi. Jolda ketip (161/20) bara jatǵanda, aldınan bir bulaķ aǵıp jatadı. (161/21) Ǵan attan túskenşe bolmay, wäzir bulaķtıñ közin atpen (161/22) taptatıp, atın uwlandırıp jiberedi. Ǵanniñ taǵı (161/23) aşuwı keledi. Sol aşuwlangan boyı üyine jetedi. Kün (161/24) batıp ketedi. Ertesinde wäzirdi dargǵa aspaķşı bolıp (161/25) ǵan jatıp ǵaladı. Ǵan äyelimen jatǵan irgeni wäzir (161/26) tañ atǵanşa küzetip otıruwdı oylaydı, Ǵılışın (161/27) ustap, közin ilmey, esiktiñ aldında turadı. Dayar turǵan (161/28) wäzir aydahardıñ basın şorşıta şabadı. Sonda (161/29) aydahardıñ bir tamşı ǵanı tösekten asılıp jatǵan (161/30) ǵanniñ äyeliniñ tösine tamıp ketedi. “Aydahardıñ (161/31) ǵanı uw bolsa kerek” dep, sol jerde wäzir äyeldiñ (161/32) kökiregindegi ǵandı sorıp aladı. Sol kezde oyanıp (161/33) ketip: “Wäzir äbden esirgen eken. Ana jaķta ǵılǵanı (161/34) anaw, endi ǵoynımdaǵı äyelge ǵol salǵanın ǵara? (161/35) Ustañdar, jigitter, mınanı!” — dep ayķay saladı. (161/36) Ǵanniñ jigitteri wäzirdi baylap tastaydı. Ertesinde (161/37) ǵan onı eldiñ közinşe dargǵa aspaķşı boldı.

(161/38) El jıynalǵanda, wäzirdi jaķsı köretin ǵarıyalar: (161/39) “Aldıyar ǵanıñ, wäzirdiñ ǵılımsı ne?” — deydi. Sonda (161/40) ǵan: “Muniñ ǵılmaǵanı joķ. Etigimniñ basın kesti, (161/41) işer suwımdı layladı. Ayaǵında kelip, äyelimniñ (161/42) ǵoynına ǵol saldı. Munan artıķ ǵılımsı bola ma?” — (161/43) dedi.

(161/44) Sonda ǵarıyalar: “Ǵanniñ aytǵanı durıs pa?” — (162/1) dep, wäzirden suraydı. Wäzir: “Ǵanniñ aytǵanıñ (162/2) bari tuwra. Birak bolǵanın bolǵanday estip alıñdar”, — (162/3) dep bolǵan tarıyǵın aytadı. Ekewiniñ ańǵa şıķǵanın, (162/4) adasǵanın, aķ üy men ǵara üyge jolıķǵanın, aķ (162/5) üy men ǵara üydiñ iyterdi aldarınan ne dep ürip (162/6) şıķǵanın, ǵozı soydırmay ǵoy soydırgan sebebin, (162/7) ǵanniñ üş jumbaǵınıñ maķsatın aytıp, etiktiñ basındaǵı (162/8) ǵara ǵurttı, joldaǵı uwlı suwdı, üydegi (162/9) öltirilgen aydahardı körsetedi. Ǵanniñ äyeliniñ (162/10) kökiregine ǵan tamıp ketkenin aytadı. Wäzirdiñ söziniñ (162/11) şındıǵına ǵanniñ közi jetip, ǵattı uyalıp, “ǵandı (162/12) maǵan layıķ emes eken”, — dep, ǵandıǵın wäzirine (162/13) bergen eken. Söytip, wäzir aķıldılıǵimen ǵandı (162/14) дәреже jetipti.

(162/15) TAPQIR KEDEY

(162/16) Bayağıda bir han: “Kimde–kim mağan jil işinde (162/17) Qıdırdı körsetse, bir tabaq dildä berem, körsetpese (162/18) basın alamin”, — dep jar saladı. Bir kedeydiñ äyeli: (162/19) “Barıp hannıñ dildäsin alıp kel” dep küyewine ursa (162/20) beredi. “Jil işinde ölip qalayın ba, barmaymın”, — (162/21) deydi. Sonda äyeli: “Üstimizde tikken üyimiz bolmasa, (162/22) kiyerge kiyim, işerge tamaq joq, bäribir jil mölşerinde (162/23) ölip qalamız, odan göri işip–jep, bir jil bolsa da (162/24) jasayıq, barıp alıp kel”, — deydi. Äyeliñ tiline (162/25) erip, amalı tawsılğan kedey hanğa barıp: “Meniñ (162/26) qazirgi halim ölgenmen birdey, dildäñizdi beriñiz, jil (162/27) mölşerinde qudaydan tilep köreyin”, — deydi. Hannıñ (162/28) dildäsin alıp kelip, işip–jep jata beredi.

(162/29) Bir küni esepse, jil toluwğa jeti kün qalıptı. (162/30) Sonda kedeydiñ äyeli: “Jeti künnen keyin wäziri keledi, (162/31) men seni Qıdırdı izdep ketken deymen”, — dep küyewin (162/32) tawğa qaşırıp jiberedi. Taw–tastı aralap jürüp, (162/33) kedeydiñ şoqayı tüsip qaladı. Üyine kelse, äyeli qayta (162/34) kuwalaydı. Bir küni “ne bolsa da üyge barıp öleyin” (162/35) dep kele jatsa, aldınan bir kisi şığadı. Odan (162/36) qaşayın dese, artınan bir kisi şığadı. Onan qaşayın (162/37) dese, aldınan kele jatқан kisiden tosladı. Toqtap (162/38) sälem berip, oğan şın sırım aytadı: “Jokşılıqtıñ (162/39) kezinde waqıtşa bolsa da, işip–jep turayık dep, (162/40) jil işinde Qıdırdı körsetpek bolıp, hannan mıñ (162/41) dildä alıp edim. Dildä bolsa da tawsıldı, biraq Qıdırdıñ (163/1) köriner türi joq. Taw–tasta bas sawgalap (163/2) jürgenimniñ sebebi osı”, — dedi. Ana bögde kisi: “O–o, (163/3) joliñ bolğır, hannan qaşıp kutıla almaysıñ, han (163/4) seni öltirip ne kılsın, onan göri: “Hanım, jokşılıqtıñ (163/5) saldarınan bir tabaq dildä alğanım şın (163/6) edi, Qıdırdı tappadım dep aldına bar”, — deydi. (163/7) Sonda kedey: “Hanğa da barar edim, biraq äyelime (163/8) baruwdan qorqam. Eñ bolmağanda üyime kirgizip qana (163/9) jiberseñiz”, — deydi kıyılıp. Bögde kisi kedeydiñ sözün (163/10) kıymay, äyeline ertip keledi. Kedey jan–täni qalmay, (163/11) qolınan kelgeninşe sıylap, qonaq kıladı.

(163/12) Ertesine ana kisi: “Endi şoşmay hanğa bara ber, (163/13) men keteyin”, — dep edi, kedey: “Eñ bolmağanda hannıñ (163/14) darbasasına şeyin uzatıp salsañız, jüregim dawalamay (163/15) tur”, — dep, kıyıla ötinip jibermey qoyadı. Han (163/16) darbasasınıñ janına kelgende: “Kirgizip jiberseñiz, (163/17) qorqip turmın”, — deydi. Kedey älgi bögde kisini küzetşilerge (163/18) ertip kelip: “Hanğa aytıñdar, men wäde boyınşa (163/19) Qıdırdı körsetkeli alıp keldim, qarşı alsın”, — (163/20) dedi. Munı estip, hannıñ sarayı äbigerge tüsedı. (163/21) Onıñ sözün estigen ana kisiniñ esi şığıp ketpek (163/22) bolıp edi, kedey: “Bäribir, sen de ölesiñ, men de ölemin, (163/23) ajaldan kutılıwdıñ bir gana jolı bar. Han kirip kelip: (163/24) “Assalawmaleyküm, Qıdır ata”, — dep sälem beredi. (163/25) Aliygin alma. Sälemin tağı qaytalaydı, sonda (163/26) da ündemey tura ber. Aqırı: “Qıdır ata nege ündemeydi?” — (163/27) dep menen suraydı. Odan argı jawaptı (163/28) men beremin. Men belgi bergende gana esikke şığıp, (163/29) joq bol”, — dedi.

(163/30) Kenet han kirip kelip, eki qolın kewdesine (163/31) qoyıp: “Assalawmaleyküm, Qıdır ata!” — deydi. Anaw (163/32) sälemin almaydı. Han tizesin bügip, sälemin (163/33) qaytalaydı. Bögde kisi ündemey tura beredi. Hanıñ (163/34) tınışı ketip: “Qasiyetti Qıdır ata nege ündemeydi?” — (163/35) dep, kedeyden surap edi, ol “Qıdır ata adamdardıñ (163/36) közi aşık turğanda söylemeydi, qasiyetin (163/37) körsetpeydi dep estigenmin”, — dey saladı. Han ile sarayındağılardıñ (163/38) barlıǵına közin jumıp turuwǵa (163/39) buyırık berdi. Sol mezigilde kedey jigiti “şıǵıp (163/40) ket” dep qol siltep edi, ana kisi zıtıp otırdı. Han (163/41) küte–küte şarşap, közin aşsa, Qıdır tügil qarası da (163/42) joq. Kedey bolsa: “Bir körüwin kördiñ, hanım, endi (163/43) rızasıñ goy” — dep, aylasın asırıp ketken eken.

(164/1) AQLDI DIYQAN

(164/2) Bir han erigip otırıp, öziniñ jigitterine: “Maǵan (164/3) aqımaq kisini tawıp keliñder”, — dep buyırık bergen (164/4) eken. Eki jigiti jolǵa şıǵıp: “Endi kimdi alıp baramız? (164/5) Alıp barmasaq, jazaǵa tartadı” dep keñesti. (164/6) Ekinşisi: “Sen aqımaqsıñ ba, kimdi alıp baramız (164/7) degen söz bola ma, joliqqan eki kisini erkine qoymay (164/8) alıp kelemiz, han şaqırıp jatır deseñ, amalsız (164/9) baradı”, — dedi.

(164/10) Söytip, ekewi kele jatıp, bir qaraǵay tartqan kisige (164/11) qarşı joliqtı. Eki jigiti: “Qaraǵayıñdı tasta! (164/12) qazir hanǵa jür, seni şaqırıp jatır”, — dedi. Ol (164/13) kisi: “Toqtañdar, qaraǵayımdı üyime jetkizip tastayın, (164/14) sonan keyin barayın. Ne üşin şaqırdı?” — (164/15) dedi. Eki jigiti: “Ne üşin şaqırdı?” deydi, onda (164/16) seniñ jumısıñ ne? Jür degende jürmeysiñ be? Han (164/17) aqımaqtı tawıp kel degen, jürgin!” dep asıqtıra (164/18) bastaydı.

(164/19) “Joq, jigitter, ädeyi tawdan beynettenip alıp kele (164/20) jatıp, jolǵa tastap kete almaymın. Men aqımaq (164/21) emespin, tamaq tawıp jürgen kisimin”, — dep, qaramay (164/22) ketip qaldı.

(164/23) Eki jigiti jürüp otırıp, örmek toqıǵan bir äyelge (164/24) joliqtı. “Jeñgey, seni han şaqırıp jatır, tezirek (164/25) jür”, — dedi oǵan.

(164/26) “Botam, äyel adamdı nege şaqıradı?” — dedi. Eki (164/27) jigiti. “Äyel kisini añgime–düken soǵuwǵa şaqırmaq pa? (164/28) Aqımaq adamdı şaqırıp kel degen. Erkekpen (164/29) aytıspay, tezirek jürmeysiñ be?” — dedi. Äyel: “O–o, (164/30) baqıtsız kün, sol ala jazday beker jürgen kisi aqımaq (164/31) bolmasa, kim aqımaq bolsın? Men de tamaǵım üşin (164/32) özime kerekti jumısımdı bitirip alayın dep, jantalasıp (164/33) jatırmin, aqımaqtı tabatın jerden tawıp (164/34) aliñdar! Men barmaymın!” — dedi. Eki jigiti bul (164/35) jawaptı estip: “Şımında, jönimizdi aytıp qoysaq (164/36) eşkim könbeydi eken. Odan görü kezikken kisini zorlap (164/37) alıp ketiw kerek”, — desti.

(164/38) Jolda kele jatıp, jer jırtıp jatқан bir (164/39) dıyқанға jolıgıp: “Äy, dıyқан, Һаңға жүр”, — dedi. (164/40) Dıyқан: “Jumis kızıp jatқанда ne üşin baram ?” — dedi. (164/41) Köp söylemey, жүр! Һан ақıмақты tawıp (164/42) kel dep aytқан, sen ақıмақ ekensin!” dedi. Jigitterge (164/43) dıyқанның ашуwı kelip: “Sender üşin ақıмақты dayarlap (165/1) қoyған ешkim жоқ. Közime körinbey joғalıңдар!” — (165/2) dedi. Eki jigiti: “Endeşe ақıмақты tawıp berіñiz”, — (165/3) dep, dıyқандı ustap, jibermey қoydı. Dıyқан: (165/4) “Meni қoya berіñder, күн ысыp baradı, topıraқ (165/5) kurgamay, jerimdi jırtıp bitirip alayın”, — dedi.

(165/6) Jigitter: “Joқ, ne öziñ Һаңға жүр, ne bolmasa (165/7) bizge kimniñ ақıмақ ekenin aytıp ber. Bäriñ de ақıмақ (165/8) deysiñder, kimniñ ақıмақ ekenin biz қaydan bilemiz?” — (165/9) dep jaғalastı. Dıyқан: Maқұл endeşe, men (165/10) ақıмақты aytıp bereyin, қoya berіñder”, — dedi. Jigitter: (165/11) “Tez ayt”, — dep sastırdı. Dıyқан oylanıp turıp: (165/12) “Ақıмақты tawıp kel degen Һанның özi ақıмақ jäne (165/13) ақıмақты izdep жүрген ekewiñ ақıмақsiñдар. Munan (165/14) artıқ ақıмақты дүниye жүzinen tappaysıñдар!” — (165/15) dedi. Jigitterdiñ ашуwı kelip: “Sen Һаңға til tiygizdiñ, (165/16) барıp aytamız!” — dedi. Sonda dıyқан “Bir Һана ret (165/17) aytpay, miñ мәрте aytıñдар, tegi osını Һаңға estirtip (165/18) aytsañдар eken!” — dedi.

(165/19) Eki jigiti Һаңға kelip aytıp beredi. Һан: “Sol (165/20) dıyқандı meniñ aldıma қол–ayaғın baylap alıp keliñder!” — (165/21) dep buyırık beredi.

(165/22) Dıyқан jigitterdiñ aydawımen Һанның aldına kelip (165/23) otırdı. Һан dıyқандı keketip: “Meniñ ақıмақ ekenimdi (165/24) sen bilgen ekensiñ, bilgiş bolsañ, osı tulparımdı (165/25) sınap berşi”, — dep, üş күн waқıt belgiledi. Dıyқан (165/26) tulparın baғıp, jem berip, suwғarıp жүrip, üş күni (165/27) bitkende Һанның aldına keldi de: “Һанım, tulparıñız (165/28) tulpar eken. Biraқ, esekten payda bolıp, (165/29) sıyırmen uştaskan eken”, — dedi. Bul sözge Һанның (165/30) ашуwı kelip, dıyқандı öltireyin dep jatқанда, jılқışısı (165/31) kelip: “Bul kisiniñ sınap aytқан sözi ras, (165/32) қulındaғannan keyin biye ölip қalıp, buzawı ölgen bir (165/33) sıyırға teligenmin”, — dedi. Һан dıyқаннан: “Sen onı (165/34) қaytip bildiñ?” — dep suraydı. Dıyқан: “Һанım, tulparıñızdı (165/35) üş күн baқtıм, suwарғанда suwdan шıғıp (165/36) kele jatıp, artқı ayaғın қағadı eken. Sol sebepti (165/37) sıyırға қатısı барın bildim. Esekten bitipti degen (165/38) seabim: түngisin шөp салғанда, tulparıñız esekşe (165/39) дıbıs шıғарadı eken. Sol üşin esekten bitipti dedim”. (165/40) Һан rıyza bolıp: “Bärekelde, tapқanıña” dep sıyға (165/41) bir nan berdi. Һанның äyeli jawlıғınıñ uşına bes (165/42) somdıқ altın түyip berip, dıyқандı шıғarıp saldı.

(165/43) Erteñine Һан dıyқандı шақırıp alıp: “Sen tapқıш (165/44) bolsañ қазir meniñ ойымда ne бар, sonı tapşı”, — (166/1) dedi. Һан ne dep oyladı eken dep tolғанıp (166/2) turıp: “Ä–ä, osı sözdi aytқан kezde basın қasıp turmap (166/3) pa edi, шаşıмды alıp berse dep tur eken гоy” (166/4) dep, dıyқан үndemey turıp, Һанның шаşın ustarasımen (166/5) alıp шıқты. “Tapқanıña бärekelди!” dep, Һан (166/6) тағı da bir nan berip attandıradı.

(166/7) Bir küni dıyqandı han şaqırıp alıp: “Sen keremet (166/8) tapqış bolsañ, meniñ äyelim hannıñ balası ma, (166/9) älda men hannıñ balasımın ba, osını bilip berşi”, — (166/10) dedi. Dıyqan arı–beri oylanıp, äwre bolmay turıp–ağ: (166/11) “Sizdiñ äyeliñiz hannıñ qızı eken, öziñiz nawbayşınıñ (166/12) balası ekensiz”, — dedi.

(166/13) Bul sözge han aşuwanıp, dıyqanıñ basın almaqşısı (166/14) bolıp, anasınıñ suradı: “Şınıñdı aytqın, (166/15) şeşe, men kimniñ balasımın?” Anası: “Ulum, men (166/16) jas kezimde qız taba bergenim üşin küyewim qorlay (166/17) bastadı. Sonda şaharımızdağı bir nawbayşı özbektiñ (166/18) äyelimen dostaşkan edim. Ekewmizdiñ de ayağımız (166/19) awır boldı. Eger men qız tuwıp, sen ul tapsañ (166/20) ekewmiz almasırıp alayıq, ekewimizdiki birdey qız, (166/21) ne ul bolsa, aqırettik dos qılayıq” dep köp düniye (166/22) berip, wädelesken edik. Keyin tolğaq keler waqıtta (166/23) küyewimdi şaharğa jiberip, özimniñ üstime ekşimdi (166/24) kirgizbey, elge bildirmey bosanğan qızımdı sol äyelge (166/25) berdim. Eki jumadan keyin äyel ul tuwıp, balasın (166/26) elge körsetpey, tün işinde mağan alıp kelip bergen.

(166/27) Eki–üş kün ötkennen keyin küyewim keldi. Men (166/28) sıyımdı eş adamğa bildirgen joqpin. Keyin ülkeygende (166/29) qızım jat bolıp ketpesin dep, ulım, sağan (166/30) alıp bergen edim”,– dedi. Han anasınıñ sözün estip: (166/31) “Sen onı qaydan bildiñ?” dep, dıyqanın suradı. (166/32) Sonda dıyqan: “Men jumbağıñızdı tawıp, eki jolı (166/33) kelgenimde de nan berdiñiz. Sondıqtan da sizdi nawbayşınıñ (166/34) balası eken dedim. Äyeliñiz kelgende bir (166/35) jolı altın tüyip, jawlıq berdi. Mine, osıdan hannıñ (166/36) qızı ekendiğın bildim”, — dedi. Han munıñ bilmeytini (166/37) joq eken dep, dıyqanğa: “Quday qay jerde turadı, (166/38) sonı bilip berşi!” — dedi. Dıyqan: “Hanım, men osı (166/39) kelbetimden hanğa aqıl aytqanday bolıp, qudaydıñ (166/40) qay jerde turğanın aytsam, kesiri urıp keter. Sondıqtan, (166/41) siz meniñ kiyimimdi kiyip, keşirim surap, (166/42) tizerlep turıñız, men sizdiñ kiyimiñizdi kiyip, tağıñızğa (166/43) otırıp, han bolıp turıp aytayın, äytpese mına usqınımnen (166/44) qalay aytam?” dedi. Han kelisip, kiyimin (167/1) şeşip beredi de, özi ayıptı kisi bolıp, tizerlep (167/2) turadı.

(167/3) Dıyqan hannıñ kiyimin kiyip, tağına otırıp, jigitterdi (167/4) şaqırdı da: “Osı waqıtqa şeyin aqımaqtı (167/5) tappay jürsiñder, mınadan artıq aqımaq boluwşısı ma (167/6) edi? Alıp barıp aqımaqtıñ basın alıñdar!” — dedi. (167/7) Sotqar jigitter başka sözdı uqsın ba, handı jelkelep (167/8) barıp, basın kesip, qumardan şığıptı. Al dıyqan han (167/9) bolıp taqqa otradı.

(167/10) **AYLAKER BALA**

(167/11) Bayağı zamanda Bağdat şaharında bağar-kağarı (167/12) joq bir tul jetim turğan eken. Ol el kezip, tilemsectik (167/13) jasap, ölmestiñ otın jağıp, eptep kün köredi eken. (167/14) Kunderdiñ birinde jetim bala ädetinşe el kezip jürse, (167/15) bir adam jolıgıp: “Balam, qaydan jürsiñ, atın (167/16) kim?” — deydi. Sonda bala: “Atım Aylaker, qaydan (167/17) kelgenimdi, el-jurtımdı bilmeymin, ata-anam üç jasımda (167/18) köz jumğan desedi”.

(167/19) — İyä, balam, qanday ayla-amalıñ bar? Atıñdı (167/20) aylaker qoyğan kim?

(167/21) — Mende eşqanday ayla-amal joq, ata-anamniñ (167/22) qoyğan atı sol eken.

(167/23) — Endeşe, balam, bäribir ata – anañ, bağar-kağarıñ (167/24) joq eken, mağan bala bol,- deydi.

(167/25) Bala: “Jaraydı, bolayın, ata, “soqırdıñ tilegeni (167/26) eki köz” degendey, meniñ tilegenim de sol emes pe”, — (167/27) dep, älgı adamğa bala bolıp aldı.

(167/28) Ol bir küni sırta otırsa, atası şaqırıp: “Ey, (167/29) Aylaker, sen mına taldıñ basında ne bar ekenin (167/30) bilesiñ be?” — deydi. Bala: “Bilem, ata, onda aq sarı (167/31) degen qustıñ uyası bar”, — dedi. “Endeşe, kus qazır (167/32) uyasında jatır, sen qusqa bildirmey bir jumırtqasın (167/33) urlap kel”, — deydi. Aylaker talğa şıgıp, qusqa (167/34) bildirmey bir jumırtqasın urlap äkeledi.

(167/35) Şal: “Endi qaytadan alıp barıp jumırtqanı (167/36) uyasına salıp kel” — deydi. Aylaker talğa şıgıp, (167/37) qusqa bildirmey jumırtqanı uyağa salıp, qayıp (167/38) kelip edi, atası: “Qolıñ epti, etiñ tiri eken, iske jaraytın (167/39) kelbetiñ bar körinedi”, — deydi. Keşqurım (167/40) atası: “Ana jerdegi kempir-şaldıñ üyin bilesiñ (167/41) be?” — deydi. Sonda Aylaker: “Bilmegende şe, bilem”, — (168/1) deydi. “Sol kempir-şaldıñ bir qarın sarı (168/2) mayı bar. Onı ne özderi jemeydi, ne kisige bermeydi. (168/3) Tün işinde urıdan qorqıp, ekewi ortasına alıp (168/4) jatadı, bar da sonı urlap äkel”, — deydi.

(168/5) Aylaker kelisip, şaldıñ üyine jetip baradı. (168/6) Barsa, şınında, şal-kempir tösegin ülken etip salıp, (168/7) maydı ortalarına alıp uyıqtap jatır eken. Aylaker (168/8) jılıp basıp tösektiñ janına baradı da, şaldıñ (168/9) ünine uqsata qorıldap, “kempir, arı jat” dep (168/10) kempirdi aqırın türtip qaladı. Kempir jılıp (168/11) ketedi. Onan keyin “şal, arı jat” dep kempirdiñ (168/12) ünine uqsatıp, şaldı bir türtedi. Şal arı qozgalıp (168/13) ketedi. Osını kütüp turğan Aylaker qarap tursın ba, (168/14) maydı urlap alıp, lıp etip şıgıp ketedi.

(168/15) Kenet şal oyanıp jan–jağın sıypalasa, qarındağı (168/16) may jok. Şal özi de jas kezinde keremet aylalı bolğan (168/17) eken, maydıñ qoldı bolğanın tüsinip, töseginen derew (168/18) tura sala jügirip, Aylakerdiñ atasınıñ üyine jetedi. (168/19) Barsa, bala üyine kele qoymağan eken. Şal üyge (168/20) kirip, bir şeikti urlap alıp şığıp, esiktiñ aldınan (168/21) tosıp tura qaladı. Söytkenşe Aylaker maydı (168/22) köterip kelip qaladı da, şal: “Kel, balam, maydı (168/23) mağan berip, mınamen suw alıp kel” dep, asıgıs (168/24) qolındağı şeikti ustata qoydı. Bala: “Özimniñ (168/25) atam eken eken” dep, maydı berip, şeikti alıp (168/26) suwğa jöneledi. Jügirgen boyda suwdı alıp kelip: “Mine, (168/27) ata, suw”, — deydi. Sonda atası: “E–e, balam, sağan suw (168/28) alıp kel dedik pe, may alıp kel demedik pe?” — (168/29) deydi.

(168/30) Aylaker sonda gana aldanganın bileledi de, qayta (168/31) jügirip, şaldıñ üyine qaray jöneledi. Barsa, şal (168/32) üyine jete qoymağan eken. Üyge kirip, kempirdiñ jawlığın (168/33) alıp, basına salıp, şaldı tosıp turadı da: (168/34) “Tilewiñ qurğır şal, qayda jürsiñ, eşkileriñdi qaskır (168/35) qıwıp ketti”, — deydi. “Qayda ketti, mä, may”, — (168/36) dep, şal maydı bere salıp, eşkilerin izdep ketedi. (168/37) Aylaker bolsa, maydı alıp üyine keledi. Şal daladan (168/38) eşkilerin tappay qayıp kelse, eşkileri qorada jatır. (168/39) Onı körüp kempirine aşuwanıp: “Eşkini qaskır (168/40) qıwıp ketti demediñ be?” — deydi. Sonda kempir. “Sen (168/41) eşkige emes, mayğa ketpediñ be?” — deydi. Şal Aylakerge (168/42) aldanganın bilip, sanın bir soğıp qala beredi.

(169/1) DİYKAN MEN HAN

(169/2) İlgeride bir baydıñ malın bağıp, eginin salıp, (169/3) şöbin şawıp tirlik keşken dıykan bolğan eken. Ol (169/4) jazdıñ küni eki ögizge türenin jegip, jer aydap (169/5) jüredi, bir kezde türenin eki ögizi tarta almay, turıp (169/6) qaladı.. “Buğan ne boldı!” — dep eñkeyip qarasa, ol (169/7) at basınday altınğa tirelip toqtaptı Dıykan: “Ekşim (169/8) körmese alıp alayın”, — dep jan–jağına qarasa, ülken (169/9) jolmen bir attı kisi şawıp bara jatadı. Sonda (169/10) dıykan “ana kisi meniñ altındı alğanımdı körüp, (169/11) hañğa aytkalı bara jatır eken, odan göri şının aytıp, (169/12) hañğa özim alıp barıp bereyin”, — dep ayqay (169/13) saladı. “Oy, jolawşı, beri kele ketiñiz”. Bögde kisi (169/14) jetip kelip: “Ne deysiñ?” — deydi. Dıykan “balkim, (169/15) altındı körmegen şıgar” dep qıwlanıp: “Men kızıl (169/16) ögiz küşti deymen, qatınım qara ögiz küşti deydi, (169/17) munın qaysısı küşti?”– dedi. Sonda ana kisi: “Oy (169/18) aqımaq dese, quday urğan sözdi aytadı, osı üşin de (169/19) adamdı äwre qılasıñ ba?” — dep bura tarttı. Dıykan: (169/20) “Bilmegeni jön edi, endi şındap hañğa aytıp baratın (169/21) boldı, älginde–aq şının aytpay” dep oylanıp, qayta (169/22) şaşıradı: “Aw, beri kel!. Qayrıla ket, endi şınımdı (169/23) aytayın”, — dedi. Böten kisi: “Äy, osını tıñday keteyiñsi, (169/24) balkim bir mäñdi söz bolmasın”, — dep qayıttan (169/25) qayıttı. Dıykan qayıttan qıwlanıp: “Bul aydalğan (169/26) jerge men tarı sebeyin deymen, qatınım bıyday (169/27) sepkin deydi, qaysısın sepsek jaqsı şıgadı?” dep (169/28) edi, sonda jolawşı:

(169/29) — Aytpağı osı ma?

(169/30) — İye, osı.

(169/31) — Başka söziñ joq pa?

(169/32) — Joq.

(169/33) — Onda sen barıp turğan aqımaq ekensiñ!– dep, (169/34) burılıp kete berdi.

(169/35) Dıyқан endi şındap qorqıp: “Qoy, endi ol osı (169/36) aşuwmen barıp hanğa aytsa, han meni öltiredi, budan (169/37) burın özim–aq alıp barayın”, dep ögizderin şıǵarıp, (169/38) altındı qapqa salıp, köterip üyine keldi de: (169/39) “Äy, qatın, bol, men hanğa baram, tezirek tamaq (169/40) ber”, — dedi.

(169/41) — Hanğa nemenege barasıñ?

(169/42) — Öz jumısımman de...

(169/43) — Han şaşırttı ma?

(170/1) — Joq.

(170/2) Onıñ sözine qatını qarqıldap külip: “Bar, jolıñnan (170/3) qalma, han saǵan kızın berip qalsa äjep (170/4) emes”, — dep tamaq berip, sırtqa şıǵıp, “nemene alıp (170/5) keldi eken” dep qaptıñ işin aşıp qarasa, at basınday (170/6) altın jatadı. Qatın altındı alıp qoyıp, kölemi (170/7) osınday şiydiñ tübirin qapqa salıp qoyadı da, bilmegen (170/8) bolıp üyge enedi. Dıyқан sasıp–pısıp tamaq işip, sırtqa (170/9) şıǵadı da, qaptı köterip kete baradı. Hanğa kelip (170/10) kireyin dese, küzetşi jigiti kirgizbeydi.

(170/11) — Qayda barasıñ?

(170/12) — Handa jumısım bar.

(170/13) Sonda jigiti: “Sen tura tur, men hanğa barıp (170/14) aytayın”, — dep kirip ketedi de: “Taqsır hanım, sizge (170/15) bir adam keldi, kötergen qabı bar, kirüwge ruqsat (170/16) suraydı”,– deydi. Han: “Kirsin!” — dep ruqsat berdi. (170/17) Dıyқан kirip kelip, taǵzım etip, ne aytarın bilmey (170/18) dirildip, hannıñ aldında abdırıp turıp qaladı. (170/19) Han “nege keldiñ?” — dep surap edi, “Sizge mınanı (170/20) alıp keldim”, — dep qabın silkip jiberip edi, şiydiñ (170/21) tübiri domalanıp, topıraq–mopıraǵıman hannıñ aldına (170/22) tüsti. Onı körip: “Men altın alıp keldim

(170/23) desem, ŗiydiñ tñbiri bolıp ŗıqtı, endi ĥan meni (170/24) ŗınımen–aĥ ۆltiredi eken” dep, dıyĥannıñ esi ŗıĥıp (170/25) ketedi. Ĥandı ŗındap aŗuw kıŗıp, ĥaharlanıp: “Ey, (170/26) aĥımaĥ, sen ne ۆŗin taĥımdı bılĥaysıñ? Dāl osınday (170/27) ŗiydiñ tñbiri dalada az ba, munıñ nesi tañsıĥ, (170/28) jendetterdi ŗaĥırıp basıñdı aldirtayın ba, (170/29) osı?” — dedi. Dıyĥan sasĥan boyda: “Ĥuldıĥım bar, (170/30) ĥanım, “ĥannıñ aĥılı mıñ kisige bara–bar” degen (170/31) sۆz bar emes pe. Bul ŗiydiñ tñbirin men bes ĥadaĥ (170/32) desem, ĥatınım segiz ĥadaĥ deydi. Ĥańŗa ekenin bile (170/33) almay, ŗeŗŗe ĥan ŗeŗŗedi dep sizge alıp keldim”, — (170/34) dedi. Sonda ĥan ĥuwlanıp turĥan baskeser bolıp (170/35) jürmesin, sınaĥ köreyinŗi” dep oylap: “Bul iytti (170/36) awlaĥa ŗıĥarıp, ayamay sabañdar”, — dep, jıgitterine (170/37) buyrıĥ berdi.

(170/38) Dıyĥandı awlaĥa alıp ŗıĥıp sabap jatır edi, ol: (170/39) “Ĥańĥa sۆzim bar, endi bir ret alıp barıñdar”, — (170/40) dep jalbarındı. Jigitter ĥańĥa alıp barıp edi, ĥan: (170/41) “Ne sۆziñ bar?” — dep suradı. Sonda dıyĥan: “Bul (170/42) topıraĥtı men semiz jerdiki desem, ĥatınım arıĥ (170/43) jerdıñ topıraĥı deydi, ekewmizdiñ ĥaysımızdiki jön? (170/44) Ĥdiletti ĥan emessiñ be, erterek ŗeŗŗip berip, ۆyime (171/1) jöneltŗi”, — dedi. Ĥan: “Bul bir keljireygen kelesaw (171/2) neme körinedi, urıp–urıp saraydan ŗıĥarıp tastañdar!” — (171/3) dep, jıgitterine buyrıĥ berdi. Dıyĥan ۆyine (171/4) sendele basıp, keŗtetip zorĥa jetti. Ĥatını aldınan (171/5) ĥarĥıldap külip ĥarsı aldı. “İy–iy, ĥannıñ küyew balası, (171/6) ĥadırlı ĥonaĥ bolıp ĥaytĥan tñriñ bar” dep, ۆyge (171/7) kirgizip maylı et, ĥazı–ĥartanı aldına ĥoyıp edi, (171/8) dıyĥan körip turĥan közine senbey: “Ĥatın, men bir (171/9) bäleĥe jolıĥĥanday körinem. Körinŗegi közime körinip (171/10) jatĥańĥa uĥsaydı. Tñren tartım jürüp, at basınday (171/11) altın tawıp aldım. Ĥańĥa alıp barsam, onım ŗiydiñ (171/12) tñbiri bolıp ŗıqtı. Ĥan sabattırıp–sabattırıp ĥoya (171/13) berdi. ۆyge kelsem, nańĥa jarımaŗŗı ek, ĥazı–ĥartanı (171/14) aldıma tartıp otırıñ. Bul da ĥudaydıñ bir (171/15) körsetken sıbaĥası ŗıĥar dep, közime sene almay otırırım”, — (171/16) dedi. Sonda ĥatını külip: “Altın tapĥanıñ (171/17) da ŗın, altın dep ŗiydiñ tñbirin ĥańĥa alıp barıp (171/18) tayaĥ jegeniñ de ŗın, ĥazır jep otırĥanıñ ĥazı, (171/19) ĥarta ekeni de ŗın, köziñe köringen eŗ närse joĥ, (171/20) ĥorıĥpay ĥolıñdı salıp jey ber”, — dedi. Dıyĥan istiñ (171/21) jayına endi tñsinip: “Ĥatın, sen aĥıldı, ĥan ekewmiz, (171/22) aĥımaĥ ekenbiz men ĥandı aldasam, sen ekewmizdi birdey (171/23) aldapsıñ, biraĥ az ĥana tayaĥ jegenim bolmasa, (171/24) istiñ bəri bizdiñ paydamızĥa ŗeŗŗilipti”, — dep, ĥatınına (171/25) ĥattı rıyza boldı. Söytip, dıyĥan altındı ŗetinen (171/26) satıp, keregine jumsap, jırĥap ĥalĥan eken.

(171/27) HAN BUĞASI MEN JARLI BUĞASINIŇ

(171/28) SÜZİSKENİ

(171/29) Hān bir tabaqtan dildāni jüldege tigip: “Menimen (171/30) kim buğa süzistiredi?” — dep, halkına jar saldı. (171/31) “Hānniň sözi eki bolmaydı” dep, halkı jarlıqtı (171/32) estigennen keyin buğaların alıp kele bastadı. Köp (171/33) el jıynalgannan keyin aynalağa ülken etip şim üdirip (171/34) tastadı. “Kimniň buğası osı şımnan iyterip (171/35) şıgarsa, jülde sonıki boladı”, — dedi. Buğalardı süzistire (171/36) bastadı.

(171/37) Hānniň emin–erkin ösken buğası buğaraniň arıq, (171/38) tırbıyğan buğasın koysın ba? Arı süzip, beri süzip, (171/39) şim belgiden birinen soñ birin iyterip şıgarıp jattı. (171/40) Hān dildāğa qarıq boldı. Arada birneşe kün (171/41) ötti. “Koy, endi bizdiň buğa hānniň buğasın süzip (172/1) şıgara almaydı arıq malda qaydan küş bolsın”, — (172/2) desip taray bastaydı. Söytip, el ümitin üzgen kezde, (172/3) bir jarlıniň buğası iyesine:

(172/4) “Sen meni arıq, jaman dep, ana halıq jıynalgan (172/5) bāsekege aparmadıñ. Māsele arıq–semiz, jamanda emes, (172/6) gāp qayrat kılıp qaşırıp aluwda. Sen āli de bolsa (172/7) meni aparıp bir sınap kör”, dedi. Sonda iyesi: “Men (172/8) bir tabaq dildāni qaydan alam?” dedi.

(172/9) Sonda buğa: “Sen meni apar da hānga: “Men buğamniň (172/10) basın tigemin. Siz buğañızdiň basın tikpey–aq, (172/11) bayağı aytқан dildānızdi tigiñiz” de, hān kelisedi”, — (172/12) dedi.

(172/13) Jarlı neşe türli oylarğa berilip, aqırı kün körüp (172/14) otırğan jalğız buğasın hānniň buğasimen süzistirüwge (172/15) alıp bardı.

(172/16) “Dildāñ joq, jüldege ne tigesiñ?” — dep suradı (172/17) hān.

(172/18) Jarlı: “Mümkin bolsa, men buğamniň qara basın (172/19) tiktim”, — dedi. Hān murtınan jımıyıp, jarlıniň (172/20) usınısına kelisim beredi.

(172/21) Bayağı jıynalgan halıq: “Āy, bayqus, kün körüp (172/22) otırğan jalğız buğanı hānga uttırıp jiberip, onan (172/23) keyin qaytıp jan saqtar ekensiñ?” — desip turdı. Hānnin (172/24) buğası jaman buğa emes, mınaday eki buğanı (172/25) jeñedi desti.

(172/26) Jarlı buğasın alıp kelip, murındığın türüp, (172/27) “bar endi, januwar”, — dep jıraqtan bosatıp jiberdi.

(172/28) Buğa jer tarpıp ökirip, Һanniñ buçasına tap (172/29) berdi. Һanniñ buçası süzispek turğay, Һanniñ darbazasın (172/30) talqanday qaşıp, qorasına kirip ketti. El (172/31) tañdanadı. Һan awzın aşıp qaldı. Ne bäle bolğanın (172/32) eşkim tüsinbedi.

(172/33) “Bu tuqımıñ öskir ökirip qalıp edi, Һanniñ buçası (172/34) darbazasın buza qaştı. Tegi, bir tabaq dildäni (172/35) qıday osığan buyırtқан eken”, — dep Һalıq taradı.

(172/36) Jarlı bir tabaq dildäni alğanına süyinip, buçasın (172/37) minip qıwtıñdap üyine qayttı.

(172/38) Jolda kele jatıp buçasınan sır tarttı: “E-e, (172/39) dosım, Һanniñ küjireygen buçası senen nege qaştı?”

(172/40) — Onıñ nesine tañ qalasıñ, men onı buzaw kezinde (172/41) esinen tandıra ayamay süzgem.

(172/42) “Buzawında süzdirgen ögiz bolğanda da qorqadı”, (172/43) degen söz sodan qalıptı.

SÖZLÜK

A, a (A, a)

- abayla-** : 1. dikkat etmek, etrafa bakmak, etrafa göz atmak. (2)
- abdıra-** : telaşlanmak, şaşırarak. (1)
- Abılay** : özel isim. (30)
- adal** : güvenilir, iyi niyetli. (1)
- adam** : (< Ar. **âdem**) insan, adam. (9)
: *adam balası insanoğlu. (7) adam bol- adam olmak, yetişmek. (2)*
- adamşa** : insanca, adam gibi. (6)
- adamzat** : insanoğlu. (6)
- adas-** : yolunu kaybetmek, istikametini şaşırarak. (2)
- adirañda-** : gürültü çıkarmak (2)
- adıray-** : gözünü büyütürken sinirli bir şekilde bakmak. (1)
- adırlı** : dağdan küçük, tepeden büyük yükseltir. (1)
- ağa** : ağabey, büyük kardeş. (90)
- ağake** : yaşça büyük olan kimseye hitap şekli. (4)
- ağar-** : *tañ ~ → tañ.*
- ağasınday** : abisi gibi. (1)
- ağaş** : ağaç. (15)
- ağayındı** : kardeş, akraba (kimseler). (11)
- ağayın-tuwğan** : akraba.
- ağıs** : akış, suyun akması. (2)
- ağıt-** : çözmek. (3)
- ağız-** : dökmek, akıtmak. (2)
- Ahmet** : özel isim. (13)
- ajal** : (< Ar. **ecel**) ecel. (7)
: *ajal ayda- ölüme gitmek, kendini tehlikeye atmak. (1) ajaldan alıp kal- kurtarmak. (3). ajalı jet- eceli gelmek. (6)*
- ajalsız** : ölümsüz, ecelsiz. (1)
- ajdaha** : (< Fa. **ejderhâ**) ejder, ejdarha. (4)
- ajdahaday** : ejderha gibi. (1)
- ajdahaşa** : ejderha gibi. (1)

- ajıra-** : 1. bölünmek, parçalanmak. (1)
: 2. ayrılmak. (8)
- ajıras-** : alakayı kesmek, ayrılmak. (2)
- ajırat-** : iki şeyi birbirinden ayırmak. (1)
- aķ** : 1. ak, beyaz, temiz. (83)
: 2. hakikat, gerçek. (3)
: *aķ bata temiz dua, iĉten yapılan dua.*(1). *aķ jürek temiz kalpli.*
(1). *aķ köñil alĉak gönüllü.* (1). *aķ niyet iyi niyet(li).*(2).
jolı ~ bol- → jol.
- aķ-** : akmak, akıp gitmek. (13)
- Aķberen** : özel isim (1)
- Aķ ĥan** : özel isim. (10)
- aķı** : 1. yapmış olduğu iş iĉin ödenilen karşılık, ücret. (1)
: 2. hak, bir şeyin karşılığı, bedeli. (1)
- aķıl** : (< Ar. ‘âķıl) 1. akıl. (15)
: 2. fikir, düşünce. (1)
: *aķıl ayt- fikir vermek, yol göstermek.* (1) *aķıl sura- yardım istemek, danışmak.* (1) *aķıl tap- ĉare bulmak, yol göstermek.* (1) *aķıl üyret- fikir vermek, yol göstermek.* (4) *aķılıña kel- akıllı olmak.* (2)
- aķıldas-** : danışmak, istişare etmek, akıl danışmak.(7)
- aķıldı** : akıllı, zeki. (10)
- aķıldılıķ** : akıllılık. (2)
- aķıl-esti** : akıl mantık. (1)
- aķıl-keñes** : tavsiye, fikir, öneri. (1)
- aķılsız** : akılsız, aptal, budala. (1)
- aķımaķ** : (< Ar. **aĥmaķ**) ahmak, aklı az, aptal, salak. (37)
- aķımaķtıķ** : ahmaklık, akılsızlık. (2)
- aķı-pulsız** : bedava, karşılıksız. (1)
- aķır** : (< Ar. **âĥır**) 1. sonunda, nihayetinde. (1)
: 2. ahır. (2)
: *aķır ayağı sonunda.* (1)
- aķırı** : nihâyet, sonunda. (26)

akırettik	: (< Ar. âhiret+tik) ahiretlik. (1)
aķırđı	: sonuncu, son. (2)
aķırın	: yavaş, sessiz. (11)
aķırında	: sonunda. (7)
aķķuw	: kuğu. (1)
aķsaķ	: aksak, topal. (1)
aķsaķal	: aksakal, yaşlı, ihtiyar; kabilenin ileri gelen ve sözü dinlenen şahsiyeti; yaşı büyük kimse, saygıdeğer kimse. (14)
aķşa	: para, akçe. (7)
aķşam	: akşam vakti. (1)
Aķşüke	: özel isim. (7)
aķta-	: birisinin yapmış olduğu iyiliğe iyilikle karşılık vermek, cevap vermek, beklediğini, umduğunu vermek. (1)
aķtal-	: aklanmak, temize çıkmak. (2)
aķtaylak	: iki yaşını doldurmamış beyaz deve yavrusu, taylak. (1)
al	: 1. almak, tutmak (219) : 2. evlenmek (51) : 3. almak, taşımak (2) : 4. almak, sokmak (1) : 5. misafir etmek. (3) : 6. almak, çıkarmak (2) : 7. almak. (17) : 8. yardımcı fiil (260) : <i>ajaldan ~ıp ķal-</i> → <i>ajal. aldına ~ → aldı. al endi şimdi, bundan böyle, bundan sonra.</i> (11). <i>algıs ~ → algıs. alıp bar-</i> alıp varmak, götürmek. (38). <i>alıp ber-</i> alıp vermek, alıvermek (5). <i>alıp ķal-</i> alıkoymak, bırakmak. (1). <i>alıp ķaş-</i> alıp kaçırarak (1). <i>alıp kel-</i> alıp gelmek (112). <i>alıp ket-</i> alıp gitmek (13). <i>alıp kir-</i> alıp girmek (1). <i>alıp şıķ-</i> alıp çıkmak. (15). <i>aman ~ → aman. aň ~ → aň. asırap ~ → asıra-. bas ~ → bas. betke ~ → betke. dâret ~ → dâret. dem ~ → dem. esine ~ → es. et ~ → et. habar ~ → habar. janiña ~ → jan. jete ~ma- → jet-. ķan ~ → ķan. ķarsı ~ → ķarsı. ķatın ~ → ķatın.</i>

kısımğa ~ → *kısımğa*. *kız* ~ → *kız*.

köñilimdi jaylap ~ → *köñil*. *köz jawın* ~ → *köz*.

közine jas ~ → *köz*. *maza* ~ → *al-ortasına* ~ → *orta*.

ölimnen ~ → *ölim*. *öş* ~ → *öş*.

sälem ~ → *sälem*. *tilin* ~ → *til*. *tüsire* ~ *ma-* → *tüsir-*.

alağan	: avuç içi, aya. (6)
alağanımdağıday	: avucumun içindeki gibi. (1)
Alaköl	: Alagöl. (1)
alaqtat-	: şaşırtmak, şaşkın şaşkın etrafa baktırmak. (1)
alas	: ölüm meleği. (2)
alasa	: kısa, alçak. (4)
Alataw	: Aladağ. (1)
alay-düley	: karma karışık. (1)
alay-tüley	: → alay-düley . (1)
ald	: 1. ön. (7) : 2. ön, karşı. (5)
alda-	: kandırmak. (9)
aldağı	: ilerdeki, öndeki. (1)
aldarınan	: önlerinden (1)
aldaw-sırat-	: kandırmak, aldatmak, oyalamak. (1)
aldı	: önü, karşısı. (77) : <i>aldına al- önüne almak</i> (2). <i>aldına tüs- önüne düşmek</i> . (1). <i>aldınan kıya öt- karşı çıkmak</i> . (1). <i>aldınan şıq- önünden çıkmak, karşılaşmak</i> . (19).
aldı-artına	: önü arkası, çevre, acelece(1)
aldımen	: öncelikle, ilk olarak. (1)
aldın-ala	: önceden, gününden evvel. (2)
aldında	: bir şeyin arifesinde, başlangıcında. (6)
aldıñğı	: önceki, ilk, evvelki. (3)
aldır-	: 1. aldırmaq. (3) : 2. çaldırmaq. (1) : 3. aldırmaq, getirtmek. (11) : <i>qayğığa</i> ~ → <i>qayğı</i> . <i>sezik</i> ~ → <i>sezik</i> .

aldırt-	: 1. aldırtmak. (1) : 2. aldırtmak, getirtmek, tutturmak. (1) : 3. aldırtmak, getirtmek. (3)
aldıyyar	: eski zamanlarda han ve sultanlara karşı kullanılan hitap kelimesi, haşmetli. (8)
alğa	: ileri, ileriye doğru. (2) : <i>alğa bas-</i> ilerlemek. (1)
algır	: zeki, kabiliyetli, kıvrak. (1)
algıs	: dua. (1) : <i>algıs al-</i> sevap almak, sevap kazanmak. (1). <i>algıs ayt-</i> şükran duymak, teşekkür etmek. (3).
algısız	: <i>kolğa</i> ~ → <i>kol</i> .
Alımķul	: özel isim. (29)
alıp	: alp, kahraman (25)
alıs	: uzak. (22)
alıs-	: dövüşmek, vuruşmak, çarpışmak. (4) : <i>kol</i> ~ → <i>kol</i> .
alıstan-aķ	: uzaktan. (1)
alıstat-	: uzaklaştırmak. (1)
aliyk	: (2) ?
aljı-	: hataya düşmek, yanılmak. (1) : <i>aljıp kal-</i> şuurunu aklını kaybetmek. (1).
alkım	: boğaz. (2)
alkınt-	: nefes nefese bırakmak. (1)
Allahuw äkbar	: Allâhü ekber. (1)
Alla(nıki)	: (< Ar. Allah) Allah. (1)
alma	: elma. (49)
alma-kezek	: sırayla, nöbetleşe. (1)
Almaķul	: özel isim. (1)
almas	: (< Ar. elmâs) elmas. (1)
almas-	: birinin yerine diğeri geçmek.(1)
almastır-	: değiştirmek. (2)
alpıs	: altmış. (8)

altaw	: altı tane. (1)
altı	: altı. (15)
altın	: altın. (184)
Altınköl	: Altıngöl. (4)
altın-kümis	: altın gümüş. (2)
altınşı	: altıncı. (1)
altıpıs	: altmış. (1)
amal	: çözüm, yol, çare. (26) : <i>amalı kaşa çaresi ne, ne çare. (1). amalı kırı- çaresiz kalmak. (1). amal tap- çare bulmak. (15). amal taw- (<-tap-) çare bulmak. (3). amalı tawsıl- çaresi tükenmek, çaresiz kalmak. (19).</i>
amalsız	: çaresiz, mecburi. (7)
amalşıl	: taktikçi, hileci. (1)
aman	: sağ, salim. (3) : <i>aman al- kurtarmak; sağlıcakla kalmak. (4). aman bol- sağ olmak, yaşamak. (1). aman kal- sağ kalmak. (8).</i>
amanat	: emânet. (3)
aman-esen	: sağ salim. (6)
aman-saw	: sağ salim, hayatta. (1)
añ	: 1. yabani hayvanların genel adı. (1) : 2. av. (6) : <i>añ al- avlamak, yakalamak. (1). añ awla- ava çıkmak. (5) añğa şıķ- ava çıkmak. (27)</i>
ana	: 1. anne, ana. (64) : 2. bu, şu, o. (27)
anaday	: bunun gibi, şunun gibi. (1)
analar	: onlar. (2)
anah	: analı. (1)
anani-mınanı	: onu bunu. (1)
anaw	: 1. şu. (5) : 2. o. (4)
añdı-	: takip etmek, gözlemek, izlemek. (4)
añdıt-	: takip ettirmek. (1)

añgar	: dağlar arasındaki çukur yer, vadi, dere, ırmak kenarlarındaki dik yer. (2)
anıķ	: 1. hakiki, gerçek. (1) : 2. kesin, şüphesiz. (1)
anıķ-ķanıķ	: gerçek, açık, belli. (1)
anıķta-	: tanımlamak, belirtmek, açıklamak, tespit etmek, saptamak. (1)
añķı-	: (güzel koku) etrafa yayılmak. (1)
añ-ķus	: yabani hayvanların genel adı. (1)
añşı	: avcı, avla meşgul olan kimse. (2)
añşılık	: avcılık, avcılığı meslek edinme.(4) : añşılık ķur- avcılık yapmak. (1)
ant	: ant, yemin. (2) : ant ber- ant vermek. (2). ant iş- ant içmek, yemin etmek. (3)
añ-tañ	: añ-tañ bol- şaşdırmak. (1)
anttas-	: karşılıklı yemin etmek. (1)
apa	: 1. öz anne, ana. (2) : 2. abla, yakın akraba arasında yaşı büyük olan hanım. (9)
Apal	: özel isim. (4)
apar-	: götürmek. (13)
apeke	: abla. (1)
apır-ay	: hayret, şaşma bildiren ünlem. (4)
appaķ	: bembeyaz, apak. (1)
ar	: ar jaķ öteki taraf, diğer taraf. (3)
ara	: 1. testere. (1) : 2. arı. (6) : 3. ara. (6) : 4. ara, iç. (9) : 5. arka, arasında, içinde. (3)
arada	: 1. arada. (16) : tez ~ → tez.
araķ	: (< Ar. 'araķ) içki. (9)
aral	: ada. (2)
arala-	: 1. gezmek, dolaşmak. (9)

	: 2. testere ile bir şeyi kesmek. (1)
aralas	: karışık, karışmış. (2)
aralas-	: karışmak. (1)
aralastır-	: karıştırmak. (1)
aralat-	: kestirmek. (1)
aramdık	: kötülük, art niyetlilik. (1)
arasınday	: arası gibi. (1)
arba	: araba (at, öküz vb.) (18)
arba-	: büyülemek, efsunlamak. (2)
arbas-	: birbirini tesiri altına almak için çalışmak. (1)
arğı	: 1. öteki, öbür. (11) : 2. sonra. (3)
arğı-bergi	: onu bunu. (1)
arğınak	: küheylan, asil at. (6)
arı	: 1. öteye, sonra, diğer yandan. (12) : <i>budan</i> ~ → budan . <i>munan</i> ~ → munan . <i>onan</i> ~ → onan .
arı-beri	: ileri geri, sağa sola, oraya buraya. (16)
arığırak	: biraz uzağa, daha öteye. (1)
arık	: arık, zayıf, sıska. (7)
arık-semiz	: zayıf şişman. (1)
arıқта-	: arıklamak, zayıflamak. (1)
arıktat-	: arıklatmak, zayıflatmak. (2)
arıp-aş-	: zayıflamak, halsiz düşmek. (5)
arıraq	: uzakça yer, ötelere. (1)
arıstan	: arslan. (10)
arıt-	: zayıflatmak. (1)
arqa	: 1. sırt. (4) : 2. arka. (6)
arqala-	: bir şeyi sırtına alarak taşımak. (3)
arқан	: ip, halat. (12)
arқар	: koyun soyundan büyük boynuzlu yabani bir hayvan. (1)
arқılı	: vasıtasıyla, yardımıyla. (1)
arlı-berli	: ileri geri, oraya buraya, o tarafa bu tarafa. (1)

- armanda** : pişman, kaygılı, arzusu yerine gelmeden. (1)
- armanı** : hayal, arzu, emel, maksat. (5)
- arna-** : ayırmak, ithaf etmek. (5)
- arnal-** : ayrılmış olmak, birisine mahsus olmak. (1)
- arnayı** : mahsus, özel olarak, hususi olarak. (1)
- arpa** : arpa. (8)
- arsız** : arsız, utanmaz, yüzsüz. (1)
- arşa** : bir tür çam ağacı. (3)
- arşı-** : (kabuk) soymak. (1)
- art** : 1. arka. (4)
: 2. hayvanların kuyruk tarafı. (1)
: 3. art, arka, bir şeyin bitimi. (33)
: *artına karaylamay ardına bakmadan.* (1)
- art-** : 1. yüklemek. (16)
: 2. çoğalmak, bollaşmak. (2)
- artık** : 1. fazla, daha üstün, daha iyi. (3)
: 2. fazla. (3)
- artil-** : 1. fazlalaşmak, çoğalmak. (1)
: 2. artmak. (1)
- artkı** : arkadaki. (1)
- as** : 1. aş, yemek. (2)
: 2. yemek, aş (ölen kişinin 40. gününde ve bir yıl sonrasında verilen yemek). (2)
: *as ber- yemek vermek (ölen kişinin 40. gününde ve bir yıl sonrasında verilen yemek).* (2)
- as-** : 1. dar ağacına asmak, idam etmek. (4)
: 2. asmak. (10)
: 3. aşmak, geçmek. (6)
: 3. asmak, öldürmek. (1)
: 4. ilerlemek. (1)
: 5. çok, pek çok. (1)
: 6. büyük, kocaman. (1)
: 7. koymak. (1)

: *asıp tüs-* geçmek. (2). *biyligi* ~ → *biylik*. *darga* ~ → *dar*.
jüzege ~ → *jüze*.

- asa-** : ağzını doldura doldura yemek yemek. (1)
- Asa-musa** : ? (9)
- Asan** : özel isim. (18)
- Asık** : 1. özel isim. (1)
 : 2. aşık (kemiği). (7)
- asıq-** : acele etmek. (2)
- asıktır-** : acele ettirmek, telaşlandırmak, ortalığı velveleye vermek. (3)
- asıl** : değerli, kıymetli. (16)
- asıl-** : 1. asılmak. (1)
 : 2. asılmak, dayanmak. (1)
- asın-** : takınmak. (6)
- asıp-sas-** : şaşırarak, acele etmek. (1)
- asıp-tögil-** : taşmak. (1)
- asır-** : *aylasın* ~ → *ayla*. *tamaq* ~ → *tamaq*.
- asıra-** : 1. yetiştirmek, beslemek, büyütmek. (1)
 : 2. bakmak, ilgilenmek. (1)
 : *asırap al-* (birisinin çocuğunu) evlatlık almak. (2). *asıra ayt-*
abartarak konuşmak, atmak. (1)
- asırandı** : evlatlık. (3)
- aşkan** : çok. (1)
- aşkar** : çok yüksek, zirve. (2)
- aşkar-aşkar** : yüksek yüksek. (1)
- aşkaralı** : çok yüksek. (1)
- aspan** : asuman, gök, gökyüzü. (36)
- aspanda-** : yüksekten uçmak, yukarı çıkmak. (1)
- aspandat-** : (gökyüzüne) yükseltmek. (1)
- aspazşı** : ahçıbaşı. (1)
- assalawmaleyküm** : selamünaleyküm. (2)
- assalawmaleyküm** : → *assalawmaleyküm*. (2)
- astı** : 1. alt, alt taraf. (10)
 : 2. dağın eteği. (1)

	: <i>ayak ~nan</i> → ayak. <i>jer ~</i> → jer.
astır-	: astırmak. (2) : <i>dargâ ~</i> → dar.
asuw	: geçit, dağ geçidi. (5) : <i>asuw bergisiz aşılmaz.</i> (1) ?
aş	: 2. aç, açlık. (2) : 3. aç, karnı aç, yemek yememiş. (2)
aş-	: 1. açmak. (31) : 2. acıkmak. (6) : 3. acımak. (3) : <i>jağ ~pa-</i> → jağ. <i>soğıs ~</i> → soğıs.
aşı	: 1. acı, tatlı değil. (1) : 2. acı. (2)
aşı-	: <i>janı ~jan.</i>
Aşık	: özel isim. (20)
aşık	: 1. açık. (4) : 2. açık, net. (1)
aşıl-	: açılmak. (23) : <i>bağıtı ~</i> → bağıt. <i>kün ~</i> → kün.
aşıl-aşıl	: açıl açıl. (açılmasını istemek). (2)
aşıt-	: ekşitmek. (1)
aşköz	: açgözlü. (2)
aşközdik	: açgözlülük. (2)
aşşı	: acı, tadı olmayan. (1)
aştan-aş	: aç hâl, fakirlik. (1)
aştık	: açlık. (1)
aşuw	: hiddet, öfke, sinir, kızgınlık. (8) : <i>aşuwı kel-kızmak, sinirlenmek.</i> (12). <i>aşuw kııs-sinirlenmek.</i> (2)?
aşuwlan-	: kızmak, sinirlenmek, öfkelenmek. (16)
at	: 1. at. (140) : 2. ad, isim. (100) : <i>at basınday</i> at başı gibi büyük. (3). <i>at jartıs</i> at yarışı. (2). <i>at koy-</i> ad vermek, at koymak. (9). <i>at koyılma-</i> ad koyulmamak.

- (1). *jorġa* ~ → *jorġa*.
- at-** : 1. atmak, fırlatmak. (4)
: 2. avlamak, vurmak. (26)
: 3. nişan almak. (1)
: 4. atılmak, fırlamak, fırlatmak. (7)
: *tañ* ~ → *tañ*.
- ata** : baba. (19)
: ata, ihtiyar insan. (8)
: dede. (2)
: ata, soy, ecdat. (2)
: *ataña nălet atana lanet*. (1). *ķayın* ~ → *ķayın*.
- ata-** : 1. bir şeyi birisi için adamak, ayırmak. (2)
: 2. ad koymak. (1)
: 3. bilhassa belirtmek. (1)
- ata-ana** : ana-baba, ebeveyn. (13)
- ata-ene** : kaynata, kaynana. (2)
- ataķ** : isim, nam, ünvan, şöhret, şan. (2)
- atake** : babacıġım. (1)
- ataķtı** : ünlü, namlı. (2)
- atal-** : adlandırılmak, ad verilmek. (1)
- atan-** : bahsedilmek, ismi çağırılmak. (2)
- ata-tek** : bir kimsenin ata-babası, çıktığı kabilesi, soyu.
- atawlı** : isimli, kendine has ismi olan. (1)
- atbegi** : attan çok iyi anlayan, atların huyunu suyunu bilen, onlarla iletişim kurabilen kimse. (1)
- atıl-** : fırlamak, atılmak. (2)
- atısimen** : *tañ* ~ → *tañ*.
- at-jalna** : yele. (1)
- atķar-** : icra etmek, yerine getirmek, yapmak. (9)
- atķıla-** : atmak. (1)
- atlas** : yüzü parlak, sık dokunmuş bir tür ipekli kumaş, atlas. (1)
- attan-** : atlanmak, yola çıkmak, yol almak. (26)
: *saparġa* ~ → *sapar*.

attandır-	: misafir ya da yolcuyu yollamak, göndermek. (9)
attay	: at gibi, kocaman. (3)
attı	: 1. adlı. (6) : 2. atlı. (5)
attır-	: vurdurmak. (1)
aw-	: 1. (bir tarafa) kaymak. (3) : 2. belli bir miktarı aşmak. (1) : <i>esi</i> ~ → <i>es</i> .
awdar -	: yıkmak. (3)
awdarıl-	: devrilmek. (1)
awıl (, awl)	: 1. köy. (20) : 2. köy, ev. (8) : 3. grup, topluluk. (3)
awır	: 1. zor, güç. (1) : 2. büyük, ağır. (1) : 3. ağır, kötü. (1) : <i>awır bol- çetin, meşakkatli olmak</i> . (3). <i>ayağı</i> ~ → <i>ayağ</i> .
awır-	: hastalanmak. (7) : <i>awırıp kal-</i> hastalanmak. (3)
awırt-	: ağrıtmak, acıtmak. (1)
awıs-	: değişmek. (3)
awız	: 1. ağız. (34) : 2. evin veya başka bir yerin girecek, çıkacak yeri, kapı. (1) : 3. kapların veya içi boş şeylerin açık tarafı. (2) : 4. kelime. (2) : 5. tane. (2) : <i>bir ~dan</i> → <i>bir</i> .
awızdık	: ağızlık, gem. (1)
awkat	: yemek, aş. (3)
awkım	: <i>bir ~da</i> → <i>bir</i> .
awl	: → <i>awıl</i> . (1)
awla	: etrafı kamış veya duvarla çevrilmiş yer, avlu. (2)
awla-	: avlamak. (1)

	: <i>añ</i> ~ → <i>añ</i> .
awmiyn	: (< Ar. <i>âmin</i>) amin. (1)
awna-	: 1. (hayvan) yere yatıp yuvarlanmak, ağnamak. (1) : 2. insanların yaşayış durumu, geçim durumu. (1)
awruw	: hastalık. (7) : hasta. (5)
awzı-bası	: ağız yüz. (1)
ay	: 1. ay, senenin on ikide biri (otuz günlük zaman dilimi). (30) : 2. ay, kamer. (7) : <i>ay tuyaqtı güzel, yürük</i> . (1) ?
aya-	: 1. acımak, korumak, merhamet etmek. (11) : 2. esirgemek. (1)
ayaq	: ayak. (28) : <i>aqır ~ → aqır</i> . <i>ayağı awır hamile</i> . (2). <i>ayaq astınan aniden, birden bire, ansızın</i> . (2). <i>ayaq jaq aşağı taraf</i> . (2). : son. (2)
ayaq-kol	: el ayak. (1)
ayaqtalar	: bitirecek, son verecek, tamamlayacak. (1)
Ayalpañ	: özel isim. (3)
ayarlıq	: aldatıcılık, aldatma, kandırma, kurnazlık. (2)
aybalta	: uzun saplı, yarım ay şeklindeki balta, teber. (1)
ayda-	: 1. hayvanı önüne katıp bir yere götürmek, yönlendirmek. (9) : 2. götürmek. (2) : 3. toprağı sürmek. (5) : <i>ajal</i> ~ → <i>ajal</i> .
aydahar	: ejderha. (59)
aydala	: insan bulunmayan sahra, bozkır, ova. (1)
aydalğan	: terk edilmiş. (1)
Aydarhan	: özel isim. (4)
aydaw	: söylemek, demek. (1)
ayday	: ay gibi güzel. (3)
Aydınköl	: Aydıngöl. (2)
aygır	: aygır, damızlık erkek at. (2)

ayıġar	: iyileŖecek. (1)
ayıġ-	: hastalıktan kurtulmak, iyileŖmek. (7)
ayıġtır-	: iyileŖtirmek, ayılmak. (16)
ayına	: her ay. (1)
ayıp	: günah, suç, kabahat. (1) : <i>ayıp etpe kusura bakma.</i> (1). <i>ayıpġa jıġ-</i> rezil etmek. (1)
ayıpta-	: suçlamak, karalamak. (1)
ayıptı	: suçlu, kabahatli. (1)
ayır	: 1. harmanda sap ve ot toplamada kullanılan saplı atal,dirgen.(2) : 2. Çift, iki. (2)
ayır-	: ayırmak. (1)
ayırbasta-	: bir Ŗeyi ikincisi ile deġiŖtirmek, bir Ŗey vererek yerine baŖka bir Ŗey almak. (1)
ayıriġ	: ayrılmıŖ. (3)
ayıril-	: ayrılmak. (2)
ayıġay	: normalden daha yüksek ses çıkarma, baġırma, haykırma. (3) : <i>ayıġay sal-</i> baġırvermek. (5)
ayıġayla-	: normalden yüksek sesle konuŖmak, baġırmak. (25)
ayıġay-Ŗuw	: karma-karıŖık ses, gürültü. (1)
ayıġın	: açık, belirli, malum. (1)
ayla	: hile, taktik, çare, çözüm. (12) : kurnazlık, hile. (1) : <i>aylasın asır-</i> kandırmak, aldatmak. (2). <i>aylası tawsıl-</i> aresiz kalmak, çaresi tükenmek. (5).
ayla-amal	: taktik, çözüm, çare. (3)
aylaker	: (< Ar. ġıle+ Fa. ġâr) hilekâr, kurnaz. (18)
aylalı	: hilekâr, taktikçi, açıkgöz. (3)
aylalı-aġıldı	: kurnaz. (1)
aylan- (, aynal-)	: 1. dönmek, bitmek, geçmek. (1) : 2. dönmek. (1) : 3. dönmek, dolaŖmak. (1)
aylandır-	: dediġini yaptırmaya alıŖmak, kandırmak. (1)
aylap-jıldap	: aylarca, yıllarca. (1)

- aylık** : otuz günlük zaman ölçüsü. (4)
- ayna** : ayna. (4)
- aynaday** : ayna gibi, tertemiz, parlak. (1)
- aynal-** (, aylan-) : 1. bir durumdan başka bir duruma geçmek. (11)
: 2. dönmek. (4)
: 4. geçmek. (1)
: *bası ~ → bas. ölüwge ~ → öl-*.
- aynala** : 1. çevre, etraf. (3)
- aynalayın** : 1. büyüklerin kendisinden küçüklere karşı kullandıkları kuzum, yavrum, nazlım evladım anlamlarında bir tür sevgi ifadesi. (11)
- aynaldır-** : döndürmek, bir durumdan başka bir duruma geçirmek. (8)
- aynalis-** : bir işle uğraşmak. (1)
- aynı-** : vazgeçmek, sözünden caymak, vaadinde durmamak. (3)
: *jüregi ~ → jürek.*
- aynıma-** : (iki şey) birbirine çok benzemek. (1)
- aynımas** : sözünde duran, sözünün eri, değişmeyen, sabit. (2)
- ayöken** : masallarda, halk hikâyelerinde karşılaşılan cadı. (19)
- ayran-asır** : *ayran-asır bol- saçılmak, darmadağın olmak.* (1)
- ayrık** : yol ağzı, yol ayırımı. (5)
- ayrıkşa** : ayrıca, özellikle, bilhassa. (1)
: farklı, ayrı. (1)
- ayrıl-** : ayrılmak. (5)
- Aysuluw** : özel isim. (5)
- aysuluwday** : Aysuluw gibi. (1)
- ayt-** : demek, söylemek. (339)
: *aķıl ~ → aķıl. algıs ~ → algıs. asıra ~ → asıra-.*
ötirik ~ → ötirik. siltaw ~ → siltaw. tuwra ~ → tuwra.
- aytakır** : ay gibi tamtakır. (1)
- aytıl-** : söylenmiş olmak, denilmek. (4)
- aytı-** : münakaşa etmek, tartışmak. (2)
: *ķoş ~ → ķoş. ķayır-ķoş ~ → ķayır-ķoş.*
- aytķalı** : söylemek için. (1)
- aytķanday** : söylediği gibi, dediği gibi. (21)

aytkanınday	: söylediği gibi, söylediği şekilde. (16)
aytkayla-	: normal konuşmadan yüksek sesle konuşmak, bağırarak. (1)
aytkız-	: söyletmek. (1)
Aytomış	: özel isim. (9)
ayttır-	: söyletmek, dedirtmek. (4)
aytuwlı	: meşhur, değerli, saygıdeğer. (1)
ayuw-jılan	: ? (1)
az	: az, çok değil. (3)
	: <i>az kana azıcık</i> . (1)
az-	: 1. zayıflamak. (1)
	: 2. solmak. (5)
	: <i>öñi ~ → öñ</i> .
aza	: <i>aza tut- matem tutmak</i> . (1).
azañda-	: mızızlanmak. (1)
azap	: (< Ar. ‘ <i>azâb</i>) azap, işkence, zorluk, eziyet, mihnet. (3)
	: <i>azapka sal- işkence etmek, eziyet çektirmek</i> . (1)
azat	: azat, serbest, hür, bağımsız. (1)
azdıq	: azlık, eksiklik. (4)
azdı-köpti	: az çok. (1)
azgın	: azgın, ahlaksız, yoldan sapan, yoldan çıkmış. (1)
azgır-	: caydırmak, doğru yoldan saptırmak, aldatmak. (1)
azın-awlaq	: azıcık, birazcık, çok az. (1)
azıp-toz-	: perişan hâlde olmak, zayıflamak, hâlsizleşmek. (1)
azıq	: 1. ot, yem, hayvan yiyeceği. (2)
	: 2. yiyecek, gıda, yemek. (112)
	: <i>jol ~ → jol</i> .

Ə, ə (Ä, ä)

ä	: sevinç veya üzüntüyü bildirme belirtisi. (1) : ä degende ilk olarak.(7). ä degenşe a deyinceye kadar,hemen.(1)
ä-ä	: ? (1)
äbden	: 1. tamamıyla, büsbütün, hepten, iyice. (21) : 2. çok. (5)
äbiger	: telaş. (1)
äbirji-	: şaşırmaq, rahatsız olmak, telaşlanmak. (1)
ädemi	: 1. gösterişli, güzel. (4) : 2. güzel, yakışıklı. (1)
ädemilen-	: güzelleşmek. (1)
ädet	: (< Ar. 'âdet) alışkanlık, âdet. (3)
ädetinşe	: alışkanlığına göre, eskisi gibi. (4)
ädeyi	: bilerek, kasten, mahsus. (2)
ädil	: (< Ar. 'âdil) adil, adaletli. (1)
ädildik	: adaletlilik, doğruluk, hak yemezlik. (3)
ädiletti	: adaletli. (3)
äje	: nine, büyük anne. (4)
äjep	: ? (2)
äke	: baba. (109)
äkel-	: getirmek, alıp getirmek. (18)
äkeldir-	: getirtmek, alıp getirtmek. (2)
äkeli	: babalı. (1)
äkeli-baladay	: uyumlu. (2) ?
äkemşe	: babam gibi. (1)
äke-şeşe	: anne baba, ebeveyn. (6)
äket-	: götürmek, alıp götürmek. (6)
äketay	: babacığım. (1)
Äkimhan	: özel isim. (9)
äl	: (< Ar. hâl) güç, kuvvet, takat. (5)
äl-därmen	: güç, enerji(1)

ælde	: ya da, yoksa, herhâlde. (5)
ældekimdi	: biri, herhangi biri. (1)
ældekaşan	: çok vakit önce, epey önce, çoktan. (2)
ældekaşayda	: ona göre, ona nazaran, oranla, nisbeten. (1)
äldenese	: bir çok, bir hayli. (2)
aleykümassalam	: (< Ar. ‘ aleykum+ selâm) aleykümselam. (1)
älek	: älek bol- uğraşmak.(1). älek sal- baş ağrıtmak,rahatsız etmek(2).
älekten-	: uğraşmak, boşuna gayret etmek. (1)
älem	: (< Ar. ‘ âlem) âlem, evren, cihan, dünya. (6)
älet	: vakit. (1)
älgî	: demin, biraz önce, önce, önceki, deminki. (60)
älgidey	: deminki gibi, az önceki gibi. (1) : älgidey küyge tüs- önceki gibi kötü duruma düşmek. (1)
älginde-aķ	: biraz önce. (1)
äli	: (< Ar. hâlâ) hâlâ, daha, henüz, şimdiye kadar. (10) ? : bir şekilde. (1) : äli künge deyin bugüne kadar. (1)
äli-aķ	: ileri bir günde, ileri bir zamanda. (1) ?
älsire-	: kuvveti azalmak, yorulmak, hâlsizleşmek. (3)
älsiret-	: güçsüzleştirmek. (1)
älsiz	: güçsüz, âciz, zayıf. (1)
ämîr	: (< Ar. emr) emir. (1)
äne	: işte, orada. (1)
äni-mini	: äni-mini degenşe çabucak. (1)
äñgime	: 1. hikâye. (3) : 2. mesele, söz. (2) : 3. olay. (2) : ängime şert- hikaye, hatıra anlatmak. (1)
äñgime-düken	: äñgime-düken soķuwğa şakır- hikaye anlatmaya, sohbet etmeye çağırarak. (1)
äñgimeles-	: konuşmak, sohbet etmek. (1)
äper-	: alıp vermek. (1)
äpke	: abla. (11)

	: <i>ķayın</i> ~ → <i>ķayın</i> .
äpketay	: ablacığım. (2)
äp-sätte	: hemen. (2)
är	: (Fa. her) her. (9) : <i>är ķaysısı herbirisi</i> . (1). <i>är küni her gün</i> . (1)
ärbir	: her bir. (9)
ärdayım	: her zaman, her vakit, daima. (6)
äreket	: (< Ar. <i>ķareket</i>) hareket. (2) : <i>äreket jasa çabalamak</i> . (2)
äreketten-	: hareketlenmek, çabalamak, gayret etmek. (1)
äreñ	: zorla, güçlölkle. (13)
äri	: biraz uzak, biraz öte. (3) : <i>äri...äri gerek...gerek / hem... hem/ hem... hem de</i> . (2)
ärkim	: herkes. (5)
ärķaysı	: her biri. (3)
ärķaylı	: çeşit çeşit. (1)
är-waķıtta	: her vakit, her zaman. (1)
äsker	: (< Ar. 'asker) asker. (8)
äste	: hiçbir zaman, asla. (1)
ätir	: kolonya, güzel koku. (2)
ätteñ	: keşke. (2)
äwe	: (< Ar. <i>hevâ</i>) hava, gök, gökyüzü. (2)
äwliye	: (< Ar. <i>evliyâ</i>) evliya. (6)
äwre	: zahmet, boş çaba. (2) : <i>äwre bol- zahmet etmek</i> . (3).
äwreşilik	: boşuna uğraşmak, eziyet. (1)
äy	: 1. seslenmek veya ilgi ve dikkat çekmek için söylenir.(9) : 2. sevinç veya üzüntü bildiren seslenme ünlemi. (1)
äyel	: kadın, hanım, zevce. (193)
äyeldi	: kadınlı, hanımlı. (2)
äyeldikke	: hanımlık, zevcelik. (3)
äyelşe	: kadın gibi, kadınsı. (1)
äytewir	: nihayet, zorla. (1)

äytpese	: yoksa, öyle ise. (4)
äytse	: <i>äytse de buna rağmen</i> . (1)
äzir	: 1. şimdi, şu anda. (2) : (< Ar. hâzir) 2. hazır.
Äzireyil	: (< Ar. 'Azrâ'îl) Azrail. (2)
äzirle-	: hazırlamak. (1)

B, 6 (B, b)

ba	: sözün, cümleinin sonuna getirilen soru edatı. (34)
bağa	: paha, kıymet, değer. (2)
bağalı	: pahalı, değerli, kıymetli. (4)
bağar-kağar	: ? (3)
bağar-қарар	: ? (1)
Bağdat	: Bağdat. (1)
bağuwşı	: hayvan yetiştiricisi. (3)
baıray-	: gözleri fal taşı gibi açılmak. (1)
baқ	: 1. bağ, bahçe. (4) : 2. baht. (4)
baқ-	: 1.(hayvan) bakmak, beslemek, büyütme. (21) : 2. bakmak, fark etmek, görmek, özen göstermek. (11) : <i>jan ~ → jan.</i>
baқа	: kurbağa. (23)
baқılawşı	: gözetici, denetmen, denetçi, gözlemci. (1)
baқır	: ? (2)
baқıray-	: gözünü büyütme sessiz bakmak. (1)
baқıt	: (< Fa. baht) baht, talih, şans. (15) : <i>baқıtı aşıł- mutlu olmak.</i> (2)
baқsı	: baksı, kam, ozan, şaman. (5)
baқша	: (< Fa. bâğçe) bahçe, bostan. (3)
baқtır-	: baktırmak, güttürmek. (5)
bal	: 1. fal, falcılık. (3) : 2. bal. (4) : 3. tatlı, lezzetli. (2)
bala	: çocuk, bebek, evlat. (818) : <i>adam ~sı → adam. oıın ~sı → oıın.</i>
bala-bota	: deve yavrusu. (1)
balam-ay	: çocuğum, yavrum. (3)
balapan	: civciv, kuş yavrusu, palaz. (13)

	: balapan şığar- (<i>kuş</i>) yavrulamak. (1)
balasınkindey	: çocuğununki gibi. (1)
balasız	: çocuksuz, bebensiz, evlatsız. (3)
balger	: falcı, kâhin, müneccim. (2)
balıķ	: balık. (16)
balıķşı	: balıkçı. (1)
balķamıs	: bal kamış. (1)
balta	: balta. (7)
baltala-	: baltalamak. (1)
baluwan	: (< Fa. pehlevân) pehlivan, güreşçi. (9)
baluwandıķ	: pehlivanlık, güreşçilik. (2)
bapta-	: besiyeye çekmek, beslemek, gütmek, yetiştirmek, büyütmek. (1)
bar	: 1. var, mevcut. (166) : 2. tüm. (5)
bar-	: 1. varmak, gitmek. (400) : 2. yardımcı fiil. (41) : <i>alip</i> ~ → <i>al-</i> .
barabar	: eşit, denk. (1)
barı	: tümü, bütünü. (4)
barında	: varlığında. (3) ?
bar-jok	: var-yok. (2)
barlıķ	: hepsi, bütünü, tümü. (27)
barmaķ	: parmak. (2)
barsa-kelmes	: gider-gelmez, gitse gelmez. (1)
bas	: 1. baş, kafa. (119) : 2. başkan, idareci. (8) : 3. baş, ilk, başlangıç. (3) : 4. bir şeyin tepesi, tepe, doruk, uç. (17) : 5. kişi, insan, can. (11) : 6. hayvanların sayısı. (1) : <i>at ~ınday</i> → <i>at. bas al-</i> baş almak, baş kesmek (16). <i>bas iy-</i> saygı göstermek, kabul etmek. (1). <i>bas jağındağı</i> baş tarafındaki. (1). <i>bas kes-</i> baş kesmek. (1). <i>bas kiyim</i> şapka, börk. (2). <i>bas kıos-</i>

birleş-, birlik haline gelmek, toplanmak. (3). bas sal- birden yakalamak, hemen yakalamak. (2). *bas sawğala-* sığınmak, sakınmak. (1). *bas ur-* başvurmak. (2). *bası aynal-* başı dönmek. (2). *bası bos* başı boş, özgür. (1). *bası kat-* kafası karışmak. (1). *basına awır kayğı orna-* başına kötü bir iş gelmek. (1)? *basıña is tūs* başına bir iş gelmek, iş başa düşmek. (2). *basınan ötker-* başından geçmek. (1). *başka is tūs-* basa olmadık iş gelmek. (3). *o ~ tağı* → *o. uşar* ~ → *uş-*.

bas-	: 1. basmak, adımlamak (20) : 2. örtmek, kaplamak. (1) : 3. baskın yapmak. (1) : 4. kaplamak, örtmek. (2) : <i>alğa</i> ~ → <i>alğa. ilgeri</i> ~ → <i>ilgeri. kamçı</i> ~ → <i>kamçı.</i> <i>kerüwen</i> ~ → <i>kerüwen. qorılğa</i> ~ → <i>qorıl. palaw</i> ~ → <i>palaw.</i> <i>şarşaganın</i> ~ → <i>şarşa. ünderin</i> ~ → <i>ün.</i>
basar	: <i>ornın</i> ~ → <i>orın.</i>
bas-ayaq	: tamamı, hepsi. (2)
basıl-	: hızı düşmek, yavaşlamak. (1)
basınday	: <i>at</i> ~ → <i>at.</i> : tepe. (1)
başka	: başka, diğer. (53)
başkaları	: başkaları. (1)
başkan-turğanına	: yaptığı her şeye, her hareketine. (2)
başkar	: idare etmek, yönetmek, başında bulunmak, önderlik etmek. (5)
başkaruw	: <i>başkaruwdan qal-</i> idareden çıkmak. (1)
başqaşa	: başka türlü, farklı bir şekilde. (1)
baskeser	: cellât. (4)
başqış	: merdiven. (7)
başşı	: önder, idareci, lider. (8)
basta-	: başlamak. (72) : <i>qorlay</i> ~ → <i>qorla-</i> . <i>qozğala-</i> ~ → <i>qozğal. söz</i> ~ → <i>söz.</i> <i>tüsindire</i> ~ → <i>tüsindir-</i> .

bastal-	: başlanmak. (7)
bastan-ayaq	: baştan aşağı, baştan ayağa, tepeden tırnağa. (2)
bastapkı	: başlangıç, ilk evvelki. (1)
bastı	: başlı. (2) : <i>bastı wüzir baş vezir.</i> (1)
bastıq	: başkan, idareci, müdür, şef. (4)
bastır-	: bastırmak. (3)
bat-	: 1. batmak, dibe çökmek, dalmak. (6) : 2. sinmek, utanmak, çekinmek. (2) : <i>kün ~ → kün. kıyalğa ~ → kıyal. oljağa ~ → olja.</i>
bata	: 1. iyi dilek, temenni. (7) : 2. dua. (1) : <i>aq ~ → aq.</i> : <i>batasın beris- dua etmek, iyi niyet temenni etmek.</i> (1)
batır	: 1. cesur, yürekli. (5) : 2. kahraman, bahadır. (18)
batır-	: batırmak. (2)
batırlıq	: kahramanlık. (3)
batis	: batı. (5) : <i>kün ~ → kün.</i>
batpaq	: çamur, batak. (1)
baw	: 1. bağ. (1) : 2. torba, çanta. (7)
bawır	: 1. kardeş. (10) : 2. bağır, ciğer. (2)
bawızda-	: boğazlamak, kesmek. (11)
bay	: 1. varlıklı, zengin. (43) : 2. çok fazla, sayısız. (3)
bayığı	: çok önceki. (79)
bayığıda	: eskiden, evvelden, önceleri. (15)
bayanda-	: anlatmak, bildirmek, beyan etmek. (8)
bayğus	: zavallı, biçare, çaresiz, garip. (1)
bayı-	: zenginleşmek. (4)

bayım-bayım	: zengin kişiye seslenme. (1)
bayırğı	: önceki, eski, evvelki, kadim. (1)
bayıt-	: zengin etmek, zenginleştirmek. (1)
bayka-	: gözlemek, fark etmek, dikkat etmek, kontrol etmek, bakmak. (11)
baykat-	: dikkat ettirmek, takip ettirmek. (1)
baykus	: çaresiz, bahtsız, fakir kimse. (8)
bayla-	: 1. bağlamak. (40) : 2. düğümlenmek. (3) : <i>bel</i> ~ → <i>bel. tilimdi</i> ~ → <i>til. wäde</i> ~ → <i>wäde</i> .
baylan-	: <i>tili</i> ~ → <i>til</i> .
baylat-	: bağlatmak. (1)
baylaw	: bağlama, bağ. (2)
baylawlı	: bağlı. (2)
baylık	: 1. zenginlik, servet, varlık. (5) : 2. hazine. (1)
baylığında	: zenginliği kadar. (1)
baykal-	: fark edilmek. (1)
bayşikeş	: orta halli (bayşikeş). (2)
bazar	: (< Fa. <i>bâzâr</i>) pazar, çarşı. (33)
bazarlamak	: pazarlamak. (1)
bäle	: (< Ar. <i>belâ</i>) kaza, bela. (2)
bäleket	: (< Ar. <i>felâket</i>) felaket, afet. (3)
bälence	: falanca, filanca. (1)
bäli	: övgü ve methiye ifadesi. (1)
bälkim	: belki, muhtemelen. (6)
bärekelde	: → bärekeldi . (2)
bärekeldi	: aferin, bravo. (2)
bäri	: hepsi, bütünü, tamamı, herkes. (57)
bäribir	: farketmez, önemi yok. (11)
bäseke	: yarış, iddia, münakaşa, rekabet. (1)
bästes-	: iddiaya girmek. (1)
bäybise	: çok eşli erkeğin ilk hanımı, hanımefendi. (9)
bäyge	: ödül. (4)

bäygi (,bäyge)	:→ bäyge. (1)
be	: sözün sonuna getirilen soru edatı. (55)
bedel	: itibar, otorite. (1)
bek	: bey, prens. (5)
bekem	: sağlam, kuvvetli. (1)
beker	: boşuna, boş yere, beyhude, nafile. (3)
bekit-	: sağlam şekilde bağlamak, kapatmak, kilitlemek. (1)
bekitil-	: sağlam şekilde kapatılmak, bağlanılmak, kilitlenilmek. (1)
bel	: bel. (15)
	: bel bayla- <i>bel bağlamak, inanmak, güvenmek. (2)</i>
beleske	: tepe, yüksekçe yer. (6)
belgi	: işaret, im damga, alamet. (7)
	: belgi ber- <i>işaret vermek, işaretlemek. (3).</i>
	dostıgınıñ ~si retinde ~ → dostıq
belgile-	: 1. belirlemek, tayin etmek. (1)
	: 2. işaretlenmek, nişan koymak. (1)
belgili	: tanınmış, ünlü, meşhur. (4)
belgisiz	: belirsiz, bilinmez, meçhul. (4)
ben	: cümle içinde aynı görevde bulunan iki öğeyi bağlayan unsur, ile, ve. (9)
ber-	: 1. vermek. (70)
	: 2. yardımcı fiil. (304)
	: <i>alıp ~</i> → <i>al-</i> . <i>ant ~</i> → <i>ant</i> . <i>as ~</i> → <i>as</i> . <i>belgi ~</i> → <i>belgi</i> . <i>buyrıq ~</i> → <i>buyrıq</i> . <i>habar ~</i> → <i>habar</i> . <i>jalt ~</i> → <i>jalt</i> . <i>jan ~</i> → <i>jan</i> . <i>jawap ~</i> → <i>jawap</i> . <i>järdem ~</i> → <i>järdem</i> . <i>jol ~</i> → <i>jol</i> . <i>kelisim ~</i> → <i>kelisim</i> . <i>keñes ~</i> → <i>keñes</i> . <i>qoya ~</i> → <i>qoy-</i> <i>mursat ~</i> → <i>mursat</i> . <i>orın ~</i> → <i>orın</i> . <i>ruqsat ~</i> → <i>ruqsat</i> . <i>sawal ~</i> → <i>sawal</i> . <i>sälem ~</i> → <i>sälem</i> . <i>söz ~</i> → <i>söz</i> . <i>suraw ~</i> → <i>suraw</i> . <i>şal ~</i> → <i>şal</i> . <i>toy ~</i> → <i>toy</i> . <i>wäde ~</i> → <i>wäde</i> . <i>waqıt ~</i> → <i>waqıt</i> .
bereke	: bereket. (1)
	: bereke bolma- <i>bereket olmamak. (1).</i>
berekesizdik	: bereketsizlik. (1)

bergi	: bu taraf, bu yan. (5)
bergisiz	: <i>asuw ~ → asuw.</i>
beri	: bu tarafa, bu yana. (25)
berik	: sağlam, sert. (2) : <i>öziñe öziñ ~ bolgın → öziñe</i>
beril-	: verilmek. (2) : <i>ħabar ~ → ħabar.</i>
beris-	: <i>batasın ~ → bata.</i>
bes	: beş. (22)
bes-altı	: beş altı. (2)
besewi	: beş tanesi, beşi birlikte. (3)
besik	: beşik. (1)
besin	: öğle namazı, öğle vaktinden biraz sonrası. (10) : <i>besin okı- öğle namazını kılmak. (1). besin namazımdı satқа- öğle namazını kılmak.</i>
besinşi	: beşinci. (1)
beş jüz	: beş yüz. (1)
bet	: 1. yüz. (11) : 2. taraf. (4) : <i>jer ~i → jer. ħara ~ → ħara.</i>
betke	: <i>betke al- yola çıkmak, yönelmek (5) ?</i>
beter	: beter, daha kötü. (6)
beyit	: mezar, kabir, türbe. (2)
beykadamdıq	: sükûnet, sakinlik, kaygısızlık. (1)
beymezgl	: vakitsiz. (1)
beyne	: görünüş, suret, biçim. (1)
beynetten-	: ızdırap çekmek, sıkıntıya katlanmak. (1)
beyşara	: (< Fa. bî-çâre) biçare, bahtsız, zavallı. (11)
beywaqıtta	: vakitsiz. (1)
beze-	: şarkı söylemek. (1)
bılay	: böyle, şöyle. (25)
bılay-bılay	: şöyle böyle. (1)
bılğa-	: kirlletmek, pisletmek. (1)

bilğ	: kıpırdamadan oturmak. (1)
bişildat-	: tekrar tekrar vurmak. (1)
birt-birt	: yansıma sesi. (1)
biyday	: buğday. (12)
bıyıl	: buyıl. (1)
bil-	: 1. bilmek, anlamak, öğrenmek. (151) : 2. bilmek, yardımcı fiil. (6)
bildir-	: bildirmek, haber vermek, haberdar etmek. (13) : <i>ıķılas</i> ~→ <i>ıķılas. rıyızalık</i> ~→ <i>rıyızalık</i> .
bilek	: bilek. (3)
bilem	: dilim dilim olarak kesilen kuyruk yağı. (7)
bilermen	: bilgin. (1)?
bilgiş	: bilgin, bilgili. (1)
bilgiz-	: bildirmek. (1)
bilin-	: bilinmek, anlaşılmak, görünmek. (1)
bir	: 1. bir, tek. (406) : 2. yalnız. (30) : 3. bir, belirsizlik bildirir. (306) : <i>bir awızdan toplu olarak</i> . (1). <i>bir awķımda bir anda</i> . (2). <i>bir şımşım bir çimdik, azıcık</i> . (4). <i>tağı</i> ~→ <i>tağı</i> .
birak	: ama, ancak, fakat, lakin. (97)
biraz	: biraz, az miktarda. (15)
birazdan	: birazdan. (8)
bir-birden	: birbirinden. (5)
bir-biri	: birbiri. (9)
birde	: bir seferinde, bazen, ara sıra. (6)
birde-bir	: hiçbir. (2)
birden	: birden, aniden. (2)
birdeñe	: bir şey. (2)
birdey	: aynı, eşit. (18)
bir-eki	: bir iki, birkaç. (4)
birer	: birer. (1)
birow	: her biri, birisi, biri. (38)

birge	: birlikte, beraber (26)
biri	: biri. (33)
birik-	: 1. birleşmek, uyumlu hâle gelmek. (3) : 2. birikmek. (1)
birin	: birisini, birini. (8)
birin-biri	: birbirini, birinden biri. (2)
birinen-biri	: birinden biri. (1)
birinşi	: birinci. (18)
birinşiden	: öncelikle, evvela, ilkin. (2)
birles-	: birleşmek, bir araya gelmek. (1)
birneşe	: birkaç, biraz. (12)
birşama	: bir hayli epey. (2)
bit-	: 1. bitmek, tükenmek. (24) : 2. yetişmek, büyümek, bitmek. (7) : 3. peydah olmak. (3) : <i>isi</i> ~ → <i>is. til</i> ~ → <i>til</i> .
bitew	: deliksiz, her tarafı kapalı. (1)
bitir-	: bitirmek. (11)
biye	: kısarak. (17)
biyik	: büyük, yüksek. (8)
biyikte-	: yükselmek. (1)
biyiktep	: büyük gibi. (1)
biylik	: hakimiyet, üstünlük, idare, iktidar, otorite, hüküm. (1) : <i>biyliği as- sözü geçmek</i> . (1)
biyt	: bit. (4)
biz	: biz. (91)
bizdey	: biz gibi. (1)
bol-	: 1. olmak, meydana gelmek, gerçekleşmek. (586) : 2. ol-, i- (yardımcı fiil). (221) : <i>adam</i> ~ → <i>adam</i> . <i>aman</i> ~ → <i>aman</i> . <i>añ-tañ</i> ~ → <i>añ-tañ</i> . <i>awır</i> ~ → <i>awır</i> . <i>ayran-asır</i> ~ → <i>ayran-asır-</i> . <i>älek</i> ~ → <i>älek</i> . <i>äwre</i> ~ → <i>äwre</i> . <i>bereke~ma-</i> → <i>bereke</i> . <i>berik</i> ~ → <i>berik</i> . <i>dayar</i> ~ → <i>dayar</i> . <i>duwşar</i> ~ → <i>duwşar</i> . <i>ğasıq</i> ~ → <i>ğasıq</i> . <i>ğayıp</i> ~ → <i>ğayıp</i> .

ıza ~ → ıza. *ıye* ~a al- → ıye. *jaqsı* ~ → jaqsı. *jaman* ~ → jaman. *jarık* ~ → jarık. *jem* ~ → jem. *jok* ~ → jok. *jol* ~ → jol. *jolı aq* ~ → jol. *jolıñ* ~ → jol. *qabil* ~ → qabil. *qalay* ~ğanda → qalay. *qalıs* ~ → qalıs. *qapa* ~ → qapa. *qarıq* ~ → qarıq. *qonaq* ~ → qonak. *qor* ~ → qor. *köñili päs* ~ → köñil. *közden ğayıp* ~ → köz. *quda* ~ → quda. *qup* ~adı → qup. *qusa* ~ kus-. *mas* ~ → mas. *mayıp* ~ → mayıp. *maza(sı)* ~ → maza. *müz* ~ → müz. *müz-meyram* ~ → müz-meyram. *mert* ~ → mert. *narazı* ~ → narazı. *ne* ~masa → ne. *öş* ~ → öş. *öziñe öziñ berik* ~ğın → öziñe. *payda* ~ → payda. *razı* ~ → razı. *rıza* ~ → rıza *sadağa* ~ → sadağa. *saq* ~ → saq. *söz* ~ → söz. *söz eki* ~ → söz. *tap* ~ → tap. *tentek* ~ → tentek. *zar* ~ → zar.

bolat	: polat, çelik. (7)
bolıs-	: <i>rıza</i> ~ → rıza.
bolsa	: <i>olay</i> ~ → olay.
boluwşı	: var. (1)
boptı	: (< bolıptı) olmuştı. (1)
boran	: boran, kar fırtınası, tipi. (6)
borasın	: tipili yel (1)
borat-	: (kar, yağmur veya bol tuzlu sert rüzgâr) estirmek. (1) ?
borşala-	: parçalamak, dilim dilim etmek. (1)
bortañdap	: yavaş, rahvan. (1)?
bos	: boş. (4) : <i>bası</i> ~ → bas. <i>qolım</i> ~emes → qol.
bosağa	: eşik, söve. (4)
bosan-	: boşanmak, kurtulmak. (8)
bosant-	: ? (1)
bosat-	: serbest bırakmak, boşaltmak. (12)
bota	: deve yavrusu, yavru. (16)
botaday	: deve yavrusu gibi. (2)
botasız	: yavrusuz. (1)

boy	: 1. boy. (23) : 2. yol, ırmak, deniz kıyısı. (12) : 3. süresince. (16) : <i>orta ~lı</i> → <i>orta</i> .
boyal-	: boyanmak. (1)
boydağ	: evlenmemiş bekâr. (1)
boyınşa	: boyunca. (13)
boylı	: boylu, uzun. (5)
boz	: açık toprak rengi, boz. (13)
bozbalalar	: delikanlı, yiğit. (2)
bozda-	: (deve) bağırmak, bozlamak. (4)
bögde	: yabancı, el. (5)
böge-	: 1. set çekmek, bent yapmak. (2) : 2. birini yolundan alıkoymak, mani olmak. (1)
bögel-	: duraksamak, tereddüt etmek. (1)
bögelekte-	: sineğin ısırması sonucu hayvanın rahatsız olup koşması. (2)
bögen	: atların kuyruğunda oluşan kaşınma hastalığı. (1)
böl-	: bölmek, ayırmak. (2) : <i>kağ ~</i> → <i>kağ</i> .
böldir-	: böldürmek. (1)
bölek	: ayrı olarak, kendi başına. (1)
bölen-	: <i>kuwanışka ~</i> → <i>kuwanış</i> .
bölin-	: ayrılmak, bölünmek. (11) : <i>kağ ~</i> → <i>kağ</i> .
bölme	: oda. (1)
bölmeli	: odalı. (4)
böri	: kurt. (31)
böte	: kursak. (6)
böten	: yabancı, el, ecnebi, başka. (1)
bu	: bu. (1)
budan	: bundan. (10) : <i>budan arı bundan sonra, bundan öteye</i> . (3)
buğan	: buna. (26)

buğı	: geyik, maral. (5)
buğa	: boğa. (31)
buğara	: halk, cemaat, toplum. (2)
Buğtığul	: özel isim. (6)
bul	: bu. (149)
bulak	: bulak, pınar, kaynak, memba. (14)
bulakıtay	: pınar gibi. (1)
bular	: bunlar. (17)
bulay	: böyle. (2)
buldıray-	: sislenmek, bulanık hâle gelmek. (1)
bulęa-	: <i>ęolın ~ → ęol.</i>
bulşık	: pazu eti. (1)
bult	: bulut. (4)
bur-	: burmak, çevirmek, bükme, döndürmek. (6)
	: <i>köñil ~ma- → köñil.</i>
burdır-	: burdurmak, döndürtmek, büktürmek, döndürtmek. (1)
burıl-	: dönmek, çevrilmek, kıvrılmak. (7)
burın	: önceleri, daha önce, evvelde, evvelce. (15)
burınđı	: önceki, evvelki. (19)
burınđıday	: evvelki gibi, önceki gibi. (1)
burınđıęa	: evvelki gibi, önceki gibi. (1)
burınnan	: önceden, eskiden.
burığ	: köşe. (5)
	: <i>tört ~nan → tört.</i>
burşakta-	: boncuk boncuk gözyaşı dökmek. (1)
butak	: budak, dal, kol. (3)
buw-	: paket yapmak, bağlamak. (2)
buwaz	: gebe, yüklü, hamile. (1)
buwdağta-	: duman yükselmek, toz çıkmak. (1)
buwin	: bağ. (2)?
buwlık-	: boğazı düğümlenmek, soluk alamamak, nefesi kesilmek. (1)
buwra	: buğra, erkek deve. (2)
buyım	: her türlü eşya, nesne, mal. (10)

buyır-	: emretmek, buyurmak. (8)
buyırıl-	: emredilmek, buyurulmak. (1)
buyırt-	: emretmek, buyurtmak. (2)
buyırık	: buyruk, emir, ferman. (5) : <i>buyırık ber-</i> emretmek. (15).
buz-	: bozmak, kırmak, yıkmak. (5)
buzakı	: kavgacı, serseri, sataşkan (2)
buzaw	: buzağı. (12)
buzıl-	: bozulmak. (3)
bügin	: bugün, bu günlerde, pek yakınlarda. (11)
bük-	: eğmek, bükmek. (2) : <i>tize ~ → tize.</i>
bük	: bük tüs- → büktüs- . (4)
bükil	: bütün, tüm, hepsi. (11)
bükşiy-	: eğilmek, bükülmek. (1)
büktüs-	: büzülmek. (1)
bürk-	: püskürtmek. (1)?
bürkit	: kartal. (5)
bütün	: bütün, tam. (2)
bütinde-	: bütünlemek, tamamlamak, tamir etmek.
büyi-şayan	: akrep. (1)
büyrek	: böbrek. (8)
büyt-	: böyle yapmak, böyle demek, böyle devam etmek. (1)

Ч, ч (Ç, ç)

çekse : beş altı kilogramlık ağırlık ölçüsü. (2)

Д, д (D, d)

da	: da, dahi anlamında bağlaç. (304)
dala	: 1. ormansız, ekseriye düz ova, bozkır. (20) : 2. dışarı. (1)
dalap	: ruj, dudak boyası. (2)
dalbasala-	: boşuna uğraşmak, olmayacak hayallere kapılmak, akıntıya kürek çekmek. (1)
dañıl	: geniş, düz, düzgün, doğru yol ve cadde. (1)
dar	: darağacı. (11) : <i>darğa as- darağacına asmak. (1). darğa astır- dar ağacına çektirmek. (4).</i>
darbaza	: kapı, büyük dış kapı, avlu kapısı. (5)
darısın	: ? (1)
darıya	: (< Fa. deryâ) derya, deniz. (16)
darıya-teñiz	: her yer. (1)
dastarhan	: sofraya bez. (2)
dastarhan	: sofraya. (18)
datta-	: gıybet etmek, kötölemek, lekelemek, kızmak. (2)
dawa	: (< Ar. devâ') deva, çare. (2)
dawala-	: deva bulmak. (2)?
dawıl	: → duwal. (1)
dawıs	: ses. (5)
dawısta-	: bağırarak, seslenmek. (1)
dawlas-	: davalaşmak, çekişmek, tartışmak, atışmak, birbirine karşı mücadele etmek. (1)
dawrıq	: yüksek sesle konuşmak, bağırarak çağırmak. (1)
dayar	: hazır. (13) : <i>dayar bol- hazır olmak. (5)</i>
dayarla-	: hazırlamak. (3)
dayarlan-	: hazırlanmak. (2)
dayarlat-	: hazırlatmak. (1)

dayında-	: hazırlamak. (4)
dayındık	: hazırlık. (1)
dayındıksız	: hazırlıksız. (1)
däl	: 1. tam, doğru, tıpatıp, tastamam, aynen. (6) : <i>däl osunday tam bunun gibi, böyle.</i> (1)
dälde-	: nişan almak, tam, doğru isabet ettirmeye çalışmak. (2)
dälelde-	: ispatlamak, kanıtlamak. (3)
däliz	: (< Fa. dehlîz) dehliz, koridor. (1)
däm	: 1. yemek, aş. (1) : 2. tat, zevk. (1)
däreje	: (< Ar. derece) mertebe, derece. (2)
däret	: <i>däret al-</i> abdest almak. (2)
däri	: (< Fa. dârû) ilaç. (12)
däri-därmek	: ilaçlara verilen genel ad. (2)
däriger	: doktor, hekim, tabip. (2)
därmen	: (< Fa. dermân) derman, güç, kuvvet, mecal. (1) : <i>därmeni kırt-</i> gücü bitmek. (1)
däw	: (< Fa. dîv) dev. (39)
däwdire-	: (2) ?
däwir	: (< Ar. devr) devir. (1)
däwlet	: zenginlik, mal mülk, varlık, ikbal. (2)
däwren	: (< Ar. devrân) devran, sefa. (1)
de	: de, dahi bağlaç. (245)
de-	: demek, söylemek. (773) : 1. öyle saymak. (3) : 2. denen, denilen. (116)
degen	: denende, dendiği zaman, geçende, sonra. (34) : <i>ä ~ → ä. jok ~ → jok.</i>
degendey	: denmiş gibi, denildiği gibi; düşündüğü, arzuladığı gibi. (6)
degeşe	: <i>ä ~ → ä. äni-mini ~ → äni-mini. öldim-taldım ~ → öldim-taldım.</i>
deldiy-	: insanın sinirlendiğinde, hızlı nefes almasıyla birlikte burun deliklerinin büyüüp küçülmesi. (1)

dem	: (< Fa. dem) nefes. (1) : <i>dem al-</i> nefes almak, dinlenmek. (4). <i>dem sal-</i> üfürmek. (1)
demal-	: <i>dem al-</i> → dem. (2)
demey-aķ	: demeden. (1) ?
dene	: (< Fa. ten) insan vücudu, ten. (5)
densawlık	: sağlık, sıhhat. (2)
derek	: bilgi, haber, malumat, delil. (1)
derew	: derhâl, hemen. (7)
dert	: (< Fa. derd) dert, hastalık. (4)
des-	: söyleşmek, seslendirmek. (39)
deyin	: kadar, değin, dek. (20) : <i>âli künge</i> ~ → âli.
deyingi	: kadarki. (2)
dıbis	: ses. (6)
dıydar	: (< Fa. dîdâr) didar, yüz, sima, çehre. (9)
dildä	: eski altın para. (34)
dimkästen-	: hastalanmak. (1)
din	: (< Ar. dîn) din. (1)
diñgek	: direk. (3)
dirilde-	: titremek. (2)
ditte-	: düşünmek, amaçlamak, arzulamak, gaye edinmek. (1)
diyirmen	: değirmen. (5)
dıyķan	: çiftçi. (62)
dıyķan-köse	: yaşlı çiftçi. (1)
doğar-	: kesmek, durdurmak, tamamlamak. (1)
domala-	: yuvarlanmak, düşmek. (4)
domalan-	: yuvarlanmak. (2)
dos	: dost. (59)
dostas-	: dost olmak, arkadaş olmak. (5)
dostıķ	: dostluk. (1) : <i>dostıđınıñ belgisi retinde</i> dostluğunun işareti olarak. (1)
döñ	: küçük tepe, tepecik. (3)
döñgelek	: bileğe, bel ağaca veya herhangi bir şeye, herhangi bir maksatla

	giydirilmiş olan yuvarlak bilezik gibi demir vs. (1)
döngelen-	: dönmek. (1)
döñgelet-	: yuvarlatmak. (2)
durıs	: (< Fa. durust) 1. doğru. (6) : 2. doğru, düzgün. (1)
durıstık	: doğruluk, dürüstlük. (1)
duşpan	: (< Fa. duşmân) düşman. (5)
duwa	: (< Ar. du‘â) dua. (4)
duwal	: duvar. (14)
duwala-	: dua okutarak tesir altına almak, büyü yapmak. (1)
duwana	: (< Fa. dîvâne) divane. (21)
duwşar	: <i>duwşar bol-</i> karşılaşmak, rast gelmek. (3)
düniye	: 1. (< Ar. dunyâ) dünya, âlem. (26) : 2. mal, mülk. (19) : <i>düniyeden öt-</i> ölmek. (5). <i>jarık</i> ~ → <i>jarık</i> . <i>o</i> ~ → <i>o</i> .
düniye-ğazına	: sahip olduğu her şey (mal mülk). (1)
düniyelik	: <i>o</i> ~ <i>bol-</i> → <i>o</i> .
dür	: <i>dür et-</i> birden hareket etmek. (1)
dürbeleñ	: panik, şaşkınlık, kargaşa, sıkışık vaziyet. (1)
düre	: falaka. (3)
dürlik-	: karma karışık, şaşkın vaziyette olmak. (2)
düyim	: bütün, tüm. (1)

E, e (E, e)

e	: 1. seslenmek veya ilgi ve dikkat çekmek için söylenir, hey. (4) : 2. ümitsizliğin, hayret etmenin, memnuniyetsizliğin, bir şeyi hatırlamanın belirtisi olarak kullanılır. (4)
e-	: ek-fiil. (245)
ebepke-sebep	: ? (1)
e-e	: ? (18)
eger	: eğer. (39)
egerde	: eğer. (9)
egin	: ekin. (3)
egiz	: ikiz. (8)
Egizbek	: özel isim. (2)
ek	: ? (1)
ekem	: (< eken min). (2)
eken	: 1. imiş. (354) : 2. olduk. (34)
ekende	: olduğunda. (2)
ekende-	: ? (1)
ekendigin	: olduğunu. (3)
ekeni	: olduğu. (1)
ekenimdi	: olduğumu. (3)
ekenin	: olduğunu. (26)
ekenine	: olduğuna. (1)
ekew	: iki, iki tane. (108)
ekewlep	: iki kişi beraberce, ikisi birden. (1)
eki	: iki. (256) : <i>sözi ~ bol- → söz.</i>
eki jüz	: iki yüz. (2)
ekindigi	: olduğu. (1)
ekinşi	: ikinci. (35)
ekinşiden	: bununla birlikte, buna ek olarak. (2)

ekinşisi	: ikincisi. (11)
eki-üş	: iki üç. (5)
ekpin	: hız, şiddet. (1)
ekpindet-	: hızlandırmak, hızını arttırmak. (1)
el	: 1. halk, millet. (119) : 2. memleket, yurt. (19)
el başı	: devlet başkanı. (1)
elbire-	: bayılmak, hayran olmak. (2) ?
eles	: hayal meyal görünme, siluet, görüntü, karartı. (1)
eli	: bir parmağın genişliği. (2)
eliktir-	: heveslendirmek. (1)
elir-	: kudurmak, çıldırmak, delirmek. (3)
el-jurt	: 1. eş dost, akraba, bütün halk, el gün. (4) : 2. halk yurt. (3)
elsiz	: ıssız, تنها, halksız. (2)
elşilik	: elçilik. (1)
elüw	: elli. (2)
elüwbası	: ellibaşı, elli kişinin veya elli evin idarecisi olan kimse. (1)
em	: 1. şifa, deva, em, çare, ilaç. (2) : 3. (< edim) idim. (1)
em-	: emmek. (1)
emde-	: tedavi etmek. (1)
emes	: imek fiilinin olumsuz şekli, değil. (70) : <i>kolım bos</i> ~ → <i>kol</i> .
emin	: ? (1)
emin-erkin	: rahat, sıkıntısız, istediği gibi, arzuladığı biçimde. (4)
emiz-	: emzirmek. (1)
empeñde-	: çabucak yürümek. (1)
emşek	: meme. (3)
emşektes	: kardeş olan (kimseler). (1)
emşi	: hekim, tabip. (8)
en	: ölçüsüz, sınırsız, geniş. (6)
eñ	: başına geldiği sıfatların en üstün derecede olduğunu gösterir(20)

en-	: 1. girmek, geçmek. (2) : 2. (mekân) girmek. (3)
eñbek	: emek, hizmet. (4)
endeşe	: öyleyse. (18)
endi	: şimdi, bundan sonra, artık. (117) : al ~ → al.
endi-endi	: şimdi şimdi. (1)?
endigi	: gelecek, sıradaki, şimdiki. (1)
ene	: anne. (2) : ķayın ~ → ķayın.
eñire-	: hüngür hüngür ağlamak. (1)
eñkey-	: eğilmek. (1)
enşi	: 1. babanın çocuğuna evlendiği zaman mal mülkünden verdiği hisse. (1) : 2. miras. (1)
entik-	: nefes nefese kalmak. (1)
eptep	: yavaşça, dikkatlice, az az, azar azar, tedricen. (11)
eptep-septep	: şöyle böyle, düşe kalka. (2)
epti	: yatkın. (1)
er	: 1. koca. (1) : 2. er, yiğit, bahadır. (1) : 3. eyer. (1) : er jet- akıl baliğ olmak. (4). er jürek cesur. (3). er tokım eyer takımı. (11)
erekşele-	: farklı göstermek, ayırmak. (1)
erik-	: canı sıkılmak. (4)
eriksiz	: zorla, zoraki, mecburen. (2)
erin	: dudak. (2)
erit-	: eritmek. (1)?
erke	: nazlı. (1)
Erkeayım	: özel isim. (8)
erkek	: erkek. (33)

erkekçe	: erkekçe, erkek gibi. (3)
erkelet-	: şımartmak, nazlandırmak. (1)
erkin	: erkin, hür, bağımsız, serbest, istediği gibi. (1)
erkten	: ? (1)
erlik	: erlik, yiğitlik, kahramanlık, cesaret. (2)
erme	: ? (2)
ermek	: eğlence, vakit geçirmek için bahane, uğraş, meşgale. (2) : <i>ermek et-</i> eğlenmek, gönül eğlendirmek. (3)
erli-zayıptı	: karı koca. (1)
ermektet-	: vakit geçirtmek, (bir şeylerle) uğraştırmak. (1)
ert-	: beraber yanına alarak yürümek, beraberinde götürmek. (49)
erte	: erken. (7)
ertede	: 1. eskiden. (3) : 2. sabah. (1)
erteden	: sabahtan. (1)
erte-erte	: ? (1)
ertegi	: masal. (3)
ertelep	: sabah erkenden. (1)
ertelet-	: ? (3)
erteñ	: yarın. (13)
erteñgi	: yarınki. (1)
erteñinde	: ertesi gün. (25)
erteñine	: gelecek, sonraki gün. (8)
erteñnen	: ? (1)
erterek	: daha erken, erkence. (4)
ertesi	: gelecek, sonraki gün. (4)
ertesinde	: ? (19)
ertesine	: gelecek, sonraki gün. (5)
ertte-	: atın eğerini üzerine koyarak hazırlamak, eyerlemek. (6)
er-toķım	: eyer takımı. (5)
es	: akıl, us. (5) : <i>es jıy-</i> kendine gelmek, aklını toplamak. (5). <i>es jıyğız-</i> aklını toplamak. (1). <i>esi aw-</i> aklını kaybetmek, tutumunu değiştirmek.

(7). *esi şığıp ket-* akli çıkıp gitmek, çok şaşırmaq. (1). *esi sık-* çok şaşırmaq, çok afallamak. (2). *esine al-* anımsamak, hatırlamak. (2). *esiñe saқта-* aklında tutmaq, unutmamak. (1). *esine tüs-* aklına gelmek. (4). *esinen şığıp ket-* aklından çıkıp gitmek. (1). *esinen tanı-* kendini kaybetmek, bayılmak. (3). *esinen tandır-* almak, korkutmak, kendini kaybettirmek, bayılmak. (3)

ese	: 1. kat, misli. (2) : 2. defa. (1)
esek	: eşek. (19)
esekşe	: eşek gibi. (1)
esep-te-	: hesaplamak. (1)
esey-	: bülüğa ermek, yetişmek. (1)
esik	: kapı, eşik. (37)
esiktey	: kapı gibi. (1) ?
esim	: (< Ar. ism) isim. (1)
esimdi	: isimli. (1)
esir-	: büyüklenmek, sarhoş olmak. (1)?
esit-	: işitmek, duymak. (1)
eskert-	: ikaz etmek, ihtar etmek. (1)
eskertüw	: tenbih, uyarı, ikaz, ihtar. (1)
eski	: eski. (1)
esti-	: duymak, işitmek. (67)
estil-	: duyulmak, işitilmek. (5)
estirt-	: duyurmak, bildirmek. (1)
es-tüs	: ? (1)
eş	: 1. hiç. (19) : 2. hiçbir. (3) : <i>eş jakқа hiçbir tarafa, hiçbir yere.</i> (1)
eşbir	: hiçbir. (10)
eşkıanday	: 1. hiçbir. (8) : 2. hiçbir suretle. (2)
eşkaşan	: hiçbir zaman. (2)
eşkaysısı	: hiçbir. (4)

eşki	: keçi. (17)
eşkim	: hiç kimse. (25)
eşnärse	: hiçbir şey. (6)
eşteñe	: hiçbir şey. (11)
et	: 1. et. (63)
	: 2. et, insan eti. (1)
	: <i>et al- kilo almak</i> (1)
	: <i>eti tiri çalışkan, titiz.</i> (1)
et-	: etmek, yapmak. (67)
	: <i>ayıp ~pe → ayıp. dür ~ → dür. ermek ~ → ermek. jaksı ~ → jaksı. jarķ ~ → jarķ. jarıķ ~ → jarıķ. kıamtamasız ~ → kıamtamasız kıonak ~ → kıonak. mırs ~ → mırs. ölimşı ~ → ölimşı. ruķsat ~ → ruķsat. sart ~ → sart. şır ~ → şır. şolp ~ → şolp. wäde ~ → wäde.</i>
etek	: 1. etek. (10)
	: 2. dağ, tepe, yığın gibi yamaçlı şeylerin alt bölümü. (2)
etek-jeñ	: ? (1)
etik	: çizme. (7)
ey	: birisine seslenirken kullanılan ünlem, ey, hey. (15)
ez-	: ezmek. (1)

F, f/ Γ, γ (Ğ, ğ / G, g)

- ğajayıp** : (< Ar. ‘acâ’ib) acayıp. (7)
- ğana** : söz arasında kullanılan ek: sadece, yalnız (ki, oysa ki, tek, değil, artık). (48)
: *jaña ~ → jaña.*
- ğasıq** : (< Ar. âşîq) *ğasıq bol-* aşık olmak. (8)
- gawhar** : (< Fa. *gevher*) cevher değerli süs taşı. (8)
- ğayıp** : (< Ar. ğâ’ib) gaib, bilinmeyen, görünmez âlem. (2)
: *ğayıp bol-* kaybolmak. (14)
- ğayıptap** : ? (2)
- ğâp** : 1. sır. (1)
: 2. mesele. (1)
: 3. söz, laf. (1)
- ğoy** : 1. söz arasında sözü tasdik için kullanılan ve sözün bittiği hissini veren ya, ise, ki, bırak, işte anlamlarında kullanılan edat. (19)
: 2. koymak, bırakmak, yardımcı fiil. (2)
- gör** : kelimenin anlamına rica, istirham anlamları katar. (2)
- göri** : *odan ~ → odan. onan ~ → onan.*
- ğumır** : (< Ar. ‘umr) ömür, hayat. (1)
- gül** : 1. çiçek. (3)
- Güldarı** : özel isim. (2)
- Güldizar** : özel isim. (12)
- Gülğakı** : özel isim. (2)
- Gülparı** : özel isim. (3)
- ğürs** : bir şeyin aniden yere düşmesiyle çıkardığı ses. (1)
- ğüwilde-** : fazla ses çıkarmak, bir şeyin daha hızlı gitmesi. (1)

X, x (Ĥ, ĥ)

- ħabar** : (< Ar. ħaber) haber, bilgi. (27)
 : *ħabar al-* haber almak. (1). *ħabar ber-* haber vermek.
 (3). *ħabar beril-* haber verilmek. (2). *ħabar sal-* haber göndermek.
 .(2)
- ħabar-oşar** : haber, havadis. (1)
- ħal** : (< Ar. ĥâl) 1. hâl, durum, vaziyet. (2)
 : 2. güç, kuvvet. (1)
- ħalık** : (< Ar. ĥalk) halk. (10)
- ħal-jagday** : durum, vaziyet, ahval. (1)
- ħal-jay** : durum, vaziyet, ahval. (1)
- ħan** : han. (803)
- ħandık** : 1. hanlık. (20)
 : 2. hanın egemenliğindeki ÷lke. (2)
 : *ħandıktan tūs-* tahtan inmek. (2)
- ħanřa** : prenses, han s÷lalesinden olan. (2)
- ħanzada** : hanzade, han soyundan olan erkek, prens. (1)
- ħat** : mektup. (4)
- ħaywan** : (< Ar. ĥayvân) hayvan. (10)
- ħaywanat** : (< Ar. ĥayvânât) hayvanlar. (1)

ЫI, ыI/ И, и (I, ı / ıy, iy, y)

ıdı	: kap, (kap kaçak.) (7)
ıķılas	: iyi niyet, samimiyet. (1) : ıķılas bildir- niyet etmek. (1)
ılay	: balçık. (1)
ıldıy	: bayır, inişli yer, şev. (1)
ıldıyla-	: yüksekten aşağıya doğru inmek. (2)
ııırt	: ııırt tūs- karanlık çökmek. (1). ııırt üyiril- karanlık çökmek.(1)
ıntızar	: istekli, hevesli, arzulu. (1)
ırgayday	: çıta gibi uzun, sırık gibi. (7)
ırgı-	: atlamak, zıplamak. (1)
ırıs	: bereket, zenginlik, servet, rızık. (1)
ırşı-	: fırlamak, sıçramak. (1)
ısı-	: havanın sıcaklığı artmak, ısınmak. (3)
ısıt-	: ısıtmak. (1)
ıšķır-	: ıslık sesi çıkarmak, ıslık çalmak. (1)
ıstıķ	: 1. sıcak. (4) : 2. havadaki yüksek ısı, hararet. (3)
ıyıķ	: omuz. (4)
ıyıy	: tikslenme ifade eder. (1) ?
ıza	: kızgınlık, hınç, sinir, öfke. (2) : ıza bol- öfkelenmek, sinirlenmek. (2)
ızılđa-	: vızıldamak. (1)
ızılnda-	: vızıldamak. (1)
ızuw-ķızuw	: ? (1)

İ, i/ И, и (İ, i/ ıy, iy, i)

il-	: 1. yakalamak. (3) : 2. tutmak. (1) : 3. kapmak. (2) : 4. (kuş) kapmak, yakalamak. (1) : 5. asmak, takmak, geçirmek, bağlamak. (1) : <i>közün ~mey</i> → köz .
il	: ? (2)
ildir-	: kaptırmak. (2)
ile	: hemen, çabuk, anında, tez. (1)
iles-	: birisinin peşine takılmak, peşinden gitmek, beraber gitmek. (2)
ile-şala	: hemen, derhâl, vakit geçirmeden. (1)
ilgeri	: ileri, ileriye doğru. (4) : <i>ilgeri bas- ilerlemek</i> . (1)
ilgeride	: eskiden. (5)
ilgerirekte	: biraz eski zamanda. (1)
ilgiş	: askı. (2)
ilik-	: <i>kolına ~</i> → kol .
ilin-	: 1. takılmak. (1) : 2. yakalanmak. (2)
in	: in, delik. (3)
îngä	: inga (bebeğin ağlaması). (2)
ingen	: çift hörgüçlü deve. (3)
ini	: küçük erkek kardeş. (17)
ire-	: hayvanın derisini elle yüzmek, soymak. (4)
irge	: ? (4) : <i>irge kötert-</i> başka tarafa göç ettirmek. (1)
irgey	: → ire- . (1) ?
is	: iş. (39) : <i>basîna ~ tûs</i> → bas. isi bit- sonu gelmek. (1).
is-	: şişmek, kabarmak. (1)

- isek** : iki yaşındaki iğdiş edilmiş koç. (1)
- isker** : hamarat, becerikli. (1)
- iste-** : yapmak. (15)
- istik** : şiş. (1)
- iş** : 1. bir şeyin içi, iç tarafı. (17)
: 2. insanın içi, gönül. (7)
: 3. iç, orta, ara. (14)
: 4. iç, karın. (6)
: 5. iç, iç kısım, mekânın içi. (24)
: *işi küy-* içi yanmak, kıskanmak. (2). *işi tarıl-* kıskanmak. (1).
işterinen tın- hiç kimseye bildirmeden kendi kendine üzülme,
kaygılanmak. (1). *tün ~inde* → *tün. üy ~i* → *üy*.
- iş-** : 1. içmek. (21)
: 2. yemek yemek, yiyip içmek. (15)
: *ant ~* → *ant*.
- işik** : içi hayvan derisinden dışı ise kumaştan yapılan bir tür dış giyim. (6)
- işil-** : içilmek. (1)
- işinde** : süresince, zarfında. (5)
- işip-je-** : yiyip içmek. (3)
- işkiz-** : içirmek, içirtmek. (3)
- iy-** : eğmek. (1)
: *bas ~* → *bas*.
- iyä** : evet. (4)
- ıye** : 1. iye, sahip, efendi. (18)
: 2. evet. (2)
: *ıye bola al-* sahip olamamak. (1)
- ıyelen-** : sahiplenmek, bir şeye sahip olmak, sahip çıkmak. (4)
- ıyemden-** : sahiplenmek. (3)
- ıyesiz** : sahipsiz, sahibi olmayan. (1)
- ıyil-** : eğilmek. (3)
- ıyin** : nehrin kıvrılarak aktığı yer. (3)
- ıyınağış** : saka sırtığı. (7)

iyir-	: hayvanları bir yere toplamak. (1)
iyisket-	: koklatmak. (1)
iy-iy	: ? (5)
iykemde-	: ayarlamak. (1)
iylegende-	: yoğurmak. (1)
iyne	: iğne. (5)
iyrek	: ? (2)
iyt	: it, köpek. (42)
iyter-	: itmek, itelemek. (3)
iz	: iz. (12)
izde-	: aramak, bulmaya çalışmak. (61)
izdet-	: aratmak. (1)
izet	: (< Ar. izzet) izzet, nezaket, edep. (1)

Ж, ж (J, j)

- jabayı** : yabani, ehlileştirilmemiş. (2)
- jabı** : beygirin en kalitesiz, iyi olmayan türü. (1)
- jabıķ** : gizli, saklı, kapalı. (2)
- jabıl-** : kapanmak, örtülmek. (3)
- jabıstır-** : yapıştırmak. (1)
- jabuwlı** : kapalı, örtülü. (1)
- jadıra-** : 1. şenlenmek, neşelenmek, keyiflenmek. (2)
: 2. (hava) açmak, açılmak. (1)
- jaġa** : 1. derenini, gölün, denizin kıyısı, sahil. (2)
: 2. yaka. (5)
- jaġala-** : (göl, nehir, deniz) kenarından, kıyısından yürümek. (2)
- jaġalas-** : karışmak, kavga etmek, dövüşmek, çekişmek. (1)
- jaġalaw** : kıyı, kenar, sahil. (1)
- Jaġalım** : özel isim. (21)
- jaġalımday** : Jaġalım gibi. (2)
- jaġday** : durum. (3)
- jaķ** : 1. taraf. (74)
: 2. taraf, yan, yön. (12)
: *ar ~ → ar. ayak ~ → ayak. bas ~ındaġı → bas. eş ~ķa → eş.*
jaķ aşıpa- aġzını açmamak, konuşmamak. (1) kay ~ → kay.
ķay ~ķa → kay.
- jaķ-** : 1. yakmak. (1)
: 2. halka hoş, sevimli görünmek. (1)
: 3. sürmek. (4)
: 4. beġenmek, hoşlanmak. (5)
: *ot ~ → ot.*
- jaķın** : yakın. (6)
- jaķında-** : yaklaşmak. (13)
- jaķsar-** : düzelmek, iyileşmek, daha iyiye doğru gitmek. (1)
- jaķsı** : iyi, güzel. (19)

	: iyi. (25)
	: <i>jaqsı bol- iyi olmak. (7) jaqsı et- iyi etmek. (1) jaqsı kara- sıcak bakmamak, beğenmemek, sevmemek. (1) jaqsı kör- sevmek. (4)</i>
jaqsıla-	: iyileştirmek, güzelleştirmek, güzellikle davranmak, düzeltmek. (16)
jaqsılap	: iyice, güzelce. (1)
jaqsılık	: iyilik. (14)
jaqsılıkka-jaqsılık	: iyiliğe iyilik. (1) ?
jaқта-	: desteklemek. (2)
jaqtır-	: beğenmek, hoşlanmak. (2)
jaқut	: (< Ar. yâқût) yakut, değerli taş. (4)
jal	: yele. (10)
jala	: <i>jay~ → jay.</i>
jala-	: yalamak. (1)
jalañaş	: çıplak. (1)
jalañaştat-	: soyundurmak. (1)
jalañayak	: çıplak ayak. (1)
jalbarın-	: yalvarmak. (2)
jalbıra-	: dalgalanmak, dağınıklaşmak, sarkmak. (1)
jalğagır	: ? (1)
jalğan	: yalan. (1)
jalğastır-	: devam ettirmek. (2)
jalgız	: 1. yalnız, tek. (22) : 2. yalnız, yalnızca. (13) : 3. biricik, tek. (15) : 4. tek başına. (6)
jalıq-	: usanmak, sıkılmak, bıkmak. (2)
jalın-	: rica etmek, yalvarmak. (6)
jalınıp-jalbarınıp	: yalvarmak. (1)
jalınıp-jalpay-	: yalvarmak, rica etmek, dilemek. (1)
jalma-	: yemek, yutmak. (1)
jalmawız	: masallarda, halk hikâyelerinde karşılaşılan cadı. (4)
jalt	: <i>jalt ber- aniden dönüş yapmak. (2)</i>
jaltaktay	: tekrar tekrar. (1)

jaman	: 1. kötü. (16) : 2. kötü, işe yaramaz. (2) : jaman bol- kötü olmak. (2)
jamanat	: kötü haber, kara haber. (2)
jamanda-	: kötölemek, yermek. (1)
jamandık	: kötülük. (6)
jamawlı	: yamalı. (1)
jambas	: kalça kemiği. (1)
jambı	: gümüş parçası. (9)
jamıl-	: örtünmek, bürünmek. (1) : tün ~ → tün.
jan	: (< Fa. cân) 1. can, ruh. (24) : 2. insan, adam. (3) : 3. yan. (52) : jan bak- geçinmek. (3) jan ber- can vermek, vefat etmek. (1) jan sakta- yaşamak, ömür sürmek. (1) janı aş- canı acımak, üzölmek. (3) janıña al- yanına almak (1) şıbın ~ → şıbın.
jan-	: parlamak, ışıldamak. (5)
jaña	: 1. yeni. (2) : 2. yeni, az önce. (6) : jaña gana demin, biraz önce, az önce. (2)
jañadan	: yeniden, tekrar. (2)
jañağı	: az önceki. (4)
jañalık	: haber. (1)
janap	: ? (1)
janaşır	: koruyucu, destekleyici. (1)
jandı	: canlı, diri. (1)
jañgırık-	: yankılanmak. (1)
jañgırıkır-	: yankılandırmak. (1)
jañıldır-	: yanıltmak. (1)
janım-ay	: canım. (1)
janındağı	: yanındaki. (9)

- jan-jağ** : etraf, civar, çevre, meydan, her taraf. (5)
- Jansüyer** : özel isim. (3)
- jantak** : deve dikenini, bir nevi dikenli ot. (4)
- jantalas-** : didinmek, mücadele etmek, acele etmek, sıkışmak. (2)
- jan-täni** : can beden, can ten. (1)
- januwar** : (< Fa. cän-âver) hayvan. (7)
- jap-** : ? (1)
- japırla-** : topluca hareket etmek. (1)
- jap-jalgız** : yapayalnız. (1)
- jap-jas** : çok genç, toy.
- jap-jasıl** : yemyeşil. (1)
- jar** : yar, uçurum. (6)
- : (< Fa. yâr) yar, sevgili. (3)
- : *jar sal-* haber vermek. (14) *jar saldır-* haber verdirmek. (2) *jar saldırt-* ilan ettirmek. (3)
- jar-** : 1. yarmak, parçalamak (37)
- : *kağ ~ → kağ.*
- jara** : yara. (2)
- jara-** : işe yaramak, uygun gelmek. (5)
- jaradar** : ? (2)
- jarak** : silah, teçhizat, takım. (2)
- jaras-** : yakışmak, uymak. (10)
- jaraydı** : tamam, peki. (8)
- jarğak** : tay ve keçi derisinden yapılan elbise. (1)
- jarık** : 1. ışık, aydınlık, nur. (2)
- : 2. yarık, çatlak. (1)
- : *jarık bol-* aydınlanmak. (1). *jarık düniye hayat.* (1) *jarık et-işildamak.* (1)
- jarık taban** : ? (3)
- jarıktık** : yaşlı insanlar için hürmet, saygı anlamında kullanılan söz. (2) ?
- jarıl-** : 1. yarılmak, çatlak. (9)
- : 2. ortadan ikiye ayrılmak, bölünmek. (1)
- : 3. yarılmak, parça parça olmak. (4)

	: 4. yarılmak, patlamak. (1)
	: <i>jüregi</i> ~ → <i>jürek</i> .
jarılğır	: (3)
jarım	: 1. yarım. (2)
	: 2. yarım akıllı, deli, aptal. (3) ?
	: <i>tün</i> ~ → <i>tün</i> .
jarımawşı	: ? (1)
jarıs	: yarışma, yarış. (2)
	: <i>at</i> ~ → <i>at</i> .
jarıs-	: yarışmak, yarışa katılmak. (11)
jarıstır-	: yarıştırmak. (2)
jarķ	: <i>jarķ et-</i> aniden parlamak, ışıldamak. (3)
jarķanat	: yarasa. (1)
jarķıra-	: parlamak, parıldamak, ışık saçmak. (5)
jarlı	: yoksul, fakir. (8)
jarlıķ	: ferman, emir. (1)
jarlılan-	: ? (1)
jarmas-	: takılmak. (2)
	: <i>tis</i> ~ → <i>tis</i> .
jarşı	: haberci, ilancı. (2)
jartasta	: kaya. (2)
jartı	: yarım, yarı. (4)
jartısın	: yarısını. (2)
jas	: 1. körpe, daha büyümemiş. (8)
	: 2. genç. (12)
	: 3. taze. (2)
	: 4. yaş, göz yaşı. (7)
	: 5. yaş. (13)
	: <i>közine</i> ~ <i>al-</i> → <i>köz. köziniñ</i> ~ <i>ın köl kııl</i> → <i>köz. köziniñ</i> ~ <i>ın</i>
	<i>köldet-</i> → <i>köz</i> .
jasa-	: 1. yapmak. (27)
	: 2. yaşamak, ömür sürmek. (2)
	: <i>äreket</i> ~ → <i>äreket. jaķsılıķ</i> ~ → <i>jaķsılıķ. ķastıķ</i> ~ → <i>ķastıķ</i> .

tamaḳ ~ → **tamaḳ**. *toy* ~ → **toy**. *sawda* ~ → **sawda**.

jasal-	: yapılmak. (5)
jasan-	: savaşa hazırlanmak, silâhlanmak. (1)
jasant-	: ? (1)
jasap	: jasap ḳal- <i>güzelleşmek</i> . (1)
jasar	: sayı bildiren kelimelerle kullanılarak insan yaşını gösterir, yaşındaki.
jasar-	: gençleşmek. (5)
jasat-	: yaptırmak. (7)
jasawıl	: yüzbaşı, asker. (2)
jasaw-jabdıḳ	: ev eşyası, çeyiz. (1)
jasawlı	: ? (2)
jasıl	: yeşil. (1)
jasır-	: saklamak, gizlemek. (7)
jasırıl-	: saklanmak, gizlenmek. (1)
jasırım	: gizli, saklı, gizlice. (2)
jasırın-	: saklanmak, gizlenmek. (6)
jastan-	: yaslanmak. (1)
jat-	: yatmak. (21)
	: birleşik fiillerde ve analitik formlarda yardımcı fiil görevinde kullanılır. (30)
jatḳız-	: yatırmak. (3)
jaw	: düşman, hasım. (16)
	: jaw şaw- (< şap-) <i>düşmanın harekete geçmesi, saldırması</i> . (3)
jaw- (, < jap-)	: 1. yağmak. (2)
	: 2. kapatmak. (1)
	: 3. örtmek. (3)
	: jawıp (jap-t-p) ḳoy- <i>kapatmak, kapatıp bırakmak</i> . (3)
jawap	: cevap. (13)
	: jawap ber- <i>cevap vermek</i> . (10). jawap ḳaytar- <i>cevap vermek</i> . (2)
jawdır-	: yağdırmak. (2)
jawın	: köz ~ al- → köz .
jawır	: çok binme neticesinde hayvanın sırtında oluşan yara. (5)

jawlıq	: düşmanlık. (8)
jawşı	: elçi, haberci. (2)
jay	: 1. hâl, durum, vaziyet. (12) : 2. mekân, yer. (1) : 3. ev. (1) : 4. rahat, serbest, yavaş. (1) : 5. ? (8) : <i>jay jala yabancı. (1)? jay saldır- ev yaptırmak.</i>
jay-	: 1. gütmek, otlatmak. (8) : 2. sermek. (2) : <i>köyin ~ → koy.</i>
jayaw	: yaya. (1)
jaydırıp	: <i>kolın ~ → kol.</i> : ? (2)
jayıl-	: 1. yayılmak. (14) : 2. yayılmak, dağılmak. (3) : 3. otlanmak. (7) : 4. duyurulmak. (1)
jayılatın	: otlanacak. (1)
jay-japsarın	: hâl, vaziyet, durum. (3)
jayla-	: otlatmak. (1)
jaylan-	: rahatlanarak oturmak. (2) : <i>köñili ~ → köñil.</i>
jaylap	: <i>köñilimdi ~ al- → köñil.</i>
jaylastır-	: yerleştirmek, halletmek. (1)
jaylaw	: yayla. (1)
jaylı	: uygun, elverişli, müsait, verimli. (1)
jayna-	: parlamak, göze iyi ve sevimli görünmek. (2)
jayra-	: yerde yıkılıp yatmak. (1)
jayuwlı	: serili, yayılı. (3)
jaz	: yaz. (3)
jaz-	: 1. yazmak. (5) : 2. iyileştirmek, sağlığına kavuşturmak. (2)

	: 3. düzeltmek. (2)
jaza	: ceza. (1)
	: jazağa tart- <i>cezaya çekmek, sorgulamak.</i> (2)
jazda	: yazın, yaz mevsiminde. (1)
jazda-	: yaklaşıklık bildiren yardımcı fiil. (1)
jazdır-	: yazdırmak. (1)
jazıķ	: suç, kabahat, günah. (1)
jazı-ķısı	: yaz kış, yıl boyu. (1)
jazıķsız	: suçsuz, günahsız, kabahatsız. (2)
jazıķtađı	: ovadaki. (1)
jazıl-	: yazılmak, kaydolmak. (2)
	: ķabađı ~ → ķabaķ.
jazuw	: yazı. (3)
jäbir	: zulüm, işkence, eziyet. (1)
Janädil	: özel isim. (51)
jändik	: böcek, haşere. (1)
jäne	: 1. yine. (12)
	: 2. ve. (22)
jäpirey-	: ? (1)
järdem	: yardım. (3)
	: järdem ber- <i>yardım etmek.</i> (4) järdem ķıl- <i>yardım etmek.</i> (1)
järdemdes-	: yardım etmek. (2)
jäy	: parasız. (1)
je-	: yemek yemek. (113)
	: ķam ~ → ķam.
jegil-	: koşulmak. (1)
jegiz-	: yedirmek. (6)
jek-	: koşmak. (1)
	: jek kör- <i>nefret etmek.</i> (2)
jeke	: bağımsız, ayrı, kendi başına, özel. (1)
jeke-jeke	: ayrı ayrı, tek tek. (2)
Jekendiköl	: Jekendigöl. (2)
jektir-	: koşturmak. (1)

- jel** : yel, rüzgar. (2)
: *jel kayık yelkenli.* (2)
- jel-** : atla orta hızla gitmek, atın orta hızda koşması. (2)
- jelbire-** : sallanmak, dalgalanmak. (3)
- jeldirt-** : atı orta hızla koşturmak. (1)
- jelin-** : ? (1)
- jelkele-** : dövmek, vurmak. (1)
- jelmaya** : tek hörgüçlü yürük deve. (7)
- jelpi-** : yellemek. (4)
- jelpilde-** : dalgalanmak. (1)
- jem** : yem. (7)
: *jem bol- yem olmak.* (1)
- jemdik** : yemlik. (1)
- jemis** : yemiş, meyve. (12)
- jeñ** : yen (elbise). (3)
- jeñ-** : yenmek, üstün gelmek, zafer kazanmak. (8)
- jendet** : (< Ar. cellâd) cellât, katil. (5)
- jeñgey (, jeñgey)** : yenge. (13)
- jeñgey** : → jeñgey. (1)
- jeñil-** : yenilmek. (7)
- jeñis** : zafer, galibiyet, başarı. (2)
: *jeñiske jet- zafere ulaşmak.* (1)
- jer** : 1. yer, mekân. (36)
: 2. yer, toprak, zemin, kara parçası. (25)
: 3. yer. (63)
: 4. yer, yurt. (79)
: 5. yer, dünya. (1)
: *jer astı yer altı* (3). *jer beti yeryüzü, dünya.* (2). *jer jirt- ekin ekmek.* (7). *jer kayışkan çok, sayısız.* (1). *jer şuk- yerin dibine girmek, çok utanmak.* (1). *jer üsti yeryüzü, bütün dünya.* (4). *jerdiñ tübine tüs- yerin dibine girmek.* (1). *jerge kon- yere inmek.* (1). *turğan ~ → tur-. tuwğan ~ → tuw-.*
- jesinen** : yiğışinden. (1)

jesir	: dul. (3)
jet-	: 1. yetmek, yetişmek, varmak, ulaşmak. (81) : 2. istediği gerçekleşmek. (3) : 3. yetmek, kâfi gelmek. (1) : 4. belirli bir yaşa gelmek (1) : <i>ajalı ~ → ajal. er ~ → er. jeñiske ~ → jeñis. jete alma-yetişememek, ulaşamamak. (5). kolu ~me- → kol. köz ~pe- → köz. közi ~ → köz. muratña ~ → murat. tozıǵı ~ → tozıǵ.</i>
jetele	: yanında, yürütmek. (14)
jetelet-	: yanında yürüttürmek. (4)
jetew	: yedi tane. (2)
jeti	: yedi. (44)
jetim	: yetim. (29) : <i>tiri ~ → tiri.</i>
jetim-jesir	: dul ve yetim. (1)
jetinşi	: yedinci. (2)
jetkisiz	: <i>köz ~ → köz.</i>
jetpis-seksen	: yetmiş seksen. (1)
jew	: yeme, yemek. (1)
jejde	: erkek gömleği. (3)
jez	: bakır. (3)
jezkempir	: cadı. (1)
jez tumsıǵ	: ? (6)
jiǵ-	: <i>ayıpǵa ~ → ayıp.</i>
jiǵıl-	: 1. yıkılmak, düşmek. (1) : 2. yenilmek, mağlup olmak. (3) : 3. yığılmak. (1)
jiǵılıp-sürinip	: düşse kalka. (1)
jiǵ-	: 1. yıkmak, yenmek, üstün gelmek. (6) : 2. yıkmak, devirmek. (1)
jil	: yıl, sene. (52) : <i>jil mölşerinde yıl içinde, yıl boyunca. (2). jil sayın her yıl, devamlı. (2). jiluna bir her yıl. (1). keler ~ → kel-.</i>

jıla-	: ağlamak, kederlenmek, üzölmek. (34)
jııamsıra-	: ağlamaklı olmak. (1)
jılan	: yılan. (19)
jııap-sağta-	: ağlayıp sızlamak. (6)
jııay-jııay	: aylaya ağlaya, ağlayarak. (2)
jıııda	: her yıl. (1)
jıııdam	: tez, çabuk, hızlı. (2)
jıııdamdat-	: hızlanmak, hızlandırmak. (1)
jıııdamırağ	: ? (1)
jıııdan-jıl	: yıldan yıl. (1)
jıııdan-jılğa	: yıldan yıla, yıllar geçtikçe. (1)
jıııdığ	: yıllık. (1)
jıııın-	: ısınmak. (1)
jıııına	: yıl boyu, yılda bir. (2)
jıııısta-	: yavaş, acele etmeden, sessizce ilerlemek. (1)
jııııt-	: ısıtmak, ıltmak. (1)
jııııjı-	: 1. yavaşça ilerlemek. (4) : 2. hareket etmek. (1)
jııııkı	: yıldı, at topluluğu. (13)
jııııkışı	: yıldıılara bakan, yıldııyı güden kimse, at bakıcısı. (11)
jıııısız	: ? (1)
jııııtıldı-	: pırıldıamak, ııldamak. (1)
jııııtıra-	: parlamak, pırıldıamak, ııldamak. (1)
jıııım	: <i>jım bol- sesini çıkarmamak.</i> (2)
jıııımıy-	: gülümsemek, tebessüm etmek. (5) : <i>mıyığınan ~ → mıyık.</i>
jıııım-jıııt	: sessiz, sakin. (1)
jıııın	: (< Ar. cinn) cin. (3) : <i>jını kel- sinirlenmek.</i> (1)
jıııııdan-	: kudurmak, delirmek, çıldırmak. (1)
jıııııdı	: 1. deli. (7) : 2. serseri. (1)
jııııın-peri	: cin peri. (1)

jıra	: derecik, küçük dere, hendek, su yolu. (1)
jırağ	: uzak, ırak. (9)
jırağtık	: uzaklık. (1)
jırğal-	: bolluğa kavuşmak, memnun olmak. (1) ?
jırğala-	: ? (1)
jırık	: ?. (2)
jirt-	: <i>jer</i> ~ → <i>jer</i> .
jirtık	: yırtık. (1)
jirtık-tesik	: yırtık delik. (1)
jirtıl-	: yırtılmak. (1)
jirtılmas	: ? (1)
jirtıkış	: yırtıcı, vahşi. (7)
jiry-	: 1. yağmak, toplamak, bir araya getirmek. (27) : 2. yağmak, bir yere yağmak. (1) : <i>es</i> ~ → <i>es</i> .
jıydır-	: toplatmak. (2)
jıyğız-	: <i>es</i> ~ → <i>es</i> .
jıyhaz	: (< Ar. cihâz) mobilya, ev eşyası. (1)
jıyıl-	: yığılmak, toplanmak. (2)
jıyın	: toplantı. (2)
jıyırıl-	: büzülmek. (1)
jıyırma	: yirmi. (8)
jıyna-	: 1. insanları bir araya getirmek, toplamak. (2) : 2. toplamak yağmak. (1)
jıynal-	: toplanmak. (15)
jibek	: ipek. (2)
jiber-	: 1. göndermek, yollamak. (41) : 2. salıvermek, bırakmak. (8) : 3. yardımcı fiil. (70) : <i>ğalt</i> ~ <i>mey</i> → <i>ğalt</i> .
jibit-	: yumuşatmak. (1)
jigit	: yiğit, genç, delikanlı. (223)
jik	: hudut, sınır. (1)?

jilik	: incik kemiği. (1)
jiñişke	: ince, narin, zarif. (1)
jip	: ip. (3)
jiyek	: nehrin kenarı. (12)
jiyren	: kırmızı sarı. (1)
joğal-	: 1. yok olmak, def olmak. (4) : 2. gözden kaybolmak. (4) : 3. kaybolmak, çalınmak. (2) : 4. bitmek, tükenmek. (2)
joğalt-	: kaybetmek, yitirmek. (8)
joğarı	: yukarı. (3)
joğarıda	: yukarıda. (2)
joğarıla-	: yükselmek. (1)
jok	: 1. yok, olmayan. (131) : 2. yok, hayır. (6) : 3. değil. (4) : 4. olumsuzluk eki. (63) : <i>jok degende hiç olmazsa. (1) jok bol- yok olmak, kaybolmak. (8). jok kıl- yok etmek. (4).</i>
jokşılık	: yoksulluk, fakirlik, yokluk. (3)
joktıq	: yoksulluk, fakirlik, yokluk. (2)
jol	: 1. yol. (207) 25 : 2. yol, yöntem, çare. (3) : <i>jol azıq yol azığı. (2) yol ber- yol vermek. (5) jolu aq bol- yolu açık olmak. (1). jolğa tüs- yola düşmek, yola koyulmak. (20). jolñ bol- yolunu bulmak, yolu açık olmak. (2)</i>
jolat-	: yaklaşmasına imkân vermek. (2)
jolata	: ? (1)
jolawşı	: yolcu. (13)
jolawşıla-	: sefere çıkmak, yolculuk etmek. (1)
jolbarıs	: kaplan. (8)
jolbarısşa	: kaplan gibi. (1)
joldas	: yoldaş, dost, arkadaşı. (18)

jolıǵıs-	: görüşmek. (3)
jolıq-	: rast gelmek, karşılaşmak, görüşmek. (26)
jolıqtır-	: görüştürmek. (2)
jomart	: (< Fa. <i>cevân-merd</i>) cömert. (3)
jomarttıq	: cömertlik. (7)
jon	: sırt, arka. (2)
jon-	: rendelemek, yontmak. (4)
joramalda-	: tahmin etmek, yorum yapmak. (1)
jorǵa	: <i>jorǵa at yorga, rahvan at.</i> (17)
joyuw	: ? (1)
jön	: 1. yön, istikamet. (2) : 2. hâl, durum, vaziyet. (2) : 3. hakkında. (6) : 4. doğru, haklı. (2)
jöne-	: yönelmek, yürümek, yola çıkmak. (14)
jönel-	: çabuk, aceleyle çıkıp gitmek, yönelmek, davranmak. (38) : <i>kaşa ~ → kaş. kuwa ~ → kuw.</i>
jönelt-	: göndermek, yöneltmek. (13)
jönsiz	: yersiz, uygunsuz. (1)
jubat-	: avutmak, teselli etmek. (2)
jul-	: 1. çekmek, yolmak, koparmak. (5) : 2. yolmak, koparmak, sökmek. (3) : 3. çekmek, almak. (1)
jular	: yular. (1)
julınday	: ilik gibi uzun. (1)
jum-	: <i>köz ~ → köz.</i>
juma	: (< Ar. <i>cum'a</i>) 1. cuma. (7) : 2. bir hafta. (3)
jumbaq	: bilmece, gizli şey, sır. (33)
jumıl-	: yumulmak, kapanmak. (1)
jumırtqa	: yumurta. (13)
jumırtqala-	: yumurtlamak. (1)
jumis	: iş, hizmet. (11)

jumsa-	: 1. göndermek, görevlendirmek, bir işi yapmasını istemek. (11) : 2. kullanmak, sarfetmek. (1)
jumsağ	: yumuşak. (4)
jupar	: güzel, hoş koku, ıtır, misk. (1)
jupta-	: ? (1)
jurt	: yurt, memleket. (6)
jut	: kıtlık, açlık. (1)
jut-	: 1. yutmak. (13) : 2. yok etmek, ortadan kaldırmak. (2)
jutındır-	: yutkündürmek. (1)
jutkıız-	: yedirmek, yutturmak. (1)
juw-	: yıkamak. (3)
juwandaw	: kalın olmak, kalınlaşmak. (1)
juwandıķ	: kalınlık. (1)
juwıt-	: yakınlaştırmak, yaklaştırmak. (1)
juwsat-	: hayvanı otlatmadan durdurmak, geniş getirmek. (1)
jüde-	: 1. zayıflamak, cılızlaşmak. (4) : 2. hasret, ıstırap çekmek. (1)
jüdet-	: yıpratmak, zayıflatmak, üzme, zorluk çektirmek. (1)
jügen	: dizgin. (1)
jügin-	: diz çökmek, çömelmek. (2)
jügir-	: koşmak. (24)
jügirt-	: koşturmak. (12) : <i>köz</i> ~ → <i>köz</i> .
jük	: yük. (11)
jükte-	: yüklemek, görev vermek, görevlendirmek. (1)
jülde	: ödül, mükâfat. (1)
jün	: kıl, tüy, yün. (3)
jür-	: 1. yürümek, gitmek. (196) : 2. olmak, yaşamak. (4) : 3. yürü-, yardımcı fiil. (93) : 4. şimdiki zamanda kullanılan yardımcı fiil. (37) : <i>ķayda</i> ~ <i>siñ</i> → <i>ķayda</i> .

jüre-jüre	: gide gide. (2)
jürek	: yürek. (3)
	: <i>aķ ~ → aķ. jüregi aynı- midesi bulanmak. (1) jüregi jarıl- çok korkmak. (9). jüregi ornuna kel- içi ferahlamak. (1) ? jüregi ornuna tüs- içi ferahlamak. (1). er ~ → er.</i>
jürektey	: kalp kadar küçük. (2) ?
jürele-	: diz çökmek. (1)
jürgiz-	: 1. yürütmek. (2)
jüyrık	: hızlı koşan, yürük. (3)
jüytki-	: hızlı gitmek, çabuk yürüme. (1)
jüz	: 1. yüz sayısı, yüz. (3)
	: 2. yüz, sima, çehre. (6)
	: 3. yüz (bıçak, ustura vb.) (3)
jüz-	: yüzmek. (7)
jüz bası	: yüzbaşı, kumandan. (2)
jüze	: <i>jüzege as- işe yaramak. (1)</i>
jüzik	: yüzük. (5)
jüzindey	: yüzü gibi. (1)

K, k/ K, k (K, k/ K, k)

ķabaķ	: 1. insanın ruh hâli. (1) : 2. göz kapağı, göz ile kaşın arası. (3) : ķabađı jazıl- neşesi yerine gelmek. (1)
ķabat	: kat, tabaka, katman (5)
ķabıķ	: kabuk. (6)
ķabil	: ķabil bol- kabul olmak. (1)
ķabilıda-	: 1. kabul etmek, uygun bulmak. (1) : 2. resmi birimlerde kabul etmek, görüşmek. (1)
ķabırđa	: kaburga kemiği, kaburga. (4)
ķada-	: takmak, saplamak. (2)
ķadaķ	: yarım kiloya yakın ağırlık ölçüsü birimi. (3)
ķadır	: hürmet, saygı. (1) : → ķoja ķadır. (2)
ķadırlı	: saygın, hürmeti, değerli. (1)
ķadirle-	: hürmet etmek, saygı göstermek, değer vermek. (4)
ķađaz	: kağıt. (1)
ķađuwlı	: çakılı. (2)
ķahar	: sinir, öfke, hiddet. (2)
ķaharlan-	: öfkelenmek, sinirlenmek. (6)
ķaharlı	: öfkeli, sinirli. (9)
ķajetti	: gerekli, lüzumlu, önemli. (1)
ķajımas	: yorulmaz, yılmaz. (1)
ķaķ	: ķaķ böl- tam ortasından bölmek. (5). ķaķ bölün- tam ortasından bölünmek. (2). ķaķ jar- tam ortasından yarmak. (1)
ķaķ-	: 1. çakmak. (1) : 2. itina etmek, ihtimam göstermek. (1) : 3. (kanat) çırpılmak. (2) : 4. kaldırmak. (1)
ķaķbas	: hiç çocuğu olmayan yaşı adam, lanetli. (12)
ķaķpa	: bezergân, dış kapı. (5)
ķaķpaķ	: kapak. (7)

kaḳpalı	: dış kapısı olan. (2)
kaḳpan	: kapan. (4)
	: kaḳpan sal- tuzak kurmak.(1). kaḳpanğa tüs-kapana düşmek. (2)
kaḳpa-tas	: ? (1)
kaḳtıǵıs-	: kavga etmek, çekişmek, çarpışmak, vuruşmak. (1)
kaḳtır-	: çaktırmak. (1)
ḳal	: ben. (2)
ḳal-	: 1. kalmak. (45)
	: 2. kalmak, geride kalmak. (12)
	: 3. belirli bir imktarda bulunmak. (6)
	: 4. kalmak, durmak. (7)
	: 5. gecikmek. (1)
	: 6. birinin ölümünden sonra onun arkasında kalmak. (7)
	: 7. kalmak, yardımcı fiil. (169)
	: başḳaruwdan ~ → (1). başḳaruw. ajaldan alıp ~ → ajal. (3).
	alıp ~ → al-. alıp ~ → alı-. aman ~ → aman. (8). awırıp ~ →
	awır-. jasap ~ → jasap. ḳatıp ~ → ḳat-. (1). ḳayran ~ →
	ḳayran. keş ~ → keş. ḳolında ~ → ḳol. ḳur ~ ḳur. → ḳuw
	sülđeri ~ → ḳuw. talıp ~ → tal-. tañ ~ → tañ. tiri ~ → tiri.
	uyatḳa ~ → uyatḳa.
ḳala	: şehir, kent. (5)
ḳala-	: seçmek, beğenmek, arzu etmek, istemek. (21)
ḳalarlıḳ	: tañ ~ → tañ.
ḳalay	: nasıl. (17)
	: ḳalay bolğanda nasıl olsa, nasıl olursa olsun. (1)
ḳalayşa	: nasıl. (4)
ḳalbırla-	: elemek, kalburdan geçirmek. (2)
ḳaldıḳ	: artık, kalıntı. (2)
ḳaldır-	: bırakmak, söylemek. (8)
	: ḳayran ~ → ḳayran.
ḳalıḳta-	: (kuş) süzülme, uçmak. (1)
ḳalıñ	: 1. seyrek olmayan, sık, gür. (1)

- : 2. ince karşıtı, kalın. (2)
 : ? (2)
- kalında-** : kalınlaşmak, kalınlığı artmak. (1)
kalındık : nişanlı kız. (7)
kalıp (, kalp) : bir şeyin başlangıçtaki durumu, görünüş. (5)
kalıs : tarafsız, çekimser, halis. (6)
kalıs- : *qayran* ~ → *qayran. kalıs bol- tarafsız olmak.*(2)?
tañ ~ → *tañ.*
- kal-jay** : hâl, durum, vaziyet. (1)
Qalmaq : Bir moğol boyu, Kalmuk. (3)
kalp : → **kalıp.** (5)
kalpaq : başlık, kalpak. (5)
kalşarıñkı : ? (2)
qalt : *qalt jibermeý anında, hemen.* (1)
qalta : cep. (8)
 : *tös* ~ → *tös.*
- qaltaris** : kuytu yer, siper, saklanılanacak biraz gizlenilecek yer. (1)
qaltıra- : 1. donmak, üşümek, titremek. (1)
 : 2. korkudan titremek, ürkmek. (1)
- qam** : kaygı, üzüntü, sıkıntı. (1)
 : *qam je- kaygılanmak, üzölmek. endişelenmek.*(2)
- qama-** : yakalamak, kapatmak, hapsetmek, sarmak. (4)
qamda- : hazırlamak. (6)
qamdal- : hazırlanmak. (1)
qamdan- : hazırlanmak. (1)
qamıq- : kaygılanmak, kederlenmek, üzölmek. (3)
Qamıkeñ : özel isim. (1) ?
Qamır : 1. Özel isim. (11)
 : 2. hamur. (3)
- Qamırtay** : Özel isim. (8)
qamıs : kamış. (1)
qamsız : 1. kaygısız, gamsız, dertsiz. (1)
 : 2. hazırlıksız. (1) ?

kaşşı	: kamçı. (8) : kaşşı bas- kamçılmak, dövme. (2)
kaşşıla-	: kamçılmak. (3)
kaşşamasız	: kaşşamasız et- gerekli imkânları sağlamak. (1)
kaşşol	: kadınların elbie üzerine giydikleri yelek. (1)
kan	: 1. kan. (15) : 2. soy sülale. (2) : kan al- kan akıtmak, oç almak. (1). kan keş- kanın üzerinden yürümek. (1)?. kanı kaş- yüzü bembeyaz olmak. (1). kanı kep- (<i>kewip</i>) kanı kurumak, susamak. (1).
kan-	: kanmak. : <i>suwsını ~ganşa</i> → <i>suwsın. şöli ~bay</i> → <i>şöli</i> .
kana	: 1. sadece. (3) : <i>tek ~</i> → <i>tek</i> . : <i>az ~</i> → <i>az</i> .
kanagatsız	: kanaat etmeyen, doyumsuz, yetinmeyen. (1)
kanagattandır-	: kanaat ettirmek, tatmin etmek, ikna etmek, anlatmak. (1)
kanat	: 1. kanat. (17) : 2. ? (3)
kanat-	: kanatmak, kan akıtmak. (1)
kanattı	: kanatlı, kanadı olan. (9)
kanaday	: 1. nasıl. (23) : 2. ne kadar (3)
kanadı	: kanlı, kan bulaşmış. (2)
kanadır-	: (su vb.) doyurmak, kandırmak. (1) ?
kanaganşa	: kanana, susuzluğu gidene kadar. (1)
kanğır-	: maksatsız, gayesiz dolaşmak. (1)
kanık-	: (bir şeye) bütün ayrıntılarıyla vakıf olmak, bilmek. (1)
kanipezer	: cellat. (1)
kanıra-	: sahipsiz kalmak, ıssızlaşmak, boş kalmak. (2)
kanjar	: (< Ar. hancer) hançer. (15)
kanjıga	: eğerin terkisi. (3)
kan-jin	: kesilmiş hayvanların karnındançıkan, işe yaramayan organlar.(2)

- kankılda-** : (kuş, köpek vs.) cıyak cıyak bağırarak, ötmek. (2)
- kanşa** : ne kadar. (6)
: *amalı ~ → amal.*
- kanşalık** : ne kadar. (1)
- kanşama** : sayısız, çok. (2)
- kap** : çuval. (13)
: pişmanlık belirtisi. (1)
- kapa** : *kap bol-* endişelenmek, darılmak, kırılmak. (5)
- kapalan-** : üzölmek, kederlenmek. (5)
- kaplerine** : aklına, düşüncesine. (1)
- kapı** : *kapısın tap-* fırsatını kollamak. (1)
- kap-kara** : kapkara. (2)
- kap-karañğı** : kapkaranlık. (1)
- kapşık** : küçük çuval. (9)
- kapta-** : 1. her yanı örtmek, sarmak, çoğalmak. (2)
: 2. doluşmak. (1)
- kaptal** : 1. dağ yamacı (2)
: 2. bir şeyin yanı. (2)
- kar** : kar. (5)
- Kara** : 1. özel isim. (4)
: 2. siyah, kara. (103)
: 3. karaltı, karartı, gölge. (3)
: 4. büyük baş hayvan. (2) ?
: *kapara bet yüz karası. (3). kapara niyet art niyet(li). (4). kapara tüsti siyah yüzlü, tipli. (1).*
- kara-** : 1. bakmak. (119)
: 2. bakmak, göz atmak. (3)
: 3. bakmak, gözetlemek. (1)
: 4. ilgilenmek, bakmak. (2)
: *kapası ~ → kapası. teris ~ → teris.*
- Karabay** : özel isim. (8) ?
- karaganda** : göre, nazaran. (1)
- karagay** : çam ağacı. (3)

Qarahān	: özel isim. (8)
qaraqat	: kara frenk üzümü. (2)
Qaraközayım	: özel isim. (16)
qaraqşı	: yağmacı, yol kesen, haydut, eşkıya. (11)
qaramaq	: nezaretinde, emri altında tâbisi. (2)
qarañğı	: karanlık. (8) : <i>qarañğı tüs- karanlık olmak.</i> (2).
qarañğı-jarıq	: karanlık-aydınlık. (1) ?
qarasın	: ? (1)
qarastır-	: aramak, bulmaya çalışmak, araştırmak. (1)
Qaraş	: özel isim. (28)
qarat-	: baktırmak. (4)
qarataban	: ? (1)
qarawıl	: nöbetçi, bekçi. (2) : <i>qarawıl(ğa) koy- nöbetçi koymak.</i> (1)
qarawıt-	: karanlığın bastırıp çevrenin net görünmemesi, kararmak. (1)
qaray	: -e doğru. (14) : <i>solay ~ → solay.</i>
qaray-	: kararmak. : <i>qas ~ → qas.</i>
qarayla-	: bakınmak, beklemeden. (1) : <i>artına ~may → art.</i>
qaraylas-	: yardım etmek. (2)
qarayt-	: <i>qas ~ → qas.</i>
qarbit-	: avuçluyarak yemek. (1)
qarğa	: karga. (20)
qarğa-	: lanet etmek, lanet okumak, beddua etmek. (3)
qarğan-	: ant etmek, yemin etmek, adamak(1)
qarğı-	: atlamak, sıçramak. (1)
qarıq	: <i>qarıq bol- gark olmak, mutlu olmak.</i> (1)
qarın	: 1. yağ muhafaza etme kabı olarak kullanılan inek yahut koyun karnı (işkebesi), tulum. (3) : 2. karın. (9)

karımdas	: kız kardeş. (38)
karıs	: karış. (3)
karıs-	: kasılmak, kenetlenmek. (1) ?
karıya	: tecrübeli ihtiyar, yaşlı. (33)
karkılda-	: kargaların ses çıkarması, gaklamak. (1) : <i>karkıldap kül- kahkahayla gülmek.</i> (2)
karlıgış	: kırlangıç. (21)
karma-	: bir şeyi tutmak, kavramak. (1)
karmağ	: olta. (1)
karısı	: 1. karşı, aleyh. (2) : 2. karşı. (2) : 3. -e doğru. : <i>karısı al- karşılamak.</i> (3)
karşılıksız	: itiraz etmeden, karşı koymadan. (1)
Karşığa	: özel isim. (44)
karşığaday	: karşığa gibi. (1)
kart	: ihtiyar, yaşlı. (4)
kartta	: Atın kalın bağırsağından yapılan bir tür sucuk. (1)
kartay-	: yaşlanmak, ihtiyarlanmak, kocamak. (6)
kartlık	: yaşlılık, ihtiyarlık. (1)
karuw	: silah. (1)
karuw-jarak	: savaş sırasında, savunma ya da saldırı amacıyla kullanılan silahların genel adı, top tüfek. (7)
kas	: 1. kaş. (2) : 2. düşman, hasım, yağı olan. (1) : <i>kas karay- karanlık çökmek.</i> (1). <i>kas karayt- karanlık çökmek</i> (1)
kası	: yanı. (2)
kası-	: kaşımak. (1)
kasık	: kaşık. (2)
kasıktay	: kaşık kadar, az. (2)
kasiyet	: hususiyet, özellik, vasıf. (5)
kasiyetti	: mukaddes, kutsal, mübarek. (5)
kaşır	: kurt, börü. (10)

ķastas-	: dūřman olmak, hasımlık etmek. (1)
ķastı	: kaşlı. (1)
ķastık	: husumet, garez, dūřmanlık. (2) : <i>ķastık jasa-</i> dūřmanlık etmek. (1)
ķař-	: kaçmak. (43) : <i>alıp ~ → al-. ķanı ~ → ķan. ķařa jönel-</i> kaçmaya yönelmek, kaçmaya yeltenmek, kaçmaya hazırlanmak. (2)
ķařan	: ne zaman. (2)
ķařıktık	: uzaklık (2)
ķařıp-ķařıp	: kaçıp kaçıp. (1)?
ķařıp-pısıp	: kaçarak, gizlenerek. (1)
ķařır	: katır. (2)
ķařır-	: kaçırmak. (1)
ķat-	: 1. katılaşmak, donmak, buz tutmak. (3) : 2. büyümek, gelişmek. (1) : 3. kımıldamamak, hareket etmemek, donmak, kalıplaşmak, değişmemek. (2) : <i>bası ~ → bas. ķatıp kal-</i> donakalmak. (1). <i>muz ~ → muz. ün ~ → ün.</i>
ķatañ	: katı, sert. (1)
ķatar	: 1. katar, sıra, grup, topluluk. (1) : 2. birkaç kat birden. (1) : <i>ķatarınan üş ret arka arkaya üç defa.</i> (1)
ķatar-ķatar	: sıra sıra, dizi dizi, katar katar. (1)
ķatarlı	: sıralı. (1)
ķate	: (< Ar. <i>ħaṭâ'</i>) hata, yanlış. yalan. (1)
ķatın	: kadın, zevce, eş. (21) : <i>ķatın al-</i> evlenmek. (1)
ķatın-bala	: çoluk çocuk. (1)
ķatır-	: dondurmak, setleştirmek. (2)
ķatırt-	: ? (1)
ķatıs-	: katılmak, iştirak etmek. (2)
ķattı	: 1. çok, fazla. (66)

- : 2. sert, çok. (1)
 : 3. yüksek, gür (ses). (1)
 : 4. katı, sert, sıkı. (6)
 : 5. sert, hızlı. (4)
 : 6. kötü. (1)
 : **katı uyıkta-** ölü gibi uyumak. (1)
- katuwl-** : asabileşmek, sinirlenmek. (1)
- kawırsın** : kuş tüyü, kuş teleği. (1)
- ķay** : 1. hangi. (3)
 : **ķay jak** hangi taraf. (1). **ķay jakķa** nereye. (1). **ķay jerde** nerede. (3)
- ķayda** : 1. nereye. (15)
 : 2. nerede. (8)
 : **ķayda jürsiñ** nerelerdesin? (1)
- ķaydağı** : 1. saçma, saçma sapan, önemsiz. (1) ?
 : 2. neredeki. (1)
- ķaydan** : 1. nasıl. (9)
 : 2. nereden. (28)
- ķaydan-jaydan** : ? (1)
- ķayğı** : kaygı, tasa, endişe, üzüntü. (6)
 : **ķayğığa aldir-** kaygılanmak. (1)
- ķayğı-muñ** : kaygı, endişe, evham. (1)
- ķayğır-** : kaygılanmak, üzölmek, gamlanmak, kederlenmek. (6)
- ķayır-ķoş** : **ķayır-ķoş aytts-** ayrılmak, vedalaşmak. (1)
- ķayık** : kayık. (9)
 : **jel** ~ → **jel**.
- ķayın** : **ķayın ata** kaynata.(2). **ķayın äpke** görümce. (1). **ķayın ene** kaynana.(2).
- ķayınsiñili** : görümce. (1)
- ķayır** : 1. hayır, sadaka. (3)
 : 2. hayır, iyilik. (2)
- ķayır-** : 1. kıvırmak. (2)
 : 2. hayvanların yönünü değiştirmek, başka yöne sürmek. (4)

ķayıra	: tekrar, yine. (15)
ķayırıl-	: d6nmek, durarak y6n6n6 ķevirmek. (4)
ķayırımdı	: merhametli, hayırsever. (1)
ķayırımsız	: merhametsiz, acımasız, gaddar. (1)
ķayırımsızdık	: merhametsizlik, acımasızlık, gaddarlık. (1)
ķayır-sadaķa	: hayır hasenet, sadaka, yardım. (4)
ķayırşı	: dilenci, sefil. (1)
ķayıruwşı	: hayvanların y6n6n6 değiştirmek iķin başka y6ne s6ren kişi (1)
ķayıs	: kayış. (2)
ķayıs-	: <i>jer ~ķan ķok sayısız.</i> (1)
ķayıstır-	: eğiltmek, b6kt6rmek (1)
ķay-ķaysı	: her biri. (1)
ķayķı	: geriye doğru eğik, eğri (2) : <i>boz ķayķı ?</i> (2)
ķaymıķ-	: ķekinmek, korkmak, casaret edememek (2)
ķayna-	: kaynamak, kabarmak (1)
ķaynat-	: kaynatmak. (2)
ķayran	: <i>ķayran ķal-</i> hayran kalmak. (13). <i>ķayran kaldır-</i> hayran bırakmak. (1). <i>ķayran ķalıs-</i> hayran kalmak. (6) ?.
ķayrat	: gayret, cesaret. (3)
ķayrattan-	: gayretlenmek, cesaretlenmek. (3)
ķayrattı	: kudretli, g6çl6, kuvvetli, gayretli. (2)
ķayrıl	: d6nmek. (4)
ķaysı	: 1. hangisi. (4) : 2. hangi (7) : <i>6r ~sı → 6r.</i>
ķayt	: d6nmek, gittiği yerden geri gelmek. (15) : <i>ķeř ~ → ķeř.</i>
ķayta	: tekrar. (20)
ķaytadan	: tekrardan yeniden. (42)
ķayta-ķayta	: tekrar tekrar. (6)
ķaytala-	: tekrarlamak. (8)
ķaytar-	: 1. geri g6ndermek, geri vermek. (10)

	: 2. sürünün yönünü değiştirmek. (1)
	: <i>jawab</i> ~ → <i>jawab</i> .
qaytara	: tekrar, yeniden. (1)
qaytart-	: sürünün yönünü değiştirmek. (1)
qaytaruwşı	: sürünün yönünü değiştiren kişi. (1)
qaz	: kaz. (3)
qaz-	: kazmak. (6)
qazan	: kazan. (18)
qazanday	: kazan gibi, büyük, kocaman. (2)
qazdır-	: kazdırmak. (3)
qazı	: atın kaburga kısmı ve yağlı etinden yapılan sucuk. (1)
qazıq	: kazık. (4)
qazı-qarta	: at etinden yapılan sucukların genel adı. (2)
qazına	: hazine. (24)
qazir	: şimdi, şu an. (17)
qazirgi	: şimdiki, bugünkü. (1)
kebersi-	: kurumak. (2)
kedey	: yoksul, fakir. (27)
kedey-kembağal	: fakir, sakat. (2) ?
kedir-budırsız	: girinti çıkıntısı olmayan, engebesiz. (1)
kek	: intikam, düşmanlık, öç. (3)
keket-	: alay etmek, istihza etmek. (1)
kekilik	: keklilik. (4)
kel-	: 1. gelmek, ulaşmak, yetmek, varmak. (540)
	: 2. gelmek, yardımcı fiil. (213)
	: <i>altp</i> ~ → <i>al-</i> . <i>aqılıña</i> ~ → <i>aqıl</i> . <i>aşuw</i> ~ → <i>aşuw</i> . <i>jını</i> ~ → <i>jın</i> . <i>jüregi ornına</i> ~ → <i>jürek</i> . <i>keler jul gelecek yıl</i> . (1). <i>kezip</i> ~ → <i>kez-</i> <i>qolınnan ne ~edi</i> → <i>qol</i> . <i>qolınan ~edi</i> → <i>qol</i> . <i>qolınan ~geninşe</i> → <i>qol</i> . <i>qolınan ~mes</i> → <i>qol</i> . <i>ornına</i> ~ → <i>orın</i> . <i>oyğa</i> ~ → <i>oy</i> . <i>ret</i> ~ → <i>ret</i> . <i>sözge</i> ~ → <i>söz</i> . <i>şaması ~me-</i> → <i>şama</i> . <i>şawıp</i> (< <i>şap-t-p</i>) ~ → <i>şap-</i> . <i>şığa</i> ~ → <i>şıq-</i> . <i>tap</i> ~ → <i>tap</i> . <i>teñ</i> ~ → <i>teñ</i> .
kelbet	: kılık, yüz, çehre, sima, görünüş. (4)
kelbettes	: görünüşü, siması benzeyen. (1)

keler-kelmes	: gelir gelmez. (2)
kelesaw	: yarım akıllı, deli. (3)
keleşek	: gelecek, istikbal. (1)
kelin	: gelin (44)
kelişek	: taze gelin. (1)
kelis-	: anlaşmak, sözleşmek, uyum sağlamak. (42)
kelisim	: anlaşma, sözleşme, antlaşma. (5) : <i>kelisim ber-</i> söz vermek, anlaşmak. (3)
kelisti	: gösterişli, güzel, iyi. (5)
keljire-	: ? (1)
kelmewşi	: gelmemek. (1)
keltir-	: getirmek (4). : <i>şek ~me-</i> → <i>şek</i> .
keltirüw	: getirmek, getirme (1)
kem	: kötü. (1)
keme	: gemi. (7)
kempir	: kocakarı, yaşlı kadın. (155) : <i>mustan ~</i> → <i>mıstan</i> .
kempir-şal	: kocakarı, ihtiyar. (19)
kemtar	: fakir, garip. (1)
kemtik	: eksik, noksan. (2)
kendir	: kendirden yapılmı ip. (1)
kenel-	: bolluğa kavuşmak, rahatlamak. (2)
kenelt-	: bolluğa kavuşturmak, rahatlatmak. (1)
keñes-	: söyleşmek, sohbet etmek. (9) : <i>keñes ber-</i> tavsiye etmek, önermek. (1)
kenet	: aniden, ansızın, birdenbire. (30)
kenje	: en küçük (çocuk). (4)
kep- (, kew-)	: kurumak. (1) : <i>kanı ~</i> → <i>kan</i> .
kepte-	: ağzına kadar doldurmak. (3)
kerek	: gerek, lazım. (45)
keremet	: harika, muhteşem, olağanüstü (10)

keremettey	: harika, muhteşem, olağanüstü. (1)
kerewet	: karyola, yatak, sedir. (3)
ker-	: germek. (4)
keri	: geri, arkaya doğru. (5)
kerisinşe	: tersine, aksine, bilakis. (1)
kerisüw	: kavga etme, dalaşma. (1)
kerme	: bir şey asmak için gerilen ip. (1)
kerney-sırnay	: <i>kerney-sırnay tartıl-</i> kaval mızıka çalınmak. (1) <i>kerney-sırnay tarttır-</i> kaval mızıka çaldırmak. (1)
kerüwen	: (< Fa. kârbân) kervan. (5) : <i>kerüwen bası</i> kervan başı. (2)
kerüwenşi	: kervancı, kervanı idare eden kimse. (14)
kes-	: kesmek, yarmak. (28) : <i>bas ~ → bas.</i>
kese	: fincan, kadeh. (3)
kesedey	: fincan gibi, kadeh gibi. (1)
kesek	: tuğla. (2)
kesil-	: kesilmek. (3)
kesir	: <i>kesiri ur-</i> zarara, ziyana uğramak. (1)
kes-keste-	: engellemek, yolunu kesmek, durdurmak. (1)
keskin-kelbet	: biçim, görünüş, yüz (1)
keş	: 1. geç. (2) : 2. akşam. (25) : <i>keş kal-</i> geç kalmak. (1). <i>keş kayt-</i> geç dönmek. (1). <i>keş tüs-</i> akşam olmak. (2).
keş-	: 1.geçmek. (13) : 2. affetmek. (1) : <i>kan ~ → kan.</i>
keşe	: dün. (3)
keşegi	: dünkü. (4)
keşiñkire-	: biraz geç kalmak. (1)
keşik-	: geç kalmak, gecikmek. (3)
keşirim	: af, özür. (1)

	: <i>keşirim sura- af dilemek. (1) ?</i>
keşke	: akşam, akşamleyin. (18)
keşki	: akşamki. (2)
keşkir-	: akşam olmak, karanlık çökmek. (1)
keşkisin	: akşam üstü, akşama doğru. (1)
keşkurım	: akşamleyin, akşam vakti. (3)
keştet-	: geceye kalmak, gecikmek. (2)
keştir-	: geçirmek. (1)
ket-	: 1. gitmek. (119)
	: 2. yardımcı fiil. (259)
	: <i>alıp ~ → al-. esi şığıp ~ → es. maza ~ → maza.</i>
	: <i>közi uykığa ~ → uyku.</i>
keterinde	: giderken. (1) ?
ketis	: gidiş, yöneliş. (2)
kew-	: → kep- . (1)
kewde	: gövde, göğüs. (5)
keyde	: bazen, kimi zamen. (4)
keyi-	: rencide olmak, üzölmek, sitem etmek, alınmak, kırılmak. (2)
keyin	: sonra. (134)
	: <i>közim ötkennen ~ → köz. sonan ~ → sonan.</i>
keyingi	: 1. sonraki. (4)
	: 2. arkadaki. (2)
keyinirek	: daha sonra, biraz sonra. (1)
keyinnen	: son zamanlarda, sonradan, daha sonra. (1)
keyip	: görünüş, sima, yüz, çehre. (4)
	: <i>keypine tüs- eski haline gelmek. (1).</i>
keypi	: → keyip . (10)
kez	: vakit, süre, zaman. (12)
kez-	: gezmek, dolaşmak. (11)
	: <i>kezip kel- gezip kelmek. (1)</i>
kezde	: zaman, süre, vakit. (55)
kezdeme	: kumaş. (1)
kezdes-	: karşılaşmak, buluşmak, görüşmek, rastlaşmak. (2)

kezdik	: pek büyük olmayan bıçak, kama, kasatura. (5)
kezek	: sıra, kuyruk, nöbet. (3)
kezektes-	: nöbetleşmek. (1)
kezen-	: dayamak, doğrultmak.
kezik-	: karşılaşmak, buluşmak, rastlamak. (9)
kezinde	: vaktinde, zamanında, vaktiyle. (11)
ķıbır	: hareket. (1)
ķıdır	: (< Ar. ķızır) Hz. Hızır. (13)
ķıdırt-	: gezmek, dolaşmak, gezdirmek. (1)
ķıl	: kıl. (3)
ķıl-	: etmek, yapmak, kılmak. (60)
	: <i>ķırdem</i> ~ → <i>ķırdem</i> . <i>ķıķ</i> ~ → <i>ķıķ</i> . <i>ķızınıñ jasıñ ķıl</i> ~ → <i>ķız</i> .
	<i>sabır</i> ~ → <i>sabır</i> . <i>tamaşı</i> ~ → <i>tamaşı</i> .
	<i>täwbe</i> ~ → <i>täwbe</i> .
ķılañıt-	: ? (1)
ķılıķ	: karakter ve tutumla ilgili hareket. (1)
ķılış	: kılıç. (22)
ķıljaķta-	: dalga geçmek, maskaralık etmek, alay etmek. (1)
ķıl-ķıbır	: çer çöp. (1)
ķılmiñda-	: gösteriş yapmak, caka çalım satmak. (1)
ķılmıs	: suç, kabahat.(2)
ķıltıy-	: bir şeyin ucu, tepesi azıcık görünmek, az gözükme. (1)
ķımbat	: kıymetli, değerli. (6)
ķımırıl-	: ? (1)
ķımız	: kıımız. (1)
ķım-ķıwıt	: karmakarışık, düzensiz halde, karman çorman, çok karışık. (1) ?
ķımtırıñ-	: gizlenmek, saklanmak. (4)
ķın	: kın. (6)
ķıñıray-	: inat etmek, inatlaşmak, zıtlaşmak. (1) ?
ķıp-ķızıl	: kıpkırmızı, kıpkızıl. (3)
ķır	: 1. kır, bozkır, yüksekçe yer, tepe. (1)
	: 2. bir şeyin dış tarafındaki köşesi. (1)
ķır-	: kırmak, öldürmek. (2)

Ƙıranƙara	: özel isim. (32)
ƙıran-topan	: ? (2)
ƙırğın	: kırğın, katliam. (1)
ƙırğıy	: bozdoğan. (1)
ƙırğıyday	: kırğıy kuşu gibi. (1)
Ƙırğız	: kırğız. (1)
ƙırık	: kırk. (162)
ƙırıl-	: ölmek. (1)
ƙırkınsı	: kırkıncı. (2)
ƙıs	: kış. (3)
	: <i>ƙıs tūs kış düşmek, kış olmak.</i> (2)
ƙıs-	: 1. sıkıştırmak, kıstırmak. (1)
	: 2. sıkıştırmak. (2)
	: 3. sıkıca kucaklamak, sarmak, bağrına basmak. (1)
	: <i>aşuw ~ → aşuw. tolğak ~ → tolğak.</i>
ƙısım	: <i>ƙısımğa al- sıkıştırmak, korkutmak.</i> (2)
ƙısırak	: kısırak. (1)
ƙısqa	: kısa. (2)
ƙısqaşa	: kısaca, özetle. (1)
ƙısqı	: kışın, kış vaktinde. (1)
ƙıstaƙ	: kışın barınılan yer, kışlak. (1)
ƙıstaw	: kışlak. (1)
ƙıstır-	: 1. kıstırmak, sıkıştırmak (1)
	: 2. kıstırmak, sokuşturmak, sıkıştırmak, bir şeyi iki şeyin arasına sıkıştırmak. (1)
ƙıtımır	: sert, soğuk. (1)
ƙıtırlat-	: kıtırlatmak. (1)
ƙıy-	: kıymak, kesmek, kırpmak. (1)
	: <i>ömirin ~ → ömir.</i>
ƙıya	: 2. yamaç, sarp. (1)
	: <i>aldınan ƙıya öt- karşı çıkmak.</i> (1)
ƙıyma-	: feda etmemek. (2)
ƙıyal	: <i>ƙıyalğa bat- hayal kurmak, hayal etmek.</i> (1)

kıydır-	: <i>neke</i> ~ → <i>neke</i> .
kıyıl-	: yalvarmak, yakarmak, kendini acındırarak bir şey istemek. (3)
kıyındık	: zorluk. (1)
kıyna-	: baskı yapmak, zorlamak, zorluk çektirmek. (2)
kıynal-	: zorlanmak, söyleyecek bir şey bulamamak, zor durumda kalmak (6)
kıysalaқта-	: ? (1)
kıyuwlas-	: birbirine uyması. (1)
kız	: kız. (680) : <i>kız al-</i> kız almak, evlenmek. (6)
kızar-	: kızarmak (1)
kızdır-	: kızdırmak, ısıtmak
kızıķ-	: heveslen- ilgilen-, çok beğenmek.(3)
kızıl	: kırmızı, kızıl (1)
kidir-	: biraz beklemek, oyalamak. (3) : <i>sät ~e tur</i> → <i>sät</i> .
kidirt-	: biraz bekletmek, oyalatmak. (1)
kilem	: halı. (3)
kilemşe	: küçük halı. (1)
kilt	: anahtar. (1)
kim	: kim. (60)
kimde-kim	: her kim, herhangi biri. (9)
kimdi	: kimi. (2)
kimdiki	: kiminki, kime ait. (1)
kinä	: (< Fa. <i>gunâh</i>) günah, ayıp, suç, kusur. (4) : <i>kinä taw-</i> (< <i>tap-</i>) suç bulmak. (1)
kinäli	: suçlu. (1)
kir-	: girmek. (102) : <i>alip</i> ~ → <i>al-</i> . <i>öñi</i> ~ → <i>öñ</i> . <i>uykığa</i> ~ → <i>uykı</i> .
kirgiz-	: girdirmek, sokmak. (20)
kirip-şıķ-	: girip çıkmak. (1)
kiris-	: bir şeye girişmek, iştirak etmek, başlamak. (17) : <i>uykığa</i> ~ → <i>uykı</i> .

kirtiy-	: yorulmak. (yorgunluğun gözden belli olması). (1)
kisi	: kişi, adam, insan. (138) : <i>orda ~si → orda.</i>
kisine-	: kişnemek. (2)
kişi	: küçük. (26)
kişkene	: küçük, ufak. (3)
kişkentay	: küçücük, minimini. (7)
kitap	: kitap. (4)
kiy-	: giymek. (53)
kiyeli	: kutsal, mukaddes. (2)
kiygiz-	: giydirmek. (5)
kiygizdir-	: giydirtmek. (1)
kiyik	: geyik. (17) : <i>kiyiktin lağı geyik yavrusu.</i> (2)
kiyil-	: giyilmek. (1)
kiyim	: giyim, giysi, giyecek. (17) : <i>bas ~ → bas.</i>
kiyim-keşek	: giyim kuşam, elbise. (4)
kiyin-	: giyinmek. (12)
kiyindir-	: giydirmek, giyindirmek. (3)
kiyiz	: keçe. (4)
ķobalji-	: endişelenmek, merak etmek. (1)
ķoĝa	: saz (su kamışı) (1)
ķoja ķadır	: özel isim. (2) ?
ķojamberdi	: özel isim. (2)
ķoķım	: kırıntı, kırık. (1)
ķol	: 1. el. (80) : 2. kol (3) : 3. asker, ordu. (2) : 4. yazı. (1) : <i>ķol alıs-</i> el sıkışmak, selamlaşmak. (2). <i>ķol sal-</i> işine karışmak, baskı yapmak. (4). <i>ķol silte-</i> elini sallamak. (1). <i>ķolĝa alĝısız işe yaramayacak derecede olan.</i> (1). <i>ķolĝa ilin-</i> ele geçmek,

yakalamak. (1). kolğa tūs- esir olmak, ele geçmek. (3) kolğa tūsir- ele geçirmek. (1). kolu jetme- ulaşmamak. (1). kolum bos emes meşgulüm. (1). kolımnan ne keledi elimden ne gelir. (2). kolın bulğa- elini sallamak. (1). kolın jaydır- uzaklaştırmak. (1). kolın serme- elini sallamak. (1) kolına ilik- eli yetmek, ulaşmak. (1). kolına ustat- eline tutturmak. (1). kolınan keledi elinden gelir. (1). kolınan kelgeninşe elinden geldiği kadar. (1). kolınan kelmes beceriksiz, elinden gelmez. (1). kolında kal- elinde kalmak. (1)

kolamta	: keçe çadırdaki ateş yakacak yer. (1)
kol-ayağın	: el-ayak. (3)
kolğa	: jılsız kolğa ? (1)
kolğabıs	: yardım, destek, himâye. (1)
kolıtıkta-	: desteklemek. (1)
komda-	: hazırlamak. (1)
kon-	: konmak, konaklamak. (48)
	: <i>jerge</i> ~ → <i>jer</i> .
konak	: misafir, konuk. (17)
	: <i>konak bol-</i> misafir olmak. (2). <i>konak et-</i> misafir etmek. (2)
kondır-	: götürmek, yerleştirmek. (10)
koñgayğan	: ? (1)
konıp-tünep	: ? (1)
koñıraw	: zil. (2)
konıs	: mekân, mesken. (5)
konış	: konç. (1)
kopar-	: koparmak. (1)
kor	: <i>kor bol-</i> ~zavallı duruma düşmek. (1)
kora	: 1. ahır, ağıl. (4)
	: 2. avlu. (5)
	: <i>kora koy</i> koyun sürüsü. (3)
kora jay	: ahır, ağıl. (1)
kora-kora	: sürü sürü, sürüyle. (1)
koraz	: (< Fa. <i>horûs</i>) horoz. (4)

ķoręa-	: korumak. (2)
ķoręan	: kale, hisar. (6)
ķori-	: korumak. (2)
ķoril	: ķorilęa bas- horlamaya başlamak. (1)
ķorilda-	: horuldamak. (2)
ķorik-	: korkmak. (26)
ķorjin	: heybe. (9)
ķorla-	: ķorlay basta- horlamaya başlamak. (1)
ķorlık	: eziyet, baskı, zulüm. (3)
ķorķak	: korkak, yüeksiz. (2)
ķorķa-ķorķa	: korka korka (ikileme). (1)
ķorķakta-	: korkmak. (1)
ķorkınıř	: korkunç. (2)
ķorřa-	: etrafını sarmak, çembere almak. (1)
ķorřal-	: etrafı sarılmak, çembere alınmak. (1)
ķořtas-	: ayrılmak, vedalaşmak. (1)
ķos	: çift. (4)
ķos-	: katmak, eklemek, birleştirmek. (12)
	: bas ~ → bas.
ķosa	: beraber, birlikte. (14)
ķosıl-	: eklenmek, katılmak, iştirak etmek. (5)
ķosımřa	: ilave, ek. (1)
ķosta	: ? (1)
ķoř	: ķoř aytıs- vedalaşmak, ayrılmak. (4)
ķořķar	: koç. (5)
ķořtas-	: vedalaşmak. (7)
ķotır	: uyuz. (2)
ķoy	: koyun. (48)
	: ķora ~ → ķora. ķoyın jay- koyuna bakmak, otlattırmak. (1). ķoyın soy- koyun kesmek (3)
ķoy-	: 1. koymak, bırakmak, salıvermek. (67)
	: 2. yardımcı fiil. (145)
	: at ~ → at. ķoya ber- koyuvermek, koymak. (32). otķa ~ → ot.

kıoyan	: tavşan. (17)
kıoyanday	: tavşan gibi. (1)
kıoyday	: koyun gibi. (2)
kıoyğa	: koyun otlatmaya gitme. (3)
kıoyıl-	: koyulma. (2) : <i>at ~ma-</i> → <i>at</i> .
kıoyın	: koyun, göğüsle giysi arası. (10)
kıoyşı	: çoban. (34)
kıozğa-	: kıınıldatmak, hareket ettirmek, kurcalamak, canlandırmak. (1)
kıozğal-	: kıınıldamak, hareket etmek, kııpırdamak. (3) : <i>kıozğala basta-</i> <i>kııpırdamaya başlamak</i> . (1)
kıozı	: kuzu. (6)
köbey-	: çoğalmak, artmak. (2)
köbeyt-	: çoğaltmak. (1)
köbi	: çoğu. (3)
köbirek	: çok, daha fazla. (2)
köger-	: maviye bürünmek, mavileşmek. (2)
kögerşin	: güvercin. (9)
kök	: gök, sema. (5) : <i>kök tas mezar taşı, bakır taşı</i> . (1).
Kökbeles	: özel isim. (2)
kökirek	: göğüs, sine, göğüs kemiği. (4)
kökjasıl	: yeşil. (6)
kökjelke-	: kök enseli. (1)
kökpeñbek	: açık mavi, gök mavisi. (1)
Kök-Tekes	: özel isim. (1)
köktelki	: bir at türü. (5) ?
köl	: göl. (24) : <i>köziniñ jasın ~kııl-</i> → <i>köz. kölge tüs-</i> <i>gölge düşmek</i> .
köldet-	: <i>köziniñ jasın ~</i> → <i>köz</i> .
köldey	: göl gibi, geniş. (1)
kölemi	: hacim, büyüklük. (1)
köleñke	: gölge. (2)

köleñkele-	: gölgelenmek. (1)
kölge	: gölge. (13)
kölik	: binilecek at. (2)
kölşikke	: gölet, su birinkintisi. (3)
köm-	: gömmek. (10)
kömdir-	: gömdürmek. (1)
kömek	: yardım. (2)
kömektes-	: yardım etmek, destek vermek. (1)
kömil-	: gömülmek. (1)
kömir	: kömür. (6)
kömker-	: sarmak, kuşatmak. (1)
kön-	: ikna olmak. (1)
könbe-	: ikna olmamak, kabul etmemek, yapmaya razı olmamak. (12)
köndir-	: kabul ettirmek. (3)
köne-	: saygınlık kazan-, önem verme. (1)
köñil	: gönül. (27) : <i>aķ ~ → aķ. köñil burma-</i> umursamamak.. (1). <i>köñil köter-eğlenmek.</i> (8). <i>köñili jaylan-</i> gönlü rahatlamak. (1). <i>köñili ornuna tūs-</i> keyfi yerine gelmek, rahatlamak. (1). <i>köñili pās bol-</i> keyfi kaçmak. (1). <i>köñili şappay canı istemedem.</i> (1). <i>köñili tunşı-</i> içi rahatlamak. (1) ? <i>köñilimdi jaylap al-</i> gönlü rahatlamak. (1) ?
köñilsiz	: gönülsüz, isteksiz. (2)
köp	: çok, fazla, bol. (72)
köpşilik	: çoğunluk, kalabalık, topluluk. (2)
köptegen	: birçok, epeyce. (3)
köpten	: çoktan, çoktandır. (2)
köptik	: çokluk, bolluk. (1)
kör	: mezar.(2)
kör-	: 1. görmek, bilmek, anlamak, öğrenmek. (195) : 2. yardımcı fiil. (28) : <i>jaķsı ~ → jaķsı. jek ~ → jek. perzent ~ → perzent. tūs ~ → tūs.</i>
körgeñ-bilgen	: gördük bildik, görmüş bilmiş. (4)
körgendey	: <i>közben ~ et- → köz.</i>

körgisiz	: görmeye değer olmayan. (1)
körgiz-	: göstermek. (1)
köri-ay	: ? (1)
körük	: güzellik, yakışıklılık. (2)
körin-	: görünmek, ortaya çıkmak. (63)
köris-	: görüşmek, konuşmak. (9)
körpe-tösek	: yatak yorgan. (1)
körset-	: göstermek. (56)
körşi	: komşu. (1)
körşiles	: komşu, birbirine yakın. (1)
köse	: köse. (52)
köş-	: göçmek. (7)
köşe	: sokak. (8)
Köşerbay	: özel isim. (2)
köşir-	: göç ettirmek. (8)
köşken	: göçmen. (1)
köşpe-	: göçmemek (5)
köter-	: götürmek, kaldırmak, artırmak, yükseltmek (58) : <i>bas ~ → bas. könil ~ → könil. til ~ → til.</i>
köteril-	: götürülmek, yükseltmek, fırlatmak. (7)
köterim	: <i>bir köterim taşıyabilecek kadar.</i> (1)
kötert-	: <i>irge ~ → irge.</i>
köterüv	: götürmek, götürme. (1)
köylek-könşek	: yazlık, hafif giysiler. (1)
köz	: 1. göz. (93) : 2. kaynak. (1) : <i>köz jawın al-</i> alımlı olmak (1). <i>köz jetkisiz uçsuz bucaksız.</i> (1) <i>köz jetpe-</i> ilerisini görememek. (1).? <i>köz jum-</i> göz kapatmak, ölmek. (8). <i>köz jügirt-</i> göz atmak. (2). <i>köz sal-</i> göz gezdirmek, bakmak, incelemek. (2). <i>köz şırımın al-</i> kısa bir süre uyumak, kestirmek, şekerleme yapmak. (1). <i>köz tik-</i> göz dikmek, gözüne kestirmek, ısrarla bakmak, dikkatle bakmak. (1). <i>köz uşında</i> göz ucunda. (1) <i>közben körgendey et-</i> gözle görmüş gibi. (1). <i>közden</i>

ğayıp bol- gözden kaybolmak. (14). **közge türtse** çok karanlık. (1).
közi jet- inanmak. (5). **közi şatına-** çok sinirlenmek, öfkeden gözü dönmek. (1). **közi uykığa ket-** uykuya dalmak, uyumak. (2). **közim ötkennen keyin** öldükten sonra. (1). **közün ilmey** hiç uyumadan. (1). **közine jas al-** ağlamak. (1). **köziniñ jasın köl kıl-** çok ağlamak. (2). **köziniñ jasın köldet-** çok ağlatmak. (1)

közdey	: küçücük, ufacık. (2)
közinşe	: göz önünde, yüz yüze. (3)
ķubıl-	: değişmek. (7)
ķuda	: ķuda bol- dünür olmak. (1)
ķudalık	: dünürlük. (1)
ķuday	: (< Fa. ħudâ) Huda, Allah. (25) : ķudaydın ķudireti Allahın kudreti. (1). ķudayı ķonak Tanrı misafiri. (1).
ķudık	: kuyu. (17)
ķudırañda-	: ? (1)
ķudiret	: → ķudaydın ķudireti . (1) : ķudaydın ~ → ķuday .
ķul	: kul, köle, teba. (3)
ķula-	: yıkılmak (1)
ķulaķ	: 1. kulak. (13) : 2. kulp, sap. (2) : ķulaķ sal- kulak vermek, dinlemek. (2). ķulaķ tuna- ? (1)
ķulaķ-şekeni	: ? (1)
ķulaķtı	: kulplu. (1)
ķulan	: ķulan taza tamamen bütünüyle kurtulmak, iyileşmek. (1)
ķulaş	: kulaç. (6)
ķulat-	: yıktırmak, devirmek. (2)
ķulaw	: yıkmak, devirmek (1)
ķulazı-	: ıssız, تنها, boş kalmak, terk edilmek. (2)
ķuldık	: kulluk, kölelik (2) : ķuldık ķur- kulluk yapmak, kölelik yapmak. (1)
ķuldırañda-	: hızla aşağı düşmek. (2)

Ꞑuleke	: özel isim. (1)
Ꞑulın	: atın altı aya kadar olan yavrusu, kulun. (9)
Ꞑulında-	: (kısarak) yavrulamak. (3)
Ꞑulıptan-	: kilitlenmek, kapanmak. (1)
Ꞑulja	: teke, erkek dağ keçisi. (4)
Ꞑulpır-	: güzelleşmek, canlanmak, renklenmek. (1)
Ꞑum	: kum. (6)
Ꞑumaқта-	: meraklandırmak, heveslendirmek. (1)
Ꞑumar	: <i>Ꞑumardan sık-</i> merakını gidermek. (2) ?
Ꞑumarı	: ? (2)
Ꞑumıra	: testi, küp, ibrik, çömlek. (2)
Ꞑumırşqa	: karınca. (3)
Ꞑunan	: üç yaşına giren at. (4)
Ꞑundızday	: ışıldayan, süslü, güzel. (1)
Ꞑunsız	: itibarsız, değersiz. (1)
Ꞑup	: <i>Ꞑup boladı baş üstüne.</i> (1)
Ꞑupıya	: gizli. (1)
Ꞑupta-	: onaylamak, kabul etmek, takdir etmek, tasvip etmek. (1)
Ꞑur	: boş, fuzuli. (2) : binilmeyen, besili (at, deve vb.) (2) ?
Ꞑur-	: kurmak, yapmak. (3) : <i>añşılık Ꞑur-</i> avcılık yapmak. (1). <i>Ꞑuldık ~ → Ꞑuldık.</i> <i>Ꞑur Ꞑal-</i> geri kalmak. (2). <i>seyil ~ → seyil. tor ~ → tor.</i> <i>tuzak ~ → tuzak.</i>
Ꞑura-	: toplamak, bir araya getirmek. (3)
Ꞑural	: silah, malzeme, alet. (3)
Ꞑuran	: Kuran. (2)
Ꞑurdas	: yaşıt, akran. (1)
Ꞑurğa-	: kurumak. (1)
Ꞑurğat-	: kurutmak. (2)
Ꞑurğır	: sevimsiz, körolasıca (1)
Ꞑurı-	: mahvolmak, yok olmak. (2) : <i>amalı ~ → amal. dărmeni ~ → dărmen.</i>

ķurık	: yilkıyı veya avı yakalamak için kullanılan sırık (1)
ķurısın	: ? (2)
ķurıřtay	: elik gibi, sağlam. (1)
ķurmatsıy	: hürmet, saygı. (2)
ķurmette-	: hürmet etmek, saygı göstermek. (2)
ķurmetti	: saygıdeğer, hürmetli, muhterem. (3)
ķurt	: kurt. (3)
ķurt-	: yok etmek, mahvetmek. (2) ?
ķurt-ķumırsķa	: haşere. (3)
ķus	: kuş. (153)
	: ķus sal- yırtıcı kuşla avlanmak. (15). ķus saldırt- yırtıcı kuşla avlandırmak. (1)
ķus-	: kusmak. (3)
	: ķusa bol- gamlanmak, kederlenmek, kasvetlenmek. (1) ?
ķusbegi	: kuş beyi, kuşçu. (2)
ķusřa	: kuş gibi. (3)
ķustiki	: kuşunki. (1)
ķuřaķ	: kucak. (1)
ķuřaķta-	: kucaklamak. (2)
ķuřaķtas-	: kucaklaşmak. (3)
ķuřtar	: hevesli, tutkun, mübtela. (1) ?
ķutpan	: ķutpan okı- yatsı namazını kılmak. (1)
ķutu	: kutu. (1)
ķutul-	: kurtulmak. (21)
ķutiřa	: küçük kutu, kutucuk. (3)
ķutķar-	: kurtarmak. (16)
ķutķaruwřı	: kurtarıcı (1)
ķuw	: 1. açıkgöz, kurnaz (3)
	: 2. birisinin ardına düşmek, kovalamak (3)
	: 3. kurumuş, kuru (2)
	: ķuw sülderi ķal- bir deri bir kemik kalmak. (1). ķuwa jönel- kovalamaya yönelmek, kovalamaya yeltenmek. (1)
ķuw-	: kovmak. (27)

kuwala-	: kovalamak. (11)
kuwalas-	: kovalaşmak (1)
kuwan-	: sevinmek. (28)
kuwanıs-	: sevinmek. (4)
kuwanış	: sevinç. (6)
	: kuwanışka bölen- <i>sevince boğulmak, çok sevinmek.</i> (1)
kuwanıştı	: seviçli, mutlu. (1)
kuwar-	: kurumak (1)
kuwat	: kuvvet, güç. (2)
kuw-bas	: boş kafa (1) ?
kuwdır-	: kovalatmak (1)
kuwfa	: Küfe şehri. (1)
kuwğındat-	: takip ettirmek. (2)
kuwır-	: kavurmak. (3)
kuwıs-	: birbirini kovalamak, kovalaşmak. (2)
kuwlan-	: kurnazlaşmak, uyanıklık etmek, açığöz olmak. (10)
kuwra-	: kurumak, yok olmak. (4)
kuwrayday	: yok omuş gibi (1) ?
kuwşüke	: özel isim. (31)
kuwtıñdap	: şakacı, hareketli, uyanık olmak. (1)
kuw-	: koymak. (5)
kuwğız-	: koydurmak. (1)
kuwırık	: kuyruk. (19)
kuwırıktı	: kuyruklu. (3)
kuwzgın	: kuzgun. (12)
kübir	: fısıltı. (1)
kübirle-	: fısıldamak, fıslamak. (1)
küder	: küder üz- <i>umudunu kesmek.</i> (2)
küjirey-	: bağırarak. (1)
kül	: kül, bir şeyin yanarak kül haline gelmesi. (6)
kül-	: gülmek. (10)
	: karıldap ~ → karıldı.
Külända	: özel isim. (15)

küldir-	: güldürmek. (1)
Küldirhan	: özel isim. (5)
küle	: divanelerin baş giyimi, külah. (1)
külip-oyna-	: gülüp oynamak, şakalaşmak. (2)
külis-	: gülüşmek. (1)
külki	: gülüş, gülme. (2)
külkili	: gülünç, komik. (1)
küllü	: külli, hepsi, tamamı, bütün. (3)
kümânsiz	: şüphesiz. (1)
kümbez	: kubbe. (5)
kümis	: gümüş (12)
kün	: 1. gün, gündüz (327) : 2. güneş (20) : <i>âli ~ge deyin</i> → <i>âli. âr ~i</i> → <i>âr. kün aşıł-</i> hava açılmak, açmak. (1). <i>kün bat-</i> güneş batmak, gün batmak. (4). <i>kün batıs</i> batı, gün batımı. (7). <i>kün kürkire-</i> şimşek çakmak. (1). <i>kün ötker-</i> gününü geçirmek, idare etmek. (1) <i>kün sayın</i> hergün. (10). <i>kün şıgıs</i> doğu. (2)
kün	: <i>küytüw</i> ~ → <i>küytüw</i> .
künä	: (< Fa. <i>gunâh</i>) → <i>kinä</i> . (6)
künähar	: günahkâr. (3)
künde	: her gün, günde. (9)
kündik	: günlük. (15)
kündizi-tün	: gündüz gece. (1)
künelt-	: geçinmek, yaşamak, hayat sürmek. (2)
küngey	: güney. (1)
künge	: günlük. (2)
künige	: her gün, aralıksız, ara vermeden. (3)
künine	: her gün. (5)
küniren-	: feryat etmek, ağlamak, sızlamak. (2)
küni-tüni	: gece gündüz. (5)
Künsuluw	: özel isim. (3)
künşilik	: günlük yol, bir günlük yürüme mesafesi. (6)

Küntomış	: özel isim. (2)
kün-tün	: gece gündüz. (2)
küres-	: 1. güreşmek. (5) : 2. güreşmek, çekişmek. (4)
küriş	: pirinç. (6)
kürke	: kulübe, çadır. (7)
kürkire-	: gürlemek, gürüldemek. (3) : <i>kün ~ → kün.</i>
kürkiret-	: kükretmek. (1)
kürme-	: ilmiklemek, ilmik atmak. (1)
kürsin-	: iç çekmek, ah çekmek. (1)
küş	: güç, kuvvet. (4)
küşen-	: zorlamak. (2)
küşik	: köpek yavrusu. (44)
küş-kuwat	: gayret, güç, kuvvet. (2)
küşti	: kuvvetli, etkili, keskin. (5)
küt-	: beklemek, yol gözlemek. (21)
küte-küte	: bekleye bekleye. (2)
küy	: hal, durum, vaziyet. (5) : ? (1) : <i>älgidey ~ge tüs- → älgidey.</i>
küy-	: yanmak. (8) : <i>işi ~ → iş.</i>
küydir-	: yakmak, yandırmak. (2)
küyew	: güvey, güveyi. (43)
küygiz-	: tutuşturmak. (1)
küyik	: yanık. (2)
küyin-	: üzülmek, üzüntü duymak. (2)
küytüw	: <i>küytüw küñ cariye, köle kedın.</i> (8)
küz	: güz, sonbahar. (1)
küzet-	: devriye gezmek, korumak, bekçilik yapmak. (3)
küzetşi	: bekçi, muhafız. (23)
küzettilir-	: nöbetçi koymak, gözetecek birini koymak. (1)

Л, л (L, l)

lajsız	: (< Ar. ilâc+sız) çaresiz, mecburen. (1)
laķ	: oğlak. (11) : <i>kiyiktin</i> ~ı → kiyik .
laķtır-	: atmak, fırlatmak. (10)
laşıķ	: baraka, çardak. (6)
laşın	: şahin neslinden yırtıcı kuş, laçın. (1)
layıķ	: (< Ar. lâyiķ) layık, uygun, yaraşır. (5)
layıķsız	: layıksız, uygunsuz. (1)
layla-	: bulandırmak, kirletmek. (1)
lep	: güç, kuvvet. (2) ?
lıp	: tık, çıt vb. yansıma söz. (3) ?
lıķ	: dolu, ağzına kadar dolu. (1)
lüpilde-	: (kalp) güm güm atmak. (1)

M, m (M, m)

ma	: soru eki, mı (mi, mu, mü). (27)
mağan	: bana. (65)
mağsat	: (< Ar. mağsad) maksat, amaç, gaye. (8)
mağta	: pamuk. (3)
mağtan-	: övünmek. (1)
mağul	: (< Ar. ma'kûl) makul, tamam, peki, olur. (22)
mal	: (< Ar. mâl) 1. koyun, keçi, deve, sığır, at gibi hayvanların genel adı, mal. (16) : 2. mal mülk, zenginlik. (19) : 3. mal, eşya. (3)
malay	: hizmetçi, kul, köle. (1)
malaylık	: hizmetçilik, kölelik, kulluk. (2)
mal-jay	: ev-bark. (1)
mal-mülk	: mal mülk. (4)
malsız	: hayvanı olmayan, fakir. (1)
malşı	: çoban. (3)
mana	: demin. (1)
manağı	: deminki, az önceki. (1)
mañday	: alın. (3)
mañıra-	: (koyun, keçi) melemek. (3)
mañırat-	: meletmek. (1)
mañız	: önem, esas. (1)
mañkıyğan	: etrafında olup bitenlere fazla ehemmiyet vermemek, önemsememek. (1)
marjan	: (< Ar. mercân) mercan. (7)
mas	: (< Fa. mest) mest, sarhoş. (1) : mas bol- sarhoş olmak; aldanmak, kanmak (5).
mawjira-	: uyku basmak, uyuklamak. (1)
may	: yağ. (19) : sarı ~ → sarı.

mayda	: 1. küçük, ufak. (1) : 2. ufak, ince. (2) : 3. küçük, hafiften. (1)
maydala-	: 1. kibarca, zarifce anlatmak. (1) : 2. ufalamak, parçalamak. (1)
mayıp	: <i>mayıp bol-</i> bir yeri kırılmak, sakatlanmak. (1)
mayıştır-	: bükmek, eğmek. (1)
maylı	: yağlı. (1)
maza	: <i>maza al-</i> rahatı kaçmak, sessizliği bozmak. (2). <i>maza(st) bol-</i> keyfi kaçmak. (1). <i>maza ket-</i> rahatsızlanmak. (1)
mazala-	: rahatsız etmek, keyfini kaçırmak. (1)
mä	: gösterilirken veya bir şeye işaret edilirken “al, işte” anlamlarında kullanılan edat. (2)
Mädilgen	: özel isim. (46)
mälim	: (< Ar. ma‘lüm) malum, bilinen, belli. (1)
mändi	: önemli, ehemmiyetli. (1)
mänis	: (< Ar. ma‘nâ) 1. mana, anlam. (4) : 2. önem. (1)
män-jay	: hâl, durum, vaziyet. (1)
märe-säre	: sevinçli olarak, neşeyle. (2)
märt	: (< Fa. merd) mert, cömert, eli açık. (1)
märte	: defa, kez, kere. (6)
märtebe	: (< Ar. mertebe) mertebe. (1)
mäsele	: (< Ar. mes‘ele) mesele, sorun. (1)
mäz	: <i>mäz bol-</i> şad olmak, çok mutlu olmak, sevinmek. (4)
mäz-meyram	: <i>mäz-meyram bol-</i> memnun olmak, bayram etmek, eğlenmek. (2)
me	: soru eki mı (mi, mu, mü). (14)
medrese	: (< Ar. medrese) medrese. (2)
megze-	: kastetmek, bir şeyi ima etmek. (1)
meke	: mısır. (3)
mekedey	: mısır gibi. (1)
mekende-	: mekân tutmak. (3)
men	: 1. ile anlamında bağlama edatı. (82)

	: 2. ben, 1. tekil şahıs zamiri. (308)
mende	: bende. (4)
meñde-	: (hastalık) artmak, tehlikeli boyutlara ulaşmak. (1)
mendey	: benim gibi. (1)
Mendirman	: özel ismi. (58)
menen	: 1. ile anlamında bağlama edatı. (1) : 2. benden. (11)
meni	: beni. (61)
meniki	: benimki, bana ait, benim. (6)
menikinen	: benimkinden. (1)
menimen	: benimle. (1)
meniñ	: benim. (127)
menmin	: benim. (5)
mensinbe-	: beğenmemek, layık görmemek, küçük görmek, umursamamak. (1)
mensiz	: bensiz. (1)
merey	: sevinç, baht. (1)
mergen	: mergen, keskin nişancı, attığını vuran kimse. (2)
mergendik	: keskin nişancılık. (2)
mert	: <i>mert bol-</i> kazaya uğramak, ölmek. (1)
meyil	: (< Ar. meyl) arzu, istek. (1)
meyirimsiz	: merhametsiz, duygusuz, acımasız. (1)
meyiz	: kuru üzüm. (1)
meyli	: tamam, pekâlâ. (3)
meyman	: (< Fa. mihmân) misafir. (2)
mezet	: vakit arasındaki bir sıra, an. (1)
mezgl	: 1. süre. (1) : 2. vakit. (11)
mezgilsiz	: zamansız. (1)
mıқта-	: sağlamaştırmak, sağlam hale getirmek. (2)
mıqtı	: 1. güçlü, kuvvetli. (10) : 2. sağlam. (3)
mıltık	: tüfek, silah. (16)
mıñ	: bin. (18)

mına	: bu, yakın yerdeki bir şeyi işaret etmek için kullanılır. (31)
mınadan	: bundan.
mınaday	: şöyle, buna benzer, bunun gibi. (5)
mınamen	: şununla (1)
mınanı	: bunu. (6)
mınaw	: bu, işte bu. (1)
mıñ bası	: binbaşı. (2)
mırs	: <i>mırs et- olur olmaz yerde gülümsemek.</i> (1)
mırza	: bey, efendi. (9)
mısıq	: kedi. (5)
Mısır	: Mısır. (3)
mıskılda-	: alay etmek. (1)
mıstan	: yaşı ilerleyen hanım, zalim, iki yüzlü. (3) : <i>mıstan kempir</i> cadı. (13)
mıy	: beyin. (3)
mıyq	: <i>mıyqınan jımıy- bıyık altından gülmek.</i> (1)
min	: eksiklik, noksanlık, kusur. (1)
min-	: binmek. (85)
mine	: işte. (20)
minekiy	: işte. (2)
minges-	: terkisine binmek. (1)
mingestir-	: terkisine bindirmek, oturtmak. (2)
mingiz-	: bindirmek. (13)
mol	: bol. (2)
molda	: (< Ar. mevlâ) molla, hoca, imam. (2)
monşa	: hamam. (5) : <i>monşağa tüsir- hamamda banyo yapmak.</i> (1).
moyın	: 1. boyun. (5) : <i>moyın usın- boyun eğmek, itaat etmek.</i> (2)
mölşer	: <i>jil ~inde</i> → jil.
möñire-	: böğürmek. (1)
Muħarım	: özel isim. (1)
muħtaj	: (< Ar. muħtâc) muhtaç. (1)

muñ	: <i>muñın şak-</i> derdini anlatmak. (1)
munan	: bundan. (12)
munara	: (< Ar. menâre) minare. (1)
munarlı	: sisli, dumanlı, sis inmiş. (1)
munart-	: 1. sislenmek, puslanmak. (1) : 2. buğulanmak. (1)
munda	: 1. bunda. (3) : 2. buraya. (2)
munday	: bunun gibi. (5)
munan	: <i>munan arı</i> bundan arı, bundan öteye. (2)
muni	: bunu. (46)
muniñ	: bunun. (24)
munısı	: bu, bu yaptığı. (1)
muñlık	: kaygı, sıkıntı, keder. (2)
muñşa	: bunca, bu kadar. (2)
muñşalık	: bunca, bu kadar, bu kadarlık. (1)
muñ-zar	: üzüntü, dert, keder. (1)
mura	: (< Ar. mîrâş) miras. (1)
murat	: (< Ar. murâd) murat, istek, dilek, arzu, amaç. (2) : <i>muratıña jet-</i> muradına ermek. (1)
murın	: burun. (7)
murındık	: hayvanın burnuna geçirilen demir halka, burunluk. (1)
mursat	: (< Ar. fırsat) fırsat. (2) : <i>mursat ber-</i> fırsat vermek, şans tanımak. (3)
murt	: bıyık. (13) : <i>murtın şıyrat-</i> bıyık burmak, bıyığını eliyle düzeltmek. (1)
murttı	: bıyıklı. (2)
muz	: buz. (12) : <i>muz kat-</i> buz tutmak, donmak. (1)
müji-	: kemirmek. (1)
mülük	: (< Ar. mülk) mülk, eşya, mal. (5)
mümkün	: (< Ar. mümkin) mümkün. (6)
mümkündik	: imkân, olanak. (3)

mümkinşilik	: imkân, olanak.
mürde	: kabir, mezar. (2)
Mürek	: özel isim. (19)
müsâpir	: biçare, fakir, yoksul, zavallı. (4)
müsâpirşilik	: çaresizlik, fakirlik, yoksulluk, muhtaçlık. (2)
müttâyim	: dolandırıcı, uyanık, kurnaz. (3)
müyiz	: boynuz. (3)

H, h (N, n)

nağası	: dayı, (akrabalar anne tarafı). (3)
nağız	: gerçek. (3)
nağak	: günahsız. (1)
namaz	: (< Fa. namâz) namaz. (2) : namaz okı- <i>namaz kılmak.</i> (3). <i>besin ~ımdı satka</i> → <i>besin.</i>
namazşam	: (< n.+Fa. şâm) akşam vakti. (2)
namazaşam	: → namazşam (1)
namazdıger	: ikindi, ikindi vakti.
namıs	: (< Ar. nâmûs) namus, şeref. (1)
nan	: (< Fa. nân) ekmek. (10)
nar	: tek hörgüçlü deve. (4)
narazı	: (< Fa.-Ar. nâ-râzî) <i>narazı bol-</i> <i>hoşnut olmamak, itiraz etmek.</i> (1)
narazılık	: itiraz, uyuşmazlık, karşılık, razı olmama, hoşnutsuzluk. (2)
nawbayşı	: fırıncı, ekmekçi. (9)
naykal-	: acele etmemek. (1)
naz	: naz. (1)
nâlet	: (< Ar. la'net) lanet. (1) : <i>ataña</i> ~ → <i>ata.</i>
nâmärt	: (< Fa. nâmerd) namert. (1)
närse	: şey. (19)
nâzik	: (< Fa. nâzuk) nazik, ince, güzel. (1)
ne	: 1. ne. (126) : 2. yahut. (12) : 3. ne...ne. (4) : 4. ya... ya da. (1) : <i>kolımnan</i> ~ <i>keledi</i> → <i>kol. ne bolmasa yoksa, olmazsa.</i> (1). <i>ne payda faydası ne.</i> (1). <i>ne üşin niçin, neden.</i> (10).
nebir	: çeşitli. (2)
nede	: nede. (3)
neden	: neden. (2)

nege	: niye, niçin, neden. (27)
neğil-	: ne kılmak, ne yapmak. (1)
neke	: (< Ar. nikâh) nikâh. (3) : neke kıydır- <i>nikah kıydırmak.</i> (2)
neme	: şey. (5) : niye, neden. (2)
nemene	: 1. ne. (1) : 2. ne oldu. (17)
nemenege	: 1. neye, niçin. (1) : 2. niçin. (8)
nemeneñiz	: ? (1)
nemeni	: şeyi. (1) : ? (1)
nemese	: hiç olmazsa. (1)
neñ	: neyin. (1)
nendey	: nasıl. (5)
neni	: neyi. (1)
nesi	: nesi. (3)
nesin	: nesini. (1)
nesine	: nesine. (2)
neşe	: nice, kaç. (10)
neşeme	: nice, birçok. (4)
nısapsız	: açgözlü, kanaatsiz. (1)
niyet	: (< Ar. niyyet) niyet, istek, maksat. (2) : aķ ~ → aķ. ĩara ~ → ĩara.
noķta	: yular. (7) : noķta sal- <i>yular takmak.</i> (1)
nöker	: hizmetçi. (2)
nur	: (< Ar. nûr) nur, ışık. (2)
Nurperi	: özel isim. (4)

O, o (O, o)

o	: 1. başına getirildiği cümlelerin anlattığı duyguyu (sevinç üzüntü, hayret etme) bildirir, o, ey. (3) : 2. o. (3) : <i>o baştağı ta baştaki. (1). o dünyeye öteki dünya. (2). o dünyelik bol- ahirete göç etmek, ölmek. (1)</i>
obal	: (< Ar. vebâl) 1. günah, vebal. (2) : 2. yazık. (1)
odan	: 1. ondan. (60) : 2. o nedenle. (20) : <i>odan göri ona göre. (9)</i> : 2. ondan, eskisinden. (93)
odan soñ	: ondan sonra (20)
oğan	: ona. (67)
oh	: ah. (1) ?
oķ	: ok. (1)
oķalakta-	: (hayvan) yerinde duramamak, sıçramak. (1)
oķı-	: 1. okumak, tahsil görmek. (1) : 2. ders. (3) : 3. okumak. (12) : <i>besin ~ → besin. namaz ~ → namaz. ķutpan ~ → ķutpan.</i>
oķıstan	: ansızın, aniden. (1)
oķıyğa	: (< Ar. vaķca) vaka, olay. (15)
oķtal-	: bir şeyi söylemeye, yapmaya yeltenmek, bir şeyi söylemek için veya yapmak için hazırlanmak. (3)
ol	: o, tekil üçüncü şahıs zamiri. (248)
olar	: onlar. (50)
olardan	: onlardan. (2)
olardı	: onları. (24)
olardıñ	: onların. (19)

olarğa	: onlara. (7)
olarmen	: onlarla. (2)
olay	: öyle. (12)
	: <i>olay bolsa öyle ise.</i> (9)
olay-bılay	: öyle böyle. (1)
olja	: <i>oljağa bat- paraya gark olmak.</i> (1)
oljalı	: ganimetli, kazançlı. (1)
olpı-solpı	: derbeder, düzensiz, rastgele. (1)
on	: sayı ismi, on. (25)
oñ	: 1. sağ. (15)
	: 2. düzelmek, yoluna girmek. (1)
oñal-	: düzelmek. (2)
onan	: 1. o nedenle. (2)
	: 2. ondan. (3)
onan arı	: ondan öteye. (7)
onan göri	: ona göre. (4)
onan keyin	: ondan sonra. (6)
onan keyingi	: ondan sonraki. (1)
onan köri	: ondan ziyade. (1) ?
onan soñ	: ondan sonra. (2)
oñaşa	: yalnız, tek başına. (1)
oñaşaraq	: kalabalıktan biraz uzak, yalnız. (1)
oñay	: kolay. (3)
oñay-aq	: kolayca. (1)
oñaylıqpen	: kolaylıkla. (19)
onbası	: onbaşı. (1)
on bes	: on beş. (8)
on bir	: on bir. (2)
onda	: o zaman. (25)
oñda-	: düzeltmek. (3)
	: <i>turmısın ~ → turmıs.</i>
ondağı	: oradaki. (1)
onday	: onun gibi. (2)

on eki	: on iki. (2)
onğa	: on yaşına. (2)
onu	: onu. (105)
oniki	: onunki. (1)
onım	: o dediğim, o yaptığım. (1)
onımen	: onunla. (3)
onu-munu	: onu bunu. (1)
onıñ	: onun. (92)
on jeti	: on yedi. (1)
on segiz	: on sekiz. (1)
onsız	: onsuz. (1)
onşalığ	: o kadar. (1)
on tört	: on dört. (3)
o-o	: şaşırma bildirir. (4)
opa	: pudra. (1)
opasız	: (< Ar. vefâ'+sız) vefasız. (2)
or	: çukur. (10)
or-	: biçmek. (4)
ora-	: sarmak. (5)
oral-	: 1. geri gelmek, dönmek. (10) : 2. dolanmak. (3)
orala-	: <i>oyına ~ → oy.</i>
oramal	: (< Fa. rû-mâl) 1. havlu. (2) : 2. örtü, baş örtüsü. (1)
oran-	: sarınmak. (2)
orda	: saray. (18) : <i>orda kişisi saray adamı.</i> (1)
orın	: yer. (35) : <i>jüregi ~ına kel- → jürek. jüregi ~ına tüs- → jürek. köñili</i> <i>~ına tüs- → köñil. orın ber- yer vermek. (1). orının basar veliaht</i> <i>(2). ornına kel- eski hâline dönmek. (1).</i>
orında-	: yerine getirmek. (20)
orındal-	: yerine getirilmek. (7)

orındat-	: yerine getirtmek. (3)
orındık	: sandalye. (3)
orman	: orman. (12)
orna-	: <i>basına awır kayğı ~ → bas.</i>
ornat-	: bir şeyi bir yere dikmek. (1)
orta	: 1. orta. (49)
	: 2. orta, ara. (11)
	: 3. ara. (5)
	: 4. ara. (zaman). (1)
	: 5. ara, orta, iç. (2)
	: <i>orta boylu orta boylu. (1). orta şende ortada, ortasında. (1).</i>
	<i>ortasına al- ortasına almak (2). tün ~sı → tün.</i>
ortaktas	: ortak olmak. (1)
ortañğı	: ortadaki. (2)
ortanşı	: ortanca. (13)
osı	: bu, şu. (78)
osıdan	: bundan. (4)
osığan	: buna. (1)
osılar	: bunları. (4)
osılardıñ	: bunların. (1)
osılay	: böyle. (8)
osımdı	: bu dediğimi, bu istediğimi veya bu yaptığımı (1)
osımen	: bununla, şununla. (3)
osında	: burada. (3)
osınday	: bunun gibi, böyle. (11)
	: <i>däl ~ → däl.</i>
osıñdı	: bu yaptığını. (1)
osını	: bunu. (19)
osınıñ	: bunun. (4)
osınşa	: bu kadar. (6)
osınşalık	: bu kadarlık. (2)
osınşama	: bu kadarlık. (1)
osqırın-	: (at bir şeyden ürktüğünde) burnundan ses çıkarmak. (1)

oşak	: ocak. (4)
ot	: ateş. (24)
	: ot jak- ateş yakmak. (7). otka koy- hayvanı otlaması için bırakmak. (1)
otta-	: otlamak. (1)
ottat-	: otlatmak. (1)
otın	: odun. (22)
otın-suwına	: odununa suyuna, yemek yapmak için gerekli olan her şey. (1)
otır	: 1. oturmak. (61)
	: 2. oturmak, binmek. (2)
	: 3. durmak. (8)
	: 4. bulunmak, durmak. (5)
	: 5. yerleşmek, mesken edinmek. (4)
	: 6. oturmak, yardımcı fiil. (127)
	: tüzge ~ → tüzge.
otıra- otıra	: otura otura. (1)
otız	: otuz. (4)
otız toğız	: otuz dokuz. (2)
oy	: 1. sevinç, üzüntü, hayret bildiren ünlem. (21)
	: 2. akıl. (13)
	: 3. fikir, düşünce. (7)
	: oyğa kel- düşünmek. (3). oyına orala- aklına gelmek, unuttuğunu hatırlamak. (1).
	: 4. çukur yer. (12)
oy-	: oymak. (1)
oyan-	: uyanmak. (22)
oyat-	: uyandırmak, kaldırmak. (14)
oybay	: hayret, üzüntü, korku, endişe bildiren ünlem. (3)
oybay-aw	: eyvah, hayret, üzüntü, korku, endişe bildiren ünlem. (1)
oyıl-	: oyulmak, yarılmak. (1)
oyın	: oyun, eğlence. (2)
	: oyın balası on üç yaşına kadar olan çocuklar. (1)
oyla-	: düşünmek. (55)

oylan-	: düşünmek. (15)
oylu	: düşünceli. (1)
oymaqtaw	: (1) ?
oymaqtay	: küçücük. (1)
oyna-	: 1. oynamak. (17)
	: 2. oynamak, eğlenmek. (1)
	: 3. oynamak, hareket etmek, kımıldamak.(3)
oynaq	: <i>oynaq sal-</i> oynayıp zıplamak, sağa sola koşmak. (1)
oynaқта-	: (hayvan) hoplayıp zıplamak. (1)
oynat-	: oynatmak. (2)
oypañ	: inişli, çukur yer, vadi. (2)
oypat	: deniz seviyesinden düşük ova, düzlük yer. (1)
oz-	: 1. başarılı olmak, öne geçmek, ileride olmak. (7)
	: 2. daha hızlı yürümek, başarılı olmak, ileri geçmek. (1)

Ө, ө (Ö, ö)

ögey	: üvey. (2)
ögiz	: ökü. (28)
ökin-	: pişman olmak, üzölmek. (2)
ökir-	: bağırarak, hüngür hüngür ağlamak. (4)
ökpe	: 1. akciğer. (1) : 2. öfke, kırgınlık, küskünlük, sitem. (4)
ökpe-bawır	: akciğer karaciğer. (7)
ökpele-	: küsmek, kızmak, incinmek, kırılmak. (2)
öksü-	: içini çekerek ağlamak. (1)
öl-	: ölmek. (113) : <i>öliwge aynal-</i> ölecek duruma gelmek. (1)
öldim-taldım	: <i>öldim-taldım degende zorla, çok eziyet çekerek.</i> (1)
öler	: ölüm, ölecek. (2)
ölerdegi	: ölmeden önceki. (1)
ölerim	: ? (6)
öletin	: ölecek. (4)
öletuğın	: ölecek. (2)
ölgense	: ölünceye kadar, ölene dek. (1)
ölgem-talganda	: zar zor. (1)
ölgi (, ölik)	: ceset, naaş. (1)
öli	: ölü. (1)
ölik	: → ölgü. (1)
ölim	: ölüm. (13) : <i>ölimnen al-</i> kurtarmak (1)
ölimşi	: <i>ölimşi et-</i> ölecek duruma gelinceye kadar dövme. (1)
ölip- kaluwı	: ölmesi. (1)
ölke	: ülke. (4)
öldür-	: öldürmek. (80)
öldüril-	: öldürölmek. (1)
ömir	: (< Ar. ‘umr) ömür. (12)

	: ömür boyu ömür boyu. (4). ömür sür- ömür sürmek, yaşamak. (16)
	ömrün kıy- hayatını feda etmek. (1) ?
Ömirbek	: özel isim. (1)
ömür	: ömür boyu, hayatı boyunca. (2)
ömürlük	: ömürlük, ebedî, müebbet. (4)
öñ	: 1. yüz, bet. (1)
	: 2. beniz, renk. (1)
	: öñi az- rengi kaçmak, yüzü solmak. (3). öñi kir- gençleşmek, güzelleşmek, rengi düzelmek. (2)
öner	: (< Fa. huner) hüner, marifet. (36)
önerli	: hünerli. (3)
öñger-	: (at üzerinde) bir şeyi önünde oturtmak. (2)
öñrendep	: gürültüyle. (2) ?
öñkey	: 1. hep, her zaman. (1)
	: 2. bütün, tüm. (1)
örük	: erik. (5)
örkeniñ	: örkeniñ össin çok yaşa. (1)
örle-	: yükselmek, çıkmak, tırmanmak. (3)
örme	: örme, örgü. (1)
örmek	: kilim dokumak için iki kazığın arasına çekilen ip, kumaş. (1) ?
örmele-	: (ağaca) tırmanmak. (2)
örte-	: yakmak. (5)
örten-	: yanmak, tutuşmak. (1)
ös-	: 1. büyümek, gelişmek. (8)
	: 2. (saç, sakal vs.) uzamak. (1)
	: 3. büyümek, yeşermek. (2)
öser	: ? (5)
ösimdik	: bitki. (1)
ösiyet	: (< Ar. vaşiyet) vasiyet. (2)
öskir-	: ? (1)
össin	: örkeniñ ~ → örkeniñ.
östi-	: böyle yapmak, böyle etmek. (32)
öş	: öç, intikam. (1)

	: <i>öş bol- düşman olmak, kinlenmek. (1). öş al- öç almak (2)</i>
öş-	: sönmek. (1)
öt-	: 1. geçmek. (61)
	: 2. (zaman) geçmek. (29)
	: 3. ölmek, dünyadan göçmek. (1)
	: 4. söylemek. (3)
	: <i>aldınan kıya ~ → aldı. dünyeden ~ → dünyeye.</i>
öte	: çok. (3)
öterde	: geçerken, ileride. (1)
ötersiz	: ölmek. (1) ?
ötin-	: rica etmek. (10)
ötiniş	: rica, istek. (1)
ötirik	: yalan. (4)
	: <i>ötirik ayt- yalan söylemek. (1)</i>
ötken	: geçmiş, geçen. (19)
ötkenderin	: geçenleri. (1)
ötkendey	: geçmiş gibi. (1)
ötkeni	: geçtiği. (1)
ötkenin	: geçtiğini, olduğunu. (1)
ötken-ketken	: gelen geçen, gelen giden. (5)
ötkennen	: <i>közim ~ keyin → köz.</i>
ötker-	: 1. belli bir işi yapmak, yerine getirmek. (1)
	: 2. iade etmek, geri vermek. (1)
	: <i>basınan ~ → bas. kün ~ → kün.</i>
ötkiz-	: 1. geçirmek, geçirtmek. (8)
	: 2. (zaman) geçmek. (1)
	: 3. satmak. (1)
	: 4. düzenletmek, yaptırtmak. (1)
öyt-	: öyle yapmak, öyle davranmak. (4)
öytkeni	: 1. çünkü. (6)
	: 2. sebebi. (1)
öz	: öz, kendi. (52)
özara	: kendi aralarında, karşılıklı, birbiriyle. (2)

öz ara	: → özara. (2)
Özbek	: Özbek. (1)
özderi	: kendileri. (5)
özderimen	: kendileriyle. (1)
özderin	: kendilerini. (1)
özderiñ	: kendiniz. (2)
özderine	: kendilerine. (1)
özderiniñ	: kendilerinin. (2)
özderiñmen	: kendinizle.
özderiñniñ	: kendinizin. (1)
özderinşe	: kendilerince. (3)
özen	: dere, çay, ırmak, nehir. (4)
özgert-	: değiştirmek. (5)
özi	: kendi. (69)
özim	: kendim. (25)
özimiz	: kendimiz. (1)
özimizdey	: kendimiz gibi. (1) kendimize benzer
özimniñ	: kendimin. (5)
özin	: kendini. (11)
öziñ	: kendin. (25)
	: <i>öziñe ~ berik bolğın</i> → <i>öziñe.</i>
özinde	: kendinde. (1)
öziñdi	: kendini. (2)
özine	: kendine. (9)
öziñe	: kendine. (2)
	: <i>öziñe öziñ berik bolğın</i> kendine iyi bak. (1)
öziniñ	: kendinin. (39)
öziñiz	: kendiniz. (5)
öziñizdi	: kendinizi. (1)
öziñizdiñ	: kendinizin. (1)
özin-özi	: birbirini. (1)
özinşe	: kendince, kendisine göre. (1)

П, п (P, p)

pa	: soru eki mı (mi, mu, mü). (12)
paaşa	: han. (2)
padişa	: (< Fa. pâdşâh) padişah. (4)
palaw	: (< Fa. pelâv, pilâv) pilav. (1) : <i>palaw bas-</i> pilav yapmak. (2)
palawlıq	: pilavlık. (1)
paluwan	: (< Fa. pehlevân) pehlivan. (16)
paluwandıq	: pehlivanlık. (1)
paranja	: pece, hanımların yüzünü gizleyen örtü. (1)
patşa	: (< Fa. pâdşâh) padişah. (80)
patşalık	: padişahlık. (2)
payda	: (< Ar. fâ'ide) fayda, yarar. (2) : <i>payda bol-</i> ortaya çıkmak, peydah olmak. (10). <i>payda tap-</i> kazanç elde etmek. (2). <i>payda tiy-</i> fayda değmek, faydası dokunmak. (1) : <i>ne</i> ~ → <i>ne</i> .
paydalan-	: faydalanmak, yararlanmak. (1)
pälen	: (< Ar. fulân) falan. (2)
pälence	: falanca. (1)
päli-lep	: insanın duygularını belirtmek için kullanılan kelime. (1) ?
päs	: <i>köñili ~bol-</i> → <i>köñil</i> .
pe	: soru eki. mı (mı, mu, mü). (18)
pen	: ile manasında bağlama edatı. (13)
penen	: ile manasında edat. (2)
peri	: (< Fa. perî) peri. (39)
peridey	: peri gibi. (1)
perişte	: 1. (< Fa. firişte) ferişte, melek. (1) : 2. temiz, samimi, iyi kalpli insan. (1)
periyzat	: periden doğan, peri kızı. (4)
perzent	: perzent, çocuk, yavru. (2)

	: perzent kör- çocuk sahibi olmak. (4)
perzentsiz	: çocuksuz. (1)
Peyil	: özel isim. (2)
peyilmen	: gönüllü olarak, rızasıyla. (1)
pırılda-	: canlıların boğazından çıkan ses. (1)
pışkır-	: Atın veya başka hayvanın burnundan sertçe ses çıkararak hava alması. (1)
pis	: ayrandan tereyağı elde etmek için yayıkta karıştırmak. (4)
pis-	: 1. (yemek) pişmek. (15) : 2. (bitki, meyve vb.) olgunlaşmak. (5)
pisil-	: yayılmak, dövülmek. (1)
pisir-	: pişirmek. (12)
pisirim	: pişirim, pişirecek kadar. (1)
piş-	: (elbise) biçmek. (1)
pul	: para. (7)
pulsuz	: pulsuz, parasız. (1)

P, p (R, r)

Rabıyzañga	: özel isim. (9)
raħat	: (< Ar. râħat) rahat. (3)
raħattan-	: rahatlanmak. (5)
raħım	: (< Ar. raħm) merhamet, acıma. (1)
ras	: (< Fa. râst) doğru, gerçek. (5)
rasında	: aslında, doğrusu. (1)
raķmet	: teşekkür. (3)
razı	: (< Ar. râzı) <i>razı bol-</i> <i>razı olmak.</i> (3)
reniş	: sitem, serzeniş, üzüntü, incinme. (1)
renji-	: üzölmek, incinmek, rencide olmak. (2)
renjit-	: rencide etmek, incitmek, üzmemek, kırmak. (2)
ret	: defa, kere, kez. (26) : <i>ret kel-</i> <i>sırası gelmek, yeri gelmek.</i> (2)
retinde	: <i>dostıđınıñ belgisi</i> ~ → <i>dostıķ. sıy</i> ~ → <i>sıy.</i>
rette-	: düzenlemek, sıralamak. (1)
rıyza	: (< Ar. râzı) razı, memnun. (4) : <i>rıyza bol-</i> <i>razı olmak.</i> (16). <i>rıyza bolıs-</i> <i>razı olmak, memnun olmak</i> (1)
rıyzalıķ	: <i>rıyzalıķ bildir-</i> <i>memnuniyet bildirmek.</i> (1)
ruķsat	: (< Ar. ruħsat) müsaade, izin. (3) : <i>ruķsat ber-</i> <i>izin vermek.</i> (11). <i>ruķsat et-</i> <i>izin vermek.</i> (4). <i>ruķsat sura-</i> <i>izin istemek.</i> (4)
ruķsatsız	: izinsiz. (1)
Rum	: Rum, Roma. (9)

C, c (S, s)

saba	: tereyağı ve süzölmüş yoğurttan yapılan tuzlu ve kurutulmuş yiyecek elde etmede kullanılan kap (4)
saba-	: vurmak, dövmek. (10)
sabanday	: saman gibi. (1) ?
sabat-	: dövdürmek. (1)
sabattırıp-sabattırıp	: dövdürüp dövdürüp. (1)
sabaw	: yün, pamuk gibi şeyleri kabartmak ve çırpmaq için kullanılan ince değnek, yün çubuğı. (4)
sabil-	: boşuna yorulmak, zahmet çekmek, gidip gelmek. (1) ?
sabır	: (< Ar. şabr) sabır kııl- sabretmek. (1)
sabırlı	: sabırlı. (2)
sabırlılık	: sabırlılık, ağırbaşlılık. (1)
sadağa	: sadağa bol- kurban olmak. (1)
sadağ	: yay. (3)
sadağa	: sadaka, yardım. (2)
sağan	: sana. (56)
Sağat	: özel isim. (36)
sağın-	: özlemek, göreceğı gelmek. (1)
sağ	: sağ bol- dikkatli ol, dikkat et, ihtiyatlı olmak.. (2)
sağa	: aşık kemiklerinin en büyüğü. (9)
sağal	: sakal. (14)
	: şokpa ~ → şokpa.
sağaldı	: sakallı. (5)
sağal-murt	: sakal bıyık. (1)
sağıyna	: yüzük. (3)
Sağkulağ	: köpek ismi. (2)
sağşı	: bekçi. (1)
sağta-	: saklamak, korumak. (3)
	: esiñe ~ → es. jan ~ → jan.
sal-	: 1. koymak. (24)

- : 2. göndermek, yollamak. (9)
- : 3. bir nesneyi herhangi bir yere koymak, yerleştirmek. (28)
- : 4. koymak, bırakmak. (10)
- : 5. vurmak, dövmek. (6)
- : 6. yolcu etmek, göndermek, uğurlamak. (6)
- : 7. salmak, sokmak. (4)
- : 8. sokmak, takmak. (1)
- : 9. eğmek, indirmek. (3)
- : 10. vermek. (3)
- : 11. asmak. (1)
- : 12. indirmek. (2)
- : 13. koymak, almak. (1)
- : 14. ekin ekme, yetiştirmek. (1)
- : 15. örtmek. (1)
- : 16. atmak. (1)
- : 17. salmak, yardımcı fiil. (11)
- : *aykay* ~ → *aykay*. *azapka* ~ → *azapka*. *älek* ~ → *älek*. *bas* ~ → *bas*. *dem* ~ → *dem*. *habar* ~ → *habar*. *jar* ~ → *jar*. *kaşpan* ~ → *kaşpan*. *kol* ~ → *kol*. *köz* ~ → *köz*. *kulak* ~ → *kulak*. *kus* ~ → *kus*. *nohta* ~ → *nohta*. *oynaş* ~ → *oynaş*. *suraw* ~ → *suraw*. *taşımğa* ~ → *taşım*. *tam* ~ → *tam*. *tıym* ~ → *tıym*. *tura* ~ → *tur-*. *urıs* ~ → *urıs*. *üy* ~ → *üy*.
- salañdat-** : aşığıya doğru biraz sarkıtmak. (1)
- saldarman** : sebebiyle. (2)
- saldır-** : 1. yaptırmak. (5)
- : 2. içine koymak, yerleştirmek. (5)
- : *jar* ~ → *jar*.
- saldırt-** : *jar* ~ → *jar*. *kus* ~ → *kus*.
- salın-** : 1. yaptırılmış. (1)
- : 2. kurulmuş, yapılmış, yerleştirilmiş. (1)
- : *sarıwayımğa* ~ → *sarıwayım*.
- salıstır-** : karşılaştırmak, mukayese etmek. (2)

salgın	: cana rahatlık veren serinlik, serin. (2)
Samat	: özel isim. (25)
san	: 1. sayı. (1) : 2. dizden bele kadar olan kısım. (1) : 3. bir sürü, sayısız. (1)
sana-	: 1. saymak, kabul etmek. (2) : 2. saymak, hesaplamak. (1)
sandal-	: başıboş, avare, beyhude dolaşmak. (1)
sandık	: sandık. (7)
sandıkça	: küçük sandık. (9)
sandıraқта-	: sayıklamak. (1)
sañgırla-	: yükses ses çıkarmak. (1)
sansız	: sayısız, çok sayıda. (2)
sap	: sap. (4)
sapar	: (< Ar. sefer) sefer. (6) : <i>sapargâ attan- sefere çıkmak.</i> (1)
sapta-	: sap takmak. (5)
saptal -	: sap takılmak. (1)
saptat-	: sap taktırtmak. (1)
saray	: (Fa. serây) saray. (25)
sarğay-	: sararmak. (1) : <i>tañ ~ → tan.</i>
sarğayt-	: sararmak, sarartmak. (1)
sarı	: sarı. (16) : <i>sarı may tereyağ.</i> (2)
Sarıbay	: özel isim. (7)
sarıwayım	: endişe, evham. (1) : <i>sarıwayımğa salın- evhama kapılmak.</i> (1)
sarķı-	: bir şeyi bitirmek. (1)
sarķıra-	: suyun ses çıkararak akması. (1)
sart	: <i>sart et-</i> “sart” diye ses çıkarmak. (1) : iki nesnenin birbirine değmesi ya da çarpmasından çıkan ses.
sas-	: şaşmak, şaşırmak, korkmak. (1)

sasıp-pısıp	: alel acele, apar topar. (1)
sasıt-	: kokutmak. (1)
sasķalaķta-	: ŐaŐalamak, Şaşırmak, ŐaŐakalmak. (2)
sastır-	: Şaşırtmak. (1)
sat-	: satmak. (41)
satķıŐ	: satıcı, satan. (1)
satı	: merdiven. (4)
satķa-	: <i>besin namazımdı ~ → besin.</i>
sattır-	: sattırmak. (1)
saw	: saĝ, esen, sıhhatli. (2)
sawap	: (< Ar. Őevâb) sevap. (1)
sawal	: (< Ar. su'âl) soru, sual. (1) : <i>sawal ber- soru sormak.</i> (1)
sawapŐılıķ	: ? (1)
sawda	: ticaret, alışveriş. (4) : <i>sawda jasa- alıŐ veriŐ yapmak.</i> (3)
sawdager	: tüccar. (7)
sawdaldas-	: pazarlık etmek. (1)
sawdıra-	: eskimek, boş kalmak. (1)
sawĝala-	: <i>bas ~ → bas.</i>
sawıt	: zırh. (1)
sawsaķ	: parmak. (4)
saw-salamat	: saĝ salim, esen. (1)
say	: <i>tört tülige ~ → tülük.</i> : dere, vadi, ova. (1)
sayahat	: (< Ar. siyâhat) seyahat, yolculuk. (2)
sayahatta-	: seyahata, yolculuĝa çıkmak. (1)
sayalı	: gölgeli. (1)
sayalıķ	: bırakmak. (1) ?
sayatker	: av kuŐları ile avlanan kimse, iyi av avlayan kimse. (1)
sayatşı	: av kuŐları ile avlanan kimse, iyi av avlayan kimse. (34)
sayatŐılıķ	: avlanmaya çıkmak. (1) ?
sayın	: <i>jıl ~ → jıl. kün ~ → kün.</i>

	: ek, -dıkça, -dikçe. (5)
sayla-	: seçmek. (1)
sayman	: alet, malzeme. (2)
sayra-	: 1. belirgin, açık. (1) : 2. ötmek. (1)
sayrañda-	: eğlenmek, hoş vakit geçirmek, seyrana çıkmak.
säl	: biraz. (1)
sälde	: sarık. (1)
sälem	: (< Ar. selâm) selâm. (9) : <i>sälem al-</i> selam almak (4). <i>sälem ber-</i> selam vermek. (22).
sälemdes-	: selamlaşmak. (2)
säl-päl	: birazcık. (1)
sän-saltanat	: tören, merasim. (2)
säri	: <i>tañ ~ → tañ.</i>
säske	: kuşluk vakti. (3)
sät	: vakit, zaman, an. (14) : <i>sät kidire tur-</i> biraz beklemek. (1).
säte-aķ	: o anda. (1) ?
sätke	: → sät (1) ?
sätte-aķ	: → säte-aķ ?
säwle	: (< Ar. şu^{le}) ışık. (1)
sebeb	: sebep, neden. (12)
sebepti	: <i>sol sebepti o nedenle, o sebeple.</i> (3)
sebil-	: serpilmek. (1)
segiz	: sekiz. (3)
Segizbek	: özel isim. (2)
segizdegi	: <i>on ~ → on.</i>
segizinşi	: sekizinci. (5)
segiz jüz	: sekiz yüz. (4)
sekeñde-	: hoplamak, zıplamak, hoplayıp zıplamak. (3)
sekeñ-sekeñ	: hoplayarak zıplayarak. (1)
sekildi	: şekilde, gibi. (1)
sekir-	: sıçramak, atlamak. (5)

sekirt-	: fırlatmak, atlatmak. (1)
seksen	: seksen. (6)
seksenge	: seksen yaşına. (1)
selkildek	: titrek (titremek). (1)
semiz	: 1. semiz, tombul, şişman. (2) : 2. verimli. (1)
sen	: ikinci tekil şahıs, sen. (160)
sen-	: inanmak, güvenmek, kanmak. (14)
sende	: sende. (1)
sendel-	: kararsız, şaşırılmış halde olmak. (1)
sender	: siz. (28)
senderde	: sizde. (2)
senderden	: sizden. (2)
senderdi	: sizi. (4)
senderdiñ	: sizin. (6)
senderge	: size. (5)
sendey	: senin gibi. (2)
sendir-	: telkin etmek, inandırmak.
senen	: senden. (9)
seni	: seni. (36)
seniki	: senin, sana ait, seninki. (5)
senimen	: seninle. (4)
seniñ	: senin. (33)
seniñkire-	: inanmaya başlamak. (1) ?
sep- (, sew-)	: 1. tohum serpmek. (4) : 2. serpmek. (1)
serke	: beş altı yaşlarında ve kısırlaştırılmış olan erkek keçi. (2)
serme-	: <i>kolın</i> ~ → <i>kol</i> .
sew- (< sep-)	: → <i>sep-</i> .
seyil	: gezinti, eğlence. (3) : <i>seyil kur- yürüyüş yapmak</i> . (3)
seyilde-	: gezmek, hava almak, dolaşmak, dinlenmek, eğlenmek. (4)
sez-	: sezmek, hissetmek. (6)

sezdir-	: sezdirmek, hissettirmek. (1)
sezik	: <i>sezik aldir-</i> şüphelendirmek, dikkat çekmek.. (1)
sıbağa	: hakettiği payı. (1) ?
sıbizgi	: <i>sıbizgi tart-</i> kaval çalmak. (4)
sıdır-	: sıyırmak. (1)
sıdırıl-	: (deri) sıyrılmak, soyulmak. (1)
sıgala-	: gözetlemek, gizlice bakmak, belli etmeden bakmak. (3)
sıla-	: sıvamak. (1)
sılaқта-	: sıvayla kaplamak, sıvamak. (1)
sılan-	: süslenmek. (1)
sıldırlat-	: şangırdamak, şangır şangır ses çıkarmak. (1)
sılı-	: eti kemiğinden ayırmak, sıyırmak, soymak. (1)
sıltaw	: <i>sıltaw ayt-</i> mazeret ileri sürmek, bahane göstermek. (1)
sıltawrat-	: mazeret sunmak, bahane etmek, sebep olarak göstermek. (1)
sım	: tel. (1)
simbatti	: endamlı, alımlı, boylu poslu. (1)
sın	: 1. suç. (1)
	: 2. sınama, deneme. (1)
	: 3. tabii özellik, doğal yapı, güzellik. (2)
sın-	: kırılmak. (2)
sına-	: sınamak, denemek. (19)
sıñar	: 1. ikizlerden, çiftlerden biri. (1)
	: 2. bir şeyin eşi, dengi. (1)
sınat-	: sınatmak, denetmek. (1)
sındır-	: 1. kırmak. (3)
	: 2. ortasından veya kenarından koparmak, bölmek. (2)
sınıma	: ? (1)
sınşı	: eleştirmen. (6)
sıpır-	: sıpırmak, soymak. (2)
	: süpürmek, temizlemek. (1)
	: hepsini birden almak, çıkarmak. (2)
sıpırıl-	: süpürülmek. (1)
sır	: sır. (43)

sırkat	: 1. hastalık. (1) : 2. hasta. (1)
sırkattan-	: hastalanmak. (1)
sırnay-kerney	: mızıka-kaval. (1) ?
sırt	: 1. yabancı. (1) : 2. dış. (1) : 3. dış, arka. (1) : 4. üst, arka. (1)
sırtka	: dışarıya. (15)
sırtkı	: dış taraftaki. (1)
sırtta	: dışarıda. (1)
sırttağı	: dışarıdaki. (2)
sırttan	: dışarıdan, arkasından. (3)
sıy	: hediye, birine ayrılan hisse, pay. (3) : <i>sıy retinde hediye olarak.</i> (1)
sıy-	: sığmak. (4)
sıyaqtı	: gibi. (5)
sıyaqtan-	: gibi olmak, benzemek, andırmak. (1)
sıyır	: sığır, büyükbaş hayvan, inek. (13)
sıyırşı	: sığırçı. (1)
sıyır	: (< Ar. sihr) büyü.
sıyırılan-	: sihirlenmek, büyülenmek. (1)
sıyırılı	: sihirli, efsunlu, büyülü. (2)
sıyırışı	: büyücü, sihirbaz. (3)
sıyila-	: saygı göstermek, hürmet etmek. (9)
sıypa-	: okşamak, sıvazlamak. (4)
sıypala-	: 1. okşamak. (1) : 2. elle yoklamak. (2)
sıyrağ	: bacağın dizden aşağısı, baldır. (1)
sızıl-	: yüzüne bir anlam vermek, uyumlu ve salınarak yürümek, süzülmek. (2) : süzülmek. (1)
sızilta	: hoşça, ince. (1)

silekey	: tükürük, salya. (1)
sileyt-	: vurup yere yıkmak, sermek, devirmek. (1)
silki-	: silkmek, sarsmak. (4)
silkip-silkip	: ard-arda silkmek, sallamak. (1) ?
silte-	: 1. yöneltmek, yol göstermek. (1) : 2. sallamak. (6) : <i>kol</i> ~ → <i>kol</i> .
simir-	: birden içmek, bir dikişte içmek, iştahlanarak içmek. (2)
siñ-	: yok olmak, gözden kaybolmak. (1)
siñli	: (ablası için) küçük kız kardeş. (12)
sirke	: bit yumurtası, sirke. (1)
siz	: siz. (33)
sizben	: sizinle. (3)
sizde	: sizde. (2)
sizden	: sizden. (2)
sizderde	: sizde. (1)
sizderdi	: sizleri. (1)
sizderdiñ	: sizin. (1)
sizderge	: size. (2)
sizdi	: sizi. (4)
sizdiki	: sizinki. (2)
sizdikpin	: sizinim. (1)
sizdiñ	: sizin. (18)
sizge	: size. (12)
sodan	: ondan, o nedenle. (35)
sodan-aq	: ondan da. (1) ?
soğan	: ona. (19)
soğıs	: savaş. (11)
soğıs-	: savaşmak. (4) : <i>soğıs aq-</i> <i>savaş açmak</i> . (1)
soq-	: 1. vurmak. (1) : 2. metalden her türlü eşya yapmak, (demir) dövmek. (1) ? : <i>ãñgime-düken</i> ~ <i>uwğa şaqır-</i> → <i>ãñgime-düken</i> .

soğ bilek	: (bir kişiye ait) kamçı ismi. (4) ?
soğır	: kör, âmâ. (7)
soğuw	: cadının oturduğu kova. (1)
sol	: bu, şu, o. (220)
sol-	: solmak, sararmak. (1)
solar	: onlar, şunlar. (3)
soldardı	: onları, şunları. (2)
solarğa	: onlara. (1)
solarmen	: onlarla. (1)
solay	: <i>solay qaray şu tarafa doğru.</i> (1) : öyle. (1)
solkılda-	: sallanmak. (3)
solq-solq	: ? (2)
somdıq	: ? (1)
soñ	: sonra. (30) : <i>sonan ~ → sonan.</i>
Sona	: özel isim. (kuşun ismi) (2)
sonan	: ondan sonra. (4) : <i>sonan keyin ondan sonra.</i> (3). <i>sonan soñ ondan sonra.</i> (5)
sonaw	: ta, şu. (1)
sonda	: sonda, sonra, bunun üzerine, sonunda, öyle ise, öyle olsa bile, o halde, yine de. (220)
sonday	: o kadar, öyle, çok. (2)
sondıktan	: onun için, o nedenle. (15)
songı	: son, sonuncu. (1)
sonı	: şunu, onu. (23)
soñı	: sonu. (1)
soniki	: onun, ona ait, onunki. (1)
sonımen	: onunla. (1) : öylece. (9)
sonıñ	: şunun, onun. (5)
soñına	: <i>soñına tüs-peşine düşmek, takip etmek.</i> (1) : ona. (2)

soñıman	: arkasından, peşinden, ardından. (7)
soñıra	: sonra. (1)
sonşalık	: o kadar, o kadarlık. (1)
sonşalıqtı	: o kadar, o kadarlık. (1)
sonşama	: o kadar, öyle. (1)
sor	: tuzlu arazi. (1)
sor-	: emmek, soğurmak. (6)
sorlı	: uğursuz, talihsiz, zavallı. (2)
sorpa	: çorba. (4)
sotkar	: haylaz, yaramaz. (1)
soy-	: (hayvan) kesmek, soymak. (35)
	: <i>ķoyın ~ → ķoy.</i>
soydawıttay	: çok büyük, iri, kocaman. (1)
soydır-	: soydurmak, kestirmek. (3)
soyıl-	: kesilmek. (1)
soz-	: uzatmak, çekmek. (1)
sozil-	: uzamak, uzanmak. (2)
söyle-	: söylemek. (26)
söyles-	: söyleşmek, konuşmak. (17)
söylet-	: söyletmek, konuşturmak. (9)
söylew	: söyleyecek. (1) ?
söyt-	: öyle yapmak, öyle etmek. (18)
söytip	: öylece, böylece. (51)
söz	: söz. (24)
	: <i>söz basta-</i> laf açmak. (2). <i>söz ber-</i> söz vermek. (1). <i>söz bol-</i> konuşulmak. (2). <i>söz eki bol-</i> söylediği yapılmak. (4) <i>sözden söz</i> <i>şık-</i> sözün içinden söz çıkmak, konu konuyu açmak. (1). <i>sözge kel-</i> söze gelmek. (2). <i>söziñde tur-</i> sözünde durmak. (6)
sözsiz	: sözsüz, karşılık vermeden. (1)
suk	: nazar, bakıştaki çarpıcı ve öldürücü güç. (3)
suktan-	: gözünü dikmek, yiyecekmiş gibi bakmak. (1)
suluw	: 1. yakışıklı. (1)
	: 2. güzel. (74)

suluwlıq	: gzellik. (12)
sumdıq	: uğursuzluk. (1)
suñkar	: avcılıkta faydalanılan, çok yksekten uçan bir kuş çeşidi. (13)
suñkılda-	: ığrışmak. (2)
sura	: sormak, öğrenmek istemek, danışmak. (152) : <i>aķıl ~ → aķıl. keşirim ~ → keşirim. ruķsat ~ → ruķsat.</i>
suran-	: sormak, dilenmek, (izin) istemek. (4)
suraķ	: soru. (1) : <i>suraw ber soru sormak.</i> (4)
suraķsız	: sorusuz. (1)
surap- bilip	: sorup bilip. (1) ?
suras-	: birbirine sormak, soruşturmak. (2)
surastır-	: soruşturmak, araştırmak. (3)
suraw	: soru. (8)
suw	: su. (144)
suwal-	: suyu çekilmek, kurumak. (1)
suwalt-	: ? (1)
suwar-	: (hayvana) su vermek. (3)
suwęar-	: sulamak, suvarmak. (1)
suwęart-	: sulatmak. (1)
suwıķ	: soğuk. (3)
suwir	: dağ faresi. (1)
suwir-	: 1. ıkarmak. (16) : 2. ekmek. (4)
suwirıl-	: gnl olarak çıkmak, ileri atılmak. (1)
suwıt-	: atı nefes almak, dinlendirmek. (1)
suwmañda-	: işgzarlık etmek, işgzarca davranmak, ukalalık yapmak. (1)
suwsa-	: susamak. (2) : <i>suwęa ts- banyo yapmak.</i> (7).
suwsılda-	: abuk abuk hareketlerde bulunmak. (1)
suwsın	: <i>suwsını ķanęanşı harareti basılana kadar.</i> (1)
Suwsulpañ	: Özel isim. (3)
sfi	: sufi (1) ?

sülde	: sadece kemiği kalmış, çok zayıflamış. (1) : <i>kuw ~ri kal-</i> → <i>kuw</i> .
sülik	: vakit, fırsat. (2)
sür-	: sürmek. (1) : <i>ömir ~</i> → <i>ömir</i> .
sürt-	: sürtmek, temizlemek, silmek. (1)
süt	: süt. (24)
süwret	: (< Ar. şûret) suret, resim. (3)
süy-	: 1. sevmek, aşık olmak, beğenmek. (8) : 2. öpmek. (1)
süyek	: kemik. (3) : ölen kimsenin cesedi. (1)
süyek-sayağ	: et artıkları, kemiğin ufak tefek kalıntısı. (2)
süyin-	: sevinmek, mutlu olmak, memnun olmak. (10)
süyinşi	: müjde. (14)
süyinşile-	: müjdelemek, müjde vermek. (3)
süyret-	: sürümek, sürüklemek. (3)
süz-	: 1. süzmek. (2) ? : 2. etrafı kolaçan etmek, süzmek. (2) : 3. boynuzlamak. (4) ?
süzdir-	: ? (2)
süzis-	: hayvanların bir birini boynuzlaması. (2)
süzistir-	: karşılıklı boynuzlatmak, toslattırmak. (3)

III, III (Ş, ş)

şaban	: yavaş, ağır, aheste. (1)
şabındık	: çayırılık. (1)
şabuwılda-	: saldırmak, hücum etmek. (1)
şağılıs-	: ışığın aksederek parlaması. (1)
şağır- (, şakır-)	: çağırmak. (1)
şahar	: (< Fa. şehir) şehir. (96)
Şahısmayıl	: özel isim. (64)
şak	: çağ, zaman. (1)
şak-	: ısırarak, sokmak. (5) : <i>muñın ~ → muñ.</i>
şakır- (, şağır-)	: 1. çağırmak, davet etmek. (6) : 2. çağırmak. (55) : <i>ãñgime-düken soquwğa ~ → ãñgime-düken.</i>
şakırt-	: çağırtmak. (17)
şakıruw	: çağrı, davet. (1)
şakşıy-	: sertçe, ters ters bakmak. (1)
şakıtı	: sayılardan sonra gelerek kadar anlamını veren sayı sıfatı. (2)
şal	: ihtiyar, yaşlı adam. (156) : <i>şal ber- aniden yakalamak, tutmak.</i> (1)
şal-	: kurban kesmek, adak adamak. (1)
şala	: tam olmamış, yarım, vaktinden önce doğan çocuk. (1)
şala-jansar	: ölmek üzere olmak, can çekişmek. (1)
şala-pula	: rastgele, üstünkörü, gelişigüzel, çabucak. (1)
şalbar	: pantolon, şalvar. (1)
şaldık-	: 1. kötü bir durumla karşı karşıya kalmak, (hastalığa) yakalanmak. (1)
şaldır-	: 2. atı dinlendirerek otlatmak. (1)
şalkasınan	: <i>şalkasınan tús- sırt üstü düşmek.</i> (3)
şal-kempir	: yaşlı kadın yaşlı adam. (8)
Şam	: 1. Şam. (1) : 2. mum, kandil, gaz lambası. (1)

şama	: <i>şaması kelme- gücü, kuvveti yetmemek.</i> (3)
şamadan	: ? (1)
şamalı	: pek fazla değil, az, biraz. (1)
şañ	: toz, toz toprak. (7)
şañdat-	: tozu dumana katmak, toz içinde bırakmak. (1)
şañırak	: çadırın en üst noktası, kubbesini oluşturan yuvarlak. (1)
şanşı-	: ucu sivri bir şeyi yere sokmak, batırmak, saplamak. (1) ?
şañ-topalañ	: ? (2)
şap- (, şaw-)	: 1. dört nala dolu dizgin gitmek, atla koşturmak, koşmak. (14) : 2. keskin bir aletle kesmek. (11) : 3. kesmek, biçmek. (3) : 4. saldırmak, gaspetmek, talan etmek. (2) : <i>şaw ~ → şaw. köñili ~pay → köñil. şawıp (< şap-t-p) kel- kelmek, koşup kelmek.</i> (3). <i>şöp ~ → şöp.</i>
şapan	: kaftan. (4)
şapkıla-	: koşturmak, koşuşmak. (1)
şaptır-	: koşturmak, (haber vermesi için adam göndermek). (3)
şara	: ağaçtan yapılmış büyük kap. (1)
şarbağ	: ince söğüt ağacından ve benzerinden yapılan korgan. (1)
şarla-	: gezmek, dolaşmak. (4)
şarşa-	: yorulmak, bitkin düşmek, mecali kalmamak. (12) : <i>şarşağanın bas- yorgunluğu bastırmak.</i> (1)
şarşap-şaldık	: yorulmak, bitkin düşmek, mecali kalmamak. (4)
şarşat-	: yormak, bitkin düşürmek. (1)
şart	: 1. bir nesne başka bir nesneye birden bire, şiddetle çarptığında çıkan ses, sert ve hışırtılı ses. (1) : 2. şart, talep. (12)
şartarap	: dünyanın dört bir yanı, dünyanın dört bucağı. (1)
şaruwa	: iş. (3)
şaruwaşılık	: belli bir iş, çalışma sahası. (1)
şaş	: saç. (24)
şaş-	: 1. saçmak. (1) : 2. saçmak, etrafa dağıtmak. (2)

	: 3. saçmak, dökmek. (1)
şaşıl-	: saçılmak, dağılmak. (4)
şaşıra-	: 1. sıçramak. (2)
	: 2. saçılmak, yayılmak. (1)
şaşıratpay-pışıratpay:	? (1)
şaştı	: saçlı. (2)
şatak	: <i>şatak şığar-</i> (olay) kavga çıkarmak. (2)
şatına-	: <i>közi</i> ~ → <i>köz</i> .
Şatıradolı	: özel isim. (15)
şatıraş	: (< Fa. şadrenc) satranç, dama oyunu. (2)
şatırla-	: çatırdamak. (2)
şatıs-	: karışmak, dolaşmak, dolaşık olmak. (4) ?
şatkal	: dağ geçidi, derbent, belen. (2)
şat-şadıman	: memnun ve sevinçli. (1)
şaw- (< şap-)	: → şap.
şay	: çay. (8)
şayhana	: çay içilen mekân, çayhane. (1)
şayka-	: yıkamak, temizlemek. (1)
şaymeren	: (< Fa. şâh+mârân) şahmeran. (2)
şayna-	: çiğnemek. (3)
şâli	: şal, kadınların omuzlarını örtmek için kullandıkları geniş atkı. (2)
şe	: Kazak Türkçesi'nde cümlenin sonuna gelen soru edatı, ya. (2)
şek	: <i>şek keltirme-</i> şüphe etmemek, kuşkulanmamak. (1)
şekarama	: sınır, hudut. (4)
şeke	: şakak. (4)
Şekerhan	: özel isim. (13)
şeksiz	: sınırsız, sonsuz. (1)
şelek	: kova. (9)
şende	: <i>orta</i> ~ → <i>orta</i> .
şert-	: parmakla vurmak, parmakla dokunmak. (2)
	: <i>ängime</i> ~ → <i>ängime</i> .
şeş-	: 1. çözmek. (17)
	: 2. (elbise) çıkarmak. (4)

şeşe	: anne. (3)
şeşil-	: çözülmek. (2)
şeşin-	: soyunmak, üzerini çıkartmak. (1)
şeşindir-	: soyundurmak. (1)
şeştir-	: çözdürmek. (1)
şeşüw	: cevap (bilmece). (4)
şet	: 1. kenar, uç. (7) : 2. bir şeyin kenarı, hududu, etrafı, civarı. (3) : 3. uzak, dış. (6)
şetke	: <i>şetke şığ kaçmak, kaçınmak, sıyrılmak, geçinmek</i> (2)
şetirek	: ? (1)
şeyin	: -e kadar. (20)
şıbın	: 1. sinek. (4) : 2. can. (1) : <i>şıbın jan hayat, ömür.</i> (1)
şıda-	: dayanmak. (11)
şığar- (, şıkar-)	: 1. çıkarmak, yükseltmek. (1) : 2. çıkarmak. (22) : 3. dışarı çıkarmak. (2) : 4. çıkarmak, sökmek. (1) : 5. (ses) çıkarmak. (3) : 6. çıkarmak, göstermek, ortaya koymak. (3) : <i>balapan ~ → balapan. şatağ ~ → şatağ. ün ~ → ün.</i>
şığıs	: güneşin doğduğu taraf, doğu, şark. (3) : <i>kün ~ → kün.</i>
şığ-	: 1. çıkmak. (76) : 2. gelmek. (10) : 3. çıkmak, ortaya çıkmak, peydah olmak. (11) : 4. çıkmak, yükselmek. (2) : 5. çıkmak, gitmek. (24) : 6. çıkmak, karşılaşmak. (8) : 7. gitmek. (17) : 8. çıkmak, ayrılmak. (5)

- : 9. yola, sefere çıkmak. (14)
 : 10. çıkmak, yardımcı fiil. (66)
 : 11. (yaş) ilerlemek, (... yaşa, yaşına) girmek. (6)
 : 12. çıkmak, tırmanmak. (2)
 : 13. çıkmak, doğmak. (2)
 : 14. varmak. (1)
 : 15. görünmek. (1)
 : 16. çıkmak, karşılaşmak. (3).
 : *aldınan* ~ → *aldınan*. *alıp* ~ → *al-*. *añğa* ~ → *añ*. *esi* ~ → *es*.
esi ~*ıp ket-* ~ → *es*. *ķumardan* ~ → *ķumar*. *sözden söz* ~ → *söz*.
şataķ ~ → *şataķ*. *şığa kel-* *çıkagelmek*. (14). *tilinen* ~*pa-* → *til*.
turmışķa ~ → *turmış*. *ün* ~ → *ün*. *üstinen* ~ → *üst*.
- şılıbır** : yular. (3)
şıldırila- : çingırdamak, çınlamak, şıkırdamak. (1)
şım : çim, çimen, çimenlik. (3) ?
şımşım : *bir* ~ → *bir*.
 : ? (1)
şın : doğru, gerçek. (15)
şıñ : tepe, doruk, zirve. (4)
şınar : çınar ağacı. (31)
Şınarbay : özel isim. (43)
şınaşak : beş parmağın en küçüğü, serçe parmak. (1)
şındap : gerçekten. (9)
şındıķ : 1. doğruluk. (2)
 : 2. gerçek, hakikat. (7)
şını : 1. evde çay içilmek için kullanılan kâse. (1)
 : 2. cam, porselen. (1)
şınıķ- : alışmak, pişmek, tecrübe kazanmak. (1) ?
şınjır : (< Fa. *zencîr*) zincir. (2)
şır : *şır et-* *hemen sinirlenmek*, *hemen asabileşmek*, *parlamak*. (1)
şıraday : çıra gibi. (1)
şıraķ : çırağ, mum, kandil. (7)
şıraķtay : çırağ gibi, mum gibi. (1)

şiraylı	: gösterişli, güzel, yakışıklı. (1)
şırıldat-	: yüreği çarpmak, heyecanlandırmak. (1) ?
şırım	: <i>köz ~ın al-</i> → <i>köz</i> .
şirin	: (< Fa. <i>şîrîn</i>) şirin, tatlı. (1)
şırça-	: yüksek sesle ötmek.(1)
şırkıra-	: ağlamak, viyaklamak. (1) ?
şır-pırı	: ses taklidi kelime, kuşun uçarken kanadından çıkardığı ses. (1)
şırşa-karağay	: ? (1)
şirt	: çıt vs. yansıma söz. (1) ?
şıy	: kamış, saz. (7)
şıyrat-	: <i>murtın ~</i> → <i>murt</i> .
şiderle-	: atı şiderle bağlamak. (1)
şil	: çil, bir kuş cinsi. (1)
şiliy	: ? (1)
şiren-	: kurulmak, kibirlenmek, ayaklarını uzatarak şımarıkça uzanmak. (1) ?
şiri-	: bozulmak, çürümek. (1)
şirkin	: 1. özlem, hasret vb. duyguları pekiştirmek için söylenen ünlem, keşke. (1) : 2. zavallı, biçare. (1)
şoğır	: grup. (1)
şoğ	: yanan şeyin sönmemiş kuru; demet, bir kaç tane. (1) ?
şoğ-	: kuşun gagasıyla yerden bir şeyi alması. (2)
şoğay	: çarık. (3)
şoğu	: yüksek tepe. (4)
şoğpa	: <i>şoğpa sakal</i> sadece çenenin üzerinde bırakılan sakal. (1)
şoğpar	: çomak. (7)
şoğtay	: bir grup gibi, bir avuç kadar. (1)
şolak	: 1. çolak. (3) : 2. uzun olmayan, kısa. (10)
şolp	: <i>şolp et- cup diye suya düşmek, şıp şıp etmek</i> . (2)
Şomatay	: özel isim. (8)
şorsıt-	: fırlattırmak, zıplattırmak. (1) ?

şort	: şart diye. (1) ?
şoş-	: korkmak. (10)
şoşı-	: çok korkmak. (2)
şoşın-	: korkmak. (1)
şöl	: çöl, yağmur almayan kurak yer. (13)
şölde-	: susamak. (5)
şöli	: <i>şöli kanbay suya kanmak, susuzluğu gitmek.</i> (1)
şömiş	: kepçe. (1)
şöp	: çöp, ot. (12)
	: <i>şöp şap- ot biçmek.</i> (2)
şöpkuwray	: (1) ?
şöp-şalam	: yeşillik, sebze. (1)
şöpşek	: ağacın kuruyarak düşen ve kırılarak kuruyan ufak tefek budakları, çırpı. (3)
şöre-şöre	: ? (1)
şuba-	: peş peşe, dizi olarak gitmek, katar katar gitmek. (2)
şubal-	: uzun olmak. (1) ?
şubalt-	: çok uzatmak. (1)
şubar	: alacalı. (14)
şubır-	: ard arda gelmek, katar olmak. (1)
şubirt-	: dizi halinde yürütmek, arka arkaya dizerek yürütmek. (1)
şuq-	: eliyle bir şeye dokunmak. (1) ?
	: <i>jer ~ → jer.</i>
Şuqtıkul	: özel isim. (9)
şunaq	: kulağının bir tarafı eksik ya da yapışık olan, kesik kulaklı. (1)
şuñkır	: çukur. (7)
şurkıra-	: (at) kişnemek. (1) ?
şuw	: gürültü, karmakarışık ses. (3)
şuwdalan-	: deveden tüy çekmek. (2)
şuwilda-	: gürültü yapmak, gürültü çıkarmak. (3)
şuwlas-	: toplu olarak ağlamak, bağırarak. (1)
şuwlat-	: bağirtmek, ağlatmak. (1)
şükedey	: (1) ?

şüyl- : dik dik bakmak, azarlamak. (1)

T, T (T, t)

- ta** : söz ile söz arasında ek olarak kullanılan kuvvetlendirme edatı. (8)
- tabak** : tabak. (12)
- tabağtay** : tabak gibi büyük, yayvan. (1)
- taban** : 1. taban, ayağın alt yüzü. (4)
: 2. bir şeyin alt tarafı. (1)
: **jarık** ~ → **jarık** . (9). *taban tire-* bir yere yerleşmek. (1)
- tabıs-** : buluşmak (1)
- tağdır** : takdir, kader, alın yazısı. (3)
- tağı** : daha, ve, bundan başka, yine anlamalarında kullanılan edat. (95)
: *tağı bir bir başka*. (1)
- tağın-** : takmak, takınmak (1)
- tağzım** : izzet, hürmet, saygı. (5)
- tajal** : (< Ar. **deccâl**) deccal. (1)
- tağ** : (< Fa. **taht**) taht. (18)
: ? (2)
- tağ-** : takmak, geçirmek (1)
- tağım** : 1. at sırtında oturulduğunda ata değen dizin iç kısmı. (1)
: 2. baldır. (2)
: *tağımğa sal-* ata binmek. (1)
- tağır** : bitki örtüsü kurumuş, çorak yer. (2)
- tağıya** : ince kumaştan ve çoğunluklu yarım küre biçiminde başlık, takke. (8)
- tağsır** : eski devirlerde sultan, han, padişah gibi yüksek dereceli insanlar için kullanılan “efendim, hazretleri” anlamlarını içeren bir hitap sözü. (12)
- tağta-** : tahta, yazı tahtası. (2) ?
- tal** : 1. çok benzer, aynı cins nesnelere her biri. (6)
: 2. söğüt ağacı. (4)
- tal-** : 1. bayılmak, kendini kaybetmek, bitkin düşmek. (1)

- : 2. yorulmak, hâlsiz düşmek. (1)
 : *talıp kal-* bayılmak. (2)
- talap** : 1. talep, istek. (1)
 : 2. bir işi yapmak için teşebbüse geçmek, amacına ulaşabilmek için gayret etmek. (1)
- talas** : 1. tartışmak, çekişmek, münakaşa etmek.(2)
 : 2. bir şeyi pay edebilmek için kapışmak, tartışmak, çekişmek, münakaşa etmek. (12)
- talıksı-** : kendini kaybeder gibi olmak, kendinden geçmek. yorulmak, dermanı kalmamak, halsizleşmek. (1)
- talıkamıs** : daldan yapılmış kamış. (16) ?
- talқан** : kavrulmuş buğday veya darının öğütülmesiyle elde edilen un.(2)
- talқанда-** : bozmak, imha etmek, yok etmek. (4)
- talma-** : hiç ara vermeden, hiç durmadan.
- tam** : balçıktan, kerpiçten elle yapılmış, çatısız ev, dam. (4)
 : *tam sal-* ev yapmak. (1)
- tam-** : damlamak. (8)
- tamaқ** : yemek, aş, yiyecek. (60)
 : *tamaқ asır-* yemek bulmak. (2). *tamaқ jasa-* yemek yapmak.(3)
- tamaқтан-** : yemek yemek, karnını doyurmak. (1)
- taman** : doğru. (3)
- tamaша** : 1. çok güzel, şahane, enfes, harika. (1)
 : 2. oyun, eğlence, seyre dayalı eğlence programı. (2)
 : *tamaша қıl-* eğlenmek. (1) ?
- tamır** : bitkilerin kökü. (1)
- tamız-** : damlatmak, akıtmak. (3)
- tamsan-** : yemeğin tadına bakmak. (1)
- tamşı** : damla. (2)
- tañ** : tan, şafak, sabahın erken saatleri. (10)
 : *tañ aғar-* şafak sökmek. (1). *tan at* sabah olmak (11). *tañ atıs-* sabah olmak. (1). *tañ atısimen* şafağın sökmesiyle beraber. (1). *tañ қал-* hayret etmek, hayran olmak, şaşırmaq. (11). *tañ қаларлық* şaşılacak. (1). *tañ қалıs-* şaşırmaq, hayret etmek. (4). *tañ sarғay-*

	<i>tan yeri ağarmak. (1). tañ säri sabahın erken saatleri. (5)</i>
tañ-	: bağlamak, tutturmak; sarmak (2) : <i>esinen</i> ~ → <i>es.</i>
tanaw	: burun, geniz, burun deliği. (4)
tandır-	: <i>esinen</i> ~ → <i>es.</i>
tanı-	: tanımak. (19) : <i>esten</i> ~ → <i>es.</i>
tanıl-	: tanınmak, bilinmek. (1)
tanıstır-	: tanıştırmak, takdim etmek. (1)
tanıt-	: tanıtmak. (1)
tañda-	: seçmek, seçip almak, tercih etmek. (4)
tañdan-	: şaşmak, hayrete düşmek. (4)
tañdanarlıq	: şaşırtıcı, hayret verici, olağanüstü, muhteşem. (1)
tañdat-	: seçmek, seçtirmek. (1)
tañday	: damak. (1) ?
tañerten	: sabahleyin. (6)
tañerteñmen	: erken saatlerde. (1)
tañırqa-	: hayret etmek, şaşmak, şaşırmak. (1)
tañqal-	: → tañ qal- . (1)
tañsäri	: → tañ säri . (1)
tañsıq	: ihtiyaç, gereksinim, heves, merak. (1) ?
tap- (, < taw-)	: 1. bulmak. (133) : 2. kazanmak. (2) : 3. doğurmak, yavrulamak. (9) : <i>aqıl</i> ~ → <i>aqıl</i> . <i>amal</i> ~ → <i>amal</i> . <i>qapısın</i> ~ → <i>qapı</i> . <i>kinä</i> ~ → <i>kinä</i> . <i>oylap</i> ~ → <i>oyla-</i> . <i>payda</i> ~ → <i>payda</i> . <i>tap ber-</i> <i>aniden saldırmak, korkutmak. (2). tap bol-</i> tesadüf etmek, <i>rastlamak. (9). tap kel-</i> (2) ? <i>til</i> ~ → <i>til</i> .
tapıl-	: bulunmak. (10)
tapqır	: zeki, kıvrak zekalı. (1)
tapqırılıq	: zeki olma durumu, zekilik. (1)

tapkış	: zeki, kıvrak zekalı. (3)
tapır-	: bir işi bir kimseye verme, yükleme, sorumluluğuna vermek. (4)
tapırma	: bir kimseye verilmiş, yüklenmiş, iş, görev, vazife, ödev. (4)
taptat-	: çiğnetmek, ezdirmek. (1)
tap-taza	: tertemiz. (1)
taptır-	: buldurmak. (6)
tar	: dar, geniş olmayan. (5)
tar-	: 1. dağılmak, gitmek, bitmek. (4) : 2. her tarafa yayılmak. (2) : 3. taramak. (3)
taramıs	: insan vücudundaki sinir. (4)
tarap	: (< Ar. ṭaraf) taraf. (3)
taras-	: dağılmak. (1)
tarat-	: dağıtmak. (5)
taratıl-	: dağıtılmak. (1)
tarı	: darı. (11)
tarıl-	: <i>işi ~ → iş.</i>
tarıyḥ	: (< Ar. târîḥ) tarih. (2)
tarpı-	: tepmek, çifte atmak, ezmek (1)
tars	: düşme, vurma, atma, çarpma gibi eylemler sırasında çıkan ses; pat, küt vs. sesin yüksekçe çıkması. (2)
tart-	: 1. gitmek, yol almak. (1) : 2. çekmek. (9) : 3. herhangi bir müzik aletini çalmak. (3) : <i>jasaga ~ → jaza. sızığı ~ → sızığı. tartıp al-</i> zorla elinden <i>çekip almak. (4). tabeti ~pay → tabet. tösek ~ → tösek.</i>
tartıl-	: 1. çekilmek, azalmak. (1) : 2. herhangi bir müzik aleti çalınmak. (2) : <i>kerney-sırnay ~ → kerney-sırnay.</i>
tartım	: balık hali. (1)
tartınba-	: çekinmemek. (1)
tartkıla-	: sürekli, aralıksız çekmek. (1)
tarttır-	: 1. çektirmek. (1)

	: 2. müzik aletini çaldırtmak. (2)
	: <i>kerney-sırnay</i> ~ → <i>kerney-sırnay</i> .
tartuw	: hediye. (3)
tartuwlı	: hediyeli (1)
tas	: taş. (83)
	: <i>kök</i> ~ → <i>kök</i> .
tas-	: taşmak, artmak. (1)
tasbawır	: merhametsiz, sert. (1)
tası-	: taşımak, götürmek. (1)
tasıt-	: taşıtmak. (1)
tasta-	: bırakmak, koymak, atmak, terk etmek. (18)
	: 1. atmak, fırlatmak. (1)
	: 2. bırakıp gitmek, bırakıp kaçmak. (7)
	: 3. çıkarmak. (2)
	: 4. kovmak. (1)
	: 5. atmak, koymak. (1)
tastal-	: bırakılmak. (1)
tastat-	: 1. bıraktırmak, taşlatmak. (1)
	: 2. terk etmek (1)
	: 3. ? (1)
tatım	: tadımlık, ağza bir defa alacak kadar. (1)
tatuwlas-	: barışmak. (1)
taw	: dağ. (32)
taw- (, tap-)	: <i>amal</i> ~ → <i>amal</i> .
tawday	: dağ gibi, dağ kadar. (3)
tawday-tawday	: çok çok büyük dağ kadar (1)
tawıķ	: tavuk. (18)
tawıs-	: 1. bitirmek. (1)
	: 2. bitirmek, tüketmek. (1)
tawsıl-	: 1. bitmek, bitirilmek. (5)
	: 2. bitmek, yeşermek (3)
	: <i>amal</i> ~ → <i>amal</i> . <i>aylası</i> ~ → <i>ayla</i> . <i>tözimiz</i> ~ → <i>tözim</i> .
Tawtaltañ	: özel isim. (2)

taw-taş	: dağ taş. (3)
taw-toğay	: dağ- ormanlar. (1)
tay	: tay. (5)
taya-	: 1. yaklaşmak. (2) : 2. dayamak, diremek. (1)
tayağ	: değnek, sopa, baston. (25)
tayağta-	: dövme, vurmak, sopayla dövme. (1)
tayan-	: dayanmak, dayanarak durmak. (1)
tayaw	: yakın. (2)
tayağ	: kaygan, kaygın. (2)
tayağanağ	: kaygın, kaygan. (1)
tayağanağta-	: sürekli kaymak, kayıp durmak. (1)
tayağanaytınday	: ? (1)
tayağanday	: ? (1)
tayağılman	: ? (2)
taylağ	: iki yaşını doldurmamış deve yavrusu, taylak. (1)
taytaylağ	: tayın tırnağı büyüklüğünde gümüş döküm. (1)
taza	: taze, temiz, saf. (3) : <i>ķulan</i> ~ → <i>ķulan</i> .
tazala-	: temizlemek, paklamak. (4)
tazart-	: temizlemek. (1)
tazı	: tazı. (6)
täbet	: <i>täbeti tartpay iştahi, arzusu olmadan</i> . (1)
täj	: taç. (12)
täjiribeli	: tecrübeli, deneyimli. (1) yazılış
tärtipsiz	: terbiyesiz. (1)
tätti	: tatlı, lezzetli. (4)
täwbe	: (< Ar. <i>tewbe</i>) <i>täwbe ķıl-</i> tövbe kılmak, bir daha yapmamaya söz vermek. (1)
täwekel	: (< Ar. <i>tevekkul</i>) tevekkül. (3)
täwip	: (< Ar. <i>ķabîb</i>) bahşı, halk hekimi, tabip. (10)
te	: de, dahi. (3)
toben	: çuvaldız, uzun iğne. (5)

tebin-	: 1. tepinmek. (2) : 2. öfkelenmek, kızmak (1)
tegi	: galiba, herhalde. (3)
tegin	: parasız, boş, karşılıksız. (2)
tegistelip	: düz hale getirilmek. (1)
tek	: tek, sadece, yalnızca. (6) : tek kana sadece. (5)
teke	: teke. (3)
tekke	: boşu boşuna, nafîle. (1)
tekser-	: 1. soruşturmak, tetkik etmek, teftiş etmek. (2) : 2. muayene etmek. (1) ?
teksiz	: soysuz, soyu belli olmayan. (1)
tekten-tekke	: boşu boşuna, boş yere. (2)
telegey	: telegey teñiz büyük geniş su. (1)
telegey-teñiz	: engin, uçsuz bucaksız. (1)
teli-	: yavrusu ölen bir hayvana başka bir yavruyu emzirmesi için yanına koşmak, alıştırmak. (1)
telpek	: takkenin bir çeşidi. (1)
temir	: demir. (25)
teñ	: denk, eşit, aynı ölçüde. (6) : teñ kel- uygun olmak, denk gelmek. (1)
teñdes	: yaşıt, akran, eşit ve aynı ayardaki kimseler. (1)
teñge	: para. (7)
teñger-	: denkleştirmek, eşit hale getirmek. (1)
teñiz	: deniz. (2) : telegey ~ → telegey.
tentek	: bön, aptal, deli (1) ? : tentek bol- yaramazlık yapmak. (1)
tentire-	: dolaşmak, geçimini sağlamak için yollara düşmek, rasgele gezmek. (5)
tep-	: tepmek, tekme atmak. (1)
tepeñde-	: tepinmek. (1) ?
tepkile-	: ayakla bir şeyi tepmek. (3)

ter-	: dermek, derlemek, toplamak. (8)
tere	: ? (1)
terek	: ağaç. (48)
terektey	: kavak ağacı gibi uzun. (1)
tereñ	: derin. (5)
tereze	: pencere. (3)
teri	: 1. kesilmiş hayvan derisi, post. (3) : 2. deri. (2)
teris	: ters, yanlış. (2) : <i>teris kara- yüzünü çevirmek.</i> (1)
teris-	: ? (5)
terlik	: koyun yününden yapılan ter emici keçe türünden bir örtü, ter emici örtü. (2)
tes-	: delmek, delik açmak (1).
tesik	: delik. (1)
tew- (, < tep-)	: tepmek. (1)
tez	: tez, çabuk. (6) : <i>tez arada çabuk, ivedi, hemen, derhal.</i> (1)
tezek	: tezek. (3)
tezirek	: daha tez, çabucak. (5)
tıgıl-	: gizlenmek, saklanmak. (2)
tık-	: gizlemek, saklamak. (2)
tın-	: <i>işterinen ~ → iş.</i>
tıñay-	: güçlenmek, kuvvetlenmek. (1)
tıñda-	: kulak vermek, dinlemek. (9)
tındır-	: bir işi halletmek, bitirmek, sonlandırmak. (3)
tınık-	: istirahat etmek, dinlenmek (2)
tınış	: 1. sessiz, sakin. (1) : 2. nefes, solunum. (4)
tıñşı	: casus. (1)
tınşı-	: rahatlamak, huzura kavuşmak, sakinleşmek. (2) : <i>köñili ~ → köñil.</i>
tıpırla-	: kıpırdamak. (1)

tırbıy-	: ? (2)
tırıs-	: gayret etmek, çabalamak, çalışmak, mücadele etmek. (1)
tırmala-	: 1. üzerinde toprak çekerek toprağı işlemek. (2) : 2. tırmalamak, tırnaklamak. (1)
tıs	: bir şeyin dış tarafı. (1) : 1. dışarıya. (8)
tışkan	: fare, sıçan. (3)
tışkağ	: midesinin bozulması dolayısı ile ishal olması. (2)
tıyım	: <i>tıyım sal- müsaade etmemek, yasaklamak.</i> (1)
tıyın	: ufak para. (1)
tızıldat-	: sızlatmak, acıtmak (1) ?
tiğil-	: dikilmek. (2)
tiğüwli	: kurulmuş, kurulu (çadır). (1)
tik-	: 1. dikiş dikmek. (6) : 2. dikmek. (4) : 3. bahse girmek (3) : 4. dikmek, gözünü kırpmadan bakmak. (1)
tikşiy-	: (saç, sakal, tüy) dimdik olmak. (1)
tiktir-	: diktirmek. (3)
til	: 1. dil, lisân (8) : 2. dil (3) : <i>til bit- konuşmak, dile gelmek.</i> (8). <i>til köter- ?</i> (1). <i>til taw- (< tap-)</i> <i>anlaşmak.</i> (1). <i>til tiygiz- dil uzatmak, kötü laf söylemek.</i> (1) ? <i>til(imdi) bayla- dili bağlamak, konuşturmamak.</i> (3). <i>tili baylan-</i> <i>dili bağlanmak, konuşamamak.</i> (1). <i>tilin al- ikna olmak, kabul</i> <i>etmek, dediğini yapmak.</i> (3). <i>tilinen şıkpa-sözünden çıkmamak..</i> (1)
til-	: dilmek, doğramak, dilimlemek. (2)
tildes-	: yüz yüze görüşmek, sohbet etmek, konuşmak. (2)
tildir-	: dildirmek, doğratmak. (1) ?
tile-	: dilemek. (19) : <i>tilew ~ → tilew.</i>
tilek	: dilek. (21)

tilemsektik	: sürekli dilenci gibi davranma, dilencilik. (1)
tilew	: dilek. : tilew tile- dilek dilemek. (4)
telpək	: takkenin bir çeşidi. (1)
tint-	: altını üstüne getirerek aramak. (1)
tipti	: hepten, hiç, çok, gayet, hatta (6)
tire-	: bir şeyi hep aynı noktaya getirmek, odaklamak; destek olmak, dayanmak. (2) ? : taban ~ → taban.
tirel-	: dayanmış olmak. (2) ?
tiri	: 1. diri. (9) : 2. hayat, sağlık (3) : eti ~ → et. tiri jetim küçükken hem annesini hem babasını kaybetmiş. (1). tiri kal- canlı kalmak. (3)
tiridey	: diri dir, canlı, canlı. (1)
tiril-	: dirilmek, canlanmak. (4)
tirilt-	: diriltmek. (19)
tirlik	: dirilik, yaşama, hayatta olma, ömür. (3)
tirşilik	: 1. iş güç. (1) : 2. hayat, yaşam. (1)
tis	: diş. (7) : tis jarmastan konuşmadan. (1)
tiste-	: dişlemek, ısırma. (3)
tiy-	: 1. değmek, dokunmak, bulaşmak. (25) : 2. saplanmak (1) : 3. evlenmek (1) ? : 4. değmek, yetişmek (5) : 5. saldırmak, hücum etmek. (1) : awız ~ → awız.? (3). payda ~ → payda.
tiye-	: yük yüklemek. (2)
tiyesili	: alacağı olan. (1) ?
tiygen	: hücum, saldırı. (3)
tiygiz-	: değdirmek, dokundurmak. (16)

	: <i>awız</i> ~ → <i>awız</i> . ? (2). <i>til</i> ~ → <i>til</i> .
tiyis	: zorunlu, gerekli, lâzım. (1)
tiyüwşi	: dokunmak, dokunma (1)
tize	: diz. (2) : <i>tize bük-</i> diz çökmek. (1)
tizerle-	: diz çökmek, dizüstü oturmak. (3)
tizgin	: dizgin. (1)
tizim	: dizim, liste. (1)
to bıqtay	: topuk gibi, topuk benzeri, küçücük. (2)
tobilgi	: kamçıya sap olarak veya baston olarak kullanılan kızılıcık ağacı.(2)
toğay	: çalılık, ilgin ağaçlarından oluşan orman. (3)
toğıs-	: 1. savaş, mücadele, vuruş. (1) : 2. kavuşmak, buluşmak (1)
toğız	: dokuz. (10)
toğızda-	: dokuzu tamamlamak (kazak geleneklerine göre verilen hediye veya cezanın dokuz olması) (1)
toğ	: tok. (2)
toğal	: ikinci hanım. (3)
toğaş	: yağda ya da tandırda pişirilen bir tür ekmek. (2)
toğı-	: dokumak. (1)
toğım	: 1. <i>er</i> ~ → <i>er</i> . (11) : 2. atın sırtına eğerin batmaması için keçe veya başka şeyden yapılan örtü, teğelti (1)
toğımday	: teğelti gibi. (1)
toğpağ	: tokmak. (16)
toğpağta-	: tokmakla vurmak. (1)
toğpağtay	: tokmak gibi kalın. (1)
toğsan	: doksan. (1)
toğta-	: 1. bir yerde kalmak, konaklamak. (3) : 2. durmak. (5)
toğtat-	: durdurmak, bekletmek, yavaşlatmak (13)
toğtawsız	: durmadan, aralıksız. (2)

toktı	: toklu. (5)
tol-	: 1. dolmak. (86) : 2. (süre) dolmak. (1) : 3. belli bir yaşa gelmek. (1) : <i>kağıt tol-</i> kaygılanmak. (1) ?
tolgak	: doğum sancısı. (1) : <i>tolgak kıs-</i> doğum sancısı başlamak. (1)
tolğan	: dolmuş, dolu (2)
tolğan-	: düşünmek, etraflıca düşünmek, derin düşüncelere dalmak. (2)
tolğat-	: doğum sancısı çekmek, doğurmak üzere olmak. (8)
tolı	: dolu. (2)
tolıgırağ	: eksiksiz olarak. (1)
tolıq	: 1. tam, eksiksiz olarak. (5) : 2. dolu, dolmuş. (1) ?
tolıqsı-	: gürbüzleşmek, serpilmek, gelişmek, yetişkin halde olmak. (1)
toltır-	: doldurmak. (12)
tomağa	: kartalın gözlerini kapatmk için başıya giydirilen deriden yapılmış nesne. (1)
tompay-	: şişmek, kabarmak. (1)
ton	: koyun derisinden yapılan palto gibi ceket. (4)
toñ-	: donmak. (1)
top	: grup, öbek (5)
topırağ	: toprak. (4)
topırağ-mopırağ	: ikileme (1)
topırla-	: üşüşmek, toplanmak. (1)
topsa-	: ? (1)
topşı	: (kuş) kanat. (1)
topta-	: toplamak, yığmak, bir araya getirmek. (1)
toptal-	: toplanmak. (1)
tor	: ağ. (5) : <i>tor kur-</i> tuzak hazırlamak. (2). <i>torğa tüs-</i> yakalanmak. (1).
tora	: ? (1)
torap	: yolların kesiştiği yer, kavşak. (1)

torğay	: serçe, serçe kuşu. (2)
torğayday	: 1. çok küçük, minik, minicik. (5) : 2. büyükçe, irice. (4)
torı-	: takip etmek, gözetlemek (1)
torpaq	: altı aydan büyük ve bir yaşa gelmemiş buzağı. (1)
tos-	: beklemek. (7)
tosıl-	: ne diyeceğini bilemeyip duraklamak. (1)
totı	: papağan. (24)
toy	: 1. toy, düğün. (10) : 2. şölen, ziyafet. (31) : <i>toy ber-yemek vermek.</i> (1). <i>toy jasa- düğün yapmak.</i> (23)
toy-	: doymak. (8)
toydır-	: doyurmak, açlığını gidermek. (3)
toy-duwman	: düğün, şölen, eğlence (1)
toyğız-	: doyurmak. (7)
toyımsız	: doyumsuz, aç gözlü, kanaatsiz. (1)
toy-jıyın	: ? (1)
toyla-	: bir şeyi kutlamak, tören yapmak. (2)
Toymas	: özel isim. (10)
tozaq	: azap, işkence. cehennem (1)
tozıq	: eski, eskimiş. (1) : <i>tozıqı jet- tamamen eskimek.</i> (3)
töbe	: 1. tepe. (16) : 2. başın üst kısmı, tepe. (2)
töbeles-	: kavga etmek, dövüşmek. (3)
töbet	: bir cins büyük erkek köpek. (3)
tögil-	: dökülmek. (4)
tök-	: dökmek, akıtmak (3)
töl	: hayvanın yeni doğmuş yavrusu. (1)
tömen	: aşağı, aşağıya. (8)
tömendegidey	: aşağıdaki gibi. (1)
tömengi	: aşağıki. (2)
töñirek	: etraf, civar, çevre. (4)

töñirekte-	: yaklaşmadan etrafta, civarda dolaşmak, uzağa gidememek, yaklaşmak istemek. (2)
töñker-	: çevirmek, altını üstüne getirmek. (2)
töñkeril-	: devrilmek, düşmek. (1)
tör	: 1. evin en değerli yeri, baş köşe, tör. (12) : 2. en iyi. (1)
töre	: soylu, yüksek makam, mevki sahibi. (1)
törkin	: evlenen kızların kendi akrabaları, kendi evi ve yurdu. (1)
tört	: dört. (24) : tört burışınan dört köşesinden. (3). tört tülük deve, at, koyun, sığır gibi hayvanların genel adı. (3). tört tülīgi say zengin, hali vakti yerinde. (2)
tört-bes	: dört beş. (1)
törtew	: dört tane, dört adet. (3)
törtinşi	: dördüncü. (4)
tös	: kadın, kız göğüs, meme. (1) : tös kalta gömlek cebi. (1)
töse-	: döşemek, yaymak. (1) : üzerine örtmek. (1)
töse	: döşek, yatak. (9) : töse tart- döşek çekmek, yatmak. (1)
töskey	: dağın ya da tepenin yamaç kısmı. (1)
tösoramal	: ? (1)
töte-	: direnmek, dayanmak, sebat göstermek. (1)
tözim	: tözimi tawsıl- sabrı tükenmek. (1)
tul	: sahipsiz, kimsesiz. (1)
tulıptay	: kürk gibi, kalın kabarık. (1)
tulpar	: en hızlı koşan at. (50)
tumaq	: kazak türklerinin şapkası. (1)
tumsıq	: 1. burun tarafı. (1) : 2. tepenin veya dönemeç olan yerin çıkık olan tarafı, tümsek. (2)
tunadı	: kulak ~ → kulak.
tunıq	: temiz, berrak, duru. (1)

tur-	: 1. durmak, kalkmak, dikilmek, ayakta durmak. (76) : 2. yaşamak. (15) : 3. durmak, bulunmak, bulmak, olmak. (52) : 4. beklemek. (2) : 5. pahası ne kadar, kaç lira. (2) : yardımcı fiil. (140) : <i>süt kidire ~ → sät. söziñde ~ → söz. tura sal-</i> kalkıvermek. (1) <i>tura tur-</i> duradur, bekle. (4). <i>turğan jer</i> yaşanılan yer, bulunan yer. (1)
turağtı	: sabit, istikrarlı, sözünde duran. (1)
turğız-	: durdurmak, kaldırmak. (3)
turğızıl-	: oluşmak. (3)
Turım	: özel isim. (6)
turmıs	: 1.hayat, yaşam. (3) : <i>turmısın oñda-</i> durumunu düzeltmek. (1). <i>turmısқа шıқ-</i> evlenmek. (1)
turmıstıқ	: yaşayış.(1)
tus	: devrinde, zamanında. (1)
tusa-	: binek hayvanının uzağa gitmemesi için iki ön ayağını bağlamak. (1)
tusal-	:(binek hayvanının uzağa gitmemesi için iki ön ayağı bağlanması) bağlanmak. (1)
tus-tusқа	: ? (1)
tus-tustan	: dört yandan, her taraftan, her yönden. (3)
tut-	: <i>aza ~ → az-</i> .
tutas	: tamamıyla, hepsi, bütünüyle. (1)
tutastay	: hepsi gibi ? (1)
tutat	: yakmak, tutuşturmak. (4)
tutul-	: tutulmak, yakalanmak. (1)
tutın-	: tutunmak, faydalanmak. (1)
tutқında-	: tutuklamak, yakalamak, esir almak. (1)
tutқуш	: kazanı ateşten indirmedi kullanılan keçe veya başka kumaştan yapılan eldiven ya da tutacak. (1) ?

tuw-	: 1. doğurmak. (15) : 2. doğmak. (3) : <i>tuwğan jeri doğum yeri.</i> (2)
tuwar	: doğacak, gelecek. (1)
tuwğan	: doğan, doğmuş olan (5)
tuwğandıktan	: doğduğu için. (1)
tuwıl-	: 1. doğmak. (1) : 2. doğdurulmak. (1)
tuwılğan	: doğdurulan, doğan (1)
tuwılıs	: doğuluş, doğma. (1)
tuwırlıq	: keçeden çadırın etek tarafına örtülen keçe (1)
tuwra	: 1. doğru. (4) : 2. tam. (7) : <i>tuwra ayt- doğrusunu söylemek.</i> (1)
tuwra-	: doğramak, kesmek, parçalamak. (2)
tuw-talaqay	: kapışılırcasına, kapış kapış. (1) ?
tuyaqtı	: toynağı olan, toynaklı. (1) : <i>ay ~ → ay.</i>
tuz	: tuz. (1)
tuzaq	: tuzak. (4) : <i>tuzaq kur- tuzak kurmak.(1). tuzaqqa tüsir- tuzaga düşürmek.(1)</i>
tuzdı	: tuzlu. (2)
tügel	: eksik değil, hepsi tamam, tamamı, hepsi, bütün. (15)
tügil	: o bir tarafa, o bir yana, o şöyle dursun anlamında kullanılan bir edat. (2)
tük	: 1. hiçbir şey. (4) : 2. tüy, kıl. (2) ?
tükir-	: tükürmek. (4)
tük-mük	: ? (1)
tülik	: evcil hayvanın dört türü. (4) : <i>tört ~ → tört. tört ~ say → tört.</i>
tülki	: tilki. (20)
tün	: gece, karanlık vakti. (29) 30 tünde tüninde

- : *tün işinde* gece içinde, gecenin ortasında. (3). *tün jamıl-geceden faydalanmak, bildirmemek.* (1). *tün jarımı* gece yarısı. (1). *tün ortası* gece yarısı. (7)
- tündik** : keçeden çadırın en üstünde, duman çıkacak yerinde bulunan ve rüzgâra göre dumanı ayarlayan keçe parçası. (8)
- tüne-** : gecelemek. (8) ?
- tüner-** : kaşlarını çatmak, somurtmak. (1)
- tünet-** : geceletmek, ece yatmasına, kalmasına imkân vermek. (1)
- tüngi** : geceki, gece. (2)
- tüni-tünek** : hiçbir şeyin görünmediği zifiri karanlık, gece. (1) ?
- tüp** : 1. çıktığı yer, nesli, soyu soppu. (1)
: 2. bitki ağaç vs.nin dibi, kök. (35)
: 3. dip, alt. (23)
- tüpki** : 4. dipteki, başlangıçtaki, ilk, esas. (1)
- tüptegen** : ? (1)
- tüp-tüzuw** : dimdik, dümdüz. (1)
- tür** : tür, görünüş. (10)
- türen** : pulluk, saban demiri. (6)
- türin-** : dürülmek. (1) ?
- türin̄ki** : yukarı doğru kıvrılmış, kaldırılmış, kalkık. (2)
- türip** : ? (1)
- türli** : türlü, çeşitli. (6)
- türt-** : dürtmek, elle veya başka bir şeyin ucuyla dokunmak. (6)
: *közge ~se→ köz.*
- tür-türin** : ? (1)
- tüs** : 1. düş, rüya. (18)
: 2. öğlen, gün ortası. (7)
: *ķara ~ti → ķara. tūs kör- düş görmek, rüya görmek.* (10)
- tüs-** : 1. düşmek. (55)
: 2. inmek, düşmek. (25)
: 3. girmek. (2)
: 4. inmek, geçmek. (1)
: 5. yardımcı fiil. (3)

	: 6. → büktüs-. (4)
	: <i>aldına</i> ~ → aldı. <i>asıp</i> ~ → as-. <i>basına</i> ~ → bas. <i>başka is</i> ~ → bas. <i>esine</i> ~ → es. <i>handıktan</i> ~ → handık. <i>ıdır</i> ~ → ıdır. <i>jerdiñ tübine</i> ~ → jer. <i>jolğa</i> ~ → jol. <i>kaşpanğa</i> ~ → kaşpan. <i>karangı</i> ~ → karangı. <i>keş</i> ~ → keş. <i>keypine</i> ~ → keyip. <i>kılış</i> ~pe- → kılış. <i>kıs</i> ~ → kıs. <i>kolğa</i> ~ → kol. <i>kölge</i> ~ → köl. <i>köñili ornına</i> ~ → köñil. <i>qudıq</i> ~ → qudıq. <i>küyge</i> ~ → küy. <i>ornına</i> ~ → orm. <i>salkasınan</i> ~ → salka. <i>soñına</i> ~ → soñına. <i>suwğa</i> ~ → suw. <i>torğa</i> ~ → tor. <i>tuzakğa</i> ~ → tuzak.
tüsin-	: anlamak, düşünmek, kavramak. (24)
tüsindir-	: 1. anlatmak, düşündürmek, izah etmek. (5) : <i>tüsindire basta-</i> düşündürmeye başlamak. (1)
tüsir-	: 1. düşürmek, indirmek. (15) : <i>kolğa</i> ~ → kol. <i>monşağa</i> ~ → monşa. <i>suwğa</i> ~ → suw. <i>tuzakğa</i> ~ → tuzak. <i>tüsire alma-</i> yakalayamamak. (3)
tüsirt-	: düşürtmek, indirtmek. (1).
tüşşi	: rüya yorumlayan, bakı. (6)
tüşşi-eke	: ? (1)
tüşkir-	: hapşırmaq, aksırmaq, tıksırmaq. (3)
tütik	: ince ve ufak boru. (2)
tütün	: duman. (6)
tüy-	: düğümlemek, düğüm atmaq. (1) : ? (5)
tüye	: deve. (31)
tüyeşi	: deve besleyip bakan kimse, deveci. (1)
tüygen	: düğüm, düğümlenmiş (1) ?
tüyir	: bir şeyin ufak parçası. (1)
tüyrep-tüyrep-	: ? (1)
tüzel-	: düzelmek. (1)
tüzge	: <i>tüzge otur-</i> su dökmek, tuvalete gitmek. (1) ?
tüzüw	: doğru. (2)

Y, y (U, u)

ul	: erkek çocuk, oğul. (95)
ul-kız	: oğul ve kız. (2)
umıt-	: unutmak. (9)
umtil-	: ilerlemek, ileri atılmak, hamle yapmak, harekete geçmek. (1)
un	: un. (2)
una-	: beğenmek. (4)
unat-	: beğenmek, hoşlanmak, layık görmek. (5)
uñgıl-şunğıl	: girintili çıkıntılı. (1)
uķ-	: anlamak. (2)
uķsa-	: benzemek. (7)
uķsas	: benzer, eş. (3)
uķsat-	: benzetmek. (2)
ur-	: vurmak, dövmek. (6)
	: <i>bas</i> ~ → <i>bas. kesiri</i> ~ → <i>kesiri</i> .
urı	: hırsız. (32)
urğası	: kadın, dişi. (3)
urğıla-	: vurmak, üst üste vurmak. (3)
urı-ķarı	: hırsız. (1)
urıp-soķ-	: vurmak, dövmek. (1)
urıp-urıp	: vura vura. (1)
urıs	: <i>urıs sal- kavga, dövüş ilan etmek</i> . (1)
urısta-turıs	: kavga dövüş. (1) ?
urla-	: çalmak. (22)
urlat-	: çaldırmak. (1)
urlık	: hırsızlık. (1)
urşık	: ip eğirmeye yarayan alet. (8)
urt	: ağzın iki tarafındaki et, avurt. (1)
urtta-	: yudumlamak. (1)
urttat-	: yudumlattırmak, içtirmek. (1)
usun-	: sunmak, vermek. (4)

	: <i>moyın</i> ~ → <i>moyın</i> .
usınıs	: teklif, öneri, fikir. (1)
uşkın	: kılık kıyafet. (1)
usta	: usta. (6)
usta-	: 1. tutmak, yakalamak. (45) : 2. tutmak. (11)
ustal-	: yakalanılmak. (1)
ustat-	: <i>kolına</i> ~ → <i>kol</i> .
ustara	: (< Fa. <i>usturre</i>) ustura. (1)
ustas-	: biri ile tartışmak, çekişmek, dövüşmek. (1)
uş	: uç, bir şeyin ucu. (6) : <i>köz</i> ~ <i>ında</i> → <i>köz</i> .
uş-	: 1. uçmak. (57) : 2. uçmak, fırlamak. (3) : <i>uşar bas en yüksek nokta</i> . (1)
uşır-	: uçurmak. (8)
uşıras-	: tesadüf etmek, rastlamak, karşılaşmak. (1)
uşkır	: çevik, atik. (1)
uştasқан	: ? (1)
ut-	: yutmak, yenmek, kazanmak. (3)
util-	: kaybetmek, yenilmek, yutulmak. (2)
uttır-	: kaybettirmek. (2)
uw	: zehir. (24)
uwĥ-h	: sıkıntı, bezginlik, usanç, acı gibi duyguları bildiren söz, of. (1)
uwıķ	: çadırın kubbesini oluşturan çubuklardan her biri. (1)
uwıs	: avuç. (1)
uwısta-	: avuçlamak. (2)
uwlan-	: zehirlenmek. (9)
uwlandır-	: zehirlemek. (1)
uwlı	: zehirli. (1)
uya	: yuva. (8)
uyal-	: utanmak, çekinmek. (4)
uyala-	: yuva yapmak. (1)

uyalt-	: utandırmak, mahçup etmek. (1)
uyat	: ayıp. (2) ?
	: <i>uyatka kal-</i> utanmak. (1)
uyıkta- (, uyқта-)	: uykuya dalmak, uyumak. (74)
	: <i>қattu</i> ~ → <i>қattı</i> .
uykı	: uyku. (7)
	: <i>közi ~ğa ket-</i> ~ → <i>köz. uykığa kir-</i> uykuya dalmak. (1). <i>uykığa kiris-</i> uykuya dalmak. (1)
uyқта-	: → <i>uyıkta-</i> . (2)
uza-	: 1. uzaklaşmak. (2)
	: 2. uzayıp gitmek. (2)
uzamay	: uzamadan, çok geçmeden. (1)
uzañkıra-	: gittikçe uzaklaşmak. (1)
uzaқ	: uzun, çok. (4)
uzar-	: uzamak. (1)
uzat	: 1. uzatmak. (2)
	: 2. uğurlamak. (1)
uzın	: uzun. (9)
uzındı-қısқalı	: uzunlu kısalı. (1)

Y, y (Ü, ü)

ükim	: (< Ar. ḥukm) hüküm, karar. (1)
ülger-	: yetişmek, vaktinde varmak. (1)
ülken	: büyük. (72)
ülkendik	: büyüklük. (1)
ülkey-	: büyümek. (1)
ümit	: (< Fa. umîd, ummîd) ümit, umut. (1) : ümit üz- ümidini kesmek. (5)
ün	: ün, ses. (21) : ünderin bas- seslerini kısmak. (1). ün kat- konuşmak, seslenmek. (3). ün şığar- ses çıkarmak. (2). ün şık- ses çıkmak. (2)
ünde-	: söylemek, konuşmak, ses çıkarmak, seslenmek. (13)
ünemi	: her zaman, devamlı, daima, hep. (6)
ünğir	: in, mağara, delik. (3)
ünsiz	: sessiz. (1)
Üpel	: özel isim. (3)
ür-	: havlamak, ürümek. (6)
üreylen-	: korkmak. (1)
ürk-	: ürkmek, korkmak. (1)
ürle-	: üflemek. (1)
üst	: 1. bir şeyin üzeri, üst tarafı. (1) : 2. üst, atın sırtı. (1) : 3. üst, üzeri. : 4. üst, insan vücudu. (3) : jer ~i → jer. üstinen şık- tam üstüne gelmek. (1)
Üsen	: özel isim. (38)
üş	: üç. (108) : ķatarıman ~ → ret → ķatar .
üşew	: üç tane. (34)
üşin	: için. (58) : ne ~ → ne .

üşinşi	: üçüncü. (19)
üşkil	: ucu sivri, sivrimsi. (1)
üşkir-	: aksırmak, üfürerek emlemek, hastayı okuyup üflemek. (1)
üy	: ev. (321)
	: <i>üy sal-</i> ev yapmak. (1). <i>üy işi</i> aile fertleri. (1)
üydey	: kocaman, büyük. (2)
üydür-	: toplattırmak, yığdırmak. (1)
üyele-	: yattığı veya oturduğu yerinden kalkmamak. (1)
üyindey	: evi gibi. (1)
üyiril-	: <i>ımirt</i> ~ → <i>ımirt</i> .
üy-işi	: aile. (1)
üy-jay	: ev ve eşya. (1)
üylen-	: evlenmek. (5)
üylendir-	: evlendirmek. (2)
üyli-jaylı	: evli barklı. (1)
üymeles-	: toplanmak, yığılmak. (1)
üyrek	: ördek. (1)
üyren-	: öğrenmek. (8)
üyret-	: öğretmek. (16)
	: <i>akül</i> ~ → <i>akül</i> .
üy-üydi	: ev evi. (1)
üz-	: koparmak. (10)
	: <i>ümit</i> ~ → <i>ümit</i> . <i>küder</i> ~ → <i>küder</i> .
üzik	: keçeden çadırın üst tarafına “uvıķ”ların üzerine örtülen keçe parçası. (1)
üzil-	: kopmak, koparılmak. (4)

Y, y (W, w)

- wakıt** : (< Ar. **vaḳt**) 1. zaman, vakit. (100)
 : 2. an. (73)
 : **wakıt ber-** vakit vermek, süre tanımak. (1)
- wakıtşa** : geçici olarak, belli bir süre. (1)
- Wäde** : 1. özel isim. (2)
 : 2. (< Ar. **va'de**) vade, süre, mühlet. (5)
 : **wäde bayla-** sözleşmek, sözünde durmak. (1). **wäde ber-** söz vermek.(1). **wädege berik** sözünün eri.(2). **wäde et-** söz vermek.(1)
- wädeles-** : anlaşmak, sözleşmek. (3)
- wäzir** : (< Ar. **vezîr**) vezir. (127)
 : **bastı** ~ → **bas.**

3, 3 (Z, z)

zaman	: (< Ar. zamân) zaman. (16)
zamat	: zaman, vakit. (12)
zamatta	: bir anda, çabucak, hemen. (4)
zapı	: zarar. (1)
zar	: muhtaç. (1)
	: <i>zar bol- muhtaç olmak, arzulamak.</i> (1)
zarlık	: muhtaçlık, zorluk. (2)
zat	: eşya, şey. (2)
zayıp	: hanım, eş. (3)
zâm-zâm	: (< Ar. zemzem) zemzem suyu. (1)
zerik-	: canı sıkılmak. (4)
zımıra-	: hızlı gitmek, hızlı ve çabuk yürümek, fırlamak. (5)
zından	: (< Fa. zindân) zindan. (14)
zit-	: gözden kaybolmak, kaçmak, sıvışmak. (2)
ziyan	: (< Fa. ziyân) zarar, ziyan. (3)
Zıyfirım	: özel isim. (19)
zor	: 1. zor. (1)
	: 2. büyük. (2)
zorğa	: zar zor, güç halde, zorla. (2)
zorla-	: zorlamak. (2)
zorlıkpen	: zorla. (1)

SONUÇ

Kırgız Halk Erteğileri adlı metninden hareketle incelediğimiz Kazak Türkçesi, Türk lehçelerinin coğrafi tasnifinde kuzey-batı; kavim adlarına göre ise Kıpçak grubunda yer alır. Yaptığımız art ve eş zamanlı karşılaştırmalar sonucunda –bugünkü Türk dilinin bir yazı dilini temsil eden– Kazak Türkçesi’ni gerek Eski Türkçe’den gerekse Türkiye Türkçesi’nden ayıran farklılıkların az olduğu; kelime hazinesinin çoğunlukla Türkçe (bilhassa Eski Türkçe ve Kıpçak Türkçesi) menşeli kelimelerden meydana geldiği; (özellikle Arapça ve Farsça’dan) alıntı kelimelerin mevcut olduğu ve bu kelimelerin de Kazak Türkçesi fonetiğine uydurulduğu tespitlerinde bulunabilmekteyiz.

Son olarak, *Kırgız Halk Erteğileri* üzerine hazırladığımız bu çalışmaya göre Kazak Türkçesi’ne dair dikkat çekici özellikleri -iki çatı altında- şöyle sıralayabiliriz:

SES BİLGİSİ:

- Kazak Türkçesi a, ə “ä”, e / ə “e”, ı, i, o, ö, u, ü” olmak üzere dokuz ünlüye sahiptir. Kazak Türkçesi’nin Türkiye Türkçesi’ne göre farklılık gösteren bir tek ünlüsü olup bu ünlü, açık ve geniş-düz olarak telaffuz edilen, çoğunlukla Arapça kelimelerde görülmekle birlikte yer yer bazı Türkçe kelimelerde de yer alan açık e ünlüsünü karşılayan “ä”dir.
- Tek şekle sahip Türkçe eklerle, bazı alıntı kelimeler ve ekler (Farsça) istisna olmak üzere sağlam bir dudak uyumuna sahiptir. Ancak damak uyumundaki sağlamlığa karşın, gerek metnimizden gerekse incelenen diğer eserlerden hareketle diyebiliriz ki kök hecesinde yuvarlak ünlü bulunan kelimelerde (konuşma dilinin aksine) dudak uyumu yoktur.
- Kazak Türkçesi’nde, bazı kelimeler istisna olmak üzere, hem Türkçe kökenli kelimelerde hem de alıntı kelimelerde sonda bulunan çift ünsüz arasında ünlü türemesi görülür.
- Tek heceli “l” ünsüzü ile biten fiillere “-p” zarf-fiil eki getirildiğinde hece düşmesi meydana gelebilir: *bol-ıptı > boptı*.

- Kazak Türkçesi'nde, vurgusuz orta hece ünlüsü düşer: *awız-awzımen*, *қарın-қарни*. Buna karşın vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmediği kelimelerle “*bawır-bawırına*, *köñil-köñili*” nöbetleşme hadisesinin görüldüğü *awl-awıl* kelimesi tespit edilmiştir.
- Yirmi üç [*b, ç, d, f, g, ğ, h, h, j(c), k, k, l, m, n, ñ, p, r, s, ş, t, v, y, z*] ünsüze ve birleşik ses özelliği gösteren yedi işarete [*yo, iy/iy/i, uw/ üw/ w, ts, şç, yu/ yuw/ yüw, ya*] sahip Kazak Türkçesi'nin Türkiye Türkçesi yazı diline göre farklılık gösteren ünsüzleri *h, ğ, w, k, ñ* ünsüzleridir. Kazak Türkçesi'nin yirmi üç ünsüzü arasında yer alan *f, v, ş, ç* ünsüzleri ile *şç* işareti ise yabancı asıllıdır ve sadece Rusça'dan alınan kelimelerde bulunur. (Bunlardan *şç* işareti [Kazak] Türkçe[si] kökenli üç kelimedede kullanılmıştır: **ашы** “aşşı” [43/43], **тұщы** “tuşşı”, **кеңе** “keşşe”).
- Kazak Türkçesi'nde ünsüz uyumu oldukça güçlüdür. Bir kelime ünlü ya da tonlu ünsüzle bitiyorsa, bu kelimeye eklenen ek de tonlu ünsüzle başlar. Kelime tonsuz ünsüzle bitiyorsa eklenen ek de tonsuz ünsüzle başlar. Öyle ki tonsuz karşılıkları bulunmayan tonlu l, m, n ünsüzleri tonsuzlaşarak t olurlar.
- Eski Türkçe döneminin *t* ünsüzü Kazak Türkçesi'nde asli şeklini korumuştur. Ancak “*te-, tegirmen*” gibi bazı kelimelerde tonlularak *d* olmuştur. Yine Eski Türkçe döneminin kelime başı *b, k* ünsüzleri Kazak Türkçesi'nde asli şekillerini korumuştur.
- Eski Türkçe'deki kalın ünlülü ve tek heceli olan kelimelerin sonundaki *g* ile, kelime içinde bulunan *g*'lerin çoğunluğu ve Eski Türkçe döneminin fiilden isim yapma eki olan *g* Kazak Türkçesi'nde *w* olmuştur.
- Eski Türkçe kelime başı bütün *y* ler Kazak Türkçesi'nde *j* sesine dönüşmüştür.
- Eski Türkçe'deki bütün *ç* 'ler sızıcılaşarak *ş* olmuştur.
- Eski Türkçe'deki bütün *ş* 'ler Kazak Türkçesi'nde *s* 'dir.
- Arapça, Farsça'dan alınan kelimelerdeki *f* ünsüzü yerine Kazak Türkçesi'nde *p* ünsüzü kullanılmıştır.
- Arapça ve Farsça'dan alınan kelimelerin baş ve sonlarındaki *h* ünsüzü genellikle düşme temayülü gösterir.
- Arapça'dan alınan kelimelerdeki (‘) ayın sesinin yerini *ğ* sesi almıştır.

ŞEKİL BİLGİSİ

- Kazak Türkçesi'nde çokluk ekinin değişik formları vardır. Bu değişiklik, çokluk ekinden önceki sese göre; *r, w, y* tonlu ünsüzleri ve ünlülerden sonra *-lar, -ler*; tonlu *m, n, ñ, z, j* ünsüzlerinden sonra *-dar, -der* ve tonsuz ünsüzlerden sonra da *-tar, -ter* şeklinde kendini gösterir.
- İyelik eklerinde, 1. teklik şahıs için *+m, +(i)m, +(i)m*; 2. teklik şahıs *+ñ, +(i)ñ, +(i)ñ*; yine bu şahısta, nezaket durumunu ifade eden *+ñız, +ñiz, +(i)ñız, +(i)ñiz*; 3. teklik şahıs için *+ı, +i, +sı, +si* ekleri kullanılır. 1. çokluk şahısta *+mız, +miz, +(i)mız, +(i)miz*; 2. çokluk şahısta uyuma göre *+larıñ, +leriñ, +darıñ, +deriñ, +tarıñ, +teriñ*; bu şahısta da nezaket durumunu ifade eden *+larıñız, +leriñiz, +darıñız, +deriñiz, +tarıñız, +teriñiz*; 3. çokluk şahıs için *+ı, +i, +sı, +si* ekleri kullanılır.
- Kazak Türkçesi'nde yalın hâl eksiz kullanılmaktadır. Yükleme hâlinde ise, ünsüz uyumu neticesinde *+ni, +ni* eklerinin yanında *+dı, +di; +tı, +ti* ekleri de kullanılır. 3. tekil şahıs ekinden sonra ise yükleme hâli eki *+n* biçiminde kullanılır. İlgi hâl eki de yükleme hâlinde olduğu gibi ünsüz uyumundan dolayı *+nıñ, +niñ; +dıñ, +diñ; +tıñ, +tiñ* biçimindedir. Tonlu ünsüzlerden ve ünlülerden sonra yönelme hâl eki *+ğa, +ge*, tonsuz ünsüzlerden sonra *+ka, +ke* şekillerinde eklenir. Bulunma hâli eki, tonlu ünsüzlerden ve ünlülerden sonra *+da, +de*; tonsuz ünsüzlerden sonra ise *+ta, +te* şekillerinde gelir. Ayrılma hâli ise tonlu ünsüzlerden ve ünlülerden sonra *+dan, +den*; tonsuz ünsüzlerden sonra ise *+tan, +ten* biçimindedir. Bununla birlikte *m, n, ñ* ile biten kelimelerden sonra ayrılma eki *+nan, +nen* şekillerinde eklenir. Aslı bir edat olan vasıta hâli eki Kazak Türkçesi'nde kelimelere eklenirken, *z* ünsüzünden sonra *+ben, +benen*; *k, p, t, s, ş* ünsüzlerinden sonra *+pen, +penen*; ünlü ve *l, m, n, ñ, r, w, y* gibi ünsüzlerden sonra ise *+men, +menen* biçiminde kullanılır.
- Aitlik eki *+kı, +ki; +ğı, +gi*'dir. Bununla birlikte kullanılan diğer bir aitlik eki, Tatarca'da (*-nıkı, -néké*); Kırgızca'da (*-nıkı, -niki, dıkı, -diki, -nuku, -nükü, -duku, -dükü*) şeklinde kullanılan *+niki, +diki, +tiki* 'dir.
- Kazak Türkçesi'nde soru ekinin ünlüsü Türkiye Türkçesi'nden farklı olarak */a/*, ve */e/* şeklindedir, ek; ünlülerden ve *l, r, y* ünsüzlerinden sonra *+ma, +me*; *z m, n, ñ*, ünsüzlerinden sonra *+ba, +be*; tonsuz ünsüzlerden sonra ise *+pa, +pe* şeklinde kullanılır.

- Eşitlik ve benzetme hâli için “+day, +dey, +tay, +tey; +şa, +şe” ekleri kullanılmaktadır.
- Kişi zamirleri olarak “men, sen, ol, biz, sender, olar” kullanılmaktadır. Ayrıca nezaket ifadesi için 2. teklik şahısta “siz”; 2. çokluk şahısta “sizder” kelimeleri kullanılmaktadır.
- Dönüştürme zamiri için “öz” kelimesi kullanılır.
- Şahıs ekleri olarak iyelik, zamir ve emir kökenli şahıs eklerinden faydalanılır.
- Yeterlilik fiili; “-a, -e, -y” zarf-fiil eklerinden sonra “al-” yardımcı fiilinin getirilmesiyle yapılır.
- Tezlik ifadesi “-A; -y; ve -(I)p” zarf fiil eklerinden sonra “ber-; “-A; -y; zarf fiil eklerinden sonra “sal-”; yardımcı fiilinin ve -(I)p zarf fiil ekinde sonra “jiber-” yardımcı fiilinin getirilmesi ile yapılır:
- Süreklilik ifadesi ise “cat-, cür-, otur-, tur-” yardımcı fiilleriyle karşılanır.
- Geniş zaman “-ar; -er; -r” ekleriyle yapılmaktadır. Ayrıca “-a, -e; -y” ekleri de cümledeki bağlamına göre geniş zaman eki olarak da kullanılır.
- Şimdiki zaman eki olarak, “-a, -e; y” ekleriyle beraber “(u)wda, -(ü)wde” ekleri kullanılır. Ayrıca Kazak Türkçesi’nde “-p, -ıp, -ip ; -a, -e, -y” zarf-fiil eklerinden sonra getirilen “otur-, jatur-, tur-, jür-“ yardımcı fiilleriyle de şimdiki zaman ifadesi karşılanır.
- Görülen geçmiş zaman çekimi “-dı, -di; -ti, -ti” ve “-ğan, -gen, -қан, -ken” ekleriyle yapılmaktadır. Bu çekim, sadece Kazak Türkçesi’ne has olan “-atın, -etin; -ytın, -ytin” ekleriyle de yapılmaktadır.
- Anlatılan geçmiş zaman eki, ünsüzle biten fiillerden sonra “-(I)p, -(i)p”; ünlüyle biten fiillerden sonra “-p” dir.
- “-ğalı, -geli, -қалы, -keli” zarf-fiil eklerinden sonra süreklilik ifadesi taşıyan “otur-, jatur-, tur-, jür-” yardımcı fiillerinden birinin getirilmesiyle yapılan çekim, (yakın zamanı ifade eden) gelecek zamanı karşılamaktadır. Cümledeki bağlamına göre ünsüzlerden sonra “-a, -e”; ünlülerden sonra “-y” olarak getirilen eklerle ve ilgili ses uyumuna göre gelen “-maқ(şı), -mek(şı); -baқ(şı), -bek(şı); -paқ(şı), -pek(şı)” ekleriyle de gelecek zaman ifadesi karşılanmaktadır.
- Gereklik kipi, “-w, -uw, -üw” + iyelik eklerinden sonra “kerek, қажет, tiyis(ti)” kelimelerinden birinin getirilmesi ile yapılır.
- Şart kipi, “-sa, -se” ekiyle yapılır.

- İstek kipi, “-ğay, -gey, -kay, -key” ekleri ve “Fiil+ -gı, -gi + iyelik eki+keledi” kalıp ifadesi ile yapılır.
- Emir kipinin çekiminde her şahıs için ayrı ek kullanılır. 1. teklik şahıs için “-ayın; -eyin; -yın, -yin” ; 2. teklik şahıs için bir ek kullanılmamakla beraber, nezaket ifadesi taşıyan “-ñız, -ñiz” [ayrıca –Eski Türkçe döneminde kullanımını gördüğümüz– “-alık, -elik”]; 3. teklik şahıs için “-sın, -sin” ; 1. çokluk şahıs için “-ayık, -eyik, -yık, -yik”; 2. çokluk şahıs için “-ñdar, -ñder” ve nezaket ifade eden “-ñızdar, -ñizder”; 3. çokluk şahıs için “-sın, -sin” ekleri kullanılır.
- Cevher fiili “e-” (olmak) ile yapılır. Cevher fiilin olumsuz çekiminde ise “emes” kelimesi kullanılır.
- Ek-fiilin görülen geçmiş zaman ve fiillerin hikâye birleşik çekimleri “edi”; ek-fiilin anlatılan geçmiş zaman ve rivâyet birleşik çekimleri “eken”; ek-fiilin şart ve fiillerin şart birleşik çekimleri ise “bolsa” kelimesiyle yapılır.
- Sıklıkla kullanılan zarf-fiil ekleri, “ -a, - e; -y/-ğalı, -geli; -kalı, -keli/-ıp, - ip; -p/-may, -mey; -bay, -bey; -pay, -pey/-ğanda, -gende; -kanda, - kende/-ğanşa, genşe; -kanşa, -kenşe” dir.
- Sıklıkla kullanılan sıfat-fiil ekleri “-ğan, -gen; -kan, -ken/-atın, - etin; -ytın, -ytin ve -ar, -er” dir.
- Mastar eki ünsüzlerden sonra -uw, -üw; ünlülerden sonra ise -w şeklindedir.

KAYNAKÇA

- Aksan, Doğan (2003): *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat, Reşit Rahmeti (Hzl. Kemal Eraslan, Osman Fikri Sertkaya, Nuri Yüce) (1979): *Kutadgu Bilig III İndeks*, İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- (Hzl. Osman Fikri Sertkaya) (1987): *Makaleler, C.I*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Arat, Reşit Rahmeti; Temir, Ahmet (1992): Türk Şivelerinin Tasnifi, *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Arslan, Hülya (1995): “*Şınar Kolan Amanov (İndeks)*”, Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Mezuniyet Tezi, (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Vahit Türk).
- (1996): “Kazak Türkçesinde Ünsüz Uyumu”, *Bir- Türk Dünyası İncelemeler dergisi*, S. 6, s. 53-70.
- Atalay, Besim (1991): *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini IV*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
-(1998): “Kazak Türkçesinde İsim Çekimi Belirtme Hâli”, *Türk Lehçeleri ve Edebiyat Dergisi*, Tömer yayını: 20, s. 48-55.
- Bekturov, Şabken Karbayevič; Bekturova, Ardak Şabkenovna (1994): *Kazak Tili*, Almatı –Rawan.
-(2001): *Kazakşa-Orıssa Sözdik*, Astana: Foliant.
- Balaqayev, M.; İsqaqov, A. (1954): *Kazirgi Kazak Tili*, Almatı: Qazaq Ssr Ğılım Akademiyası.
- Bozkurt, Fuat (1999): *Türklerin Dili*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Buran, Ahmet; Alkaya, Ercan (2001): *Çağdaş Türk Lehçeleri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Caferoğlu, Ahmet (1968): *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ceritoğlu, Murat (1994): *Türkiye Türkçesi ile Mukayeseli Kazak Türkçesi'nde Fiil Çekimi*, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Vahit Türk).

- Clauson, Sir Gerard (1972): *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, London: Oxford University Press.
- Demirci, Kerim; Ulutaş, İsmail; Karabulut, Ferhat (2006): *Kazak Türkçesi Grameri El Kitabı*, Ankara: Oku-yorum Yayınları.
- Devellioğlu, Ferit (1962): *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lugât*, Ankara: Doğu Matbaası.
- Dilçin, Cem (dzl.) (1983): *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eren, Hasan (1999): *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
- (2000): *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Ergin, Muharrem (2005): *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Gabain, A.Von (çev. Mehmet Akalın) (2003): *Eski Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, Tuncer (1995): *Türkçe El Kitabı*, Kayseri: Bizim Gençlik Yayınları.
-(2007): *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin, Gürer (2006): “Dil Kirliliği Sorunu (Türkçede Yabancı Unsurlar Sorunu)”, Gürer Gülsevin, Erdoğan Boz (ed), *Türkçenin Çağdaş Sorunları*, İstanbul: Divan Yayınevi.
- Gültek, Vedat (2004): *Rusça-Türkçe Sözlük*, Ankara: Ertem Matbaası.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (1984): *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Hitchins, Keith (2002): “Kazak Dili”, *İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, C. 25, s. 132-134.
- İsayev, C. M., *Kazak Tili*, Almatı, Universitet -Kaynar, 1993.
- İsmail, Zeyneş, (2002): *Kazak Türkleri*, Ankara: Yen Türkiye Yayınları.
- İşlek, Gülnaz (2001): *Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesinde Birleşik Fiil ve Fonksiyonları*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Şerif Ali Bozkaplan).
- Kaliev, Amanjol (1995): “Kazak Türkçesiyle Türkiye Türkçesinde Füller, Zarf-Fiiller ve İsim-Fiillerin Karşılaştırılması”, Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal

- Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Vahit Türk).
- Kenesbayev, S. K.; Karaşeva, N. B. (1966): “Kazahskiy Yazık”, (ed. N. A. Baskakov), *Yazıki Naradov SSSR-Tyurkskiye Yazıki*, Moskva: Nauka.
- Kirchner, Mark (1998): “Kazakh and Karakalpak”, (ed. L. Johanson, È. Á. Csató), *Turkic Languages*, New York: Routledge.
- Koç, Kenan; Bayniyazov, Ayabek; Başkapan, Vehbi (2003): *Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Koç, Kenan; Doğan Oğuz (2004): *Kazak Türkçesi Grameri*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Komisyon (1974): “Kazak Türkçesi”, *Türk Ansiklopedisi*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, C. 21, s. 441-442.
- Komisyon (1991): *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, Ankara:Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Komisyon (1993): *Derleme Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Komisyon (2005): *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Komisyon (2005): *Yazım Kılavuzu*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Oraltay, Hasan; Yüce, Nuri; Pınar, Saadet (1984): *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Krueger, John R. (1980): *Introduction to Kazakh : grammatical outline, Kazakh reader, Kazakh-English Phrasebook, and Kazakh-English Glossary*, Indiana University, Bloomington.
- Öner, Mustafa (1998): *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özdarendeli, Çağrı (1997): “Kazak Halk Edebiyatı “Ertegiler I” Gramer- Metin-Sözlük”, Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Vahit Türk).
- Özkan, Mustafa; Tören, Hatice; Esin, Osman (2006): *Yüksek Öğretimde Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Savran, Hülya (1994): “Kazak Türkçesi Korkıt Ata Kitabı (Transkripsiyonlu Metin-Türkiye Türkçesine Çeviri- Dil Özellikleri- Sözlük)”, Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Gürer Gülsevin).

- Suleimenova, Eleonora; Akanova, Dana K. (2002): Kazak Dili ve 1990’lardaki Yeni Dil Politikası (Çev. Işık Kuşçu) *Türkler 19.* cilt, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Şahin, Hatice (2006): “Yabancı Kelimelere Türkçe Karşılıklar Bulma Sorunu”, Gürer Gülsevin, Erdoğan Boz (ed), *Türkçenin Çağdaş Sorunları*, İstanbul: Divan Yayınevi.
- Tamir, Ferhat (2007): “Kazak Türkçesi”, (ed. Ahmet Bican Ercilasun), *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tekin, Talat; Ölmez, Mehmet (1999): *Türk Dilleri Giriş*, İstanbul: Simurg.
- Tekin, Talat (Yay. Hzl.: Yılmaz, Emine; Demir, Nurettin) (2005): *Makaleler 3- Çağdaş Türk Dilleri*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- User, Hatice Şirin (2006): *Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri*, Ankara: Akçağ Yayınları.